2013

Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД

VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

29 – 31 січня 2013 р.

Секції:

Біологічні науки
Географія та геологія
Екологія
Економіка
Історія
Математика
Мистецтво
Педагогіка
Політологія
Право
Психологія
Сучасні інформаційні технології
Фізична культура та професійний спорт
Філологічні науки
Філософія

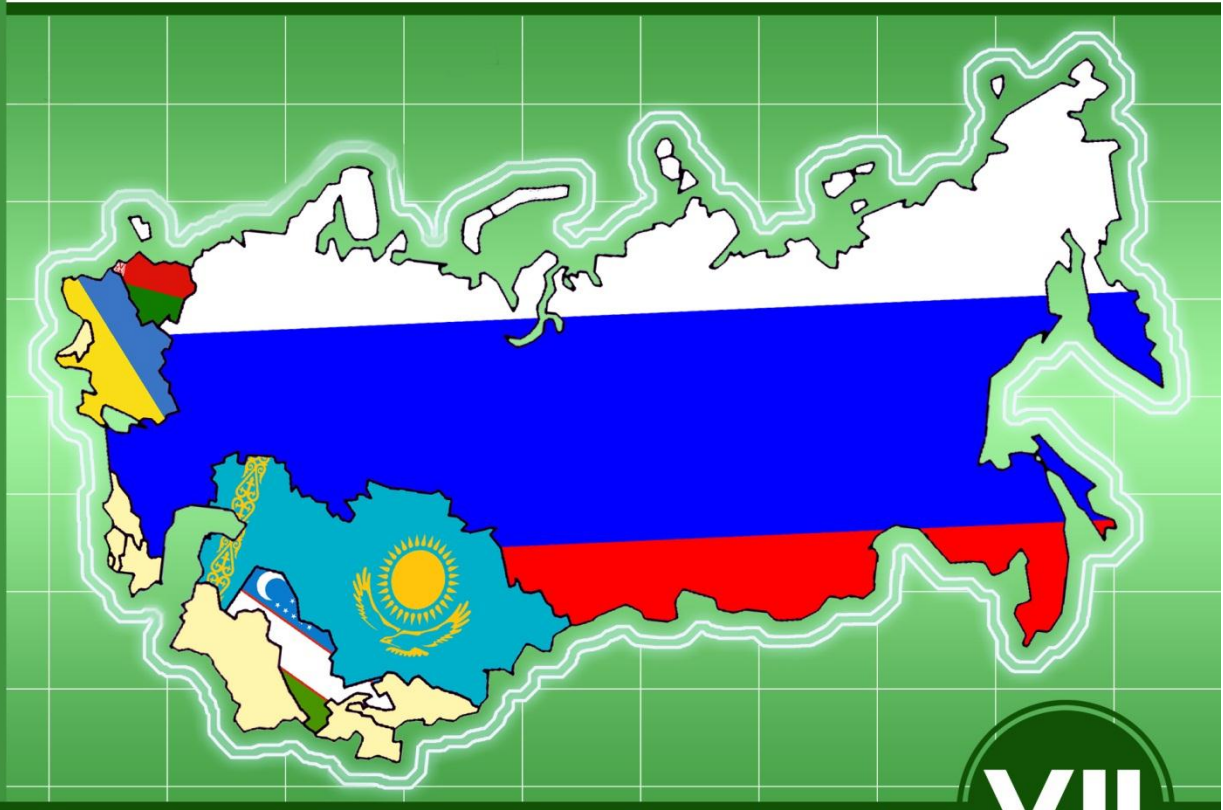

VII

Переяслав-Хмельницький
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»

29 – 31 січня 2013 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав-Хмельницький – 2013

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ, МОЛОДЕЖИ И СПОРТА УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

VII Международной научно-практической интернет-конференции
«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»

29 – 31 января 2013 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Переяслав-Хмельницкий – 2013

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 348 с.

Материалы VII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. – 348 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
С.М. Рик к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко к.і.н., доцент;
Т.М. Боголіб д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда к.біол.н. доцент;
В.А. Вінс к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік к.і.н.;
С.М. Кикоть к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
***С.М. Рик** к.ф.н., доцент;*
***Я.О. Потапенко** к.и.н., доцент;*
***Т.М. Боголиб** д.э.н., профессор;*
***Г.Л. Токмань** д.п.н., профессор;*
***Н.В. Игнатенко** к.п.н., профессор;*
***В.В. Куйбида** к.биол.н. доцент;*
***В.А. Винс** к.псих.н.;*
***Ю.В. Бобровник** к.и.н.;*
***С.М. Кикоть** к.и.н.*

Члени оргкомітету інтернет-конференції:
Ю.В. Бобровнік,
С.М. Кикоть.

Члены оргкомитета интернет-конференции:
Ю.В. Бобровник,
С.М. Кикоть.

Упорядники збірника:
Ю.В. Бобровнік,
С.М. Кикоть,
Ю.С. Табачок.

Составители сборника:
Ю.В. Бобровник,
С.М. Кикоть,
Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Юлия Молоканова
(Москва, Россия)

КУРЕНИЕ КАК ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА ПУЛЬСОВУЮ ДИНАМИКУ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ И НАСЫЩЕНИЕ ТКАНЕЙ ОРГАНИЗМА КИСЛОРОДОМ

Пристрастие к табакокурению – одна из пагубных привычек, которая нередко приобретается уже в юношеском возрасте. При этом молодые люди, как правило, не задумываются о влиянии курения на состояние их здоровья. Многие молодые курильщики, зная о заболеваниях, к которым приводит пристрастие к никотину, не замечают его разрушительного влияния на собственный организм.

Проведенные нами исследования, пульсовой динамики и насыщения тканей кислородом у 18-20-летних юношей и девушек показывают, что уже у курильщиков с двухлетним стажем наблюдаются значительные изменения в функционировании сердечно-сосудистой системы. Исследования проводились с помощью бытового пульсоксиметра SHO-3002. С испытуемых снимались показатели пульсовой динамики и изменений уровня оксигенированности тканей в состоянии покоя за минуту. Обследовано 88 молодых людей 18-20 лет.

По нашим данным аритмичный тип пульса был характерен для 50% 18-20-летних некурящих юношей и девушек. В то время как среди курящих молодых людей того же возраста с двухлетним стажем курения аритмия наблюдалась у 75% обследованных. Из них 65% курильщиков с аритмичным типом пульсовой волны имели хроническое соматическое заболевание (в 46% случаев – заболевание сердечно-сосудистой или дыхательной системы).

Статистически подтверждается прямая зависимость между типом пульсовой динамики и пристрастием к курению[1]. Сила влияния табакокурения на пульсовую динамику[2] составляет по нашим данным не менее 83,78% (при 0,1% уровне значимости).

Это неудивительно. Так, уже после выкуривания 1 сигареты у 55,6% юношей и девушек, имевших ритмичный тип пульсовой волны, отмечается аритмия с разной степенью выраженности колебаний сердечного ритма. Для курильщиков, имеющих хронические заболевания дыхательной или сердечно-сосудистой системы подобная смена типа пульсовой динамики после курения более характерна, чем для здоровых курильщиков. В частности у 70% молодых людей, имеющих хроническое заболевание сердечно-сосудистой или дыхательной системы, после выкуривания сигареты наблюдалась аритмия, в то время как у «здоровых» курильщиков после курения аритмия отмечена для 44,5% испытуемых.

Курение также приводит к изменению частоты сердечных сокращений (табл.1). По нашим данным, независимо от типа пульсовой волны, у 86,9% испытуемых после выкуривания сигареты наблюдалось усиление ЧСС в среднем от 13,216 до 5,337 ± 5,423 удара в минуту. Лишь для 8,7% лиц после курения не отмечено значимых изменений ЧСС, а в 4,4% случаев наблюдалась брадикардия.

Таблица 1.

Показатели пульса и насыщенности тканей кислородом у курящих юношей и девушек 18-20-летнего возраста до и после выкуривания сигареты

Насыщенность тканей кислородом у курящих в покое *до курения* (%)				*Частота пульса* у курящих в покое *до курения* (уд/мин)			
Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение	Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение
мин	мах			мин	мах		
для ритмичного пульса							
94	99	97,96	± 1,103	54	120	79,43	± 13,7
для аритмичного пульса							
93	99	97,9	± 1,252	74	126	93,48	± 12,17
среднее без учета типа пульса							
93	99	97,93	± 1,182	54	126	86,89	± 14,67
Насыщенность тканей кислородом у курящих в покое *после курения* (%)				*Частота пульса* у курящих в покое *после курения* (уд/мин)			
Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение	Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение
мин	мах			мин	мах		
для ритмичного пульса							
88	99	96,545	± 2,84	60	148	92,646	± 26,527
для аритмичного пульса							
93	99	97,5	± 1,619	81	139	98,817	± 11,54
среднее без учета типа пульса							
88	99	97,043	± 2,327	60	148	96,603	± 19,013

[1] По результатам дисперсионного анализа неравномерных однофакторных комплексов: $D_A=\sum[n(x_i-x)^2]$.

[2] По формуле оценки силы влияния фактора (Плохинский, 1966, 1970).

Параллельно с увеличением частоты сердечных сокращений после курения у большинства испытуемых (47,8%) снижался показатель насыщения тканей кислородом (табл.1). Зависимость насыщения тканей кислородом от пульсовой динамики достоверно доказана [2]. В среднем разница между показателями оксигенированности тканей до и после выкуривания сигареты составила от 1,415 до 0,4 ± 1,083 %, в зависимости от типа пульсовой волны. Снижение насыщения тканей кислородом объяснимо, т.к. в процессе курения уменьшается легочный и, следовательно, тканевый газообмен. В результате, каждая сигарета сопровождается временным кислородным голоданием тканей организма курильщика, некоторые из которых (например, нервная ткань) крайне чувствительны к недостатку кислорода.

Дозированная физическая нагрузка, которую человек неоднократно совершает в течение дня (например, подъем по лестнице, бег на короткие дистанции за транспортом или через проезжую часть, быстрая ходьба, перенос тяжестей), также сопровождается изменениями в работе сердечно-сосудистой системы.

Так, у 60% обследованных нами курящих юношей и девушек, имеющих ритмичный пульс, он оставался ритмичным и после дозированной физической нагрузки, достигая исходных показателей покоя в течение минуты. У 30% испытуемых пульс не успевал за 1 минуту восстановиться до исходных параметров. Еще у 10% курильщиков, имевших изначально ритмичный тип пульсовой волны, после физической нагрузки наблюдалась аритмия, и параметры пульса в течение минуты не восстанавливались до исходных. У молодых курильщиков с аритмичным типом пульсовой динамики дозированная физическая нагрузка в 56,25% случаев приводит к повышению ЧСС с последующим ритмичным снижением этого параметра. В 43,75% случаев после физической нагрузки у лиц с аритмией сохранялся аритмичный тип пульсации. При этом лишь у 50% испытуемых ЧСС восстанавливалась до исходных параметров в течение 1 минуты. У 43,75% молодых курильщиков после дозированной физической нагрузки частота пульса в течение минуты не достигала исходных параметров, а у 6,25% испытуемых успевала упасть ниже показателей покоя.

После курения дозированная физическая нагрузка сопровождалась аритмией у 44,4% испытуемых, имевших в покое ритмичный тип пульса. При этом в 66,6% случаев даже у тех, чей пульс и после физической нагрузки сохранял ритмичность, не наблюдалось восстановление исходных параметров ЧСС в течение минуты. Из них у 44,5% испытуемых ЧСС оставалась высокой по истечении 1 минуты, у 22,2% – частота пульса опускалась ниже исходных показателей покоя (табл.2). Для курящего человека характерно хроническое повышение тонуса периферических кровеносных сосудов, который усиливается после очередной порции никотина. В результате дозированной физической нагрузки тонус сосудов также повышается. Это сопровождается усилением работы сердца и повышением давления крови на стенки сосудов[1; 3; 5]. По нашим данным разница между ЧСС у курящих молодых людей после дозированной физической нагрузки, проделанной до и после выкуривания сигареты, составила от 5,73 до 3,463 ± 3,646 удара в минуту. Таким образом, курение на фоне физических нагрузок дополнительно напрягает сердечно-сосудистую систему, создавая предпосылки к развитию острых сердечно-сосудистых состояний: ишемия сердечной мышцы, инсульты, инфаркт миокарда, инфаркт головного мозга и т.д.

Дозированная физическая нагрузка, как правило, сопровождается снижением показателя насыщенности тканей кислородом [4]. У 42,3% курящих молодых людей физические упражнения до выкуривания сигареты сопровождались снижением показателя оксигенированности тканей организма (табл.2). В 34,6% случаев наблюдалось увеличение насыщения тканей кислородом, а у 23,1% молодых людей этот показатель в среднем не изменился. У молодых курильщиков, имеющих хронические заболевания сердечно-сосудистой или дыхательной системы, дозированная физическая нагрузка чаще (63,6% случаев) сопровождалась снижением показателя насыщенности тканей кислородом, реже этот показатель не изменялся (27,3% случаев) или повышался (9,1% случаев).

Физическая нагрузка после курения сопровождалась снижением показателя насыщенности тканей кислородом у 44% испытуемых, достигая в некоторых случаях крайне низких показателей – 89% (табл.2). В среднем разница в показателях насыщенности тканей кислородом после дозированной физической нагрузки до и после выкуривания сигареты составила 1 ± 0,622 %. У других испытуемых этот показатель возрастал (28%) или не изменялся (28%). У лиц с хроническими болезнями сердечно-сосудистой или дыхательной системы дозированная физическая нагрузка после курения чаще сопровождалась адаптационным повышением уровня оксигенированности тканей (57,1% случаев), чем понижением (28,2% случаев) или стабилизацией (14,3%случаев) этого показателя.

Таблица 2.

Показатели пульса и насыщенности тканей кислородом у курящих юношей и девушек 18-20-летнего возраста после дозированной физической нагрузки, проделанной до и после выкуривания сигареты

Насыщенность тканей кислородом у *после физической нагрузки до курения* (%)				*Частота пульса* у курящих *после физической нагрузки до курения* (уд/мин)			
Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение	Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение
мин	мах			мин	мах		

Продолжение табл.

ЧСС восстанавливается до исходной в течение минуты							
93	99	97,833	± 1,231	71	130	99,537	± 15,009
ЧСС не восстанавливается до исходной в течение минуты							
94	99	97,469	± 1,247	74	143	107,88	± 15,733
ЧСС в течение минуты замедляется по сравнению с исходной							
96	99	97,167	± 0,753	82	92	86,5	± 3,619
Насыщенность тканей кислородом у курящих *после физической нагрузки после курения* (%)				*Частота пульса* у курящих *после физической нагрузки после курения* (уд/мин)			
Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение	Лимиты		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение
мин	мах			мин	мах		
ЧСС восстанавливается до исходной в течение минуты							
92	99	97,296	± 1,678	77	140	103,38	± 14,97
ЧСС не восстанавливается до исходной в течение минуты							
89	99	97,296	± 2,043	80	173	113,61	± 22,733
ЧСС в течение минуты замедляется по сравнению с исходной							
96	99	98,167	± 1,193	77	103	84,667	± 7,596

Таким образом, мы отметили негативные изменения в показателях пульсовой динамики, частоты сердечных сокращений и насыщении тканей кислородом у 18-20-летних молодых людей со стажем курения не более 4 лет. Вероятно, такой стаж курения в этом возрасте не успел привести к необратимым нарушениям адаптационных механизмов организма и развитию хронических соматических заболеваний, обусловленных курением. Поэтому отмеченные нами изменения в работе сердечно-сосудистой системы и насыщении тканей кислородом до и после курения незначительны. Тем не менее, не следует недооценивать накопительный характер нарушений, к которым приводит курение по мере увеличения стажа курильщика.

Литература:

1. Гайтон А.К., Холл Дж.Э. Медицинская физиология / Пер.с англ.; Под ред. В.И. Корбина. – М.: Логосфера, 2008. – С.559-571.
2. Молоканова Ю.П. Пульсовая динамика как фактор, определяющий степень оксигенированности тканей организма // Теория и практика актуальных исследований: Материалы Международной научно-практической конференции. – Краснодар, 2012. – С. 167-170.
3. Судаков К.В. Нормальная физиология. – М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2006. – С.348-389.
4. Тюрина М.Й. Взаимодействие центральных и периферических механизмов формирования респираторно-зависимых колебаний в сердечно-сосудистой системе человека / Автореф. на соикание уч. степени канд биол. наук. – М, 2012. – 18с.
5. Цимерман М., Ениг В., Вутке В., Вайс Х., Елькман В., Антонии Х., Вицлеб Э., Тевс Г., Гроте Й. Физиология человека / Пер. с англ.; Под ред. Р. Шмидта и Г. Тевса. – М.: Мир, 2007 – т.3. – С.514-516.

Zhumagul Kirkimbaeva, Birzhan Biyashev,
Svetlana Ermagambetova, Aigul Zhakupova
(Almaty, Kazakhstan)

DETERMINATION OF ANTAGONISTIC ACTIVITY OF ISOLATED STRAINS E.COLI

Introduction

The approach to the development of probiotics should be based on the study of many parameters, including the first comprehensive assessment of the properties of microorganisms - probionts. These characteristics include the antagonistic activity, the ability to adhere and colonize the intestinal mucosa, a certain level of resistance to hydrochloric acid and bile, and certainly apatogennity [1, p. 3-7].

Determination of the spectrum of antagonistic activity of E.coli strains isolated in relation to the opportunistic microorganisms and selected strains of E.coli, having high antagonistic properties and ability to produce bacteriocine. To have an effective medicines against antagonistic conditionally - pathogenic microflora it are needed a strains with high enough stable biological properties that promote good survival in the animal [2, p. 782-786].

One of the most valuable properties of probiotic microorganisms is their antagonistic activity against pathogenic conditionally - pathogenic microorganisms [3, p. 23].

Materials and Methods

In the result of breeding we have selected five strains of Escherichia (E. coli 42, E. coli 64, E. coli 39, E. coli 34, E. coli 16), which were used in experiments to study their antagonistic properties.

Determination of the antigenic structure was conducted with the common "0" - and if monovalent agglutinating serum.

The presence of the adhesive antigen examined in agglutination on glass agglutinating anti-adhesive number - at the beginning of the complex serum and if a positive response - with monovalent serum.

Fermentation of carbohydrates was determined on the indicator SLA with Andrede's indicators with various sugars and polyols.

The antagonistic activity of E. coli was studied on solid nutrient media. The degree of antagonistic activity of strains studied for each testifying organisms by the width of the zone of growth inhibition of the latter: up to 10 mm is the average, more than 20 mm - high, the lack of growth inhibition zone - the zero-sum activity.

As the testifying cultures were taken cultures, isolated from sick animals in the farms of the Almaty region, having pathogenic properties, belonging to the genus Salmonella (S. abortus ovis, S. typhymurium), Klebsiella (K. pneumoniae - 2 strains), Streptococcus (Str . pneumoniae - 2 strains) and Escherichia (E. coli - 2 strains).

The results of research

On the MPA observed steady growth with a bluish tinge, formed round, smooth, translucent colonies. On Endo media in Petri dishes strains grew as red colored colonies.

Bacteria have good mobility. The optimum of temperature for growth is 37 – 38^0 C, pH is 7.0-7.2. During the microscopic investigation we can be seen randomly placed sticks. Plated on MPS medium are marked clouding even to form on the bottom of the tube can be easily broken cake.

Determining the antigenic structure showed that all strains of the above serum agglutinated in four crosses, indicating the usefulness of their antigenic properties and has: E. coli 42 - 0111; E. coli 39 - 142; E. coli 34 - 078.

As a result of the presence of the adhesive antigen founded that a strain of E. coli 42 showed a positive agglutination reaction - with the serum of K88, the strain E. coli 39 to serum with K99, E. coli 34 in association F 41 + K99.

Reaction with the formation of acid and gas was observed in media containing glucose, lactose, sucrose, maltose, mannitol, sorbitol and dultsitom.

The study of the biological properties of the test strains showed that all strains on MPA formed S - shape and no showed hemolytic activity. The antagonistic activity of E. coli are shown in Table 1.

Table 1 - The antagonistic activity of E. coli against different microorganisms

№	Strains	The diameter of the zones of growth suppression test cultures (mm)							
		S. abortus ovis	S. typhymurium	K.pneumoniae 11	K.pneumoni ae 19	Str. Pneumoniae 6	Str. Pneumoniae 9	E. coli 47	E. coli 31
1	E. coli 42	7	13	9	-	7	14	11	9
2	E. coli 64	11	8	17	5	13	5	9	11
3	E. coli 39	16	19	22	20	18	19	24	17
4	E. coli 34	18	21	17	14,5	21	19	22,5	16
5	E. coli 16	9	12	7	8,5	4	10,5	11	7

The studies have shown that significant variation in the level of antagonistic activity of different strains of Escherichia suppressed in the spectrum of microorganisms. The highest antagonistic activity has strains of E. coli 39 and E. coli 34 that inhibited the growth of all samples in the test culture experience.

Conclusions

The test strains of Escherichia has typical morphological, tinctorial, cultural - biochemical and antigenic properties characteristic of the genus of Escherichia.

The strains E. coli 39, E. coli 34 also showed high antagonistic activity against virulent cultures of E. coli.

References:

1. Subbotin V.V., Sidorov M.A. Prevention of gastrointestinal diseases of newborn animals with signs and symptoms of diarrhea / / Veterinary Medicine. - 2001. - № 4. Pp. 3-7.
2. Brinton C.C. Mon-fragellar appen dages of bacteria / / Nature. - 1988. - V.183. - P. 782-786
3. Chervinets Y. Antagonistic strains of lactobacilli, are promising for designing new probiotic medicines. [Text]: The dissertation on candidate of medical sciences: 2006 / Yu.V. Chervinets. - Moscow, 2006. C.23.

Scientific manager: Doctor of Veterinary Sciences, Professor B.K. Biyashev

Екатерина Екатеринская
(Костанай, Казахстан)

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ БЕЗВИРУСНОГО СЕМЕНОВОДСТВА КАРТОФЕЛЯ

Картофель является одним из важнейших сельскохозяйственных культур. В плане продовольственной безопасности в условиях роста населения и повышении уровня голода Генеральная Ассамблея ООН основываясь на мнении ученых, стремится привлечь внимание мирового сообщества на роль картофеля, считая, что решить проблему продовольственной безопасности будущего человечества может только картофель и развитие этой отрасли имеет очень важное стратегическое значение. Картофель в качестве продовольственной культуры потребляют более 3-х млрд. человек населения планеты и его выращивают в 150 странах мира.

За последние четыре десятилетия мировой уровень производства картофеля характеризуется существенным увеличением посевных площадей, повышением урожайности и значительным увеличением валового сбора этой культуры. Так, в сравнении с 1980 годом площади посадки картофеля в мире увеличились с 18 до 19 млн. гектар, средний уровень урожайности повысился с 14 до 17 тонн с гектара, валовой сбор возрос с 257 до 328 млн. тонн. Ежегодное мировое производство картофеля составляет более 300 млн. тонн. В Казахстане картофель возделывается на площади 160-170 тыс. га. Урожайность не превышает 15 т/га [1,с. 61].

Картофель, как быстрорастущая и высокоурожайная сельскохозяйственная культура, в относительно короткие сроки с единицы площади дает больше продуктов питания, чем любая другая сельскохозяйственная культура. Картофель культура способная решать не только проблемы мирового производства продуктов питания, но и биоэнергетики [2,с. 21].

Картофель из-за биологических особенностей в наибольшей степени, чем другие сельскохозяйственные культуры, подвержен вирусным и вироидным заболеваниям. К примеру, мировые потери от них составляют 90 млн. тонн, урожайность снижается на 40-50%, а потери клубней при хранении могут достигать 15-20%. Потери урожая определяются видом возбудителя, штаммом, степенью устойчивости сорта, условиями выращивания картофеля и погоды. Легкие формы вирусных заболеваний снижают урожай в среднем на 10-20%, тяжелые на 70-85%, а в некоторых случаях до 100%. Содержание крахмала обычно снижается на 0,8-4,6% по сравнению со здоровыми клубнями. В них уменьшается количество сырого протеина, витаминов С, B_1, B_2.

Существует 30 вирусов поражающих эту культуру. Только из-за поражения вирусами Y, M, X, S, L, V (наиболее распространенными в картофелеводческих районах республики Казахстан) урожайность картофеля ежегодно снижается на 40-50%, а также вызывает ускоренное вырождение сорта. Широкое распространение получили такие вирусные болезни как полосчатая мозаика, скручивание листьев, крапчатая мозаика, столбурное увядание и готика.

Снижение урожайности картофеля и способности храниться усиливается с каждой последующей посадкой. Растение вырождается, дегенерирует, и наблюдать это явление внешне может даже не специалист: листья картофеля покрываются морщинистой мозаикой, мозаичной крапчатостью (чередование светло- и темноокрашенных участков листа) или скручиваются-закручиваются. Это явление до настоящего времени остается главной проблемой картофелеводства[3, с. 44].

Трудность борьбы с вирусными инфекциями объясняется тем, что вирусы не обладают собственным метаболизмом и при заражении входят в такой тесный контакт с клетками хозяина, что по-существу становятся их частью. Генетическая информация, заложенная в вирусной нуклеиновой кислоте, реализуется клеткой при инфекции как своя собственная, что ведет к синтезу вирусных нуклеиновых кислот и белков. Благодаря тесной ассоциации, при которой вирус использует те же механизмы и процессы, которые участвуют в синтезе нуклеиновых кислот и белков в клетках хозяина, химические препараты, которые могут влиять на размножение вируса, тормозят и синтез нормальных нуклеиновых кислот.

Наиболее успешной мерой защиты урожая в настоящее время является оздоровление посадочного материала методом культуры ткани от вирусов с последующим культивированием в условиях защиты от повторной инфекции [4, с. 30]. В практике первичного семеноводства картофеля, для получения оздоровленного исходного материала широко используются методы биотехнологии, в том числе микроклональное размножение, которое позволяет получить оздоровленный от вирусных инфекций семенной материал. Основой производства оздоровленного исходного материала картофеля являются получение растений-регенерантов из эксплантов апикальной меристемы, культивирование их на искусственных питательных средах, тестирование на вирусы и дальнейшее размножение методом микрочеренкования в культуре in vitro. Это связано с тем, что вирусные болезни слабо развиваются в верхушечных точках роста – апикальных меристемах (меристема, закладывающаяся на верхушке побега и корня). Конечно этот процесс очень трудоемкий, в первоначальный период требующий определенных затрат для приобретения дорогостоящих компонентов питательной среды и оборудования, но эти затраты быстро окупаются так, как семенной картофель, освобожденный от вирусов, превышает по урожайности обычный на 40-80%, а иногда и в 2 раза [5, с. 13].

Для пробирочных растений, культивированные in vitro, естественные климатические условия (резкая смена температур, световой и водный режимы) являются своего рода стрессовыми факторами, поэтому при выращивании растений в полевых условиях ухудшается их приживаемость, количество погибших растений достигает до 25-30%, которые в конечном итоге влияют на продуктивность.

Многолетними исследованиями установлено, что выращиваемый непосредственно в полевых условиях исходный материал подвергается повторному заражению вирусными болезнями.

В связи с этим, актуальным является разработка технологии культивирования оздоровленных мини-клубней в тепличных условиях и использование их в качестве посадочного материала в открытом грунте вместо культуральных растений, для ведения элитного семеноводства.

Основные этапы оздоровления таковы:

Первый этап – получение оздоровленных пробирочных растений (первый год):

- подготовка клубней для вычленения апикальной меристемы из ростков клубней, стерилизация растительного материала для вычленения апикальных меристем методом культуры тканей, изолирование эксплантов;
- культивирование изолированных эксплантов in vitro, получение растений-регенерантов);
- диагностика регенерантов и отбор здоровых линий;
- черенкование полученных растений-регенерантов и их пассаж на питательную среду;
- диагностика линий на зараженность вирусами высокочувствительными методами ИФА и ОТ-ПЦР анализов;
- размножение регенерантов многократным черенкованием до необходимого количества.

Второй этап – производство мини-клубней:

- посадка пробирочных растений в теплицу;
- систематическая обработка растений против болезней;
- диагностика тепличных растений на зараженность вирусами [6, с. 46].

Третий этап – размножение семенного материала в полевых условиях:

- высадка мини-клубней в поле, получение первой полевой репродукции картофеля, который приравнивается к супер-суперэлите (первый год);
- размножение семенного материала и получение суперэлиты (второй год);
- ежегодное проведение трех фитопрочисток в течение вегетационного периода картофеля с удалением больных растений и клубней;
- размножение семенного материала и получение элиты в условиях элитсемхозов (третий год).

В целом, схема ускоренной системы безвирусного семеноводства картофеля на биотехнологической основе выглядит следующим образом: **НИУ (оригинальные семена, супер-суперэлита, суперэлита) → элитсемхозы (элита) → семхозы (I,II,III репродукции) → товарные хозяйства и частный сектор.** Срок получения суперэлиты сокращается с 5 до 2-х лет [7, с. 247].

Производство мини-клубней имеет ряд преимуществ по сравнению существующим способом микроклонального размножения пробирочных растений:

1. Из-за малого размера (20-25мм) и меньшей массы (15-25г) клубней норма расхода семян и транспортные расходы снижаются в 7-10 раз. Площади семенных участков в начальных этапах сокращаются в 1,5 - 2 раза (снижаются площади для семеноводства, расширяются площади для производства товарного картофеля). По оценкам, доля семенного материала в общем валовом объеме производства картофеля может сократиться с 30% (традиционная технология) до 7-10% за счет безвирусных мини-клубней (меньший расход семян) и повышения урожайности (больший объем сбора).

2. Расход мини-клубней на 1га составляет 50-60 тыс. шт., или 400-500кг, тогда как на 1га посевов картофеля при традиционной технологии требуется 3-4 тонн семенного материала.

3. При использовании мини-клубней повышается коэффициент размножения семенного материала в 7-10 раз, что позволяет полностью обеспечить потребность Республики Казахстан в элитном семенном материале картофеля.

4. Технология производства мини-клубней позволяет массово размножить и быстро внедрить в производство новые высокопродуктивные сорта картофеля казахстанской селекции (Астана, Ауыл, Альянс, Жанайсан, Жуалы, Карасайский, Когалы, Мирас, Нартау, Нэрли, Тамаша, Тохтар, Дуняша, Костанайские новости и др.). Из 60 сортов картофеля, районированного в Казахстане, 50% - отечественной селекции. Спрос на отечественные сорта увеличивается, однако низкий коэффициент размножения при традиционной технологии сдерживает размножение и внедрение новых сортов отечественной селекции.

Однако, без эффективных методов контроля вирусных инфекций, как на стадии получения пробирочных растений, так и при последующем размножении трудно гарантировать оздоровленность семенного материала. *Метод иммуноферментного анализа (ИФА).* Тестирование растений проводят с помощью иммуноферментного анализа (тест ELISA (англ.) Enzyme-Linked ImmunoSorbent Assay). Метод ИФА дает возможность определения антител (IgG, IgA, IgM) к возбудителям инфекции. Эти антитела вырабатываются организмом в ответ на инфицирование. Антитела выявляются при взаимодействии со специальными препаратами, содержащими соответствующие антигены, образующие с антителами прочный комплекс, который можно обнаружить разными способами. В основе метода лежит принцип взаимодействия иммуносорбента - антигена возбудителя инфекции с выявляемыми антителами. Однако выявление вируса в растениях традиционным методом ИФА не дают желаемого результата. Ранее были предприняты попытки использования антител к неструктурным белкам вируса с использованием метода western blot, но данный метод экономически неэффективен при большом количестве тестируемого материала [8, с. 275].

Метод полимеразно цепной реакции (ПЦР) в диагностике вирусных заболеваний. Среди методов диагностики инфекционных возбудителей ПЦР обладает наиболее высокими показателями чувствительности (за счет экспоненциального накопления фрагментов ДНК) и специфичности (за счет

выявления уникальных для микро- (макро-) организмов участков генетического материала). Скорость проведения анализа: время получения результатов, для некоторых инфекций меньше, чем 24 часа.

ОТ-ПЦР (ПЦР с обратной транскрипцией - Reverse Transcription PCR, RT-PCR (англ.) — используется для амплификации, выделения или идентификации известной последовательности из библиотеки РНК. Перед обычной ПЦР проводят на матрице мРНК синтез одноцепочной молекулы ДНК с помощью ревертазы и получают одноцепочную кДНК, которая используется в качестве матрицы для ПЦР. Этим методом часто определяют, где и когда экспрессируются данные гены.

ОТ-ПЦР представляет собой метод амплификации специфического фрагмента рибонуклеиновой кислоты (РНК). Одноцепочную молекулу РНК превращают в реакции обратной транскрипции (ОТ, англ. RT, reverse transcription) в комплементарную ДНК (cDNA) и далее амплифицируют уже одноцепочечную молекулу ДНК, используя традиционную ПЦР. Для превращения последовательности РНК в комплементарную ДНК используют обратную транскриптазу. Экспоненциальная амплификация при помощи ОТ-ПЦР является чувствительной методикой, с помощью которой может быть обнаружено малое количество молекул РНК [9, с. 53].

Использование этого метода для диагностики вирусных заболеваний картофеля может существенно повысить надежность контроля, поскольку с помощью этого метода ведется непосредственный анализ генома вируса. При наличии большого количества разнообразных вирусов, поражающих культуру, это дает возможность установить наличие не просто вирусной инфекции, но и определить вид вируса, который обитает в изучаемых объектах.

Как видно из краткого обзора, в Казахстане имеется научнообоснованная система везвирусного семеноводства картофеля, внедрение которой позволит резко увеличить объемы его производства.

Литература:

1. Абдильдаев В.С. Семеноводство картофеля Казахстана на современном этапе развития биотехнологии. Сб. трудов НИИКОХ. Кайнар, 2003. - 165 с.
2. Амелюшкина Т.А., П.С. Семешкина. Журнал Защита и карантин растений. М.; 2011. № 3-С. 23 с.
3. Анисимов Б.В., Трофимец Л.М. Развитие безвирусного семеноводства картофеля// Селекция и семеноводство, -1990. № 4 - 49 с.
4. Байдин В.А., Чечуев Н.Ф. Оздоровление исходного материала картофеля от вирусной инфекции// Наука и опыт: прорыв в новое качество.- Алматы, 1991. - 140 с.
5. Абдильдаев В.С. Оптимизация технологий выращивания меристемных растений в полевых условиях//Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана, 2002 №2. - 24 с.
6. Абед Гера, Шломо Марко. Определение и идентификация вирусов картофеля// Вирусные вирусоподобные болезни и семеноводство картофеля. КАР, Дордрехт, 2005. – 155 с.
7. Kawchuk L.M., Martin R.R., Macpherson J. Sense and antisense RNA-mediated resistance to potato leaf roll virus in Russet Burbank potato plants// Ibid, 1991.v.1.4. - 253 p.
8. Лебенштейн Г., Бергер Ф.Х., Брант А.А., Лоусон Р.Х. Вирусные и вирусоподобные болезни и семеноводство картофеля. КАР, Дордрехт, 2005. - 275 с.
9. Федорова Н.Ю. Журнал Защита и карантин растений. М.; 2011. № 5. - 54 с.

Булат Жумадилов
(Павлодар, Казахстан)

ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГРУППЫ ЛОКАЛЬНЫХ ФЛОР ЧЕРНОЗЕМОВ В ЕРТЫССКОМ ФЛОРИСТИЧЕСКОМ ОКРУГЕ

Одним из очень интересных и своеобразных во флористическом отношении регионов является: Ертысский флористический округ, расположенный на северо-востоке Казахстана, который разделяет на две половины долины реки Ертыс. Округ складывают очень древние степи, на севере Барабинская степь, вся восточная Кулундинская и долина реки, очень богата биоразнообразием флоры [1].

Каждой флоре свойственны соотношения между количествами видов, относящихся к различным систематическим группам. Существенные черты каждой флоры связоны с экологической природой слагающих ее видов. Разным флорам свойственны различные соотношения между деревянными и травянистыми растениями.

Таким образом, изучение флоры отдельных географических районов является неотъемлемыми и первостепенными вопросами. Детальная инвентаризация видового состава, в частности многочисленных полезных дикорастущих растений представляет практический интерес [2,3,4]. Проводя географический анализ флоры Ертысского флористического округа необходимо отметить следующее: из проанализированных групп локальных флор несколько особняком стоят группа локальных флор черноземов и группа локальных флор южных черноземов. Хотя группа локальных флор темно–каштановых почв проявляет ряд сходств с ними, он все же осуществляет более тесные взаимосвязи с каштановыми почвами и песками. Надо сказать, что это проявляется в значительном влиянии песков и каштановые на темно–каштановые почвы группы локальных флор, что видно по составу геоэлементов. Главная особенность группы локальных флор черноземов - это лидирующее положение палеарктических видов и значительная доля широкораспространенных. Отсутствие пустынных, и слабая представленность степных элементов, также является особенностью данной группы локальных флор.

Эти показатели характеризуют данную группу локальных флор как очень консервативную [5,6,7].

Группа локальных флор южных черноземов представлен 17 видами географических элементов (таблица 1).

Таблица 1– Соотношение ботанико–географических элементов групп локальных флор черноземов

Группы ареалов	Элементы флоры	Количество видов	От общего %
1	2	3	4
Широкораспространенные	Плюрирегиональный	8	6,7
	Голарктический	29	23,9
	Палеарктический	32	26,5
Бореальные (лесная лесо степная)	Евроазиатский	1	0,9
	Евросибирский	12	10
	Европейский	6	5
	Сибирский	1	0,9
	Южно сибирский	1	0,9
Древнесредиземноморский	Древнесредиземноморский	12	9,9
Древнесредиземноморские степные	Причерноморско–казахстано–монгольский	2	1,7
	Причерноморско–казахстанский	1	0,9
	Паннонско–черноморско–казахстанский	1	0,9
	Казахстано–сибиро–монгольский	4	3,3
	Евроазиатский степной понтический	8	6,7
Древнесредиземноморские пустынные	Туранский	2	1,7
	Северотуранский	1	0,9
Итого		**121**	**100**

Как видно из таблицы 1 наибольший процент видов 69, то есть – 57,1 % приходится на Широкораспространенную группу ареалов. Элементы Бореальной группы представлены 21 видом, 17,3 %. Древнесредиземноморской группы представлены 31 видам – 25,6 %, куда вошли группа Древнесредиземноморские степные пустынные ареалы.

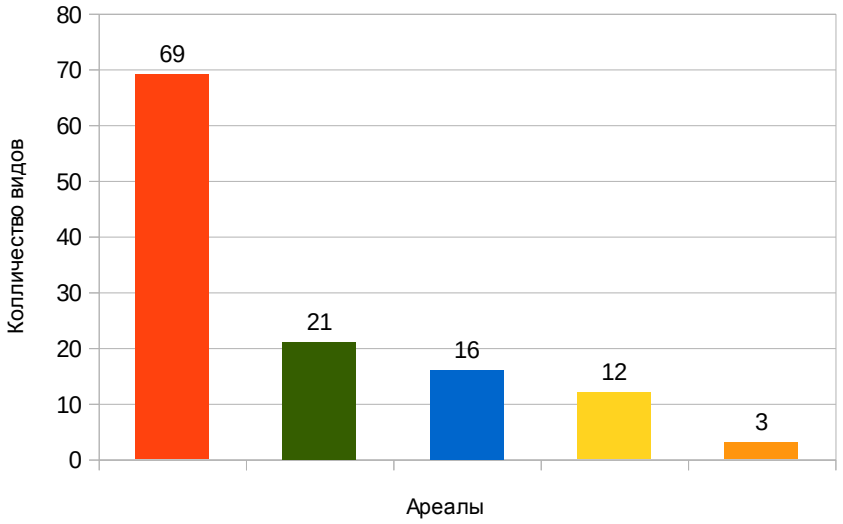

1 Широкораспростаненный - 69
2 Бореальный - 21
3 Древнесреднеземноморский степной - 16
4 Древнесреднеземноморский - 12
5 Древнесреднеземноморский пустынный - 3

Рисунок 1 – Соотношение ареалов групп локальных флор черноземов

Представители Древнесреднеземноморский степной насчитывают 16 видов, что составляет – 13,2 %. Четвертое место занимают представители Древнесреднеземноморской группы ареалов 12 видов 9,9 %. Древнесреднеземноморский пустынный геоэлемент представлен 3 видами – 2,5 %, (рисунок 1). Процентное соотношение представителей групп ареалов говорит о консервативности данного флористического округа.

Литература:

1. Жумадилов Б.З. Материалы к современному состоянию флоры Павлодарского Прииртышья // Вестник ПГУ. Серия химико-биологическая. – Павлодар, 2004. – №4. – С. 65-68.
2. Жумадилов Б.З. Анализ флоры Ертысского флористического округа Восточно-Казахстанской степной провинции. Диссертация на соиск. канд. биол. наук. – Алматы, 2010. – 143 с.
3. Белоусова Л.С., Денисова Л.В., Никитина С.В. Охрана редких и исчезающих растений в СССР / Красная Книга .// Охрана растительного мира Казахстана. – Алма-ата: Наука, 1979. – С. 14-20.
4. Ареалы лекарственных и родственных им растений СССР. Атлас. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1983. – 208 с.
5. Аралбаев Н.К. Солтустіс Зайсан онірінін флорасы. – Алматы: Республикалык баспа кабинеті, 1997. – 115 с.
6. Агелеуов Е.А. Флора поймы реки Урал. – Алма–Ата: Наука, 1987. – 102 с.
7. Быков Б.А. Введение в фитоценологию. – Алма-Ата, 1970. – 226 с.

Тетяна Стукал
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СКЕЛЕТУ ТА М'ЯЗІВ В ПОСТНАТАЛЬНИЙ ПЕРІОД ОНТОГЕНЕЗУ

Опорно-руховий апарат має велике значення для фізичного розвитку дитини. Високі темпи росту та перебудови кісткової та м'язової тканини в дітей раннього віку, що відбуваються на фоні функціональної недосконалості багатьох органів і систем, можуть призводити до високої частоти уражень опорно-рухового апарату. Кісткові зміни, які найчастіше розвиваються в періоди інтенсивного росту дитини, можуть негативно впливати на стан її здоров'я в подальшому. Від правильного та своєчасного становлення й розвитку всіх морфо-функціональних структур опоно-рухового апарау залежить успішне оволодіння дитиною різноманітними рухами.

На момент народження опорно-руховий апарат дитини, є досить не досконалим. Тому кістки і м'язи дітей потребують бережного ставлення до них і забезпечення оптимальних гігієнічних умов для нормального їх розвитку [6, с. 99]

Особливості формування кісткової системи у дітей визначаються динамічним самовдосконаленням структури та функції в перинатальному та постнатальному періодах. Переважання у хімічному складі кісток органічних складових забезпечує їх гнучкість, що полегшує саме появу на світ новонародженої дитини. А надалі, з ростом малюка, відбувається зміна хімічного складу кісткової тканини на користь збільшення неорганічних складових, оскільки динамічно й гармонійно з фізичним іде психомоторний розвиток (у т.ч. становлення статичних та моторних функцій). Отже, кісткова система в постнатальному періоді зазнає суттєвих кількісно-якісних змін, що мають різну інтенсивність у різні періоди дитинства. Найбільш відповідальними є періоди прискореного росту: до 1 року, пре- та пубертат (9–17 років). У перший рік життя скелет дитини зазнає істотних видозмін: інтенсивний ріст кісток черепа (до 6 місяців об'єм подвоюється) із закриттям великого тім'ячка, формування фізіологічних згинів хребта (3–4 місяці — шийний лордоз, 6–7 місяців — грудний кіфоз, 9–12 місяців — поперековий лордоз), ріст грудної клітки, нижніх кінцівок, збільшення передньозаднього розміру тазу, поява перших ядер окостеніння та інші. Процеси росту та мінералізації кісток у дітей визначаються динамізмом та зміною домінантного фактора регуляції.

Кісткова тканина постійно оновлюється завдяки процесам моделювання та ремоделювання. Мінералізація кісткової тканини впродовж дитинства відображає морфологію формоутворюючих процесів в організмі, що є нестабільними. Зокрема, швидкість накопичення кісткової маси в дівчаток 4–8 років та хлопчиків 4–12 років визначається сталими показниками, тоді як вік 10–15 років є критичним для формування кісткової тканини: щорічно кісткова маса збільшується в середньому на 7–8 %. Тому при досягненні дівчатками 17 років щільність кісткової тканини становить 93 % (порівняно з дорослими жінками), а у хлопчиків — 86 % (порівняно з найвищими показниками у дорослих чоловіків). Максимум формування кісткової тканини припадає на перші два десятиліття життя, що визначає швидкість її втрати у зрілому віці. Доведена зворотна залежність між щільністю кісткової тканини у віці 18 років та ризиком остеопоротичних переломів після 70 років, оскільки зміна кісткової маси на клітинному рівні є процесом перемоделювання кісткових елементів: співвідношення кількості остеокластів (активність яких визначає резорбцію кісткової тканини) та остеобластів (що формують кісткову тканину) регулюється складною взаємодією між генетичними факторами й факторами зовнішнього середовища через комплекс місцевих і системних гормонів, забезпечуючи якість та тривалість життя в дорослому віці. [1.]

Важливе значення для міцності кісток має їх хімічний склад. Вони містять мінеральні й органічні речовини в співвідношенні 2/3:1/3. Перші додають їм твердість, другі - пружність. Неорганічні з'єднання кістки утворені в основному солями кальцію. На поперечному розрізі кістки добре помітна більш щільна її частина, що розташовується зовні і називається компактною речовиною кістки. Внутрішня частина кістки зовні схожа на губку, й називається губчастою речовиною. Тут в осередках між щільною речовиною знаходиться кістковий мозок, що бере участь у кровотворенні. Співвідношення компактної і губчатої речовин у різних кістках залежить від їхнього функціонального значення.[7, с. 265]

Молоді кістки ростуть у довжину за рахунок хрящів, розташованих між їхніми кінцями і тілом, у товщину – за рахунок окістя. Ростуть кістки тільки до 20 -25 років (у чоловіків – до 25 років, у жінок – до 18 -20 років). Ріст кісток регулюється гормоном росту (соматотропіном), який виробляє гіпофіз і залежить від обміну мінеральних речовин, насамперед кальцію й фосфору та вітамінів D і А. На ріст, розміри й форму кісток впливає також тривала дія певного фізичного чинника. Активно працюючі скелетні м'язи стимулюють ріст кістки, до якої вони прикріплені.[3, с. 66]

М'язові волокна в новонароджених тонші, ніж у дорослих. Вони мають добре розвинену інтерстиціальну тканину, багаті на саркоплазму, але містять мало міофібрил. М'язові волокна в дітей короткі й ніжні, бліді, мають слабко виражену посмугованість. У них міститься менше, ніж у дорослих, скоротливих білків – міозину й актину, вони більш еластичні, краще розтягуються, збільшуючись у 2 рази порівняно зі своєю початковою довжиною.

У м'язах дітей міститься мало неорганічних речовин і міоглобіну, але багато води.

Для новонароджених і дітей перших місяців життя характерний значний гіпертонус м'язів. Це зумовлено переважанням функціональної активності палідарної системи над стріарною. Гіпертонус м'язів-згиначів на верхніх кінцівках утримується до 2-3-місячного віку, а на нижніх – до 3-4-місячного. [5. с. 552]

Скелетні м'язи у новонародженого анатомічно сформовані і порівняно добре розвинені, їх загальна маса становить 20-22% маси тіла. До 2 років відносна маса м'язів трохи зменшується (до 16,6%), а потім у зв'язку з наростанням рухової активності дитини знову збільшується і до 6 років досягає 21,7%, до 8 - 2728%, а до 15 - 3233%. У дорослих вона складає в середньому 40-44% маси тіла. У загальній складності маса м'язів за період дитинства збільшується в 37 разів. [2]

До моменту народження кількість волокон, які входять в перший етап диференціювання складають в середньому 43% . Диференційні процеси різко посилюються у віці від 1 до 2 років. До кінця цього терміну уже можна виділити волокна з «швидким» міозином (наприклад, у чотириголовому м'язі стегна їх 15%), з «повільним» (61%) і з проміжним (24%).

У віці від 5 до 10 років у співвідношені між волокнами різного типу встановлюється відносна стабільність, але потім у віці 11-12 років настає хвиля пубертатних перемін. Це проявляється у збільшені кількості волокон з «швидким» міозином (тип IIB). У віці 14 років спостерігається збільшення відносної кількості волокон I типу. На цьому етапі всі м'язові структури різко збільшують темпи росту.

До 17-18 років окислюючі можливості м'язової тканини і відносна кількість волокон I типу знижуються. Встановлюється дефінітивне, характерне для дорослих, співвідношення м'язових волокон різного типу. До цього віку досягають властивого дорослим рівня і поперечні розміри м'язових волокон.

Старіння (70 років і старше) призводить до значних змін м'язових структур. До цього віку знижується кількість «сильних» волокон типу IIB і більшу половину об'єму м'язів складають найбільш універсальні проміжні волокна типу IIA.

Диференціювання скелетних м'язів – складний багатоетапний процес, в якому рівень дефінітивної (зрілої) організації м'язових структур досягається тільки після завершення статевого дозрівання. У процесі онтогенезу розвиваються не окремі м'язові волокна, а суперструктури - рухові одиниці, в яких зміни стану м'язових волокон визначаються в першу чергу розвитком відповідних мотонейронів. [4. с. 201-203]

Кістково-м'язова система підтримує людину у вертикальному положенні (кістки хребта і нижніх кінцівок). Захисну функцію виконують кістки черепа, хребта, грудної клітки, таза, а також м'язи живота, захищаючи від впливу зовнішніх факторів головний і спинний мозок, легені, серце та органи черевної порожнини. Рухову функцію виконують кістки і м'язи кінцівок, хребет, м'язи спини і грудей.

Кровотворну функцію виконують переважно плоскі кістки, в яких міститься червоний кістковий мозок. Як депо деяких мінеральних солей і мікроелементів, скелет бере участь у мінеральному обміні (солей кальцію, заліза, фосфору), а м'язи, депонуючи глікоген, - у вуглеводному обміні.

Література:

1. «Здоровье ребенка» 6 (9) / Н.В. Банадига.- Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського, 2007.
2. http://www.medmoon.ru/rebenok/d_bol58.html
3. І.М. Маруненко, Є. О. Неводомська, В.І. Бобрицька – Анатомія і вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: Курс лекцій. – К.: Професіонал, 2004. – 480 с.
4. М.М. Безруких, В. Д. Сонькин, Д. А. Фарбер - Возрастная физиология (физиология развития ребенка). – М.: Академия, 2003. – 416 с.
5. О.В. Тяжка – Педіатрія: навчальний посібник. – Нова Книга, 2008. – 1096 с.
6. Ф.С. Кисельов – Анатомія і фізіологія дитини з основами шкільної гігієни. – Київ, 1967. – 312 с.
7. Ю.А. Ермолаев - Возрастная физиология. — М.: Высшая школа. — 1985. — 384 с.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент, Годун Н.І.

Світлана Феденьова
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ВПЛИВ ЕКЗОГЕННИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ПЛОДУ

Розвиток молодого організму людини залежить від впливу спадковості та навколишнього екологічного середовища. Одним із найбільш розповсюджених ускладнень в акушерській практиці, що являється найбільш частою причиною пренатальних захворювань і смертності, що спричиняє до не виношування плоду, що тісно пов'язане із здоров'ям не тільки самої матері, а й умов, в яких вона буде виношувати цю дитину. Плід розвивається завдяки тому, що має тісний гуморальний зв'язок з материнським організмом, отримуючи від нього всі необхідні поживні речовини, а також піддається впливу екзогенного середовища матері.

В Україні кожного року близько 40 тис. жінок не доношують вагітність. За останні 10 років у п'ять разів зросла кількість дітей, які мають глибоку недоношенність, а дітей із вродженими вадами розвитку – втричі. Щорічно в Україні робиться близько 700 тисяч абортів (67 на 1 000 жінок дітородного віку), що у 1,5 рази перевищує кількість пологів [4, с. 3-4].

Кількість інвалідів зареєстрованих в органах соціального забезпечення, становить 4 % усього населення України. З 10 тис. українців 40,9 є інвалідами з дитинства, у тому числі віком до 16 років. Серед причин дитячої інвалідності на першому місці – хвороби нервової системи та органів чуття (41,9 %), на другому – психічні розлади (8,2 %). Нині в Україні проживає понад 25 тис. дітей, які страждають на дитячий церебральний параліч, близько 29 тис. – з відставанням у розумовому розвитку, близько 10 тис. глухих і 1,5 тис. сліпих [4].

Соціально-біологічні чинники суттєво впливають на перебіг вагітності і тому можуть бути пов'язані з невиношуванням вагітності. Етіологія невиношування плоду є досить різноманітною і залежить від багатьох факторів. У той же час, на основі узагальнення результатів багаторічних досліджень Е. К. Айламазян (1990 – 1998) розроблена концепція, згідно з якою різні кількісно вимірювані параметри репродуктивної системи жінки можуть служити оціночними критеріями екологічного неблагополуччя регіонів і біологічної небезпеки навколишнього середовища [1, с. 18 - 24].

Фактори зовнішнього середовища, впливають на організм в процесі його життєдіяльності, росту та розвитку. Для того, щоб розібратися, як впливає оточуюче середовище на організм людини протягом всього її життя від народження до смерті, потрібно розділити фактори середовища по природі їх впливу на фізичні, хімічні, біологічні та соціальні.

Екзогенні причини, що викликають переривання вагітності, можуть бути розділені на наступні групи:

а) механічні фактори – травми, забої, вібрація, статеві зносини, фізичні перевантаження та інші;

б) фізичні фактори – інсоляція УФО, термічний вплив (перегрівання, охолодження), радіація, гравітаційний та кліматичний вплив;

в) токсичні фактори – інтоксикація, органічні та неорганічні з'єднання (свинець, ртуть, бензин, анілін та ін.);

г) психоемоційні фактори – інформаційний вплив, стресове навантаження; новини, які несуть негативні емоції [1, с. 18 - 24].

Наприклад, при контакті з ртуттю в 60 % випадків у плода виявляють мікроцефалію: затримку психомоторного розвитку, сліпоту, глухоту, судоми. Продукти неповного згорання нафти, свинець, кремній, сполуки хлору, пестициди й інші шкідливі речовини і їхні продукти накопичування в плаценті, призводять до порушення її бар'єрних і інших функцій, гіпоксії плода, трофічних розладів у плода, насамперед до порушення функціонального стану печінки і мозку. Висока концентрація свинцю може призвести до розвитку патології плоду, недорозвиненності плоду, передчасних пологів, недостатньої маси немовляти. Свинець може спричинити анемію, артрит, порушення мозкової діяльності, підвищену збудливість, ослаблення імунітету [6, с. 8 - 11].

Передчасні пологи зустрічаються у жінок, які зайняті фізичною працею, у молодих жінок, які поєднують роботу з навчанням. Серед жінок, які працюють більше 42 години на тиждень в I триместрі вагітності, частота передчасних пологів становить 8,5 %, а також спостерігається велика кількість ранніх абортів, викиднів та затримки у розвитку плода.

Серед жінок, що користуються декількома видами транспорту по дорозі на роботу, передчасні пологи спостерігаються у 22%, при меншому навантаженні в 6,3%. У жінок, що працюють стоячи, частота передчасних пологів складає 6,3%, при сидячій роботі – 4,3%[7].

Невиношування вагітності є вищою у жінок молодших 20 років і старших 35 років, у тих і інших воно досягає 15,6%. Відносно впливу паритету на невиношування вагітності, то маються суперечливі дані. За вибірковими даними Фролової О.Г. (1980) в Москві найнижчий рівень передчасних пологів відзначений при перших пологах (7,5%). Зі збільшенням кількості пологів, частота передчасних - збільшується: при других - 8,4%, при третіх і наступних - 9,2%. Інші автори [8] відзначають тенденцію до зменшення числа передчасних пологів із зростанням паритету, вважаючи, що більше значення має не паритет, а інтервал між пологами (чим він коротший, тим частіше виникають ускладнення)

В промислових містах і великих населених пунктах частота не виношування дитини статистично є значно вищою, у порівнянні із маленькими населеними районами [5, с. 29 - 36].

Навколишнє середовище з не великим рівнем радіаційного випромінювання також негативно відбивається на репродуктивній системі жінки. Як показали досліди Сокур Т. В. (2001 р.), в регіонах, що

постраждали в результаті аварії на ЧАЕС, в умовах постійного впливу малих доз радіації, чітко виявляються в показниках репродуктивного здоров'я жінки і їх нащадків. В зоні найбільшого впливу радіаційного забруднення частота переривання вагітності зросла в 24,7% [2].

Діагностичне рентгенологічне дослідження в I триместрі вагітності не має тератогенної дії, якщо воно менше, ніж 5 рад. Наприклад, іонізуюча реакція (мікрохвилі, короткі хвилі) викликає тепловий ефект і може здійснювати несприятливий вплив на плід за допомогою гіпертеміі [3].

Під час куріння у вагітних знижується рівень фолатів (солей фолієвої кислоти) у плазмі крові й еритроцитах. Навіть при достатньому споживанні фолієвої кислоти, її вміст в організмі знижується до таких концентрацій, що становить небезпеку розвитку в новонародженого дефектів розвитку нервової трубки. Ця патологія полягає в тому, що ектодерма, із якої формується шкіра, нігті, волосся, а також нервова система й органи чуття, не стимулюється цілком у тому місці, де повинен утворитися спинний мозок [4, с. 31- 33].

Цілком доведеними наслідками материнського куріння під час вагітності є затримка росту до народження і зниження інтелектуального потенціалу дитини після народження.

У жінок, що палять, збільшена кількість спонтанних абортів і передчасних пологів, зниження маткового кровообігу спричинює гіпоксію плода. Ці процеси посилюються присутністю в тютюновому димі чадного газу. Нікотин чинить *ефект ретардації* – зниження краніокаудального розміру плода, знижує процеси відкладання кальцію в кістках.

Істотний вплив на перебіг вагітності здійснюють шкідливі звички особливо куріння, алкоголь і наркотики.

Куріння під час вагітності збільшує частоту викиднів, частоту відшарування плаценти, затримку розвитку плода, збільшує перинатальну смертність[10]. Дія нікотину є дозозалежною: чим більше викурюється сигарет на день, тим вище несприятлива дія на вагітність.

Алкоголь має тератогенну дію на плід (алкогольний синдром плоду), особливо важко проявляється на перебігу вагітності та стану плоду хронічний алкоголізм. Навіть середні рівні вживання алкоголю ведуть до збільшення числа викиднів і передчасних пологів.

За даними М. С. Нарсулаєвої (1987) частота спонтанних абортів у жінок, що вживають алкоголь склала 29%, перинатальна смертність - 12 - 25%, передчасні пологи - 22% і алкогольний синдром у плода - 0,1 - 0,4%.

Сумісний ефект алкоголю і куріння і вживання наркотиків посилює неблагополучні результати вагітності. За даними автора, дія наркотиків може бути вторинною по відношенню до алкоголю і сигарет [9].

Відомо здавна про шкідливий вплив *лікарських препаратів* на розвиток плоду. Ще у 1887 році П. К. Кубасов виявив шкідливу дію на формування плоду наркотичних речовин (хлороформу, хлоралгідрату, папаверину та ін.). За даними міжнародних досліджень (1148 медичних закладів у 22 країнах світу), близько 85 % жінок протягом вагітності приймають в середньому близько 3 типів лікарських засобів: антибактеріальні, протианемічні препарати та анальгетики [6, с. 12].

Вчені з Інституту генетики людини Гамбурського університету вивчали дію талідоміда на ембріон і зародок. Застосування талідоміда з 21-го дня вагітності викликало відсутність вух; на 23 день – агенезію великих пальців рук; на 24 – 26 день – амелію рук; 27 – 29 день – дисплазію стегна (амелія ніг); на 30 – 31 день – фокомелію рук стопи; на 30 – 33-й день – фокомелію ніг [4, с. 36]. Отже, бажано, щоб вагітна жінка взагалі не застосовувала лікарські засоби.

Будь-які несприятливі фактори, що впливають на жіночий організм, можуть порушувати нормальну будову та дозрівання статевих клітин і стати причиною їх мутації чи їх аномального розвитку. Слід підкреслити, що вроджені каліцтва можуть виникати в рівній мірі як від зовнішніх, так і внутрішніх (генетичних) факторів. Окрім того шкідливий вплив на організм, що розвивається може давати одночасне поєднання двох факторів - ендогенного і екзогенного походження. Тератогенні фактори є не специфічними, тобто один і той же шкідливий агент може викликати різні дефекти розвитку і, навпаки, різні тератогенні речовини можуть викликати одину і, ту ж ваду розвитку. Все залежить від періоду вагітності, в якому діють дані агенти.

Здоров'я майбутньої дитини, її повноцінний розвиток – щастя батьків багато в чому залежать від того, чи буде малюк бажаним, а його поява на світ заздалегідь продуманною та запланованою. Але головна умова народження здорової дитини – здоров'я батьків перед зачаттям, під час нього, а жінки – і при виношуванні плоду.

Література:

1. Кира Е. Ф., Цвелев Ю. В., Беженарь В. Ф., Берлев И. В., Невынашевание беременности: - Санкт-петергург, 1999.
2. Сокур Т. Н. – Репродуктивное здоровье женщин и качество здоровья потомства в условиях постоянного действия малых доз радиации – Автореф. докт. дисс., М., 2001.
3. Creasy R. K., Resnick R. – Maternak-Fetal Medicine: Principles and Practice. Philadelphia, WB Saunders, 1994/
4. Маруненко І. М., Горяна Л. І., Роль спадковості та навколишнього середивища в ґенезі захворювань. – К.: Вітас. 2010 – 64 с.
5. Сидельникова В. М. «Привычная потеря беременности» - М.: Триада-Х, 2000. – 304 с.
6. Меженина Е. П. «Вродженные уродства», Из-во «Здоровье», г. Киев, - 1974 г., 74 – с.

7. Слепцова С. И. – риск, прогноз и профілактика невынашевания беременности – Автореф. докт. дисс.., М., 1991.
8. Bakketing L. S., Hoffman H. J. – Pregnancy order and reproductive loss – British Med. J., 1980, 3, 716.
9. Jacobson J. L., Jacobson S. W., Sokol R. – Effects of alcohol use, smoking and illicit drug use on fetal growth in black infants – J. Pediat., 1994, 8, 105-118.
10. Mcintosh J. D. – Smoking and pregnancy: attributable risks and public health implications – Can. J. Public. Heaith, 1984, 75, 141-148.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Годун Н.І.

Олександр Ткаченко
(Біла Церква, Україна)

ПРЕДСТАВНИКИ РОДИНИ *ASPHODELACEAE* JUSS ФЛОРИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ФЛОР. ІНТРОДУКЦІЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ

У флорі України, за даними Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, зростає сім видів родини *Asphodelaceae* Juss, що належать до трьох родів, хоча інтродукційний потенціал у даної родини досить значний. Рід *Anthericum* L. (віхалка) нараховує 2 види, рід *Asphodeline* Reichenb - 2 види, та рід *Eremurus* Bieb - 3 види. Для роду *Anthericum* приводяться види *A. ramosum* L. (віхалка гілляста) лісовий західно-європейський вид і *A. liliago* L.(віхалка лілійна), що спорадично зустрічається у квітниках більшої частини України, це багаторічні декоративні мезофіти і їхнє застосування у створенні квітникових композицій напівтіні і перенесення у більш північні зональні умови майже не виникає сумнівів.

Найбільш цікавими у фітосозологічному та інтродукційному аспекті є представники родів *Eremurus* та *Asphodeline,* які маючи високі декоративні властивості, активно знищуються внаслідок антропічного впливу і відносяться до десінентної флори України. [5, 9, 12]

Рід *Asphodeline* нараховує близько 15 видів, у флорі України зростає два середземноморські види даного роду, це *A. lutea* (L.) Reichenb та *A. táurica* (Pall .ex Bieb) Kunth. Обидва види відносяться до бульбокореневищних багаторічників.

Вид *A. táurica* (асфоделіна кримська) зростає в основному на сухих кам'янистих і степових схилах, на території гірського і Південного Криму. В умовах Києва веде себе як вегетативний дворічник, в даному випадку тут необхідно застосувати метод ступінчатої інтродукції по лінії Умань - Біла Церква - Київ з формуванням зимостійких екотипів у не менше як 2-3 поколінь в одному географічному пункті. Декоративний зникаючий вид Криму, в культурі дендропарку «Олександрія» НАН України з 2002 року. Завезено автором публікації, під час експедиційних досліджень насінням і живими рослинами з гірських околиць Ялти.

Вид *A. lutea* (а. жовта), в Європейській культурі відомий з 1561 р. [9] природно зростає на вапнякових грунтах, передгір'ях і горах Криму, зустрічається на околицях Сімферополя, Севастополя, охороняється в Ялтинському гірсько-лісовому заповіднику. У Кримському заповідно-мисливському господарстві знаходить свою екологічну нішу на сухих кам'янистих схилах, серед скель і у світлих гірських лісах. В деяких літературних джерелах наводиться - *A.lutea/flore-pleno hört.* Дані підтверджують наукові співробітники Національного Нікітського ботанічного саду. Досліджується з 1996 року в культурі дендропарку. Обидва види геофіти, геліофіти, ентомофіли, виключно декоративні. Останнім часом у ряді ботанічних установ України і Європи (в т.ч. у дендропарку "Олександрія") та приватних розсадниках проходить первинне випробування середземноморський вид *A. liburnica* (Scop.) Rchb., (а. ліворнійська).

Обидва природні види на околицях Ялти зростають на слідуючи грунтах:

1) вапняково-глинисті, жовтувато-бурі грунти на делювії вапняків скипаючи, із вмістом $CaCo_3$ більше 2% (Приморські схили);

2) темно-коричневі середньогумусні карбонатні потужні, легкосуглинисті, середньощебнисті грунти (Передгір'я);

3) темно-коричневі карбонатні потужні, вапняково-глинисті сіро-бурі грунти на змішаному делювії і пролювії вапняків і глинистих сланців і шиферні глинисті грунти, $CaCo_3$ більше 2%.

Процентне співвідношення гумусу від 1,7 до 14,2%, pH слабо лужне і тужне 7,5-7,8, за профілем 8,1-8,7.

Рід *Eremurus* (еремур) - представлений трьома ксерофітними трав'янистими багаторічниками помірного поясу. Це E. *tauricus Stev.* (еремур кримський) - ендем Криму, охороняється у Ялтинському гірсько-лісовому заповіднику, зрідка зустрічається на кам'янистих місцевостях, карнизах скель, яйлах Гурзуф і Демерджі. Ефемероїд, ксеромезофіл і ентомофіл [8, 9]. В умовах дендропарку "Олександрія" проходить вторинне випробування. Вид декоративний, науково-цінний.

E. spectabilis Bieb (еремур показний) має розірваний ареал і зростає на своїй крайній західній межі ареалу у степовій частині України, у Донецькій обл. і наводиться рядом авторів для Криму [8, 11]. Основний ареал розповсюдження - Північний Кавказ, Афганістан, Ірак, Пакистан. Зникаючий вид флори України, декоративний. В умовах дендропарку утворює життєздатний самосів, зимує без укриття, проводяться дослідження виду у філогенезі. Переселення екземплярів що пройшли випробування в умовах дендропарку (враховуючи зимові умови 2002-2003 р.) в північні регіони на нашу думку буде результативним. В культурі з 1996 року.

E.jungei Juz (е. Юнга) - ендем Криму, зростає на кам'янистих схилах Карадагу, ряд авторів [11] відносить *E. jungei і E. thiodanthus* Juss (е. сірчаноцвітий) як раси *E. spectabilis,* для е. сірчаноцвітого наведено різницю у жовтому забарвленні квітки. Деякі уточнення з даного питання нами планується встановити шляхом польових експедиційних досліджень.

Таким чином, із семи представників даної родини, п'ять видів родів еремур і асфоделіна є зникаючими. Це декоративні ксерофіти десинентної флори України, потребують охорони *ex sity ma in sity,* а одним із шляхів їх збереження пропонується активне введення їх в культуру поза межами їх природних ареалів.

Крім досліджень по введенню даних видів в культуру північних регіонів України, нами проведено мобілізацію родів *Kniphofia* Moench та *Asphodelus* (11 та 4 таксони).

В історії дослідження окремих родів, таких як *Eremurus, Asphodeline і Asphodelus* прослідковується багато спільного. Описані Палласом, Рейченбергом види родів *Asphodeline* і *Asphodelus* як види Середземномор'я, Середньої Азії, Криму і Кавказу, Паміро-Алтаю, досить часто помилково відносились до еремурів і навпаки, еремури описувались як види асфоделіни чи асфоделюса. Рід еремур був встановлений Маршалом Біберштейном в 1819 р. у складі одного виду - *E. spectabilis,* описаного для флори Північного Кавказу. В його розумінні цей вид мав досить широке значення, так як до нього він включив вид, описаний Палласом (1773 р.) з Алтаю під назвою *Asphodeline altaicus* Pall. Останній Стевен виділив у самостійний вид *E. altaicus* (Pall.) Stev., а в якості варіації *E. spectabilis* var. *irderiensis* М.В. У 1824 р. Стевеном було описано *E. tauricus* Stev. із Криму і в 1832 р. *E. caucasicus* Stev., який виявився синонімом *E. spectabilis* М. В. В цій же роботі 1832 р. він відновлює видову самостійність - ер. алтайського, і пізніше виводить *E. spectabilis* var. *inderiensis* М. В. в ранг виду, але відносить його до роду *Asphodelus,* під назвою *A. inderiensis* Stev. Дещо пізніше важливий внесок у зборах і визначенні систематики видів внесли ботаніки Регель (1876), Федченко (1921), Бакер (1877) та інші. На сьогодні відомо близько 70 видів і форм роду еремур, видовий склад вивчений досить повно. Слід відмітити значний внесок в систематику, дослідження онтогенезу і морфогенезу, визначення питань поширення та екології роду ***Eremurus*** роботи А. Хохрякова [11] та Й. Сікури [8].

Області поширення родів еремур, асфоделіна і асфоделюс також в значній мірі мають багато спільного. Виключенням із взятих нами об'єктів дослідження є рід кніфофія, природний ареал якого є Центральна і Південна Африка та **о.**Мадагаскар. Загальна зона розповсюдження даної групи - Середземномор'я, Західна і Середня Азія. Більшість видів роду асфоделіна зростають крім Середземномор'я у Закавказзі, на Балканах, Криму.

Рід асфоделюс, за попередніми даними також приводиться як типовий для флори Сірії, Ірану, Афганістану, Західного Середземномор'я, Середньої Азії.

Еремури мають більш широкий ареал і розповсюджені від східних берегів Середземного моря і Криму до Гімалаїв і Алтаю на сході та від Прикаспійської низовини на півночі до берегів Перської затоки на півдні. Найбільше їх різноманіття і більше половини всіх видів зосереджено в південному Паміро-Алтаї і Північному Афганістані, Тянь-Шані. Близько 30% видового різноманіття еремурів в силу певних особливостей рельєфу (гори, хребти, передгір'я) є ендемами та вузьколокальними ендемами. Тому дані види відповідно підлягають під дію ратифікованої Україною у 1994 р. конвенцією про охорону біологічного різноманіття, де у виконанні міжнародних правових документах з даної проблеми, діяльність ботанічних садів, дендропарків у галузі збереження біорізноманіття не може обмежуватись природною флорою України і повинна мати глобальний характер, тобто одним з робочих напрямків науково-дослідної роботи в ботанічних установах повинен бути і напрямок по вдосконаленню системи збереження світового генетичного різноманіття. Більш конкретно даний проблемний аспект подається у ст. 9 Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро 1992 р., де ботанічним установам рекомендовано у плані охорони ex sity збереження фітогенофонду за межами природного ареалу в штучних умовах і віддавати перевагу збереженню наступним групам рослин:

- рідкісні і зникаючі види;
- економічно важливі види;
- ключові види, які мають особливе значення для підтримки фітоценозів;
- таксономічно ізольовані види, зникнення яких було б непоправною втратою і т.д.

Виходячи з вищеописаного ми розподіляємо видову і родову цінність даної родини на дві групи:

1) науково цінні (рідкісні і зникаючі, ендемічні види): природні види роду асфоделіна і еремур флори України та еремурів Паміро-Алтаю, Тянь-Шаню, Середньої Азії, види, ізольовані географічно або екологічно охоплюють обмежені території;

2) види які можуть входити до першої групи, але виходячи з об'єктивно-високої декоративності, після проведення інтродукційного та адаптаційного експерименту, опрацювання питань насінництва і агротехніки, мають бути введені в культуру (тобто економічно цінні), мати економічну і практичну ефективність для народного господарства, паркобудівництва, селекції і квітникарства зокрема. Це декоративні види роду кніфофія, асфоделюс, асфоделіна, еремур та деякі інші маловідомі види.

Виходячи з вищеописаного, для часткового вирішення проблем квітникарства, в першу чергу введенням в культуру, враховуючи кліматичні зміни посухостійкі культивари і збереження світового генетичного різноманіття, нами з 2002 року було розпочато дослідження у плані інтродукції родових комплексів родини *Asphodelaceae* в умовах дендропарку "Олександрія" НАН України. Частину колекційного матеріалу було передано на інтродукційний розсадник дендропарку "Софіївка", м. Умань, підрозділу «Зеленбуд» м. Біла Церква, приватним підприємцям і садівникам – любителям.

В плані оцінки перспектив інтродукції з урахуванням методів кліматичних аналогів Т. Майра (1909) (деталізуючи зони по температурі і опадам), нами після вивчення комплексу біоекологічних властивостей зроблено певні висновки:

1) всі види світлолюбові, але деякі можуть переносити незначне затінення. Рід *Anthericum* може зростати в умовах напівтіні. Також, у напівтіньових композиціях у групових посадках добре себе зарекомендував відносно новий для квітникарства вид *a.liburnica (*Scop.) Rchb;

2) в зимовий період у стані спокою можуть переносити досить довго вплив низьких температур. Про це може свідчити як їх зростання в гірських умовах, так і досвід інтродукції на північ їх природних ареалів. Негативний вплив на даному етапі інтродукційного експерименту має місце в роки з ранньовесняним різким зниженням температури, промерзанням грунту після початку вегетації. В зиму 2002-2003 рр. дані умови були причиною загибелі 97% популяції *Asphodeline lutea,* та 60% популяції *Kniphofia uvaria.* Актуальним на даному етапі роботи залишається проблема страхового фонду;

3) вид *a. lutea* успішно культивувався з 1996 року і основним методом розмноження був вегетативний, що на нашу думку і було помилковим, так як лише при статевому розмноженні культиварів у інтродуцентів проявляється модифікаційний запас адаптацій, що сприяє в розкриттю біологічного потенціалу з набутими в процесі інтродукції мікроеволюційними змінами;

4) у стані спокою мало потребують вологи, але добре мають бути нею забезпеченими в ранньо-весняний період, що є характерним для видів ефемероїдного ритму розвитку;

5) після виходу з періоду спокою потребують для нормального росту розвитку високих температур +17-25°С, види посухостійкі;

6) потребують легких, супіщаних грунтів з нейтральною, слаболужною або слабокислою реакцією, тому і в природних умовах вони зростають на лесах, вапнякових та гіпсових субстратах.

Дані умови звичайно на перших етапах роботи нами створюються штучно.

Наслідками нашої колекційної роботи є закладення онопролонгованої колекції родових комплексів родини *Asphodelaceae,* де проходять первинне випробування 11 видів роду *Kniphofia,* 3 види роду *Asphodeline,* 4 види роду Asphodelus (більш придатних для використання в зимових садах), 5 ***видів*** роду *Eremurus.*

Успішно проведено адаптацію і відібрано зимостійкі маточні екземпляри у видів *E. spectabilis, E. thiodanthus, E.robustus, asphodeline lutea, a. liburnica, a. taurica,* по результатам досліджень 2002-2012 рр.

Література:

1. Алексеев Ю. В., Вахрамеева М. Т., Денисова Л. В., Никитина С. В. Лесные травянистые растения - М: Агропромиздат, 1988. - 223 с.
2. Артамонов В. И. Редкие и исчезающие растения- М.: Агропромиздат, 1989.-382 с.
3. Базилевская Н. А., Мауринь А. М. Интродукция растений. Теория и практические приемы - Рига: изд. Бюл. ГБС. - 1976 - Вып 101. - С. 38-43.
4. Былов В. Н., Агаджанян И. В., Вавилова Л. П. и др. Цветочно-декоративные травянистые растения- М.: изд. "Наука", 1983.-270 с.
5. Кондратюк В. Н., Остапко В. М. Редкие эндемичные и реликтовые растения Юго-Востока Украины в природе и культуре- К.: Наук, думка, 1990.- 149 с.
6. Мельник В. И. Редкие виды флоры равнинных лесов Украины- К.:Фитосоциоцентр, 2000 - 211 с.
7. Сикура И. И. Переселение растений природной флоры Средней Азии наУкраину - К.: Наук, думка, 1982 - 207 с.
8. Сікура Й. Й. Декоративні еремури та їх культура на Україні - К.: Наук, думка, 1971- 96 с.
9. Собко В. Г., Гапоненко М.Б. Інтродукція рідкісних і зникаючих рослин флори України - К.: Наук, думка, 1996 - 286 с.
10. Трушевич Т. В. Эколого-фитоценологические основы интродукции. Научное пособие - М.: Наука- 1991- 216 с.
11. Хохряков А. П. Эремурусы и их культура- М.: "Наука", 1965.-128 с.
12. Чопик В. И. Редкие и исчезающие растения Украины - К.: Наук. Думка.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Татьяна Кутявина
(Киров, Россия)

ИЗУЧЕНИЕ ВОДОХРАНИЛИЩ СЕВЕРО-ВОСТОКА КИРОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Одним из важных показателей эколого-географической характеристики региона является обеспеченность его водными ресурсами. Вода входит в состав всех организмов биосферы, в том числе и в состав тела человека. От обеспеченности водой зависит жизнедеятельность всех живых организмов. Основными потребителями водных ресурсов являются сельское, коммунальное хозяйство и промышленность. Качество используемых вод имеет большую значимость для этих отраслей хозяйства.

Кировская область хорошо обеспечена водными ресурсами. По состоянию на 2011 год, их общий объём, включая поверхностные и подземные воды, достигает 28,4 км^3 [1, с. 26]. К поверхностным водным объектам относятся водотоки и водоёмы. Особое место среди них принадлежит исскуственно созданным водоёмам – водохранилищам. По данным регионального доклада [1] и фондовых материалов, самыми крупными в области являются следующие водохранилища: Белохолуницкое – полным проектным объёмом 51,0 млн.м^3; Омутнинское – 32,5 млн.м^3; Большое Кирсинское – 18,0 млн.м^3; Чёрнохолуницкое – 8,5 млн.м^3.

Цель нашей работы – изучить современное состояние крупнейших водохранилищ региона.

Все перечисленные водоёмы располагаются на северо-востоке Кировской области. Их возникновение в регионе связано с развитием металлургической промышленности. Для функционирования заводов требовались большие запасы воды. Чтобы решить эту проблему, в период с 1729 по 1810 гг. на реках Белая Холуница, Омутная, Дальняя, Чёрная Холуница были созданы водохранилища (пруды). Образование водоёмов происходило по одному принципу: на месте будущих прудов вырывали котлованы, а на реках сооружали земляные плотины.

До середины XX века водоёмы использовали для водоснабжения металлургических заводов и сплава готовой продукции. Белохолуницкий пруд также использовался для целей энергетики (функционирование гидроэлектростанции (ГЭС) до 1964 г.). В настоящее время назначение водохранилищ изменилось. В связи с этим, изменилась и антропогенная нагрузка на водоёмы.

Чёрнохолуницкий и Большой Кирсинский пруды сейчас выполняют рекреационную функцию. Белохолуницкий пруд долгое время использовался только для целей рекреации, а с 2012 г. – и для технологических целей. На водоёме возобновилась работа ГЭС. Омутнинский пруд используется для водоснабжения завода, хозяйственно-бытовых нужд населения и для целей рекреации. Таким образом, он испытывает самую большую антропогенную нагрузку.

Характер антропогенного использования оказывает влияние на экологическое состояние водохранилищ. Отсутствие предприятий промышленности и сельскохозяйственных угодий на берегах Чёрнохолуницкого и Белохолуницкого прудов способствует сохранению хорошего качества воды. Анализ химического и микробиологического состава воды пруда в Белой Холунице свидетельствует об отсутствии превышений предельно допустимых концентраций (ПДК) для водоёмов культурно-бытового назначения [2, с. 56-57]. Однако, отсутствие хозяйственной деятельности на прудах имеет и отрицательные последствия. В Чёрнохолуницком и Белохолуницком водохранилищах отмечается интенсивное зарастание акватории высшей водной растительностью. Это естественный процесс, вреда экосистеме он не наносит, но может существенно повлиять на морфометрические параметры водоёмов. Изменение параметров Белохолуницкого водохранилища, возможно, отразится на работе ГЭС.

Омутнинское водохранилище является наиболее изученным из водоёмов северо-востока области. Комплексный анализ экологического состояния этого пруда проводится с 2011 г. Нами были выявлены участки, на которых зафиксированы превышения ПДК по ряду показателей [3]. На некоторых участках водоёма выявлены высшие растения-индикаторы загрязнения воды, свидетельствующие о наличии органического загрязнения и эвтрофирования. Эти участки наиболее подвержены антропогенному воздействию. В целом, по данным гидрохимического, альгологического анализа и видовому составу высшей водной растительности вода Омутнинского пруда является загрязнённой. В водоёме отмечается увеличение интенсивности процессов эвтрофикации, которое выражается в массовом развитии синезелёных водорослей («цветении» воды).

Исследований по изучению экологического состояния Большого Кирсинского пруда не проводилось. Известно, что Большое Кирсинское водохранилище длительное время использовалось для производственных нужд металлургического завода. В настоящее время водоснабжение завода осуществляется из другого водоёма. В связи с этим, нагрузка на Большой Кирсинский пруд сократилась. Вероятно, это положительно отразится на состоянии водоёма.

Таким образом, нами выделены крупнейшие водоёмы Кировской области. Все они по времени создания относятся к одному периоду. Водохранилища формировались в сходных географических условиях, длительное время использовались для одних и тех же целей. Со временем назначение, а также степень антропогенной нагрузки изучаемых водоёмов изменились. Это оказало влияние на экологическое состояние прудов. Высокая антропогенная нагрузка на Омутнинское водохранилище повлияла на интенсивность процессов эвтрофикации в водоёме. Уменьшение антропогенной нагрузки на Белохолуницкое и Чёрнохолуницкое водохранилища, напротив, оказало положительное влияние.

Литература:

1. О состоянии окружающей среды Кировской области в 2011 году. (Региональный доклад) / Под общей редакцией А.В. Албеговой. Киров: ООО «Типография «Старая Вятка», 2012. – 185 с.
2. Ильина Е.К., Макаренко З.П., Поярков Ю.А. Результаты гидрологических исследований Белохолуницкого пруда и рек Белая Холуница, Погорелка в г. Белая Холуница Белохолуницкого района Кировской области // Экология родного края: проблемы и пути решения: Материалы Всерос. молод. науч.-практ. конф. с междунар. участ. Книга 1. Киров: ООО «Лобань», 2012. – 250 с.
3. Кутявина Т.И., Домнина Е.А. Изучение экологического состояния Омутнинского водохранилища // Формирование и реализация экологической политики на региональном уровне: материалы V всероссийской научно-практической конференции. – Часть 1 / науч. ред. А.Г. Гущин. – Ярославль. Изд-во ЯГПУ, 2011. – С. 92-95.

Научные руководители:
доктор технических наук, профессор Ашихмина Тамара Яковлевна,
кандидат биологических наук, доцент Домнина Елена Александровна

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Ірина Бурлакова
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Покращення стану здоров'я населення є одним із завдань держави. Суспільству потрібні люди, соціально-адаптовані до економічних, політичних, культурно-демографічних ситуацій, здатних забезпечити розвиток країни на рівні вимог сучасного суспільства. Які вміють творчо вирішувати завдання й варіанти функціонування сучасної економіки. Саме тому, останнім часом, привертає увагу проблема стану професійного здоров'я працівників державної служби. Адже суспільству потрібні держслужбовці, які готові до включення в подальшу життєдіяльність, здатних практично вирішувати поставлені перед ними професійні та життєві проблеми [6]. Тому, на нашу думку, слід застосовувати компетентнісний підхід збереження професійного здоров'я. Застосування цього підходу забезпечить становлення, розвиток та вдосконалення професіоналізму працівників державної служби.

Відомо, що в переліку сучасних ключових компетенцій (загальнокультурна, громадянська, соціальна, інформаційна та ін.) знаходиться і здоров'язберігаюча компетенція [1] А. Г. Бусигін під поняттям «здоров'язберігаюча компетенція» розуміє здатність (готовність) мобілізувати систему знань, умінь, розумових і особистісних якостей, необхідних для формування у особистості мотивації до здоров'язбереження, а також уміння передбачати, запобігати або компенсувати втрату здоров'я для задоволення базових потреб людини [4, с. 128]. Основою здоров'язберігаючої компетенції є усвідомлення пріоритету здоров'я, турбота про здоров'я, яка є ціннісним фактором в житті людини.

Оскільки в більшості підходів і трактувань поняття компетенція співвідноситься з діяльністю, то вона має діяльнісний характер узагальнених умінь у поєднанні з предметними вміннями та знаннями в конкретній сфері [2, 3]. Під здоров'язберігаючою компетенцією ми розуміємо інтегральну властивість особистості працівника державної служби, що включає знання, уміння, життєвий і професійний досвід, які засновані на сформованому мотиваційно-ціннісному відношенні до свого здоров'я. Це виражається у здатності та готовності вирішувати завдання, які пов'язані з процесом їх професійної діяльності.

Для формування здоров'язберігаючих компетенцій у працівників державної служби слід знати структуру цього поняття. Здоров'язберігаючі компетенції сьогодні є частиною сучасних ключових компетенцій, що включають в себе компоненти, здібності, спрямовані на збереження, зміцнення та підтримку здоров'я:

1. Соціально-трудові компоненти здоров'язберігаючих компетенцій включають в себе здатність формування активної громадянської позиції «Я здоровий - значить, корисний державі», дотримання техніки безпеки, знання та застосування правил особистої гігієни.

2. Загальнокультурні компоненти здоров'язберігаючих компетенцій включають в себе здатність формування культури здоров'я, харчування, поведінки та спілкування; наявність уявлень, пов'язаних з філософським, релігійним, науковим і правовим відношенням до здоров'я; знання етнокультурних традицій та звичаїв збереження здоров'я.

3. Когнітивні компоненти здоров'язберігаючих компетенцій передбачають теоретичну готовність до процесу здоров'язбереження та включають в себе знання, за допомогою яких можна зміцнювати й зберігати здоров'я; знання, необхідні для самоосвіти в аспекті здоров'язбереження, а також для здійснення здоров'язбереження в професійній діяльності.

4. Навчально-пізнавальні компоненти здоров'язберігаючих компетенцій включають в себе вміння ефективно організовувати навчальну діяльність з точки зору розподілу навантажень і сил; формування умінь здоров'язбереження засобами навчально-пізнавальної діяльності; розвиток навичок складання індивідуальних планів життєдіяльності та навчання; оволодіння раціональними способами обробки інформації щодо збереження здоров'я.

5. Інформаційні компоненти здоров'язберігаючих компетенцій включають в себе вміння аналізувати інформацію про шкоду та користь здоров'ю; знання небезпеки куріння, алкоголізму, СНІДу, наркоманії; знання норм здорового способу життя, правил поведінки в екстремальних ситуаціях; інформаційна грамотність у питаннях здоров'я.

6. Діяльнісні компоненти здоров'язберігаючих компетенцій включають уміння щодо здоров'язбереження у професійній підготовці; уміння виявляти чинники, що негативно впливають на здоров'я, планувати та реалізовувати індивідуальну й групову роботу в сфері здоров'язбереження; максимально використовувати потенціал всіх ресурсів для збереження власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

7. Компоненти особистісного вдосконалення здоров'язберігаючих компетенцій включають в себе уміння володіти способами фізичного, духовного вдосконалення, елементами психологічної грамотності, емоційної саморегуляції, самопідтримки й самоконтролю; уміння підбирати індивідуальні засоби та методи для розвитку своїх фізичних, психічних і особистісних якостей. Без професійно важливих особистісних якостей неможливе здійснення професійної діяльності. Працівникам державної служби повинні бути притаманні такі якості, як відповідальність і результативність, самоконтроль та професійна вимогливість, креативність і фізична тренованість, адаптивність, оптимізм, прагнення до підвищення рівня свого здоров'я та здоров'я оточуючих.

8. Комунікативні компоненти здоров'язберігаючих компетенцій включають в себе уміння володіти безконфліктним, конструктивним спілкуванням, уміння слухати й чути, толерантне спілкування, направлене на збереження здоров'я.

9. Ціннісно-смислові компоненти здоров'язберігаючих компетенцій включають в себе здатність формування цінностей життя, здоров'я та довголіття, сім'ї, мотивацію до здорового способу життя, знання та застосування факторів позитивного впливу здорового способу життя на організм.

Всі компоненти структури здоров'язберігаючих компетенцій працівників державної служби взаємопов'язані. Дослідження робіт з формування здоров'язберігаючих компетенцій дозволяє прийти до висновку, що це явище динамічне [1, 3, 5]. Здоров'язберігаючі компетенції держслужбовців включають в себе компоненти, спрямовані на збереження, зміцнення та підтримку їх професійного здоров'я. Для того щоб сформувати ці здоров'язберігаючі компетенції у працівників державної служби, необхідно розробити та впровадити в їх професійну підготовку модулі щодо структури та змісту процесу формування. що є основою здійснення здоров'язберігаючої діяльності

Таким чином, можемо зробити висновок, що в переліку сучасних ключових компетенцій знаходиться і здоров'язберігаюча компетенція, основою якої є усвідомлення пріоритету здоров'я, турбота про своє професійне здоров'я, що є необхідним фактором в житті людини.

Здоров'язберігаючі компетенції працівників державної служби засновані на сформованому мотиваційно-ціннісному відношенні до свого здоров'я, що виражається у здатності та готовності вирішувати професійні завдання, які пов'язані з процесом їх предметної діяльності. Тому здоров'язберігаючі компетенції працівників державної служби не є сталим поняттям, і певна конкретна ситуація вимагає відповідного добору здібностей, якостей особистості, готовності держслужбовця до здоров'язберігаючої діяльності.

Розробляючи модулі формування здоров'язберігаючих компетенцій, слід виходити з того положення, що необхідний не фрагментарний вплив на кожний з компонентів, а використання системного підходу. Застосування цього підходу

направлене на кінцевий результат - формування сучасного фахівця, здатного ефективно використовувати особистісні можливості для успішних професіональних дій.

Література:

1. Авчинникова С.О. Здоровьесберегающая деятельность как условие формирования валеологической компетентности будущих специалистов социальной работы. // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). 2010. Вып. 1 (91). С. 79.
2. Богословский В. А., Караваева Е. В. План-схема типового формата ГОС ВПО 3-го поколения и проект ГОС ВПО по направлениям подготовки (для классич. унив. образования): материал для обсуждения на заседании методолог. семинара, 6 окт. 2005 г. – М.: Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов МГУ им. Ломоносова, 2005.
3. Глебова Л. К., Луц З. Ю. Профессиональная компетентность учителя // Одаренный ребенок. – 2008. – № 1. – С. 96–100
4. Життєва компетентність особистості: Наук.-метод. посіб. - К.: Богдана, 2003. - 520 с
5. Професійна державна служба: що зроблено і що далі? Публічна доповідь про основні результати діяльності у 2005 році / Голов. упр. держ. служби України / Т.Мотренко (ред.), А.Вишневський (упоряд.). - К., 2006. - 24 сТатур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3. – С. 21–26.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Людмила Шевченко, Наталья Устыч
(Казахстан)

К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ЛАМП

Проблема рационального использования энергетических ресурсов приобретает все большую актуальность для мирового сообщества, а ее решение становится стратегической задачей для многих государств. Отказаться от использования электричества невозможно, более того, развитие экономики требует увеличения мощностей, и к 2025 году прогнозируется удвоение спроса на электроэнергию. Только использование современных технологий, обеспечивающих эффективное расходование энергетических ресурсов, позволит избежать дефицита.

По оценке Международного энергетического агентства, 19% всей потребляемой в мире электроэнергии расходуется на освещение. Современные световые технологии позволяют сэкономить до 40% потребляемой электроэнергии, что в мировом масштабе эквивалентно 106 млрд. евро экономии в год. С экологической точки зрения это соответствует:

- сокращению выбросов углекислого газа в атмосферу на 555 млн. тонн в год;
- ежегодному сбережению 2 терраватт электроэнергии;
- экономии 1,5 млрд. баррелей нефти.

Понимая, что внедрение современных энергосберегающих технологий возможно лишь посредством установления новых стандартов искусственного освещения, многие страны проводят планомерную политику в области разработки таких норм. Например, в США вступил в силу нормативный акт, который предполагает полный отказ от неэффективных источников света к 2014 году, при этом затраты сократятся более чем на 20 млрд. долларов. В сентябре 2009 года Евросоюз запретил продажу ламп накаливания мощностью 100 Вт, а в 2012 году эта участь постигла все лампы накаливания.

Не только Северная Америка и страны ЕС провозгласили принятие мер, направленных на энергосбережение и благоприятствующих использованию энергосберегающих источников света. Новое законодательство в области энергосбережения, включающее в себя постепенное прекращение использования ламп накаливания, действует или разрабатывается в Австралии, Новой Зеландии, России, Японии, Южной Корее, Бразилии, Аргентине и других странах. Казахстан также движется в данном направлении [1]. Был принят закон Республики Казахстан от 13 января 2012 года № 541-IV «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» (с изменениями от 10.07.2012 г.). Закон направлен на создание целостной правовой базы в сфере энергосбережения, а также формирование национальной инфраструктуры в сфере энергосбережения для обеспечения перехода экономики на энергоэффективное развитие. Законом вводится запрет на продажу и производство электропотребляющих устройств без обозначений класса эффективности. Также предполагается поэтапный запрет на продажу и производство электрических ламп накаливания. Вводится в действие для электрических ламп накаливания мощностью 100 ватт и выше с 1 июля 2012 года, мощностью 75 ватт и выше - с 1 января 2013 года, и мощностью 25 ватт - с 2014 года [2].

Энергосберегающими лампами принято называть люминесцентные лампы, которые входят в обширную категорию газоразрядных источников света. Газоразрядные лампы в отличие от ламп накаливания излучают свет благодаря электрическому разряду, проходящему через газ, заполняющий пространство лампы: ультрафиолетовое свечение газового разряда преобразуется в видимый нам свет. Энергосберегающие лампы состоят из колбы, наполненной парами ртути и аргоном, и пускорегулирующего устройства (стартера). На внутреннюю поверхность колбы нанесено специальное вещество, называемое люминофор. Под действием высокого напряжения в лампе происходит движение электронов. Столкновение электронов с атомами ртути образует невидимое ультрафиолетовое излучение, которое, проходя через люминофор, преобразуется в видимый свет. Преимущества энергосберегающих ламп:

- высокая световая отдача, превышающая тот же показатель ламп накаливания в несколько раз. Энергосберегающая составляющая как раз и заключается в том, что максимум электроэнергии, запитанной на энергосберегающую лампу, превращается в свет, тогда как в лампах накаливания до 90% электроэнергии уходит просто на разогрев вольфрамовой проволоки;
- срок службы, который определяется промежутком времени от 6 до 15 тысяч часов непрерывного горения. Эта цифра превышает срок службы обычных ламп накаливания приблизительно в 20 раз. Наиболее частая причина выхода из строя лампы накаливания – перегорание нити накала. Механизм работы энергосберегающей лампы позволяет избежать этой проблемы, благодаря чему они имеют более длительный срок службы.
- возможность выбора цвета свечения. Он может быть трех видов: дневным, естественным и теплым. Чем ниже цветовая температура, тем ближе цвет к красному, чем выше – тем ближе к синему.
- незначительное тепловыделение, которое позволяет использовать компактные люминесцентные лампы большой мощности в хрупких бра, светильниках и люстрах. Использовать в них лампы накаливания с высокой температурой нагрева нельзя, так как может оплавиться пластмассовая часть патрона, либо провод.

- свет распределяется мягче, равномернее, чем у ламп накаливания. Это объясняется тем, что в лампе накаливания свет идет только от вольфрамовой спирали, а энергосберегающая лампа светится по всей своей площади. Из-за более равномерного распределения света энергосберегающие лампы снижают утомляемость человеческого глаза.

Единственным и значительным недостатком энергосберегающих ламп по сравнению с традиционными лампами накаливания является их высокая цена. Цена энергосберегающей лампочки в 10-20 раз больше обычной лампочки накаливания. Учитывая экономию на электроэнергии при использовании этих ламп и их срок службы, применение энергосберегающих ламп становится более выгодным.

Есть еще одна особенность применения энергосберегающих ламп, которую нужно отнести к их недостатку. Энергосберегающие лампы весьма опасны для человека и окружающей среды, ведь каждая такая лампочка содержит от 3 до 5 миллиграммов ртути. Если она разобьётся, то превратится в серьёзную угрозу [3]. По гигиенической классификации ртуть относится к первому классу опасности, то есть это чрезвычайно вредное химическое вещество. Проникновение в организм даже небольшой концентрации ртути поражает нервную систему, печень, почки и желудочно-кишечный тракт. Неорганическая ртуть опасна тем, что при взаимодействии с почвенными и водными микроорганизмами, она превращается в высокотоксичное вещество - метилртуть. Метилртуть, растворяясь в воде, может длительное время служить источником хронического загрязнения вод и окружающей среды. В соответствии с «Санитарно-эпидемиологическими требованиями к атмосферному воздуху» концентрация ртути не должна превышать 0,0003 мг/м^3.

Однако высока вероятность, что часть потребителей будет выбрасывать использованные лампы в мусоропровод или мусорный бак, тогда концентрация ртути на кубометр воздуха может повыситься в 10000 раз. Поэтому очень опасно разбивать такие лампы в квартире и помещении. Следует быть очень осторожными при обращении с ними. По той же причине энергосберегающие лампы можно отнести к экологически вредным, и поэтому они требуют специальной утилизации.

В Казахстане пока не решен вопрос утилизации энергосберегающих, содержащих ртуть ламп. Есть идея поставить в каждом дворе специальные контейнеры для люминесцентных (энергосберегающих) ламп. Или разместить внутри мусорного контейнера поролоновые ячейки. Жители будут класть в них отработанные лампы - это хоть какая-то защита от разбивания. Как показывает мировой опыт, человеку сдающему лампочку на утилизацию, платят деньги, тем самым оказывают финансовое стимулирование.

По данным Министерства охраны окружающей среды, в Казахстане действуют 14 предприятий, занимающихся сбором, обезвреживанием и утилизацией ртутьсодержащих отходов:

— Восточно-Казахстанская область: Восточно-Казахстанский региональный экологический центр демеркуризации (сбор), работает на базе ТОО «Семей Ак-Жол»;

— Алматы: ТОО «Сынап плюс» и ГКП «Алматыэкологострой» (демеркуризация);

— Астана: ТОО «Научно-производственная фирма «Azia-group» (сбор и демеркуризация);

— Актау: ТОО «МАЭК-Казатомпром» (термическая демеркуризация);

— Западно-Казахстанская область: МГК «ДЭП», ГПК «Спецавтобаза», ТОО «Мега-Жазира», ИП «Мустафин А.С.»(сбор и отправка на переработку), ИП «Таза Аймак» (приём на временное хранение);

— Павлодар: ТОО «Резон» (переработка);

— Северо-Казахстанская область: ЧП «Альтернатива» (сбор);

— Костанайская область: ТОО «Костанайская текстильная компания» (хранение), ТОО «Эко Сфера К» в г. Лисаковск (демеркуризация). ТОО «ЭКОСФЕРА+К» работает только с юридическими лицами, согласно заключенными с ними договорами, с последующим захоронением на полигоне ТОО «Шаруа».

Эти предприятия проводят извлечение из отходов ртути под высокой температурой. Обезвреженные и очищенные от ртути стекло, металлические части могут быть использованы как вторсырье.

Основными поставщиками энергосберегающих ртутьсодержащих ламп в Казахстане являются: Российская Федерация, страны Европейского союза и Китай [4].

Литература:

1. Санина Е. Проблемы энергосбережения в Казахстане // Журнал “VIRA!”, 2011, №9, с. 23-28.
2. Об энергосбережении и повышении энергоэффективности (с изменениями от 10.07.2012 г.). Закон РК от 13 января 2012 года № 541-IV.
3. http://advicehome.ru/page9.php
4. Куан Т. До лампочки - http://www.zakon.kz/4449690-primenenie-jenergosberegajushhikh.html

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Маъруфљон Абдуллоев,
Фарњодљон Њомидов
(Хуљанд, Тољикистон)

РАВАНДЊОИ ЌАРЗДИЊИИ ИПОТЕКЇ ВА ЉОРЇ НАМУДАНИ ОН ДАР ИЌТИСОДИЁТИ ЉУМЊУРИИ ТОЉИКИСТОН

Агар ба таърихи намудњои ќарз назар афканем, ќарзи ипотекиро дар Юнони Ќадим ислоњотчї ва арбоби машњур Солон дар асри VI то милодї ворид намудааст. Албатта системаи ќарздињии гаравдор аз тарафи судхўрон ва шахсони сарватманд ба роњмондашуда, то ин њам вуљуд дошт, локин дар аввалњо ќарзгиранда худ чун предмети гарав баромад мекард. Дар юнони ќадим унсурњои ќарздињї вуљуд дошт, вале он чунин амалї мешуд. Шахси ќарзгиранда дар њолати напардохтани ќарз дар ваќти муайяншуда ба ѓуломи ќарздињанда табдил меёфт. Ин ѓулом маљбур буд вобаста ба њаљми ќарз онро коркард намуда адо намояд.Солон бошад ба сифати чунин гарав амволи ќимматноки манќул ва ѓайриманќули шањрвандро барои истифода бурдан пешниход намуд. Барои тасдиќи ин амалиёт дар замини ќарзгиранда сутуни махсус мешинонданд, ки дар он номи ќарздињанда ва ќарзгирнада, маблаѓи ќарз ва шартњои он нишон дода мешуд. Баровардан ва фурўхтани амвол аз минтаќаи мазкур то рўйпўши ќарз манъ буд. Аз ин љо маълум мегардад, ки принсипњои асосии баъзе унсурњои ќарзбандии замони муосир дар њамон давра пайдо шуда будааст. Чунин сутунњои «гапзананда»-ро ипотека – «hypotheka» меномиданд, ки дар тарљума ба забони тољикї тиргак, танба маъно дорад. Баъдтар аз истифодабарии сутунњо даст кашиданд, ба љои онњо китобњои махсус пайдо шуданд, ки ипотекї ном гирифтанд, аммо худди принсипи ќарзбандї бо гарави амволи ѓайриманќул (на танњо) омўхта шуд ва ташакули навро аллакай дар давраи империяи Римї пайдо намуд.[1]

Дар сомонаи шабакаи љањонии энсиклопедияи Википедия ќарзи ипотекї чун ќарзї дарозмудат, ки барои шахсони њуќуќї ва воќеї аз тарафи бонк бо гарави ѓайриманќул (замин, бинояњои истењсолї ва истиќоматї, иншоотњо) пешниход мекунад, оварда шудааст.[2]

Гузариш ба иќтисодиёти бозоргонї дар кишвар алилии якчанд сохањои хољагидориро муайян намуда истодааст. Аммо, ба ин камбудињо нигоњ накарда робитањои пулию молии иќтисодї баркамол, мунтазам ва оњиста-оњиста инкишоф ёфта истода, байъномаи моликияти нисбат ба солњои сукутиро, таърихан воло хоњад бардошт.

Дар воќеъ, ќайд кардан лозим аст, ки дар замони кунунї, шаклњои системаи молиявї-ќарзии кишвар бисёрбанд аст ва яке аз бандњои он, ин ќарзи ипотекї мебошад.

Дар Тољикистон мафњуми ќонунии ин намуди ќарз соли 2008 љорї шуд, ки дар ќонун «Дар бораи ипотека» маънои луѓавии истилоњот ба шарњи зайл аст:

- **ипотека** – гарави молу мулки ѓайриманќул, ки бо тартиби муќаррарнамудаи ќонун аз ќайди давлатї гузаштааст;
- **гарав** – тарзи таъмини иљрои ўњдадориест, ки вобаста ба он кредитор оид ба ўњдадории бо гарав таъмингардида (гаравгир) њуќуќ дорад дар њолати иљро накардани ин ўњдадорї аз ҷониби ќарздор аз арзиши молу мулки ба гарав гузошташуда нисбат ба дигар кредиторони шахсе, ки ин молу мулк аз они ўст (гаравдењ), талаботашро афзалиятнок ќонеъ гардонад, ба истиснои њолатњои муќаррарнамудаи ќонун;
- **гаравдењ** - шахсе, ки дорои њуќуќи моликият ё дигар њуќуќи ашёї ба молу мулки ба гарав гузошташуда мебошад;
- **гаравгир** - шахсе, ки талаботи ў оид ба ўњдадории асосї бо гарав таъмин шудааст.[3]

Ќонуни мазкур асосњои њуќуќї, иќтисодї ва ташкилии муносибатњоро вобаста ба пайдоиш, амал ва ќатъи ипотека танзим менамояд. Маќсади ин ќонун бењтар намудани сатњи некўањолии халќ дар мусоидатнамоии харидан ва сохтани хона, бўстонсарой ва ѓайра мебошад. Барои мисол, дар љумњурї, дар шароити иќтсиодиёти бозоргонї, ки музди мењнати миёнаи моњонаи ањолї 446.23 сомониро (дар соли 2011) ташкил медињад [4], харидан ё сохтмони хона, ѓайриимкон аст, аз ин лињоз варианти бењтари соњиби хона, замин, иншоот ва ѓайра шудан, ин истифода бурдан аз ќарзњои ипотекї мебошад, ки дар давоми аз 15 то 25 солро дар бар мегирад.

Агар ќарзгир ќарзи ипотекї гирифта бошад, ў бояд њар моњ фоизњои ќарзиро ва инчунин маблаѓе, ки Бонк ба ў дода буд, яъне маблаѓи ќарзи асосиро (ЌА) бипардозад. Бо њамин роњ ќарзгир њар моњ пардохт менамояд, ки аз 2 ќисм иборат аст: фоизњо (Ф) ва пардохти њиссаи ќарзи асосї (ЊЌА). Дар баъзе Бонкњо пардохтњои њармоња аз 3 ќисм иборатанд: пардохти ќарзи асосї (ЌА), фоизњо (Ф) ва инчунин комиссияи пешбурди њисоби ќарзї (КПЊЌ).

$$\underline{\textit{Пардохти њармоња}} = Ф + ЊЌА + КПЊЌ$$

Пардохтњои њармоњаи ќарзи ипотекї ё дар шакли пардохтњои аннуитетї ё дар шакли пардохти маблаѓи ќарзи асосї бо њиссањои баробар амалї мегарданд. Њар дуи ин намудњои шаклњои пардохтњоро дар алњоидагї дида мебароем.

Пардохти аннуитетї чунин шакли пардохти ќарзи ипотекї мебошад, ки маблаѓи њармоњаи пардохт дар давоми тамоми мўњлати ќарз доимист. Дар навбати худ маблаѓи фоизњои пардохтшаванда ва маблаѓи пардохти ќарзи асосї њар моњ дигар мешавад.

- ***шакли аннуитетии пардохт***

Ќарзгир ба маблаѓи 40 000 доллари ИМА ба мўњлати 25 сол бо 16% солона ќарзи ипотекї гирифт. КПЊЌ аз тарафи Бонк гирифта намешавад. Пардохт аз рўи ќарз – аннуитетї. Моњи аввал Ќарзгир 543,56 доллари ИМА мепардозад, ки аз он 10,22 доллари ИМА – маблаѓи пардохти ќарзи ў (ЊЌА) ва 533,33 доллари ИМА – фоизњо (Ф). Моњи дуюм Ќарзгир њамин маблаѓро (543,56) мепардозад, аммо аз ин пардохт 10,36 барои пардохти ќарз (ЊЌА) ва 533,20 доллари ИМА – фоизњо (Ф). Пас аз 300 моњи гирифтани ќарз (баъди 25 сол) Ќарзгир бояд инчунин 543,56 доллари ИМА бипардозад, аммо дар ин њол пардохти маблаѓи ќарзи асосї (ЊЌА) 536,40 буд, ва њамагї 7,15 доллари ИМА пардохти фоизњо (Ф) мебошад. Баъди 301 моњи гирифтани ќарз Ќарзгир аз рўи ќарз пардохт намекунад, чунки дар ин ваќт њамаи ќарзи ў дар назди Бонк пурра пардохта мешавад.

Дар шакли пардохт бо њиссањои баробар мисоли зеринро овардан мумкин аст:

Ќарзгир ба маблаѓи 40 000 доллари ИМА ба мўњлати 25 сол бо 16% солона ќарзи ипотекї гирифт. КПЊЌ аз тарафи Бонк гирифта намешавад. Пардохт аз рўи ќарз – бо њиссањои баробар. Моњи аввал Ќарзгир 666,67 доллари ИМА мепардозад, ки аз он 133,33 доллари ИМА – маблаѓи пардохти ќарзи ў (ЊЌА) ва 533,33 доллари ИМА – фоизњо (Ф). Моњи дуюм Ќарзгир 664,89 долл. США мепардозад, аммо дар ин пардохт 133,33 доллари ИМА барои пардохти ќарз (ЊЌА) (ин маблаѓ то охири ќарз таѓирнаёбанда аст) ва 531,56 доллари ИМА – фоизњо (Ф). Дар моњи охирини мўњлати ќарз Ќарзгир бояд 135,11 доллари ИМА бипардозад, аммо дар ин њол 133,33 доллари ИМА ба њисоби пардохти ќарз (ЊЌА) ва њамагї 1,78 доллари ИМА ба сифати пардохти фоизњо (Ф) пардохт мегарданд. Пас аз 301 моњи гирифтани ќарз Ќарзгир аз рўи ќарз пардохт намекунад, чунки дар ин ваќт њамаи ќарзи ў дар назди Бонк пурра пардохта мешавад.[5, с.3]

Мувофиќи Паёмњои Президенти кишвар Эмомалї Рањмон ва ќабули ќонун дар бораи ипотека, ин намуди ќарзњо дар љумњурї ба роњ монда шудаанд, аммо ба таври бояду шояд амал наменамоянд, зеро онњо дар таъсири як чанд омилњои объективию субъективї ќарор доранд. Ба омилњои объективї дохил мешаванд гаронии масолењи сохтмон, нобоварии ањолї ба бонкњо ва сохтмони ипотекї, зеро он дар љамъият љои худро наёфтааст. Ба омилњои субъективї дохил мешаванд набудани ширкатњои ќарзї, ки бо соф амалиётњои ипотекї машѓул мешаванд, набудани имтиёзњои андозї барои шахсони бо ипотека хона месохта ва ѓ.

Љараёни истифодабарии ќарздињии ипотекї дар давоми 10-15 соли охир ба назар мерасад, ки он аз тарафи ташкилотњои байналхалќї якљоя бо њукумати кишвар (дар шањри Хуљанд) ба роњ монда шуд ва он ба кормандони соњаи буљавї пешнињод шуда буд (алалхусус ба кормандони соњаи тиб ва маориф). Соли 2004 ба устодони Донишгоњи давлатии Хуљанд ба номи академик Б.Гафуров муясар шуд, ки аз ин ќарз истифода баранд ва бинои баландошёнаи нотамоми (саршавии сохтмони он дар давраи Шўравї оѓоз шуда буд ва бо пошхўрии Иттифоќи Шўравї он бозмонда буд) назди донишгоњ пурра ба онњо бо ифтитоњи саркори давлат Эмомалї Рањмон супурда шуд.

Сохтори ќарзи ипотекї аз мавњумњои њуќуќї ва иќтисодї иборат мебошад, ки хусусияти зерсохторї дорад. Ин мавњумро чунин тањлил намудан мумкин аст: Дар марњилаи аввал, вазъи ќонунгузорї бояд асос шавад ва якчанд институтњои њуќуќї рушд ёфта бошанд ва нисбатан њамон ќадар барномаи иќтисодї вусъатдињанда мегардад. Ќонуни «дар бораи ипотека», ки дар соли нахустини ислоњоти иќтисодї ќабул гашта буд, даврони марњилаи оѓозї буд. Аммо амалиёти он ба шаклњои урфу одати миллии кишвар кунунан таъсири мусбї хоњад расонд. Мутаассифона, ќайд кардан лозим аст, ки дар ин ќонун баъзе анбўњи номуайян ба назар мерасад. Амсол, дар боби 8, моддаи 44, як чанд бандњо мутобиќати таффакури мардуми кишвар намебошанд.[3] Маъз, барои ин аз тарафи ашхосони ќонундон ва масъул бояд аз нав тањлил ва баррасї гардад, то ки мардумро ба унсурњои касодї равона насозад.

Инак, чи бояд ќайд кард, ки мутлаќияти иќтисодии њар як субъекти хољагидорї дар он таљассум ёбад, то ки давлат бо воситаи ќонунгузорї меъёри њуќуќиро танзим намояд ва њавсмандии моддї (пулї) ва имтиёзњои андозиро љорї намояд. Пеш аз њама ин зарур аст ба рушди ќарзи ипотекї дар љумњурї, ки сатњи некўањолии халќро ба зинаи нави бењбудї хоњад расонид.

Дар мамоликњои муттараќии љањон ба монанди ИМА, Олмон, Фаронса, Италия ва амсоли онњо, танзими давлатии ќарзи ипотекї зиёдтар мебошанд. Аммо ин, дар навбати худ ба ѓайр аз љабхањои мусбї љабњањои манфї низ дорад. Барои он мисол шуда метавонад, бўњрони соли 2008, ки дар ИМА ављ гирифт, бо ин намуди ќарз вобаста буд ва якчанд ширкатњои ипотекии (монанди, Фреди Мэй) ин мамлакат ба кулли бесариштагињоро ба бор овард. Дар натиља садњо миллион мардум аз мавзеи кории худ људо гаштанд.

Ба фикри мо, барои инкишофи равандњои ќарзи ипотекї якчанд мансубањоро љорї намудан лозим аст:

1. Њиссаљудокунї аз буљети давлат ба муассисањои ипотекї;
2. Ташкил намудани фонди хавасмандї ба ќарзи ипотекї, ќисман аз тарафи давлат ва ќисман аз тарафи сармоягузорини хориљї ва ватанї;
3. Имтиёзнок намудани мўњлати пардохти ќарзи ипотекї;
4. Љалб намудани кулли ањолї ба таблиѓоти сањењи фаъолияти ќарзи ипотекї;
5. Аз тарафи давлат мустањкам намудани муассисањои ќарзї барои сарљамъии фаъолияти ипотекї.

Ин гуна, омилњоро барои амалї шудани ќонунњои ипотекї дар замони муосир бояд дастгирї намуд. Инчунин, дар навбати худ, њар як давлат, субъекти хољагї ва дигар унсурњои фаъоли иќтисодии кишвар барои амалї шудани Ќонунњои ипотекї талош варзад.

Инак, дар шароити муосир, ба мардуми инкишофёфтаистодаи Љумњурии Тољикистон, ки нав ба иќтисоди бозоргонї рў овардаистодааст ќарзњои ипотекї ањмияти назаррас дорад, ки намуди ќарзи

ипотекї ба њарду љониб манфиатовар аст. Дар замони кунунї, яке аз самтњои асосии њукумати кишвар ин, ба роњ мондани амалиёти ќарзи ипотекї аст. Аммо, дар навбати худ, пардохтњои аввалиндараља аз арзиши авалаии объектњо на бояд аз 10-15% зиёд бошанд. Дар ин бобат аз таљрибаи кории љумњурињои њамсоя ибрат гирифтан айни замон аст. Чунончи, дар сохањои гуногуни зиёдљанбаи иќтисодии Љумњурии Ќирѓизистон ва Федератсияи Россия ќарзњои ипотекї зиёданд. Барои пардохти ќарзњои ипотекї аз 15 то 25 сол мўњлат бояд дод, чунончи пардохти нахустини объектњои сохтмонию заминњои холї, арзиши аслиаш 10%-ро ташкил медињад.

Адабиёт:

1. http://www.rmnt.ru/story/realty/357470.htm#go-drevnejshaja-istorija(дата обращения 06.12.2012г)
2. http://ru.wikipedia.org/wiki/Ипотека (дата обращения 5.01.2013г)
3. Ахбори Маљлиси Олии Љумњурии Тољикистон (Вестник Верховного Совета Республики Таджикистан) 2008с., № 3, мод.185; №10, мод.798
4. Бюллетени омори бонкии Бонки Миллии Љумњурии Тољикистон/ Банковский статистический бюллетень Националњного Банка Республики Таджикистан/ 9 (206) -2012г.
5. Ипотека дар Љумњурии Тољикистон дар саволњо ва љавобњо/ Ипотека в Республике Таджикистан в вопросах и ответах. Ташкилоти Байналхалќии Молиявї (IFC)- 2009с.
6. Иванов В. В. Информация о товаре «ипотечное кредитование». М.: Маркетинг, 2000. -131 с
7. Русецкий А. Е. Ипотека: как обезопасить себя при совершении сделок с недвиљимостью. -М.: Эксмо, 2007.-176 с

Дар'я Артьомова
(Свердловськ, Україна)

ПРИНЦИПИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ПОСЛУГ

В умовах демократизації публічного адміністрування особливої актуальності набуває питання ефективності та якості роботи органів виконавчої влади (ОВВ).

Курс України на європейську інтеграцію вимагає створення системи публічного адміністрування та державної служби, орієнтованої на запровадження стандартів реальної демократії, похідними яких є демократичні інституційні стандарти професійної діяльності службовців. Реформування державної служби згідно з Програмою розвитку державної служби на 2005-2010 рр. передбачає необхідність визначити та запровадити стандарти професійної діяльності державних службовців на засадах стратегічного планування діяльності державних органів з орієнтацією на надання державних послуг. Саме зазначені стандарти є засадничою базою надання якісних державних послуг, проходження служби, а також формування та оновлення змісту професійного навчання. Проте стан справ у цій сфері не є задовільним, що вимагає певних змін існуючої політики [2].

Одним із шляхів подолання недоліків сучасного публічного адміністрування є впровадження вже досить відомої у світі технології – стандартизації у сфері управління якістю.

Принципи загального управління якістю – Total Quality Management (*TQM*) сформувались у кінці 60-х років XX ст. та набули поширення у країнах Західної Європи у 70-х-80-х роках XX ст. і є узагальненням кращої практики та підходів до управління якістю, накопичених у розвинених країнах світу за повоєнний період.

Основними з них є: лідерство керівників організації на всіх рівнях; фокусування уваги на споживачах та інших зацікавлених сторонах організації, відповідність їх очікуванням; управління організацією як мережею пов'язаних процесів; постійне удосконалення та інновації усіх складових діяльності організації; мотивація персоналу, його розвиток і залучення до процесів удосконалення; взаємовигідні партнерські відносини з іншими організаціями.

Принципи TQM не є формалізованими, вони відображають тільки загальні підходи до функціонування будь-якої успішної організації. При цьому і стандарт ISO 9001-2000 і модель загальної оціночної рамки – (Common Assessment Framework – CAF) побудовані на основі принципів TQM.

Модель CAF базується на описі «ідеальної організації» у вигляді сукупності критеріїв діяльності та досягнутих результатів. Самооцінка відбувається шляхом співставлення реальної організації з таким ідеалом, на основі чого визначаються області удосконалення для поступового наближення до визначеного «ідеального стану» [5].

Порівнюючи підходи до удосконалення систем управління органів державної влади, що ґрунтуються на використанні стандарту ISO 9001 та моделі CAF, можна зауважити, що перший з них більше орієнтований на упорядкування та формалізацію діяльності і є найбільш ефективним в органах, де поки що чітко не визначені споживачі, послуги, порядок виконання процесів. Це – перший етап запровадження системи управління якістю.

Другим етапом виступає запровадження самооцінки за моделлю CAF, яка може бути спрямована на всебічний аналіз діяльності органів державної влади, визначення слабких місць і вироблення заходів з метою удосконалення. Такий аналіз буде ефективним, якщо для органу державної влади зрозумілі очікування споживачів, чітко регламентований порядок виконання поточної діяльності та вимагається його подальше удосконалення з метою підвищення рівня задоволення споживачів.

Політика якості – визначає напрямок діяльності організації та виокремлює фактори, які є ключовими для досягнення позитивного результату. Вона включає зобов'язання задовольняти вимоги та постійно удосконалювати систему управління якістю.

Системи управління якістю (далі – СУЯ) значною мірою вирішують проблему підвищення якості публічних послуг за такими обставинами:

СУЯ передбачають – визначення споживачів, їх очікувань та переліків послуг, що орган влади надає;

процеси СУЯ містять, зокрема, взаємодію зі споживачами;

СУЯ передбачає розроблення нових видів послуг.

Досвід упровадження стандартів управління якістю в роботу органів влади різних країн свідчить про необхідність ретельного виписування робочих процедур, контролю за їх виконанням. Важливим є обов'язкове постійне удосконалення, пов'язане з наявністю чіткої правової бази, відповідного фінансування та матеріального і технічного забезпечення [1].

Головним фактором є підбір кваліфікованих кадрів, постійна турбота про підвищення їх кваліфікації, створення належних умов для реалізації потенційних можливостей.

Узагальнення практики зарубіжних країн свідчить, що публічна політика базується на принципах професійності та прозорості, а технології її вироблення ґрунтуються на засадах чіткого визначення відповідних стандартів професійної діяльності.

11 травня 2006 року Кабінет Міністрів України прийняв рішення про запровадження системи управління якістю відповідно до міжнародних стандартів ISO серії 9000 в органах виконавчої влади України, схваливши відповідну Програму постановою № 614.

Першими серед органів влади України почали запроваджувати систему ISO органи місцевого самоврядування, маючи безпосередній контакт з громадянами.

Впровадження системи управління якістю, що відповідає вимогам ДСТУ ISO 9001-2001, в органі державної влади дає можливість:

– покращити якість послуг, які надаються громадянам та іншим категоріям споживачів, забезпечити їх стабільний рівень;

– підвищити ефективність використання бюджетних коштів;

– збільшити прозорість діяльності та рішень, що приймаються, як для суспільства, так і для вищих органів державної влади;

– збільшити мотивацію та задоволеність персоналу за рахунок кращої організації його роботи;

– підвищити керованість роботи, можливість управління нею та її удосконалення.

Ці результати досягаються за рахунок чіткої регламентації порядку виконання усіх процесів органів виконавчої влади та порядку управління ними, забезпечення їх взаємоузгодженості, спрямованості на реалізацію політики цих органів та на задоволення очікувань споживачів [4].

Для створення системи управління якістю в органах виконавчої влади необхідно визначити:

– коло споживачів послуг;

– перелік послуг, що надаються кожній категорії споживачів;

– вимоги споживачів до кожного виду послуг (що містяться у нормативних документах) і рівень їх задоволеності, а також створити постійні механізми відстеження вимог та задоволеності;

– критерії якості для кожного виду послуг та стандарти якості послуг за цими критеріями;

– механізми інформування споживачів про прийняті зобов'язання щодо надання послуг (стандарти їх якості);

– схему перевірки того, чи відповідають надані послуги визначеним стандартам, і виявлення невідповідних послуг;

– дії при виявленні невідповідних послуг, наданих споживачам [3].

У цілому, побудова системи управління якістю вимагає фундаментальної зміни принципів діяльності державних службовців – орієнтації не тільки на виконання нормативних вимог до своєї роботи, але на досягнення найкращого результату для споживачів, забезпечення їх задоволеності (навіть якщо для цього необхідно внести зміни до існуючих нормативних вимог шляхом запобіжних та коригувальних дій) [5].

У рамках створення системи управління якістю в будь-якій організації, включаючи органи державної влади, повинні бути виконані такі основні роботи:

– обстеження діяльності структурних підрозділів, у рамках якого буде визначено рівень виконання вимог стандарту ДСТУ ISO 9001-2001 та виявлено можливі неузгодженості, дублювання функцій між різними підрозділами. До запровадження системи управління якістю близько 20 відсотків загальної кількості функцій, що здійснює Головдержслужба, в частині проходження документів дублювалося різними підрозділами;

– розроблення за підсумками обстеження заходів з приведення практичної діяльності організації у відповідність до вимог стандарту ДСТУ ISO 9001-2001, організація та контроль виконання цих заходів;

– визначення структури процесів, їх входів і виходів, їх зв'язку з організаційною структурою;

– розроблення та узгодження документів СУЯ, що описують порядок виконання процесів (на етапі розроблення повинні виявлятися дії, що виконуються неузгоджено або неефективно, та розроблятися заходи з удосконалення);

– затвердження та впровадження документів СУЯ;

– проведення внутрішніх аудитів і аналізів, що дадуть оцінку функціонування СУЯ та її відповідності вимогам стандарту;

– можливе проходження сертифікації СУЯ в уповноваженому органі, за підсумками чого може бути отримано сертифікат, який підтверджує виконання вимог стандарту ДСТУ ISO 9001-2001 [6].

Усі ці дії супроводжуються навчанням різних категорій персоналу організації.

Так, питання системи управління якістю є одним із вирішальних для забезпечення найбільш ефективної організації діяльності Головдержслужби та її територіальних органів [3].

У цілому, запровадження системи управління якістю завдяки підвищенню якості між органами виконавчої влади та суспільством сприятиме підвищенню результативності та ефективності публічного адміністрування, зменшенню необґрунтованих або зайвих витрат (у тому числі, витрат часу), підвищенню якості управлінських рішень та прозорості механізму їх прийняття, а через це – сприятиме сталому розвитку економіки України, що приведе до підвищення авторитету органів виконавчої влади серед громадян та покращення міжнародного іміджу України.

Література:

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П. Тимощук. – К. : Факт, 2003. – 494 с.
2. *Калита П.Я*. Український шлях до європейської досконалості. Якість – як національна ідея. – К., 2006. – 78 с.
3. *Молчанова Ю.* Сутність та основні характеристики соціально-психологічного підвищення ефективності управлінської діяльності в системі державної служби // Упр. сучас. містом. – 2004. – № 10-12 (16). – С. 32-39.
4. *Молчанова Ю.* Ефективність управлінської діяльності в системі державної служби : соціально-психологічний аспект // Вісн. НАДУ. – 2005. – № 1. – С. 427-434.
5. Пірен М. І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. / М.І.Пірен. – К. : НАДУ, 2009. – 288 с.
6. Публічне адміністрування / За ред. А.Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с.

Ольга Бєлякова
(Київ, Україна)

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ МБРР, СТРУКТУРА ТА ЦІЛІ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Інстуціональна структура міжнародних відносин включає численні міжнародні та регіональні валютно-фінансові установи, що створюються на базі багатосторонніх міждержавних угод. Їх мета – сприяти розвитку міжнародної економіки, зовнішньої торгівлі та валютно-фінансового співробітництва, підтримувати рівновагу платіжних балансів країн, що входять до них, регулювати курси їхніх валют, надавати кредити цим країнам і гарантувати приватні позики за кордоном. Роль цих установ різноманітна. Одні з них, маючи великі ресурси та повноваження, здіснюють регулювання міжнародних валютних відносин, надають позики, технічну допомогу, в інших – переважає інформаційно-аналітичний аспект діяльності.

Серед іноземних спеціалістів, які досліджують діяльність міжнародних фінансових організацій виділяються роботи С.Брауна, О.Гаврилишина, Ч.Кіндлбергера, М.Камдесю, Е.Роде, Д.Кауфмана, Р.Соломона, М.Тодаро, С.Фішера та інших. У наукових працях російських вчених-економістів Є.Гайдара, І.Платонової, С.Долгова, С.Дробишевського, Л.Красавіної, В.Мау, Р.Ентова, С.Синельникова, Д.Смислова аналіз світової фінансової системи пов'язується з проблемами економічної політики у постсоціалістичних країнах.

Проблеми сучасних валютно-фінансових відносин знайшли своє відображення в роботах українських дослідників В.Андрійчука, О.Білоруса, І.Бураковського, А.Гальчинського, Л.Кістерського, Д.Лук'яненка, О.Мозгового, В.Новицького, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, Ю.Полунєєва, А.Поручника, А.Румянцева, В.Сіденка, В.Степаненка, В.Федосова, А.Філіпенка, Т.Циганкової, В.Шевченка та ін.

Метою статті є теоритичне узагальнення передумов створення МБРР, характеристика сучасної структури МБРР та визначення ролі і місця МБРР у сучасній світовій валютно-фінансовій системі.

Питання щодо необхідності створення інститутів регулювання валютно-фінансових відносин на багатосторонній основі виникло в 20-ті роки XX ст. З цією метою були проведені Брюсельська (1921 р.) та Генуезська (1922 р.) конференції з економічних проблем. В їх рішеннях були зроблені спроби встановити юридично впорядковане багатостороннє валютно-фінансове співробітництво розвинутих країн. Але ні перша, ні друга конференції не принесли бажаних результатів, не дивлячись на те, що в рішеннях Генуезської конференції була зроблена спроба встановити юридично впорядковане багатостороннє міжнародне фінансове співробітництво на основі золотомонетного (золото-девізного) стандарту. Незважаючи на це, рішення конференцій вже в той період представляли собою великий крок на шляху створення засад багатостороннього міжнародно-правового регулювання економічних відносин.

Руйнівні валютні та торгові війни в період кризи 30-х років показали, як з розширенням зовнішньоекономічних відносин в умовах відсутності механізмів регулювання міжнародних економічних відносин зростає вразливість національної економіки більшості країн, яку шкоду можуть наносити країни одна одній своїми неузгодженими діями в умовах нічим не обмеженої стихії світового ринку. Ступінь та

тіснота взаємодії світового ринку та національних економік показала і Друга світова війна. Її результатом став розвал європейського регіонального ринка, що сповільнив розвиток міждержавного економічного співробітництва. Аналіз та осмислення взаємозалежності країн підштовхнули наукову думку до висновку щодо необхідності створення інститутів, у рамках яких можна було здійснити універсальне міжнародно-правове регулювання міжнародних економічних відносин, і насамперед валютно-фінансових відносин.

У червні 1944 р. на міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вудсі (США), яка була скликана за ініціативою ООН, було прийняте рішення щодо створення двох універсальних міжнародних спеціалізованих організацій для регулювання міжнародних валютно-фінансових відносин: Міжнородного валютного фонду (МВФ) та Міжнородного банку реконструкції та розвитку (МБРР). Зі створенням цих організацій починає формуватися валютно-фінансова система, що включає в себе, по-перше, різноманітні валютні, фінансово-кредитні відношення країн. По-друге, інститути, що регулюють ці відношення. Наприкінці 60-х – на початку 70-х років світове господарство зворушили низка криз. Світова валютна система почала рушитися. Дані обставини вимагали серйозних змін у структурі, організації і методах міжнародного регулювання економічних, і в тому числі валютно-фінансових, відносин. У цей період роль МВФ та МБРР в процесах багатостороннього регулювання валютно-фінансових відносин не тільки посилюється, але й доповнюється новими функціями. Міжнародні фінансові організації стають активними учасниками координації національної макроекономічної політики країн. Сьогодні світова валютно-фінансова система як економічна і правова категорія представляє собою багатогранне явище, що постійно розвивається. В її рамках здійснюється співробітництво між державами та міжнародними валютно-фінансовими інститутами, які, як і сама міжнародна валютно-фінансова система, чинять взаємний вплив один на одну. Світовий банк – це багатостороння кредитна установа, яка складається з п'яти тісно пов'язаних між собою інститутів:

- Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), заснованого у 1945 р., для кредитування країн на цілі реконструкції та розвитку економіки;
- Міжнародної фінансової корпорації (МФК), заснованої у 1956 р. в цілях сприяння економічному розвитку країн, що розвиваються, надання підтримки приватному сектору;
- Міжнародної асоціації розвитку (МАР), заснованої у 1960 р. для надання особливо пільгових кредитів самим бідним країнам, що розвиваються, які не спроможні брати кредити у Світового банка;
- Міжнародного агентства по інвестиційним гарантіям (МАІГ), заснованого у 1988 р. в цілях стимулювання іноземних інвестицій у країни, що розвиваються шляхом надання гарантій іноземним інвесторам у випадку можливих втрат, що викликані комерційними ризиками;
- Міжнародного центра по урегулюванню міжнародних спорів (МЦУІС), заснованого в 1966 р. для надання послуг по арбітражному розгляду та урегулюванню спорів, що виникають між урядами та іноземними інвесторами.

Ядром групи Світового банку є Міжнародний банк реконструкції та розвитку – МБРР. Членами МБРР можуть бути лише члени МВФ. В 2011 р. членами МБРР є 186 держав. Склад членів МБРР, його організаційна структура, масштаб операцій та програми розвитку Банка змінювались разом з соціально-економічними та політичними змінами, які відбувалися в світі та світовому господарстві. Функції МБРР збагачувалися новими елементами. Оцінюючи діяльність Банка, спеціалісти відмічали: «Тактика Банку відзначається відомою гнучкістю. Банк пристосовується до нових умов в світі» [4, с.55]

Сама офіційна назва Банка – Міжнародний банк реконструкції та розвитку – заключає в себе наміри його засновників. Першим завданням, яке стояло перед Світовим банком, коли 25 червня 1946 р. він розпочав свою діяльність, була відбудова Європи, і перші кредити Банк видав дев'яти країнам Європи.

Однак вже в 1947 р. директори МБРР виражають думку про те, що існуюча необхідність відновлення Європи не зменшує необхідності надання допомоги іншим регіонам світу – Латинській Америці, Азії, Африці та Близькому Сходу. І вже в березні 1948 р. перший кредит отримують Чилі, Індія, Бразилія, Колумбія, Сальвадор і Мексика. До кінця 1949 р. МБРР видав 22 позики, з яких лише сім приходилися на країни Європи. У другій половині 50-х років фінансування проектів в цих регіонах стає основною метою Банку. Зміна географії кредитування пов'язана не лише з новим положенням колишніх колоній і залежних країн в світовій економіці, їх становленням у якості учасників світового господарства, але також з боротьбою двох світових систем (капіталістичної і соціалістичної) навколо проблеми вибору країн, що звільнилися, шляхів свого розвитку.

Англійський економіст А.Кейрнкрос, аналізуючи процес створення міжнародних організацій щодо надання допомоги країнам, що розвиваються, писав: «Ці країни набагато охоче будуть приймати капітал від міжнародної установи, ніж приватні інвестиції чи позики, нехай навіть дружніх держав». [1, с.23] Нове положення минулих колоній відобразилося на уставних цілях міжнародних кредитно-фінансових організацій, сформованих у Бреттон-Вудсі, які надалі стали основою для подальшого розвитку і розширення міжнародної валютно-фінансової системи і утворення регіональних банків та фондів розвитку.

Банк формує та закріплює в своєму Уставі наступні цілі:

1) заохочення інвестицій капіталу на виробничі цілі держав;
2) стимулювання приватних іноземних капіталовкладень і доповнення їх, у випадку необхідності, власними кредитами;
3) забезпечення гарантіями приватних іноземних інвестицій;

4) сприяння збалансованому розвитку міжнародної торгівлі і підтримка рівноваги платіжних балансів;

5) заохочення економічного розвитку найбільш бідних країн світу;

6) допомога країнам-членам в реконструкції і розвитку їх територій;

7) надання допомоги країнам, що розвиваються, шляхом довгострокового фінансування проектів і програм розвитку;

8) сприяння конверсії військової економіки у цивільну;

9) надання найбіднішим країнам, що розвиваються, які мають ВНП на душу населення менш ніж 1200 дол. на рік, спеціальної фінансової допомоги через Міжнародну асоціацію розвитку;

10) підтримка приватних підприємств у країнах, які розвиваються, через свій філіал Міжнародну фінансову корпорацію.

Напрямки діяльності МБРР різноманітні. Найбільш важливі з них наступні:

- кредитування країн, що розвиваються, для виробничих цілій (розвиток сільського господарства і сільських регіонів, енергетики і т.д.), для створення в них інфраструктури, для розвитку соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я, підготовки кадрів);
- кредитування проектів приватного сектора країн, що розвиваються;
- підготовка різних проектів (економічних, соціальних, по охороні навколишнього середовища і т.п.), їх технічне, фінансове обґрунтування і кредитування;
- фінансування структурних реформ країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою;
- надання технічної допомоги.[3,с.176]

Вищий орган управління Банком є Рада управляючих. Кожна країна- член представлена у Раді одним членом, зазвичай міністром фінансів або управляючим Центральним банком. Сесії Ради управляючих проходять раз на рік, зазвичай спільно з МВФ. Вони можуть скликатися на вимогу не менш ніж п'яти держав – членів організації, які мають 25% всіх голосів.[5, с.50]

Таким чином, специфіка банку полягає в тому, що він не є банком у традиційному розумінні. Якщо йдеться про підписний капітал, позики, гарантії, випуск облігацій, то ця фінансова установа є банком. Але характер акціонерів, природа підписки, відсутність дивідентів за акціями МБРР, депозитів і короткострокових позик не відповідають загальноприйнятому розумінню комерційного банку. МБРР – інвестиційний банк розвитку, міжнародне відкрите акціонерне товариство, яке виконує функції посередника між інвестором і отримувачем, позичаючи в одного і даючи в позику іншому.

Пріоритети МБРР відносно надання кредитів країнам змінилися. Загальна характеристика допомоги вказує на зростання нагромаджених коштів, наданих країнам, що розвиваються. Крім того, країни, що розвиваються, мають змогу систематично отримувати кошти на вирішення своїх економічних, соціальних та інших проблем, які виникають в процесі розвитку. Однак, отримуючи значну фінансову допомогу, вони залишаються на периферії світового економічного розвитку та у глобальній економічній системі посідають підпорядковане розвиненим країнам місце.

Література:

1. Cairncross A.K. Economic development institute. Wash., 1956; The International Bank for Reconstruction and Development. Wash., 1959.
2. International Bank for Reconstruction and development. Articles of Agreement. As Amended Effective. Febr.16, 1989. Wash. Art.1
3. Бородулина Л.П., Кудряшова И.А., Юрга В.А. Международные экономические организации. – 2-е изд., перераб. и доп./М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 368 с.
4. Ключников К.Ф. Международные банки развития. Проблемы и перспективы. М., 1974.
5. МоисеевА.А. Международные кредитно-финансовые организации. М., 1999.

Науковий керівник: доктор економічних наук, А.М. Хахлюк

Тетяна Бочуля
(Харків, Україна)

ОБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ХАРАКТЕР ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Динамічні зміни у світовому економічному суспільстві, викликані процесами глобалізації, розвитком інфраструктурних елементів діяльності компаній, еволюцією функціональних можливостей інформаційно-комунікаційних систем обумовили актуальність переорієнтації облікової системи для задоволення принципово нових очікувань та інформаційних інтересів. Історично облік носив, перш за все, фіксуючий характер, спрямований на реєстрацію результатів фінансово-господарської діяльності підприємства. Облікова система, систематизуючи та відображаючи у зручному та зрозумілому користувачеві вигляді відомості про стан та результати діяльності підприємства, є основою вироблення інформації для різних рівнів управління.

Реалії сьогодення диктують нові вимоги, що передбачають використання результатів обліково-аналітичної інформації для розробки рекомендацій щодо оптимізації бізнес-процесів, підвищення якості

управління ресурсами та мінімізації економічних та інформаційних ризиків. У даному аспекті першість здобуває розвиток нової формації обліково-аналітичної інформації, орієнтованої на перспективу і максимальне зниження її ретроспективного характеру. Для цього важливо налагодити генерацію інформаційних потоків з урахуванням модернізованих вимог ринку і необхідністю зниження агресивного впливу зовнішнього конкурентного оточення. Актуально й вкрай необхідно зорієнтувати бухгалтерський облік на підготовку інформації, затребуваної користувачами для перспективного провадження діяльності та реалізації стратегії розвитку.

Ключове значення для ефективності бізнесу, здійснення найбільш вагомих інвестиційних проектів, досягнення стійкого фінансового стану та мінімізації ризику порушення безперервності діяльності мають інформаційні технології, від впровадження яких керівництво компанії очікує отримання економічного та корпоративного ефектів.

Перехід на новий рівень управління супроводжується комплексним розвитком інформаційної системи управління, стратегія якої визначається цілями, можливостями та імовірними ресурсними обмеженнями компанії. Формування інформаційної системи підпорядковано програмі розвитку, котра складається з інтегрованих проектів і процесів, результати яких потрібні для розробки плану та його реалізації з максимальним зниженням витрат.

Суть модифікації обліково-аналітичних ресурсів у взаємозв'язку зі стратегією розвитку бізнесу полягає у встановленні мети, оцінці ресурсів, визначенні інструментів і плануванні результатів. При формулюванні мети увага приділяється стратегії, місії і завданням компанії. Концептуально розроблена стратегія бізнесу виражається через ступінь впливу на результативність та ефективність реалізації цілей, зміцнення фінансового стану і набуття інвестиційної привабливості. Вибір оптимального варіанта розвитку передбачає визначення інструментів, серед яких найбільшою популярністю користуються обліково-аналітичні ресурси, генеровані із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяє комплексно оцінити економічні, корпоративні та соціальні результати, розробляючи кількісні та якісні показники ефективності, котрі мають бути взаємопов'язані з показниками, визначеними для стратегії бізнесу. Доцільно на цьому етапі закласти основу для оптимізації всіх планованих витрат і формалізувати можливі ризики з метою розробки попереджуючих заходів.

Збільшення вартості бізнесу є ключовим індикатором привабливості компанії. Повільні темпи зростання ціни компанії в порівнянні з ростом її вартості свідчать про неефективну капіталізацію прибутку і нерезультативне фінансове управління. Виходячи з цього, необхідно оцінити фінансові можливості, інтереси та очікування споживачів, співвіднести перспективи та слабкі сторони, виявити шляхи отримання додаткових активів. Багато в чому такі завдання реалізуються через інформаційно-аналітичну систему.

На теперішній час користувачі стикаються з істотною проблемою, що полягає у володінні значної кількості інформаційних ресурсів, частина з яких з тих чи інших причин є незатребуваною управлінням. Така ситуація є цілком логічною, оскільки кожний управлінський запит має свою цільову спрямованість, а отже відповідно й потребу у цільових ресурсах. Інформаційний залишок може бути використаний, а може перевантажити систему, якщо своєчасно не обробити його та не прийняти рішення щодо подальшої долі таких ресурсів. Облікова система генерує максимально релевантні дані, корисні для будь-якого користувача незалежно від його цільового запиту. Це дійсно універсальний ресурс, здатний забезпечити виробництво управлінського рішення, що базується на потужній інформаційній основі високої якості та достовірності.

Зауважимо, що для інформаційної системи незайвим є проведення інвентаризації інформаційних активів, внаслідок якої будуть визначені та вилучені застарілі відомості, додана нова інформація, буде прийнято рішення про застосування незатребуваної інформації, яка не втратила своєї моральної цінності і є цілком придатною для подальшого використання. Логічно для цього застосовувати різні банки даних, що буде розмежовувати інформацію та підвищить оперативність її пошуку для користувача. Це відповідальне завдання слід виконувати спеціально організованій централізованій службі управління та інформаційної підтримки. Показовим є те, що до складу цієї служби мають входити не тільки обліковці – головне поєднати їх роботу із роботою фінансових менеджерів, які інтерпретують облікові дані, на основі чого виробляють план розвитку та несуть відповідальність за його реалізацію. Облікова система сама по собі не здатна генерувати управлінські рішення – це завдання фінансового менеджменту, який, в свою чергу, не спроможний надати користувачам якісну та однаково зрозумілу інформацію про стан бізнесу.

Завдяки автоматизації обліку передусім покращуються якісні характеристик управління шляхом підвищення рівня продуктивності праці, а саме: точність обліку, достовірність, вироблення аналітичної облікової інформації, зменшення помилок [2, с. 31]. Суттєвим надбанням сучасних програмних продуктів є технології, які забезпечують моніторинг інформації для завчасного виявлення інформації з помилками та викривленнями. Конкретні інформаційні технології можуть бути різними, проте це не знижує позитивного ефекту від їх практичного застосування [1, с. 55]. В умовах економічної нестабільності саме інформаційні технології здатні забезпечити надійний контроль діяльності компанії та конфіденційність її стратегічної інформації. За умови ефективного їх застосування компанія отримує беззаперечні конкурентні переваги, що є логічним наслідком результативного використання інформації. Саме тому IT-індустрію називають найперспективнішою і такою, що має найвищі та найшвидші темпи розвитку [3, с. 327].

Високою популярністю сьогодні користуються «хмарні технології», які значно мінімізують витрати на зберігання інформації. Сервіси «в хмарі» – це спосіб організації обробки даних, коли масштабовані та еластичні засоби технологій надаються «як послуга» стороннім замовникам через Інтернет. Перевагою

такого методу зберігання інформації є можливість доступу до ресурсів у режимі реального часу у будь-якому місці. Користувачеві необхідно мати вихід у Інтернет, що значно спрощує роботу з інформацією, якщо це треба зробити оперативно, та відповідні повноваження й доступ до бази даних.

Оцінюючи кінцеві інформаційні ресурси, придатні для споживання, користувач виходить з таких критеріїв: ефективність (актуальність інформації та гарантія своєчасного і повного її отримання); продуктивність (забезпечення доступності інформації шляхом оптимального використання ресурсів); конфіденційність (забезпечення захисту інформації від неавторизованого ознайомлення); цілісність (точність, повнота та вірогідність інформації згідно вимог діяльності підприємства); придатність (надання інформації за вимогою бізнес-процесів); узгодженість (відповідність чинному законодавству, нормативним актам та договірним зобов'язанням); надійність (доступ управлінського персоналу до інформації для поточної діяльності, формування звітів та оцінки рівня відповідності).

Організація інформаційного забезпечення передбачає інтеграцію інформаційних процесів з бізнес процесами, IT-ресурсами, стратегією та цілями компанії, що дозволяє максимально ефективно використовувати інформаційні ресурси, підвищуючи капіталізацію та отримуючи конкурентноздатні переваги.

В останні роки компанії інвестують в інформацію та технології, які стали визначальними елементи бізнесу, значно спростив, а з іншого боку ускладнив основні економічні процеси, які визначають подальший стан бізнесу.

Важливість та актуальність стратегічної орієнтації облікової системи є беззаперечною, а її об'єктно-орієнтований характер дозволяє оптимізувати її інструменти і направити інформаційні результати на забезпечення бізнес-процесів і стратегії розвитку. Подальше поглиблення процесів ринкових перетворень спричиняє формування обліково-економічної інформації перспективного характеру для вироблення стратегії бізнесу, якій мають бути властиві корисність, повнота, достовірність, достатній рівень аналітичності, змістовність, ґрунтовність, економічність та вчасність подання.

Література:

1. Ивахненков С. Классификация программного обеспечения учета и контроля / С. Ивахненков // Бухгалтерский учет и аудит. – 2006. – № 7. – С. 55–65.
2. Кузьмінський Ю. Оцінка ефективності впровадження інформаційних технологій у бухгалтерський облік / Ю. Кузьмінський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 7. – С. 27–31.
3. Ус Р. Л. Вплив світової фінансової кризи на розвиток IT-індустрії / Р.Л. Ус // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1. – С. 326–331.

Анастасия Васильева
(Магнитогорск, Россия)

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ НАЛОГОВЫЙ КРЕДИТ КАК ИНСТРУМЕНТ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Инвестиционный налоговый кредит, ориентированный на поддержку активности хозяйствующих субъектов в области осуществления научных исследований и опытно-конструкторских разработок и реинвестирование полученной прибыли в инновационные проекты, является в настоящее время одним из самых перспективных в перечне инструментов государственного стимулирования предпринимательской инициативы в области инноваций и развития наукоемкого бизнеса.

В соответствии со ст.66 Налогового кодекса Российской Федерации (далее НК РФ) рассматриваемый инструмент системы налогового стимулирования инноваций предполагает такое изменение срока уплаты налога, при котором хозяйствующему субъекту предоставляется возможность в течение определенного срока и в определенных пределах уменьшать свои платежи по налогу с последующей поэтапной уплатой суммы кредита и начисленных процентов [1, ст.66].

Инвестиционный налоговый кредит может быть предоставлен организации при наличии следующих оснований:

1) проведение этой организацией научно-исследовательских или опытно-конструкторских работ либо технического перевооружения собственного производства, в том числе направленного на создание рабочих мест для инвалидов или защиту окружающей среды от загрязнения промышленными отходами;

2) осуществление этой организацией внедренческой или инновационной деятельности, в том числе создание новых или совершенствование применяемых технологий, создание новых видов сырья или материалов;

3) выполнение этой организацией особо важного заказа по социально-экономическому развитию региона или предоставление ею особо важных услуг населению;

4) выполнение организацией государственного оборонного заказа;

5) осуществление этой организацией инвестиций в создание объектов, имеющих наивысший класс энергетической эффективности в соответствии с перечнем, утвержденным Правительством Российской Федерации;

6) включение этой организации в реестр резидентов зоны территориального развития в соответствии с Федеральным законом «О зонах территориального развития в Российской Федерации и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» [1, ст.67].

Инвестиционный налоговый кредит может быть предоставлен по налогу на прибыль организации, а также по региональным и местным налогам на срок от одного года до пяти лет. В каждом отчетном периоде суммы, на которые уменьшаются платежи по налогу, не могут превышать 50,0 % размеров соответствующих платежей по налогу, определенных по общим правилам без учета наличия договоров об инвестиционном налоговом кредите. При этом накопленная в течение налогового периода сумма кредита не может превышать 50,0 % размеров суммы налога, подлежащего уплате организацией за этот налоговый период. Если накопленная сумма кредита превышает предельные размеры, на которые допускается уменьшение налога, для такого отчетного периода, то разница между этой суммой и предельно допустимой суммой переносится на следующий отчетный период [1, ст.66].

Инвестиционный налоговый кредит предоставляется на основании заявления организации и оформляется договором установленной формы между соответствующим уполномоченным органом и этой организацией [1, ст.67].

В настоящее время большинство российских экономистов признает несовершенство условий и процедуры предоставления инвестиционного налогового кредита, его слабое стимулирующее воздействие. В частности, в соответствии с положениями, предусмотренными НК РФ, а также письмом ФНС от 02.02.2005 г. №02-1-07/2 «О порядке учета в целях налогообложения прибыли процентов по инвестиционному налоговому кредиту», проценты, уплачиваемые хозяйствующим субъектом по инвестиционному налоговому кредиту, не могут уменьшать налогооблагаемую базу по налогу на прибыль организации, что существенно ограничивает собственные источники финансирования инновационной деятельности. Тогда как проценты по банковскому кредиту, в соответствии со ст. 265 и 269 НК РФ, относятся к категории внереализационных расходов, уменьшающих налогооблагаемую базу по налогу на прибыль организации [2,3].

С целью повышения экономической привлекательности рассматриваемого инструмента стимулирования активности хозяйствующих субъектов в области осуществления научных исследований и опытно-конструкторских разработок, с позиции автора, необходимо внести изменения в ст. 265 «Внереализационные расходы» НК РФ, позволяющие включать проценты по инвестиционному налоговому кредиту в перечень расходов, сокращающих налогооблагаемую базу по налогу на прибыль организации.

Результаты расчета стоимости инвестиционного налогового кредита в сравнении с такой формой привлечения средств для инновационной деятельности, как банковский кредит, а также налоговые последствия предложенной рекомендации для хозяйствующего субъекта представлены в табл. 1 и 2.

Для расчетов приняты данные ОАО «Магнитогорский металлургический комбинат», осуществляющего инновационную деятельность:

- стоимость оборудования составляет 12890,94 млн руб.;
- производственное предприятие получило инвестиционный налоговый кредит по налогу на прибыль организации (или банковский кредит) в сумме 12890,94 млн руб. на усовершенствование применяемой технологии производства ;
- инвестиционный налоговый кредит (или банковский кредит) предоставлен сроком на четыре года;
- установленная уполномоченным органом ставка по инвестиционному налоговому кредиту составляет на начало 2013 г. 6,19 % годовых (8,25 %×3/4) или 4,13 % годовых (8,25 %×1/2), поскольку НК РФ предусмотрено установление процентной ставки по инвестиционному налоговому кредиту в размере не менее одной второй и не превышающей три четвертых ставки рефинансирования Центрального банка России;
- установленная кредитной организацией ставка по банковскому кредиту составляет 24,0 %, начисление процентов по кредиту осуществляется ежегодно в конце года на оставшуюся сумму непогашенного долга.

Таблица 1

Расчет стоимости инвестиционного налогового кредита и банковского кредита

	Год	Сумма кредита, млн руб.	Погашение долга, млн руб.	База для расчета процентов по кредиту, млн руб.	Проценты к погашению, млн руб.	Итого к уплате по кредиту, млн руб.
Инвестиционный налоговый кредит	Максимальный уровень процентной ставки – 6,19 %					
	1	12890,94	3222,74	12890,94	797,95	4020,69
	2		3222,74	9668,21	598,46	3821,20
	3		3222,74	6445,47	398,97	3621,71
	4		3222,74	3222,74	199,49	3422,23
	Итого				1994,87	14885,83
	Минимальный уровень процентной ставки – 4,13 %					
	1	12890,94	3222,74	12890,94	532,40	3755,14
	2		3222,74	9668,21	399,30	3622,04
	3		3222,74	6445,47	266,20	3488,94

Продолжение табл.

	4		3222,74	3222,74	133,10	3355,84
	Итого				1331,0	14221,96
Банковский кредит		Уровень процентной ставки, установленный коммерческим банком – 24,0%				
	1	12890,94	3222,74	12890,94	3093,83	6316,57
	2		3222,74	9668,21	2320,37	5543,11
	3		3222,74	6445,47	1546,91	4769,65
	4		3222,74	3222,74	773,46	3996,20
	Итого			12890,94	7734,57	20625,53

Рассчитано по данным: ОАО «Магнитогорский металлургический комбинат»

Таблица 2

Сравнительная таблица экономии по налогу на прибыль при предоставлении инвестиционного налогового кредита и банковского кредита, млн руб.

Год	Инвестиционный налоговый кредит		Банковский кредит	Отклонение	
	При максимальном уровне процентной ставки	При минимальном уровне процентной ставки		При максимальном уровне процентной ставки	При минимальном уровне процентной ставки
1	804,14	751,03	618,77	+185,37	+132,26
2	764,24	724,41	464,07	+300,17	+260,34
3	724,34	697,79	309,38	+414,96	+388,41
4	684,45	671,17	154,69	+529,76	+516,48
Итого	2977,17	2844,40	1546,91	+1430,26	+1297,49

Рассчитано по данным: ОАО «Магнитогорский металлургический комбинат»

Из данных, представленных в табл. 1 и 2, видно, что в случае внесения соответствующих поправок в налоговое законодательство, экономия средств при привлечении ресурсов через инвестиционный налоговый кредит будет выше, чем при получении банковского кредита. Так, экономия по налогу на прибыль организации только по процентам, уплачиваемым хозяйствующим субъектом за инвестиционный налоговый кредит, могла бы составить:

- при расчете по максимальному уровню процентной ставки - 398,97 млн руб. (1994,87×20 %/100);

- при расчете по минимальному уровню процентной ставки – 266,20 млн руб. (1331,0×20 %/100).

Итак, результаты проведенных расчетов дают основание полагать, что сформулированное в статье направление совершенствования инструментов государственного стимулирования инновационной предпринимательской активности, заключающееся во включении процентов по инвестиционному налоговому кредиту в расходы, уменьшающие налогооблагаемую базу по налогу на прибыль организации, предоставит хозяйствующим субъектам возможность иметь дополнительные финансовые ресурсы для модернизации производства, обновления технологии и производимой продукции.

Литература:

1. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть первая) от 31.07.1998 г. № 146 – ФЗ (принят ГД ФС РФ 16.07.1998 г.) (ред. от 03.12.2012 г.) [Электронный ресурс] : www.consultant.ru
2. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 05.08.2000 г. № 117 – ФЗ (принят ГД ФС РФ 19.07.2000 г.) (ред. от 30.12.2012 г.) [Электронный ресурс] : www.consultant.ru
3. О порядке учета в целях налогообложения прибыли процентов по инвестиционному налоговому кредиту [Электронный ресурс] : письмо Федеральной налоговой службы Рос. Федерации от 2 февраля 2005 г. № 02-1-07/2 : www.consultant.ru

Роксолана Гнатюк
(Львів, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ “КАПІТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ” В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

На сьогодні актуальність питань, пов’язаних із вдосконаленням інвестиційної діяльності в Україні є безспірним. Створення сприятливого інвестиційного середовища (клімату), стимулювання та захист інвестицій, залучення та активізація використання інвестицій тощо є пріоритетом державної політики в сфері інвестування. Оскільки інвестиції являють собою основу для розвитку як окремих підприємств, галузей, так і економіки в цілому, то забезпечення ефективного стимулювання інвестиційної діяльності

сприяє підвищенню рівня економічного розвитку держави, вирішенню екологічних та соціальних проблем, створенню позитивного іміджу країни та ін. А це, в свою чергу, формує сприятливі умови для входження України до Європейського Союзу, що на даному етапі розвитку нашої держави є проблемним в усіх аспектах.

Відповідно до чинного законодавства *інвестиційна діяльність* – це, сукупність практичних дій фізичних та юридичних осіб, а також держави щодо реалізації інвестицій [1]. У ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» зазначено, що інвестиційна діяльність проводиться на основі інвестування здійсненого громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, установами та об'єднаннями, релігійними та громадськими організаціями, іншими юридичними особами, які засновані на колективній власності, а також на основі державного, іноземного інвестування та спільного інвестування вищеперелічених груп суб'єктів інвестування.

Оскільки інвестиції, за своєю природою, мають динамічний характер, то це зумовлює здійснення низки перетворень (рис. 1), реалізацію яких закладено в основу інвестиційної діяльності.

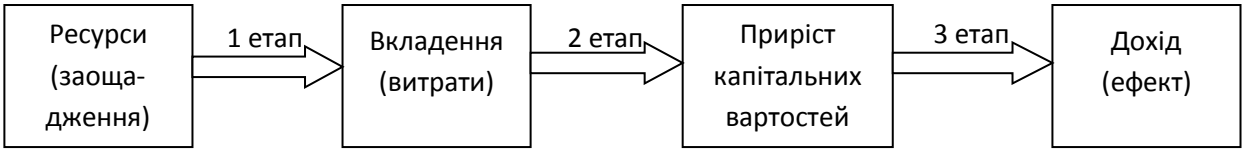

Рис. 1. Етапи здійснення інвестиційної діяльності

Таким чином, на думку А.П. Дуки, інвестиційну діяльність умовно можна поділити на три етапи [2, с. 61]. Перший етап передбачає саме інвестування, тобто процес перетворення ресурсів у вкладення. На даному етапі варто звернути увагу на ресурсно-витратний підхід до трактування поняття інвестицій. Він пояснюється тим, що інвестиції це зазвичай тимчасово вільні ресурси, які їх власник може вкласти у будь-який об'єкт інвестування. Процес вкладення даних ресурсів є певною мірою і витратним процесом, оскільки передбачає їх відчуження, тобто власник заощаджень відмовляється від задоволення (отриманого шляхом споживання вище вказаних ресурсів) поточних потреб в обмін на отримання майбутніх вигод. Другий етап полягає у кінцевому перетворенні вкладень у нову споживчу вартість, тобто це метаморфоза «вкладення – приріст капітальних вартостей». Основна мета інвестиційної діяльності – отримання прибутку (ефекту) – забезпечується здійсненням третього етапу.

Стаття 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» поняття *«інвестиції»* тлумачить так: «це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект» [1]. Більшість науковців виступають прихильниками даного визначення, оскільки вважають, що воно відображає характер інвестицій та послідовність інвестиційного процесу. Поряд із цим, існують погляди вчених, які не вбачають у даному твердженні повноти відображення такого багатогранного і складного поняття, як інвестиції. У цьому випадку дискусію викликає те, що основним результатом здійснення інвестицій є прибуток (дохід) або соціальний ефект. Але якщо врахувати випадки, коли величину очікуваного майбутнього прибутку неможливо визначити або коли інвестиції здійснюються в наукові дослідження, розробки, метою яких є вдосконалення виробничого процесу, чи інвестиціями є витрати на вирішення екологічних проблем, то виникає питання доцільності використання та правильності такого трактування. Тому Дука А.П. пропонує терміни «прибуток», «соціальний ефект», «позитивні результати» замінити одним словом «вигоди» [2, с. 47-49]. Аналогічної думки притримуються і Н.Т. Гончарук та І.В. Романчук [3]. Ще одним нюансом є те, що відповідно до чинного законодавства інвестиції можуть існувати у грошовій формі, у вигляді цінних паперів, рухомого та нерухомого майна, сукупності майнових прав та інших цінностей, при цьому не враховується така важлива форма інвестицій, як «фінансові права» [1]. Вона реалізується при здійсненні державного регулювання інвестиційних процесів, зокрема за допомогою податково-амортизаційного методу. Даний метод полягає у наданні державою юридичним та фізичним особам податкових пільг, що є її інвестицією у розвиток підприємств, оскільки зменшує суму сплаченого останніми податку на прибуток, а також – у встановленні пільгових норм амортизації (прискореної амортизації). Виходячи з того, що інвестиційна діяльність передбачає здійснення процесу капіталоутворення, споживчі витрати (придбання житлових будинків власниками, купівля телевізорів, автомобілів, які використовуються для задоволення власних споживчих потреб і не використовуються у процесі господарської діяльності) не є інвестиціями. Це необхідно врахувати при трактуванні терміну «інвестиції», оскільки звідси випливає, що домогосподарства не є суб'єктами інвестиційної діяльності, ними є виключно підприємства, а об'єктами – є виробничі ресурси.

Таким чином, на основі вищевказаного, можна зробити висновок, що *інвестиції* – це всі види економічних ресурсів, які, за умови отримання вигод в майбутньому, вкладаються у відповідні об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, створення яких зумовлює приріст капіталу.

Більшість авторів відповідно до функціонально-елементного складу інвестицій поділяють останні на внутрішні (державні) та зовнішні (іноземні). Якщо провести спостереження, на основі статистичних даних за останні десять років (з 2003 р. по жовтень 2012 р.) по прямих інвестиціях іноземних країн в економіку нашої держави [4], то можна зробити висновок, що вони з кожним роком в середньому зростають на 5112,9 млн. дол. США (рис. 2).

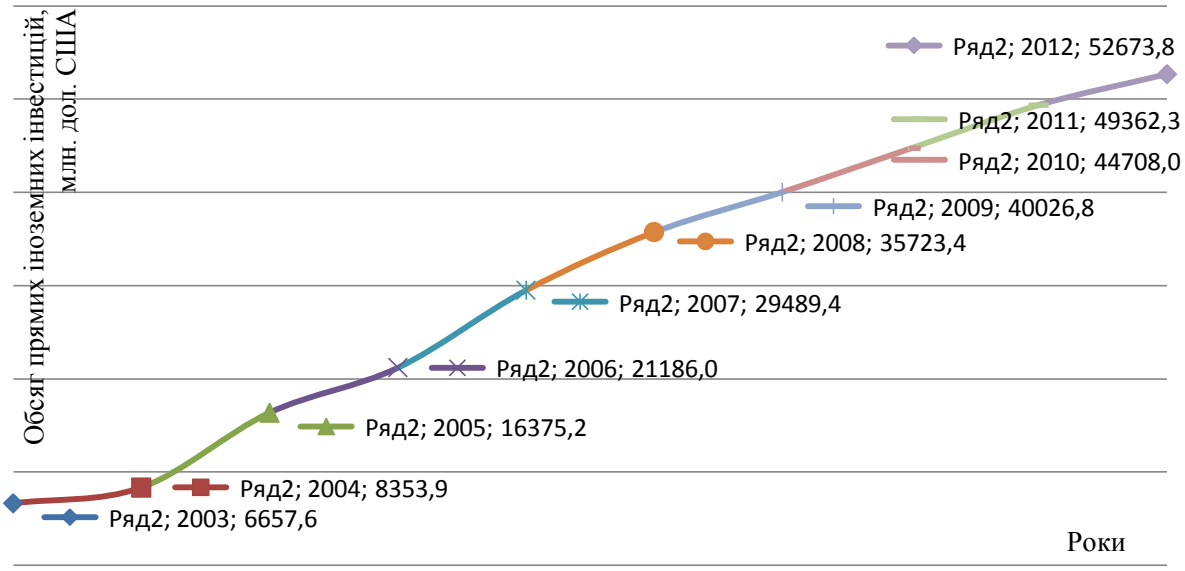

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції з країн світу в економіку України[3]

Дану тенденцію не можна вважати однозначно позитивною. Світовий досвід вказує на те, що іноземні інвестиції найчастіше спрямовуються у об'єкти, в які інтенсивно здійснюються капіталовкладення або які вже розвинулись за допомогою власних внутрішніх джерел. Таким чином зовнішнє інвестування стимулює розвиток окремих галузей, але не економіки країни в цілому. Недоліком також є те, що частка зовнішніх інвестицій у загальній величині ВВП перевищує допустиму норму. Так на основі статистичних даних [5, 6], провівши додаткові розрахунки можна встановити, що останні роки частка іноземних інвестицій у загальній сумі ВВП перевищує 30%, а не мала б досягати порогу в 10%. Звідси випливає, що потрібно більше уваги приділяти внутрішньому інвестуванню.

Існують різноманітні підходи до класифікації інвестицій. Величко В.В. пропонує внутрішні інвестиції поділяти на фінансові та реальні, що забезпечує ведення обліку та здійснення аналізу, як на макро- (на рівні державної економіки), так і на макрорівні, тобто на рівні окремих підприємств [7, с. 66-67]. Під *фінансовими інвестиціями* розуміють вкладення в акції, облігації та інші цінні папери, випущені підприємствами або державою. У свою чергу *реальні інвестиції* – це вкладення у реконструкцію і технічне переоснащення існуючих та створення нових підприємств. Реальні інвестиції у статистичному обліку та економічному аналізі ще називають капіталоутворюючими, тобто *капітальними інвестиціями*. Оскільки у загальному обсязі інвестицій частка капітальних інвестицій значно перевищує частку фінансових [8, с. 90], то основним завданням внутрішньої інвестиційної політики є створення сприятливого інвестиційного середовища для залучення капітальних інвестицій.

Професор Гриньова В.М. виділяє такі структури капітальних інвестицій: технологічна, відтворювальна, галузева та територіальна. Технологічна структура передбачає визначення частки капітальних інвестицій в їх загальному обсязі відносно будівельно-монтажних робіт, придбання обладнання, машин та їх монтаж, проектно-розвідувальні витрати, тощо. Відтворювальна передбачає розподіл інвестицій за формами відтворювання основних виробничих фондів (нове будівництво, розширення, модернізація, реконструкція, технічне переозброєння та технічне переоснащення). При цьому практика показує, що дві останні форми є значно вигіднішими, чим нове будівництво. Під галузевою структурою розуміється розподіл капітальних інвестицій за галузями промисловості та економіки, під територіальною – за певними адміністративно-територіальними одиницями [8, с. 90-94].

Які б підходи до визначення структури капітальних витрат не розглядалися, беззаперечним є той факт, що останні мають велике значення для розвитку економіки як на рівні окремих підприємств, так і на рівні всієї держави. Роль капітальних інвестицій пояснюється в першу чергу тим, що вони забезпечують виконання одного з основних завдань інвестиційної політики, а саме: забезпечення зростання операційного прибутку. Його реалізація відбувається поєднанням двох напрямків. З однієї сторони, збільшення операційного прибутку зумовлюється зростанням операційних доходів, що забезпечується інвестуванням в розвиток та розширення існуючих підприємств, нові виробництва, а це, в свою чергу, стимулює зростання обсягів реалізації продукції. З іншої сторони, операційний прибуток збільшується при зменшенні операційних витрат, що забезпечується заміною фізично зношеного обладнання та поновленням морально застарілого. Виходячи з того, що фізичне зношення обладнання корелює з розміром амортизаційних відрахувань, при його поновленні обсяг капітальних інвестицій стає вищим за накопичену амортизацію, а це сприяє забезпеченню розширеного відтворення, що підвищує рівень розвитку економіки країни та є бажаним для будь-якого підприємства незалежно від галузі діяльності та організаційно-правової форми.

[3] Дані за 2012 рік подано станом на 01.10.2012р.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що поняття “капітальні інвестиції” та “інвестиційна діяльність” є складними, багатогранними і потребують детального вивчення на загальнонауковому та прикладному рівнях. В той же час вони являють собою динамічний чинник для розвитку економіки на всіх стадіях. Оскільки капітальні інвестиції займають “левову” частку загальної суми інвестицій, то це свідчить про необхідність створення сприятливого клімату для залучення цього виду інвестицій, а також удосконалення законодавчо-нормативної бази інвестиційної діяльності. Державі слід оптимізувати існуючу амортизаційну політику, забезпечити підтримку різних форм інвестицій, ввести податкові пільги для підприємств, які здійснюють інвестиційну діяльність тощо, адже зростання інвестиційних вкладень сприяють підвищенню обсягів валового внутрішнього продукту держави та валового регіонального продукту.

Література:

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 №1560-XII.
2. Дука А.П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування. Навч. посіб. / А.П. Дука. – К.: Каравела, 2007 – 424 с.
3. Гончарук Н.Т. Визначення сутності понять “інвестиції” та “інвестиційна діяльність” у контексті людського розвитку/ Н.Т. Гончарук, І.В. Романчук // Теоретичні та прикладні питання державотворення : Збірник наукових праць. – 2010. – Вип.7 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2010-7/zmist/R_1/02Romanchuk.pdf
4. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/zd/ivu/ivu_u/ivu0312/html
5. Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov/ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm
6. Динаміка зміни середнього готівкового курсу 1 USA/ 1UA в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://charts.finance.ua/ua/currency/cash
7. Величко В.В. Економіка підприємства: конспект лекцій / В.В. Величко. – Харків: ХНАМГ, 2004. – 114 с.
8. Інвестування: Навчальний посібник / Під заг. ред. докт. екон. наук, професора В.М. Гриньової. – Х.: ВД «Інжек», 2003. – 320 с.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент Височан Олег Степанович

Василь Горбачук, Ігор Толубко
(Київ, Україна)

ВІД ОПТИМІЗАЦІЇ ЛІСОВОГО ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ДО ОПТИМІЗАЦІЇ БІОМАСИ: ВІД МОДЕЛІ EUFASOM ДО GLOBIOM

Автори GLOBIOM (Global Biomass Optimization Model) [www.globiom.org , 5] – це 8 з 17 авторів EUFASOM [1, 10] плюс 7 нових авторів. GLOBIOM – це глобальна рекурсивна динамічна модель часткової рівноваги, яка інтегрує сектори сільського господарства, біоенергетики, лісового господарства з метою забезпечення аналізу стратегії з глобальних питань, що стосуються конкуренції у землекористуванні між головними секторами, де земля є одним з виробничих факторів. Загальна концепція і структура GLOBIOM подібна до моделі сільськогосподарського сектору й зменшення парникових газів США [11]. Рівновага глобального сільськогосподарського й лісового ринку обчислюється шляхом вибору землекористування і переробних діяльностей, які максимізують суспільний добробут (welfare) – суму виробничого та споживчого надлишків

$$WELF_t = \sum_{r,y} \int \varphi^{demd}_{r,t,y}(D_{r,t,y})\,d(\cdot) - \sum_{r} \int \varphi^{splw}_{r,t}(W_{r,t})\,d(\cdot) -$$

$$- \sum_{r,l,\tilde{l}} \int \varphi^{lucc}_{r,l,\tilde{l},t}\left(\sum_{C} Q_{r,t,C,l,\tilde{l}}\right) d(\cdot) - \sum_{r,C,l,s,m} \tau^{land}_{C,l,s,m} A_{r,t,C,l,s,m} -$$

$$- \sum_{r} \tau^{live}_{r} B_{r,t} - \sum_{r,m} \tau^{proc}_{r,m} P_{r,t,m} - \sum_{r,\tilde{r},y} \int \varphi^{trad}_{r,\tilde{r},t,y}(T_{r,\tilde{r},t,y})\,d(\cdot) - \sum_{r,e} \tau^{emit}_{t,e} E_{r,t,e}\,, \qquad (1)$$

де: D – обсяг попиту (тонни (т), м^3, ккал); W – споживання зрошувальної води (м^3); Q – зміна землекористування / землепокриву (га); A – земля в різних діяльностях (га); B – виробництво тваринництва (ккал); P – перероблений (processed) обсяг первинного входу (т, м^3); T – міжрегіональний обсяг торгівлі (т, м^3, ккал); E – викиди (emissions) парникових газів (у тоннах еквіваленту CO_2); L – наявна земля (га); φ^{demd}, φ^{splw}, φ^{trad} – функція (з постійною еластичністю заміщення) попиту (demand), пропозиції води (water supply), вартості торгівлі (trade) відповідно; φ^{lucc} –

(лінійна) функція зміни землекористування / землепокриву (land use / cover change); τ^{land}, τ^{live}, τ^{proc} – параметр витрат на земельний менеджмент без урахування води (дол / га), виробництво тваринництва (дол / ккал), переробку (дол / т, дол / м^3) первинного входу відповідно; τ^{emit} – потенційний податок (tax) на викиди парникових газів; r – економічний регіон (27 агрегованих регіонів (regions) та окремих країн); t – період часу (з кроком 10 років); c – країна (203 країни світу); o – клас положення (висоти 0–300, 300–600, 600–1100, 1100–2500, 2500–9000 метрів над рівнем моря); p – клас схилу (схили 0–3, 3–6, 6–10, 10–15, 15–30, 30–50, 50–90 градусів); q – клас грунту (піщаний, суглинковий, глиноземний, кам'янистий, торф'яний); l – тип землекористування / землепокриву (рілля, лука, керований ліс, плантація швидкозростаючих дерев, дикий ліс, інша природна рослинність); s – види (37 культур, керованих лісів, плантацій швидкозростаючих дерев); m – технології менеджменту землекористування (низьковхідного, високовхідного, зрошувального, виживального, „поточного"), трансформації первинних лісових продуктів (лісопильне і дерево-целюлозне виробництво), перетворення біоенергії (в етанол і біодизель 1-го покоління з цукрової тростини, кукурудзи, ріпакове насіння, соєві боби), виробництво енергії з лісової біомаси (ферментація, газифікація, комбіноване виробництво тепла й електрики (combined heat and power, CHP)); y – первинні випуски (понад 30 культур, пиловарник, целюлозна деревина, інша промислова деревина, паливна деревина, біомасні насадження), перероблені лісопродукти (пиломатеріали, дерево-целюлоза), біопалива 1-го покоління (етанол, біодизель), біопалива 2-го покоління (етанол, метанол), інша біоенергія (електрика, тепло, газ); e – баланси парникових газів (CH_4 від кишкової ферментації, виробництва рису, менеджменту угноєнням; CO_2 від зміни землекористування; нетто-викиди CO_2 від біопалив, які замінюють викопні палива; N_2O від синтетичних добрив і менеджменту добривами); $C = (c, o, p, q)$.

Функцію (1) максимізують по D, W, Q, A, B, P, T, E, L з індексами за ресурсних, технологічних і стратегічних обмежень [1, 5, 8]. Ціни й міжнародні торговельні потоки визначаються ендогенно для відповідних агрегованих регіонів світу. Гнучка структура моделі дозволяє легко змінювати її склад. Станом на 2010 р. GLOBIOM використовувала 2 глобальні визначення регіонів одночасно: 11 регіонів, що відповідають визначенню Ініціативи з парникових газів (Greenhouse Gas Initiative, GGI) [3], або 27 регіонів, що представляють дезагрегацію 11 адаптованих регіонів для уможливлення з'єднання з моделлю „Перспективна точка зору з довгострокових енергосистем" (Prospective Outlook on Long-Term Energy Systems, POLES) [2].

Модель GLOBIOM безпосередньо представляє виробництво від 3-х головних типів землепокриву – ріллі, керованого лісу і площ, підходящих для швидкої зміни деревонасаджень. До 2010 р. виробництво лук представлялося лише опосередковано через збільшені витрати зміни землекористування без явного зв'язку до кормових вимог тваринництва. Триває робота над поліпшенням цього аспекту в наступній версії моделі. Виробництво культур враховує понад 30 глобальних найважливіших видів. Середній рівень урожайності для кожної культури у кожній країні береться з бази даних FAOSTAT. Коефіцієнти урожайності, пов'язані з менеджментом відповідно до рівнів удобрювання й зрошування, явно моделює „Інтегрована кліматична модель стратегій довкілля" (Environmental Policy Integrated Climate Model, EPIC) [7, 13] для 17 культур (ячмінь, сушені боби, маніока, горох турецький, кукурудза, бавовна, земляні горіхи, просо, картопля, ріпакове насіння, рис, соєві боби, сорго, цукровий буряк, соняшник, батат, пшениця). За даними ФАО, ці 17 культур разом представляли у 2007 р. близько 80 % урожайної площі. Розглядалися 4 системи менеджменту (зрошувального, високовхідного богарного, низьковхідного богарного, виживального) у відповідності до класифікації даних розподілу культур Міжнародного дослідного інституту продовольства і політики (International Food and Policy Research Institute) [14]. Лише 2 системи менеджменту (зрошувального і богарного) виділялися для решти культур (банани, інші сушені боби, кокоси, кава, сочевиці, гірчичне зерно, оливки, пальмове масло, подорожники, горох, інші бобові, кунжутне насіння, цукровий буряк, ямс). Витрати 4-х систем зрошування для всіх культур, коефіцієнти урожайності, пов'язані з богарним і зрошувальним менеджментом, і специфічні до культури зрошувальні водні вимоги для культур, не модельованих EPIC, виводяться з різноманітних джерел [9]. З'єднання між первинним виробництвом (культури) і земельними ресурсами представляють нерівності балансу землекористування

$$\sum_{s,m} A_{r,t,C,l,s,m} \le L_{r,t,C,l}\ , \tag{2}$$

$$L_{r,t,C,l} \le L^{init}_{r,t,C,l} + \sum_{\tilde{l}} Q_{r,t,C,\tilde{l},l} - \sum_{\tilde{l}} Q_{r,t,C,l,\tilde{l}}\ , \tag{3}$$

$$Q_{r,t,C,l,\tilde{l}} \le L^{suit}_{r,t,C,l,\tilde{l}}\ , \tag{4}$$

а також рівняння рекурсивності (обчислювані лише тоді, коли модель було розв'язано для даного періоду)

$$L^{init}_{r,t,C,l} = L^{init}_{r,t-1,C,l} + \sum_{\tilde{l}} Q_{r,t-1,C,\tilde{l},l} - \sum_{\tilde{l}} Q_{r,t-1,C,l,\tilde{l}} \,, \quad (5)$$

$$L^{suit}_{r,t,C,l,\tilde{l}} = L^{suit}_{r,t-1,C,l,\tilde{l}} + \sum_{\tilde{l}} Q_{r,t-1,C,\tilde{l},l} - \sum_{\tilde{l}} Q_{r,t-1,C,l,\tilde{l}} \,, \quad (6)$$

де: L^{init} – початковий (initial) фонд землі даного класу землекористування / землепокриву (га); L^{suit} – загальна площа землі, підходяща (suitable) для окремих землекористувань / землепокривів (га). Зрошувальний водний баланс представляється змінною W у цільовій функції (1) та нерівністю

$$\sum_{C,l,s,m} \omega_{c,l,s,m} A_{r,t,C,l,s,m} \le W_{r,t} \,, \quad (7)$$

де ω – вимоги зрошувальної води (м^3 / га). Отже, нестача води виражається через параметризацію функції пропозиції води.

Пропозиція культури може входити до GLOBIOM одним з 3-х каналів переробки / попиту: споживання, виробництво тваринництва, виробництво біопалива. Продуктова структура і землекористування GLOBIOM основані на 1) деревообробці, 2) переробці біоенергії, 3) відгодівлі тварин. Виходи 1) – лісопродукти (пиломатеріали, дерево-целюлоза). Виходи 2) – енергопродукти (етанол 1-го і 2-го покоління, біодизель 1-го покоління, метанол, тепло, газ, електрика, паливна деревина). Виходи 3) – домашня худоба (тваринні калорії). Вхід 1) – керований ліс (є входом до дикого лісу). Входи 2) – плантації швидкозростаючих дерев (є входом до ріллі, лук, іншої природної рослинності), керований ліс, рілля. Входи 3) – рілля (є входом до дикого лісу), луки. Безпосередні виходи ріллі – культури (ячмінь, кукурудза, бавовна тощо).

Попит моделюється функціями з постійною еластичністю заміщення, параметризованими з використанням даних FAOSTAT щодо цін й обсягів, а також власними ціновими еластичностями [12]. Використовується представлення агрегованого регіонального виробництва тваринництва, де пакет продуктів тваринництва (телятина, курятина, конина, свинина, баранина і козлятина, індичатина, молоко, яйця) зводять до загального товару – „тваринних калорій”. Вимоги кормових культур обчислені з Рахунків користування пропозицією (Supply Utilisation Accounts, FAOSTAT) і складають ланку від ріллі до виробництва тваринництва. Попит на продукти тваринництва представляється через нахилені вниз криві попиту. Вибір біопалив з культур включає технології 1-го покоління для етанолу з кукурудзи й цукрової тростини, а також біодизелю з ріпакового насіння і соєвих бобів. Дані переробки, коефіцієнти перетворення, витрати основані на роботах [6] і [4] для етанолу і біодизеля відповідно. Ринковий попит на етанол і біодизель представляється через вертикальні функції

$$D_{r,t,y} \ge d^{tar}_{r,t,y} \,, \quad (8)$$

де $d^{tar}_{r,t,y}$ – екзогенно задані цільові (target) обмеження попиту (ексаджоулів, м^3, ккал тощо). Баланс попиту і пропозиції продуктів представляється нерівністю

$$D_{r,t,y} \le \sum_{C,S} \alpha^{land}_{t,C,S,y} A_{r,t,C,S} + \alpha^{live}_{r,t,y} B_{r,t} + \sum_{m} \alpha^{proc}_{r,m,y} P_{r,t,m} + \sum_{\tilde{r}} T_{\tilde{r},r,t,y} - \sum_{\tilde{r}} T_{r,\tilde{r},t,y} \,, \quad (9)$$

де: $S = (l,s,m)$; α^{land} – урожайність культури й насадження (т / га, м^3 / га); α^{live} – технічні коефіцієнти тваринництва (1 для тваринних калорій, від'ємне число для кормових вимог (т / ккал)); α^{proc} – коефіцієнти перетворення (−1 для первинних продуктів, додатне число для кінцевих продуктів (гігаджоулів / м^3)).

Облік викидів парникових газів задається рівністю

$$E_{r,t,e} = \sum_{C,S,e} \varepsilon^{land}_{r,t,C,S,e} A_{r,t,C,S} + \varepsilon^{live}_{r,e} B_{r,t} + \sum_{m} \varepsilon^{proc}_{r,m,e} P_{r,t,m} + \sum_{C,l,\tilde{l}} \varepsilon^{lucc}_{C,l,\tilde{l},e} Q_{r,t,C,l,\tilde{l}} \,, \quad (10)$$

де ε^{land}, ε^{live}, ε^{proc}, ε^{lucc} – коефіцієнти викидів (т еквіваленту CO_2 на одиницю діяльності). Максимізація функції (1) за обмежень (2)–(10) складає GLOBIOM.

Література:

1. Горбачук В., Толубко І., Гаркуша Н. Технологічні й ресурсні обмеження моделі EUFASOM / Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД. Секція: економіка. – Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди, 2012. – С. 40–43.
2. Criqui P., Mima S., Viguier L. Marginal abatement costs of CO_2 emission reductions, geographical flexibility and concrete ceilings: an assessment using the POLES model // Energy policy. – 1999. – 27. – P. 585–601.

3. GGI Scenario Database. – Laxenburg: International Institute for Applied System Analysis, 2007. – www.iiasa.ac/at/Research/GGI/DB/S
4. Haas M. J., McAloon A. J., Yee W. C., Foglia T. A. A process model to estimate biodiesel production costs // Bioresource technology. – 2006. – 97. – P. 671–678.
5. Havlik P., Schneider U. A., Schmid E., Bottcher H., Fritz S., Skalsky R., Aoki K., De Cara S., Kindermann G., Kraxner F., Leduc S., McCallum I., Mosnier A., Sauer T., Obersteiner M. Global land-use implications of first and second generation biofuel targets // Energy policy. – 2011, October. – P. 5690–5702.
6. Hermann B. G., Patel M. Today's and tomorrow's bio-based bulk chemicals from white biotechnology: a techno-economic analysis // Applied biochemistry and biotechnology. – 2007. – 136. – P. 361–388.
7. Izaurralde R. C., Williams J. R., McGill W. B., Rosenberg N. J., Jakas M. C. Q. Simulating soil C dynamics with EPIC: model description and testing against long-term data // Ecological modelling. – 2006. – 192. – P. 362–384.
8. McCarl B. A., Spreen T. H. Price endogenous mathematical programming as a tool for sector analysis // American journal of agricultural economics. – 1980. – 62. – P. 87–102.
9. Sauer T., Havlik P., Schneider U. A., Schmid E., Kindermann G., Obersteiner M. Agriculture and resource availability in a changing world: the role of irrigation // Water resources research. – 2010, June.
10. Schneider U. A., Balkovic J., De Cara S., Franklin O., Fritz S., Havlik P., Huck I., Jantke K., Kallio A. M. I., Kraxner F., Moiseyev A., Obersteiner M., Ramos C. I., Schleupner C., Schmid E., Schwab D., Skalsky R. The European Forest and Agricultural Sector Optimization Model – EUFASOM / 16-th annual conference of the European Association of Environmental and Resource Economists (EAERE). – 2008. – 32 p.
11. Schneider U. A., McCarl B. A., Schmid E. Agricultural sector analysis on greenhouse gas mitigation in US agriculture and forestry // Agricultural systems. – 2007. – 94. – P. 128–140.
12. Seale J., Regmi A., Bernstein J. International evidence on food consumption patterns. – Washington, DC: ERS / USDA, 2003. – Technical Bulletin № 1904.
13. Williams J. R. The EPIC model / Computer models of watershed hydrology. V. P. Singh (ed.) – Highlands Ranch, CO: Water Resources Publications, 1995. – P. 909–1000.
14. You L., Wood S. An entropy approach to spatial disaggregation of agricultural production // Agricultural systems. – 2006. – 90. – P. 329–347.

Далер Дадоматов, Бароат Кузибаева
(Худжанд, Таджикистан)

КЛАССИФИКАЦИЯ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЕЕ ИЗМЕРЕНИЯ

В связи с переходом экономических систем на рыночные рельсы, развертыванием инновационных процессов, углублением специализацией и глобализацией экономического пространства, тенденции к увеличению трансакционных издержек проявляются все более активно. Трансакционные издержки возникают в результате трансакции, которые выполняются субъектами, действующими на основании формальных (договоров, нормативных документов) и неформальных институтов (доверия). Выполняя трансакции, субъекты неизбежно оплачивают стоимость каждой отдельной трансакции или их совокупности, неся при этом определенные, так называемые, трансакционные издержки.

В экономической литературе существуют различные классификации трансакционных расходов. Нужно отметить, что общепринятой классификации трансакционных издержек не сложилось, каждый из исследователей обращал внимание на наиболее интересные, с его точки зрения, элементы. Дж. Стиглер выделил среёди них «информационные издержки», О. Уильямсон — «издержки оппортунистического поведения», М. Дженсен и У. Меклинг — «издержки мониторинга за поведением агента и издержки его самоограничения», Й. Барцель — «издержки измерения», П. Милгром и Дж. Роберт — «издержки влияния», Г. Хансманн — «издержки коллективного принятия решений». К. Далман включил их в состав «издержки сбора и переработки информации, издержки проведения переговоров и принятия решений, издержки контроля и юридической защиты выполнения контракта».

Поль Р.Милгром, Джон Роберте к трансакционным издержкам относят любые издержки, связанные с координацией и взаимодействием экономических субъектов[3,с.133]. Вместе с тем они идут дальше, предложив разделить трансакционные издержки на две категории - на издержки, связанные с координацией, т.е. подготовкой трансакции, и на издержки, связанные с мотивацией, т.е. стимулом для совершения трансакции. Это деление достаточно условное.

А.Е. Шаститко в качестве своего наиболее общего определения трансакционных издержек предлагает следующее: «Трансакционными называются издержки, возникающие в связи с обеспечением координации между экономическими агентами и разрешением распределительных конфликтов между ними»[5,с.66]. Ученый констатирует также, что «если же хозяйственную систему определять через совокупность взаимосвязей, взаимодействий между экономическими агентами, то в общей форме трансакционные издержки могут рассматриваться как издержки взаимодействия»[5,с.86].

Необходимо отметить и тот факт, что неоинституциональная теория впервые указала на то обстоятельство, что рыночным механизмам присуще "трение" (О. Уильямсон и др.). Ни один акт обмена в условиях рынка не проходит абсолютно гладко, без издержек. Везде и всюду субъектам требуются

временные и материальные затраты для нахождения взаимоприемлемых условий сделки и ее последующей реализации.[4,с38] Анализ рассмотренных мнений позволяет сгруппировать предлагаемые разновидности трансакционных издержек, которые возникают по ходу совершения сделок: до совершения сделки - издержки поиска информации, издержки ведения переговоров; в момент совершения сделки и после совершения сделки - издержки измерения, издержки спецификации и защиты прав собственности. Трансакционные издержки, имеющие постконтрактный характер - издержки оппортунистического поведения; издержки "отлынивания", агентские издержки и издержки вымогательства. Издержки политизации - издержки коллективного принятия решений и издержки влияния.

Издержки поиска информации. Перед тем, как будет совершена сделка, нужно располагать информацией о том, где можно найти потенциальных покупателей или продавцов потребительских благ или производственных факторов и каковы сложившиеся на данный момент цены. Издержки такого рода складываются из затрат времени и ресурсов, необходимых для ведения поиска, а также из потерь, связанных с неполнотой и несовершенством получаемой информации. Рынок требует отвлечения значительных средств на проведение переговоров об условиях обмена, на заключение и оформление контрактов. Чем больше участников сделки и чем сложнее ее предмет, тем выше эти издержки. Дополнительным их источником являются потери из-за неудачно заключенных, плохо оформленных и ненадежно защищенных соглашений.

Как известно, любой продукт или услуга — это комплекс характеристик. В акте обмена неизбежно учитываются лишь некоторые из них, причем точность их оценки (измерения) бывает чрезвычайно приблизительной. Иногда интересующие качества товара вообще неизмеримы и для их оценки приходится пользоваться суррогатами (например, судить о вкусе яблок по их цвету). Измерение — это квантификация информации. Фактически ни один товар, выносимый на продажу, не свободен от издержек измерения его свойств. Сюда относятся затраты на соответствующую измерительную технику, на проведение собственно измерения, на осуществление мер, имеющих целью обезопасить стороны от ошибок измерения и, наконец, потери от этих ошибок. Издержки измерения растут с повышением требований к точности. От этих требований зависит, кем, когда и с какой степенью точности будет производиться измерение. Громадная экономия издержек измерения достигнута человечеством в результате введения стандартов мер и весов. Примером таких стандартов являются фирменные бренды, т. к. за ними стоит репутация фирмы.

В целом, в спецификации издержек и защиты прав собственности можно отнести, такие критерии, как расходы на содержание судов, арбитража, государственных органов, затраты времени и ресурсов, необходимых для восстановления нарушенных прав, а также потери от плохого качества и ненадежной защиты.

Рассмотрим подробный механизм связей трансакционных издержек по критериям и понятиям.

Некоторые авторы (Д. Норт) относят сюда же затраты на поддержание в обществе консенсусной идеологии, поскольку воспитание членов общества в духе соблюдения общепринятых неписаных правил и этических норм является во многих случаях более экономным способом защиты прав собственности, чем формализованный юридический контроль[6,с85].

По нашему мнению, современные классики правы, т.к. текущее экономическое положение посткризисного периода, требует этих норм, но, однако, этическая норма в обществе больше склонна к менталитету и обычаю, которая складывается в самом подсознании национальной специфике. И, соответственно создаст полемику оппортунистического поведения.

Понятие «оппортунистическое поведение» был введен О. Уильямсоном. Так называется недобросовестное поведение, нарушающее условия сделки или нацеленное на получение односторонних выгод в ущерб партнеру. Под эту рубрику попадают различные случаи лжи, обмана, бездельничанья на работе и т. д. Издержки этого типа связаны с трудностями точной оценки постконтрактного поведения другого участника сделки. По существу, это те же издержки измерения, но только относящиеся не к результатам, а к процессу — не к передаваемым продуктам, а к поведению контрагентов по сделке. Эта форма издержек проявляется в виде «отлынивания» и «вымогательства»[4,с.38].

Анализируя эти моменты, можно выявить новые виды и понятия трансакционных издержек, как, издержки политизации.

Под издержками «политизации» обозначаются издержки, сопровождающие принятие решений внутри организаций. Принятие решений на рынке и в организации носит различный характер. Рыночная сделка будет заключена только в том случае, если от нее выигрывают обе стороны. Всякий, кто считает, что сделка ему невыгодна, имеет возможность от нее отказаться. Добровольное обоюдное согласие дает минимальную гарантию эффективности принимаемых на рынке решений, поскольку их необходимым условием является ожидаемое повышение благосостояния обоих участников (или, по меньшей мере, не ухудшение благосостояния каждого из них).

Механизм принятия решений. Если участники имеют равные права, то решения принимаются коллективно, если права участников разные, то вышестоящие принимают решение в одностороннем порядке. Издержки коллективного принятия решений характерны для организаций совместной собственности и там, где используются принципы прямой или представительной демократии. Централизованное принятие решений также порождает серьезные издержки — издержки влияния (политические издержки). От этих издержек страдают любые структуры с элементами централизованного принятия решения (партии, профсоюзы). Каждой организационной форме

предприятия соответствует своя, особая конфигурация трансакционных издержек. Так, рынок сравнительно эффективнее в плане снижения информационных издержек, тогда как административные процедуры сокращают затраты на ведение переговоров; внутри организаций высокая опасность «отлынивания», в отношениях между организациями – угроза «вымогательства»; рыночные сделки сопровождаются высокими издержками по измерению качества продукта, а иерархические структуры несут большие потери из-за существования издержек влияния.

К. Маркс в сфере обращения выделяет чистые и дополнительные издержки. Следует, отметит, что чистые издержки обращения К. Маркса и трансакционные издержки Р. Коуза в качестве общего основания имеют затраты по использованию товарно-денежных отношений в условиях товарного хозяйства или рыночной экономики. По К. Марксу, чистые издержки обращения - это процесс преобразования или превращение стоимости из одной формы в другую и затраты этой трансформации. Но то, что, по К. Марксу, есть преобразование, по Р. Коузу есть чистые рыночные сделки. То есть одно и то же выражено разными словами. Если сопоставить взгляды К. Маркса и Р. Коуза, можно выявить общее основание, которое заключается в том, что и чистые издержки обращения и трансакционные издержки трактуются как затраты по исследованию товарно-денежных отношений в условиях рыночной экономики. С учетом обзора точек зрения, существующих в экономической литературе, а также, опираясь на второй том "Капитала" К. Маркса, можно сделать следующий вывод: в основе понимания трансакционных издержек лежат издержки функционирования рынка, выполнения им своих функций. В рамках современного понимания дополнительных и чистых издержек обращения необходимо сказать, что дополнительные издержки обращения - это затраты, связанные с физическим продвижением товаров на рынке, представляющего собой продолжение процесса производства в сфере обращения (как указывает К. Маркс) и принимающего преимущественно форму материальных услуг, то есть различных операций с продуктом в сфере обращения (упаковка, транспортировка, погрузка-разгрузка, хранение и проч.), а чистые издержки обращения - это издержки использования организации товарно-денежных отношений, которые вообще-то связаны либо с физическим продвижением товаров, либо с операциями до и после этого продвижения, однако принимают при этом форму преимущественно нематериальных услуг. Таким образом, с позиции общеэкономического подхода трансакционные издержки - это издержки обращения. Издержки функционирования рыночного механизма по внутреннему смыслу включают в себя издержки физического продвижения товаров на рынке (дополнительные издержки обращения) и издержки реализации товарно-денежных отношений (чистые издержки обращения). При такой трактовке собственное содержание трансакционных издержек равно издержкам обращения как совокупности дополнительных и чистых издержек обращения. Но это очень широкий подход. С позиции специфического экономического подхода (более правильный узкий подход) трансакционные издержки - издержки организации, использования товарно-денежных отношений, которые, будучи обособленными, в то же время связаны с физическим продвижением товаров, одновременно нами принимаются во внимание операции до и после этого продвижения. Иными словами, это та часть издержек обращения, которая, имея отношение к физическому товаропродвижению, связана с коммерческой деятельностью, которая выделяется нами как особая сфера экономической деятельности, как многообразные сделки, конечным результатом которых является физическое продвижение товара.

Таким образом, существуют различные подходы к определению трансакционных издержек, но в любом случае трансакционные издержки имеют большое влияние на эффективность размещения ресурсов и экономического развития.

Следует особо отметить, что тезис о том, что трансакционные издержки препятствуют экономическому развитию, являются непроизводительным и некорректены, если исходить из предположения о достаточной степени реалистичности анализа.

Литература:

1. Коуз Р. Фирма, рынок и право. М. 1993
2. Маркс Карл. Капитал. Критика политической экономии. Пер. И. И. Скворцова-Степанова. Т. 2. Кн.2. Процесс обращения капитала. Под ред. Ф. Энгельса. М., Политиздат, 1978.
3. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие. - М.: ИН-ФРА-М, 2000. - 416с. - (Серия "Высшее образование"). - С. 133.
4. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация / Научное редактирование и вступительная статья В.С.Катькало; пер. с англ. Ю. Е. Благова, В.С. Катькало, Д.С. Славнова, Ю.В. Федотова, Н.Н. Цытович. - СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. - 702 с. - С.38.
5. Шаститко А.Е. Трансакционные издержки (содержание, оценка и взаимосвязь с проблемами трансформации). - Вопросы экономики, 1997г., №7, - С.66.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. - М.: Фонд экономической книги "НАЧАЛА", 1997. С.85

Виктория Дружинина
(Кременчуг, Украина)

ЭВОЛЮЦИЯ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К СБАЛАНСИРОВАННОСТИ РЫНКА ТРУДА

Инновационное развитие государства невозможно без эффективного функционирования рынка труда, а следовательно и без эффективного использования трудовых ресурсов. Одной из главных проблем рынка труда на сегодняшний день является его несбалансированность и в первую очередь его профессионально-квалификационного состава. Причинами дисбаланса на рынке труда по профессионально-квалификационному составу являются: несоответствие объемов и структуры входящих и выходящих потоков рынка труда; неспособность рыночного механизма в краткосрочном периоде отреагировать на изменяющиеся требования к квалифицированным кадрам; длительность процесса подготовки квалифицированных кадров (3—6 лет); отсутствие действенного и эффективного государственного регулирования подготовки требуемого количества квалифицированных кадров.

Фрагментарность и недостаточная обоснованность подходов к формированию сбалансированности рынка труда вызвали научный интерес , который будет направлен на систематизацию концептуальных подходов к повышению сбалансированности рынка труда.

Многие ученые предлагали свои пути решения данной проблемы. Среди них были широко известные люди, такие как Дж. М. Кейнс, П. Самуэльсон, Милтон Фридмен и др. Основные положения теоретических концепций: неоклассической, кейнсианской, монетаристской, классической и институциональной, изложены в таблице 1. Рынок труда стремится к равновесию, при котором совокупный спрос на каждую категорию рабочей силы будет совпадать с существующим по ней предложением [1]. Данное определение равновесия рынка труда реализуется через равновесие спроса и предложения, при этом равновесие рынка труда есть не что иное, как распределение произведенного колективом дохода от труда в соответствии с объективной величиной стоимости труда каждой рабочей силы, участвующей в производстве этого дохода [2].

Таблица 1 – Систематизация подходов на основе выделения моделей сбалансированности рынка труда

Представители	Сущность модели сбалансированности рынка труда
1	2
1. Классическая модель сбалансированности рынка труда	
А. Смит, Д. Риккардо, Д. Гордон, М.Бейли, К. Азардиадис, Ж.-Б. Сэй	Рынок труда функционирует в условиях жесткой денежной заработной платы, то есть спрос на рабочую силу регулируется совокупным спросом, а поведение людей зависит от личных экономических интересов. Ученые утверждали, что развитие и функционирование рынка труда будет сопровождаться дисбалансом, увеличением безработицы. Жан-Батист Сэй полагал, что гибкое и свободное ценообразование на рынке, в том числе и на рынке труда, приводит к почти мгновенной реакции на изменение в конъюнктуре хозяйства, являясь гарантией саморегулируемости экономики, и условием обеспечения равновесия спроса и предложения на рынке труда. Исходя из этого, возникновение безработицы, имеющей добровольный характер, классики связывали с «отклонением от равновесных цен и заработков, которые сложились бы в условиях стабильного рынка и стабильных денег». Идея о том, что рынок сам способен выправить состояние неравновесия, возникающее по тем или иным причинам, стала центральным моментом классической теории рынка труда.
2. Неоклассическая модель сбалансированности рынка труда	
П. Самуэльсон, Дж. Перрі, М. Фелдстайн, Р. Холд, В.Парето, Д. Гилдер, Л. Вальрас, А. Маршалл	Неоклассики высказывают предположение, что на рынке труда действует совершенная конкуренция. Тогда спрос на труд зависит от реальной ставки зарплаты, так как ее равенство предельной производительности труда является условием максимизации прибыли: При снижении ставки реальной зарплаты для получения максимума прибыли необходимо использовать больше труда, и наоборот [3;4, С. 213–223].
3. Кейнсианская модель сбалансированности рынка труда	
Дж. Кейнс	По мнению кейнсианцев рынок труда действует постоянно в условиях неравенства, дисбаланса спроса и предложения, отсутствует гибкость цен и заработной платы. Кейнс утверждал, что номинальная зарплата в коротком периоде фиксирована, так как определяется долгосрочными трудовыми контрактами, кроме того, если она и меняется, то только в одну сторону — повышения в периоды экономического подъема. Снижению же ее в периоды экономического спада препятствуют профсоюзы, имеющие большое влияние в развитых странах. В силу этого рынок труда несовершенен и равновесие на нем устанавливается, как правило, в условиях неполной занятости. Кейнс выдвинул тезис о необходимости государственного регулирования экономических процессов, расширение государственных инвестиций, организацию общественных работ, направленных на снижение безработицы.

Продолжение табл. 1

1	2
4.	**Монетаристская модель сбалансированности рынка труда**
М. Фридмен, Е. Фелпс, Ф. Кейген, К Бруннер, А. Мольцер	Представители школы монетаристов исходят из жесткой структуры цен на рабочую силу и, более того, из предпосылки их однонаправленного, повышательного движения. По мнению представителей данной школы, для рынка труда негативными факторами, усиливающими рыночное неравновесие, являются установление государством минимального уровня заработной платы, сильные позиции профсоюзов, отсутствие всей необходимой информации о наличии вакансий и резервной рабочей силы. Для уравновешивания рынка монетаристы предлагают использовать инструменты денежно-кредитной политики. Речь, в частности, идет о необходимости использовать такие рычаги, как учетная ставка центрального банка, размеры обязательных резервов коммерческих банков на счетах центрального банка, что позволит, в частности, стимулировать инвестиционную и деловую активность и таким образом увеличить занятость в стране. По мнению монетаристов, денежная политика в конечном счете должна быть направлена на достижение естественного уровня безработицы, отражающего структурные диспропорции на рынке труда и не связанного с циклической конъюнктурой в экономике.
5.	**Институциональная модель сбалансированности рынка труда**
Дж. Данлоп, Л. Ульмана, Дж. Гэлбрейт, Т. Веблен, Дж. Коммонс	Рынок труда в рамках этой школы рассматривается как особая институциональная структура, призванная выявить и согласовать интересы работников и работодателей. Чтобы избежать согласования множества внешних факторов, влияющих на успех и на сахму возможность принятия того или иного решения субъектами рынка труда, в рамках экономического или социального порядков вырабатываются схемы или алгоритмы поведения, являющиеся при данных условиях наиболее эффективными. Эти схемы и алгоритмы, или матрицы поведения индивидов есть не что иное, как институты. Институты могут создаваться ассоциациями продавцов труда (например, профсоюзами), покупателями труда, создающими формальные и неформальные правила относительно того, какие работники подходят для каких работ, государством. Некоторые из них приобретают форму институциональных барьеров, ограничивающих мобильность рабочей силы и, как следствие, сдерживающих конкурентную борьбу, что ведет к усилению дисбаланса на рынке труда возникновению безработицы.

Если же не наблюдается равенство на рынке труда, то рынок существует в условиях дефицита или излишка рабочей силы. Приоритетными направлениями государственной политики в области ликвидации дефицита и излишка рабочей силы на рынке труда являются: совершенствование законодательства Украины в области содействия занятости населения; совершенствование системы мониторинга и прогнозирования ситуации на рынке труда; обеспечение сбалансированности профессионального образования и спроса на рабочую силу; развитие региональных рынков труда и повышение территориальной мобильности рабочей силы; развитие кадрового потенциала; оптимизация привлечения иностранной рабочей силы; стимулирование экономической активности населения; повышение качества рабочих мест.

Сбалансированность рынка труда может достигаться за счет гибкости рынка труда. Однако гибкость местного рынка труда наряду с положительными аспектами своего существования имеет и ряд недостатков и это выражается в нестабильности трудового коллектива, в повышенных издержках предприятия.

Как показывают результаты данного исследования в современных условиях при решении проблем рынка труда и занятости в той или иной стране используются разные теории, а нередко отдельные положения нескольких теорий. Однако, негативные последствия проводимых реформ в экономике и социально-трудовой сфере в Украине с использованием монетаристских рецептов теоретически не были обоснованы. Это подтверждают многие исследователи, отмечая, что современный мир живет в условиях постоянных экономических и финансовых войн, разящим оружием в которых стал импорт экономических теорий и знаний, не соответствующих проблемам стран с переходной экономикой или экономик, отягощенных внешними долгами.

Но учитывая мировой опыт и опираясь на достижения современной западной экономической теории и практики, отечественной науке предстоит разработка новых теоретических концепций рынка труда, учитывающих специфику и условия украинской действительности для формирования цивилизованного рынка труда Украины.

Таким образом, анализ взглядов на сбалансированность рынка труда позволяет установить, что спрос и предложение рынка труда вызывают изменения уровня заработной платы, а эти изменения в каждый момент времени уравновешивают спрос и предложения, влияют на интересы работников и работодателей и позволяет классифицировать ситуацию на дефицит, сбалансированность и излишек рабочей силы, а это в свою очередь позволяет сформировать механизм обеспечивания сбалансированности рынка труда в частности по профессионально-квалификационному составу.

Литература:

1. Рынок труда. Заработная плата. – Режим доступу: http://www.linkseonet.ru/gosudarstvo-i-ekonomika/rynok-truda-zarabotnaya-plata.php

2. Твердохлебов Г.А. Равновесие рынка труда или форма собственности 21 века / Г. А. Твердохлебов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.portalus.ru/modules/economics/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1323858268&archive=&start_from=&ucat=&
3. Немытов Л.Ю. В.Парето и проблемы общего экономического равновесия / Л.Ю. Немытов // [Электронный ресурс]: http://elib.org.ua/economics/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1163575931&archive=1261143507&start_from=&ucat=23&category=23
4. Автономова В. История экономических учений: учеб.пособие. / Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой – М.: ИНФРА-М, 2001. – 784 с.

Нина Кузнецова, Евгений Терещенко
(Магнитогорск, Россия)

ЦВЕТОВОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ВОСПРИЯТИЕ ПОТРЕБИТЕЛЯ

В последние годы происходит падение эффективности традиционной рекламы. Причины этого явления можно объяснить различными причинами. Во-первых, постоянное увеличение информационного потока окружающего мира, усиливает общую информационную нагрузку на человека и приводит к размытию доли восприятия индивидом коммерческой информации. Во-вторых, большое количество конкурентов и каналов распространения рекламы значительно снижает эффективность исходного рекламного сообщения. В-третьих, большинство рекламных объявлений воздействуют на широкую аудиторию без фокусировки на своего потенциального потребителя. Потребитель, получая множество ненужных ему рекламных посланий, вырабатывает привычку отгораживаться от них, игнорировать. Общепринятые методы стимулирования продаж (скидки, подарки, бонусы, баллы, бесплатные услуги и т.д.) также заметно теряют свою эффективность. Люди, привыкая к традиционным методам стимулирования продаж, подарки воспринимают как обязательное приложение [1].

Все перечисленные факторы снижения эффективности традиционной рекламы и методов стимулирования продаж побуждают руководство компаний, менеджеров и маркетологов к поиску новых нестандартных идей. К числу таких нестандартных направлений можно отнести - цветовое воздействие на потребителя, воздействие при помощи обоняния – аромамаркетинг.

Проанализируем особенности цветового воздействия на восприятие потребителя. Оптимизация цветового представления товара или услуги – одна из серьезных проблем, возникающих при разработке рекламного продукта.

Цвета обращаются к чувствам, а не к логике человека, а именно:

1) вызывают психологическую реакцию: подчеркивают качество, настроение, чувство; создают теплую или холодную среду; отражают времена года и т.д.;

2) имеют психофизиологические последствия, как положительные или отрицательные оптические раздражители;

3) «взывают» к чувствам: придают объемность среде и предметам;

4) прикасаются к ощущениям: удовлетворение, приятный внешний вид и т.п. [3].

Психологами и физиологами установлено, что уравновешенная в цветовом отношении окружающая среда привлекает, создает благоприятную психологическую и творческую атмосферу, успокаивает и улучшает общение людей между собой. Цвет существенно влияет на состояние человека - психологическое, физиологическое интеллектуальное. Посылая сигналы, простые и сложные, цвет может быть притягивающим и отвратительным, успокаивающим и будоражащим, соблазнительным или возбуждающим. Цвета обращаются к чувствам, а не к логике человека [4]. При изучении влияния на индивида цветового восприятия срабатывает принцип Парето 80:20 (80% цвета и света «поглощаются» нервной системой и только 20% — зрением)

Содержательно символизацию цвета в различных национальных средах можно охарактеризовать следующим образом:

- Красный - теплый и раздражающий, стимулирует мозг, символ опасности и запрета, показывает деятельный настрой. В Америке обозначает любовь, в Китае – доброту, праздник, удачу; в Индии – жизнь.

- Желтый - стимулирует мозг, привлекает внимание и сохраняется в памяти дольше, чем другие цвета. В Америке символизирует процветание, в России - солнечность и разлуку, в Сирии - траур; в Индии - великолепие, в Бразилии – отчаяние.

- Зеленый - успокаивает, снимает боль, усталость, уравновешивает, олицетворяет свежесть и естественность. В Америке отождествляется с надеждой, в Китае – с роскошной жизнью, в Индии – с миром и надеждой.

- Голубой - успокаивает и утешает, вызывает ощущение благополучия, ассоциируется с постоянством, верностью, надежностью, честью. В Америке обозначает веру, в Индии – правдивость.

- Синий - создает внутреннюю силу и гармонию. В России ассоциируется с ночным покоем.

- Фиолетовый - действует на сердце, легкие, кровеносные сосуды, увеличивает выносливость ткани, «примиряет» чувства между собой. В Индии обозначает печаль и утешение, В Бразилии – печаль.

- Белый - ассоциируется с чистотой, новизной, покоем, высоким качеством. В Америке символизирует чистоту и мир, в Китае – опасность, в Европе – молодость.

- Черный - ассоциируется с элегантностью, изысканностью, сексуальностью. В Америке ассоциируется со сложной чрезвычайной ситуацией, в Китае с честностью.

При этом необходимо отметить, что наиболее популярными цветами в различных странах являются: красный (Россия, Ирак, Мексика, Норвегия); оранжевый (Голландия); желтый (Китай); зеленый (Австрия, Болгария, Мексика, Австралия, Ирландия, Египет); голубой (Индия); белый (Мексика); коричневый (Болгария) [4,6].

Изучая влияние цвета на человека и его психическое состояние, швейцарский психолог М.Люшер выявил, что восприятие цвета универсально и немного объективно почти для всех, но некоторые индивиды в выборе цветов субъективны и установил, что определенный цвет вызывает у человека вполне определенные эмоции и ассоциации. Согласно М.Люшеру, желтые и красные тона создают у индивида чувство взволнованности, возбуждения, активности; синие и серые цветовые тона действуют успокаивающе. Черный или серый цвет обладает значением изысканности, культурности. Яркий цвет выступает как знак эмансипации, каникул, свободы и становится важным элементом общего решения внешнего вида вещи и ее рекламного образа[5].

Между цветовым решением рекламы (рекламного обращения) и естественным восприятием человека как потребителя существует определенная зависимость: каждый цвет вызывает у потребителя подсознательные ассоциации и зрительные образы. Все работает на реализацию стратегической цели компании - привлечь внимание потенциального потребителя и заинтересовать окружающих рекламируемым товаром и в конечном итоге получить дополнительный доход.

Исследованиями установлено, что количество используемых цветов непосредственно влияет на эффективность воздействия рекламного сообщения. Если эффективность восприятия черно-белого изображения принять за 100%, то эффективность двухцветного возрастает на 20%, а многоцветного - на 40%[3].

Влияние цвета на потребительский выбор можно проиллюстрировать следующим экспериментом. Домохозяйкам дали продегустировать четыре чашечки кофе, стоящие рядом с коробками коричневого, голубого, красного и желтого цвета. Кофе во всех чашках был одинаковый, но дегустаторы об этом не знали. Результаты: 75% испытуемых отметили, что кофе, стоящий рядом с коричневой коробкой, по их мнению, слишком сильный. Около 85% испытуемых сочли кофе, стоящий рядом с красной коробкой, самым ароматным и вкусным. Почти все утверждали, что кофе, стоящий рядом с голубой коробкой, мягкий, а тот, что стоял рядом с желтой коробкой - слабый [3].

Проиллюстрируем влияние цветового восприятия на потребительский выбор с помощью следующих примеров российской практики[2]:

1) компания «Мир детства» начав работать в Башкирии, столкнулась с неожиданной проблемой: уфимские партнеры отказывались от детской одежды фиолетового цвета, которая, по данным маркетинговых исследований, наоборот, должна была пользоваться большим успехом. Вскоре выяснилось, что фиолетовый цвет для башкир символизирует траур.

2) производители косметики «Красная линия» выбирая цвет для упаковки, решили сыграть на устоявшейся русской ассоциации цветового восприятия - «красный – красивый» (хотя для косметических товаров традиционными считаются белый, голубой и зеленый цвета). Это теплый и раздражающий цвет, стимулирует мозг, символ опасности и запрета, показывает деятельный настрой. Красный выбирают люди эмоциональные, влюбчивые, сексуальные. После рекламной кампании объем продаж косметики увеличился в 3,5 раза [2].

Исследование, проведенное в магазинах сети ООО «Торговый Дом – Ситно» (г.Магнитогорск) позволило определить основную цветовую гамму товаров собственного производства – желто-зеленые тона, привлекающие внимание, олицетворяющие свежесть и естественность и сохраняющиеся в памяти покупателей дольше, чем другие цвета. Продукция собственного производства упаковывается и маркируется в данной цветовой гамме и посетители торговой сети ООО «Ситно» отдают ей большее предпочтение, хотя в продаже имеется аналогичная продукции и других производителей. Проведенный опрос позволил выявить следующее цветовое предпочтение в покупках (в процентном соотношении): красный – 18,5 %, оранжевый – 11,5%, желтый – 26%, зеленый 26%, голубой – 4,5%, синий 4%, фиолетовый – 3,5%, белый - 2,5% , черный – 2,5%, серый - 1%.

Таким образом, можно констатировать, что с помощью выбора определенного цвета можно управлять отношением потребителя к рекламируемому продукту, а создавая необходимую цветовую среду можно вызвать у потребителя рекламы требуемые эмоции и ассоциативные образы, способствующие продвижению продукции на рынке и желанию приобрести рекламируемый товар.

Литература:

1. Акопян Т.А. Запах в рекламе и брендинге: предпосылки применения, потенциал, условия реализации потенциала/ Т.А.Акопян // Реклама: теория и практика. – 2008. – №2 (апрель). - Режим доступа. – URL:– http://grebennikon.ru/article-hh21.html.
2. Влияние цвета на продажи. - Режим доступа. – URL: http://www.outsight.ru/126.html.
3. Голубкова Е.Н. Психологическое воздействие света, цвета, формы и корпоративной символики на восприятие рекламируемого продукта/ Е.Н.Голубкова, Ю. Мартынцева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. - № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа. - URL: http://www.dis.ru/library/market/archive/2005/4/3898.html.
4. Купер М. Язык цвета / М.Купер, А.Мэтьюз. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс,2001. – 144с.

5. Люшер М. Сигналы личности: ролевые игры и их мотивы / М.Люшер. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 176 с.
6. Психология цвета в рекламе. - Режим доступа. – URL: http://www.i2r.ru/static/469/out_22644.shtml.

Халел Кусаинов, Н.Т.Әжмұрат
(Ақтөбе, Қазақстан)

АУЫЛ ЭКОНОМИКАСЫН АРТТЫРУҒА ИННОВАЦИЯ, БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМДЫ ТАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Социалистік жүйеде ел экономикасының бәсекелестік деңгейінің төмендігі, өндірісте қолданылып жүрген техника мен технологияның дамыған капиталистік елдерден көп кейін қалғаны, отанымызда өндірілетін өнімдерге сұраныстың, жұмыс істейтін адамдарда нәтижелі еңбекке ынтаның жоқтығы баршаға белгілі болатын. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жеке меншікке негізделген жүйеде ғана сапалы өндіріс, өнімдерін тұтынушының сұранысына бейімдеу бар, оның іске асырылуы нарықтық қатынастардың қалыптасуымен байланысты. Елбасының экономиканы нарық жолымен дамыту биік межеге жеткізетіне сенімі, экономиканы нарықтық қатынастарға көшірудегі іс-әрекеттері – реформаторлық деңгейдегі экономикалық саясаты деп бағалау керек.

Одақтың ыдырауы, социалистік жүйеде қалыптасқан одақтағы республикалар арасында экономикалық қатынастардың үзілуі ел экономикасын дағдарысқа ұшыратты.

Аграрлық саланы нарықтық жүйеге көшіру, жалпы экономикалық дағдарыс ауыл экономикасының күрт төмендеуіне әкелді. Ел экономикасын көтеруде, әлемдік экономикаға кіруде ауыл шаруашылығын көтерудің маңызды рөлін ескерген Президентіміз 2000 жылғы халыққа жолдауында елімізде қалыптасқан экономикалық ахуал ауылды көтеруге мүмкіндік беретінін, ауылды қаржылық қолдау керектігін атап, ауылды көтерудің үш жылдық бағдарламасын бекітті. Осы бағдарламаны іске асыру нәтижесінде ауыл шаруашылығында өндірілетін өнімдер көлемі қысқа мерзімде қарқынды түрде дамыды, азық-түлікке ішке сұраныс негізінен отандық өніммен қамтамасыз етілді.

Президентіміздің ауылды көтеруге арналған бірінші Жолдауында – ауылды көтеру елімізде жалпы экономиканы дамытуға мультипликативті ықпал беретінін, ауылшаруашылық өнімдерінің көлемінің ұлғаюы оны қайта өңдейтін саланың дамуына, ауыл шаруашылығы мен қайта өңдеу кәсіпорындарын материалдық ресурстармен жабдықтайтын салалардың дамуына оң әсер ететінін атап, ауылда орта және ірі тауарлы шаруашылықтардың санын көбейту талаптарын белгілеген еді. Осы ұсыныстары мен қойған талаптарын, әлемдік экономиканың даму қағидалары тұрғысынан сараптағанда, ғылыми негізделгенін, өміршеңдігін көруге болады.

Осы мүмкіншіліктерді іске асыруда ел экономикасының аграрлық саласын жедел түрде индустриялды-инновациялық даму жолына ауыстыру белгіленді. Бұл бір жағынан ауылға кең көлемде инвестиция тартуды , екінші жағынан бұл саладағы өндірісте инновациялық технологияны пайдалану ауқымын кеңейтуді керек етеді. Елімізде қабылданып іске асырылып жатқан бағдарлама дамыған елдердің тәжірибесіне сәйкес және онда ауыл шаруашылығында қалыптасқан жағдай ескерілген.

Қойылған міндеттердің іске асыру шараларын белгілеуге негіз болған еліміздегі қалыптасқан жағдайда еңбек өнімділігінің төмендігі келтіріліп, оны көтеру үшін жаңа инновацияларды енгізу қажеттігі айтылған. Осы жағдайдың ауыл шаруашылығында басымырақ екенін бағалаған ел басшысы агроөнеркәсіптік кешенді дамыту негізгі үш бағыт бойынша жүруін Жолдауда атап көрсетті:

– 2014 жылға қарай агроөнеркәсіптік кешенде өнімділікті кем дегенде екі есеге арттыру;

– 2014 жылға қарай азық-түлік тауарлары ішкі нарықтың 80 пайыздан астамын отандық тағам өнімдері құрауы тиіс;

– еліміздің экспроттық әлеуетін іске асыру.

Жолдауда ауыл шаруашылығын бұрын белгіленген бағытта дамыту мен қатар мал шаруашылығын көтеруге ерекше назар аударылған. Ол орынды. Еліміздегі жайылымды жердің көлемі, етке деген сұраныс ауылды дамытуға жол ашады.

2016 жылы ет экспортын 60 мың тоннаға жеткізу белгіленген, мұның құны – 4 млн тонна бидай экспортына тең. Бұл мақсаттың орындалуына байланысты 130 млрд теңгелік несие ресурстарын бөлу қарастырылған. Бұл қарастырылған шаралар бір жағынан ауылдық жерлерде қосымша жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік берсе, екінші жағынан ауыл тұрғындарының кіріс көзіне айналады. Мұның өзі малдың барлық түрінің асыл түліктері мен тұқымдарының бас санын көбейтуге мүмкіндік береді.

Экономиканы дамытуда белгіленген биік межеге жетуде ғылым мен білімнің орны ерекше екені, оларды әлемдік деңгейге көтеру Президентіміздің әрқашанда назарынан тыс қалған емес. Осы аталған бағыттардағы жұмыстың нәтижелі болуында еліміздегі ұлттық инновациялық жүйені тиімді және ұтымды қызметін қалыптастырудың ерекше рөлі көрсетілген. Ғылым мен білім деңгейінің биіктігі ауыл шаруашылығын қарқынды дамытудың басты шарты екені белгілі.

Ашық экономика жағдайында ауыл шаруашылығын дамыту, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету осы саладағы тауар өндірушілердің бәсекелестік қабілеттілігімен шешіледі. Бәсекелестік ортада табысқа жетуде өндіріс орындары шоғырландырылған ірі, өндірісте озық технологиялар мен ұйымдастыруда озық үлгілерді пайдалану керектігі әлемдік тәжірибеде анықталған. Осы тұрғыдан бағалағанда ауыл шаруашылығында елеулі кемшіліктер бар.

Ауыл шаруашылығында нарықтық жүйені құруда жүргізілген жекешелендіру нәтижесінде жаңа құрылымдар қалыптасты: ауылшаруашылық кәсіпорындары, жеке шаруа қожалықтары және ауыл тұрғындары шаруашылығы, жалпы өндірілетін өнімдерде осылардың әрқайсысының үлесі бар. Реформа басталғаннан бері ауылшаруашылық өнімдерін өндіруде ауыл тұрғындарының үлес салмағы 50%-ға дейін артса, сол мерзімде ауылшаруашылық өнеркәсіптерінің үлесі 25%-ға төмендеді, ал шаруа қожалықтарының үлесі 25%-ды құрады. Бұл көрсеткіштер өндірілетін өнімнің көпшілігі ұсақ шаруашылықтардың үлесінде екенін анықтады.

Ауыл шаруашылығында басты байлық та, негізгі өндіріс құралы да – жер. Оны тиімді пайдаланудың алғышарттарының бірі – ауылшаруашылық кәсіпорындарында салалық өндіріс құрылымының оңтайлы болуы. Ол ауыспалы егісті таңдауға, жер құнарлылығын сақтауға, өндірістегі маусымдылықты жеңуге, өндірістің жалпы мәдениетін көтеруге және еңбек өнімділігін арттыруға әсерін тигізеді. Бірақ ауылшаруашылық кәсіпорындарында және шаруа қожалықтарында осы алғышарт талаптары сақталмаған. Оларда өндірілетін өнімдер құрылымында өндіріс құрылымында мал шаруашылығы саласының үлес салмағы төмен, жетекші сала – өсімдік шаруашылығы, оның үлес салмағы 82%-дан артады. Сондықтан да оларда ауыспалы егіс жоқ, өндіріс мәдениеті төмен. Олардан айырмашылығы ауыл тұрғындары өндірісті дамыту үшін жер ресурстарының шектелуіне байланысты қиындықтарды бастарынан өткеруде. Олардың меншігіндегі мал басының шоғырлануы жайылымдардың шамадан тыс мөлшерде тозуына әкеп соғуда.

Аграрлық саланы тұрақты дамытып, бәсекелестік қабілетін көтеру үшін ауыл шаруашылығын индустриалды-инновациялық технологияға ауыстыру белгіленді. Агротехникалық жұмыстарды тиімді мерзімде және жоғары сапада жүргізуге мүмкіндік беретін материалды-техникалық базаларының болуы анықтаушы фактор. Республикада жоспарлы экономикадан нарыққа ауысу жылдары ауыл шаруашылығын техникамен жабдықтаудың деңгейі елеулі төмендеді. Сол үрдіс осы уақытқа дейін жалғасуда. Сонымен қатар инвестиция үшін аграрлық секторда тартымсыздық қалыптасты. Еліміздегі инвестицияның жалпы көлемінде ауыл шаруашылығының үлес салмағы барлық жылдары 2%-дан төмен болуда.

Міне, осындай кемшіліктерді жою мақсатында жоғарыда атап өткен тиімді бағыттарды ұтымды пайдалана білсек ауыл экономикасын жандандырып, қарапайым халықтың әлеуметтік жағдайын жетілдіре аламыз. Яғни, инновация, білім және ғылым, шет елдік тәжірибе барлығы өзара ықпалдасып ауыл билігі мен басқару жүйесіне жедел енгізілген кезде ғана ауыл деген керемет мекеннің гүлденері айдан анық.

Әдебиеттер:

1. Қ. Мұратқызы Ауыл шаруашылық өнімдерін еселеп көтеруге мүмкіндік мол-Экономика, 2012
2. Елбасының Қазақстан халқына жолдауы, 2012

Халел Кусаинов, Айнур Кемалова
(Ақтөбе, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДА ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан республикасының реформасының негізгі мақсаттарының бірі - әлеуметтік мемлекет құру. Бірақ мұның мәнін кез-келген қарапайым адамның түсіндіріп беруі мүмкін емес. Себебі, ұсынылған идея бұқара халықтың қоғамдық санасында, күнделікті өмірінде өте төменгі деңгейде тараған. Қалай дегенде де бұқара халық белгілі бір дәрежеде, әлеуметтік мемлекет дегеніміз не, оның қасиеті, белгілері, өзіне тән ерекшеліктері, қызметі туралы нақты білуі қажет[1].

Сондықтан, әлеуметтік мемлекет мәселесі өзекті де маңызды мәселелердің бірі екендігін атап көрсетеміз.

Әлеуметтік мемлекеттің басты тұжырымдамасының негізі - өте ертеде пайда болған әлеуметтік саясатқа келіп тіреледі. Ертеде көптеген билеушілер, мысалы, Рим цезарлары жағдайы өте төмен адамдарға нан тарату мен ойын-сауықтар ұйымдастыру арқылы қамқорлық жасаған. XIX ғасырдың екінші жартысында «әлеуметтік мемлекет» ұғымын алғаш рет ұсынған неміс ғалымы Лоренц Фон Штайнер болды. Ол «әлеуметтік мемлекет өз азаматтарын экономикалық және қоғамдық дамуға дағдыландырып, үйретуге міндетті, себебі, бірінің дамуы – екіншісінің дамуына шарт болуы қажет, әлеуметтік мемлекеттің негізгі мәні де осы болып табылады» деп көрсеткен.

1930 жылы неміс ғалымы Герман Геллер әлеуметтік-саяси әдебиетке әлеуметтік құқықтық мемлекет ұғымын ендірді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін бірқатар Батыс Еуропалық мемлекеттердің Конституциясында әлеуметтік мемлекет формуласы жазылған еді. XX ғасырдың 60 жылдары шамасында алғашқы әлеуметтік мемлекеттер, мысалы, Францияда, Германияда, Швецарияда және Англияда, т.б. елдерде құрыла бастады. Олардың негізгі өмір сүру шарты – қоғамдағы жағдайы нашар топты қолдау үшін халықтық табыстың белгілі бір бөлігін бөле алатын экономикалық дамудың ең жоғарғы деңгейі болып табылады.

Әлеуметтік мемлекеттің мәнін терең түсіну үшін оның белгілерін ажырата білу қажет. Бірінші белгісіне - әлеуметтік саясатты жүзеге асырудағы құқықтық табиғаты, мемлекеттің әлеуметтік процестерді бақылау және бағыттау міндеті жатады, екінші - әлеуметтік сақтандыру жүйесінің

жасақталуын айтуға болады, үшінші – бюджеттік-әлеуметтік төлемдер, төртінші - әлеуметтік қамсыздандыруды, жұмыспен және мемлекеттік қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттк жүйенің болуы саяды, бесінші – қоғамның әрбір мүшесіне мемлекеттің әлеуметтік қолдау көрсетуіне жатады, алтыншы - өз азаматтарының әл-ауқатының жоғары денгейі үшін, жауапкершілігін арттыруменсабақтасқан.

Әлеуметтік мемлекеттің пайда болуы – құқықтық мемлекет құру принциптерінің рөлін төмендеткен (әлсіреткен) жоқ.

Әлеуметтік мемлекеттің мәні мен мақсаты – қоғамдағы бейбітшілік пен татулық үшін жағдай жасау, әлеуметтік серіктестік институттарын дамыту, еңбекшілерге әділетті де лайықты еңбекақы төлеу құқығына және қауіп-қатерден қорғауға кепілдеме беру. Осындай мемлекетті құрудың міндетті шарты – саяси және экономикалық билік бөлісі болып табылады.

Соған қарамастан, белгілі сипаттамасы бар әлеуметтік мемлекет туралы ереже Қазақстан Республикасы Конституциясында көрсетілуге тиіс, ол өкімет билігіндегі және қарапайым азаматтардың өз міндеттерін есіне салатындай болуы керек. Ол мемлекеттің негізгі функциясы мұқият қарастыруды қажет ететін маңызды мәселе болып табылады. Әлеуметтік мемлекеттің пайда болуы мен қалыптасу тарихын саралап талдау, әлеуметтік қамсыздандыру функциясының кезек күттірмейтін проблема екендігін дәлелдеді. Ол – мемлекеттің алғаш заңдастырылған міндеттері болғандықтан және әлеуметтік сапаға жетуге жасаған қадамы болғандықтан, қоғам және тұлға қатынастарының өзгеруінің бастамасы болды. Сондай-ақ, әлеуметтік қамсыздандыру өндірістегі материалдық игілік – жасына, жынысына, денсаулық, т.б. жағдайына қарамастан қоғамның барлық мүшесіне тиісті болуы керек. Әлеуметтік қамсыздандыруды қалыптастыру кезеңі құқықтың негіздің пайда болуы мен әлеуметтік процестерді құқықтық реттеу функциясын мемлекеттің өз міндетіне алуымен тікелей байланысты.

Одан әрі бұл функция әлеуметтік бағдарламаны бюджеттік қаржыландыру арқылы және әлеуметтік қамсыздандырудың мемлекеттік құрылымын құру барысында жүзеге асырылады. Осындай мемлекеттің басқа да атрибуттары - әлеуметтік сақтандыру, әл-ауқат деңгейі үшін мемлекеттің жауапкершілігі, әлеуметтік қолдау мүмкіндігін алуы - әлдеқайда кейінірек.

Әлеуметтік мемлекеттің екінші функциясы – білім және денсаулық сақтау мүмкіндіктерін қамтамасыз ету. Бұл екі функция тек әлеуметтік мемлекетке ғана тән еместігін айта кеткен жөн. Адамдардың физикалық және экономикалық өмірінің маңызды алғы шарттары болғандықтан олар кез келген мемлекеттіңтипіне қарамастан жүзеге асырылады.

Әлеуметтік мемлекеттің үшінші функциясы - әлеуметтік қорғау. Оның пайда болуы, ең алдымен, азаматтардың әл-ауқатының деңгейіне мемлекет жауапкершілігінің қалыптасуына байланысты еді. Әлеуметтік мемлекеттің төртінші функциясы - әлеуметтік теңсіздікті бәсеңдету. Оны жүзеге асыру – барлық адамдардың бірдей әлеуметтік қолдау табу атрибутының пайда болғанынан бастап мүмкін болды. Әлеуметтік қорғау мен әлеуметтік қамтамасыз етудің ертеректе қалыптасқан механизмі мен жалпыға бірдей әлеуметтік қолдау принциптерін жүзеге асыру – теңсіздікті толығымен жоюға мүмкіндік береді[2].

Әлеуметтік мемлекеттің бесінші функциясы – еңбекпен қамтамасыз ету. Германияда Веймар Республикасы кезінде мемлекеттік функция ретінде пайда болған және Ф. Рузвельттің «Жаңа курс» саясатында маңызды рөл атқарған бұл функция тек қана екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, шын мәнінде, мемлекеттің ажырамас қызмет бөлігіне айналған.

Қорытындылай келе, өркендеген елдердегі әлеуметтік мемлекеттің құрылуы мемлекеттік құрылыстағы жаңа қадам деп тұжырымдауымызға болады. Әлеуметтік мемлекет жоғарыда айтқанымыздай - өз азаматтарының өмір сүруіне лайықты жағдаймен қамтамасыз етуге, әлеуметтік жағдайының қорғалуына, материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға, өндірісті басқаруға, қоғам мен мемлекет іске араластыруға ұмтылатын мемлекет. Бұл мәселе – жағдайы нашар қамтамасыз етілген топтың пайдасына ұлттық табыстың қайта бөлудің көмегімен, халықты жұмыспен қамтамасыз ету, еңбекті қорғау, білім алу, денсаулық сақтауды, бүкіл қоғамның мәдениетін, т.б. дамыту саясатын жүргізуді жүзеге асыру барысында кол жетіп, орындалады. Әлеуметтік мемлекет қоғамдағы экономикалық, әлеуметтік және т.б. теңсіздіктерді бәсеңдетуге, жуып-шаюға бар күш-жігерін жұмсайды.

Алға қойылған міндеттерді іске асыру үшін мынадай міндеттерді шешу қажет:

- әлеуметтік көмек көрсетудің атаулы сипатын күшейту;

- аз қамтылған халықтың еңбекке қабілетті бөлігінің кедейшілігін белсенді еңсерудің нақты тетіктерін пайдалану.

Лайықты еңбек мүмкіндіктерін кеңейту, икемді еңбек нарығын арттыру мақсатында:

- өңірлік орталықтарда өндірісті оңтайлы орналастыру, салалардың кластерлік дамуы, экономиканың шикізаттық емес секторын дамыту негізінде жұмыс орындарын құруды;

- кәсіби оқыту жұмыс берушілердің персоналды ішкі өндірістік оқытуды, кадрларды кәсіби даярлау мен қайта даярлауды ұйымдастыруда қатысуын ынталандыру арқылы жұмыс күшінің кәсіби-біліктілік деңгейін арттыруды;

- жұмыссыздардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша тиімді әлеуметтік қолдау көрсетуді көздейтін жүйелішаралар қабылданатын болады

Жастардың кәсіби білім алуына, жеке кәсіп ашуына, жастарды шағын және орта бизнес саласына тартуға арналған кредит беру және гранттар бөлу бағдарламасын іске асыру арқылы оларды жұмыспен қамтудың белсенді саясатын жүргізу жөнінде шаралар қабылданатын болады[3].

Алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін міндеттердің болғандығы орынды. Дегенмен де дамып келе жетқан Қазақстан алдында әлеуметтік қорғау жүйесінде орын алған мәселелер жеткілікті:

1. Қазіргі кезде экономикалық табиғи ресурстарға байланысты.Бұл әлемдік сұраныстың құбылмалығына бағынышты. Мұнай саласына байланысты жұмыссыздықтың өсуіне, яғни отандық жұмысшыларға сұраныстың болмауы, бұл өз деңгейінде кедейліктің азаюына алып келмейді.

2. Адамдық капиталға инвестициялық құралдардың жетіспеуі. Денсаулықты сақтау, білім беру және әлеуметтік активті адамдар жаңа глобальды экономикада бәсекегеқабілетті бола алмайды.

3. Демографиялық тенденция елеміздегі ең маңызды мәселелердің бірі халықтың санын көбейту ең басты мақсат болып табылады.

4. Қазақстанда кедейліктен зардап шегіп отырған бұл-экологиялық аспектілерді басқару болып табылады, экологиялық қасіреттер (Арал теңізі, Семей ж.т.б) бұл денсаулықты сақтауда ішкі көші-қон мәселесі және аймақтық теңсіздіктің өсуіне алып келеді.

5. Соңғы жылдары тұрақты экономикалық өсім болған жағдайда да ЖІӨ әлеуметтік салаға шығындардың үлесін қысқартып отыр. Әлеуметтік саланы «2030 және 2010» стратегияға байланысты бюджетті дамытуға бағытталуы керек. Денсаулықты сақтау және білім беруде қажетті инвестиция тартуды басқару ресурстарды сонымен бірге халықтың кедей топтарының азаюы орын алуы керек.

6. Халықтың әлеуметтік жағынан әлсіз қорғалған топтары Үкімет тарапынан ерекше назар аударуды талап етеді. Егер өз уақытында шара қолданбаса, ұзақ мерзімді кедейлікті азайта алмайды.

Әлемдік дағдарыстың шарпуына қарамай, еліміздің қарқынды дамуы өткен жылы сыр берген жоқ. Қай салада да өсіп - өркендеу айқын байқалады. Әр жыл сайынғы халыққа Жолдауында әлеуметтің әлеуетін арттыру жөніндегі Президенттің нақты тапсырмалары жоғарыдағыдай шешімін тауып, халықтың тұрмыс-тіршілігін, күнкөріс қарекетін жақсартуға септігін тигізіп келеді. Осыған байланысты жасалып жатқан іс-шаралар оң шешімін табады деп айтуға болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Н.Ә. Назарбаев «Жаңа онжылдық-Жаңа экономикалық өрлеу-Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» - Елбасының Қазақстан халқына жолдауы.-Астана, Ақорда.2010ж
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы.- Алматы: Дәуір, 1992.- 56 б.- 20-21 б \
3. Кажыкен. М Некоторые аспекты планирования социальной политики в контексте устойчивого развития// Труд в Казахстане, Алматы, 2009-35-38

Анвар Маъмуров, Хуршед Назаров
(Хуљанд, Тољикистон)

ТАЊЛИЛ ВА БАЊОДИЊИИ ИЉРОИШИ НАЌШАИ АНДОЗЊО БА БУЖЕТИ ДАВЛАТЦ

Бо баробарии гузариш ба бозор ва эълон кардани истиылолияти Тожикистон моьияти танзими давлатии муносибатьои андозц зиёд гардид. Бо ьамин даражаи ноилшавї ба маысадьои рўзмарраи давлат ва афзолиятьо дар воситаьои андозї аз мутобиыатї ва бо ьам робита доштани фишангьои нархц, пулї, ыарзц ва бужетии охирини истифодабаранда ва дигар олотьои танзими давлатии љараёньои иытисодї аз ягонагї самти пурра ва маысадноке, ки дар сиёсати сармоягузории молиявию ыарзц, пулї – эмиссионц ыабул шудааст, вобаста аст.

Ьангоми дидабароии андозьо, ба фикри мо, пеш аз ьама, ба он асос кардан лозим аст, ки оньо барои ташаккулёбии даромадьои зарурї лозиманд, ки ижроиши вазифаьои ба зиммаи давлат гузошташударо таъмин мекунанд.

Маќсади дурнамои (планирование) дар макрозина – ин бањодии имконияти аз љињати иќтисодї асоснокгардидаи воридотњои андозї ба системаи буљетї бо назардошти њаљми банаќшагирифташудаи ќисми харољоти буљет, вобаста аз даромадњои ба наќшагирифта, ва инчунин бањодињии потентсиали андозњо ва пардохтњо ба системаи буљетї ба њисоб меравад.[1,с.6]

Зинаи банаќшагирї яке аз зинањои муњим ба њисоб меравад, ки бояд аз љињати илмї асоснок карда шуда, аз рўи маълумотњои дуруст ва сањењ тартиб дода шуда бошад. Аз њама вазифаи муњими дурнамои андоз дар таъмин намудани иљроиши он, яъне иљрошаванда будани он ба њисоб меравад. Бинобар њамин, тањлил ва дарки вазъияти њаќиќии иќтисод ва иљтимоиёт, самтњои рушди соњањои иќтисод дар шароити гузариш ба иќтисоди бозоргонї анъамияти калон дорад. Барои ин пурзур намудани дараљаи њамкории байни вазорати молия ва Кумитаи андоз, ташкил додани манъбаи ахборотии ягона анъамияти аввалиндараља дорад.

Принсипњои ташкилии низоми андоз њангоми ташкилёбї анъамияти калон доранд, зеро ки самаранокии низоми андоз аз бисёр љињат аз сифати ташкили кори маќомотњои ваколатдори андозї вобастаи калон доранд. Ба принсипњои ташкилии низоми андоз инњоро дохил мекунанд:[2,с.7]

- дар ќонунгузории андоз (Кодекси андоз) бо таври даќиќ ва пурра муайян намудани њаќќу њуќуќ ва ўњдадорињои иштирокчиёни муносибатњои андози (андозсупоранда, маќомотњои давлатии андозї, суди иќтисодї);

- муќаррар намудани масъулияти маъмурї ва љиноятї њам барои андозсупорандагон ва њам барои кормандон ва мансабдорони маќомотњои давлатии ваколатдори андоз;

- принсипи дастрас ва кушод будани ахборот оиди шарту шароитхњи андозбандї ва ивазшавии он барои андозсупоранда.

Боиси ќайд аст, ки принсипњои дар боло нишон додашуда барои ташаккул ва тараќќии низоми андоз ањамияти аввалиндараља доранд. Риояи принсипњои номбаршуда бояд вобаста аз шароитњои иќтисодиву ичтимої ва сиёсии тараќќиёти љамъият ба роњ монда шавад.

Жадвали 2.2.5 Жараёни инкишофи воридоти андозьо ба бужет (ьазор сомонц)

Нишондиьандаьо	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Ьажми умуми бужети давлатц	3143933	3765728	5231433,5	5540991
Даромадьои андозхо ва грантьо	1823481	2457385	3471153	4270219
Даромадьои андозьо аз жумла:	1567448,2	2288655	3298232	3614984
Андоз аз даромад ва фоида	194069,2	104871,5	454633,6	486458
Даромади ижтимоиёт	213896,8	254793,5	354063,6	293011,6
Андози моликият ва андози замин	76678,4	99264,5	118595	122153,5
Андоз аз фур=ш ва аз арзиши иловашуда	849632,6	1278314,1	1859593	2080745
Аксизьо	68065,6	106260	148655,8	154602
Андозьои дигари берунц барои савдо ва амалиётьо	78996,4	131052,6	211355,4	251513
Андозьои дигари дохилц аз молу хизматьо	86109,3	121096,5	151335	160414,9
Воридоти щайриандозц	233125,3	132237,8	148550,6	132210
Воридот аз моликият ва фаъолияти соьибкорц	170553,3	37487,1	8999,6	7348,2
Бож ва пардохтьои маъмурц	25298,3	35615,2	32522,9	30183,4
Пенияьо жаримаьо ва танбеььо	7493,2	17064,0	35463,8	43285
Воридоти дигари щайриандозц	28957,7	35294,1	67342	87432
Ьиссаи андозьо дар бужет	58,5	60	63	65

Дар соли 2006 ьажми умумии маблащьои воридшуда ба бужет 3143933 ь.сомонц мебошад, ки аз оньо 1567448,2 ь.с.–ро воридотьои андозц ташкил медиьанд, ё худ ин нишондод 58,8%-и ьажми умумии даромади бужет мебошад. Дар соли минбаъда, яъне соли 2007 ьажми умумии бужети давлат ба 3765728 ь. сомонц расид, ки аз ин даромадьои андозц 2288655 ь. сомонц мебошанд, ки зиёдтар аз 60%-ро нисбат ба бужети давлат ташкил медиьанд.

Дар соли 2008 ьажми умумии бужети давлат наздик 1,5 милярд боло гардид ва он 5231433 ь.сомониро ташкил дод. Агар афзоиши зиёди ыисми даромади бужет ба назар расад ьам аммо даромадьои андозц 3298231,5 ь. сомониро дар ин сол ташкил дод, ки он 63%- и даромади умумии бужет мебошад. Дар соли сипаригашта лоиьаи бужети давлатц ба ьажми 16% ижро нагардид ва он 5540991 ь. сомониро ташкил кард, ки дар он ба шароити б=ьрони молиявию иытисодї нигоь накарда саьми андозьо боз ьам зиёд гардида 65% зиёдтарро ташкил дод. Дар шароити иытисоди бозоргони саьми андозьо то рафт дар бужети давлат зиёд мегардад.

Жадвали1.3.2 Тартиби даромад ва харожотьои бужети давлатц (бо ьазор сомонц)

Нишондиьандаьо	**2008**	**2009**	**2010**
Ьажми умумии бужети давлатц	5231433,5	5540991	6536799
Касри бужет	74000 (0,5%)	103000 (0,5%)	245000 (1%)
Ьамаи даромадьо, аз жумла:	3503000	4270219	4810000 .
Даромадьои андозц	3238232	3614384	4355081
Даромади щайриандозц	172393	235374	251369 .
Грантьо барои дастгирии бужет	68000	198822	203550
Бужети лоиьаи инвеститсионц, ки бо ташкилотьои байналмилалц ягжоя амал мекунад, аз оньо:	728856	784071	1442870
ыарзьо	400983	503233	818841
грантьо	166502	280838	322754
Ыарзьои двлатц барои амалц намудани лоиьаи инвеститсионц дар сектори энергетика ва наылиёт	728856	378529	301275
Бужети махсуси ташкилотьои бужетц	129674	182920	283929
Харожотьои умумц	4550015	5652091	6781799
Маыомоти идоракунии давлатц ва алоыаьои иытисодц беруна	354248	407776	443214
Соњаи Чумњурии Точикистони молиёт аз он:			
маориф	691248	1110208	1068341
Нигоьдории тандурустц	265494	386851	403861
Ьифзи ижтимоии аьолц	469829	713315	1061750
Чорабиниьои оммавц фарьангию варзишц	149510	155115	213710
Соьаи кишоварзц ва заминсозц	320085	336714	309743

Продолжение табл.

Хадамоти иытисодц аз он:			
наылиёт ва камуникатсия;	532517	682517	616409
саноати к=ьц ва сохтмон;	25034	30182	57771
саноати с=зишворию энергетикц;	732036	892758	1072806
хожагии манзилию комуналц	181310	243392	394415
Харожотьои дигар аз оньо:	288180	228633	245955
Баргардонидани ААИ	18000	15000	16500

Омори солонаи Жумжурии Тожикистон 2009 Душанбе (нашри расмц). Ыонуни Жумьурии Тожикистон «Дар бораи бужети давлатц барои соли 2010».

Яке аз нишондоди самаранокц ин ьажми умумии бужети давлатц мебошад. Барои ьамажониба донистан нишондодьои бужети давлатиро дар се соли наздик дида мебароем. Дар соли 2008 бужети давлат 5231433,5 ьазор сомонц бошад ин нишондод дар соли 2009 ба 5540991 ьазор сомонц мерасад. Афзоиши он бошад 6%-ро нисбат ба соли 2008 ташкил медиьад. Аммо дар бужети давлатц 2010 мувофиыи талаботи сиёсати фискалц дискретсионц, ки давлат дар мавридьои зарури бо маысади пешбурди истеьсолот истифода мебарад дар давраи бўърони молиявию иытисодц Жумьурии Тожикистон низ ыисми даромади бужетро бо истифода аз пас намудани мизони андозьо кам карда, касри бужетро зиёд, харожотро нисбат ба даромад зиёд кардааст. Дар соли 2010 ьажми умумии бужети давлатц 6536799 сомонц дарназар дошта шуда аст. Ин нисбат ба ьажми умумии бужет дар соли 2009, 18% зиёд аст. Аз баски ьиссаи зиёди бужети давлатро андозьо ташкил медиьанд бинобар ин ьангоми аз тарафи Жумьурии Тожикистин дар шароити б=ьрони молиявию иытисодц, пас кардани андозьо ба воридоти андозьо низ таъсир мерасонад ва ьажми умумии бужети давлатц низ кам мешавад. Истифодаи сиёсати фискалии дуруст дар ин ваыт зарур аст, ки онро Жумьурии Тожикистон дар соли 2010 дуруст истифода кардааст. Зеро жумьуриамон бо паст кардани мизони андозьо (андоз аз фоида, андози аз арзиши иловашуда) ба корхонаьо шароит меоварад, то ки дар замони б=ьрони молиявию иытисодц муфлис нагарданд ва фаолият намоянд, аз як тараф, аз тарафи дигар сатьи бекорон зиёд намегардад, истеьсолот дастгирц меёбад, содироти мольои истеьсоли зиёд мегарданд ва иытисодиёт ба касодц намеояд.

Агар мо ба лоиьаи бужети давлатии соли 2010 нигарем, касри бужет аз сольои гузашта чанд маротиба афзуда як фоизи ММД-ро ташкил медиьад, ки он 245000 ьазор сомонц мебошад. Касри бужети давлатиро аз ьисоби дигар сарчашмаьои воридшаванда ба бужети давлатц (ыарзьои давлатц, вомбаргьои давлатц ва дигарьо) бартараф менамояд. Агар Жумьурии Тожикистон сиёсати дурусти фискалиро истифода намебурд, меъёри андозьоро тащйир надода харожотро зиёд менамуд, корхонаьо аз гаронии андозьо аз фаъолият боз мемонданд, истеьсолот тамоман аз байн мерафт ва сатьи бекорон зиёд гардида, иытисодиёт ба касоди мерасид.

Мувофиыи нишондодьо грантьо яке аз сарчашмаьои даромади бужети давлатц мебошад. Дар соли 2010 бинобар паст намудани мизони андозьо ва болоравии касри бужет ба миыдори 1%-и ММД афзудани грантьо 322754 ьазор сомониро дар лоиьаи бужети давлатц ташкил медиьад, ки он нисбат ба соли 2009 ба андозаи 115% зиёд шудааст. Дар лоиьаи бужети давлатии соли 2010 ыарзьои давлатц, ки аз ташкилотьои байналмиллалц ва дигар давлатьо гирифта мешаванд, афзудааст. Ин нишондодьоро дар сольои гузаштаи наздик дида мебароем. Дар соли 2008 ыарзьои давлатц ба 400983 ьазор сомонц ва дар соли 2009 ыарзьои давлатц 503233 ьазор сомонц буда нисбат ба соли 2008 25,5% зиёд аст. Аммо дар соли 2010, ин нишондод 818841 ьазор сомонц дар назар дошта шудааст, ки 63% нисбат ба соли 2009 зиёд мебошад. Лекин ыарзьои давлатие, ки ба ыисмати даромади бужети давлатц дохил буда ба соьаи энергетика ва наылиёт равона карда мешаванд дар се соли охир бо тадриж кам шуданд. Дар соли 2008 ба сектори энергетика ва наылиёт 728856 ьазор сомонц равона шуда бошад, он дар соли 2009 ба маротиб кам гардида ба 378529 ьазор сомонц расид ва ьоло дар соли 2010 бошад он ба 301275 ьазор ба наыша гирифта шудааст, ки он 41%-и нишондод дар соли 2008-ро ташкил медиьад. Чц тавре, ки ба мо маълум аст маблащгузорц дар соьаи энергетика дар соли 2010 ба ыарзьои давлатц вобаста набуда бо воситаи ыощазьои ыиматноке, ки аз жониби Ьукумати Жумьурии Тожикистон бароварда мешавад, таъмин мегардад.

Агар мо зиёдшавии ьажми даромадьои бужети давлатиро дар бадали чанд соли охир бинем, масалан ьажми умумии даромадьои бужети давлатц дар соли 2005 ба 824354 ьазор сомони баробар бошад дар соли 2010 бужети давлатц дар ьажми 6536799 ьазор сомони дар назар дошта шудааст, ки тафовути он нисбат ба соли 2005 беьад калон аст, яъне 7,93 маротиба зиёд аст. Агар чунин афзоишро нисбат ба соли 2001 дар бадали 10 сол бинем, 17,4 маротиба зиёд аст. Ин ьама аз истифодаи дурусти сиёсати фискалц шабоьат медиьад, ки Жумьурии Тожикистон гарчанде, дар сольои аввали истиылолият истифода набурда бошад, ьам лекин хушбахтона дар сольои охир «дарднок бошад ьам» истифода бурдааст, аммо низоми андоз, низоми бужетц ьоло ьам барои иытисодиёти бозоргонии ьозиразамон мутобиы нестанд. Он иститутьое, ки барои ьимояи ьамажонибаи субъектони иытисодї ватанц ба гуфтаи Григорий Явлинский «ьимояи соьибкорони бовиждон аз ьар гуна бевиждоньо; тобеъ будани системаи андоз ва назорати молиявц ба талаботи жамъият»,[3,с.4] ташкил карда мешаванд ба талабот жавобг= намебошанд.

Бо маысади бартараф намудани мухолифатьои жойдошта бо дигар соььои ыонунгузорц тащйиру иловаьо ба Ыонуни ЖТ «Дар бораи баыайдгирии давлатии шахсони ьуыуыц ва соьибкорони инфиродц» таьия гардида истодааст. Жиьати амалц намудани барномаи давлатии татбиы ва таьияи технологияи иттилоотию коммуникатсионц дар ЖТ, инчунин ташкили шабакаи ягонаи табодули маълумот дар назди Кумита КВД «Маркази барномасозии маъмурикунонии андоз» ташкил карда шудааст, ки он ба фаъолият ощоз намуда, фаъолияти он маьз ба ижрои ьамин корьо равона карда шудааст. Созишномаи сетарафа оиди доду гирифти маълумот доир ба воридоти андозьо байни Кумитаи андоз, Вазорати молия ва Амонатбонк ба имзо расид.

Мувофиыи назарияи андозбандц 3 шакли муносибатьо байни сатььои гуногуни ьокимият муайян карда шудааст, ки ыонунан муыаррар шуда метавонанд:

- андозьои гуногун (аз тарафи маќомоти марказии ьокимият аниы муайян карда мешавад, ьокимияти маьалли бошад, мизони андозро муайян мекунад, ки аз р=и он андоз ьисоб карда шуда, ба ьисоби бужети маьаллии аниы дароварда мешавад);
- мизоньои гуногун (шартьои асосии жорц кардани андоз аз тарафи маќомоти марказии ьокимият муайян карда мешавад, ьокимияти маьаллц бошад, мизони андозро муайян мекунад, ки аз р=и он андоз ьисоб карда шуда, ба ьисоби бужети маьаллии аниы дароварда мешавад);
- даромадьои гуногун (озодии ьокимияти маьаллц на он ыадар зиёд, чунки байни бужетьои сатьаш гуногун маблащи андози жамъшуда бо тартибе, ки аз тарафи ьокимияти марказц ё мувофиыи талабот ё мувофиыи дигар санадњои меъёри муайян мешавад, таысим карда мешавад).

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Љумњурии Тољикистон ба Маљлиси Олї аз 15.04.2009. «Дар бораи сиёсати андозї барои солњои 2009-2010». сањ. 52.
2. Кодекси Андози Жумьурии Тожикистон. Душанбе “Шарыи озод” 2012
3. Ьамидов Ь.Ь. “Моьияти иытисодї ва ижтимоии андоз”Паёми донишгоьи давлатии ьуыуы бизнес ва сиёсати Тожикистон. “Мажалаи илмї-назариявц”. Хужанд - 2002
4. Григорий Явлинский, Лекция, прочитаная в Масковскоц Экономической Академии им.Г.В. Плеханова.27 мая 2007 года . Московская Международная Висшая школа Бизнеса
5. Курбатов А. «Вопросы применения финансовой ответственности за нарушение налогового законодательства», Хозяйство и право, 1995.
6. Паскачев А.Б. Налоговые потенциал экономики России—М.: Издательский дом «Мелап», 2001— С.215
7. Сердюков А.Э. Теоретические основы налоговой политики современной России. — Спб.: 2004. — С.55.
8. Статистический ежегодник Согдийский область-2010. С.233.
9. Мамрукова О. И «Налоги и налогообложения» -М, «ОМЕГО-Л» 2007 С. 147-148.
10. Юткина Т.Ф. «Налоги и налогообложение» Учебник-М.:ИНФРА-М, 2000 С. 410-411.
11. www. andoz.tj – официальный сайт Налогового комитета РТ.

Любовь Мищенко, Марина Довбня
(Краснодар, Россия)

ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ В ВЫБОРЕ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РОССИЙСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В условиях рыночной экономики конкурентоспособность представляет собой важнейший критерий эффективности функционирования и развития промышленных предприятий, от ее уровня в решающей степени зависят возможности их выживания и развития. Это предопределяет первоочередную ориентацию системы управления предприятием на достижение необходимого уровня его конкурентоспособности. Такая ориентация помогает менеджерам предприятия понять, как следует формировать качественно-количественный состав элементов, внутренних и внешних взаимосвязей, чтобы обеспечить наличие у предприятия ключевых текущих и будущих компетенций, необходимых и достаточных для создания и поддержания заданного уровня конкурентоспособности.

Конкурентоспособность предприятия представляет собой сложную многоаспектную и иерархическую категорию, отражающую взаимоотношения между всеми субъектами рыночной экономики внутри страны и на уровне мирового хозяйства. В рыночной экономике она выступает в роли главного результирующего показателя производственно-хозяйственной деятельности, который формируется под действием значительного числа факторов внешней и внутренней среды. В этой связи анализ уровня конкурентоспособности должен охватывать соответствующее по масштабам и определенным образом упорядоченное информационное поле, в котором нашли бы должное отражение отраслевой, иерархический и факторный аспекты исследования.

Под факторным анализом конкурентоспособности мы будем понимать изучение наиболее существенных обстоятельств, к которым конкурентоспособность, рассматриваемая как процесс или явление, проявляет наибольшую чувствительность. В практической деятельности наибольшее внимание уделяется факторам отраслевого рынка, на котором представлена продукция предприятия, и

факторам внутренней среды с особым упором на технологическое оснащение производства. Не умаляя значения названных факторов, мы считаем такой подход ограничительным, не позволяющим системно и комплексно подойти к решению проблемы. Особенно это касается специфической ситуации в российской промышленности, где нет тесной связи между ростом спроса и увеличением предложения на отраслевом рынке, как это имеет место в развитых странах.

На самом деле, изменения, произошедшие в условиях работы промышленных предприятий настолько глубоки, что анализ отдельных сторон их деятельности мало что даст без коренных изменений базовых представлениях об эффективной работе современных предприятий. Например, даже наличие необходимых финансовых ресурсов для обновления технической базы отдельного промышленного предприятия может не иметь решающего значения, если на отраслевом рынке, где оно работает, власть принадлежит крупным транснациональным производителям, обладающим несопоставимым уровнем производственного и инновационного потенциала. Для России такая ситуация характерна для значительного числа рынков как инвестиционных, так и потребительских товаров.

В этих условиях возможно несколько вариантов решения проблемы: 1) на основе концентрации производства и капитала создать производственные структуры, сопоставимые с конкурентами по величине и качеству потенциала; 2) войти в уже созданные транснациональные структуры в качестве интегрируемого звена или партнера; 3) работать в тех областях рыночного пространства, которые не являются областью интересов у крупных компаний.

В пользу преимуществ предприятий с высоким уровнем концентрации потенциала говорит и ситуация в российской промышленности – на первые 10% крупнейших компаний России приходится 72% суммарной реализации, в то время как на долю последних десяти процентов только 1,3%. Причем доля экспорта в совокупной реализации крупных компаний составляет около половины, а по отдельным отраслям достигает 80% (например, цветная металлургия).

Крупный бизнес в России, как правило, значительно рентабельнее – рентабельность крупнейших российских компаний превышает не только среднероссийский среднеевропейский, но и среднеевропейский уровень и составляет в среднем 11,8% [1, с. 94–97]. Как следствие, на долю крупных компаний приходится и подавляющая часть капитализации российского фондового рынка, что позволило выявить его закономерность, получившую название «правило 10%». Суть этого правила состоит в том, что на 10% крупнейших компаний приходится 90% капитализации всего рынка.

Крупнейшие компании России, хотя и не достигли мирового лидерства, но их начали замечать на Западе. Так, две наши компании («Газпром» и «ЛУКойл») вошли в престижный список «Fortune-500», заняв соответственно 280-ю и 361-ю позиции; 6 компаний попали в список FT-500 Europe и 26 компаний – в список FT-100 Eastern Europe [1, с. 94–97].

Обращает на себя внимание и тот факт, что большинство российских предприятий, лидирующих по объемам продаж, – консолидированные холдинговые структуры. Процесс создания российских холдингов начался в нефтяной промышленности и быстро распространился на другие отрасли. В последние годы тенденция к активизации слияний и поглощений наиболее ярко проявляется в металлургической и химической промышленности. Однако и в таких отраслях, как машиностроение, пищевая и лесная промышленность, все большее влияние приобретают компании, контролирующие ряд предприятий.

Интеграционные процессы протекают по схемам, предполагающим вертикальную или горизонтальную консолидацию. В первом случае в основе идеологии создания холдингов лежит интеграция сырьевых и перерабатывающих производств, что позволяет получить максимальный выигрыш в результате приобретения контроля над всей цепочкой создания добавленной стоимости. Так, нефтяные и газовые компании, владеющие сырьем для нефтехимии, довольно активно внедряются в химический комплекс. Интересы металлургических холдингов распространяются на компании машиностроения.

Значит ли это, что предприятия малого и среднего бизнеса в современных условиях не могут быть конкурентоспособными? Как показывает практика, могут, но только ограничено, и в пределах того рыночного пространства, которое по тем или иным причинам не представляет интереса для крупных компаний. Одновременно малые формы бизнеса остаются высокорисковыми. В России их состав, по расчетам специалистов, обновляется каждые пять лет в среднем на 78%. Неслучайно в отдельных странах, например в Индии, наряду с другими мерами государственной поддержки малого бизнеса законодательно определены отраслевые рынки, на которые не допускается крупный бизнес.

Следовательно, обеспечение конкурентоспособности предприятия в условиях открытой, глобальной экономики требует обязательного учета области и масштабов деятельности; рынка, на котором бизнес будет представлен; сложившихся в мире тенденций разделения, специализации и кооперирования труда; изучения и использования новых интеграционных форм, обеспечивающих не только устойчивый контроль над рыночным пространством, но и максимальное распределение затрат и рисков между участниками предпринимательской деятельности .

Стремление к организационному совершенствованию, направленному на создание адаптивных новым условиям функционирования структур, высоко оценивается фондовым рынком. Эти проекты обычно называют аллокационными инновациями бизнеса. Намеченная программа реорганизации или реструктуризации компании с целью использования преимуществ интеграции увеличивает конкурентоспособность предприятий на рынке инвестиций, а его стоимость возрастает иногда в несколько раз.

Немаловажной составляющей конкурентоспособности российских промышленных предприятий наряду с уровнем концентрации потенциала является его качество, оцениваемое через состояние материальных и нематериальных активов. При этом к числу материальных активов традиционно относят, принадлежащее предприятию оборудование, запасы ресурсов и земельные угодья, а к нематериальным – имидж предприятия; известность торговой марки; информационную открытость, опыт работы в отрасли; наличие перспективных разработок и ноу-хау, квалифицированного персонала, эффективной системы управления, включая качество маркетинговых стратегий.

Если обратиться к материальной составляющей, то состояние основных фондов большинства российских предприятий характеризуется изношенностью от 38 до 60% по разным отраслям, т.е. в большинстве случаев они уже амортизированы. Кроме того, наблюдается моральный износ более половины машин, сроки их использования в несколько раз превышают нормативные, что обуславливает низкую долю нового, сравнительно «молодого» оборудования в возрасте до 5 лет, которое определяет технико-технологический уровень отечественного производства.

Таким образом, большая часть отечественных промышленных предприятий находится в состоянии технической отсталости, что, безусловно, оказывает влияние на качественные и ценовые характеристики товаров, а также на производительность использования имеющихся ресурсов. Как следствие, предприятия неконкурентоспособны на рынке товаров и мало привлекательны для рынка инвестиций. В то же время без привлечения инвестиций на цели технического перевооружения проблема конкурентоспособности товаров не может быть решена. Круг проблем замыкается. В данной ситуации выход видится в правильном позиционировании имеющихся нематериальных активов.

Значимость нематериальных активов для рынка инвестиций давно уже устоявшийся факт в мировой экономике. Так, для 500 крупнейших компаний мира соотношение рыночной и балансовой стоимости – 8:1, т.е. около 12% от стоимости составляют материальные активы, а остальное – нематериальные. В результате опроса, проведенного специалистами Центра исследований Российской ассоциации маркетинга среди руководителей 340 иностранных компаний, работающих в нашей стране, были выявлены нематериальные активы, способные влиять на капитализацию компании. При этом оказалось, что наибольшее влияние на инвестиционную привлекательность предприятия оказывает высокая конкурентоспособность продукции. Но для отечественных предприятий трудно предоставить ее инвестору сразу, так как достижение конкурентоспособности, прежде всего, зависит от инвестиций. Следующий показатель – рентабельность компании, которая во многом обуславливается увеличением добавленной стоимости и снижением издержек и, соответственно, наличием современного оборудования, перспективных технологий, прогрессивных форм организации производства и труда. Рост показателя рентабельности, таким образом, также зависит от инвестиций. Квалификация персонала, опыт и репутация руководства компании зависят от времени работы и интеллектуальных возможностей конкретных людей, поэтому данные факторы не всегда работают.

Среди наиболее актуальных нематериальных активов, которые в состоянии предъявить большинство отечественных предприятий, были выделены: информационная открытость, известность марки, наличие опыта работы в отрасли и эффективных маркетинговых стратегий. Раскрытие информации сверх законодательных требований к отчетности, например, оценивается по 10-ти балльной системе в 6,4 балла и увеличивает рыночную стоимость компании до 20–30%, а маркетинговые стратегии, от которых зависит обоснованность выбора целевых рынков и потребителей, на которых рассчитана продукция предприятия. оцениваются даже выше открытости (7,1 балла). По оценкам экспертов, наличие маркетинговой стратегии способно поднять инвестиционную привлекательность и стоимость компании, в среднем, на 18%. Причем увеличение стоимости зависит от принадлежности компании той или иной отрасли. Так в торговле, транспорте, связи, финансовой сфере рассматриваемый показатель составляет 20–23%, а в машиностроении, приборостроении 11–12%.

Названные активы находится непосредственно в руках предприятия и не требует масштабных инвестиций. Необходимо только «систематизировать знания о рынке, о себе, о конкурентах и потребителях».

Разработка эффективной маркетинговой стратегии, по мнению потенциальных инвесторов, начинается с определения целевых рынков, на которых работает или может потенциально работать предприятие – их емкости, прибыльности. Наряду с этим устанавливаются преимущества, которые может обеспечить предприятие на избранном сегменте рынка (стратегические позиции предприятия). Далее разрабатывается стратегия позиционирования, в которой компания должна четко продемонстрировать потребителям, в чем заключаются преимущества ее продукта или услуги. Наконец, компания должна заботиться о лояльности клиентов, что представляет собой комплекс мер, направленных на то, чтобы покупатели снова и снова приобретали продукт компании. Затраты по «удержанию» клиентов на порядок меньше затрат по привлечению новых.

Инвестиционная привлекательность предприятия, играет важнейшую роль в обеспечении конкурентоспособности предприятия и с точки зрения поддержания необходимого уровня инновационной активности. Действительно, конкурентоспособность предприятий в современных условиях во многом определяются возможностями их адаптации к динамично изменяющейся внешней среде, а значит, находится в прямой зависимости от их способности к непрерывному развитию и совершенствованию. В этой связи инновации становятся основным двигателем прогресса, но и фактором конкурентоспособности. Данные факторного анализа конкурентоспособности по 59 странам мира [3, с.] показывают, что наибольшая часть прироста ВВП приходится на фактор, связанный с научно-техническим прогрессом и «новой» экономикой.

Вместе с тем в России, согласно официальным данным в среднем инновациями занимаются 10% отечественных предприятий. Сопоставимые показатели для развитых стран 25–30%. В мировом экспорте высокотехнологичной продукции на долю России приходится не более 0,5% [1, с.]. По большинству показателей, характеризующих уровень развития НТП, Россия уступает не только развитым странам, но и наиболее динамичным развивающимся экономикам. В этих условиях решение задачи обеспечения конкурентоспособности российской промышленности находится в неразрывной связи с разработкой эффективного механизма формирования и развития ее инновационного потенциала.

Литература:

1. Цирель С. Экономический рост и информационные технологии: компаративистский подход // Вопросы экономики. 2009. №11.
2. Эксперт 400 – рейтинг ведущих российских компаний за 2012 г. // Эксперт. №39 (821) 2012.

Любовь Мищенко, Станислав Цемин
(Краснодар, Россия)

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ УСТОЙЧИВОСТЬЮ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Неуклонный рост числа производителей и наполненности рынков приводит к усилению конкуренции и, как следствие, к росту рисков предпринимательской деятельности. В этой связи актуализируется проблема управления устойчивостью промышленных предприятий. Особенно важной она является для России, отличающейся отсталостью отраслевой структуры и технико-технологической базы промышленного производства.

Современный этап развития российской экономики характеризуется противоречивым сочетанием значительных ресурсных возможностей с внутренней несбалансированностью и низкой конечной результативностью их использования. Недостаточный уровень конкурентоспособности значительной части обрабатывающих производств вызывают деформацию отраслевой структуры экономики в пользу первичных и промежуточных отраслей, что неизбежно предопределяет ее низкую экономическую эффективность. Решение имеющихся проблем требует перехода к новой концепции управления, способной обеспечить не только выход предприятий из кризиса, но и создать условия для его устойчивого поступательного развития.

Несмотря на радикально изменившиеся условия функционирования российских предприятий, в значительной степени дезавуировавших основы складывавшейся десятилетиями логики управления, ее преобразование натолкнулось на высокую инерционность существующих моделей, не способных реагировать на импульсы, поступающие из внешней среды. В какой-то степени это естественное поведение, направленное на поддержание целостной системы. Но оно усугубляется хаотичным нецелевым характером восприятия поступающих извне сигналов. По-прежнему размыты полномочия и ответственность руководителей, сохраняется перегруженность оперативной деятельностью высшего звена управления предприятием. Происходящие изменения внутренней организационной структуры предприятия носят во многом несистемный и формальный характер, новые подразделения зачастую создаются по неэкономическим причинам.

Согласно проведенным нами опросам, более 85% российских бизнесменов связывают недостаточную эффективность производства с низким уровнем управления, результатом которого становятся:

– избыточная численность управленческого персонала;

– запаздывание в принятии управленческих решений;

– нерациональная централизация либо децентрализации процесса принятия управленческих решений;

– дублирование и/или неэффективное исполнение функций управления, отсутствие четко выстроенной системы ответственности за качество принимаемых решений;

– неэффективное управление запасами;

– высокий уровень накладных расходов;

– нерациональная внешняя и внутренняя кооперация в производстве и реализации продукции;

– неэффективный маркетинг, как в области поиска поставщиков, так и в области продвижения произведенной продукции;

– отсутствие надежной системы контроля за исполнением решений.

Преодоление имеющихся недостатков требует системных преобразований в действующих подходах к управлению в направлении привнесения в них элементов стратегического видения и максимальной адаптации к изменившимся условиям социально-экономической действительности.

Как свидетельствует практика, качество предприятия как системы определяется не столько качественно-количественным составом элементов и взаимосвязей, сколько их сбалансированностью и пропорциональностью. Вместе с тем эти элементы и взаимосвязи под действием непрерывных изменений, происходящих во внешней и внутренней среде, также непрерывно изменяются сами, причем темпы и направления этих изменений не всегда совпадают. Это означает необходимость для системы

управления постоянного поиска путей достижения максимального соответствия не только между элементами, но и процессами их изменения. Так, изменение целей развития предприятия должно быть увязано с внесением соответствующих изменений в организацию, технологию производства и управления, численность и квалификационный состав кадров, мотивацию.

Существенное влияние на эффективность управления оказывают новые черты, приобретаемые современными предпринимательскими структурами. Их отличают значительные масштабы и высоко диверсифицированный характер деятельности. В основе определения эффективности работы современных промышленных предприятий лежит не столько соизмерение затрат и результатов, как это было в индустриальную эпоху, сколько достижение технологического лидерства, завоевание высоких конкурентных позиций на внутреннем и внешнем рынках.

Наблюдается также процесс изменения характера трудовых функций в пользу увеличения в них доли интеллектуального труда, что порождает формирование новых ценностных установок работников, требует внесения коррективов в мотивацию и систему отношений с наемным персоналом.

Таким образом, изменения элементов, образующих предприятие как систему, по нашему мнению, можно описать параметрами протекания трех объективных и взаимосвязанных процессов – производственного, научно-технического и социального развития [1, с. 94–97].

Динамика производственного развития при этом может быть измерена такими обобщающими показателями, такими как темпы роста объемов производства, производительности труда, и специальными показателями, отражающими восприимчивость производства к нововведениям, – коэффициентами ассортиментных сдвигов, обновления основных фондов, средним возрастом применяемых технологий.

Особое значение в современных условиях придается научно-техническому развитию, которое должно быть максимально непрерывным. Даже самый совершенный продукт имеет свой ограниченный срок жизни, поэтому задача сегодня состоит не только в том, чтобы иметь нужные товары и услуги в нужное время. Не товары, а процессы обеспечивают предприятиям долгосрочный успех [2, с. 48]. Осуществляя непрерывное технологическое развитие, предприятия получают новые продукты и услуги и затем уже могут формировать на них спрос. В основу оценки динамики технологического развития могут быть положены сложившиеся в отрасли сроки модернизации и замены продуктового ряда и технологических систем.

Изменения касаются не только жестких элементов производственных систем. Усиливается влияние гуманитарного фактора производства, резко возрастает качественный уровень занятого в производстве персонала. Успех предприятия все больше зависит от квалификации сотрудников, их опыта, умений, склонности к творчеству, правильного понимания целей и задач развития. Поэтому процесс социального развития на предприятии предполагает постоянный поиск компромисса между участниками отношений, являющимися носителями несовпадающих интересов, движение в направлении достижения единства восприятия целей развития всеми субъектами отношений.

Обеспечение соответствия между основополагающими процессами изменений внутри предприятия существенно влияют на его устойчивость. Однако в то же время их протекание должно быть согласовано с параметрами процессов изменений, протекающих во внешней среде. К числу таких процессов относятся, например, общественное развитие и связанный с ним рост потребностей общества, научно-технический прогресс, возрастание значимости гуманитарного фактора, глобализация производства и др. Указанные процессы непосредственно влияют на условия деятельности предприятия как в плане состава образующих его элементов, так и с точки зрения построения взаимоотношений между элементами. Более того, устойчивость предприятия будет определяться тем, насколько полно эти процессы будут отражены в его функционировании и развитии.

Поскольку выживание и устойчивость современных промышленных предприятий во многом определяется возможностью их адаптации к условиям динамично изменяющейся внешней среды, оно находится в прямой зависимости от способности предприятий к непрерывному развитию и совершенствованию. Важнейшей составляющей такого развития является постоянный приток инвестиционных средств, который можно обеспечить только через создание эффективного механизма управления инвестиционным процессом, адекватного происходящим переменам. Это обстоятельство актуализировало проблему обеспечения инвестиционной привлекательности предприятий для владельцев капитала и привело к возникновению новой концепции менеджмента – концепции управления стоимостью предприятия, поставившей во главу угла максимизацию стоимости предприятия в интересах его собственника (акционера).

Сформулированные положения приводят к восприятию устойчивости предприятия как состояния, при котором обеспечивается и поддерживается в процессе развития внутреннее соответствие между образующими его элементами и процессами и совместимость внутренних параметров функционирования и развития с изменяющимися условиями внешней среды.

В этой связи и в числе признаков устойчивости предприятия мы выделяем: признаки устойчивости функционирования (необходимый для успешной работы в отрасли уровень концентрации потенциала; высокая внешняя и внутренняя эффективности использования потенциала; наличие средств контроля за состоянием факторов внешней и внутренней среды и средств реагирования на изменение состояния этих факторов; своевременное распознавание рисков и их учет в принятии управленческих решений) и признаки устойчивости развития (адаптивность потенциала предприятия изменяющимся условиям внешней и внутренней среды; способность с достаточной степенью надежности прогнозировать будущие изменения состояния внутренней и внешней среды и рисков;

наличие необходимых ресурсов для своевременного осуществления инноваций; поддержание динамического равновесия факторов внутренней и внешней среды).

Ориентация на выделенные нами факторы устойчивости предприятия позволяет поддерживать показатели эффективности его текущей и будущей деятельности в диапазоне допустимого уровня эффективности и получить должную текущую и ожидаемую в перспективе оценку предприятия со стороны товарного и фондового рынков.

Сформулированные нами признаки позволяют также выделить в процессе управления устойчивостью пять взаимосвязанных контуров управления – определение направлений движения, управление потенциалом предприятия, управление рисками, управление инновациями и управление инвестициями, каждый из которых отвечает за поддержание в заданном диапазоне той или иной группы признаков устойчивости.

Предлагаемая нами система управления обладает рядом преимуществ: обеспечивает системность и комплексность решения проблемы устойчивости путем включения в область анализа и принятия управленческих решений не только надежности работы предприятия как производственной системы, но и его взаимоотношений с внешней средой; позволяет осуществить переход от ориентации на статическое равновесие к достижению динамического равновесия на основе исследования элементов системы и внешней среды в процессе их развития, от иерархических построений системы управления к плоским модульным структурам, повышающим оперативность и качество управленческих решений; дает возможность по каждому контуру управления принимать взаимоувязанные решения.

Отталкиваясь от сформулированных положений, определим некоторые принципиальные требования к построению эффективных систем управления устойчивостью промышленных предприятий:

1. Отход от изначального убеждения в том, что успех предприятия, достижение им целей развития определяются его внутренними возможностями, уровнем специализации производства и разделения туда, снижением издержек за счет внутрипроизводственных резервов. В современных условиях на первое место выдвигается достижение соответствия предприятия условиям внешней среды, его способность адаптивно реагировать на ее постоянные изменения.

2. Распространение на деятельность предприятий механизмов рыночного контроля. Переход от решения производственных задач к решению задач удовлетворения потребностей рынка. В своем большинстве российские промышленные предприятия функционируют вне механизмов рыночного контроля, что делает их нежизнеспособными без государственной поддержки.

3. Построение системы управления предприятием на основе сочетания системного и ситуационный подходов, что позволяет, с одной стороны, обеспечить свойства целостности и устойчивости, а, с другой – формировать организацию управления внутри предприятия как ответ на разнообразные внешние воздействия и изменения.

4. Поскольку на современном предприятии человек является ключевым ресурсом выживания и конкурентоспособности, необходимо создание условий для реализации его потребностей к самореализации и саморазвитию.

5. Переход от жестких иерархических структур, основанных на узкой специализации и выделении частичных процессов к адаптивным горизонтальным структурам управления, основанным на сочетании условно-постоянной основы с временными модульными элементами (командами).

6. Соответствие сложности и динамизма системы управления, ее функциональной и информационной модели сложности и динамизму факторов внешней и внутренней среды.

7. Адаптивность критериев оценки эффективности управления целям и задачам предприятия, реализуемым на различных этапах его развития.

Литература:

1. Мищенко Л.Я. Теория и практика антикризисных преобразований в экономике. М.: Экономистъ, 2004. – 332 с.
2. Хаммер М., Чампи Д. Реинжиниринг корпорации: манифест революции в бизнесе. СПб., 2007. – 531с.

Наталія Недогибченко, Тетяна Чижик
(Ірпінь, Україна)

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ПОДОЛАННЯ НЕДОЛІКІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ, ЩО НЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ВИМОГАМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Зважаючи на досвід країн, які вже пройшли інтеграційний шлях розвитку, найістотнішою проблемою адаптації аграрного сектору України до умов спільної аграрної політики Європейського Союзу (Є С) є відповідність організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств до тих, що діють у ЄС. Не беручи до уваги європейські перспективи для аграрного сектору економіки України, адаптація вітчизняних господарств до умов ЄС відбувається без урахування організаційно-економічних факторів, покладених в основу створення та функціонування агроформувань ЄС. Для більшості фермерських господарств (ФГ) України винятково важливою залишається проблема досягнення ними оптимальних розмірів землекористування. За весь період аграрних реформ в країні не сформовано концепцію розвитку фермерства, яке не набуло рівних можливостей з корпоративними формами господарювання.

Домынантами у структурі сільського господарства ЄС є індивідуальні господарства та їх виробничі об'єднання, які виступають суб'єктами реалізації концепції багатофункціональності сільського господарства. Слід зауважити, що, як правило, всі ФГ країн ЄС мають високу технічну оснащеність, великий експортний потенціал і активну підтримку держави. Аграрну політику країн ЄС спрямовано на збереження фермерства та сільського способу життя. Слід виділити окремі національні риси ведення фермерства в окремих країнах ЄС.

Наприклад, в економіці Швеції гідне місце займають шведські кооперативи, членами яких є 90 % усіх фермерів країни [1, с. 16]. У Німеччині всі сільськогосподарські кооперативи входять до складу Німецької райфазенівської спілки.

У європейських країнах процес взаємодії кооперативів з органами державного і місцевого регулювання аграрного виробництва, професійними і міжпрофесійними об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників координується з єдиного центру. Саме такою структурою є COGECA – інституція, яка створена у 1959 р. національними кооперативними організаціями країн-засновників ЄС. Вона бере безпосередню участь в опрацюванні принципових положень аграрної політики щодо сільськогосподарської кооперації. Цією організацією формується і підтримується відповідне інституційне середовище в межах ЄС як базового елемента європейської моделі сільського господарства.

За площею землекористування сільськогосподарські підприємства вітчизняного аграрного сектору залишаються великими аграрними структурами з середнім розміром 1200 га. Водночас, середній розмір ФГ у країнах ЄС становить 15,8 га, що є значно менше, ніж в середньому по Україні. Частка ФГ із середньою площею понад 100 га у загальній кількості господарств становить: у Великобританії – лише 16 %, у Франції – 8%, у Німеччині – 2,7%, в Австрії – 2 % . Отже, за розмірами землекористування більшість ФГ України можна віднести до категорії середніх і великих господарств.

В умовах пристосування вітчизняного аграрного сектору до ЄС слід визнати, що фермерство, як сімейно-трудова форма, в принципі, відповідає організаційній сутності селянського господарства, формує певну ментальність селянина, яка поєднує безпосередньо особисту та колективну відповідальність за стан живої природи, забезпечує відносну свободу від держави.

Ефективне функціонування фермерського господарства можливе при створенні відповідних умов:

- земля власна або орендована на прийнятних умовах;
- початковий стартовий капітал;
- технічні ресурси;
- дієздатність та підприємницький хист.

Для приватних підприємств, виробничих кооперативів і господарських товариств головна проблема полягає у тому, що переважну більшість використовуваних ними земель вони орендують у власників земельних паїв. Недоліком організаційно-правових форм корпоративних підприємств є відокремлення відносин власності та трудових відносин. При цьому середня заробітна плата найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах є майже у 2 рази нижчою від середньої по країні.

Насьогодні, згідно з чинним законодавством, яким передбачено створення різних видів сільськогосподарських кооперативів, виробничі кооперативи як юридичні структури підпадають під загальні засади функціонування, а отже – оподатковуються на однакових умовах з іншими формами комерційних виробничих сільськогосподарських структур.

До відношень із сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами не сформовано державну політику підтримки за аналогією з ЄС, де вони виступають базовою основою для функціонування аграрної політики. На нашу думку, нині кооперативи є найбільш прийнятною організаційною формою ринкової інтеграції малого аграрного бізнесу, оскільки саме вони здатні сприяти освоєнню передових технологій; підвищенню якості товарів і послуг для розвитку підприємництва; залученню кваліфікованих менеджерів; обмеженню негативних тенденцій монополізму на продовольчому ринку як з боку великих вітчизняних, так і зарубіжних сільськогосподарських товаровиробників; закріпленню жителів на сільських територіях; зниженню рівня бідності селян.

В останні роки у процесі інституціональних перетворень в аграрному секторі економіки України набувають поширення нові господарські структури, засновані на приватній власності. За цих умов відбувається передача сільськогосподарськими підприємствами консолідованих орендних ділянок у суборенду агрохолдингам, тобто великим промисловим, торговим і фінансовим компаніям, які представляють собою тип агропромислової інтеграції, діяльність яких спрямовано переважно на експорт, а розміри землекористування досягають 100 тис. га.

Слід візначити про масове поширення оренди земель усіма формами господарювання, яке сягає в Україні понад 90 %. Наслідком такого явища стало уособлення процесу землекористування та землеволодіння: земля належить одному суб'єкту, а використовується іншим. Таку ситуацію не можна оцінити позитивно навіть з тих позицій, що приватизація землі не привела до створення високотоварних ФГ або товарних господарств як фізичних осіб. Незважаючи на поширення оренди в усьому світі та, зокрема, у країнах ЄС (частка орендованої землі значно коливається: у Бельгії вона найвища – 67,4 %, у Франції – 63,1 %, у Німеччині – 61,5 %, у Люксембургу – 52,6 %, у Швеції – 45,2 % , у Великобританії – 35,5 %), в аграрному секторі України оренда у зазначеному розмірі не відповідає практиці більшості країн ЄС [2]. Очевидно, що в Україні розмір орендної плати є приблизно нижчим удвічі, ніж у державах

ЄС, де він становить приблизно 20 % врожаю [3, с. 17]. Як правило, орендовані землі перебувають у власності великих підприємств – уже згаданих агропромислових холдингів, які не опікуються збереженням родючості земель, досить часто порушують умови орендної угоди та єдність земельних масивів. Широкомасштабне використання оренди сільськогосподарських земель може бути відрегульоване лише за рахунок функціонування вільного ринку землі, забезпечення у господарюючих суб'єктів оптимального співвідношення орендованих і власних земель, створення організаційно-економічних і правових засад, які б максимально забезпечували позитиви оренди.

Таким чином, частковий порівняльний аналіз функціонування багатоукладної структури сільського господарства в Україні та ЄС свідчить, що у вітчизняному аграрному секторі за роки його реформування не знайшли свого місця організаційно-правові форми партнерських об'єднань; не забезпечено державне стимулювання об'єднань ФГ для спільного виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому розподіл землі та майна призвів, з одного боку, до створення великих агрохолдингових структур, а з іншого – до значної деконцентрації земель, які використовуються окремими господарствами, що, у свою чергу, зумовило формування багатомільйонного сектора сільських парцелянських домогосподарств з низькими рівнем товарності. Водночас, , в умовах практично нічим не регульованих економічних відносин між дрібнотоварними виробниками аграрної продукції, торгово-посередницькими структурами та переробними підприємствами виникла низка проблем, які не можуть бути вирішеними без інституціональних змін в середовищі господарств населення, а також інших суб'єктів господарювання в сільському господарстві [4, с. 13]. Зрозуміло, що не можна абсолютно копіювати наведені приклади по країнах ЄС, але є всі підстави вважати: подальший розвиток ринково-підприємницького середовища в аграрному секторі економіки повинен формуватись у контексті врахування як переваг великих господарств, так і підвищення конкурентоспроможності приватних підприємств, ФГ, сільськогосподарських кооперативів.

Для цього необхідним є:

- формування сприятливого інституціонального середовища для повноцінного розвитку всіх організаційно-правових форм сільськогосподарського землекористування, яке б дозволило найповніше реалізувати виробничий та соціальний потенціал аграрних підприємств як для забезпечення населення продовольством, так і для стійкого сільського розвитку;
- створення у законодавчо-нормативному плані відповідної організаційно-правової форми виробничого об'єднання дрібних товаровиробників-власників ОСГ з метою забезпечення їх участі в розширенні товарного виробництва та збільшення надходжень від цієї діяльності;
- набуття досвіду професійного менеджменту під час формування підприємницького сектору у сільському господарстві;
- підвищення рівня концентрації земель у межах окремих господарських одиниць і вдосконалення існуючого механізму оренди земель;
- стимулювання розвитку багатопрофільних кооперативів і найповніше використання потенціалу кооперації за активної державної підтримки та підвищення ролі членів кооперативів у прийнятті рішень;
- врахування проблеми регіональної та територіальної специфіки ведення сільського господарства;
- удосконалення організаційних методів управління на основі найактивнішого використання основоположних факторів: раціонального визначення функцій відповідних структур, матеріального та морального стимулювання праці, підготовки та перепідготовки кадрів, дотримання дого- вірних відносин;
- визначення правового статусу ОСГ.

Висновки. Враховуючи складний економічний стан сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі підприємств, кооперативів, фермерських та особистих селянських господарств, зумовлений як глобальними наслідками світової продовольчої кризи, так і проблемами внутрішнього характеру, доцільно провести трансформування форм господарювання, здійснювані за різними напрямами. Такими можуть бути системи кооперативних відносин, побудовані на: кооперації ФГ та особистих селянських господарств, сільськогосподарських підприємств з особистими селянськими господарствами та ФГ, міжгосподарська кооперація у формі підприємств, об'єднань, асоціацій, союзів та інших формувань, що не суперечать європейській практиці. Система кооперативних відносин, агропромислова інтеграція, науково обґрунтована організація управління забезпечать стійкість моделі розвитку аграрного сектора ЄС.

Література:

1. Ильин Ю. Развитие аграрного сектора экономики: зарубежный опыт / Ю. Ильин // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2008. – №2. – С. 14-17.
2. Оніщенко О. Особливості сучасних земельних відносин в Україні / О. Оніщенко // Економіка України. – 2010. – №4. – С. 56-62.
3. Мельник Л.Л. Соціально-економічні аспекти землеволодіння і землекористування / Л.Л. Мельник, В.О. Олексюк // Агросвіт. – 2008. – №5. – С. 13-18.
4. Крисанов Д.Ф. Концентрація товарного виробництва в господарствах населення / Д. Ф. Крисанов, Л.О. Удова // Агросвіт. – 2008. – №4. – С. 9-19.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, старший викладач,
Городенко Світлана Володимирівна

Наталья Улякина
(Магнитогорск, Россия)

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ (НА ПРИМЕРЕ МОНОГОРОДОВ)

В настоящее время многие авторы в своих работах уделяют особое внимание проблемам социальной ответственности предприятий моногородов. Анализируя исследования современных ученых в области изучения монопрофильных городов, необходимо отметить, что среди большого числа определений понятия «монопрофильный город» четкого, законодательно закрепленного определения в настоящее время нет. Анализ определений различных исследователей, занимающихся проблемами моногородов, позволяет выделить два подхода отнесения города к категории «монопрофильный»: количественный и качественный (рис.1) [9, с.55; 10].

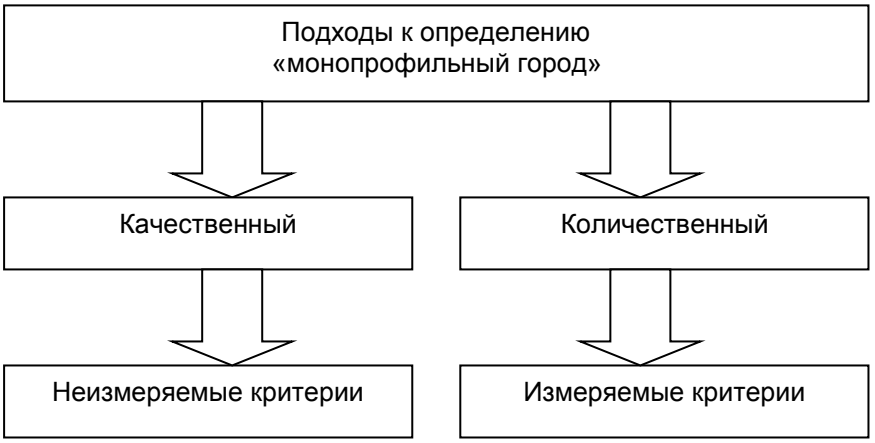

Рис. 1. Подходы к определению «монопрофильный город»

Для оказания адресной поддержки развития моногородов считаем необходимым четкое определение критериев отнесения города к данной категории, так как от успешности реализации программ развития монопрофильных населенных пунктов зависит будущее российской экономики в целом.

Исследователи выделяют следующие основные характеристики социально-экономического развития моногородов (рис. 2) [1, с. 358].

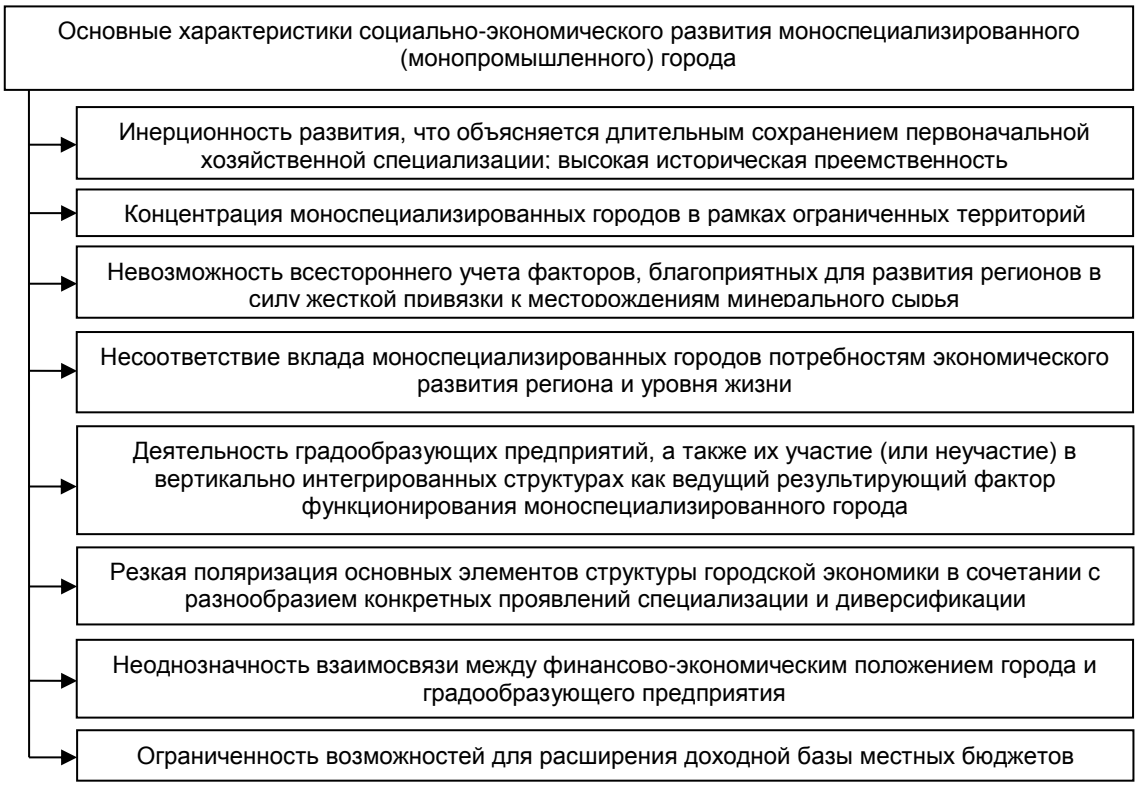

Рис. 2. Основные характеристики социально-экономического развития моногорода

Таким образом, монопрофильный город представляет собой сложную структуру, в которой город и предприятие неразрывны. Градообразующее предприятие реализует не только экономические, но и социальные функции, обеспечивая условия жизнедеятельности в населенном пункте [2].

Каждый субъект РФ вправе определять критерии отнесения предприятия к градообразующему самостоятельно и они различаются в зависимости от местного законодательства. Определение статуса градообразующего предприятия очень важно, т.к. оно несет особую социальную нагрузку за функционирование и развитие всего города.

Необходимо отметить, что наиболее активно проводить политику по защите интересов градообразующих предприятий в поселениях должны крупные предприятия, представляющие мощные промышленные отрасли – металлургию, угольную промышленность и др. Данные отрасли, как правило, включают в себя вертикально интегрированные комплексы, слабо чувствительные к проблемам локальных территорий. В общей сложности к моногородам, освоенным крупным бизнесом, относится 14% российских городов и проживает в них 12% городского населения, в то время как все моногорода составляют почти 40% городов, а в них проживает 23% городского населения страны. Предприятия крупных частных компаний и бизнес-групп размещены в большинстве городов (85% от общего числа городов крупного бизнеса), а еще 15% составляют города естественных монополий и крупных компаний, контролируемых государством: при крупных тепловых и атомных электростанциях, принадлежащих региональным подразделениям РАО «ЕЭС России», «Росэнергоатому», «Газпрому» и «АЛРОСА». Различна роль градообразующих предприятий в жизни территориальных образований. В одних поселениях предприятия сложились давно и оказывают большое воздействие на поселения (они сосредоточены в 6% городов страны, и в них проживает 7% городского населения России), тогда как в других поселениях система взаимодействия город-предприятие ещё не проработана [8].

По подсчетам Независимого института социальной политики, в нашей стране насчитывается только 150-160 монопрофильных городов с действующими предприятиями. В остальных муниципальных образованиях, когда-то имевших статус монопрофильных, бывшие градообразующие предприятия уже не играют решающей роли в экономике города [7].

В настоящее время в экономической литературе все чаще встречается такое понятие как «социальная ответственность бизнеса».

Исследовательский холдинг «Ромир» в июле 2011 года провел опрос общественного мнения, посвященный отношению к социальной ответственности бизнеса. В опросе приняли участие 1500 жителей российских городов с населением от 100 тыс. человек и выше, в возрасте от 18 до 60 лет, из восьми федеральных округов России.

По результатам исследования, с понятием «социальная ответственность компании» знакомы 62% опрошенных, 38% респондентов не знают, что это такое [3, с. 36].

Социальная ответственность бизнеса в России пока воспринимается в первую очередь как забота о персонале, почти половина респондентов (49%) заявили об этом. Также важными аспектами социальной ответственности названы соблюдение экологических норм (41%) и участие в решении социальных проблем, благотворительность (37%) (рис. 3).

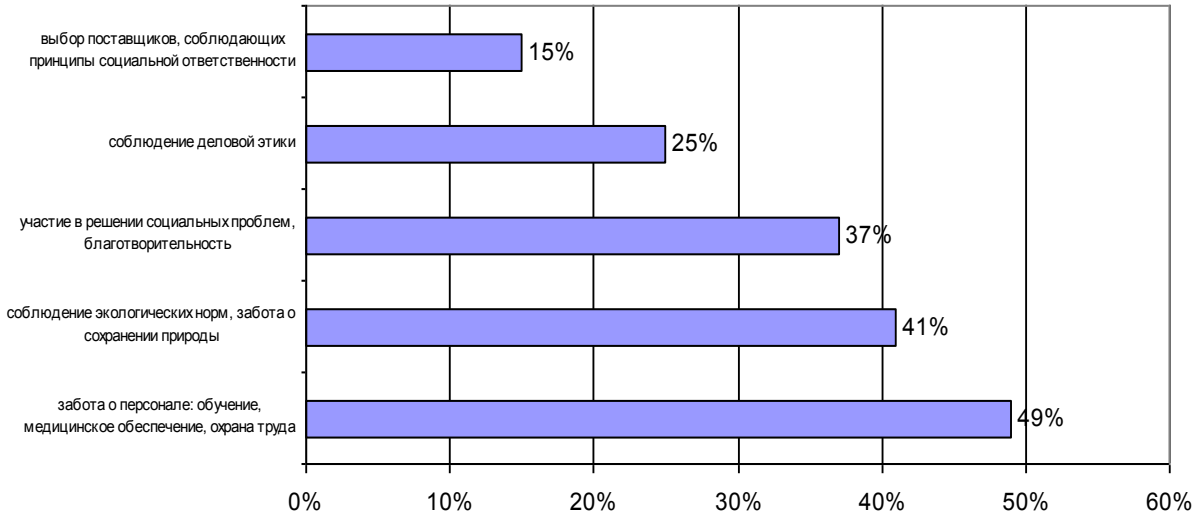

Рис. 3. Распределение ответов на вопрос «Что является наиболее важным в социальной ответственности компании?» (по данным холдинга «Ромир»)

Действительно, сложившаяся сегодня во многих монопрофильных городах критическая ситуация в экономике негативным образом отражается на занятости населения, развитии социальной инфраструктуры, уровне жизни населения и социальной жизни в целом [4, с. 58].

Поэтому в первую очередь население желает видеть социальную ответственность бизнеса как заботу о работниках предприятий, от деятельности которых зависят доходы населения города и возможности людей содержать себя и свои семьи.

По оценкам Института региональной политики РАН, при ухудшении макроэкономических условий крупный бизнес будет отказываться от социальных обязательств, сокращая издержки. При этом увеличится нагрузка на местный и региональный бюджеты, повысится уровень социальной напряженности в моногородах. Решение проблемы эксперты видят в заблаговременной формализации социальной ответственности (по направлениям) в нормативных документах [5, с. 69].

В этой связи остро стоит вопрос о разграничении полномочий по управлению социальной средой между органами государственной власти, местного самоуправления и руководителями градообразующих предприятий. Как правило, перед государством стоит задача по сохранению занятости в населенном пункте и текущего уровня жизни населения, хозяйствующий субъект же стремится к снижению издержек и как следствие сокращению персонала.

В.Я. Любовным предложен комплекс мероприятий по управлению моногородами: создание фондов поддержки экономики монопрофильных городов за счет градообразующих предприятий; заблаговременные привлечение, подготовка и переподготовка кадров для предприятий, намечаемых к перепрофилированию или размещению в городе, обеспечение этих работников жильем, комфортабельными общежитиями и гостиницами; организация в моногороде комплексных бизнес-центров и др. [4, с.67].

Решение вопроса об управлении социальной средой моногорода возможно путем создания механизма обязательного страхования гражданской ответственности владельцев градообразующих предприятий, позволяющего формировать фонды денежных средств в объеме достаточном, для компенсации основной части расходов по перепрофилированию населенного пункта и/или отселению населения в случае возникновения длительной кризисной ситуации.

В качестве инструмента предлагается использовать создание в субъектах Российской Федерации региональных страховых фондов монопрофильных населенных пунктов, оперативное управление средствами которых может быть передано территориальным подразделениям фонда социального страхования, а право принимать решения по расходованию средств фондов - уполномоченным органам государственной власти субъектов Российской Федерации.

Особенностью данного механизма является фактическое сочетание обязательного государственного страхования и страхования гражданской ответственности. В результате страхования гражданской ответственности владельца градообразующего предприятия, уплачиваемая страховая премия формирует внебюджетные фонды администраций субъектов Российской Федерации [6, с.18].

Таким образом, собственники и руководители градообразующего предприятия, а также муниципальные власти и власти субъекта федерации, на территории которого расположен моногород, должны быть вовлечены в процесс управления моногородами. Эффективность государственного управления в настоящее время ограничивается отсутствием уверенности в долгосрочности государственных мер поддержки, поэтому формирование региональных фондов обязательного страхования ответственности градообразующих предприятий позволит скоординировать деятельность федеральных, региональных, местных органов власти и крупного бизнеса.

Литература:

1. Алушкин, Ю.А. Моногорода в региональной экономике России: основные характеристики и новые условия развития / Ю.А. Алушкин // Проблемы современной экономики. – 2010 . – № 3. – С. 357 – 359.
2. Кох, И.А. Тенденции социального развития монопрофильных городов с градообразующим предприятием / И.А. Кох // Научный вестник Уральской академии государственной службы: политология, экономика, социология, право. – №4(9) декабрь 2009 г.
3. КСО : место в последнем ряду // Business Excellence. – 2011. - № 8. – С. 36 – 37.
4. Любовный В.Я. Монопрофильные города в условиях кризиса: состояние, проблемы, возможности реабилитации. – М.: ЗАО «Дортранспечать», 2009. – 110 с.
5. Моногорода России: как пережить кризис? Анализ социально-экономических проблем моногородов в контексте мирового финансово-экономического кризиса, влияющего на состояние градообразующих предприятий. – М.: Институт региональной политики, 2008. – 80 с.
6. Резюме отчета о научно-исследовательской работе «Анализ эффективности государственной поддержки моногородов». – М. : Центр прикладных разработок и консалтинга Финансового университета при Правительстве РФ, 2011. – 20 с.
7. Российская газета. – Экономика. Инвестиционные проекты. – М., № 5503 (127).
8. Рой О.М. Проблемы и перспективы модернизации российских моногородов. – http://www.gosbook.ru/node/51344 - (Дата обращения 02.07.2012)
9. Улякина, Н.А. Развитие монопрофильных городов регионов России: проблемы и перспективы / Н.А. Улякина, Н.С. Ивашина // Инновационный Вестник Регион. №1 (27). - 2012. - С. 54 – 60.
10. Улякина, Н.А. Терминологические проблемы определения категории «монопрофильный город» / Н.А. Улякина, Н.С. Ивашина // Экономика и социум. – 2012. - №5. - http://iupr.ru/domains_data/files/zurnal_osnovnoy_5/ Ulyakina N.A..pdf - (Дата обращения 22.01.2013)

Ирина Цапенко
(Шахты, Россия)

ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ВОСПРОИЗВОДСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Воспроизводство человеческого капитала осуществляется посредством инвестиций в него, в потребности человека. Одно из основных направлений повышения эффективности инвестиций в человеческий капитал – совершенствование структуры личного дохода, так как именно личный доход, представленный в основной своей части заработной платой отражает рыночные инвестиции в человеческий капитал.

Мировая практика регулирования заработной платы чрезвычайно многообразна, однако общими остаются цели, им преследуемые:

- создание стимулов к созидательному труду;
- борьба с бедностью;
- формирование механизмов, способствующих выравниванию доходов трудового населения.

Указанные цели реализуются в рамках заключения трудовых контрактов, установления минимального уровня заработной платы, пропорционального (или прогрессивного) налогообложения личных доходов, осуществления социальных выплат уязвимым слоям населения. По мнению зарубежных и отечественных специалистов в сфере заработной платы, пока эти инструменты не будут в полной мере задействованы, бесполезно применять какие-либо сложные схемы и механизмы, предназначенные для косвенного регулирования заработной платы.

Для смягчения дифференциации личных доходов в большинстве западных стран используются следующие инструменты:

- необлагаемый налогом вычет из дохода (который соотносится с принятым минимальным уровнем заработной платы или же с прожиточным минимумом), среднегодового заработка работающих;

- пропорциональное налогообложение по минимальной ставке (10-30%) либо прогрессивное налогообложение с максимальной ставкой налога (40-50% и более);

- прямые выплаты социально уязвимым слоям населения.

Применение прогрессивной шкалы налогов считается необходимым условием функционирования национальных систем распределения доходов. С 1 января 2001г. Россия отказалась от такого подхода и использует единую ставку в размере 13%. Данное решение аргументировалось тем, что эта мера позволит «вывести из тени» нерегистрируемые доходы. Ожидания не оправдались.

Тенденция к усилению поляризации населения России по доходам приобрела устойчивый характер: происходит фрагментация прежде единой социальной структуры общества на множество все более автономных, изолированных друг от друга слоев и групп, индивидуализация поведения, снижение общественной солидарности и взаимопонимания, что приводит в конечном счете к маргинализации отдельных категорий граждан.

Надежды российских реформаторов на саморегуляцию рынка не оправдались, да исходя из основ экономической теории и практики оправданы не могли быть, так как еще Дж. М. Кейнс доказал необходимость возрастающей регулирующей роли государства по мере развития рыночной системы. Что и подтверждается практикой функционирования данной системы в развитых странах. Более того, существующие правовые и экономические механизмы в сфере регулирования доходов не только не решают задачу борьбы с неравенством и бедностью, а, напротив, воспроизводят их в расширенном масштабе. Неувязанность минимальной зарплаты с прожиточным минимумом населения, введение плоской шкалы налогообложения доходов представляют, по сути дела, своеобразный мультипликатор неравенства, который действует по принципу сепаратора центробежного распределения доходов, уменьшающихся у бедных и увеличивающихся у богатых.

Механизмы распределения доходов в развитых рыночных экономиках построены на принципах, препятствующих занижению цены рабочей силы на рынке труда: в Нидерландах, Дании, Германии и Бельгии минимальная заработная плата составляет около 50% среднего ее уровня, во Франции – почти 60%. Доля населения с низкими доходами находится в диапазоне 13-25%, к среднему классу относится до 60% населения. [1,с.4-5] Таким образом, западные страны в отличие от России не уповают на законы «естественного» экономического развития: борьбу с бедностью и социальным неравенством они рассматривают как одну из центральных задач государства.

Переход на рыночные отношения коренным образом изменил систему оплаты труда. Централизованное выделение средств сменило самофинансирование хозяйствующих субъектов. Источником средств на заработную плату работникам стало предприятие. Фонд оплаты труда теперь – это часть дохода собственника средств производства, расходуемая им на оплату труда нанятых работников в соответствии с условиями найма и результатами труда. Размер и динамика заработной платы определяются политикой предприятия в этой области, находятся под воздействием инфляции, изменений среднего уровня оплаты труда в отрасли, регионе, минимального размера оплаты труда, конъюнктуры рынка труда, сложившихся культурных и производственных традиций.

Социальные гарантии государства находятся на низком уровне. Минимальная заработная плата не обеспечивает нормальные условия для воспроизводства работников, занятых

неквалифицированным трудом. Чтобы поддерживать физическую активность, воспроизводить способность трудиться и обеспечивать развитие людей, она должна соответствовать потребительской корзине, включающей необходимый набор продуктов, товаров и услуг.

Низкая минимальная заработная плата снижает роль государства в формировании уровня оплаты труда в экономике страны. Во многих зарубежных странах соотношение минимальной и средней заработной платы составляет 40% и более.

Минимальная заработная плата в настоящее время мерой оплаты труда не является, устанавливается произвольно в зависимости от средств, выделяемых на социальные программы.

Современные подходы к организации оплаты труда работающих нарушают ее основные принципы, отражающие действие экономических законов, направленных на более полную реализацию функций заработной платы.

Принцип материальной заинтересованности нарушается тем, что заработная плата мала и слабо увязана с результатами труда. Заработная плата, не достигающая прожиточного минимума, стимулирует работника не к большему усердию на данном рабочем месте, а поиску других источников дохода.

Очень высоки разрыв и диспропорции в оплате труда по отраслям экономики. Наиболее высокие заработки концентрируются в топливно-энергетическом комплексе, цветной металлургии и в сфере финансов, самые низкие – в сельском хозяйстве, лесной промышленности и в бюджетной сфере. Уровень и динамика доходов граждан являются индикаторами, позволяющими судить о качестве жизни населения.

В этих условиях государство недостаточно уделяет внимания проблеме сокращения масштабов бедности. Традиционно уязвимыми группами населения на рынке труда и, следовательно, по отношению к бедности являются: родители-одиночки (главным образом одинокие матери), воспитывающие несовершеннолетних детей, молодежь, неспособная найти работу после окончания учебного заведения, безработные (особенно лица, не имеющие работы на протяжении длительного времени), работники старших возрастов, инвалиды, мигранты. Дополнительными факторами, связанными с риском бедности, являются низкий уровень образования, недостаточный опыт работы, семейный статус.

На фоне социальной бедности с традиционными категориями населения выделяется довольно значительная по масштабам экономическая бедность, когда работоспособные граждане не могут обеспечить себе социально приемлемый уровень благосостояния из-за низкой заработной платы.

Заработная плата работника должна соответствовать «размеру его доли в дневном продукте» [2, с.15], то есть должно действовать правило: «Каждому то, что им создано». Часто это правило не выполняется – существуют огромные выручки от реализации продукции, услуг при мизерных заработках работников, создающих эти товары (услуги), то есть нарушаются права собственности произведенного за день богатства. Защитить эту собственность призвано государство. Для того, чтобы оплата труда была эффективной и справедливой должны выполнять следующие условия – цены на товары и услуги должны быть сопряжены с затратами на их производство; зарплата должна быть сбалансирована с ценами, чтобы за счет зарплаты можно было оплачивать, как минимум, жизненные потребности; чтобы за счет фонда оплаты труда во внутреннем валовом продукте можно было выкупить все товары потребления, которые производятся, причем так, чтобы не было ни дефицита, ни перепроизводства; чтобы распределение доходов между богатыми и бедными не оставляло без ресурсов необходимые потребности государства.

Основная проблема в том, что получаемая заработная плата все больше отрывается от стоимости рабочей силы. Чтобы правильно оценить этот процесс, достаточно сопоставить реальный размер заработной платы с ее основным предназначением, определение которому в свое время дал академик С.Г. Струмилин: «Заработная плата по своему назначению – служить источником средств для воспроизводства рабочей силы – должна обеспечить по крайней мере следующие элементы: 1) производство сырой рабочей силы работника, т.е., говоря проще, его личное содержание, 2) обработку этой сырой силы в более квалифицированную, т.е. школьное и профессиональное обучение рабочего, 3) текущий и капитальный ремонт его рабочей силы, т.е. нормальный отдых и лечебную помощь, 4) «амортизацию» нормального износа, т.е. содержание семьи и подготовку себе смены в лице детей и 5) «страхование» от преждевременного износа, например ранней инвалидности во вредных производствах и всякого рода иных несчастных случаев — в форме некоторых сбережений «на черный день». А если иметь в виду расширенное воспроизводство рабочей силы, то в тех областях труда, где оно требуется, заработная плата во всяком случае должна покрыть и дополнительный расход по воспитанию добавочной рабочей силы» [3, с. 99].

Понятно, что с нынешней средней заработной платой не только капитальный, но и текущий ремонт рабочей силы невозможен, не говоря уже об амортизации и сбережениях. Результат — деградация трудового потенциала не только отдельных работников, но и целых отраслей и регионов.

За годы реформирования население поставлено в предельные условия для своего физического выживания. Данная проблема вышла за рамки чисто экономической задачи, когда повышение заработной платы ставится в зависимость от роста производительности труда. Ее правомерно рассматривать в качестве важнейшей социальной проблемы. Поэтому повышение заработной платы до минимального жизнеобеспечивающего ее уровня надо рассматривать сегодня не как следствие возможного роста производительности труда, а как исходное его условие.

Для того, чтобы заработная плата соответствовала своему назначению ее минимальное

значение должно быть не меньше прожиточного минимума. Новый Трудовой кодекс, принятый в конце декабря 2001 г. Государственной Думой, предусматривает равенство минимальной оплаты труда величине прожиточного минимума. Безусловно, это значительный шаг вперед. Следующим этапом может быть совершенствование принципов установления минимальной оплаты труда, чтобы уровень оплаты труда был не только достаточным для удовлетворения действующих в обществе минимальных стандартов потребления, но и повышал заинтересованность в трудовой деятельности. При формировании уровня оплаты труда надо учитывать содержание детей работающих.

В России прожиточный минимум не позволяет удовлетворять все необходимые минимальные потребности человека. Величина прожиточного минимума состоит из стоимостной оценки потребительской корзины и расходов по обязательным платежам и сборам (подоходный налог, отчисления в Пенсионный фонд РФ).

Поскольку прожиточный минимум не обеспечивает минимальный инвестиционный набор в человеческий капитал, мы вводим показатель МИЧ – минимальный уровень инвестиций в человеческий капитал. МИЧ включает в себя затраты на питание, затраты на одежду и обувь, затраты на оплату жилья и коммунальных услуг, затраты на поддержание здоровья и здорового образа жизни, затраты на образование и профессиональную подготовку, средние затраты на развитие (книги, газеты, журналы, выставки, музеи), затраты на личные потребности, затраты на интерьер (затрат на мебель, товары хозяйственно-бытового и культурного назначения, товары для ремонта жилья и затрат на бытовые мелочи), детские затраты на 1 ребенка, затраты на покупку жилья, затраты на бытовые услуги и транспорт. Для эффективного воспроизводства человеческого капитала заработная плата работников всех экономических сфер и отраслей должна составлять не менее показателя МИЧ, а лучше, если она будет намного превышать его.

Литература:

1. Иноземцев В. Возвращение Европы. В авангарде прогресса: социальная политика в ЕС // Мировая экономика и международные отношения. – 2002, -№ 2. – С. 4- 5.
2. Кларк Д.Б. Распределение богатства. –М.: Гелиос АРВ – 2000. -С.15.
3. Мельникова О. «Экономически активное население как объект социального менеджмента» // Проблемы теории и практики управления. – 1999, - № 6. – С. 99.

Екатерина Шубина, Дарья Миронова
(Шахты, Россия)

КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА В ИНТЕРЕСАХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Впервые появление и обоснование идеи необходимости учёта социальных элементов при общей нацеленности на получение прибыли относится к началу 1920-х гг. Именно в этот период в работах О. Тида и Х. Метколфа появляются призывы к восприятию работников как личностей. Происходит зарождение концепции «человеческих отношений». Принято считать, что у истоков этой теории стоит Э. Мэйо. В своих научных трудах он доказывал, что группа рабочих представляет собой социальную систему, воздействие на которую способствует улучшению результатов труда.

Однако развитие социальной ответственности корпораций в начале XX века не получило достаточного распространения из-за событий Первой мировой войны, революций и Великой депрессии 1930-х гг., тяжелые последствия которых усугубили и без того глубокое социальное расслоение. И только лишь в 1950-х гг. в Англии, США и других западных странах начала формироваться теория корпоративной социальной ответственности.

В настоящее время, несмотря на всё многообразие формулировок понятия корпоративной социальной ответственности, общепринятого определения данной категории нет. Но в процессе эволюции концепций социальной роли бизнеса сформированы четыре подхода к пониманию дефиниции корпоративной социальной ответственности.

Первый подход подчёркивает, что единственная ответственность бизнеса – увеличение прибыли для своих акционеров и уплаты налогов. Социальное развитие общества является обязанностью государства. Эта точка зрения была обнародована нобелевским лауреатом по экономике Милтоном Фридманом в 1971 г. в статье «Социальная ответственность бизнеса – делать деньги», и может быть названа теорией корпоративного эгоизма [1, с. 31].

Второй подход, социально-экономический, прямо противоположный теории Фридмана. Основная идея заключается в том, что бизнес должен не только заботиться о росте прибыли, но и делать максимально доступным вклад в решение общественных проблем. Авторство этой теории, получившей название корпоративного альтруизма, принадлежит Комитету по экономическому развитию США.

Третий подход представлен одной из самых сильных «центристских» теорий, теорией «разумного эгоизма». Он построен на том, что социальная ответственность бизнеса – это просто «хороший бизнес», поскольку она сокращает долгосрочные потери прибыли. Филантропические и спонсорские программы способствуют узаконенному снижению налогооблагаемой базы компании и дают хороший «эффект публичности».

Четвёртый подход – интегрированный. Он начал формироваться в 1990-х гг. и предполагает концентрацию благотворительной социальной активности компаний вокруг определённой области, непосредственно связанной с основным направлением их деятельности. Этот подход получил название социально значимых направлений деятельности [2, с. 43-44].

Таким образом, социальная ответственность бизнеса – это комплексное, интегрированное понятие. На данный момент бизнес можно назвать социально ответственным, если его действия обладают следующими чертами:

1. Осуществляются в рамках закона.
2. Имеют этический характер.
3. Имеют добровольный характер.
4. Выражают социально ответственное поведение, которое не может исчерпываться лишь соблюдением требований, предусмотренных законом. Имеет смысл говорить о социальных инвестициях как о самом главном показателе социальной ответственности бизнеса [3, с. 45].
5. Представляют собой рациональный отклик на систему противоречивых ожиданий сторон.
6. Определённым образом влияют на поведение компании и её стратегические цели в экономической сфере.
7. Способны обеспечить положительный внешний эффект в виде роста экономических и социальных показателей [4, с. 21].

При этом для того, чтобы действия компании были квалифицированы как социально ответственные, необходима реализация всей совокупности выше указанных признаков.

Глобализация рынков и методов деловой активности, обострение конкурентной борьбы побуждают руководителей компаний осваивать новые, современные методы и инструменты управления. Социальные инвестиции, репутация, деловой имидж и прочие нематериальные активы, формирующиеся в результате проведения компанией социальной политики, становятся необходимым условием достижения устойчивого и продолжительного делового успеха компаний, главным фактором их конкурентоспособности [5, с. 34].

Преимущества компаний в современной рыночной системе состоят не только в наличии у них передовых технологий, но и нематериальных факторов, влияющих на их рыночную стоимость. Одним из этих факторов является реализация социальных инвестиций. Социальные инвестиции – это инвестиции, направленные на развитие творческого и трудового потенциала людей на основе повышения качества жизни населения посредством формирования и развития социальной и экологической инфраструктуры, институтов гражданского общества с целью повышения устойчивости бизнеса и уменьшения его рисков [6, с. 158].

Кроме того, реализация социальной политики способствует формированию особого вида капитала – репутационного. Репутация – это капитал, капитал отношений и мнений, результат восприятия, знания и имиджа фирмы, отношений потребительской лояльности, социальной ответственности.

Практика западного бизнеса показывает, что репутационный капитал открытой компании учитывается наравне с интеллектуальными активами. Глобальное исследование компаний Interbrand и журнала BusinessWeek показало, что в среднем стоимость «неосязаемых ценностей» составляет от 10 до 25% их рыночной капитализации. Снижение индекса репутации компании на 1% ведёт к падению её рыночной стоимости на 3%.

Репутационный капитал представляет собой своего рода мультипликатор устойчивого роста дохода. По данным бизнес-школы Гарвардского Университета за последние 11 лет компании по всему миру, целенаправленно работая со своей репутацией и ведя активную социальную деятельность, повысили доход на 682%, прибыль – на 756%, а численность сотрудников – на 282%. В то же время, компании, не уделяющие этим вопросам внимания, продемонстрировали результаты в 166%, 1% и 36% соответственно [7].

До недавнего времени понятие социальной ответственности практически не ассоциировалось с российским бизнесом. В последнее десятилетие ситуация сильно изменилась. Это и неудивительно, поскольку в случае несоблюдения принципов социальной ответственности, российские компании рискуют остаться на периферии глобальной экономики и будут вынуждены ограничивать свои интересы лишь немногочисленным локальными регионами присутствия.

Период рассмотрения социальных расходов исключительно как вложений средств в соответствии с личными ценностями и этическими принципами меняется признанием инвестиций в человеческий капитал как самого эффективного вложения нашего времени [8, с. 108]. Отдача от человеческого капитала происходит посредством прохождения им нескольких стадий: формирование, реализация, оценка и координация.

Ответственность перед обществом в решении важных социальных задач признаётся в документах более чем 2/3 компаний, хотя стратегия социальной ответственности, в которой фиксируются цели и пути их достижения, у российского бизнеса пока не сложилась [9].

В России осуществление практики социальной политики для крупных компаний является необходимым и относится к факторам, непосредственно влияющим на экономическую эффективность корпораций. Например, в России 460 моногородов, в которых проживает ¼ городского населения страны и производится 40% ВВП. Корпорации поставлены перед необходимостью уделять внимание социальной политике, поскольку от уровня социально-экономического развития места их дислокации зависит их собственная эффективность [3, с. 47].

Главный критерий эффективности социальных инвестиций бизнеса – рост его инвестиционной стоимости в долгосрочном периоде. Для повышения их эффективности компании должны принимать решения о формировании портфеля инвестиционных социальных программ на основе системы показателей, которая учитывает интересы и бизнеса, и стейкхолдеров.

Многие исследователи и практики считают, что компании, реализуя социальные программы и проекты, ухудшают свою эффективность. Здесь возникает такая ситуация, когда с одной стороны, современные государства стремятся к либерализации экономического режима, с другой – при этом возрастают требования общества к корпорациям с точки зрения их социальной ответственности. В результате компании вынуждены искать сложный компромисс между требованиями инвесторов в отношении отдачи на вложенный капитал и издержками, связанными с социальной ответственностью.

Но в то же время анализ показывает, что руководители предприятий положительно оценивают влияние социальных инвестиций на стоимость бизнеса: более 80% из них считают, что социальная активность компаний влияет на её репутацию и укрепление бренда; около 60% отмечают повышение мотивации сотрудников; около 50% утверждают, что социальная активность способствует повышению конкурентоспособности компании на рынке [10].

Российские компании в отличие от компаний советского периода начинают относиться с социальному инвестированию с прагматической точки зрения, считая выгоды, разрабатывая социальные программы, внедряя социальную отчётность, формулируя цели и задачи социальной политики.

Исследования многих учёных показали, что социальные инвестиции, как в России, так и на Западе, благотворно влияют на деловую практику компаний и стимулируют позитивные перемены в обществе. Бизнесу очень важно понять, что расходы на социальные программы – это не благотворительность, а инвестиции, имеющие значительный социальный эффект. Многие зарубежные исследования показывают: при прочих равных условиях люди выбирают ту компанию, которая, по их мнению, является социально ответственной. А в дальнейшем эти предпочтения трансформируются в действия – покупку акций, приобретение товаров и услуг этой компании [11, с. 135].

Понятие свободы неотделимо от понятия ответственности. Принимая какое-либо решение согласно своим предпочтениям, бизнесмен должен нести ответственность за его последствия. В этом и заключается преодоление противоречий капиталистического общества, главное из которых – противоречие между общественным характером производства и частным присвоением результатов труда.

Побудить предпринимателя вести социально направленную хозяйственную деятельность могут различные факторы. Это может быть стремление извлечь выгоду, а может быть и следование своим морально-этическим принципам. Но в любом случае социально ориентированный бизнес имеет значительные преимущества в столь сложной и противоречивой конкурентной среде. Среди них можно выделить снижение рисков компании, преодоление административных барьеров, формирование благоприятного инвестиционного климата в регионе, снижение социальной напряжённости, рост производительности труда, рост производства и, конечно же, укрепление имиджа компании.

Литература:

1. Одегов Ю., Котова Л. Социальная ответственность бизнеса как залог его успешного развития // Социальная политика и социальное партнёрство. 2011. №12. С. 30-37.
2. Канаева О.А. Социальная политика компании: исходные посылки анализа // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5, Экономика. 2011. Выпуск 4. С. 41-52.
3. Шеменева О.В., Макеев А.Н. Ответственность предпринимательства // Региональная экономика: теория и практика. 2012. №14. С. 44-49.
4. Савичева Е.Ю. Признаки социально ответственного поведения предпринимательских структур: к вопросу о дефиниции категории «социальная ответственность бизнеса» // Российское предпринимательство. 2011. №8. Выпуск 1. С. 17-22.
5. Лобызенкова В.А. Социальная ответственность бизнеса: роль в инновационной экономике//Инновационная деятельность.2012. №1. С. 29-34.
6. Аникина И.Д. Повышение стоимости компании: роль социальных инвестиций // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3, Экономика. Экология. 2010. №2 (17). С. 156-162.
7. BizTimes. URL: http://www.biztimes.ru (дата обращения: 26.02.2012).
8. Беляева И.Ю., Данилова О.В. Репутационный капитал и социальная ответственность современной корпорации // Качество. Инновации. Образование. 2012. №5. С. 106-110.
9. Трапицын С.Ю. Мотивация персонала в современной организации: учебное пособие. ООО «Книжный Дом», 2007. 240 с.
10. Благов Ю.Е. Доклад о социальных инвестициях. М.: Ассоциация менеджеров, 2008. 95 с.
11. Чубарова Т.В. Социальная ответственность бизнеса: Россия на фоне мирового опыта // Россия и современный мир. 2011. №3. С. 131-144.

Татьяна Шушкевич
(Таганрог, Россия)

К ВОПРОСУ О ГАРМОНИЗАЦИИ ТРЕБОВАНИЙ К ОБЪЕКТАМ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Успешная интеграция государства в мировое экономическое сообщество напрямую связана с минимизацией барьеров на пути перемещения различных ресурсов. Свободное экономическое пространство, в пределах которого могут свободно перемещаться товары, услуги, капитал и труд человека, служит основой процветания стран, объединяющихся в экономические союзы. Примерами таких объединений могут служить, например, Mercosur – общий рынок стран Южной Америки (экономическое и политическое соглашение между Аргентиной, Бразилией, Уругваем, Парагваем и Венесуэлой); NAFTA –Североамериканское соглашение о свободной торговле (соглашение о свободной торговле между Канадой, США и Мексикой) или ECOWAS – региональный союз стран Западной Африки, куда входят пятнадцать государств.

В рамках подобных объединений стороны принимают различные соглашения, направленные на сближение законодательств. Например, в Европейском Союзе (ЕС) разработаны инструменты для снятия барьеров на пути свободного обращения товаров. Среди них особое положение занимают решение Совета Европы [1] от 7 мая 1985 г. по новому подходу к технической гармонизации и стандартам 85/С 136/01 (Директива Нового подхода) и решение Совета Европы [2] от 21 декабря 1989 г. по глобальному подходу к оценке соответствия 90/С 10/01 (Директива Глобального подхода).

Общим в этих подходах является то, что они ограничивают вмешательство государства в деятельность субъектов производственно-хозяйственной деятельности. Новый подход к технической гармонизации и стандартам, согласно 85/С 136/01, базируется на следующих четырех фундаментальных принципах:

– гармонизация законодательства ограничивается принятием Директив ЕС, устанавливающих основные требования по безопасности продукции;

– компетентные организации в области стандартизации разрабатывают технические спецификации, необходимые для производства и поставки на рынок продукции, соответствующей требованиям Директив;

– эти технические спецификации не являются обязательными и имеют статус стандартов, добровольных для выполнения;

– изготовитель может не производить продукцию в соответствии со стандартами, но в этом случае он обязуется представить доказательства, что его продукция соответствует основным требованиям Директивы.

Предложенный подход означает, что государство гарантирует минимально необходимый уровень безопасности объектов технического регулирования и требует от производителя его обеспечить и подтвердить.

В Российской Федерации указанный подход к обеспечению безопасности и снятию барьеров в торговле реализуется на основе вступившего в силу 1 июля 2003 Закона РФ "О техническом регулировании". Закон регулирует отношения, возникающие при установлении обязательных требований к продукции и процессам и оценке соответствия продукции этим требованиям. Кроме того, в сферу действия этого закона попадает исполнение требований и оценка соответствия на добровольной основе.

В соответствии с законом "О техническом регулировании", в РФ были введены новые нормативные документы – технические регламенты.

Закон выполняет основные положения Соглашения по техническим барьерам в торговле всемирной торговой организации, в котором, в частности, говорится:

"С целью гармонизации технических регламентов на возможно более широкой основе члены в пределах своих возможностей принимают полноценное участие в подготовке соответствующими международными органами по стандартизации международных стандартов для товаров, в отношении которых они либо приняли, либо предполагают принять технические регламенты".

Согласно закону, в качестве основы для разработки национальных технических регламентов, могут использоваться международные стандарты, рекомендации и другие нормативные документы международных организаций, а так же национальные стандарты. Однако подобный подход не может обеспечить должный уровень гармонизации и установление единых обязательных требований к объектам технического регулирования. Спустя семь лет после введения в действие этого закона, правовые институты, заложенные в нем, были признаны неэффективными. За семь лет действия закона были приняты одиннадцать национальных технических регламентов, что не могло получить положительную оценку. Стало очевидным, что гармонизация должна осуществляться в рамках экономических и торговых союзов, членом которых является Российская Федерация. Принятие технических регламентов под эгидой таких союзов автоматически обеспечивает необходимых уровень гармонизации законодательства, касающегося вопросов технического регулирования в странах – участницах союзов.

Российская Федерация является членом Евразийского Экономического Сообщества (ЕврАзЭС). Договор об учреждении ЕврАзЭС был подписан в Астане 10 октября 2000 г. главами пяти государств

(Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия и Таджикистан) и вступил в силу 30 мая 2001 г. после его ратификации всеми государствами-членами.

Среди основных задач Сообщества можно выделить несколько: завершение оформления в полном объеме режима свободной торговли, формирование общего таможенного тарифа и единой системы мер нетарифного регулирования; обеспечение свободы движения капитала; формирование общего финансового рынка; установление общих правил торговли товарами и услугами и их доступа на внутренние рынки; сближение и гармонизация национальных законодательств; обеспечение взаимодействия правовых систем государств ЕврАзЭС с целью создания общего правового пространства в рамках Сообщества.

Долгое время Союз оставался достаточно формальной организацией и фактически развиваться стал только последние несколько лет. В соответствии с уставными целями и задачами Сообщества и руководствуясь принципом разноскоростной интеграции, Беларусь, Казахстан и Россия в 2007 году создали Таможенный союз, к которому другие государства Сообщества будут присоединяться по мере готовности.

Цель формирования Таможенного союза - создание единой таможенной территории, в пределах которой применяется единый таможенный тариф и другие единые меры торговли с третьими странами.

С 1 января 2012 года, на территории трёх стран-участниц Таможенного союза, начало действовать Единое Экономическое Пространство (ЕЭП). В полной мере интеграционные соглашения ЕЭП, принятые 18 ноября 2011 года, начали работать с июля 2012 года. Эти интеграционные процессы подразумевают создание единого правового пространства, в том числе и в сфере технического регулирования.

В настоящее время на территории РФ могут действовать три типа регламентов: технические регламенты ЕврАзЭС, технические регламенты Таможенного союза и технические регламенты РФ.

Наивысший приоритет имеют технические регламенты ЕврАзЭС. Согласно статье 5 Соглашения стран – членов ЕврАзЭС "О проведении согласованной политики в области технического регулирования, санитарных и фитосанитарных мер", Технические регламенты ЕврАзЭС являются обязательными для государств – членов ЕврАзЭС и подлежат введению на территории государств Сторон в порядке, предусмотренном их законодательством.

Технические регламенты Таможенного союза разрабатываются в случае, если на продукцию, для которой в рамках Таможенного союза устанавливаются обязательные требования, не приняты технические регламенты Евразийского экономического сообщества.

В случае принятия технического регламента Евразийского экономического сообщества в отношении продукции, на которую принят технический регламент Таможенного союза, действие технического регламента Таможенного союза или соответствующей его части прекращается с даты вступления в силу технического регламента Евразийского экономического сообщества.

То же верно и в отношении национальных технических регламентов – они прекращают свое действие, если на продукцию принимается технический регламент Таможенного Союза или ЕврАзЭС. Фактически, разработка национальных технических регламентов приостановлена.

Наиболее динамично идет разработка технических регламентов Таможенного союза. Формирование ЕЭП заставляет ускорять этот процесс для обеспечения свободного перемещения товаров. Уже приняты 31 технический регламент Таможенного союза, десять проектов внесены на внутригосударственное согласование и пять вынесены на публичное обсуждение. Практика применения обнаруживает некоторые недостатки системы подтверждения соответствия – например, к актуальным вопросам относится доступность стандартов, являющихся доказательной базой соответствующих технических регламентов, а так же отсутствие необходимых методик выполнения измерений при оценке (подтверждении) соответствия продукции требованиям технических регламентов Таможенного союза. Согласно статье 8 Соглашения стран – членов ЕврАзЭС "О проведении согласованной политики в области технического регулирования, санитарных и фитосанитарных мер" одним из принципов гармонизации национальных стандартов является "доступность национальных (государственных) стандартов, информации о порядке их разработки, принятия (утверждения) и опубликования". А в Соглашении "О единых принципах и правилах технического регулирования в республике Беларусь, республике Казахстан и Российской Федерации" подобный пункт отсутствует. На доступность стандартов указывает только пункт 11 Положения "О порядке формирования перечней международных и региональных (межгосударственных) стандартов, а в случае их отсутствия – национальных (государственных) стандартов, обеспечивающих соблюдение требований технического регламента Таможенного союза и необходимых для осуществления оценки (подтверждения) соответствия", утвержденный Решением Комиссии Таможенного союза от 7 апреля 2011 года " Органы Сторон по стандартизации, национальные (государственные) стандарты которых включены в Перечень, должны обеспечить органы по стандартизации Сторон официальными экземплярами данных национальных (государственных) стандартов на русском языке в электронном виде".

Разработка технических регламентов ЕврАзЭС представляется более значимой, поскольку территория действия этих нормативных документов шире. Однако она идет медленнее, требуя большего количества согласований. График разработки первоочередных технических регламентов ЕврАзЭС на 2011 год еще не выполнен. Тем не менее, использование наднациональных норм позволяет решить проблему гармонизации в рамках региона и обеспечить свободное перемещение товаров на определенной территории.

Литература:

1. Решение Совета Европы от 7 мая 1985 г. по новому подходу к технической гармонизации и стандартам (85/С 136/01) [Электронный ресурс] // Официальный сайт Комитета по техническому регулированию, стандартизации и оценке соответствия. – Режим доступа: http://www.rgtr.ru/nav/foreign-experience/es-directives.
2. Решение Совета Европы от 21 декабря 1989 г. по глобальному подходу к оценке соответствия (90/С 10/01) [Электронный ресурс] // Официальный сайт Комитета по техническому регулированию, стандартизации и оценке соответствия. – Режим доступа: http://www.rgtr.ru/nav/foreign-experience/es-directives.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Кибриёхон Атоева, Мамлакат Атоева
(Худжанд, Таджикистан)

ВКЛАД РУССКОЯЗЫЧНОГО НАСЕЛЕНИЯ В РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ ГОРОДА ХОДЖЕНТА

Особенно важные прогрессивные сдвиги в экономической, социальной, культурной и этнической жизни народов Средней Азии, в том числе города Ходжента, после присоединения края к России вызвало общее развитие культуры. Вместе с тем число людей, занятых в сфере культуры в городах, не говоря о сельских местностях Средней Азии, было неимоверно мало. Так, по данным всеобщей переписи Российской империи 1897 года, «в Ходженте с 30-тысячным населением наукой, литературой, искусством занималось считанное число людей, учебной и воспитательной деятельности более 100 человек, врачебной и санитарной деятельностью около 40 человек, и было зарегистрировано 2400 человек грамотных, то ест 8% из общего количества горожан»[1].

Первый начальник Ходжентского уезда, полковник А.Н. Кушакевич, на основе личных наблюдений, археографических материалов и свидетельства очевидцев подготовил серию оригинальных очерков о Ходженте, с которыми более 100 лет тому назад ознакомились читатели «Туркестанских ведомостей». Развитию творческой деятельности народных мастеров, обмену опытом, пропаганде достижений технической и изобретательской мысли способствовала организация выставочного дела в дореволюционном Туркестане. В 1870г. по инициативе начальника Ходжентского уезда полковника А.А. Кушакевича, в русской части Ходжента проведена первая краевая выставка местной промышленности.

Помимо развития культуры, началась проходившаяусиленным темпом и отличавшаяся решительной силой борьба за установление и упрочение Советской власти в Северном Таджикистане. Борьба за победу Советской власти в Ходженте-административно-политическом центре Северного Таджикистана – происходила в обстановке, когда по всей стране развернулась подготовка к созыву Второго Всероссийского съезда Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. 10 октября 1917г. Ходжентский Совет избрал на II-й Всероссийской съезд Советов своего делегата – большевика Д.Т. Деканова, поручив ему отстаивать на съезде требование о передаче «всей власти в руки пролетариата и беднейшего крестьянства в лице Советов рабочих и солдатских депутатов в общероссийском масштабе, не дожидаясь созыва Учредительного собрания»[2].

Это было официальное мнение Ходжентского Совета об организации власти. Делегаты Ходжентского Совета – Д.Т. Деканов и Самаркандского Совета – А. Фролов в анкете большевистской фракции II-го съезда на вопрос: «Официальное отношение Совета к вопросу о власти?» - (т.е. Ходжентского и Самаркандского Советов. – Т.К.) дали ответ – «Вся власть Советам!»[3]. Они приняли активное участие в проведении вооруженного восстания в Петрограде и в формировании на съезде Советов Совнаркома РСФСР во главе с В.И. Лениным. Посланцы трудящихся Ходжента, большевики И. Калугин и Хайдар Усманов с оружием в руках боролись за установление Советской власти в Ташкенте. Тонким наблюдателем жизни и быта народов Средней Азии был начальник Ходжентского уезда, затем губернатор Самаркандский области Н.С. Лыкошин. Штрихи истории позднефеодального и колониального Ходжента можно наблюдать в трудах знаменитого востоковеда В.В. Бартольда, неутомимого учёного-краеведа В.Л. Вяткина, знатока истории Туркестана А. А. Семёнова, известного этнографа М. С. Андреева. Статистические сведения свидетельствуют, что подавляющее большинство населения Ходжента составляли таджики. А. П. Федченко в своем письме генерал-губернатору К. П. Кауфману в 1872 г. назвал жителей Ходжента «трудолюбивым и понятливым таджикским населением»[4].

Как по сведениям старожилцов города Ходжента, так по архивным сведениям Якубджон Фаранг был первым механиком по обслуживанию первого автомобиля в Ходженте, приобретённого местным богачом Гафурходжой Мухаммаом Юнусовым. Водителями были русские шофёры П.П. Афанасьев и Я.М. Аваков.

Важнейшим средством культурного прогресса явилась школа. Руководствуясь положениями ленинского декрета «Об учреждении Государственной комиссии по просвещению» от 9 ноября 1917 года, партийные и государственные органы, несмотря на тяжёлое экономическое состояние края, окружённого кольцом вражеской блокады, развернули борьбу и на фронте культуры.

Совет народного образования в Ходженте был учрежден 28 апреля 1918 года. Первым комиссаром народного образования Ходжентского уезда был назначен известный этнограф, впоследствии член-корреспондент Академии наук ССР М. С. Андреев[5]. В зарождение первых советских школ в Ходженте, постановку и развитие дела народного просвещения, успехи культурной революции в городе большую вклад внесло русскоязычное население в лице Волошина Николая Ивановича, П. К. Смирнова, Н. К. Сербулова, А. И. Климука , А.В. Степницкой и многие другие.

Рождение и становление Ленинабадского педагогического института протекало в процессе преодоления разных трудностей, очень слабой была материально-техническая база, на первых порах лекционными аудиториями служили неприспособленные старые кибитки, нехватало преподавателей, не было единых планов и программ, отсутствовали многие учебники и пособия, крайне узким был круг абитуриентов[6] . В первые годы преподавание в институте велось только на русском языке, так как весь преподавательский состав был укомплектован русскими специалистами. Мы вправе отметить, что без

дружеской братской помощи русских, украинских, белорусских, латышских учёных невозможно было бы создание полноценной высшей школы в городе Ходженте. С чувством глубокого почтения и уважения можно назвать имена учёных один среди которых из первых ректоров Л. Е. Месенжников, профессора Б. М. Комаров. А.А. Дибров, преподаватели М. А.Тупиков, А. П. Писарев, В. С. Шардаков, М. Ф. Коновалова, В. М. Корниенко, С. Н. Фадеев, Б.М. сёстры Морозовские, Н.А. Кормилин , М. Г. Закоменский, А. В. Бурцева, и еще десятки других.

Примерно с 50-х годов XX в. начинается особенно интенсивное изучение истории Ходжента-Ленинабада советского периода. Внимание историков всё больше привлекают вопросы становления Советской власти в Ходженте и борьбы за её упрочение, истории создания Ходжентской партийной организации и её деятельности по мобилизации трудящихся города на построение социалистического общества, осуществление индустриализации и культурной революции и т.д. В разработку этих проблем значительную лепту внесли историки Ленинабадского Госпединститута им. С.М. Кирова-профессор В.М. Ионова, доценты Н.С. Журавлёва, Л. П. Сечкина, А. Я. Вишневский и другие. Значительную историко-этнографическую литературу о городах и сельских местностях Туркестанского края создали дореволюционные русские востоковеды: Ф. Ефремов, Н. Потанин, П. Вельяминов-Зернов, А. Кун, В. Наливкин, А. Гребенкин, Н. Кирпичников, В.Масальский и др.

В 50-е-80-е гг. появились книги по истории Минска, Казани, Киева, Риги, Горького, Свердловска Уфы и т.д. На украинском языке была издана 26-ти томная «История городов и сёл Украинской ССР»

С помощью дружбы и поддержки братских народов СССР год за годом все отрасли развивались в Таджикистане, в том числе в древнем, старом и новом быстрорастущим Ходжент-Ленинабаде-Худжанде. «Развитое социалистическое общество характеризуется еще более активным привлечением широчайших трудящихся масс к строительству культуры, к овладению всеми её достижениями»[7]. В течение 20 лет, по отчётам народного образовании (1960/61- 1981/82), сеть школ воз росла до 31 (было 22) и охватывает 27 тысяч детей. На высоком уровне велись трудовое воспитание и производственная учёба в средней школе № 7, которая с 1976 года притупила к выполнению производственных заказов мебельной и швейной фабрик[8] .

Отрадно отметить, что в годы Независимости заново возраждается дружба народов закрепляются международные договора, которые заключает Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон .

Список использованной литературы

1. Всеобщая перепись, 1883, 1905, с. 96-97
2. История Ленинабада, Душанбе, Издательство Ирфон, 1986 г., с.206
3. ЦГА Тадж. ССР, ф. 46, оп. 1.д. 1, л. 22.
4. А. П. Федченко В Кокандском ханстве. В кн., Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник, вып. 2,СПб., 1873,с. 387
5. История Ленинабад, Душанбе, Издательство Ирфон 1986 г., с.309
6. Ленинабадский педагогический институт-50 лет. Юбилейный сб., Ирфон, Душанбе,1982, с. 7.
7. История Ленинабада, Душанбе, Издательство Ирфон, 1986 г., с.492
8. Атоева К.М. Дневник записей, рукопись, 1970/71 учебный год, с.14.

Катерина Варивода
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

КИЇВСЬКА НАУКОВА ШКОЛА В ГАЛУЗІ ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЇ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК (кінець XIX — середина XX століття)

Українські вчені зробили вагомий внесок у розвиток електрофізіології, зокрема в розроблення її ключових положень — походження і природи електричних потенціалів живих клітин та зв’язку цих потенціалів з процесами збудження і гальмування в нервових і м’язових клітинах [9, с. 12]. Значна кількість досліджень з даних питань була зроблена вченими Київського університету імені св. Володимира (нині національний університет ім. Т.Г. Шевченка).

Електрофізіологічні дослідження в Київському університеті св. Володимира були розпочаті на кафедрі фізіології здорової людини медичного факультету. В 1884-1908 рр. завідувачем кафедри був обраний Сергій Іванович Чир'єв. [7, с. 33]

Будучи учнем І.М. Сєченова, вчений значну увагу приділяв дослідженню фізіології нервової системи, а особливо електрофізіології нервів і м'язів. С.І. Чир'єв значно розширив фізіологічну лабораторію, поповнив її устаткування новими приладами, переважно для електрофізіологічних досліджень. Також для фізіологічних досліджень С.І. Чир'євим була створена досить складна установка — капілярний електрометр (за Ліпманом), з фотографічною реєстрацією показників. За допомогою цієї установки вчений проводив дослідження електрорушійних властивостей мозку, скелетних м'язів і серця. Результати цих досліджень С. І. Чир'єв опублікував в статтях: "Електрорушійні властивості нервів і м'язів" (1901), "Електрорушійні властивості мозку і серця" (1904) [2, с. 108].

С.І. Чир'єв, який присвятив багато своїх досліджень електричним явищам у тваринних тканинах додержувався щодо цього оригінальної точки зору, а саме: він вважав, що струми дії і нервів, і м'язів є результатом не негативних електричних потенціалів, як це відбувається в дійсності і як це вважають усі з

часу Дюбуа Реймона, а результатом зміни опору цих тканин при їх діяльності. Вчений стверджував, що струми дії виникають тільки в пошкоджених нервах і м'язах [3, с. 30].

В 1910 р. за рекомендацією С.І. Чир'єва на посаду завідуючого кафедрою фізіології був обраний Василь Юрійович Чаговець — основоположник іонної теорії збудження. На той час В.Ю. Чаговець вже отримав світове визнання як електрофізіолог, якого недарма тоді називали російським Гельмгольцем [2, с. 112].

В Київському університеті св. Володимира В.Ю. Чаговець продовжив започатковані С.І. Чир'євим наукові дослідження з вивчення природи електрорушійних сил живих тканин та впливу електричного струму на рефлекторну діяльність центральної нервової системи. Роботу на кафедрі фізіології В.Ю. Чаговець розпочав з її переобладнання. У фізіологічній лабораторії кафедри велась велика конструкторська робота зі створення нових приладів. Вченому вдалось для цих цілей виклопотати велику суму — 20 000 крб. За ці кошти було придбано за кордоном струнний гальванометр, кімограф, електричні вимірювальні апарати, оптичні прилади. В.Ю. Чаговець організував при кафедральній лабораторії віварій, збудував операційну і клініку для піддослідних тварин [5, с. 58].

Експериментальні дослідження під керівництвом В.Ю. Чаговця проводилися в широкому діапазоні, що стало характерною рисою київської університетської фізіологічної школи. Успішно розвивались дослідження в галузі електрофізіології, фізіології травлення і кровообігу. Незабаром фізіологічна лабораторія В.Ю. Чаговця посіла одне із провідних місць серед фізіологічних лабораторій Росії [8, с. 86].

З електрофізіологічних досліджень, проведених в лабораторії В.Ю. Чаговця, слід відзначити праці з вивчення подразнювальної дії розрядів конденсаторів, електропотенціалів конусоподібних м'язів, електротонічних потенціалів нервів, залежності між тривалістю електричного струму і його подразнювальною дією [3, с. 32].

Особливу увагу В.Ю. Чаговець приділяв дослідженню електричних потенціалів слизової оболонки шлунка. Для цього вченим був використаний наступний метод: до гальванометра було приєднано два відвідних електроди, один з них знаходився в середині шлунку, а інший — на поверхні шкіри живота. При цьому було зареєстровано значний струм і встановлено, що слизова оболонка шлунку має негативний потенціал по відношенню до м'язового шару. Під час виділення залозами шлункового соку після прийому їжі струм зменшується і набуває протилежного напряму. На думку В.Ю. Чаговця цей струм обумовлений секреторною діяльністю шлункових залоз. Зміни цього струму вчений сфотографував у вигляді кривої, яка дістала назву електрогастрограми [5, с. 59].

Окрім В.Ю. Чаговця, дослідженням електричних потенціалів слизової шлунка займалися його співробітники А.І. Венчиков, Є.С. Стальненко, Є.А. Столярська, Л.Л. Гіждеу. В.Ю. Чаговець не тільки створив теорію електрогастрограми, а й прагнув запровадити електрогастрографічні дослідження в клініці при обстеженні хворих [3, с. 32].

Водночас велику увагу В.Ю. Чаговця привертає до себе і центральна нервова система. У 1912 р. вчений опублікував експериментальне дослідження, присвячене впливу переривчастого електричного струму на центральну нервову систему. У тому ж році його співробітник Е. Майдель опублікував працю про стомлення нервових центрів. У 1913 р. другий його співробітник, В. Правдич-Немінський провів дослідження електричних струмів, що виробляються головним мозком при його діяльності [1, с. 43].

В.В. Правдич-Немінським розробив і вперше застосував метод об'єктивної графічної реєстрації електричних реакцій кори великих півкуль головного мозку ссавців. Електричні процеси реєструвались з допомогою струнного гальванометра на рухомому фотопапері у вигляді ряду хвиль і зубців різного розміру і послідовності. До цього його попередниками дані явища спостерігались лиш візуально (дзеркальний гальванометр) чи за допомогою телефону. Отримані графічні зображення В.В. Правдич-Немінський назвав "електроцереброграмою". Пізніше зарубіжними дослідниками даний термін було замінено на електроенцефалограму [6, с. 8].

В.В. Правдич-Немінський виявив, що у електроцереброграмі можна виділити коливання щонайменше п'яти типів, а також детально дослідив закономірності впливу на електрокортикограму наркозу і порушення кровообігу. Вчений доказав фізіологічну природу реєстрованих електричних коливань (на противагу поширеній на той час фізичній гіпотезі, пов'язаній з пульсацією судин).

Пізніше більша частина результатів В.В. Правдича-Немінського була підтверджена Гансом Бергером на людині, а ритми, позначені Правдичем-Немінським римськими цифрами, Бергер позначив грецькими літерами. Слід відмітити, що В. В. Правдич-Немінський вперше зареєстрував електричну активність мозку не через трепанаційний отвір, а з поверхні головного мозку, тобто отримав першу електроенцефалограму у сучасному розумінні. Це дозволило використовувати даний метод запису біострумів мозку не тільки на тваринах, але і у людини [7, с. 33].

В 1920-1933 рр. в Україні відбулося складне реформування вищої школи. На початку 20-х років XX ст. медичний факультет Київського університету був реорганізований в перший Київський медичний інститут. Завідувачем кафедри нормальної фізіології був В.Ю. Чаговець, який продовжив свою експериментальну діяльність з електрофізіології. В 1935 р. вчений відмовився від посади завідуючого кафедрою і залишився професором кафедри, а з 1936 р. він завідував кафедрою фізіології 2-го Київського медичного інституту [5, с. 53].

В 1935 році за пропозицією академіка В.Ю. Чаговця завідуючим кафедрою фізіології людини 1-го Медичного інституту став Данило Семенович Воронцов. Після переїзду до Києва Д.С. Воронцов продовжив розпочаті в Казані дослідження фізіологічних властивостей нервових закінчень в скелетних м'язах, зокрема його увагу привернуло явище песимуму, відкрите М.Є. Введенським. На основі

проведених експериментальних досліджень Д.С. Воронцов створює оригінальну концепцію про механізм песимального гальмування [2, с. 134].

Упродовж 1937-1939 рр. Д.С. Воронцов займався оволодінням осцилографічною методикою. До цієї справи були залучені аспіранти і механік фізіологічної лабораторії. За два роки власними силами були збудовані катодний осцилограф, підсилювач постійного струму до нього і за допомогою цього приладу досліджені струми дії скелетних м'язів жаби. Це дослідження було перерване Великою Вітчизняною війною, під час якої була зруйнована вся фізіологічна лабораторія, а разом з нею і осцилографічна установка [3, с. 32].

У 1945 р. Д.С. Воронцов був одним із ініціаторів створення науково-дослідного Інституту фізіології тварин при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка. З 1945 по 1956 роки Д.С. Воронцов завідував відділом загальної фізіології інституту і одночасно працював професором кафедри фізіології тварин і людини. Упродовж цих років Д.С. Воронцов віддає всю свою енергію і величезний досвід справі вихованню молодих фізіологів та розвитку фізіологічної науки в університеті. Під його керівництвом відділ загальної фізіології став одним із провідних центрів електрофізіології не тільки в Україні, але і в усьому Радянському Союзі. Виконані в ньому науково-дослідні праці стали відомі також далеко за межами України [4, с. 5].

Під керівництвом Д. С. Воронцова розпочинали працювати видатні фізіологи Платон Григорович Костюк і Володимир Іванович Скок. Роботи цих вчених пов'язані з першим використанням внутрішньоклітинних електродів. Електрофізіологічні методи широко використовувалися у науковій роботі Інституту фізіології: при вивченні ролі центральних структур у регуляції травлення (П.Г. Богач, В.Д. Сокур), механізмів поведінки тварин (А.І. Ємченко, П.Д. Харченко, Г.М. Чайченко, М.Ю. Макарчук, І.Г. Зима), біофізики м'язових і секреторних клітин (П.Г. Богач, Ф.В. Бурдига, З.Д. Скрипнюк) [7, с. 34].

Таким чином, вчені Київського університету імені Т.Г. Шевченка зробили вагомий внесок у розвиток електрофізіології. Їх дослідження і відкриття сприяли становленню електрогастрографії та електроенцефалографії. Значну увагу вчені приділяли дослідженню впливу електричного струму на рефлекторну діяльність нервової системи, вивченню електричних потенціалів слизової оболонки шлунка, дослідженню електричної активності мозку, визначенню фізіологічних властивостей нервових закінчень в скелетних м’язах. Слід також відмітити, що електрофізіологічна школа Київського університету імені Т.Г. Шевченка активно продовжує свою роботу і в наш час.

Література:

1. Воронцов Д.С. В.Ю. Чаговець — Основоположник сучасної електрофізіології / Д.С. Воронцов. — К.: Видавництво київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1957. – С. 43.
2. Воронцов Д.С. Нариси з історії фізіології на Україні / Воронцов Д.С, Нікітін В.М., Серков П.М. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959. - С. 108, 112, 134.
3. Воронцов Д.С. Розвиток електрофізіології на Україні / Д.С. Воронцов// Фізіологічний журнал академії наук Української РСР. – 1957. – Т. 3. - №5. – С. 32.
4. Даниил Семёневич Воронцов (К семидесятилетию со дня рождения) // Физиологический сборник Киевского государственного университета им. Т.Г. Шевченка. – 1957. – №10. – С. 5.
5. Клименко Л.О. Чаговець Василь Юрійович — засновник електрофізіологічних досліджень в Україні / Л.О. Клименко // Питання історії науки і техніки. – 2012. - № 3 (23). – С. 53, 58-59.
6. Правдич-Неминский Владимир Владимирович. Электроцеребрография, электромиография и значение ионов амония в жизненных процесах организма [Избр. труды. Вступит. статья: «Владимир Владимирович Правдич-Неминский» с. 5-16 К.М. Быкова]. Л.: Медгиз, Ленингр. отд-ние, 1958. – С. 8.
7. Психофізіологічні та вісцеральні функції в нормі і патології :Тези доп. VI Міжнар. наук, конф., присвяченої 170-річчю кафедри фізіології людини і тварин та 100-річчю школи електрофізіології Київського університету, Україна, Київ, 9-11 жовтня 2012 р. - К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – С. 10, 33-34.
8. Физиологические науки в СССР: становление, развитие, перспективы [Н.А. Агаджанян, Ю.П. Голиков, Т.И. Грекова и др. Редкол.: Н.П. Бехтерева (отв. ред.) и др. Предисл. Н.П. Бехтеревой; АН СССР, Отние физиологии] — Л.: Наука Ленингр. отд-ние, 1988. – С. 86.
9. Чайченко Г.М. Фізіологія людини і тварин : Підручник / Г.М. Чайченко, В.О. Цибенко, В.Д. Сокур; За ред. В.О. Цибенка. – К.: Вища шк., 2003. – С. 12.

Науковий керівник: доктор історичних наук, Коцур Надія Іванівна

Ірина Верховцева
(Ізмаїл, Україна)
Ольга Луньова
(Одеса, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ СТАЛІНСЬКОЇ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'Ї (ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ)

Південно-західну частину Одещини в науковій літературі через особливу історичну долю та надзвичайно різноманітний етнічний склад населення виділяють в особливий історико-географічний регіон - Українське Подунав'я [1, с. 88; 2, с.50]. У 1940-і – на початку 1950-х рр. (за виключенням періоду румунської окупації з червня 1941 до серпня 1944 р.) край переживав одну з найдраматичніших сторінок своєї історії, пов'язаної з встановленням та утвердженням тут радянського режиму (тими часами він входив до складу Аккерманської (з липня до грудня 1940 р.), а потім – Ізмаїльської області (з грудня 1940 р. до квітня 1954 р.)). Складовою сталінських соціальних експериментів у Подунав'ї стали масові переселення, що мали на меті змінити його «соціальне обличчя», створити базу для соціалістичних перетворень.

Вивчаючи історію радянізації регіонів нашої Батьківщини, що увійшли до складу УРСР на початку Другої світової війни, Українське Подунав'я вчені, на жаль, обходили увагою, хоча переселенська діяльність сталінського режиму у роки війни та повоєнну добу в цілому належить до числа питань, що активно розробляються у вітчизняній гуманітаристиці [3; 4]. Проте спеціальних праць, присвячених Подунав'ю у контексті заявленої проблеми, досі немає, хоча перші кроки у розв'язанні питання зроблено, зокрема, у роботах, в яких досліджуються політико-соціальні, економічні та етнокультурні зміни, що стались в регіоні у роки Другої світової війни й повоєнну добу [5-10]. Не ставлячи за мету усебічне висвітлення проблеми, спробуємо охарактеризувати основні напрямки сталінської переселенської політики в краї означеними часами та її наслідки для його етнічного і соціокультурного розвитку.

Для сталінського керівництва Подунав'я мало важливе стратегічне значення. З його включенням у червні 1940 р. до складу Радянської України кордони СРСР наближались до нафтових промислів Румунії – енергетичного джерела мілітаризованої економіки. Крім того, регіон мав надзвичайно вигідне геополітичне розташування: звідси відкривались шляхи на південь Європи, Балкани та Близький Схід. Це сприяло перетворенню краю на плацдарм для подальшої комуністичної експансії в Європі й Азії. Радянський режим мусив закріпитись у Подунав'ї. Разом з тим, відсутність тут стратегічних природних копалин, специфічні природно-кліматичні умови (періодичні посухи, на які час від часу наражався край, невелика кількість придатної для ведення зернового господарства землі тощо), господарський занепад, що залишився краю у спадок після 22-річного румунського панування, – усе це вимагало від сталінського керівництва вироблення системи ефективних заходів по створенню в Подунав'ї фундаменту «нової», соціалістичної економіки [8, с.236; 9, с.317]. Фахівці відзначають, що способом розв'язання чималої кількості внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем для радянського тоталітарного режиму цими часами стала політика переміщень населення [3, с.13; 4, с.7]. Практикувались примусові переселення (депортації) і добровільні. Досліджуючи процес радянізації «новоприєднаних» земель, вчені, як правило, приділяли увагу першим, залишаючи поза її колом останні. Як свідчать джерела, на відміну від західноукраїнських регіонів, в Українському Подунав'ї сталінська переселенська політика реалізовувалась в обох напрямках, при цьому переміщення відбувались не тільки внаслідок виселення або виїзду звідси, а й в результаті переселення людей до Подунав'я з інших частин країни.

На першому етапі радянізації краю (з червня 1940 до червня 1941 р.), коли було розпочато фронтальний наступ радянського режиму в усіх царинах соціального буття (управлінській, господарській, ідеологічній тощо), вагому роль у політиці місцевого компартійного керівництва відігравали заходи з примусового виселення з Подунав'я німецьких колоністів, боротьба з «ідеологічно ворожими» елементами. Під удар репресій потрапили капіталовласники, представники державних і поліцейських румунських установ та прорумунські налаштованої частини населення, релігійних організацій, місцевих християнських громад [9, с. 317; 10, с.136]. З матеріалів НКДБ СРСР, датованих червнем 1941 р., подибуємо такі факти: з Ізмаїльської області виселено 3,6 тис. осіб, з них 166 осіб заарештовано. Людей переважно переселяли до Казахстану, Красноярського краю, Омської та Новосибірської областей [11]. Цими часами сталінське керівництво ще не змінило свого ставлення до православної церкви на більш лояльне, як це станеться пізніше, після 1943 р., коли радянський режим шукатиме у церкві союзника в справі заохочення симпатій віруючих до «нової» влади [9, с.318]. З відновленням радянської влади у серпні 1944 р. в краї розпочалась друга хвиля примусових виселень, набрали обертів процеси «розкуркулення», депортації піддаються переважно землевласники, а з релігійних мотивів на початку 1950-х рр. депортовані до Сибіру хіба-що представники протестантської течії Свідків Єгови, та й те через їх відмову нести військову службу, що загрожувало безпеці у прикордонному краї і становило базу для потенційного колабораціонізму з можливими окупантами [9, с.320]. На Ізмаїльщині підлягали «розкуркуленню» заможні селяни, що володіли більше, ніж 20 га землі, але фактично у 1948 р. питому вагу розкуркулених становили ті, хто володів лише будинком та коровою [12; 13, с.4-5]. Їх майно конфісковувалось. Виселенні прямували до Томської області працювати на підриємства лісової та паперової промисловості. Протягом 10 років вони перебували на засланні, повернутися до дому змогли тільки з розгортанням процесів десталінізації наприкінці 1950-х рр. Особливу групу виселених становили

робітники колишніх дрібних сільських підприємств, які з початком процесів націоналізації власності залишились без роботи. Їх переміщення не носило відкрито політичного забарвлення, однак фактично це було «добровільно-примусове» виселення. Ця група переселенців потрапила на підприємства Наркомату вугільної промисловості Сибіру, Уралу, Казахстану [14, с.1-2].

У цілому край не зазнав таких жорстоких і масових репресій та депортацій, які мали місце у західноукраїнських областях тими часами, адже тут не існувало потужних політичних сил та антирадянських організацій, які могли чинити опір новій владі; не було міцного прошарку інтелігенції – політично свідомої частини місцевого соціуму, яка б спрямовувала боротьбу мешканців проти радянського режиму. Натомість загалом спостерігалось лояльне ставлення місцевого населення до нової влади, що диктувалось, зокрема, масовим невдоволенням антислов'янською політикою румунських властей у попередні 1920-1930-і рр., їх спробами насильницької румунізації регіону, питому вагу населення якого складали слов'янські та тюркські народи (українці, росіяни, болгари, поляки, серби, гагаузи). Заходи нового режиму щодо подолання безпритульності, жебрацтва, неписемності населення, розбудова системи медичного обслуговування, зусилля по задоволенню бодай мінімальних культурних потреб представників різноманітних етнічних культур краю також стали своєрідною агітацією за нову владу [7, с.5-6]. Тому і підстав для розгортання каральної машини репресій у регіоні, по суті, не було. Проте слід зазначити, що ретельне вивчення репресивної діяльності влади у роки радянізації Подунав'я та пов'язаних з нею примусових переселень ще попереду.

Інша річ про переселення добровільні. В результаті виселення німецьких і колоністів, про що вказувалось вище, втечі румунських земле- та капіталовласників і представників місцевої адміністрації, трагічних наслідків голоду 1946-1947 рр. у краї відчувається гостра нестача робочої сили. Не меншу проблему становила відсутність кваліфікованих кадрів з числа технічної, медичної, вчительської інтелігенції, агрономів тощо, адже без цього були неможливими господарська і соціальна розбудова регіону, де частка неписемних становила близько 70% мешканців, а рівень смертності був найвищим у Європі [7, с.4; 8, с.235]. Радянський режим докладає особливих зусиль по переміщенню в Подунав'я людей з інших частин країни. Вже на першому етапі радянізації, у 1940-1941 рр., в структурі місцевих органів влади створюються переселенські відділи, завданням яких власне було реалізація переселенської політики в краї. По відновленню тут радянської влади у 1944 р. їх діяльність активізувалась. 12 серпня 1949 р. радянський уряд України прийняв постанову № 2285 «Про переселення колгоспників і одноосібних селян в колгоспи та радгоспи південних областей УРСР» [15, ар.1-2]. У відповідності з нею партійними, профсоюзними та господарськими установами було розгорнуто чималу агітаційну й загалом організаційну роботу в інших областях України та СРСР по переселенню в Подунав'я колгоспників, фахівців-аграрників, технічної та педагогічної інтелігенції, партійних і профсоюзних кадрів, адже вони «несли» з собою досвід соціалістичного будівництва. Перевага при переселенні віддавалась тим, хто бажав переїхати у Подунав'я селами, колгоспами, артілями. Їм виплачувались кошти, надавались пільги, по приїзду місцеві управлінці мусили надати житло, присадібну ділянку, харчі, посівний матеріал, забезпечити медичним та ветеринарним обслуговуванням [16, ар.8-12]. У 1940-1941 рр. для заселення земель німецьких колоністів у Подунав'я переселено 6000 сімей колгоспників з Сумської, Чернігівської, Одеської, Вінницької і Кам'янець-Подільської та 3700 одноосібників з західних Львівської і Волинської областей УРСР. Також до Ізмаїльської області почали прибувати переселенці з Київської, Житомирської, Закарпатської та інших областей УСРС, з Далекого Сходу, Сибіру, Закавказзя, Середньої Азії та інших частин СРСР [5, с.86; 16, ар.1-2; 17, с.102]. Щоправда, чимала частина переселенців найближчим часом повернулась з Ізмаїльщини до дому через те, що місцева влада в умовах повоєнної господарської руїни не змогла виконати питомої ваги обіцяного [18, ар.32], проте і підстав вважати переселенську діяльність у краї цими часами провальною також немає. Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. Ізмаїльська область вийшла у число передових по темпах колективізації сільського господарства, виконанню плана хлібозаготівель, загалом тут розпочався інтенсивний процес господарського відродження краю [8, с. 237]. Слідом за радянським істориком А.Бачинським, сучасні дослідники А.Тичина та О.Лебеденко відмічають, що переселенці, по суті, «імпортували» до Подунав'я колгоспний лад. У ході реалізації переселенської діяльності радянського режиму на зламі 1940 - 1950-х рр. край зазнав демографічних змін: зросла кількість населення загалом; суттєво зменшилась у його складі частка романської (молдавської та румунської) людності, що на початку 1940-х рр. після колонізації краю вихідцями з інших частин Румунії становила близько третини [10, с.79]; посилилась етнічна мозаїчність населення [1, с.89]. По суті, у Подунав'ї сформувався унікальний мультикультурний простір, в якому сьогодні мирно співіснують представники більше трьох десятків етнічних культур.

Литература:

1. Богуславська Ю.Ю. Етнічна мозаїчність Одеської області (друга половина XX ст.) // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний збірник. – Вип. 5. – Серія: Історія. – Одеса, 2005. – С. 86-91.
2. Верховцева І.Г., Луньова О.К. Південний захід Одещини у вимірі локалістики: питання топоніму // Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (29-31 липня 2012 р.): Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 47-50.
3. Сивирин М.А. Депортації та переміщення населення західних земель України 1940-х – початку 1950-х рр.: Автореф. дис… канд. іст. наук. – Львів, 2005. – 19 с.

4. Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областіх України (1939-1953 рр.): Автореф. дис… канд. політ. наук. – Львів, 2007. – 16 с.
5. Бачинский А.Д. В семье советской: Социалистическое строительство в придунайских землях Украинской ССР. – Киев-Одесса, 1984. – 246 с.
6. Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Одеса: Астропринт, 2002. – 208 с.
7. Верховцева І.Г. Етнічні культури Українського Подунав'я в умовах радянізації краю // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 29. – Ізмаїл, 2010. – С. 3-6.
8. Верховцева І.Г. Село Південної Бессарабії в умовах радянізації краю // Український селянин.: Зб. наукових праць. – Вип. 12. – Черкаси, 2010. – С. 235-237.
9. Верховцева І.Г. Церковно-державні відносини у Подунав'ї в добу радянізації краю// Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: Матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції, присвяченої 70-й річниці героїчної оборони Одеси (м. Одеса, 15-16 квітня 2001 р.). – Одеса: «ВМВ», 2011 – С. 316-321.
10. Луньова О.К. Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01.– Одеса, 2011.– 295 с.
11. Сообщение НКГБ СССР о ходе операции по изъятию антисоветского елемента в Молдавской СССР, Черновицкой и Измаильской области УССР [Електронный ресурс]: док. по истории Молдавии (40-50 гг.). – Режим доступа : http://dacoromania.org/
12. Справка МГБ об особенностях бессарабского кулачества [Електронный ресурс]: док. по истории Молдавии (40-50 гг.). – Режим доступа : http://dacoromania.org/
13. Щепки для сталинского костра (Репрессии 1948 г. в Суворово) // Придунайские вести. – 2008. – 11 сентября. – С. 4-7.
14. Беляев А. К 60-летию депортации бессарабцев // Собеседник Измаила. – 2001. – № 65. – С. 1-3.
15. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (Далі – КУІА). – Ф. Р-2007. – Оп. 1. – Спр. 1.
16. КУІА. – Ф. 882. – Оп.1. – Спр. 45.
17. Данілюк Д.Д., Міщанин В.В. Колективізація і міграційні процеси на Закарпатті у кінці 40-х рр. ХХ ст. // Український селянин: Зб. наук. праць Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького. – 2002. – Вип. 5. – С. 100-103.
18. КУІА. – Р-2007. - Оп. 1. – Спр. 14.

Наталія Данилюк
(Переяслав–Хмельницький, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ І.Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО У НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Актуальність. Успішне розв'язання основних проблем державотворення, утвердження національної свідомості на сучасному етапі можливі лише за умови повернення зі забуття сотень видатних імен, які відіграли значну роль у науковому житті України. Інтелектуальна спадщина цих людей набуває сьогодні особливого значення. На особливу шану заслуговує діяльність відомих українських вчених – емігрантів, які зробили помітний внесок у розвиток природничої науки на терені Європи. Серед них слід відтворити науковий спадок та громадську діяльність першого в світі міністра охорони здоров'я, відомого вченого – біохіміка, гігієніста, епідеміолога, професора І.Я. Горбачевського.

Науково – організаційна та громадська діяльність І.Я. Горбачевського досліджувалася в низці публікацій таких дослідників, як Т.В. Лахманюка, В. Тарасенка, А.Малевича, М. Зайцева, С. Дністрянського, Б.Грищука, О.Вітвіцької та інших. Стосовно висвітлення діяльності І.Я. Горбачевського в Науковому товаристві імені Шевченка, то лише в окремих публікаціях містяться авторів О.Г. Юркевича, М. Качинської, Я.Гонського, І. Головацького містяться фрагментарні відомості.

Водночас відсутнє ґрунтовне дослідження наукової роботи та громадської діяльності І.Я. Горбачевського.

Об'єктом дослідження є науково – організаційна та громадська діяльність Наукового товариства імені Шевченка.

Предмет дослідження - громадська та наукова діяльність Івана Горбачевського в Науковому товаристві імені Шевченка.

Життя і громадсько-політична діяльність І. Горбачевського тісно пов'язані з його суспільно-просвітницьою працею у Науковому товаристві ім. Шевченка в Львові. Фактично це була своєрідна Українська академія наук, хоча офіційного статусу академії австрійський уряд їй не надав. У стінах товариства сформувалися такі визначні вчені, як І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, В. Щурат, І. Крип'якевич, М. Возняк, Ф. Колесса, І. Свєнціцький, К. Студинський, В. Шухевич та багато інших.

Кінець ХІХ ст. характерний для Галичини активізацією культурно-наукового життя. У Львові в 1873 р. заснували для розвитку української словесності Товариство імені Шевченка [4, с. 17]. 11 грудня 1873 р. найвищий орган державної влади в Галичині – австрійське намісництво – затвердив статут цього товариства, авторами якого були Дмитро Пильчиков і Михайло Драгоманов [1, с. 80], а в 1890 р. на загальних зборах товариства запропоновано перетворити його в наукову інституцію. Таким чином, у березні 1892 р. Товариство імені Шевченка реорганізували в Наукове товариство ім. Шевченка в Львові [5, с. 17]. Змінилося спрямування товариства: воно стало науковим осередком – зародком української

академії наук. У 1892 р. почали видаватися “Записки Наукового товариства ім. Шевченка”, в 1897 р. засновано окремий збірник для математично-природописно-лікарської секції [3, с. 81].

Наукове товариство ім. Шевченка стало тим могутнім духовним джерелом, навколо якого гуртувалися визначні наукові сили. За висловом Михайла Грушевського, НТШ було першою українською Академією наук [2, с. 53]. У структурі Наукового товариства ім. Шевченка поряд із Філологічною та Історико-філософською було створено Математично-природописно-лікарську секцію [10, с. 17], головним завданням якої було сприяння розвитку природничих досліджень на Правобережжі України [14, с. 44]. З 1897 р. ця секція видавала друкований орган „Збірник”, що став першим українським журналом із природничих наук. У діяльності НТШ від початку його створення активну участь брав професор Іван Горбачевський. За його сприяння при Науковому товаристві ім. Шевченка була організована Лікарська комісія. Впродовж 1898–1901 рр. вийшло п’ять випусків „Збірника Математично-природописно-лікарської секції”. Їх авторами були І. Горбачевський, Е. Озаркевич, Т. Гвоздецький, С. Морачевська, Щ. Сельський, В. Гукевич, М. Долинський, Е. Кобринський і кілька вчених із інших країн. У 1899 р. вперше відбулися вибори дійсних членів НТШ. До Математично-природописно-лікарської секції було обрано десять дійсних членів. Це, зокрема, Григорій Величко (географ), Іван Верхратський (біолог), Іван Горбачевський (біохімік), Осип Дакура (медик), Володимир Левицький (математик), Петро Огоновський (математик), Євген Озаркевич (медик), Іван Пулюй (фізик), Щасний Сельський (медик), Олександр Чехівський (медик). Головою секції та редактором „Збірника” став Іван Верхратський [7, с. 17].

Серед найважливіших досягнень учених Наукового товариства ім. Шевченка в Львові необхідно відзначити, насамперед: дослідження катодних променів (Іван Пулюй), розроблення теорії бульових алгебр (Мирон Зубрицький), синтез сечової кислоти (Іван Горбачевський), вивчення геоморфології Карпат і Прикарпаття (Степан Рудницький) [13, с. 82].

Власне, в цей час історія новітньої галицької медичної науки була тісно пов’язана з діяльністю лікарської комісії Наукового товариства ім. Шевченка (далі – ЛК НТШ). Створена в 1898 р., вона стала першою українською медичною організацією. Перше засідання ЛК НТШ відбулося 15 лютого в канцелярії товариства. Її організатор Євген Озаркевич повідомив, що Математично-природописно-лікарська секція НТШ погодилася на створення окремої лікарської комісії. Досі наукові праці в галузі медицини друкували в збірниках секції [9, с. 84]. Євген Озаркевич запропонував видавати квартальник, у якому були б вміщені відомості з усіх галузей медицини, оригінальні праці та реферати своїх і зарубіжних авторів [13, с. 128]. До лікарської комісії належали Є. Озаркевич, І. Горбачевський, Щ. Сельський, О. Дакура, О. Черняхівський, В. Бехтерєв, С. Морачевська, М. Кос та ін. Комісія відіграла значну роль у розвитку української медицини [11, с. 43].

Слід відзначити, що Іван Горбачевський постійно підтримував широкі контакти з українською науковою і культурною громадськістю [5, с. 17]. Подання про необхідність відкриття у Тернополі української гімназії зробив 30 грудня 1897 р. на засіданні Крайового сейму О. Барвінський. [12, с. 20].

Початок ХХ ст. інтеліґенція Галичини відзначила гострою вимогою до властей Австро-Угорщини щодо якнайшвидшого заснування у Львові українського університету. В 1902 р., як повідомила газета „Діло”, відбулися зустрічі делеґації Наукового товариства ім. Шевченка, зокрема радника двору, професора Празького чеського університету І. Горбачевського, професора німецької техніки в Празі І. Пулюя і професора Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького, а також послів (депутатів) Ю. Романчука й О. Барвінського з міністром освіти доктором Гартлем, а через день – із прем’єр-міністром доктором Кербером. Делеґація вручила представникам уряду відповідні пам’ятні листи. Після промови Івана Горбачевського подальше обговорення питання з міністрами відбувалося у дусі прихильності. Однак у польській газеті “Dziennik polski” ця подія висвітлена інакше. Тут, зокрема, вказано, що міністри повідомили депутацію про фінансові труднощі, які перешкоджають відкриттю окремого українського університету, а також політичні незгоди [15, с. 21].

7 березня 1902 р. питання про заснування у Львові українського університету розглядали на засіданні Філологічної секції НТШ. У громадсько-політичній діяльності І. Горбачевського воно також залишалося на першому плані. Участь ученого, незважаючи на його значну зайнятість у столиці Чехії як ректора Празького чеського університету, в українських делеґаціях із вимогою створення університету надавала ваги цій громадській акції [19, с. 22].

На посаді ректора Празького чеського університету професор І. Горбачевський продовжував клопітку багатогранну діяльність – як викладач, науковець та громадсько-політичний діяч. До нього постійно зверталися за допомогою і порадами українські політики й просвітницькі діячі. Так, у 1903 р. один із провідних українських парламентарів Ю. Романчук попросив ученого погодитися на введення його до комітету для видання німецького журналу з українських питань під назвою “Ruthenische Revue”. [19, арк. 21].

Вже в 1907 р. Наукове товариство ім. Шевченка прийняло на зборах звернення (меморіал) до Міністра освіти в справі створення у Львові самостійного українського університету. В цьому документі були викладені обґрунтовані пропозиції і позиція НТШ з даного питання

У грудні 1907 р. Відень нарешті дав згоду на відкриття у Львівському університеті україномовної кафедри хімії на чолі з професором І. Горбачевським. Водночас, це викликало опір польської професури. Філософський факультет і сенат університету не допустили створення української кафедри з тієї причини, що відкриття її “викликало би протест із боку польської молоді...” [1, с. 3]. Про ситуацію щодо заснування у Львові українського університету йшлося у листі Івана Горбачевського до Олександра Барвінського, у якому зазначалося, що І. Горбачевський звернув увагу на те, що між українськими професорами, яких тоді й і так було небагато, нема єдності щодо заснування університету. Іван

Горбачевський запевнив, що зробить усе можливе для вирішення цієї справи мирним шляхом [17, арк. 11–12].

Професор Іван Горбачевський постійно підтримував і спрямовував дії української громадськості в боротьбі за створення українського університету у Львові. Ця проблема особливо загострилося внаслідок провокацій польських кіл, що в 1910 р. призвело до вбивства українського студента Адама Коцка [5, с. 30].

Згадані акції української громадськості, спрямовані на створення у Львові українського університету, постійно пов'язані з іменем Івана Горбачевського. На цю справу спрямували зусилля і інші видатні представники українства. Так, 28 червня 1910 р. митрополит Андрей Шептицький вперше українською мовою виголосив промову в Палаті панів у Відні. Подальші наполегливі й обґрунтовані вимоги створення українського університету привели врешті-решт до того, що в 1912 р. було прийнято рішення австрійського уряду про заснування у Львові українського університету. Але постійне зволікання тодішньої галицької адміністрації з виконанням згаданого рішення, а потім події Першої світової війни (1914 р.) перешкодили цьому.

Щодо Наукового товариства ім. Шевченка в Львові, то ще в передвоєнний період воно проводило значну науково-освітню діяльність. НТШ насамперед готувало майбутній професорський склад для кафедр українських вищих навчальних закладів. Матеріали щорічних звітів цього товариства свідчать про зростання наукового потенціалу та підвищення рівня наукових праць його членів.

На засіданні Математично-природописно-лікарської секції 4 жовтня 1911 р. І. Горбачевського обрали її головою [12, с. 30–31]. Він очолював цю секцію до 1918 р. [14, с. 2]. Окрім того, до керівництва секцією належали доктор Володимир Левицький – професор гімназії у Тернополі (заступник голови), доктор Степан Рудницький – вчитель української гімназії у Львові (секретар секції), доктор Юліян Гірняк (заступник секретаря), кафедра фізико-хімічних наук. До секції як дійсні члени НТШ входили: доктор Григорій Величко – професор гімназії у Тернополі, доктор Іван Верхратський – професор українсько-руської гімназії у Львові, доктор Осип Дакура – працівник шпиталю у Відні, Петро Огоновський – професор українсько-руської гімназії у Львові, доктор Євген Озаркевич – лікар клініки в Львові, доктор Іван Пулюй – професор експериментальної фізики й електротехніки в німецькій політехніці в Празі, доктор Щасний Сельський – лікар Львівської поліклініки, Семен Сидоряк – учитель української гімназії у Львові, доктор Олександр Черняхівський – лікар у Києві, Володимир Шухевич – професор реальної школи в Львові, Іван Раковський – професор української гімназії у Коломиї.

Висновки. Таким чином, важливим і визначним етапом творчого шляху І. Горбачевського була його наукова і громадська діяльність у Науковому товаристві ім. Шевченка. За сприяння вченого при НТШ організовано Лікарську комісію. Він був дійсним членом Математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства ім. Шевченка, а також належав до Лікарської комісії НТШ. Іван Горбачевський – один із авторів „Збірника Математично-природописно-лікарської секції" Наукового товариства ім. Шевченка. Як досвідчений науковець та педагог, він надав значну допомогу Олександрові Барвінському для відкриття у Тернополі української гімназії. Велика заслуга І. Горбачевського також у тому, що він постійно підтримував і спрямовував дії української громадськості в боротьбі за український університет у Львові.

Література:

1. Барва Г. Вчений із світовим ім'ям наш земляк : до 145-ти річчя від дня народження вченого І. Горбачевського/Г. Барва // Народне слово.–1999.–21 трав.
2. Барельєф вченого на фасаді медичного // Свобода. – 1995.– 1 лип.
3. Болкуна Л. Іван Горбачевський/ Л. Болкуна // Збараж – місто в Медоборах.– 1999.– №3. с. 24 –25.
4. Вітвіцький, О. Іван Горбачевський: погляд крізь століття/ О.Вітвіцький // Тернопільська газета.– 1999.– 20 трав.– №21. с. 10.
5. Головацький І. Іван Горбачевський (1854 – 1942): /І. Головацький//Бібліогр. нарис. – Львів, 1995.– 125с.
6. Гонський Я. Зірки повертаються /Я. Гонський// Західна Україна.– 1992.– 12. –18 лип.
7. Горбачевський Іван // Визначні постаті Тернопілля : бібліогр. зб. / упоряд.: О. Г. Бенч, В. М. Троян. –К.: 2003. – с. 56 –58.
8. Іван Горбачевський (1854 – 1942) // Вони прославили наш край : молоді про славетних людей Тернопільщини : бібіліогр. посібник. – Т., 2002. – с. 237 –240.
9. Горбачевський І. (1854 –1942) // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – т 2.– с. 141.
10. Горбачевський І. Я. 15.у. 1854 – 234. У. 1942 // Історія Академії наук Української РСР. – К. : 1982.– с.673.
11. Горбачевський Іван (1854 –1942), визначний хімік і громад.–політич. діяч, родом з Тернопільщини в Галичині // Енциклопедія українознавства : словникова частина / За рек. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – с. 411.
12. Грищук Б. Апостол правди і науки /Б. Грищук// Вільне життя. – 1994. –17 травня.
13. Дзюба Г. Вчений світової слави: Бібліографічна довідка/Г. Дзюба // Народне слово. 1994. –3 черв.
14. Диморучео В. Вшанування пам'яті геніального земляка/В. Диморучео // Тернове поле. – 1995. – 8 лип.
15. Дністрянський С. Доповідь на святочних зборах у Празі з нагоди вісімдесятиліття від дня народження І. Горбачевського/С. Дністрянський // Тернопіль. – 1995. – №1. – с. 47– 49.
16. Зайцев М. Іван Горбачевський/М. Зайцев // Збаражчина : зб. статей, матеріалів і споминів. – Нью – Йорк : Торонто, 1980. – с. 511 –519.

17.Зайцев М. Іван Горбачевський – вчений світової слави/М. Зайцев // Збаражчина : Зб. статей, матеріалів і споминів. т.1. – Київ.
18.Качинська М. 2004 рік буде роком Івана Горбачевського ?/М. Качинська // Народне слово. – 2003. 24 січ.
19.Малевич А. Іван Горбачевський (1854 – 1942) /А. Малевич // Літопис землі Збаразької.– Збараж, 1996. – с. 48.

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор Коцур Надія Іванівна

Анна Котиченко
(Черкаси, Україна)

ЖІНОЧІ ГІМНАЗІЇ ЧЕРКАЩИНИ НА ПОЧ. ХХ ст.

Женские гимназии своим возникновением уничтожили вопрос о существенном отличии образования женщины и мужчины. Оба эти понятия связывались в одно - человек…

Історія жіночої освіти досить влучно відображає зміни в суспільстві, , тоді як чоловіча освіта, маючи довшу історію, менше зазнавала впливів та примх суспільного життя.

Враховуючи зростання інтересу до регіонального компоненту, ми вирішили за доцільне розглянути історичний аспект проблеми становлення жіночих гімназій на прикладі сучасної Черкащини.

Перші спроби осмислення потреби та тяжіння жінок до світи пов'язані з так званим "жіночим питанням ". К. Ушинський писав: " Виховання жінки, крім індивідуального та сімейного значення, має ще й велике значення у суспільному житті, тільки через неї успіхи науки та цивілізації можуть увійти в народне життя [4, с. 291]. Цілковита доступність освіти для жінок мала б передбачати ліквідацію залежного становища жінки в суспільстві та сімї [5]. Побутувала й інша думка, за якою прийнятною професією для жінки вважалася одна – дружина та мати, тому й повноцінною її освітою можна вважати поєднання загальноосвітнього мінімуму з підготовкою до майбутньої спеціальності, тобто до материнства. Таким чином, повний курс навчання мав би включати дві частини: загальноосвітню, потрібну для кожної жінки та необов'язкову частину, котра вивчається задля "розваги" [6, с. 139]. В.А. Стюїн писав, що своїм виникненням жіночі гімназії, видаючи бажане за досягнуте, в дійсності порушили питання про суттєву відмінність освіченості жінки від чоловіка. Обидва ці поняття поєднувалися в інше – людина, котре хоче й допускаючи фізіологічні відмінності, не передбачає розумової зверхності одного над іншим [7, с. 151 – 152]. Питанням жіночої освіти займався і П. Каптерев. Зокрема, він вказував на те, що при Катерині ІІ панував естетичний ідеал вихованої жінки з невеликою домішкою громадянських та загальнолюдських елементів. За імператриці Марії Федорівни це поняття трансформувалося, стало більш утилітарним, а "світськість" відійшла на другий план, оскільки імператриця хотіла аби освітні заклади готували з вихованок "добрых супруг, хороших матерей и хороших хозяек", але разом з тим твердо дотримувалась принципу-настанови: "в качестве хозяйки женщина была бы достойным членом общества…" [8, с. 14].

Входження жінки у світ, який до того вважався чоловічим почалося з літератури, ми б додали – з освіти [1,с. 48]. Організація загальнодоступних відкритих дівочих гімназій у Російській імперії з кінця 1850-х рр. ознаменувала суттєвий крок уперед на шляху формування нової освіти "слабкої статі " модерного часу.

Що ж до самого означення жіночої гімназії як начального закладу, то законодавчо жіноча гімназія визначається як освітній заклад, призначений для "…должного и надлежащего просвещения и образования всех желающих и способных приходящих учениць всех сословий і вероисповеданий…" [10, с. 3].

Про бажання слабкої статі стати освіченою основою суспільства свідчать документальні джерела. Зокрема, у листі-проханні про реорганізацію Черкаської колишньої Варшавської гімназії читаємо: "…Принимая во внимание отсутствие в Черкассах женского учебного заведения с программой мужских гимназий, а также то обстоятельство, что в настоящее время жизнь предьявляет женщинам также и теже требования, что и к лицам мужского пола, для выполнения которых необходима более свершенная подготовка девушки к жизни, а программа мужских гимназий являєтся более усовершенствованной …" [9].

Про жагу слабкої статі до знань та просвіти свідчить і становище самих жіночих гімназій. Зокрема, в жіночій Міністерській гімназії впродовж п'яти років не було набору до старших класів через відсутність вакансій, в приватній гімназії ім. А. Самойловської через відсутність вакансій на навчання у 1915 р. відмовлено 50 претенденткам, а вже в 1916 р. їх кількість збільшилася до 72, і все це не через невдало складені іспити чи непридатність, а через недолік місць.

Про потребу відкриття жіночих гімназій як осередків навчання наявні відомості і в м. Умань. Саме тому вже з 1895 р. в газеті "Киевское слово" було підняте питання про відкриття чоловічої та жіночої гімназій. Зокрема, є відомості про те, що з 1896 р. тут таки діяла державна гімназія, де навчалися лише хлопці. Очевидно тогочасне суспільство ще не розділяло думку, що у вихованні жінки полягає виховання освіченої дружини та матері. Проте, вже з 1897р. гірка очевидність браку жіночої освіти виявилася для

батьків дівчат очевидною та нестерпною, адже виховуючи сина, залишити без освіти доньку видавалося несправедливістю, з якою неосвічена жінка боролася або мирилася б все життя. Можливо, саме тому міська управа вже на поч. 1898 р. відвела частину площі перед собором під забудову для приміщення жіночої гімназії, а в кінці лютого вже дозволила безпосереднє будівництво приміщення. Про терміновість відкриття гімназії свідчить те, що ще до закінчення будівництва з міністерства освіти надійшло повідомлення про відкриття гімназії, яке планувалося на 1 липня 1900 р., а також про набір дівчат на навчання [13].

Слід сказати, що відкриттю жіночих гімназій сприяла і економічна ситуація. Зокрема, в описі А. В. Чугаєва знаходимо відомості за якими в Черкаському повіті на потреби освіти виділялося близько 20% місцевого бюджету. Проте тривалий час ні в місті Черкаси, ні в повіті не існувало жодного навчального закладу. Перше ж жіноче приватне училище було утворене лише у 1856 р., власницею котрого була певна пані Ю.А. Летц, прикметно. Середні навчальні заклади згодом були наявні і в Черкасах, Смілі, Городищі. Зокрема, знайдено відомості про те, що в Черкасах розташовувались дві “казенные” гімназії: чоловіча та жіноча. Жіноча утворена в 1902 р. на кошти місцевого управління, загальна площа території охоплювала близько 323,4 кв. саж. Загальна вартість утримання школи становила 21878 крб., з яких – 1011 крб. – надходження з місцевого бюджету, а 20867 крб. – кошти взяті зі збору плати за навчання. Загальна кількість учнів – 375. Оскільки учнівських місць для задоволення всіх охочих та здібних просвіщатися не вистачало, то в місті було утворено ще одну, щоправда, приватну гімназію. Жіноча гімназія А. Самойловської утворена у 1905 р. як неповна шести класна жіноча прогімназія, а з 1906 р. постає повноцінною гімназією із загальною кількістю 300 дівчат. Говориться, що у Смілі у будівлях графа Бобринського також було відкрито дві гімназії, одна з котрих – жіноча , була розрахована на більш ніж 100 дівчат-гімназисток. В Городищі також діяла жіноча гімназія ім. І. Яновської [3, с. 118 – 121].

Згідно положення жіночі гімназії мали складатися з семи класів “ с годичным для каждого класса курсом, но для приготовляющихся к педагогической деятельности может быть учреждаем при женских гимназиях еще и восьмой дополнтельний класс, также с годичным, а где возможно и с двугодичным курсом обучения” [10, с. 23].

Засвоєння знань з кожного курсу мало фінішуватися іспитом. Так, наприклад, у розкладі випускних іспитів у четвертому класі Канівської приватної жіночої прогімназії ім. В. Я. Захаренко знаходимо відомість № 3871 від 20 травня 1909р. під назвою “ Расписания випускнихь екзаменовь”. Екзаменаційна сесія припадала на кінець весни, а точніше 24 травня і тривала до 15 червня. Серед екзаменаційних предметів знаходимо: “Закон Божий, арифметика, русский язык, история, география, естествознание, французский язык, исскуства [11]. У Варшавській прогімназії до перелічених вище предметів додали німецьку мову, гімнастику та крім історії ще і “естественную историю”.

Щоправда, недолік професійних педагогічних кадрів в гімназіях помітно відчувається. В документах часто зустрічаються скарги на “отсутствие преподавателей”. Завідуючий Варшавською прогімназією у листуванні з попечителем Варшавського навчального округу просив дозволу через “отсутствие преподавателей” провести іспити іншим особам. Зокрема, іспит з французької мови мала якась С. А. Александрова, що паралельно працювала в жіночій приватній гімназії А. Самойловської; іспит з німецької мови приймала М. Р. Гіпдич, котра викладала і в Черкаській міністерській жіночій гімназії [12]. Ці обставини породжували великий попит на професію педагога та значною мірою сприяли зростанню престижності фаху вчителя, не лише як освіченої талановитої людини-інтелігента.

Непогану матеріальну перспективу могла забезпечити вчителю заробітна платня, котра виплачувалася з коштів, що сплачувалися батьками за навчання дівчат.

Та, назвати гімназію доступною у фінансовому відношенні для “всех сословий” не доводиться. Наведемо інформацію щодо вартості навчання в жіночій гімназії. У Черкаській колишній Варшавській гімназії вона складала для “приготовительного класса – 25 руб., а с первого по шестой класс 65 руб.” та мала “взиматься с кажой ученицы” кожного навчального року. “Недосяжною для дочок трударів” називають Уманську жіночу гімназію, вартість навчання становила 70 крб., крім того передбачалося, що за уроки французької та німецької мови батьки гімназисток сплачуватимуть ще по 4 крб., а за заняття малюванням – 2 крб. на рік [13].

Слід вказати і на те, що вартість платні за навчання постійно збільшувалася, причому інколи навіть досить суттєво, наприклад, з 65 крб. до 90 руб., а пізніше і до 150 руб. Здорожчання вартості навчання пояснювалося обмеженою кількістю гімназисток та як наслідок “проистекающую из-за этого дороговизну рабочих рук”. Зокрема, вартість навчання у Варшавській жіночій прогімназії коштувала для підготовчого класу – 50 крб., для гімназисток I-IV класів – 60 крб. на рік. Міністерська жіноча гімназія вартувала більше – навчання в підготовчому класі вартувало б батькам 60 крб., I-III класах – 70 крб. ; IV – VII класи коштували – 80 крб., навчання у восьмому класі, котрий давав можливість займатися педагогічною діяльністю вартував 100 крб. Найдорожчою була приватна жіноча гімназія ім. А. Самойловської. Так, підтовчий клас вартував 80 крб, а 1-7 класи 100 крб. [14].

Часто через певні причини вартість навчання видавалася непосильною для родини гімназистки, проте це не ставило хрест на її перспективі навчатися. Як зазначено в документах таких дітей, як правило, звільняли від плати за навчання на певний строк, зазначаючи причину неуспішності та плато неспроможності. Серед таких причин знаходимо “болезненное состояние”, “малоспопсобность”, “тяжелые домашние условия” та ін. Крім цього передбачалося видання певної суми коштів, яка мала б допомогти у вирішенні певних матеріальних проблем та продовжити навчання. [14].

Як бачимо, жіноча гімназія, що ґрунтувалася на принципі загальнолюдського виховання, надавала певну суму знань, формувала світоглядні орієнтири, пробуджувала в учениць допитливість та

прагнення розширювати свій кругозір. Крім того, практика функціонування дівочих гімназій зруйнувала упередження про суттєву відмінність освіти чоловіка та жінки [2, с.224].

Висновки

У результаті проведеного дослідження можна зробити декілька узагальнень:

- виникнення жіночих гімназій на Черкащині було закономірним наслідком модернізації суспільного життя;
- створення загальнодоступної відкритої жіночої середньої освіти у формі гімназій засвідчило ментальну "зрілість" тогочасного суспільства щодо підвищення освітнього рівня дівчат;
- генерація модерного жіноцтва являла собою якісно новий тип особистості, запорукою чого ставала гімназійна освіта;
- бажання родин надати донькам ґрунтовну освіту, демонструють численні батьківські клопотання про відкриття додаткових класів, прохання про зарахування понад комплект, звернення щодо нестачі місць у навчальних закладах;

Література:

1. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: быт и традиции русскогодворянства (XVIII – нач. XIX века). СПб., 1994.
2. Драч О.О. Вища жіноча освіта вРосійській імперії другої половини XIX – початку XX ст. – Черкаси: "Вертикаль", 2011. – 532 с.
3. Чугаев А. В. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии. – Черкассы: Типография Х.Д. Раздальского, 1911. – 176 с.
4. Ушинский К.Д. Собр. Соч. в 11 т. Т. 3. М., 1948.
5. Добролюбов Н.Н. Избр. педагогические произведения. М., 1952.
6. Странолюбский А. По поводу одного плана женского образования // Женское образование. 1891. №2. С. 139.
7. Стоюнин В .Я. Образования русской женщины Н // Исторический вестник. 1883. Т. 12. - № 4. – С . 151-152.
8. Каптерев П. Ф. Идеалы женского образования // Образование. – 1889. - №1. С.14.
9. Державний архів Черкаської області у м. Черкаси (далі – ДАЧО). – Ф. 133. – Оп. 1. – Спр. 13
10. Родевич М. Сборникь действующихь постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения . – С.Петрбургь, 1884.
11. Державний архів Черкаської області у м. Черкаси (далі – ДАЧО). – Ф. 97. – Оп. 1. – Спр. 356
12. Державний архів Черкаської області у м. Черкаси (далі – ДАЧО). – Ф. 133. – Оп. 1. – Од. зб. 61.
13. Державний архів Черкаської області у м. Черкаси (далі – ДАЧО). – Ф. 8. – Оп. 2. – Спр. 725
14. Державний архів Черкаської області у м. Черкаси (далі – ДАЧО). – Ф. 133. – Оп. 1. – Од зб. 61.

Юрій Лазуренко
(Черкаси, Україна)

ВИСВІТЛЕННЯ С.В. КУЛЬЧИЦЬКИМ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ ПОГЛЯДІВ РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА НА РОЛЬ КООПЕРАЦІЇ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Теорія і історія кооперативного будівництва в Україні 1920-х рр. давно приваблювала дослідників. Історіографія проблеми розвитку продуктивних сил сільського господарства в зазначений період налічує десятки дисертаційних праць, монографій, колективних видань, в яких безпосередньо досліджуються різноманітні організаційні форми кооперації, їх роль і місце у розвитку сільського господарства в цілому, або його окремих галузей, також висвітлюють становлення і функціонування кооперативної системи. Проте, в історіографії недостатньо опрацьовані проблеми власне історико-тематичного характеру. Це пов'язано з тим, що в радянські часи вчені мало займалися історією кооперативного будівництва в сільському господарстві, а більше уваги приділяли колективним формам господарювання, які з 1930-х рр. стали домінантними в сільській місцевості, витіснивши кооперацію на другий план. Лише з другої половини 1980-х – на початку 1990-х рр., коли адміністративний тиск на творчу інтелігенцію був послаблений, відкривались та ставали доступними нові архівні джерела, у дослідників проявився жвавий інтерес до зазначеної проблематики, що і стало результатом їх зосередження на особливостях розвитку різних видів кооперації. Іншою важливою причиною звернення уваги вчених до проблем кооперативного будівництва була складна економічна ситуація в країні. Тому багато дослідників вбачали у кооперації певну "панацею" від усіх економічних проблем.

Концептуальною основою історіографії початку 1990-х рр. залишався ленінський "кооперативний план", розроблений нібито вождем більшовиків на основі багаторічного досвіду державного будівництва, співставлення різних теоретико-практичних концепцій, в тому числі використання творчого доробку відомих вчених-аграрників та власне трудів класиків марксизму. Дослідження кооперативного плану в 90-х рр. XX століття було певним продовженням радянської історіографічної традиції. Але це вже були зовсім інші, осучаснені підходи, коли історична наука поступово, проте безповоротно позбавлялася від марксистсько-ленінської методології і відбувалося залучення нових методологічних концепцій, які вже давно застосовувались в Західній Європі та США.

Характерною особливістю історіографії початку 1990-х рр. було співставлення кооперативних форм господарювання з колективними та пояснення розвитку продуктивних сил останніх на базі кооперації. В. Данілов, аналізуючи кооперативний план В. Леніна, говорив, що розвиток соціалізму в епоху непу здійснювався шляхом добровільного кооперування "ринкових відносин селянських господарств споживчими, кредитними і збутово-постачальницькими об'єднаннями, відбувався поступовий, але все більш помітний ріст найпростіших форм виробничого кооперування, які, у свою чергу ставали основою створення і росту колективних господарств" [1, с. 12]. Це твердження частково розкриває суть проблеми, адже за "основою створення і росту колективних господарств" крилася руйнівна політика згортання кооперації в кінці 1920-х рр. та використання її здобутків, в тому числі матеріально-технічної бази, господарських кадрів для потреб колективізації. Така ситуація болісно вдарила по продуктивності сільгоспвиробництва, відновити валові показники якого вдалося лише в другій половині 1930-х рр.

В цілому, запровадження непу, як і кооперативний план мислились В. Леніним перш за все як відступ від попередньої політики. На цьому акцентує увагу відомий український історик С. Кульчицький, відзначаючи, що кооперація була найбільш вдалою формою організації селянського господарства в контексті "уживання" ринкових капіталістичних та соціалістичних елементів на селі [2, с.60]. Проте кооперація, на думку С. Кульчицького, мислилась в урядових колах перш за все як школа колективізму, як засіб "переходу селян від приватного дрібного до колективного великого виробництва", до передумової колективізації сільського господарства [3, с.8].

Отже, кооперативне будівництво 1920-х рр. на початку 1990-х рр. розглядалося через призму "ленінського кооперативного плану". Вагомий внесок у вивчення кооперації здійснений у монографічних дослідженнях відомих українських вчених-аграрників В. Калініченка, В. Марочка, С. Кульчицького, А. Морозова, які були надруковані у 90-х рр. минулого століття [4]. Проте ми в даній статті спробуємо висвітлити бачення піднятої нами у назві статті проблеми українським істориком Станіславом Владиславовичем Кульчицьким.

На початку 1990-х рр. С. Кульчицький досить детально проаналізував особливості здійснення непу в українському селі. Так, він вважає, що у статті "Про кооперацію" В. Ленін виклав власну концепцію "кооперативного соціалізму", альтернативну до концепції "воєнного комунізму" [5, с.51]. Проте, сам В. Ленін відносив кооперацію до системи державного капіталізму, а не до системи соціалізму [6, с.27]. Концептуальні засади нової економічної політики С. Кульчицький аналізує у іншій особистій монографії "УСРР в добу нової економічної політики (1921 – 1928 рр.)". На відміну від попередніх робіт автора, зазначена праця більш категорична у висновках. Важливим є твердження вченого, що "передбачувані програмою РКП(б) колективні господарства, за якими закріпилася назва колгоспів, були іншої природи. З кооперативами у них не було нічого спільного" [5, с.136]. С. Кульчицький, аналізуючи ставлення партії до колгоспів і кооперативів в той час, коли "на перший план вийшли інтереси піднесення продуктивних сил", говорить про те, що партія не могла зробити правильний вибір на користь кооперації, адже ідеологічно вона була "шкідливою" для соціалістичного суспільства. Тому для піднесення продуктивних сил шляхом кооперування було використано неможливий гібрид "у вигляді поняття колгоспно-кооперативна форма власності на засоби виробництва", витоки якого сягають 1922 р. [5, с. 140 – 141]. У 2000 р. в Інституті історії України НАН України була підготована колективна монографія "Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.)" [7]. У розділі роботи, написаному С. Кульчицьким "Непівська концепція "кооперативного соціалізму"" прослідковується еволюція поглядів В. Леніна на кооперацію. Дослідник наголошує на несумісності кооперації і колгоспів та доводить на конкретно історичному матеріалі, що продуктивність колгоспів була нижчою, ніж в одноосібних селянських господарствах, об'єднаних в кооперативи [7, с.92 – 93]. При цьому автор наголошує на докорінній зміні поглядів В. Леніна на кооперацію, аналізуючи його статтю "Про кооперацію". Науковець говорить про відмову від комуністичної доктрини і про перехід до "кооперативного соціалізму" [7, с. 101]. Однак ця концепція була зустрінута вороже навіть найближчим оточенням "вождя", тому її реалізація закінчилась разом з закінченням політики непу. Вчений наполягає, що рішення про обов'язковість участі сільських комуністів у сільськогосподарських кооперативах і колективах, прийняте у квітні 1922 р. XI з'їздом РКП(б) без сумніву несло суто ідеологічну мотивацію [5, 142]. Адже радянська влада боялася втратити контроль за господарським життям кооперативів, тому таким чином намагалася збільшувати свій вплив. Сміливим видається твердження С. Кульчицького про погляди В. Леніна на соціалізм: "якщо запровадження непу у 1921 р. означало відмову від комуністичної політики, то висунута в статті "Про кооперацію" концепція "кооперативного соціалізму" означала відмову від комуністичної доктрини" [5, с.147]. Дослідник показує, що увага більшовиків була направлена на кооперативне будівництво, як таке, що більш відповідало поточному моменту: "несприйняття селянської кооперації Леніним як теоретиком не суперечило її схвальним оцінкам з боку того ж таки Леніна-практика .... причина в тому, що кооперованому селянину, на його думку, легше було перетворитися в колгоспника, ніж індивідуальному господарю" [8, с.54]. Отже, кооперація мислилась державним керівництвом не лише як форма зв'язку промисловості з індивідуальними селянськими господарствами, але і як умова успішного зростання продуктивності сільськогосподарського виробництва. Останнє твердження обґрунтоване дослідником, зокрема на прикладі аналізу XIV Всесоюзної конференції, підсумовуючи дискусію якої, вчений дійшов до відповідних висновків [9, с. 222]. Статтею "Про кооперацію", говорить С. Кульчицький, В. Ленін фактично вписав останню у створюваний новий економічний лад [10, с.14]. З іншого боку, "створюючи комуністичну систему виробництва та розподілу В. Ленін не забував про необхідність докорінної модернізації продуктивних сил". Тому вождь більшовиків ще до впровадження непу доручив Г. Кржижановському

розробити на найближчі 10 – 20 р. план електрифікації Росії (ГОЕЛРО), який був затверджений на VIII Всеросійському з'їзді рад [11, с.6]. Однак з запровадженням нової економічної політики, партія зробила певний відступ у цьому питанні. Так, запровадження єдиного сільськогосподарського податку декретом ВУЦВК й Раднаркому УСРР від 19 травня 1923 р. з одного боку сприяло відбудові продуктивних сил, а з іншого – відкладала індустріалізацію на невизначений час [12, с.51].

Отже, можна підсумувати, що кооперація, на переконання В. Леніним, була виходом із глухого кута, куди завела країну політика "воєнного комунізму". Однак практика колгоспного будівництва продовжувалася, не зважаючи на неп.

Література:

1. Данилов В.П. Коллективизация сельского хозяйства в СССР / В.П. Данилов // История СССР. – 1990. – № 5. – С. 7 – 30.
2. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К. : Вид. Дім "Альтернативи", 1999. – 336 с.
3. Кульчицький С.В. Концепція "кооперативного соціалізму"/ С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 3 – 17.
4. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження / В.В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.; Марочко В.І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) / В.І. Марочко. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 217 с.; Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921 – 1928 рр.) : Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С.В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 204 с.; Морозов А.Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу / А.Г. Морозов. – Черкаси, 1993. – 275 с.
5. Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921 – 1928 рр.) : Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С.В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 204 с.
6. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К. : "Либідь", 1991. – 340 с.
7. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.) [Відп. ред. С. В. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 223 с.
8. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К. : Вид. Дім "Альтернативи", 1999. – 336 с.
9. Кульчицький С.В. Підготовка керівництвом ВКП(б) політичних та економічних передумов для примусової колективізації сільського господарства (1919 – 1929 рр.) / С.В. Кульчицький // Україна соборна: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 217 – 248.
10. Кульчицький С.В. Теоретичні аспекти нової економічної політики / С.В. Кульчицький // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.). – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2000. – С. 14-28.
11. Кульчицький С.В. Україна в системі загальносоюзного народногосподарського комплексу / С.В. Кульчицький // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2004. – № 11. – С. 3 – 31.
12. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К. : Вид. Дім "Альтернативи", 1999. – 336 с.

Валентин Лазуренко
(Черкаси, Україна)

"ЧЕРВОНИЙ БАНДИТИЗМ" В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД

Період нової економічної політики в українському селі мав досить різні відтінки, внаслідок чого донині існують неоднозначні оцінки його в сучасній українській історичній літературі. В ті суперечливі роки відбувалась трансформація дожовтневих аграрних відносин на селі. Будівництво нової моделі соціально-економічних відносин на селі після жовтня 1917 р. започаткувало принципово нове, сконцентроване на ідеологічних чинниках комуністичної системи "радянське" вирішення даної проблеми. Проте на шляху успішного запровадження "радянської моделі" перетворень в аграрному секторі економіки в доколгоспний період стояв ряд перешкод. Серед них, чи не найбільшою мірою, значився чинник існування в селянському середовищі економічно міцного заможного прошарку селянства, наявність якого не вписувалась в сутність закладеної моделі більшовицької політики на селі .

Протягом 20-х рр. минулого століття заможне селянство змушене було долати чисельні утиски та перешкоди на шляху свого господарського розвитку. Про це переконливо свідчать архівні дані. Селянин-власник і комунізм були явищем несумісними. І це, одна з найбільш трагічних сторінок історії радянського періоду.

Яскравим прикладом не декларованого верхами, а реального ставлення радянської влади, а відповідно і зворотної реакції заможного селянства до тоталітарної держави, було надзвичайно поширене в українському селі, особливо на початковому періоді непу, таке нецивілізоване явище, як

“червоний бандитизм”. Це сукупність незаконних кримінальних дій місцевого більшовицького керівництва по відношенню до заможного селянства України.

Ілюстративним прикладом такого бандитизму можуть слугувати події, що мали місце в Шишацькому районі Полтавської губернії. В даному районі, наприкінці 1924 р., “нібито “із почуттів класової помсти” була вирізана сім’я куркуля в складі 8 осіб, включаючи дітей. В цій кривавій справі брало участь декілька комуністів. Після арешту злочинців, секретар партосередку написав записку владі, в якій загрожував перерізати ще декількох куркулів, якщо в тюрмі будуть “мучити” арештантів” [1, арк.13]. Ця справа була передана до суду і винні були суворо покарані разом із секретарем осередку.

Бажаючи зупинити недопустимий для влади розвиток подій на селі, вище керівництво КП(б) України в різкій і категоричній формі засуджувало антигуманні дії місцевих партійних осередків по відношенню до заможного селянства. “Потрібно рішуче покінчити із залишками “червоного бандитизму”, в котрий ударяються деякі сільські комуністи, прикриваючи свої кримінальні дії нібито революційними пориваннями. Убивство комуністами сім’ї куркуля є прямою контрреволюційною дією, так як вона озброює широку селянську масу проти комуністів, проти Радянської влади. Нам потрібно твердо встановити революційну законність. Тому потрібно рішуче зупинити різного роду самоуправство й самосуди” [1, арк.13].

Та незважаючи на ці заклики і заборони, прояви “червоного бандитизму” продовжувались і доходили в деяких місцях до абсурду. Наприклад, в Липово-Долинській волості Роменського округу Полтавської губернії місцеве керівництво забажало “виділитись” перед вищими партійними інстанціями у плані активної розбудови народногосподарського комплексу. “Голова райвиконкому Кобиш разом із своїми заступниками розробили план розвитку господарств у своєму районі, за яким в 1924 р. потрібно було побудувати семирічну школу, млин, шосе й електричну станцію” [2, арк.66].

На перший погляд план заслуговує на повагу, об’єкти виділені для побудови дійсно важливі і потрібні. Але суть справи полягала в тому, що на той час ні в районному бюджеті, ні в бюджетах сіл, що постраждали в результаті несприятливих кліматичних умов і зібрали мізерний урожай, коштів для цього не було. Тоді районне керівництво приходить до висновку про доцільність провести в Липовій-Долині “дорозкуркулення" тих селян, яких не встигли розкуркулить повністю в роки “військового комунізму” [2, арк.66]. У вищі партійні інстанції був направлений список селян, які належали до цієї категорії. Відповідь затримувалась. Тоді “Кабиш і Саловський (керівник районного КНС) вирішили діяти. Склали свій список, включивши в нього значну частину середняків, і приступили до справи. Вибрали планову комісію (планком) на чолі з Кабишем і Саловським, організували невеликий, але міцний загін із незаможників, озброїли їх гвинтівками і пішли по господарствах середняків, які потрапили в “куркульський” список, розкуркулювати” [2, арк.66].

Селяни писали, що справа доходила “до затикання рота наганом, не бажавших підкорятися незаконному розкуркуленню”. Експропрійовували “корів, коней, комори (сараї) та інший надзвичайно важливий у селянському господарстві інвентар” [2, арк.66]. У випадку відмови негайно видати те, що було заплановано по розкуркуленню, або у випадку, коли в селян не було в наявності у власному господарстві ні коней, ані корови та іншого – згадані члени планової комісії шляхом погроз та шантажу змушували видати векселі на суму по оцінці “планкому”.

Продовжувався весь цей комуністичний анархізм до грудня 1924 р. Полтавський губком КП(б) України вивчивши факти кричущого порушення місцевим керівництвом елементарних засад радянського законодавства змушений був всю “команду господарників” передати до суду [1, арк.12].

Такі бандитсько-кримінальні методи боротьби, які приводили до знищення селянського майна, шкодили народному господарству і при яких страждало зовсім невинне селянство, – за визнанням секретарів ЦК КП(б)У Е. Квірінга та І. Клименка, – найгіршим чином дискредитувало КНС та Радянську владу в цілому [1, арк.12].

Чисельні архівні матеріали переконливо засвідчують, що радянська влада масово вживала щодо економічно міцного (заможного) селянства відверто терористичні заходи. Дії правлячої партії по відношенню до цієї категорії селянства України особливо в другій половині 20-х рр. минулого століття в цілому зводились до однієї мети – його повного політичного, економічного і морального підкорення.

Наслідком “комуністичного рішучого наступу” на заможне селянство стало те, що воно почало до мінімуму скорочувати власне господарство, продавати або вирізати майже всю наявну у їх господарствах робочу худобу, нищити власний сільськогосподарський інвентар і здавати його на металобрухт. Фіксувались випадки п'янства за кошти, вилучені від продажу власного майна. Набуло поширення, як і на початку 20-х рр. XX ст., практика виїзду заможних селян, які не витримали радянсько-більшовицького тиску й переслідування в міста, а то і за межі України. Певна частина заможного селянства змирившись з існуючим політичним ладом, здавала власне майно в новоутворені колективні господарства, і лише одинаки все ж намагались чинити силовий опір.

Література:

1. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп. 20, спр. 1965. Центральний комітет Комуністичної партії України. Загальний відділ. Циркулярные письма ЦК КП(б) У по вопросам организационно-партийной работы. Закрытые письма ЦК КП(б) У партийным организациям в связи с подготовкой к IX съезду КП(б) У о работе на селе, комитете незаможных селян. В деле постановления Секретариата ЦК КП(б) У о результатах посылке ответственных работников на село. 02 сентября – 25 октября 1925 г. – 56 л.

2. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 2114. Центральний комітет Комуністичної партії України. Інформаційно-статистичний відділ. Тезисы ЦК ВКП(б) об очередных засадах партработы на селе. Обзоры информационно-статистического отдела ЦК КП(б) У о состоянии работы сельских партийных организаций к 1 июля 1925 г., деятельности районных беспартийных сельских конференций. 13 февраля – 17 сентября 1925 г. – 70 л.

Фирдавсхон Нарзуллоев
(Худжанд, Таджикистан)

УКРАИНА И ТАДЖИКСКИЙ НАРОД

После присоединения Средней Азии к России в городе Ходженте Таджиккой республики была основана русская часть – шахри нав, означающее «новый город». По описанию академика З.Ш. Раджабова она разместилась в середине северной части города, в близи реки Сыр-дарьи на территории старой площади, вблизи базара Чоршанбе в 150-200 м. от западной части цитадели. Русская слободка быстро застраивалась. Здесь построили здание канцелярии уездного управления, дом начальника уезда, городскую амбулаторию, аптеку, почтовую контору и телеграф.[1]

В 1893 г. в этой части города было 62 дома и проживало 366 человек населения, а в 1912г. число домов достигло 70, а жителей -700 человек, «весьма изрядное русское поселение» 70-х гг. XIX века, в начале XX в. оно превратилось в тесны, задыхающийся уголок большого города. Один из видных деятелей местной колониальной власти Н.С. Лыкошин предлагал перенести русскую часть города Ходжентской станции железной дороги.[2]

В частности, в 1910 г. по инициативе того же Н.С.Лыкошина, при здании начальника Ходжентского уезда была открыта общественная библиотека. В сборе литературы среди русского населения города большое старание приложил некий Б. А. Черновицкий, который собрал множество книг у населения, привёл их в одну систему и он же составил первый каталог библиотеки. Позже библиотеку передали на содержание городской казне. Город на её содержание ежегодно тратил около 200 руб. По сравнению с 1905 г., намного улучшилось снабжение города газетами и журналами. В этом также есть определённая заслуга Н. С. Лыкошина. Согласно архивным материалам в 1910 г. подписчики Ходжента уже регулярно получали газеты «Туркестанские ведомости», «Туркестанский курьер», «Голос Ферганы», «Новое время», «Биржевые ведомости», а также журналы «Нева», «Природа и люди» и другие издания.

Европейское население Ходжента жило одними думами с населениям России. В Ходженте наметились определённые признаки активизации идейной борьбы. Яркой иллюстрацией тому явилось издание в 1909 г. первого номера журнала «Красное солнышко». Его редактором был известный адвокат и журналист Г.М. Рык-Богданик. В редакционный статье журнала отмечалось, что он ставит на «первое место интересы трудящегося класса как пришлого, так и местного населения».

Как показывают поиски, этому изданию предшествовали следующие события. Первоначальные планы журналиста были совершенно иными. Так, военный губернатор Самаркандской области от 2 июня 1908 г. докладывал Туркестанскому генерал-губернатору о том, что проживающему в Ходженте частному поверенному Самаркандского суда Рык-Богданику дано разрешение на издание в Самарканде ежедневной газеты под названием «Заря Туркестана». Далее, в рапорте сообщается о программе газеты, её подписной цене и адрес типографии, где она должна печататься. Но в самый последний момент Г.М. Рык-Богданик почему-то отказался от издания газеты и приступил к подготовке издания журнала «Красное солнышко». Журнал был оформлен на имя жены Г.М. Рык-Богданика. [3]

Представляет также большой интерес сам факт появления Г.М. Рык-Богданика в Средней Азии и то, чем он здесь занимался. Пишем Юсупову Ш., Мирбабаеву А., представляется, что в Туркестанский край Рык-Богданик приехал не раньше 90-х годов XIX в. Самаркандская газета «Окраина» от 10 сентября 1893 г. писала, что библиотека будет помещаться в доме Черкеса, а управлять ею будет Г.М. Рык-Богданик. Однако вскоре Рык-Богданик появился в Ходженте в качестве корреспондента газеты «Туркестанские ведомости» и навсегда связал свою судьбу с этим городом. Первая его корреспонденция о Ходженте была посвящена празднованию Навруза жителями города. Корреспонденция, напечатанная на страницах газеты «Туркестанские ведомости» от 12 марта 1906 г., и сейчас не потеряла своей актуальности. Согласно сообщению Г.М. Рык-Богданика, жители Ходжента праздновали Навруз на берегу Сыр-дарьи в местности Сайлгох недалеко от русского поселения.

История Г.М. Рык-Богданика и журнала «Красное солнышко» привлекала молодого учёного, Дуна Александра Зельмановича и он начал изучать историю первого прогрессивного в то время русского журнала, изданного в 1909 в Ходженте.

Дун Александр Зельманович родился 30 ноября 1929 году в городе Нежине на Украине (Харькове). В 1951 году он окончил Харьковский Государственный университет и занимался литературными связями таджикскского и украинского народов. Александр Зельманович в 1961 году успешно защитил кандидатскую диссертацию. Дун Александр Зельманович тесно связал свою судьбу с таджикским народом и приехав в город Ходжент тогдашний Ленинабад. С 1962 года стал преподавать русскую литературу. Его назначили заведующим кафедры русской и зарубежной литературы (бывшего) Ленинабадского Госпединститута им. С. М. Кирова– ныне Худжандский Гос. Университет им. акад. Б. Гафурова. Он кандидат филологических наук, доцент, в 1992 году ему присвоили звание профессора.

Как отмечает Александр Зельманович - литературовед, опубликовал около 200 научных работ по проблемам русской литературы XX века, русско- украинским, украинско-таджикским литературной связям, книговедению и библиографии. Член совета по украинской литературе при СП СССР (1970-80), член Союза журналистов (с1995).[4]

Как отмечает Дун, редактором-издателем значился В.Г.Рык-Богданик, однако фактическим редактором был демократический журналист, писатель и переводчик Г.М.Рык-Богданико. Журнал печатался в типографии Демурова в Самарканде.[5] Идеями интернационализма, верой в победу рабочего класса проникнуты опубликованные в «Красном солнышке» рассказ «Шлемкина выдумка», стихотворение «Углекопы» и другие. Демократическая направленность журнала вызвала недовольство властей. После выхода первого номера он прекратил своё существование. Единственный экземпляр журнала хранится в Библиотеке РАН Санкт-Петербурге

Г.М. Рык-Богданик пользовался в Ходженте большим авторитетом. Он являлся членом городской думы. Принимал активное участие в общественной жизни города. Например, постановлением начальника Ходжентского уезда от 14 декабря 1909 г. он участвует в составе одной комиссии в проверке состояния торговых заведений города и соблюдения санитарной чистоты на базаре Чоршанбе. Рык-Богданик покинул город Ходжент примерно в период в 1920-1921гг.

Итак, вклад русскоязычного населения в развитие Таджикистана в том числе и города Ходженте, во всех отраслях огромен. Изучаемая тема требует доработки. Дун Александр Зельманович в научных работах по проблемам русской литературы XX века, русско-украинских, украинско-таджикских литературной связей раскрывал культурные контакты этих двух народов, которые находились в дружеских отношениях. Автор этой статьи в дальнейшем намеревается изучить жизнь и деятельность профессора, литераторoведа, книголюба Дуна Александра Зельмановича и подготовить достоверные материалы к изданию, чтобы увековечить добросовестные труды украинского учёного Дуна Александра Зельмановича в Худжанде и бытность его Ленинабадом.

Литература:

1. Раджабов З.Ш. История Ленинабада: Душанбе, издательство Ирфон, 1986 г., стр.163
2. А. И. Димитров-Мамонов. Путеводитель по Туркестану и железным дорогам Среднеазиатской и Ташкентской. СП.,1876, с.65.
3. Дун Александр Зельманович. Коммунистический Таджикистан «Красное солнышко», 29 декабря 1964 г.
4. Н.Н.Негматов и Х.Шарипов Из истории литературных связей таджикского и украинского народов. Душанбе, 1972 г.
5. Энциклопедия Худжанда. Красное солнышко. Худжанд. издательство Ношир, 1998. Стр. 126.

Научный руководитель:
кандидат филологических наук, доцент Атоева Мамлакат Мухторовна

Віктор Ревега
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ РАДИ 1654 РОКУ НА ПОШТОВИХ МАРКАХ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

На сучасному етапі розвитку людства перевага надається електронній пошті та мобільному зв'язку, мало хто збирає поштові марки, листівки, конверти, адже прогрес пішов уперед. У радянські часи філателією цікавився чи не кожен громадянин держави. Хтось не приділяв цьому заняттю особливої уваги, а для когось воно стало життєвою необхідністю.

Кожний колекціонер марок, сам того не помічаючи, витягує не малу користь зі своєї пристрасті, а саме отримує різноманітні знання. Перш за все, він вивчає на марках політичну географію, і при тому досить ґрунтовно: він дізнається не лише про всі держави, які існують на світі, але навіть про їх численні колонії. Якою б мізерною не було держава, вона знайде собі місце в альбомі філателіста, який цього відношенні не робить розходження між могутніми державами і дрібними, несамостійними князівствами.

Друга група знань, які поступово набуває колекціонер марок – це знайомство з всіма різноманітними назвами номіналів країн світу. Кожен досвідчений колекціонер мимоволі запам'ятовує всі ці назви, які необхідні для розрізнення марок, і не тільки запам'ятовує назви, а й порівнює номінал монетних одиниць різних держав.

З деякого часу колекціонери марок можуть похвалитися ще однією перевагою свого заняття: вони мимоволі вивчають природну історію, знайомляться з фауною і флорою різноманітних куточків земної кулі. Справа в тому, що багато держав стали випускати марки з зображенням найбільш характерних рослин або тварин відповідного регіону. В даний час марок подібного типу випускається все більше і більше, завдяки їм можна скласти цілий біологічний атлас виключно з поштових марок.

Слід відзначити марки присвячені пам'яті державних діячів, видатних діячів науки і культури, ювілеям знаменних дат, подіям недавнім і тим, що наближаються. Філателія охоплює різноманітні теми: суто історичні, культуру, побут, природа тощо. І справді, по листівках, марках, конвертах можна

прослідкувати історію, як свого народу, так й інших. Вони, як своєрідний підручник, який не можна ні дописати, ні щось у ньому змінити.

18 січня 1654 року відбулася одна з найвизначніших подій в історії нашого народу – Переяславська Рада. Ставлення до неї завжди була і залишається неоднозначним. Оцінка та з'ясування причин і наслідків цієї історичної події тлумачилися з позицій політичної доцільності Російської імперії. Особливих ідеологічних викривлень зазнала оцінка Переяславської угоди за часів Радянського Союзу: уся історія Українського народу подавалася як «віковічне прагнення возз'єднатися з російським». Цей міф був створений ще ідеологічним апаратом Російської імперії та суттєво скорегований радянським суспільствознавством у 1954 році - до 300-річчя події [1, с. 5].

Специфічне розуміння Переяславської Ради як акту «возз'єднання України з Росією» протягом 1950-1980-х років було однією з підвалин радянської імперської ідеології поряд з ідеологемами «Київської Русі – колиски трьох братніх народів», «нової історичної спільноти – радянського народу» тощо. Суттєвими залишаються можливості політичної експлуатації міфу про Переяславську Раду й нині. Не дивлячись на те, що у наші дні Переяславський міф набув певної автономності у суспільній свідомості населення України, він і тепер активно використовується в поточному політичному житті [6, с. 61].

З часом у російській суспільно-політичній думці витворилася т. зв. переяславська легенда, згідно з якою український народ у Національно-визвольній війні середини XVII ст. боровся не за свою свободу, а за «возз'єднання» України з Росією. Як відомо, найвищого апогею таке формулювання сягнуло у 1954 р. під час помпезних святкувань 300-ліття Переяславської ради в усіх прошарках тодішнього суспільства і мало великий вплив на радянську історіографію. Дослідження українських істориків від кінця 80-х років XX ст. ще раз спростували безпідставність цієї легенди, її ненауковий характер, однак в сьогоднішніх умовах суспільно-політичного життя України існує реальна загроза її реанімації [2, с. 52].

Переяславська рада, як історична подія, знайшла своє відображення на поштових марках. Поштові марки присвячені тематиці Переяславської ради 1654 року надійшли до фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» в 1980-роках [4, с.96]. Зокрема, поштові марки можна поділити на дві групи:

- марки, присвячені 300 річчю Переяславської ради;
- марки, присвячені 325 річчю Переяславської ради.

До першої групи належить серія гашених марок видана поштою СРСР в травні-серпні 1954 року [5, с. 130]. У колекції НІЕЗ «Переяслав» нараховується 12 одиниць цієї серії. Нижче подано їх інвентарний номер, назва, автор малюнків, тираж, номінал, матеріал і техніка, розміри (в міліметрах) :

1. ФТ-996 КН-16403(246), «Орден Богдана Хмельницького», яка має кармінову надпечатку пам'ятного тексту на марці «300-летие Воссоединения Украины с Россией». Тираж – 1000000. 2 крб. Офсет. 43х26. (мал. 1.).

2. ФТ-997(1) КН-16403(247), «Пам'ятник Т.Г.Шевченка в Харкові», автор М.Щипков. Тираж – 3000000. 40 коп. Офсет. 42х30. (мал. 2.).

3. ФТ-997(2) КН-16403(247), «Будинок Верховної Ради УРСР в Києві та Президії Верховної Ради та Ради Міністрів РСФРР в Москві», автор Є.Гундобін. Тираж – 3000000. 40 коп. Офсет. 42х30. (мал. 3.).

4. ФТ-997(3) КН-16403(247), «Державний академічний театр опери і балету імені Т.Г.Шевченка в Києві», автор С.Поманський. Тираж – 3000000. 40 коп. Автотипія. 42х30. (мал. 4.).

5. ФТ-997(4) КН-16403(247), «Державний університет імені Т.Г.Шевченка в Києві», автор Г.Дмитрієва. Тираж – 3000000. 40 коп. Офсет. 42х30. (мал. 5.).

6. ФТ-997(5) КН-16403(247), «Будинок Академії наук Української РСР в Києві», автор Г.Дмитрієва. Тираж – 3000000. 40 коп. Офсет. 42х30. (мал. 6.).

7. ФТ-997(6) КН-16403(247), «Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві», автор Є.Гундобін. Тираж – 3000000. 60 коп. Офсет. 46х33. (мал. 7.).

8. ФТ-997(7) КН-16403(247), «Переяславська рада», автор Є. Гундобін. Тираж – 3000000. 60 коп. Офсет. 50х34. (мал. 8.).

9. ФТ-997(8) КН-16403(247), «Зображення Державних прапорів УРСР і РСФРР на фоні Державного гербу СРСР», автор І.Жихаркова. Тираж – 3000000. 1 крб. Автотипія. 50х34. (мал. 9.).

10. ФТ-997(9) КН-16403(247), «Пам'ятник на могилі Т.Г.Шевченка в Каневі», автор А.Зав'ялов. Тираж – 3000000. 1 крб. Автотипія. 50х34. (мал. 10.).

До другої групи належить гашена та негашена марки видана поштою СРСР в 1979 року. У колекції НІЕЗ «Переяслав» нараховується 3 одиниці поштових марок [3, с.80-81, 4, с.27]. Нижче подано їх інвентарний номер, назва, тираж, номінал, матеріал і техніка, розміри (в міліметрах):

1. ФТ-433 КН-8357, «325 років возз'єднання України з Росією», автор Г.Комлєв. Тираж –4700000. 4 коп. Офсет. 40х30. Гашена.

2. ФТ-635 КН-12585, «325 років возз'єднання України з Росією», автор Г.Комлєв. Тираж – 4700000. 4 коп. Офсет. 40х30. Негашена. (мал. 11.).

Слід зазначити, що на цих поштових марках зображено монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, який був встановлений у 1961 році в місті Переяславі-Хмельницькому. Автори монумента – скульптори В.П.Вінайкін, В.В.Гречаник, П.Ф.Кальницький, В.Клоков, архітектор В.Г.Гнєздилов.

Отже, на даних поштових марках ми бачимо підтвердження помпезності відзначення «Возз'єднання України з Росією», як в 1954 році, так і в 1979 році. Загалом для українського народу конче важливим є досягнення суспільного компромісу в переосмисленні своєї історії , подолання стереотипів, що не лише за років тоталітаризму, а й задовго до цього насаджувалися в суспільній свідомості.

Література:

1. Апанович О.М. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність. / О.М.Апанович. – К.: Варта, 1994. – 96 с.
2. Брехуненко В. Переяславська Рада 1654 р. в російській історіографії / В.Брехуненко // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Випуск 9-10. – С.52-62.

3. Інвентарна книга фондової інвентарної групи «Філателія» №1 Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». – 99 с.
4. Інвентарні книги фондової інвентарної групи «Філателія» №2 Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». – 199 с.
5. Поштові марки Росії і СРСР: спеціалізований каталог: в 5 т. / [Під ред. В.Ю.Соловйова]. – М.: ИздАТ, 2009. – Том 4. РСФСРР, СРСР (1923-1960). – 196 с.
6. Цибульський В. Переяславська рада 1654 року у зарубіжній історіографії (1945-1990) / В.Цибульський // Українсько-російський договір 1654р.: Нові підходи до історії міждержавних стосунків. – К., 1995. – С.60-68.

Євген Стрижак
(Черкаси, Україна)

ПРОБЛЕМА ОСВІТНІХ КАДРІВ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ 1920-Х – 1930-Х РОКІВ

Виокремлення й аналіз проблем кадрового забезпечення середньої та вищої школи України за умов радянського експерименту модернізації освіти у загальноісторичному контексті 1920–1930-х років дозволяє з'сувати справжню роль учительської та науково-педагогічної інтелігенції у формуванні національної свідомості українського народу, виявити деструктивні чинники руйнування інтелектуально-кадрового потенціалу загальноосвітньої та вищої школи республіки на початку 1920-х років, перманентне відтворення у її системі проблем кадрового дефіциту, переглянути сучасний досвід трансформації системи освіти та її впливу на кількісний та якісний склад освітянської інтелігенції України. Актуальність науково-історичного дослідження не означає прагматичного копіювання соціального досвіду міжвоєнних років XX ст., а передбачає насамперед його критичне переосмислення з врахуванням новітніх національно-культурних пріоритетів та загальноцивілізаційних норм і вимог до освіти та її педагогічних кадрів.

За офіційною радянською статистикою всесоюзних переписів населення 1926 та 1939 рр., кількість професорсько-викладацького складу й науковців республіки за 13 років між переписами зросла більше ніж ушестеро; учителів загальноосвітніх шкіл УРСР стало більше у 3,5 рази. Але статистичні «досягнення» були оманливими й характеризували лише кількісний бік справи. З якісної точки зору ситуація виглядала катастрофічною. Значна частина викладачів вищої школи, науковців й учителів внаслідок малокваліфікованості й невідповідності посадам підлягали заміні.

Гасло «Кадри вирішують все!», що його висунуло більшовицьке керівництво на початку 1930-х рр., повною мірою стосувалося інтелігенції й навіть почало втілюватися у життя ще наприкінці 1920-х рр. Під цим гаслом упродовж 1930-х рр. відбулися кардинальні трансформації у складі інтелігенції України. Підсумовуючи характер й напрям цих змін, можна виокремити основні моменти процесу творення «нової радянської інтелігенції», насамперед професорсько-викладацької й наукової та учительської.

На рубежі 1920-х – 1930-х рр. постала так звана «кадрова проблема». У радянській історіографії її поява традиційно пояснювалася «великим стрибком 1930-х», розширенням потреб суспільного виробництва у спеціалістах, а також необхідністю підготовки «класово близької інтелігенції». Навіть зважаючи на ці аргументи, деяких з яких мають певну рацію, все ж таки не можна пояснити катастрофічного дефіциту спеціалістів у 1930-х роках. Відкидаючи сталінські інсинуації щодо «шкідництва старої інтелігенції» й приймаючи за ймовірну гіпотезу про дійсний дефіцит як наслідок швидкого, інтенсивного та екстенсивного розвитку виробництва, варто додати до цього ще деякі міркування.

Насамперед, проблема кадрів була багато у чому штучною. Адже гасло інтенсивної підготовки «відданої справі пролетаріату» інтелігенції було наслідком більшовицьких бюрократичних містифікацій про «шкідництво». Перехід від нової економічної політики до звичних більшовицьких засад воєнно-комуністичного адміністрування у народногосподарській царині й спричинена цим економічна катастрофа наприкінці 1920-х рр. породили міф про «шкідництво» «старої інтелігенції». На базі цього міфу й будувалася нова політика творення «нової інтелігенції». Цей курс до певної міри й справді збігся із зростанням реальних потреб суспільства у розширеному відтворенні кадрів працівників розумової праці, що й надало цій політиці характеру об'єктивної зумовленості.

Масовим загоном вітчизняних працівників розумової праці була учительська й професорсько-викладацька інтелігенція. Враховуючи вирішальний вплив, що його справляли ці професійні групи на виховання й підготовку нових генерацій учнівської й високошкільної молоді – майбутніх поколінь «громадян країни Рад» – «будівників комунізму» – більшовицька адміністрація у союзному центрі – Москві – й на республіканській периферії, зокрема в УСРР, особливо ретельно відстежувала ситуацію у цих професійних загонах інтелігенції, відбраковуючи (шляхом репресій, позбавлення посад та ін.) назагал представників старшої генерації вітчизняного учительства, переважно національно свідомого й антирадянськи налаштованого, з досвідом участі у державно-культурному будівництві часів Української Народної Республіки – Західно-Української Народної Республіки, Української Держави П. Скоропадського.

Штучний характер проблеми інтелектуальних кадрів зріс у середині 1930-х рр., коли знову почалися масові репресії проти спеціалістів, проти інтелігенції взагалі.

У 1930-х рр. відбувалося швидке зростання бюрократичного апарату держави, оскільки сувора централізація виробництва й розподілу потребувала колосальної армії чиновництва. Певна частина працівників розумової праці, в тому числі й освітян, мігрувала до цього бюрократичного апарату й виходила за рамки матеріального чи духовного виробництва, стаючи частиною радянської номенклатури. Відтак прикметною рисою радянської дійсності 1930-х років стали перманентні кампанії адміністративного «повернення» колишніх учителів або осіб з фаховою педагогічною освітою до учительської праці, а відтак й перманентної втечі/добровільної міграції учорашніх учителів зі шкільних посад до спокійніших й престижніших суспільних занять.

Проблема кадрів, в тому числі й освітньої інтелігенції, підживлювалась їхнім пересічно невисоким якісним рівнем, що порушувало будь-які передреволюційні професійно-освітні стандарти. Висококваліфікований інженер або педагог з досвідом й відповідною фаховою освітою «легко» (за Й. Сталіним – «незамінних людей немає») замінювався двома-трьома малокваліфікованими «напівробтіниками», те ж саме відбувалося й в управлінських структурах. Оскільки система виробництва, освіти й управління перманентно розширювалася, принаймні упродовж 1920–1930-х рр., автоматично виникала проблема (підготовки й виховання) нових кадрів, що утворювало замкнене коло перманентної підготовки сірої маси малокваліфікованих «працівників розумової праці».

Перманентно й широко використовуючи в ідеологічній риториці пропагандистські порівняння «досягнень» радянської адміністрації з часами царату, 1913 р. тощо, комуністична пропаганда одночасно «сором'язливо забувала» про некорисні для себе порівняння. Адже на підготовку одного фахівця за радянської доби витрачалося утричі – учетверо менше коштів, аніж за дореволюційних часів. Зокрема, до Першої світової війни підготовка лікаря на теренах імперії Романових коштувала щороку 201 руб., а у середині 1920-х рр. – 94 руб. (46,76 %); педагога відповідно – 207 і 69 руб. (33,3 %); інженера – 306 та 73 руб. (23,85 %) [1, 26].

У системі підготовки «нової інтелігенції» пріоритети комуністичної адміністрації лежали не у площині професійного рівня цієї інтелігенції, а натомість її соціального походження. Сталінська верхівка партії, підтримувана партійною бюрократією, використовувала революційне гасло підготовки «народної інтелігенції» з робітників й селян з метою виховання відданої тоталітарній державі інтелектуальної маси. Звичайно, це робилося напівсвідомо з погляду вибору історичної перспективи. Мета, поставлена верхівкою компартійної бюрократії, – створення «соціально близької» інтелігенції, була, нарешті, досягнута у середині 1930-х рр. У Конституції СРСР 1936 р. проголошувався факт створення нової, радянської, робітничо-селянської інтелігенції. Вона і справді була новою, а за соціальним походженням – робітничо-селянською. Одначе за власними соціальними функціями вона ніяк не відбивала інтересів робітників і селян й була, за незначними винятками, цілком поставлена на служіння тоталітарній державі. Значна частина цієї інтелігенції поповнювала лави радянської бюрократичної еліти, дістаючи таким чином право на частину привілеїв, які їй надавала тоталітарна держава, тому вірно служила комуністичному тоталітарному режимові, але аж ніяк не «інтересам робітників і селян», хоча це гасло й не сходило зі шпальт радянської офіціозної періодики.

Упродовж 1930-х рр. в Україні було створено не робітничо-селянську інтелігенцію, в тому числі й освітню, а лише її сурогат. Спотворений й гіпертрофований «класовий підхід», покладений в основу формування цієї «нової інтелігенції», замінив систему професійно-етичних стандартів із загальноцивілізаційних на декларовані «класові».

Література:

1. Федюкин С. А. Некоторые аспекты изучения истории советской интеллигенции // Вопросы истории. – 1980. – № 9. – С. 17–31.

Іван Татаринов
(Ізмаїл, Україна)

УНІФОРМА РОСІЙСЬКОЇ РЕГУЛЯРНОЇ КІННОТИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1787-1792 рр.

Російсько-турецька війна 1787-1792 рр. була своєрідним акордом у протистоянні між Російською та Османською імперіями у XVIII ст. У цій боротьбі безперечним переможцем можна вважати саме Росію. В ході цієї війни російські війська отримали ряд визначних перемог над османськими супротивниками, не останню роль у яких відіграла кіннота. За попередніх війн між Росією та Туреччиною, кавалерія першої значно поступалася останній у мобільності та стрімкості ударів. Одним з секретів такої успішності турків можна вважати той фактор, що, на відміну від російської кавалерії, все їх озброєння, спорядження та навіть одяг ідеально підходили для ведення війни верхи. Врахувавши цей недолік, після реформ П.О. Румянцева та Г.О. Потьомкіна, російська кіннота вже практично на рівних могла боротися з турецькою. Реформи російської кінноти торкнулися практично кожної сторони цього роду військ – озброєння, спорядження, кінської збруї та ін. Не останнє місце відводилось і створенню нової уніформи, більш пристосованої для ведення маневреної війни.

Військовий одяг на рівні зі зброєю, є одним з визначних бойових факторів, що допомагають воїнові діяти максимально ефективно у бою. Якщо уніформа не виконує своїх головних функцій (захищати від холоду та спеки), сковує рухи, не дає можливості вільно діяти зброєю, то її бойова цінність надзвичайно низька. До того ж, одяг кавалериста має ряд особливих вимог, пов'язаний з тонкощами дій воїна верхи на коні.

У 1786 р. вся регулярна кіннота Росії була переведена на новий штат з табелем, відповідно до якого вершники отримували нову уніформу, яка була більш зручною для дій у бою, ніж попередня. Вона складалася з короткої куртки, пояркової каски, просторих шароварів та зручних черевиків [8, с. 499]. Ініціатором введення нової уніформи був Г.О. Потьомкін [7, с. 583 – 585]. Слід зазначити, ця нова кавалерійська уніформа за невеликих відмінностей повністю відповідала піхотній, введеній дещо раніше. Ще однією її особливістю було те ще, вона мало відрізнялася між собою у важкої та легкої кавалерії, тобто була універсальною.

Унаслідок реформи 1786 року - драгуни отримали зелені мундири, червоні шаровари зі шкіряними леями, пояркові каски з лопатями і поперечним плюмажем, короткі чоботи, такі самі, як у мушкетерів піхоти [Додаток 1].

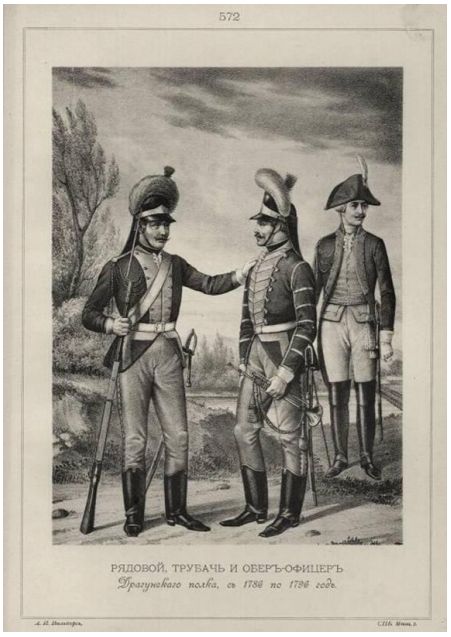

Єдине, що доповнило уніформу драгунів, це жовті нитяні аксельбанти на правому плечі, замшеві рукавички з обшлагами та прибивні залізні шпори на чоботи. Офіцери зберігали довгі мундири, червоні камзоли, білі лосині бриджі, високі кавалерійські чоботи та чорні фетрові капелюхи старого зразку. Щоправда на офіцерських каптанах галуни були замінені червоними лацканами, скасовані штибель-манжети, а рукавички тепер були без бахроми [1, с. 94 – 95].

Інший вид важкої кінноти - карабінери отримали уніформу, котра була повністю ідентична драгунський [Додаток 2]. Різниця між ними була у тому, що мундир карабінерів був блакитного волошкового кольору, аксельбанту не мав, а на лівому плечі був жовтий плетений погон. Карабінерська каска мала білий плюмаж, червоний околиш з білою обшивкою, чорні лопаті обшиті чорною тасьмою та білі кисточки на кінцях. На червоних шароварах по краях була біла фігурна тасьма. Карабінерські офіцери, як і драгунські продовжували носити уніформу старого зразка [3, с. 38].

Кірасири внаслідок реформ Потьомкіна також зазнали помітних змін у озброєнні та обмундируванні. Вони отримали уніформу загальноармійського покрою, проте у кольоровій гамі вона мала певні особливості [Додаток 3]. Приладним кольором кірасирів (колір металевих елементів уніформи) був золотий, основним кольором мундирів був палевий, на правому плечу розміщувався жовтий аксельбант, на лівому - погон, у якості поясного ременя використовувався суконний пояс-кушак. Також уніформу доповнював традиційний елемент парадного мундиру кірасирів - суперверст (суконна кольорова накидка без рукавів, оторочена по краю галуном). Каска мала широку мідну бляху із зображенням вензеля Катерини II. Інші елементи уніформи відрізнялися у кірасирів за полками [1, с. 106].

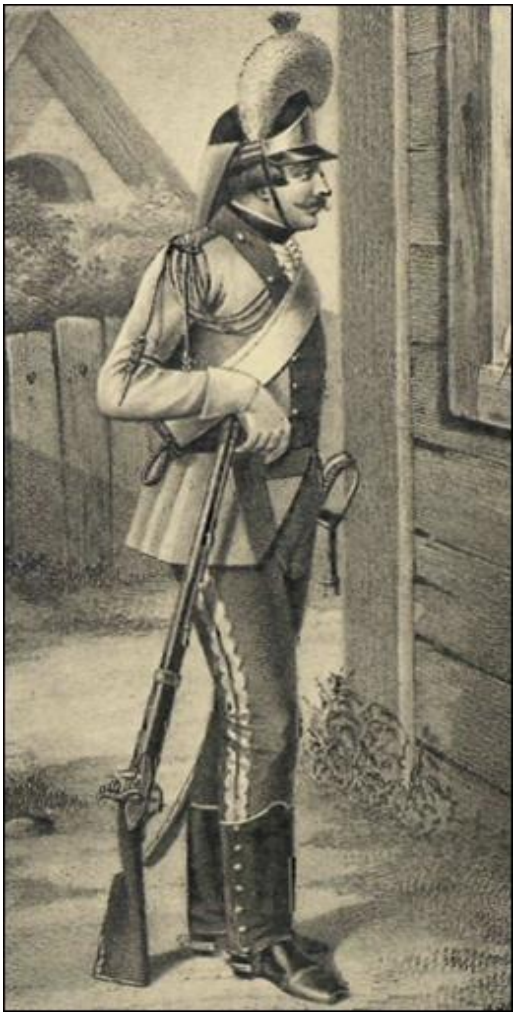

Розглянемо докладніше обмундирування кірасирських полків, що взяли участь у російсько-турецькій війні 1786-1791 рр.

У Лейб-кірасирському полку - комір, лацкани, облямівка пол, обшлаги, суперверст, кушак, шаровари, обшивка каски були зеленого кольору, фігурна тасьма на шароварах - білого. В музикантів - парадна куртка, фігурна тасьма на шароварах та сукно лопатей були червоними; комір, лацкани, облямівка пол та касок, обшлаги та шаровари - зеленого кольору; нашивки на куртках, що мали бахрому та китиці, були золотими з чорним та зеленим шовком .

Для складу Орденського полку було характерно обмундирування з коміром, лацканами, облямівками пол, обшлагами, обшивкою на касці та суперверстом чорного кольору з жовтогарячою облямівкою; кушак був чорного з жовтогарячим кольорів. Чорні шаровари мали білу обшивку.

У Катеринославському полку - комір, лацкани, облямівка пол, обшлаги, суперверст, кушак, шаровари, обшивка каски були блакитного кольору, фігурна тасьма на шароварах – палевого [3, с. 36]. Пізніше, коли у 1789 р. полк було перейменовано на честь Г.О. Потьомкіна, він отримав нову парадну уніформу червоного кольору [6, с. 2].

Обмундирування кірасирських офіцерів не зазнало серйозних змін і було таким самим, як і за положенням 1778 р. [1, с. 107]

Легкокінні полки своїм обмундируванням були повністю схожі на карабінерів. Єдине, що вирізняло перших, це білі лужені ґудзики на противагу жовтим карабінерських [Додаток 4]. До того ж солдати легкокінних полків належало носили білі нитяні погони на лівому плечу та білий аксельбант на правому. Офіцери легкокінних полків відрізнялись від карабінерських тим, що мали срібні ґудзики та погон і аксельбант зі срібного шнура. Їх камзоли та штани були білого кольору, на противагу червоному в карабінерів [2, с. 23 - 24].

Крім описаних видів обмундирування усім кіннотникам видавалася ще і біла полотняна літня уніформа за зразком піхотної.

Тепер розглянемо обмундирування кінних підрозділів російської армії, що дещо вирізнялися серед «одноманітності» мундирів, введених Потьомкіним. Такими підрозділами були кінні єгеря та гусари.

1 лютого 1788 р. Г.А.Потьомкін видав наказ одягнути солдатів кінно-єгерських команд наступним чином: «Речі на нижніх чинах проти єгерських. Каски із зеленим плюмажем. Куртка зелена з білими ґудзиками. Шаровари, теж з білими ґудзиками і чорною облямівкою, на якого сукна потрібний 1 вершок. Інші речі залишаються при них легкокінні». Спочатку кінні єгеря зовні не відрізнялися від своїх піших побратимів, одягнених відповідно до мундиром реформи 1783 р. Лише металевий прилад був білим, і ґудзики замість латунних – олов'яні. Також на правом плечі кінних єгерів додали білий нитяний аксельбант.

Використання касок в бойових умовах швидко показало їх незручність, і було прийняте рішення замінити їх в піших і кінних єгерів на легші гусарські ківери. Першу партію ківерів гусарського зразка, зроблених для кінних і піших єгерів, доставили в Катеринославську армію Потьомкіна 30 червня 1789 р. Чорні суконні ківера обшивалися тасьмою зеленого кольору. Зліва на бічній стороні олов'яним ґудзиком і гарусною петлицею кріпився зелений шерстяний бант. Додаткові прикраси складалася з китичок із шнурками. На офіцерських ківерах вони були із зеленого гарусу, а на солдатських із зеленої шерсті. [Додаток 5].

При формуванні кінно-єгерських підрозділів, солдатів до них набирали з карабінерських та легко-кінних полків, тому при переведенні у кінні єгеря колишні карабінери і легкокінні не відразу отримували зелену уніформу. Для економії сині мундири і амуніція продовжували доношуватися. Наприклад, Таврійському полку в 1790 р. спеціально роз'яснювалось, що він «...мундири зелені надіти

повинен, коли синім термін закінчиться». І якщо при переведенні карабінерних полків у кінно-єгерські вдавалося зберегти одноманітність у зовнішньому вигляді, то цього зовсім не можливо було добитися у Єлизаветградському полку. У цей полк солдати були прислані з Катеринославського кірасирського полку, єгерських команд легкокінних полків і Єлизаветградського легкокінного полку. Строкатість зовнішнього вигляду вершників на перших порах так кидалося у очі, що шефові полку генерал-майору І.П. Дуніну довелося видати наказ, в якому йшлося: «...в ескадронах і в іншому мають нижні чини на собі білі шаровари, а в іншому зовсім рейтузи, або штани, а в деяких частково носять зелені суконні або червоні рейтузи, що і робить нерівність в полку і потворний вигляд, а тому рекомендую панові полковникові і кавалеру заборонити щоб надалі в ескадронах таких урізноманітнень не робити...»

Офіцери кінно-єгерських полків помітно відрізнялися зовнішнім виглядом від нижніх чинів. Мабуть по аналогії з офіцерами піших єгерів, вони носили зелені суконні камзоли, штани та довгополі каптани. Головним убором при такому мундирі був чорний шерстяний капелюх без галунової обшивки. Окрім цього, згідно з наказом Г.О. Потьомкіна від 14 лютого 1788 р., офіцерам Катеринославської армії вважалося ношення ще одного комплекту уніформи, схожого за кроєм на солдатський. Від солдатів вона відрізнялася срібним замість білого аксельбантом на правому плечі і золотим поясним шарфом. Хоча, наявність останнього при «солдатському» мундирі вважалося необов'язковим. Головним убором при польовій формі спочатку була каска, замінена з 1789 р. ківером [5, с. 20].

У 1788 році Воронезький та Ольвіопольський легкокінні полки армії Потьомкіна, були перейменовані у гусарські. Кавалеристи цих полків, отримали традиційну гусарську уніформу в угорському стилі, в якій гусари виглядали справжніми франтами [Додаток 6].

Воронезький та Ольвіопольський полки отримали сині доломани (короткий однобортний гусарський мундир обшитий спереду шнурами) та ментики (коротка куртка оторочена хутром і прикрашена шнурами, що за теплої погоди носилася накинутою на ліве плече). Останні були підбиті червоною каразеєю (груба шерстяна тканина), та оторочені чорною овчиною. Шаровари і ташка (гусарська сумка, що підвішувалася до поясу) були червоними. Галуни, шнури та ґудзики були білими. Головним убором був чорний ківер з білими султаном та шерстяними шнурами. Додатково ківер прикрашався червоною суконною лопаттю, що була обшита по краю білою шерстяною тасьмою з китицями того ж кольору. У якості поясу гусарам слугував червоний пояс-кушак з білими перехватами. Офіцери мали білу лисячу опушку на ментику, чорні чоботи, кушак, галуни, шнури та ґудзики були срібними [4, с. 3].

В більшості російських кавалерійських полків дуже часто не дотримувались мундирних регламентів у повній мірі, тому не рідко в уніформі були присутні позауставні елементи.

Вся описана уніформа була достатньо зручною для кавалеристів, не сковувала рухів і давала можливість вільно діяти вогнепальною та холодною зброєю у бою. Проте, був у «потьомкінської» уніформи і один чутливий недолік – вона була слабо пристосована до осінньо-зимового сезону степу Причорномор'я.

Література:

1. Висковатов А.В. Историческое описаніе одежды и вооруженія Россійскихъ войскъ, съ рисунками, составленное по Высочайшему повеленію. [В 18-ти ч.]. – Ч. 4. / А.В. Висковатов. – СПб: Типографія «В.С. Балашевъ и Ко», Фонтанка, 95, 1899. – 229 с.
2. Висковатов А.В. Историческое описаніе одежды и вооруженія Россійскихъ войскъ, съ рисунками, составленное по Высочайшему повеленію. [В 18-ти ч.]. – Ч. 5. / А.В. Висковатов. – СПб: Типография «В.С. Балашевъ и Ко», Фонтанка, 95, 1899. – 238 с.
3. Звегинцов В.В. Русская армия. [В 7-ми ч.]. – Ч. 2. / В.В. Звегинцов. – Париж, 1969. – 212 с.
4. Леонов О.Г. «Возвращение» гусар. Гусарские формирования периода 1787-1796 гг. / О.Г. Леонов // Цейхгауз. – 2008. – №28. – С. 2 – 8.
5. Леонов О.Г. Конные егеря в России, 1788–1796 / О.Г. Леонов // Цейхгауз. – 2002. – №17. – С. 17 – 23.
6. Леонов О.Г. Красные кирасиры. Неизвестный парадный мундир кирасирского полка князя Потемкина. 1790–1792 / О.Г. Леонов // Цейхгауз. – 2009. – №30. – С. 2 – 4.
7. Потемкин Г.А. Екатерине II. Об одежде и вооружении сил // Екатерина Вторая и Г.А. Потемкин. Личная переписка(1769–1791) / Издание подготовил В.С. Лопатин – М: Литературные памятники , 2009. – С. 577 – 585.
8. Потрашков С.В. Иллюстрированный военно-исторический словарь / С.В. Потрашков, А.С. Потрашков – М: ЭКСМО, 2007. – 736 с.

Науковий керівник:
доктор історичних наук, пофесор Циганенко Лілія Федорівна

Алла Федорова (Оренбург, Россия)
Валентин Лазуренко (Черкассы, Украина)

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ ФЕРМЕРСКОГО ТИПА В УКРАИНЕ НЕПОВСКОГО ПЕРИОДА В ЗАРУБЕЖНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI В.

В целом, для конца 90-х годов XX в. – начала XXI в. характерна активизация внимания зарубежных историков как к истории украинского крестьянства в целом, так и к тем ее аспектам, которые демонстрировали альтернативу сталинской коллективизации. Так, английский историк Р. Конквест первый раздел своей работы “Жатва скорби” [1] посвятил анализу событий 1917 – 1927 гг. Особое внимание при этом автор уделил вопросам, связанным с переходом власти к новым приоритетам в налогообложении, фактически направленным на противодействие становлению эффективных товарных хозяйств фермерского типа, раскрывая эти проблемы на широком фактологическом материале [1, с. 69].

Другой зарубежный исследователь Д. Хоскинг [2], также специальное внимание посвятил выяснению вопросов, связанных с созданием надлежащих условий для функционирования фермерских хозяйств, где одно из ключевых мест занимала политика налогообложения различных слоев крестьянства. Анализируя политику советской власти в этом направлении, Д. Хоскинг в своей работе “История Советского Союза (1917 – 1991)” доказывает, что политика правительства в сельском хозяйстве лишь осложняла ситуацию относительно производственного развития крестьянских хозяйств. Наиболее экономически крепкие крестьянские хозяйства уже в середине 1920-х годов, кроме того, что на них давили, начали ощущать и непомерный груз налогообложения [2, с. 130].

Анализируя научные труды представителей зарубежной историографии, следует отметить работу "Большой незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире", подготовленную известным историком, профессором социологии Манчестерского университета (Англия) Т. Шаниным [3].

Важное значение для раскрытия поднятой нами проблемы имеют работы известных в научном мире исследователей, классиков западной советологии Эдварда Карра ("История Советской России" [4]) и Джеймса Скотта ("Благими намерениями государства. Почему и как проваливались проекты улучшения условий человеческой жизни" [5].

Белорусские ученые, изучая экономические реалии эпохи нэпа, справедливо отмечают, что и после "военного коммунизма" зажиточное крестьянство, в целом, находилось в тяжелом экономическом положении [6]. Так, в частности, по мнению А. Бодак, И. Войнича, Н. Волчека не вызывает сомнений тезис, что до того, что постоянное вынужденое дробление крупных крестьянских хозяйств, уравниловка, искажение налоговой политики – были сознательно направлены на создание финансово-экономических препятствий для состоятельных слоев крестьянства, возвращение его к натуральному хозяйствованию [6, с. 218].

Современные российские историки [7], изучая общественно-политические, экономические проблемы 20-х гг., аргументировано доказывают, что "большевики использовали "военный коммунизм" не только как вынужденный способ, но и как инструмент перехода к новому общественному строю" [7, с. 242]. Отойдя от позиции советской историографии в оценке нэпа, они предлагают инную интерпретацию причин, обусловив переход к ней, указывая на качественно новые концептуальные основы в ее понимании: "Переход к нэпу был вынужденным шагом. Во-первых, на начало 1920-х годов не оправдались расчеты большевиков на мировую революцию: нужно было любыми средствами выжить.

Основывать на государственное принуждение было невозможно "[7, с. 252]. В этом позиция российских ученых перекликается с точкой зрения украинских историков.

Авторы комплексного исследования “История России. XX век” под редакцией В. Дмитренка [8], раскрывая многогранные аспекты нэпа, выясняя вопрос ее авторства, также сосредотачивают свое внимание на сущности налоговой политики советской власти в деревне. Нельзя не согласиться с тезисом российских авторов, что "... большевикам было откуда взять знания о том, как перестраивать экономику. На вооружение были взяты простые идеи регулирования сельскохозяйственного производства благодаря дифференцированному налогообложению" [8, с. 214].

Соглашаясь с этим, по нашему мнению, справедливым утверждением считаем, однако, необходимым дополнить его. Речь шла о регулировании не только экономическое, но, прежде всего, в глазах большевиков было приоритетным, – социальное. Но такое неестественное искажение, на которое, кстати, указывал и сам В. Ленин, вспомним, – "Экономика и политика в эпоху диктатуры пролетариата" [9] сущности вещей, крайне негативно сказывалось на условиях хозяйствования, обусловливало низкую товарность сельского хозяйства.

В еще одной работе российских исследователей А. Киселева и Э. Щагина [10] по поводу аграрных трансформаций на селе в годы нэпа, подается интересный тезис о том, и с ним, мы считаем, следует согласиться, что в начале нэпа "в налоговой практике сочетался старый розверсточний принцип налогообложения по губерниям, уездам и т.д. и новый, нэповского принца, устанавливающий ограниченный круг объектов налогообложения "[10, с. 401]. Не составляет никакой тайны, что основное острие налогового давления было при этом направлено, прежде всего, на хозяйства, которые активно выступали на товарном рынке, т.е. на хозяйства фермерского типа.

Заслуживает внимания и информационно-насыщенная монография "Прерванный выбор. Оренбургская деревня в 20-х – начале 30-х годов XX столетия" российского исследователя В. Лабузова [11]. Монография логически продолжает исследования ученого, посвящённые состоянию сельского хозяйства Оренбургской губернии в 20-ые годы XX века. Она основана на достаточно обширной источниковой базе и значительном круге научной литературы. Книга посвящена исследованию экономического положения крестьянской семьи (двора) и отдельных сельскохозяйственных отраслей в условиях новой экономической политики.

Анализируя работы российских исследователей из поднятой нами проблемы, следует также выделить работу С. Ильина и А. Бабакова "Крестьянское (фермерское) хозяйство и рынок (20-е годы и современность)" [12]. Характерной ее особенностью является ярко выраженная современная методология исследования, так и тесно связанная с ней оригинальная концепция изложения проблемы и сделанные авторами выводы и обобщения.

Новизной постановки проблемы была обозначена основательная работа российских исследователей "Россия НЭПовская", написанная под редакцией академика А. Яковлева [13].

Объективность изложения материала, концептуальная стройность – характерные черты работы французского исследователя Н. Верта [14]. По истории крестьянства периода нэпа, исследователь аргументированно показал, что: "Еще одним следствием революции в деревне была "архаизация" крестьянства. Эта "архаизация" оказалась в замкнутости крестьянского общества на самом себе, в возврате к натуральному хозяйствованию и остановке механизма социальной мобильности "[14, с. 178].

То есть и в этом случае автор, на основе проведенного им анализа, приходит к мысли о том, что на пути формирования интенсивного сельского хозяйства и в эпоху нэпа существовали сложные преграды. Фактически речь шла о сознательном торможении властью развития украинского фермерства.

Подытоживая изложенное, можно констатировать, что проблема становления и развития крестьянских фермерских хозяйств в Украине неповского периода не была обделена вниманием зарубежных ученых. Существующие работы, при их надлежащей обработке, являются хорошим фундаментом для дальнейшего углубленного изучения.

Литература:

1. Конквест Р. Жнива скорботи : Радянська колективізація і голодомор / Конквест Р. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
2. Хоскинг Д. История Советского Союза (1917 – 1991) : пер. с англ. Куценкова П. – Смоленск : Русич, 2000. – 490 с.
3. Великий незнакомец : крестьяне и фермеры в современном мире : пер. с англ. [сост. Теодор Шанин ; под ред. А. В. Гордона]. – М. : Издат. группа “Прогресс”, 1992. – 432 с.
4. КАРР ЭДВАРД. ИСТОРИЯ СОВЕТСКОЙ РОССИИ : [В 14 Т. : ПЕР. С АНГЛ.]. КН. 1, Т. 1 – 2 : БОЛЬШЕВИСТСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ 1917 – 1923 / КАРР ЭДВАРД ; [АВТ. ВСТУП. СЛ. К РУС. ИЗД. А. П. НЕНАРОКОВ]. – М. : ПРОГРЕСС, 1990. – 763 С.
5. Скотт Д. Благими намерениями государства. Почему и как проваливались проекты улучшения условий человеческой жизни / Скотт Д. : [пер. с англ. Э. Н. Гусинского, Ю. И. Турчаниновой]. – М. : Университетская книга, 2007. – 576 с.
6. Всемирная история : В 24 т.– Т. 21. Мир в период создания СССР / [Под ред. Бодак А. Н., Войнич И. Е., Волчек Н. М. и др.]. – Мн. : Литература, 1997. – 416 с.
7. История России / [Сост. и отв. ред. Радугин А. А.]. – М. : Центр, 1998. – 352 с.
8. История России. XX век / [Под ред. Дмитренко В. П.]. – М. : АСТ, 1997. – 608с.

9. Ленін В. І. Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату / Ленін В. І. // Повне зібрання творів. – Т. 39. – К. : Вид-во політичної літератури України, 1973. – С. 255 – 258.
10. Новейшая история Отечества. XX век. В 2 т. – Т. 1 / [Под ред. Киселева А. Ф., Щагина Э. М.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 496 с.
11. ЛАБУЗОВ В. А. ПРЕРВАННЫЙ ВЫБОР. ОРЕНБУРГСКАЯ ДЕРЕВНЯ В 20-Х – НАЧАЛЕ 30-Х ГОДОВ XX СТОЛЕТИЯ / ЛАБУЗОВ В. А. – М. : ИЗДАТЕЛЬСТВО “ПРОСВЕЩЕНИЕ”, 2003. – 400 С.
12. Ильин С. С. Крестьянское (фермерское) хозяйство и рынок (20-е годы и современность) / С. С. Ильин, А. М. Бабаков. – М. : ЦИСН, 1995. – 268 с.
13. Россия нэповская / [Под ред. академика А. Н. Яковлева]. – М. : Новый хронограф, 2002. – 446 с.
14. Верт Н. История Советского государства. 1900 – 1991 / Верт Н. – М. : Весь Мир, 2003. – 544 с.

Наталія Харченко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРІОРИТЕТНІ НАУКОВІ НАПРЯМИ ПРОФЕСОРА В.О. БЕЦА (1834-1894)

У сучасних умовах розвитку вітчизняної біологічної і медичної науки слід звернутися до наукових досягнень учених, які зробили вагоме відкриття, що мають наукову та практичну цінність. Встановлення пріоритету вітчизняної медицини – одна з найактуальніших завдань сучасної медицини. Коли відбувається зміна епох, ми починаємо краще розуміти й засвоювати історичні цінності, бачити заслуги минулого перед сьогоденням і майбуттям.

Історія медичної науки та доля багатьох *її* видатних діячів, як і їхніх відкриттів, має водночас науково-світоглядне значення. Нерідко першовідкривачам доводилося долати колосальні труднощі, зазнавати тяжких випробувань задля утвердження *своїх* ідей, які часто знаходили наукове обґрунтування. Минули тисячоліття, але медицина, як і раніше, з великими зусиллями розкриває таємниці людського організму, й літопис героїзму лікарів на шляху осягнення цих таємниць *ніколи* не закінчиться.

До багаточисленних учених-лікарів, XIX століття, слід відзначити Володимира Олексійовича Беца – вченого в галузі біологічної та медичної наук. Він відомий як основоположник науки про цитоархітектоніку кори головного мозку людини та тварин, завдяки блискучим макро- та мікроскопічним дослідженням тонкої будови мозкової тканини.

Володимир Олексійович Бец – український учений-анатом, гістолог та ембріолог, який народився 26 квітня 1834 року в дворянській родині, у селі Татаровщині, що неподалік м. Остра Чернігівської губернії. Після закінчення школи навчався спочатку в Ніжинській, а потім у 2-й Київській гімназії. В 1853 році В. О. Бец вступив до Київського університету св. Володимира, де навчався на медичному факультеті. Після закінчення університету в 1860 році, йому присвоїли ступінь лікаря з відзнакою [3].

Під час навчання в Київському університеті св. Володимира, Володимир Олексійович Бец зарекомендував себе своїм великим інтересом до науки, особливо анатомії та видатними здібностями, привернув до себе увагу професора кафедри анатомії Олександра Петровича Вальтера, за рекомендацією якого був залишений при університеті на посаді віце-прозектора кафедри.

Для ознайомлення зі світовими досягненнями в галузі анатомії та фізіології людини у 1861 році В.О. Беца було відряджено з науковою метою за кордон, до м. Вени (Австрія). З великою зацікавленістю вчений переймає досвід австрійських учених у галузі анатомії та фізіології. Водночас, В.О. Бец критично підходив до вивчення західноєвропейської науки, а також критично оцінював наукову роботу найбільш видатних анатомів та фізіологів таких як: Келлікера, Брюкке, Людвіга, Бунзена, Кирхгофа і Гельмгольца. Описуючи свої враження в «Письмах из Вены», він зазначає про анатома Гиртле: «…Физиологических толкований Гиртль не любит… Каждая лекция читается с особенным патетизмом и какой-то таинственностью. Работами у него никто не занимается» [2].

У лабораторії видатного німецького фізіолога Карла Людвіга, В.О. Бец досліджував кровообіг в печінці і повернувшись до Києва у 1863 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Про механізм кровообігу в печінці». Ґрунтовна наукова підготовка зробила вагомий вплив на всю подальшу діяльність та дозволила йому, за свідченням професора М. А. Тихомирова, «широко ставити різноманітні цікаві питання і всебічно аналізувати анатомічні факти»[1].

Дисертаційна робота В. О. Беца є взірцем наукового дослідження щодо точності розробленого методу, експериментальної техніки і фізіологічного трактування одержаних даних. Вже через рік після захисту дисертації В. О. Бец опублікував наукову працю «Несколько замечаний по микроскопическому строению надпочечников» [2]. В цій роботі описана, відкрита В. О. Бецом на рік раніше від німецького вченого Генле, хромафінна реакція надниркових залоз.

Таким чином, формування наукових інтересів В.О. Беца, в галузі анатомії відбувалися у лабораторії німецьких вчених, де були виконані експериментальні дослідження з кровообігу в печінці.

З 1868 по 1690 року В.О. Бец працював професором кафедри анатомії Київського університету св. Володимира. Слід відзначити, що створення кафедри анатомії в Університеті св. Володимира відбувалося в умовах, коли від нормальної анатомії відокремилася патологічна анатомія, мікроскопічна анатомія, на базі якої виникла гістологія, топографічна анатомія, судова медицина. 9 вересня 1841 р. саме лекцією з анатомії розпочалися заняття на медичному факультеті, яку прочитав перший завідувач кафедри анатомії, професор М.І. Козлов. Він же перший почав читати курс лекцій з патологічної анатомії,

який продовжив професор О.П. Вальтер. Професор В.О. Бец розпочав на кафедрі анатомії широко та інтенсивно займатися мікроскопічною анатомією під керівництвом професора О.П. Вальтера та допомагав організувати кафедру гістології [4].

Працюючи на кафедрі анатомії, професор В.О. Бец почав вивчати анатомію центральної нервової системи, а особливо її мікроскопічну будову.

Професор В.О Бец почав глибоко вивчати складний розділ анатомії, її «білі плями» – будову нейтральної нервової системи. Вчений розробив методи ущільнення мозку та забарвлення, що дозволило детально вивчити рельєф півкуль і закономірності мікроскопічної будови кори головного мозку. Ці питання детально висвітлив у науковій публікації «О подробностях строения мозговой корки человека», де згідно з дослідженнями В. О. Беца кора головного мозку складається з п'яти шарів: першого поверхневого шару нейроглії і зернистих клітин, другого шару також нейроглії, яка властива всім шарам кори, з невеликими, але тісно прилягаючими одна до одної, пірамідними клітинами, верхні з яких звернені верхівками до першого шару, а основами — донизу. Третій шар складається з пірамідних клітин, які мають у 2-3 рази більші розміри – 0,03-0,06 мм завширшки і 0,04-0,12 мм завдовжки. Четвертий шар – складається з масивних, круглих або еліпсоїдних клітин, які утворюють зернистий шар; п'ятий шар утворено веретеноподібними клітинами [2].

В 1870-1872 рр. професор В.О Бец опублікував низку праць, присвячених макроскопічній анатомії людського мозку, зібрав та проаналізував колекцію мікроскопічних препаратів мозку людини, людських зародків та дітей, а також препаратів мозку різноманітних тварин.

Ці дослідження принесли професору В.О. Бецу світову славу. В Петербурзі у 1872 році за розроблені ним вперше мікро- та макроскопічні препарати людського мозку, він отримав медаль на Всеросійській мануфактурній виставці. На з'їзді дослідників природи та лікарів у Лейпцігу В. Бецу було запропоновано видати атлас його препаратів за рахунок Дрезденської академії наук. Але вчений-патріот відмовився від цієї пропозиції і вирішив організувати видання свого атласу на Україні. Професор В.О. Бец самотужки опанував фотосправу, створив у своїй квартирі друкарню і навчився якісно друкувати книги. Таким чином було надруковано 36 таблиць «Атласу головного мозку людини». Але на жаль, повністю атлас не вийшов у світ, оскільки автор не встиг скласти до нього текст через передчасну смерть[3].

На виставці досягнень науки і техніки у Відні комісія експертів, ознайомившись з мікро- та макроскопічними препаратами людського мозку В.О. Беца, констатувала, що ніхто до нього не вивчав будову мозку так глибоко і ґрунтовно. Завдяки саме досягненням В. Беца київська анатомічна школа стала відомою в усьому світі.

Таким чином, професор В. О. Бец був новатором в анатомічній науці, талановитим, з різносторонніми інтересами, дослідником будови центральної нервової системи і одним з основоположників сучасної неврології.

Література:

1. Грандо О.А. Визначні імена у світовій медицині / О.А. Грандо // РВА «Тріумф»: Київ, 2001. – С. 73-74.
2. Кукуєв Л.А. В.А. Бец / Л.А. Кукуєв // Государственное издательство медицинской литературы: Москва, 1950. – 89 с.
3. Спіров М.С. Київська анатомічна школа / М.С. Спіров. – К.: Здоров'я, 1965. – 131 с.
4. Ступак Ф.Я. Нарис історії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. – Київ, 2002. – 108 с.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор Коцур Надія Іванівна

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Ербулат Ақжігітов, Жазира Кадирбаева
(Астана, Қазақстан)

ЖҮКТЕЛГЕН ГИПЕРБОЛАЛЫҚ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІ ҮШІН СЫЗЫҚТЫ БЕЙЛОКАЛ ШЕТТІК ЕСЕПТІҢ БІРМӘНДІ ШЕШІЛІМДІЛІГІ ТУРАЛЫ

Жүктелген гиперболалық теңдеулер жүйесі үшін бейлокал шеттік есебі $\overline{\Omega}=[0,\omega]\times[0,T]$ облысында қарастырылады

$$u_{xt}=A_0(x,t)u_x+B_0(x,t)u_t+C_0(x,t)u+\sum_{i=1}^{m+1}A_i(x,t)u_x(x,\theta_{i-1})+$$

$$+\sum_{i=1}^{m+1}B_i(x,t)u_t(x,t)\big|_{t=\theta_{i-1}}+\sum_{i=1}^{m+1}C_i(x,t)u(x,\theta_{i-1})+f(x,t), \quad (1)$$

$$u(0,t)=\varphi(t),\ t\in[0,T], \quad (2)$$

$$P_2(x)u_x(x,0)+P_1(x)u_t(x,t)\big|_{t=0}+P_0(x)u(x,0)+S_2(x)u_x(x,T)+$$

$$+S_1(x)u_t(x,t)\big|_{t=T}+S_0(x)u(x,T)=\psi(x),\quad x\in[0,\omega], \quad (3)$$

мұндағы $(n\times n)$ – өлшемді $A_j(x,t),\ B_j(x,t),\ C_j(x,t),\quad j=\overline{0,m+1},\ P_k(x),\ S_k(x),$ $k=\overline{0,2}$, – $\overline{\Omega}$ облысында үзіліссіз матрицалар; $f(x,t)$ – n - өлшемді $\overline{\Omega}$ облысында үзіліссіз вектор-функция; $\psi(x)$ – n - өлшемді $[0,\omega]$ кесіндісінде үзіліссіз вектор-функция және $\varphi(t)$ – n - өлшемді $[0,T]$ кесіндісінде үзіліссіз дифференциалданатын вектор-функция, $0=\theta_0<\theta_1<\ldots<\theta_m<\theta_{m+1}=T$, $\|u(x,t)\|=\max\limits_{s=\overline{1,n}}|u_s(x,t)|$, $\|A(x,t)\|=\max\limits_{s=\overline{1,n}}\sum\limits_{k=1}^{n}|a_{sk}(x,t)|$.

Жүктелген гиперболалық теңдеулер үшін шеттік есептер өткен ғасырдың 70-ші жылдарында қарастырыла бастады. Жұмыстардың мазмұны мен библиографиясы [1, 2] көрсетілген. Жүктелген гиперболалық теңдеулер үшін шеттік есептің классикалық шешімінің бар болуының жеткілікті шарттары Фредгольмнің интегралдық теңдеулеріне келтіру арқылы алынған. $A_i=B_i=C_i=0$, $i=\overline{1,m+1}$ болғанда, яғни (1)-(3) есебіндегі дифференциалдық теңдеуде жүктелу мүшелері болмаған жағдайы [3] жұмысында қарастырылған. Гиперболалық теңдеулер жүйесі үшін бейлокал шеттік есебінің жалғыз классикалық шешімінің бар болуының коэффициентті жеткілікті шарты функционалды параметрлерді енгізу әдісі арқылы тағайындалған.

Осы жұмыста жоғарыда қарастырылған әдіс жүктелген гиперболалық теңдеулер жүйесі үшін бейлокал шеттік есебіне қолданылады. Мұнда жүктелу сызықтарының арасындағы интервалдар $A_0(x,t)$ матрицасына байланысты әр түрлі қадамдармен бөлінеді. $\|A_j(x,t)\|\le\alpha_j(x,t)$ болсын, мұндағы $\alpha_j(x,t),\ j=\overline{0,m+1}$ $\overline{\Omega}$ облысында үзіліссіз және $\max\limits_{x\in[0,\omega]}\alpha_0(x,t)=\alpha(t)$. $\theta_{i-1,0}=\theta_{i-1}$ деп алып, $\int\limits_{\theta_{i-1,k_{i-1}-1}}^{\theta_i}\alpha(\tau)d\tau\le a$ теңсіздігі орындалғанда, k_{i-1} арқылы $[\theta_{i-1},\theta_i)$, $i=1,\ldots,m+1$, аралығының бөлу санын белгілейік, мұнда a – алдын ала берілген қандай да бір оң сан.

Сонда $[0,\omega]\times[0,T)=\bigcup\limits_{r=1}^{p_{m+1}}\Omega_r$ бөліктеуін аламыз, $\Omega_r=[0,\omega]\times[t_{r-1},t_r)$, $r=\overline{1,p_{m+1}}$, где $p_0=0$, $p_{l+1}=\sum\limits_{s=0}^{l}k_s$, $l=\overline{0,m}$, $t_0=\theta_0=0$, $t_1=\theta_{0,1}$, ..., $t_{p_1}=\theta_1$, $t_{p_1+1}=\theta_{1,1}$, ..., $t_{p_2}=\theta_2$, ..., $t_{p_{m+1}}=T$.

$u_r(x,t)$ арқылы $u(x,t)$ функциясының Ω_r, $r=\overline{1,p_{m+1}}$ аралығына тарылуын белгілейік. Ал $\lambda_r(x)$ арқылы $t=t_{r-1}$ нүктесіндегі функцияның мәнін белгілейміз және

$\tilde{u}_r(x,t)=u_r(x,t)-\lambda_r(x),\quad (x,t)\in\Omega_r,\ r=\overline{1,p_{m+1}}$ алмастыруын жасап, функционалды параметрлі эквивалентті көпхарактеристикалы шеттік есебін аламыз:

$$\frac{\partial^2\tilde{u}_r}{\partial x\partial t}=A_0(x,t)\frac{\partial\tilde{u}_r}{\partial x}+B_0(x,t)\frac{\partial\tilde{u}_r}{\partial t}+C_0(x,t)\tilde{u}_r+A_0(x,t)\lambda_r'(x)+C_0(x,t)\lambda_r(x)+f(x,t)+$$

$$+\sum_{i=1}^{m+1}\left\{A_i(x,t)\lambda'_{p_{i-1}+1}(x)+B_i(x,t)\frac{\partial\tilde{u}_{p_{i-1}+1}(x,t)}{\partial t}\bigg|_{t=\theta_{i-1}}+C_i(x,t)\lambda_{p_{i-1}+1}(x)\right\},\quad (x,t)\in\Omega_r, \tag{4}$$

$$\tilde{u}_r(x,t_{r-1})=0,\quad x\in[0,\omega],\quad r=\overline{1,p_{m+1}}, \tag{5}$$

$$\tilde{u}_r(0,t)+\lambda_r(0)=\varphi(t),\qquad t\in[t_{r-1},t_r),\quad r=\overline{1,p_{m+1}}, \tag{6}$$

$$P_2(x)\lambda_1'(x)+P_0(x)\lambda_1(x)+S_2(x)\lambda'_{p_{m+1}}(x)+S_0(x)\lambda_{p_{m+1}}(x)+P_1(x)\frac{\partial\tilde{u}_1(x,0)}{\partial t}+$$

$$+S_2(x)\lim_{t\to T-0}\frac{\partial\tilde{u}_{p_{m+1}}(x,t)}{\partial x}+S_1(x)\lim_{t\to T-0}\frac{\partial\tilde{u}_{p_{m+1}}(x,t)}{\partial t}+S_0(x)\lim_{t\to T-0}\tilde{u}_{p_{m+1}}(x,t)=\psi(x), \tag{7}$$

$$\lambda_s'(x)+\lim_{t\to t_s-0}\frac{\partial\tilde{u}_s(x,t)}{\partial x}=\lambda'_{s+1}(x),\quad x\in[0,\omega],\ s=\overline{1,p_{m+1}-1}. \tag{8}$$

$\lambda_r(x),\lambda_r'(x)$ бекітілген мәндерінде $\{\tilde{u}_r(x,t)\},\quad r=\overline{1,m+1}$ функциялары (5) шартымен $\overline{\Omega}_r$ облысында Гурса есебінің шешімдері болады және

$$\tilde{u}_r(0,t)=\varphi(t)-\varphi(t_{r-1}),\quad t\in[t_{r-1},t_r),\quad r=\overline{1,p_{m+1}}. \tag{9}$$

Жаңа белгісіз $\tilde{v}_r(x,t)=\frac{\partial\tilde{u}_r(x,t)}{\partial x},\ \tilde{w}_r(x,t)=\frac{\partial\tilde{u}_r(x,t)}{\partial t}$ функцияларын енгізе отырып, (5), (9) шарттарынан $\tilde{v}_r(x,t_{r-1})=0,\ \tilde{w}_r(0,t)=\dot{\varphi}(t)$ аламыз, және Гурса есебін келесідей үш интегралдық теңдеулер жүйесіне келтіреміз

$$\tilde{w}_r(x,t)=\dot{\varphi}(t)+\int_0^x\frac{\partial\tilde{v}_r(\xi,t)}{\partial t}d\xi, \tag{10}$$

$$\tilde{v}_r(x,t)=\int_{t_{r-1}}^{t}\Big[A_0(x,\tau)\tilde{v}_r(x,\tau)+B_0(x,\tau)\tilde{w}_r(x,\tau)+C_0(x,\tau)\tilde{u}_r(x,\tau)+$$
$$+f(x,\tau)+A_0(x,\tau)\lambda_r'(x)+C_0(x,\tau)\lambda_r(x)+$$
$$+\sum_{i=1}^{m+1}\left\{A_i(x,\tau)\lambda'_{p_{i-1}+1}(x)+B_i(x,\tau)\tilde{w}_{p_{i-1}+1}(x,\theta_{i-1})+C_i(x,\tau)\lambda_{p_{i-1}+1}(x)\right\}\Big]d\tau, \tag{11}$$

$$\tilde{u}_r(x,t)=\varphi(t)-\varphi(t_{r-1})+\int_0^x\tilde{v}_r(\xi,t)d\xi,\quad (x,t)\in\Omega_r,\ r=\overline{1,p_{m+1}}. \tag{12}$$

$\tilde{v}_r(\tau,x)$ орнына (11) теңдеуінің сәйкесінше оң жағын қойып, және осы процессті $\nu\ (\nu=1,2,...)$ рет қайталау арқылы келесі теңдеуді аламыз

$$\tilde{v}_r(x,t)=D^0_{\nu,r}(a,x,t)\lambda_r'(x)+E^0_{\nu,r}(a,x,t)\lambda_r(x)+F_{\nu,r}(a,x,t)+G_{\nu,r}(a,x,t,\tilde{v})+$$
$$+J_{\nu,r}(a,x,t,\tilde{u},\tilde{w})+S_{\nu,r}(a,x,t,\tilde{w})+\sum_{i=1}^{m+1}D^i_{\nu,r}(a,x,t)\lambda'_{p_{i-1}+1}(x)+$$
$$+\sum_{i=1}^{m+1}E^i_{\nu,r}(a,x,t)\lambda_{p_{i-1}+1}(x),\quad (x,t)\in\Omega_r,\quad r=\overline{1,p_{m+1}}, \tag{13}$$

мұндағы

$$D^i_{\nu,r}(a,x,t)=\int\limits_{t_{r-1}}^{t}A_i(x,\tau_1)d\tau_1+\ldots+\int\limits_{t_{r-1}}^{t}A_0(x,\tau_1)\ldots\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-2}}A_0(x,\tau_{\nu-1})\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-1}}A_i(x,\tau_\nu)d\tau_\nu d\tau_{\nu-1}..d\tau_1,$$

$$E^i_{\nu,r}(a,x,t)=\int\limits_{t_{r-1}}^{t}C_i(x,\tau_1)d\tau_1+\ldots+\int\limits_{t_{r-1}}^{t}A_0(x,\tau_1)\ldots\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-2}}A_0(x,\tau_{\nu-1})\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-1}}C_i(x,\tau_\nu)d\tau_\nu d\tau_{\nu-1}..d\tau_1,$$

$$F_{\nu,r}(a,x,t)=\int\limits_{t_{r-1}}^{t}f(x,\tau_1)d\tau_1+\ldots+\int\limits_{t_{r-1}}^{t}A_0(x,\tau_1)\ldots\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-2}}A_0(x,\tau_{\nu-1})\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-1}}f(x,\tau_\nu)d\tau_\nu d\tau_{\nu-1}..d\tau_1,$$

$$G_{\nu,r}(a,x,t,\tilde{v})=\int\limits_{t_{r-1}}^{t}A_0(x,\tau_1)\ldots\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-2}}A_0(x,\tau_{\nu-1})\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-1}}\tilde{v}_r(x,\tau_\nu)d\tau_\nu d\tau_{\nu-1}..d\tau_1,$$

$$J_{\nu,r}(a,x,t,\tilde{u},\tilde{w})=\int\limits_{t_{r-1}}^{t}\left[B_0(x,\tau_1)\tilde{w}_r(x,\tau_1)+C_0(x,\tau_1)\tilde{u}_r(x,\tau_1)\right]d\tau_1+\ldots+$$

$$+\int\limits_{t_{r-1}}^{t}A_0(x,\tau_1)\ldots\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-2}}A_0(x,\tau_{\nu-1})\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-1}}\left[B_0(x,\tau_\nu)\tilde{w}_r(x,\tau_\nu)+C_0(x,\tau_\nu)\tilde{u}_r(x,\tau_\nu)\right]d\tau_\nu d\tau_{\nu-1}..d\tau_1,$$

$$S_{\nu,r}(a,x,t,\tilde{w})=\sum_{i=1}^{m+1}\Bigg[\Bigg\{\int\limits_{t_{r-1}}^{t}B_i(x,\tau_1)d\tau_1+\ldots+\int\limits_{t_{r-1}}^{t}A_0(x,\tau_1)\ldots\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-2}}A_0(x,\tau_{\nu-1})\times$$

$$\times\int\limits_{t_{r-1}}^{\tau_{\nu-1}}B_i(x,\tau_\nu)d\tau_\nu d\tau_{\nu-1}..d\tau_1\Bigg\}\tilde{w}_{p_{i-1}+1}(x,\theta_{i-1})\Bigg],\qquad r=\overline{1,p_{m+1}}.$$

(13) теңдеуінің оң жағында $t\to t_r-0$ шекке көшсек, $\lim\limits_{t\to t_r-0}\tilde{v}_r(x,t)$, $r=\overline{1,p_{m+1}}$, $x\in[0,\omega]$ табамыз, оларды (7), (8) теңдеулеріне қойсақ және (7) теңдеуінің екі жағын $h=T-t_{p_{m+1}-1}$ көбейтсек, онда $\lambda_r(x)$ байланысты келесі бірінші ретті сызықты дифференциалдық теңдеулер жүйесін аламыз:

$$h\Bigg[P_2(x)\lambda_1'(x)+S_2(x)\Bigg\{\left[D^0_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T)+I\right]\lambda'_{p_{m+1}}(x)+\sum_{i=1}^{m+1}D^i_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T)\lambda'_{p_{i-1}+1}(x)\Bigg\}\Bigg]=$$

$$=-h\Bigg[P_0(x)\lambda_1(x)+S_2(x)\Bigg\{E^0_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T)\lambda_{p_{m+1}}(x)+\sum_{i=1}^{m+1}E^i_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T)\lambda_{p_{i-1}+1}(x)\Bigg\}+S_0(x)\times$$

$$\times\lambda_{p_{m+1}}(x)\Bigg]+h\Big[\psi(x)-S_2(x)\Big\{J_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T,\tilde{u},\tilde{w})+S_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T,\tilde{w})+F_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T)+$$

$$+G_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T,\tilde{v})\Big\}-P_1(x)\tilde{w}_1(x,0)-S_1(x)\lim_{t\to T-0}\tilde{w}_{p_{m+1}}(x,t)-S_0(x)\lim_{t\to T-0}\tilde{u}_{p_{m+1}}(x,t)\Big],\quad(14)$$

$$\left[I+D^0_{\nu,s}(a,x,t_s)\right]\lambda'_s(x)+\sum_{i=1}^{m+1}D^i_{\nu,s}(a,x,t_s)\lambda'_{p_{i-1}+1}(x)-\lambda'_{s+1}(x)=-E^0_{\nu,s}(a,x,t_s)\lambda_s(x)-$$

$$-\sum_{i=1}^{m+1}E^i_{\nu,s}(a,x,t_s)\lambda_{p_{i-1}+1}(x)-J_{\nu,s}(a,x,t_s,\tilde{u},\tilde{w})-S_{\nu,s}(a,x,t_s,\tilde{w})-$$

$$-F_{\nu,s}(a,x,t_s)-G_{\nu,s}(a,x,t_s,\tilde{v}),\quad x\in[0,\omega],\quad s=\overline{1,p_{m+1}-1}.\quad(15)$$

(14), (15) теңдеулер жүйесін матрицалық түрде жазайық:

$$Q_\nu(a,x)\lambda'(x)=-E_\nu(a,x)\lambda(x)-F_\nu(a,x)-J_\nu(a,x,\tilde{u},\tilde{w})-G_\nu(a,x,\tilde{v}),\quad(16)$$

мұндағы $Q_\nu(a,x):R^{np_{m+1}}\to R^{np_{m+1}}$, $E_\nu(a,x):R^{np_{m+1}}\to R^{np_{m+1}}$,

$$F_\nu(a,x)=\left(hS_2(x)F_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T)-\hat{t}\,\psi(x),F_{\nu,1}(a,x,t_1),\ldots,F_{\nu,p_{m+1}-1}(a,x,t_{p_{m+1}-1})\right),$$

$$J_\nu(a,x,\tilde{u},\tilde{w})=\{h\{P_1(x)\tilde{w}_1(x,0)+S_1(x)\lim_{t\to T-0}\tilde{w}_{p_{m+1}}(x,t)+S_0(x)\lim_{t\to T-0}\tilde{u}_{p_{m+1}}(x,t)\}+$$
$$+hS_2(x)[J_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T,\tilde{u},\tilde{w})+S_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T,\tilde{w})],J_{\nu,1}(a,x,t_1,\tilde{u},\tilde{w})+S_{\nu,1}(a,x,t_1,\tilde{w}),\ldots,$$
$$J_{\nu,p_{m+1}-1}(a,x,t_{p_{m+1}-1},\tilde{u},\tilde{w})+S_{\nu,p_{m+1}-1}(a,x,t_{p_{m+1}-1},\tilde{w})),$$
$$G_\nu(a,x,\tilde{v})=(hS_2(x)G_{\nu,p_{m+1}}(a,x,T,\tilde{v}),G_{\nu,1}(a,x,t_1,\tilde{v}),\ldots,G_{\nu,p_{m+1}-1}(a,x,t_{p_{m+1}-1},\tilde{v})).$$

(4)-(8) есебінің шешімін табу үшін (1)-(3) есебінің спецификасы ескеріліп, [4] алгоритміне ұқсас итерациялық процесс ұсынылады.

(1)-(3) есебінің бірмәнді шешілімділігінің коэффициентті жеткілікті шарттары келесі тұжырымдамада келтіріледі.

Теорема. *Қандай да бір* $a>0$, $\nu\in N$ *үшін* $Q_\nu(a,x)$ *матрицасы барлық* $x\in[0,\omega]$ *үшін қайтарымды болсын және*

a) $$\left\|[Q_\nu(a,x)]^{-1}\right\|\le\gamma_\nu(a,x),$$

b) $$\zeta_\nu(a,x)=\gamma_\nu(a,x)\max[(T-t_{p_{m+1}-1})\|S_2(x)\|,1]\left\{e^a-\sum_{l=0}^{\nu}\frac{a^l}{l!}+\right.$$
$$\left.+\max_{r=1,p_{m+1}}\int_{t_{r-1}}^{t_r}\sum_{i=1}^{m+1}\alpha_i(x,\tau)d\tau\left[e^a-\sum_{l=0}^{\nu-1}\frac{a^l}{l!}\right]\right\}\le\chi<1,$$

теңсіздіктері орындалсын, мұндағы $\gamma_\nu(a,x)$ *- оң,* $x\in[0,\omega]$ *бойынша үзіліссіз функция,* $\chi-const$.

Онда (1)-(3) жүктелген гиперболалық теңдеулер жүйесі үшін бейлокал шеттік есебінің жалғыз шешімі болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Нахушев А.М. Задачи со смещением для уравнений в частных производных. М.: Наука, 2006. 287 с.
2. Дженалиев М.Т., Рамазанов М.И. Нагруженные уравнения как возмущения дифференциальных уравнений. Алматы.: ҒЫЛЫМ, 2010. 334 с.
3. Асанова А.Т., Джумабаев Д.С. Однозначная разрешимость нелокальной краевой задачи для систем гиперболических уравнений // Дифференциальные уравнения. 2003. Т. 39. №10. С. 1343-1354.
4. Джумабаев Д.С., Кадирбаева Ж.М. Об одном приближенном методе нахождения решения полупериодической краевой задачи для систем нагруженных гиперболических уравнений // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия математика, механика, информатика. 2010. № 1. С.105-112.

Нуриза Давронова, Бехзод Фармонов
(Фергана, Узбекистан)

ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМАЛАР УЧУН КОШИ МАСАЛАСИ ЕЧИМИНИ ДАРАЖАЛИ ҚАТОРЛАР ЁРДАМИДА ТОПИШ

Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида рақобатдош кадрлар тайёрлаш “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг асосий мақсади ҳисобланади. Бу вазифани амалга оширишда бўлажак мутахассис билим ва кўникмаларининг мустаҳкамлиги, улар эгаллаган билимнинг атрофлича ўрганилгани катта аҳамият касб етади. Шунинг учун Давлат таълим стандартларида бўлажак мутахассис эгаллаши назарда тутилган билимларни чуқур ва атрофлича баён қилиниши ҳамда ўргатилишига алоҳида аҳамият бериш миллий дастурда кўзда тутилган асосий мақсадни амалга оширишда катта натижа беради. Масалан, математиканинг дифференциал тенгламалар учун чегаравий масалаларни ўрганишда мавжуд дарслик ва ўқув қўлланмаларида, асосан қўйилган масала ечимининг ягоналигига асосий эътибор қаратилган.

Дифференциал тенгламалар учун Коши масаласи ечимининг мавжудлиги ва ягоналиги ҳақидаги Коши теоремаси дифференциал тенглама ечимини даражали қатор шаклида топиш назариясининг асосидир.

Дифференциал тенгламаларни қаторлар ёрдамида ечиш учун голоморф функция тушунчасидан фойдаланамиз. Шунинг учун бу тушунча таърифини эслатиб ўтамиз: $f(x)$ функция x_0 нуқта атрофида $(x-x_0)$ нинг даражалари бўйича даражали қаторга ёйилса, у x_0 нуқтада *голоморф функция* дейилади. Демак голоморф функцияларни қуйидаги кўринишда ёзиш мумкин:

$$f(x)=c_0+\sum_{k=1}^{\infty}c_k(x-x_0)^k, \qquad |x-x_0|<\rho. \quad (1)$$

Нормал формадаги биринчи тартибли дифференциал тенглама учун Коши масаласини кўрамиз:

$$y'=f(x,y), \qquad y(x_0)=y_0. \quad (2)$$

Агар $y=y(x)=y(x,x_0,y_0)$ функция x_0 нуқтада голоморф бўлса, яъни эркли ўзгарувчининг бошланғич қийматида (2) масала x_0 нуқтада голоморф ечимга эга бўлса, бу ечимни

$$y=c_0+\sum_{k=1}^{\infty}c_k(x-x_0)^k \text{ , ёки } y=y_0+\sum_{k=1}^{\infty}c_k(x-x_0)^k, \qquad |x-x_0|<\rho \quad (3)$$

кўринишда тасвирлаш мумкин. Бунда y_0 - озод ҳад , $y(x,x_0,y_0)$ ечимнинг $x=x_0$ бўлгандаги бошланғич қиймати.

(2) Коши масаласи ечимининг x_0 нуқтадаги чизиқлаштирилгани

$Y=y_0+y'(x_0)(x-x_0)$ $(C_1=y'(x_0))$, ёки $Y=y_0+f(x_0,y_0)(x-x_0)$ кўринишга эга.

Коши масаласининг ечимини яқинлашувчи даражали қатор кўринишида тасвирлаш мумкин бўлган мисолни кўрамиз.

1-мисол. Ушбу Коши масаласининг голоморф ечимини топинг:

$$y'=y^2,\ y(0)=1, \quad (4)$$

яъни $y(0)=1$ бошланғич шартни ва $y'=y^2$ дифференциал тенгламани қаноатлантирувчи, ҳамда $x=0$ нуқтада голоморф бўлган функцияни топинг.

Коши масаласининг ечими мавжуд ва ягона. $y'=y^2$ тенгламани интеграллаб изланган ечимни топамиз, сўнгра уни x нинг даражалари бўйича қатор шаклида тасвирлаймиз.

$y'=y^2$ тенгламани интеграллаймиз:

$\frac{y'}{y^2}=1$ $(y\neq 0)$, $\qquad -\frac{1}{y}=x+C$.

$y(0)=1$ бошланғич шартни қаноатлантириб, $C=-1$ эканлигини топамиз.

Демак, изланган ечим

$$y=\frac{1}{1-x}, \qquad -\infty<x<1 \quad (5)$$

бўлади. Бу ечим x нинг бошланғич қиймати атрофида бизга маълум бўлган даражали қатор , аниқроғи геометрик қатор кўринишида тасвирланади:

$$y=1+\sum_{k=1}^{\infty}x^k, \qquad |x|<1. \quad (6)$$

(5) ечим кенгроқ интервалда , яъни $(-\infty,1)$ да аниқланган. (6) қатор ечимнинг $(-1,1)$ интервалдаги аналитик кўриниши эканлигини таъкидлаб ўтамиз. Бу ечимнинг $x=0$ нуқта атрофидаги чизиқлаштирилгани $y=1+x$ функция бўлади.

Қўйилган (4) Коши масаласининг ечимини бевосита топиш учун , ечимни Тейлор қатори кўринишида тасвирлашга асосланган бўлиб, бунда берилган дифференциал тенгламани кетма-кет дифференциаллаш усулини ёки ноаниқ коэффициентлар усулини қўллаш мумкин.Иккала усулни ҳам кўриб чиқамиз.

Ечимни $x=0$ нуқта атрофидаги x нинг даражалари бўйича Тейлор қатори кўринишида тасвирлаймиз:

$$y=y(0)+y'(0)x+\frac{y''(0)}{2!}x^2+\ldots+\frac{y^{(k)}(0)}{k!}x^k+\ldots. \quad (7)$$

Бу ёйилмадаги $y(0)$ озод ҳад $y(0)=1$ бошланғич шартдан маълум. x нинг коэффициентини $y'=y^2$ дифференциал тенглама иккала қисмида $x=0$ деб ва $y(0)=1$ бошланғич шартни инобатга олиб топамиз: $y'(0)=y^2(0)=1$. Сўнгра $y'=y^2$ тенглама ҳар иккала қисмини x га нисбатан дифференциаллаб, қуйидаги ҳосил қиламиз:

$$y'' = 2yy' . \quad (8)$$

Бу ерда $x = 0$ деб ва y билан y' ларни $x = 0$ даги қийматлари билан алмаштирсак , $y''(0) = 2 \cdot 1 \cdot 1 = 2!$. (8) ни x бўйича дифференциаллаб, $y''' = 2(y'^2 + yy'')$ ни топамиз. Бундан $x = 0$ деб $y'''(0) = 2(1^2 + 1 \cdot 2) = 3!$ га эга бўламиз.

Худди шундай йўл билан $y^{(k)}(0) = k!$ ни топамиз. $y(0)$ ни ва топилган хосилаларнинг $x = 0$ нуқтадаги қийматларни (7) тенгликка қўйсак , (6) ёйилма келиб чиқади.

Ноаниқ коэффициентлар усулида (4) Коши масаласининг голоморф ечими (3) га асосан

$$y = 1 + C_1 x + C_2 x^2 + C_3 x^3 + ... + C_k x^k + ... \quad (9)$$

кўринишда қидирилади, бу ерда $C_1, C_2, ...$ - ноаниқ коэффициентлар. Уларнинг қийматларини топишда (9) қаторни яқинлашади деб хисобланади ва даражали қаторлар айнан тенглиги ҳақидаги теорема қўлланилади. (9) ни дифференциаллаб топамиз:

$$y' = C_1 + 2C_2 x + 3C_3 x^2 + 4C_4 x^3 + ... + kC_k x^{k-1} + ...$$

y' ни ва (9) ни $y' = y^2$ тенгламага қўямиз:

$$C_1 + 2C_2 x + 3C_3 x^2 + 4C_4 x^3 + ... + kC_k x^{k-1} + ... =$$

$$= \left(1 + C_1 x + C_2 x^2 + C_3 x^3 + C_4 x^4 + ... + C_k x^k + ...\right)^2 .$$

Тенгликнинг ўнг қисмидаги даражали қаторни квадратга кўтаришни бажариб, қуйидагини ҳосил қиламиз:

$$C_1 + 2C_2 x + 3C_3 x^2 + 4C_4 x^3 + ... + kC_k x^{k-1} + ... =$$

$$= 1 + 2C_1 x + (C_1^{\ 2} + 2C_2)x^2 + 2(C_3 + C_1 C_2)x^3 + ... + (\sum_{m=0}^{k} C_m C_{k-m})x^k + ...$$

x нинг бир хил даражали коэффициентларини тенглаймиз:

$$x^0 : C_1 = 1,$$

$$x^1 : 2C_2 = 2C_1,$$

$$x^2 : 3C_3 = C_1^{\ 2} + 2C_2,$$

$$x^3 : 4C_4 = 2(C_3 + C_1 C_2),$$

...

$$x^{k-1} : kC_k = \sum_{m=0}^{k-1} C_m C_{k-1-m},$$

...

$C_1, C_2, ...$ ларни кетма-кет аниқлаб, $C_1 = C_2 = C_3 = C_4 = ... = 1$ эканлигини топамиз. $C_1, C_2, ...$ ларнинг топилган қийматларини (9) қаторга қўйиб изланган ечимни яна (6) кўринишда топамиз.

Хикмат Муминов, Шоира Мухамедова
(Душанбе, Таджикистан)

ФОРМИРОВАНИЕ ДВУМЕРНЫХ КОГЕРЕНТНЫХ СТРУКТУР В МОДЕЛЯХ АНТИФЕРРОМАГНЕТИЗМА

Диссипативный солитон – это локализованная когерентная структура, которая существует достаточно долгое время в неконсервативной диссипативной системе, несмотря на то, что в некоторых частях структуры может иметь усиление или потеря энергии и массы. В качестве такой структуры может служить профиль интенсивности света, температуры, магнитное поле, намагниченность [1]. Диссипативные солитоны могут существовать в неконсервативных системах, - как в открытых системах, так и в системах далёких от равновесия. В такую систему энергия или материя могут, втекать через границы и это структура может существовать достаточно долгое время, пока параметры этой системы остаются постоянными [2]. В диссипативном солитоне энергия непрерывно перераспределяется между его частями. Стационарные солитоны могут формироваться, если сбалансированы общие усиления и потери в системе. С одной стороны, когда система достаточно проста и может быть описана математической моделью, существование и эволюция солитона сводится к балансу между усилением и потерями с одной стороны, а также к балансу между дисперсией и нелинейностью. Вообще говоря, многие исследователи сходятся во мнении, что можно расширить аналогию на случаи более сложных

систем, включая и живую природу, в частности, можно рассматривать виды животных в природе как развитые формы когерентных диссипативных структур. Внутренние процессы таких структур должны быть локализованы и сбалансированы, и они существуют в определенном диапазоне параметров, т.е. температуры, давления и т.д. Наиболее важным является наличие источника энергии, в противном случае они прекращают существование.

В данной работе мы исследуем частный вопрос формирования диссипативных двумерных динамических солитонов, обладающих нетривиальным топологическим зарядом, в модели антиферромагнетика Гейзенберга [3]. Вопросы устойчивости двумерных топологических солитонов рассматривались ранее в работе [4].

При наличии переменного внешнего магнитного поля и учете диссипации рассматриваемая модель классического антиферромагнетика Гейзенберга имеет следующий вид [1,4]:

$$\left[\vec{l}\times\left(\Delta\vec{l}-\frac{\partial^2\vec{l}}{\partial t^2}\right)\right]-2\frac{\partial\vec{l}}{\partial t}\left(\vec{l}he^{i(\omega t)}\right)+\left(1-h^2e^{2i(\omega t)}-h^4e^{4i(\omega t)}\right)\left[\vec{l}\vec{e}_z\right]\left(\vec{l}\vec{e}_z\right)+\gamma\frac{\partial\vec{l}}{\partial t}=0. \quad (1)$$

Здесь $\Delta=\frac{\partial^2}{\partial x^2}+\frac{\partial^2}{\partial y^2}$ - оператор Лапласа, h - параметр внешнего магнитного поля (параллельного оси z), $\vec{e}_z$ - единичный вектор oz, ω – частота внешнего магнитного поля, γ - параметр диссипации. Здесь $\vec{l}$ - вектор антиферромагнетизма

$$\vec{l}=l_0\left(\sin\theta\cos\varphi,\sin\theta\sin\varphi,\cos\theta\right)$$

Для формирования диссипативного топологического солитона мы решаем задачу Коши, используя в качестве начального возмущения известное топологическое решения, Белавина – Полякова [3], которое имеет вид

$$\theta_s(x,y,t)=2arctg\left(\frac{r}{R}\right)^{\nu},\quad \phi_s=\nu\chi-\overline{\omega}t,$$

$$l_1=\sin\theta\cos\varphi,\quad l_2=\sin\theta\sin\varphi,\quad l_3=\cos\theta,$$

$$\theta=\theta(r,z),\quad r=\sqrt{x^2+y^2},\quad \varphi=\psi+\phi(r,z),$$

$$\psi=\chi-\omega t,\quad \cos\chi=\frac{x}{r},\quad \sin\chi=\frac{y}{r}$$

Для проведения численного моделирования уравнения (1) удобным оказывается переход к стереографической проекции.

$$(1+z^*z)\left(\frac{\partial^2 z}{\partial t^2}-\frac{\partial^2 z}{\partial x^2}-\frac{\partial^2 z}{\partial y^2}\right)-2z^*\left[\left(\frac{\partial z}{\partial t}\right)^2-\left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)^2-\left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)^2\right]+$$

$$+(1-h^2e^{2i\varpi t}-h^4e^{4i\varpi t})(1-z^*z)z+\gamma\frac{\partial z}{\partial t}=0 \quad (2)$$

Для численного моделирования уравнения (2) была написана разностная схема.

$$\left(1+\left|z_{m,j}^k\right|^2\right)\left(\frac{z_{m,j}^{k+1}-2z_{m,j}^k+z_{m,j}^{k-1}}{\tau^2}-\frac{z_{m+1,j}^k-2z_{m,j}^k+z_{m-1,j}^k}{\lambda^2}-\frac{z_{m,j+1}^k-2z_{m,j}^k+z_{m,j-1}^k}{\xi^2}\right)-$$

$$-2\left(z_{m,j}^k\right)^*\left[\left(\frac{z_{m,j}^{k+1}-z_{m,j}^k}{2\tau}\right)^2-\left(\frac{z_{m+1,j}^k-z_{m,j}^k}{2\lambda}\right)^2-\left(\frac{z_{m,j+1}^k-z_{m,j}^k}{2\xi}\right)^2\right]+\left(1-h^2e^{2i\varpi t}-h^4e^{4i\varpi t}\left(1-\left|z_{m,j}^k\right|^2\right)\right)z_{m,j}^k+\gamma\frac{z_{m,j}^{k+1}-z_{m,j}^k}{2\tau}=0$$

(3)

Численное моделирование уравнения (2) проводилось по алгоритму [5], аналогичному использовавшемуся для решения одномерной задачи [6]. Численное моделирование проводились в области $x\in[-20.20]$, $y\in[-20.20]$, с шагом λ=0.01, ξ=0.01 до времен $T\in[0,40]$ с шагом по времени т=0.006.На границах области интегрирования вводились граничные условия типа «черный ящик», т.е. области сильного затухания, поглощающие возможное излучение топологического солитона.

После серии вычислительных экспериментов были найдены параметры подкачки и диссипации, при которых происходило формирование устойчивого диссипативного топологического солитона. В частности, устойчивый солитон при топологическом заряде $\nu = 1$ наблюдался вплоть до времен t=40 при следующих параметрах подкачки $\omega = 0.7$, *h* =0.7, затухания, γ =-0.03. Результаты численных экспериментов приведены на рис.1.

t=0

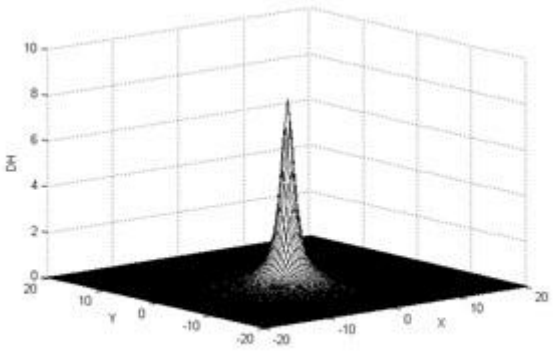

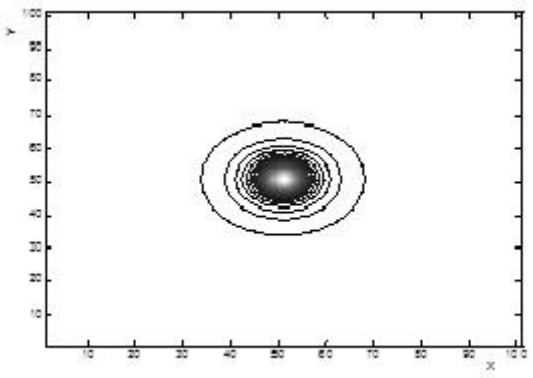

t=3

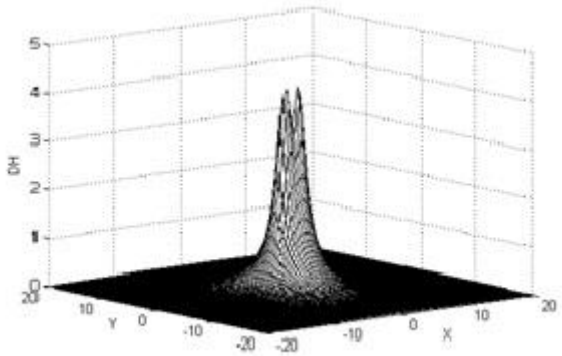

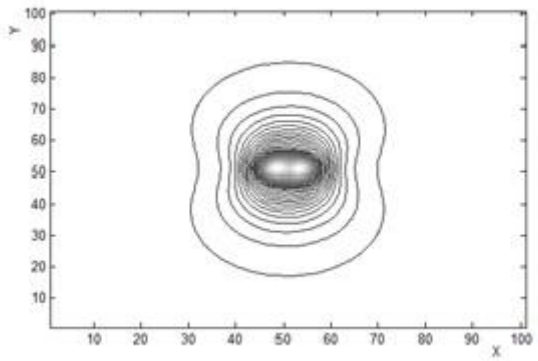

t=6

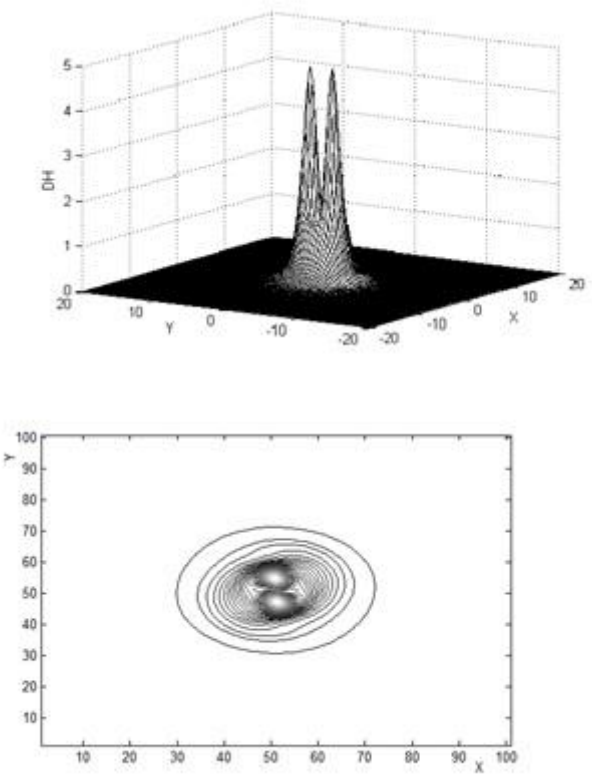

t=9

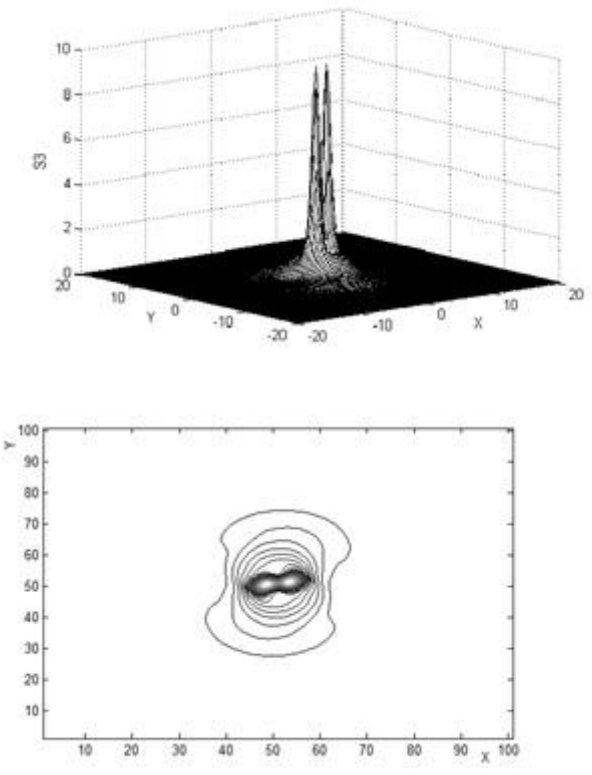

t=18

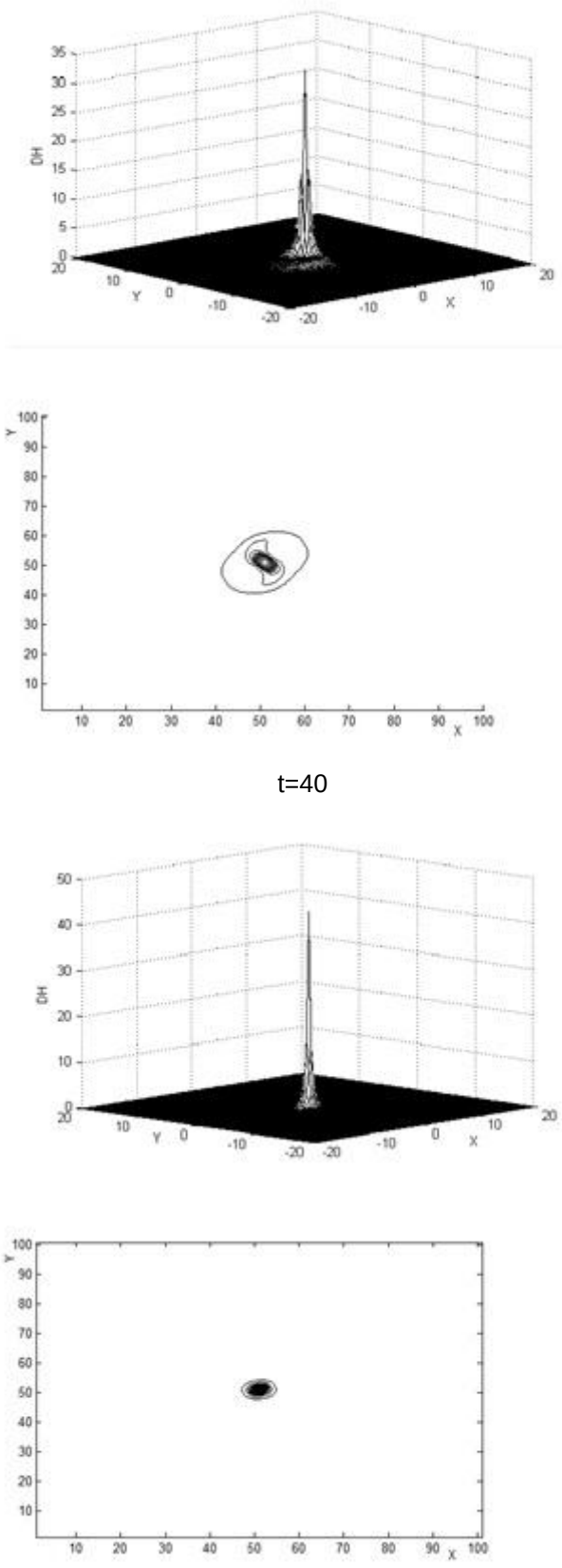

Рис 1. Эволюция плотности энергии топологического солитона $(\nu = 1)$ при параметрах подкачки $\omega = 0.7$, h =0.7 и затухания γ =-0.03.

Анализ эволюции плотности энергии (рис.1) демонстрирует резкое сужение формирующегося диссипативного солитона. Вначале эволюции солитон расширяется, раздваиваясь и образуя двугорбое возмущение, которое затем сливается. Далее этот процесс повторяется с определенным периодом $T \approx 6$, образуя узкий пик на временах порядка 45.

Зависимость полной энергии солитона от времени (рис.2) показывает, что энергия солитона вначале нарастает и выходит на некоторый режим колебаний в диапазоне от 160 до 190.

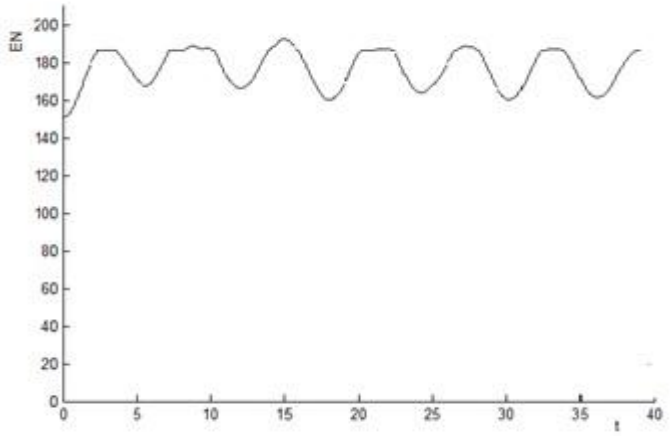

Рис 2. Интеграл энергии при параметрах ($\omega = 0.7$, h =0.7, γ =-0.03, $t \in [0;40]$).

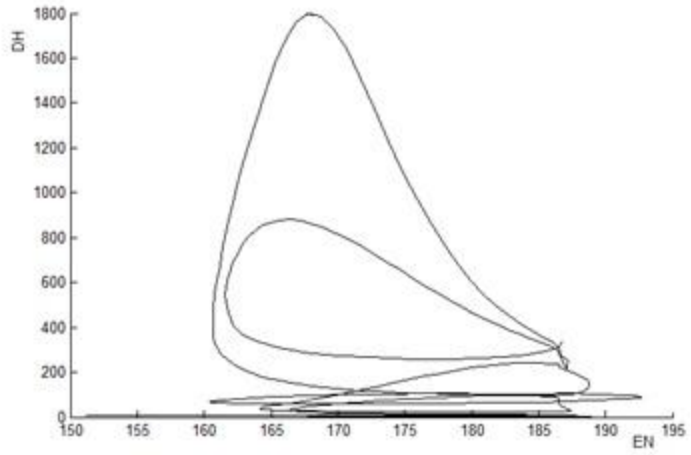

Рис 3. Фазовый портрет системы при параметрах ($\omega = 0.7$, h =0.7, γ =-0.03, $t \in [0;40]$).

Фазовый портрет системы – зависимость плотности энергии в центре топологического солитона от ее полной энергии (рис.3) показывает, что фазовые траектории локализованы в конечной области фазового пространства, так называемом странном аттракторе. Таким образом, проведенный анализ показывает, что в данной системе, т.е. в классическом антиферромагнетике Гейзенберга при наличии диссипации и внешней подкачки возможно формирование двумерного диссипативного топологического солитона.

Литература:

1. Диссипативные солитоны / Ред. Ахмедиева Н., Анкевича А. - М.:ФИЗМАТЛИТ 2008, с.504.
2. Николас Г., Пригожин И. - Самоорганизация в неравновесных системах , - М: Мир, 1979
3. Белавин А.А., Поляков А.М. - ЖЭТФ, 1975, 22(10), с. 503-506.
4. Муминов Х.Х. – Докл. АН Респ. Таджикистан, т. XLV, №10, 2002 г., с. 28-36.
5. Муминов Х.Х., Мухамедова Ш.Ф. - Пакет компьютерных программ анализа динамики солитонов модели классического антиферромагнетика Гейзенберга с учётом диссипации и подкачки внешними электромагнитными полями. Свидетельство о регистрации Информационного ресурса: Национальный патентно-информационный центр Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан, № ЗИ-03.2.206 TJ, 30.05.2011.
6. Муминов Х.Х., Мухамедова Ш.Ф. - Докл. АН Респ. Таджикистан, 2011, том 54, №11,с 896-901.

Kh.Kh.Muminov, S.S.Taghavitakiar
(Dushanbe, Tajikistan)

MATHEMATICAL MODELING OF SPIN-PHONON MODELS

Let us consider the model of the Heisenberg ferromagnet with single-axis anisotropy in the presence of oscillations of sites of the crystal lattice [1]

$$\hat{H} = \hat{H}_S + H_P \tag{1}$$

where

$$\hat{H}_s = -\sum_{j=1}^{N}\{\frac{J^0}{2}(\hat{s}_j{}^+\hat{s}_{j+1}{}^- + \hat{s}_j{}^-\hat{s}_{j+1}{}^+) + J^z\hat{s}_j{}^z\hat{s}_{j+1}{}^z\} = -J^0\sum_{j=1}^{N}\left\{\hat{S}_j\hat{S}_{j+1} + \Delta\hat{s}_j{}^z\hat{s}_{j+1}{}^z\right\} \quad (2)$$

is the spin part of the Hamiltonian,

$$H_p = \sum_{j=1}^{N}\{\frac{p_j{}^2}{2m} + \frac{k}{2}(y_{j+1} - y_j)^2\} \quad (3)$$

is the phonon part of the Hamiltonian. Here $\Delta = (J^z - J^0)/J^0$ is the constant of exchange anisotropy, m and p are the mass and momentum of the atom, correspondingly, $|y_{j+1} - y_j|$ is the displacement of the j-th atom from the equilibrium position, k is the elastic constant, j is the summation index.

Then rewriting Hamiltonian in spherical variables we obtain

$$H = -s^2\sum_{j=1}^{N}\{\frac{J^0}{2}(s_j{}^+s_{j+1}{}^- + s_j{}^-s_{j+1}{}^+) + J^z s_j{}^z s_{j+1}{}^z\} + H_p \quad . \quad (4)$$

This Hamiltonian in the continual limit takes the form

$$H = H_s + H_p + H_{sp} \quad (5)$$

$$H_s = s^2J^0\frac{a_0{}^2}{2}\int\frac{dx}{a_0}\left[\left(\overrightarrow{S_x}\right)^2 - \delta\left(s^z\right)^2\right] \quad (6a)$$

$$H_{sp} = -s^2J^0\chi\int\frac{dx}{a_0}y_x\left(s^z\right)^2 \quad (6b)$$

$$H_p = \int\frac{dx}{a_0}\left(\frac{p^2}{2m} + \frac{ka_0{}^2}{2}y_x{}^2\right), \quad (6c)$$

here $\delta = 2\Delta/a_0{}^2$ is the constant of single-axis anisotropy, and χ is the dimensionless constant of spin-phonon interaction. Introducing Poison brackets in the following form

$$\{A,B\} = \int\{-\varepsilon_{ijk}\frac{\delta A}{\delta S^i}\frac{\delta B}{\delta S^j} - \frac{\delta A}{\delta p}\frac{\delta B}{\delta y} + \frac{\delta A}{\delta y}\frac{\delta B}{\delta p}\}dx$$

we derive the equations of dynamics of the magnetization vector coupled with the lattice oscillations [1]

$$\hbar s_t{}^j = -\varepsilon_{ijk}\frac{\delta H}{\delta s^i}s^k$$

$$y_t = -\frac{\delta H}{\delta p} = \frac{p}{m}$$

$$p_t = \frac{\delta H}{\delta y} = ka_0{}^2y_{xx} - s^2J^0\chi\left[\left(s^z\right)^2\right]_x$$

or rewriting this system of equations in matrix form we obtain a system of coupled Landau-Lifshitz and spin-phonon dynamics equation

$$i\hbar s_t + s^2J^0\frac{a_0{}^2}{2}[s, s_{xx}] + s^2J^0\frac{(\Delta + \chi u)}{2}\left[s, \hat{\sigma}^z\right]\{s, \sigma^z\} = 0 \quad (7a)$$

$$u_{tt} - \frac{ka_0{}^2}{m}u_{xx} + \frac{s^2J^0}{m}\chi\left[\left(s^z\right)^2\right]_{xx} = 0 \quad (7b)$$

Here we put $u = y_x$,

$$s = \begin{pmatrix} s^z & s^- \\ s^+ & -s^z \end{pmatrix}$$

$\sigma^z = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix}\sigma^x = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}, \sigma^y = \begin{pmatrix} 0 & i \\ i & 0 \end{pmatrix}$ are Pauli matrices

$S = (s^x, s^y, s^z), s = s^x \pm is^y$

Let us now take into consideration terms of higher order in the expansion of the potential energy of interaction between the atoms of the crystal lattice. The energy of lattice oscillations takes the form

$$H_p = \sum_{j=1}^{N} \frac{p_j^{\,2}}{2m} + U$$

where

$$U = \sum_{j=1}^{N} \varphi(y_{j+1} - y_j)$$

.

After making the corresponding transition procedure as above, we obtain a system of coupled Landau-Lifshitz and Boussinesq equation that describe nonlinear spin excitations accompanied with the nonlinear sound mode propagating in a ferromagnet

$$i\hbar s_t + s^2 J^0 \frac{a_0^{\,2}}{2}[s, s_{xx}] + s^2 J^0 \frac{(\Delta + \chi u)}{2}\left[s, \hat{\sigma}^z\right]\{s, \sigma^z\} = 0 \quad (8a)$$

$$u_{tt} - \upsilon_s^{\,2} u_{xx} - \Lambda(u^2)_{xx} - a_0^{\,2} B u_{xxxx} + \frac{s^2 J^0}{m}\chi\left[\left(s^z\right)^2\right]_{xx} = 0, \quad (8b)$$

where

$$\Lambda = \frac{1}{2}\varphi'''(0) a_0^{\,3},$$

$$B = \frac{\upsilon_s^{\,2}}{2},$$

$$\upsilon_s^{\,2} = \frac{\varphi''(0) a_0^{\,2}}{m} = \frac{k a_0^{\,2}}{m}$$ is the sound velocity, k is the constant of elasticity.

To conduct numerical simulation of magnetoelastic interaction processes it is not convenient the parametrization by spherical variables of by Euler angles, due to the singularities in the poles. In order to prevent that for numerical simulation we use stereographical projection. The relationship between the complex parameters z and s^x, s^y, s^z by stereographical projections given with the following relations

$$s^x = \frac{z + \bar{z}}{1 + z\bar{z}}, s^y = \frac{\bar{z} - z}{1 + z\bar{z}} i, s^z = \frac{1 - z\bar{z}}{1 + z\bar{z}} \quad (9)$$

Using equations (9) and a system of coupled Landau-Lifshitz and Boussinesq equation ((8a), (8b)) could be rewritten as

$$i\hbar z_t + s^2 J^0 (-a_0^{\,2} z_{xx} + \frac{2a_0^{\,2}\bar{z}}{1 + |z|^2} z_x^{\,2} + (\Delta + \chi u)\frac{2z(1 - |z|^2)}{1 + |z|^2}) = 0,$$

$$u_{tt} - \upsilon_s^{\,2} u_{xx} - \Lambda(u^2)_{xx} - a_0^{\,2} B u_{xxxx} + \frac{s^2 J^0}{m}\chi\{(\frac{-2\bar{z}}{(z\bar{z}+1)^2} z_x - \frac{-2z}{(z\bar{z}+1)^2}\bar{z}_x)^2 +$$

$$(\frac{1 - z\bar{z}}{1 + z\bar{z}})(\frac{4\bar{z}^2}{(z\bar{z}+1)^3}(z_x)^2 + \frac{4z^2}{(z\bar{z}+1)^3}(\bar{z}_x)^2 + \frac{4(z\bar{z}-1)}{(z\bar{z}+1)^3} z_x \bar{z}_x - \frac{2\bar{z}}{(z\bar{z}+1)^2} z_{xx} - \frac{2z}{(z\bar{z}+1)^2}\bar{z}_{xx}\} = 0$$

In numerical approach we use Crank-Nicolson implicit method and the finite difference scheme has the following form

$$i\frac{z_{i,j+1} - z_{i,j}}{\tau} - \frac{1}{2}(\frac{z_{i+1,j+1} - 2z_{i,j+1} + z_{i-1,j+1}}{h^2} + \frac{z_{i+1,j} - 2z_{i,j} + z_{i-1,j}}{h^2}) + \frac{2\bar{z}_{i,j}}{1 + |z_{i,j}|^2}(\frac{z_{i+1,j} - z_{i-1,j}}{2h})^2$$

$$+ a_0^{\,2}(\Delta + \chi u)\frac{2z_{i,j}(1 - |z_{i,j}|^2)}{1 + |z_{i,j}|^2}) = 0,$$

$$\frac{u_{i,j+1} - 2u_{i,j} + u_{i,j-1}}{\tau^2} - \frac{u_{i+1,j} - 2u_{i,j} + u_{i-1,j}}{h^2} - 2\Lambda\{(\frac{u_{i+1,j} - u_{i-1,j}}{2h})^2 + u_{i,j}\frac{u_{i+1,j} - 2u_{i,j} + u_{i-1,j}}{h^2}\}$$

$$-\beta\frac{u_{i+2,j} - 4u_{i+1,j} + 6u_{i,j} - 4u_{i-1,j} + u_{i-2,j}}{h^4} + \frac{s^2 J^0}{m}\chi\{(\frac{-2\bar{z}_{i,j}}{(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}+1)^2}\frac{z_{i+1,j} - z_{i-1,j}}{2h} - \frac{-2z_{i,j}}{(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}+1)^2} conj(\frac{z_{i+1,j} - z_{i-1,j}}{2h})^2)$$

$$+(\frac{1 - z_{i,j}\bar{z}_{i,j}}{1 + z_{i,j}\bar{z}_{i,j}})(\frac{4\bar{z}_{i,j}^{\,2}}{(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}+1)^3}(\frac{z_{i+1,j} - z_{i-1,j}}{2h})^2 + \frac{4z_{i,j}^{\,2}}{(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}+1)^3}(conj(\frac{z_{i+1,j} - z_{i-1,j}}{2h}))^2$$

$$+\frac{4(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}-1)}{(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}+1)^3}\frac{z_{i+1,j}-z_{i-1,j}}{2h}conj\left(\frac{z_{i+1,j}-z_{i-1,j}}{2h}\right)-\frac{2\bar{z}_{i,j}}{(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}+1)^2}\frac{z_{i+1,j}-2z_{i,j}+z_{i-1,j}}{h^2}-\frac{2z_{i,j}}{(z_{i,j}\bar{z}_{i,j}+1)^2}conj\left(\frac{z_{i+1,j}-2z_{i,j}+z_{i-1,j}}{h^2}\right)\}=$$

$x' = bx, t' = at$

where

$$b^2 = \frac{k\hbar^2}{ma_0^2(s^2J^0)^2}, a = \frac{k\hbar}{ms^2J^0}$$

To derive a numerical solution of the system of the coupled Landau-Lifshitz and Bousinessq equations we use the analytical solitonic solution [1] of the coupled Landau-Lifshitz and wave equations as initial condition to the Cauchy problem

$$u = \chi\ \frac{s^2J^0}{ka_0^2}\frac{\sin^2\theta}{\upsilon^2-1}$$

$$\tan^2\frac{\theta}{2} = \frac{\mu^2}{\Omega\cosh^2\mu(\xi-\xi_0)-[\Omega-\Omega_1]/2} \qquad (10)$$

$$\xi = x' - \upsilon t', \mu^2 = a_1\Delta - \omega - \frac{\upsilon^2}{4}, \Omega = \sqrt{\Omega_1^2+\mu^2\upsilon^2}, \Omega_1 = \omega + \frac{\upsilon^2}{2}$$

$$\varphi = \omega t' - \frac{\upsilon}{2}\xi - \frac{\upsilon\mu}{\sqrt{\Omega^2-\Omega_1^2}}\arctan\left(\sqrt{\frac{\Omega-\Omega_1}{\Omega+\Omega_1}}\tanh\mu\xi\right),$$

This solution could be considered as a solution of the coupled Landau-Lifshitz and Bousinessq equation with the presence of some perturbation. As a result of evolution of this initial data we received the numerical solution to the coupled Landau-Lifshitz and Bousinessq equation which could be considered as magnetic polaron, i.e. magnetic soliton as a core surrounded by the nonlinear elastic waves. Perturbations were irradiated to the boundaries, where they have been absorbed by the so called “black box” boundary conditions, which have been introduced by the dissipative layers.

Then we considered interaction of magnetic solitons (10) during their collision. As it could be expected we received the clear evidence of elastic collision in the case of pure Landau-Lifshitz equation (see at pic.1). In the case of collision of magnetic polarons of coupled Landau-Lifshitz and Bousinessq equation, as one can see in the pic. 2 the long-range interaction between the solitons arise.

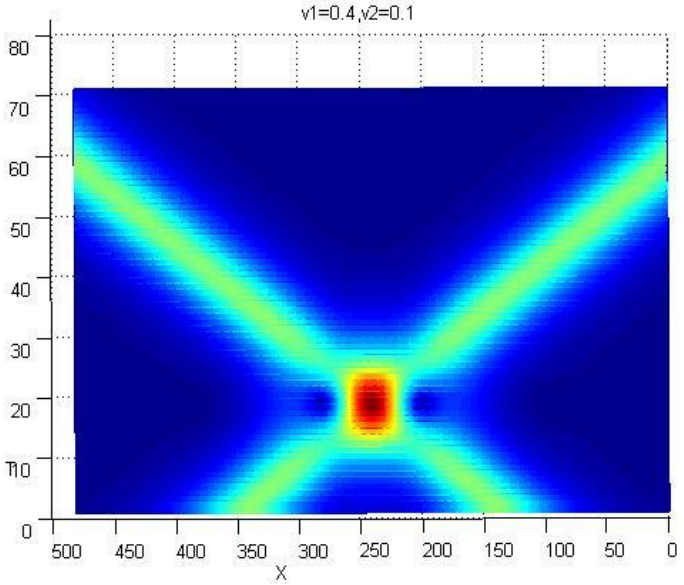

Pic. 1 Elastic collision of magnetic solitons governed by Landau-Lifshitz equation.

More specific investigation of the energy of interacting polarons governed by the system of coupled Landau-Lifshitz and Bousinessq equations shows, that at the beginning of interaction there the transition of the energy from magnetic subsystem to the one phonon one takes place, which prevent full collision and lead to the repulsion of polarons. Then the energy transition from the phonon subsystem to the magnon one takes place, which compensate all energy losses of the first stage of interaction. At the final study both polarons restore the ratio of their phonon and magnon parts of energy.

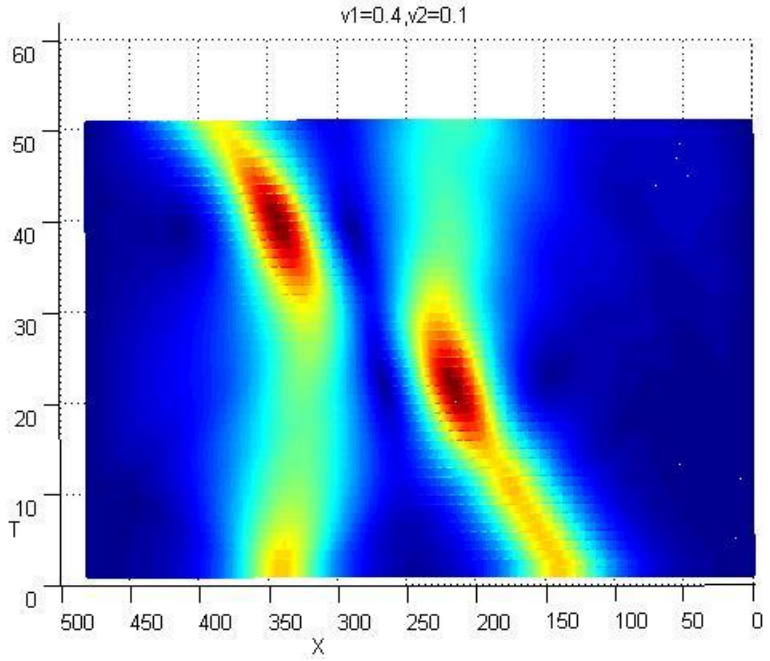

Pic. 2 Long-range interaction of magnetic polarons governed by the system of coupled Landau-Lifshitz and Bousinessq equations

References:

1. Kh.Kh.Muminov, V.K.Fedyanin. Magnetoelastic interaction in the Heisenberg magnet model. Physica Scripta, v. 62, p.p. 23-30, 2000

Марина Рябикина, Нина Ткаченко
Вера Ставровская
(Мариуполь, Украина)

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА НА МЕХАНИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА КОНСТРУКЦИОННОЙ СТАЛИ S355N

Металлопрокат из стали S355N (S355NL) изготавливают согласно техническим условиям поставки конструкционной свариваемой мелкозернистой стали в нормализованном состоянии EN 10025 в условиях ТЛЦ 3600 ПАО «МК «АЗОВСТАЛЬ» и поставляют зарубежным потребителям с гарантированными механическими свойствами, табл. 1. Обозначение S355N означает: символ S – сталь конструкционная; 355 – минимальный требуемый предел текучести в МПа (Н/мм^2) для толщин ≤ 16мм; символ N – условие поставки (нормализация). Кроме того, при отсутствии других указаний, проверка значений работы удара должна выполняться на продольных образцах для испытаний: N – при -20 ºС; NL – при -40 ºС.

Обозначение	Минимальный предел текучести, $\sigma_{0,2}$, МПа при толщине листа, мм								Временное сопротивление разрыву, σ_B, МПа			Работа удара KV, Дж при t,ºС
According EN 10025	≤ 16	> 16 ≤ 40	> 40 ≤ 63	> 63 ≤ 80	> 80 ≤ 100	> 100 ≤ 150	> 150 ≤ 200	> 200 ≤ 250	≤ 100	> 100 ≤ 200	> 200 ≤ 250	-20 -40
S355N S355NL	355	345	335	325	315	295	285	275	470 to 630	450 to 600	450 to 600	≥40 ≥31

Таблица 1 – Требуемые механические свойства нормализованной стали

Известно [1, с.7], что состав стали существенно влияет на ее эксплуатационные характеристики. Установление количественных взаимосвязей (химический состав – механические свойства) позволяет прогнозировать свойства металлопроката и является необходимым условием для повышения качества и надежности продукции.

Химический состав стали S355N следующий, %: C≤0,20; Si≤0,50; Mn=0,90-1,65; P≤0,030; S≤0,025; Nb≤0,05; V≤0,12; Ti≤0,05; Cr≤0,03; Ni≤0,01; Mo≤0,1; Cu≤0,55; N≤0,15; Al≥0,02. В стали S355NL ниже

концентрация углерода: C≤0,18 %, она более чистая по содержанию вредных примесей: P≤0,025 и S≤0,020 %.

Цель работы – изучение влияния колебаний химического состава на прочностные свойства стали S355N и работу удара сталей S355N и S355NL при -20 и -40 ºС методом корреляционно-регрессионного анализа.

Объем выборочных данных – результатов приемо-сдаточных испытаний механических свойств составил 700 плавок. С помощью операционной системы MS Excel получены регрессионные модели для предела текучести, предела прочности и работы удара металлопроката толщиной 40-100 мм. Результаты представлены в виде уравнений регрессии (табл. 2) и графиков (рис. 1-7). В статье приводятся некоторые графические зависимости механических свойств. При отборе химических элементов [2, с.14] учитывали результаты качественного влияния данного фактора на исследуемый показатель, вариацию факторов (факторы с большим диапазоном изменения предпочтительнее), возможность измерения фактора, известные по публикациям результаты исследования аналогичных вопросов. По этой причине для построения математических моделей выбраны легирующие элементы, которые оказывают основное и существенное влияние на свойства конструкционных сталей – C, Si, Mn, а также микролегирующие элементы – Nb, V и Ti.

Численные значения содержания (в %) определенного легирующего элемента отсортировывались по возрастанию и образовали дискретный вариационный ряд. Для каждой точки ряда из нескольких значений механической характеристики находилось среднее арифметическое. Групповые средние механических показателей образовали точки корреляционного поля. На графиках (рис. 1-7) представлены также доверительные интервалы, аппроксимирующие кривые (линии тренда), уравнение регрессии и коэффициент достоверности аппроксимации R^2.

Элемент	Характеристика		
	$\sigma_{0,2}$, МПа	σ_B, МПа	KV_{-20}, Дж
C	$2378\cdot(\%C)^2-755\cdot(\%C)+430$; $R^2=0,93$	$-1497\cdot(\%C)^2+735\cdot(\%C)+465$; $R^2=0,80$	$6642\cdot(\%C)^2-2932\cdot(\%C)+412$; $R^2=0,64$
Si	$191\cdot(\%Si)^2-52\cdot(\%Si)+375$; $R^2=0,67$	$-120\cdot(\%Si)^2+217\cdot(\%Si)+492$; $R^2=0,73$	$-397\cdot(\%Si)^2+114\cdot(\%Si)+103$; $R^2=0,58$
Mn	$-1908\cdot(\%Mn)^2+5619\cdot(\%Mn)-3738$; $R^2=0,52$	$-350\cdot(\%Mn)^2+1889\cdot(\%Mn)-440$; $R^2=0,53$	$-1085\cdot(\%Mn)^2+3100\cdot(\%Mn)-2112$; $R^2=0,63$
Nb	$164717\cdot(\%Nb)^2-9463\cdot(\%Nb)+507$; $R^2=0,75$	$18381\cdot(\%Nb)^2-12894\cdot(\%Nb)+769$; $R^2=0,65$	$25331\cdot(\%Nb)^2-1067\cdot(\%Nb)+105$; $R^2=0,60$
V	$10300\cdot(\%V)^2-133\cdot(\%V)+371$; $R^2=0,90$	$16640\cdot(\%V)^2-1125\cdot(\%V)+557$; $R^2=0,55$	$-2264\cdot(\%V)^2+507\cdot(\%V)+107$; $R^2=0,79$
Ti	$15867\cdot(\%Ti)^2-1963\cdot(\%Ti)+380$; $R^2=0,80$	$-56342\cdot(\%Ti)^2+3424\cdot(\%Ti)+517$; $R^2=0,42$	$-179752\cdot(\%Ti)^2+4606\cdot(\%Ti)+133$; $R^2=0,90$

Таблица 2 – Полученные регрессионные модели

На рис. 1 показано влияние углерода на предел текучести стали $\sigma_{0,2}$, МПа. Видно, что увеличением содержания углерода в интервале 0,14–0,2 % прочностные свойства стали S355N монотонно растут, прирост прочности составляет ~20 МПа. Для уравнений зависимости $\sigma_{0,2}=f(\%C)$ и $\sigma_B=f(\%C)$ получены высокие значения коэффициентов достоверности аппроксимации – R^2 = 0,93 и R^2 = 0,8, что свидетельствует о хорошем качестве математической модели. Зависимость работы удара при отрицательных температурах испытания от содержания углерода имеет вид убывающей кривой с коэффициентами детерминации, равными соответственно R^2=0,64 для KV_{-20} и R^2=0,96 для KV_{-40}. Максимальные значения KV_{-20}=110 и KV_{-40}=190 Дж соответствуют концентрации углерода C=0,13-0,15%, а минимальные значения KV_{-20}=75 и KV_{-40}=125 Дж – приходятся на содержание C=0,17–0,19%. Это обусловлено появлением в структуре стали, наряду с ферритом, более хрупкого перлита. Таким образом, увеличение концентрации углерода на 0,04 % обусловило падение KV_{-20} на 35, а KV_{-40} – на 65 Дж.

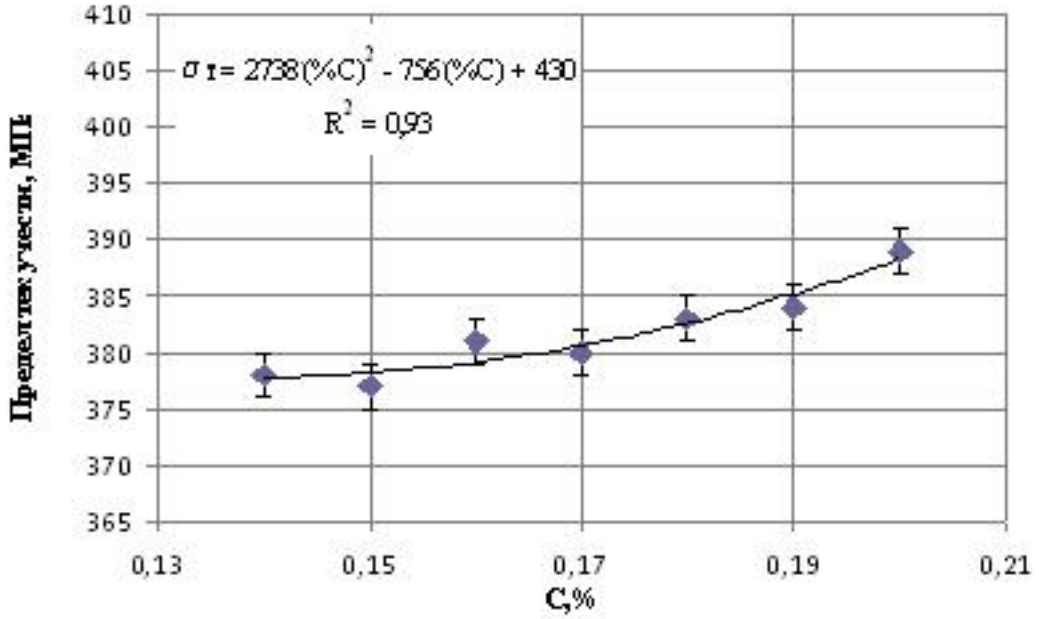

Рис.1 – Влияние углерода на предел текучести $\sigma_{0,2}$ стали S355N

В сталях кремний в основном входит в твердый раствор и способствует упрочнению стали, рис. 2. Увеличение концентрации Si от 0,14 до 0,4 % (в пределах плавочного содержания) вызывает прирост прочности на ~40 МПа. С добавлением кремния в сталь незначительно снижается работа удара.

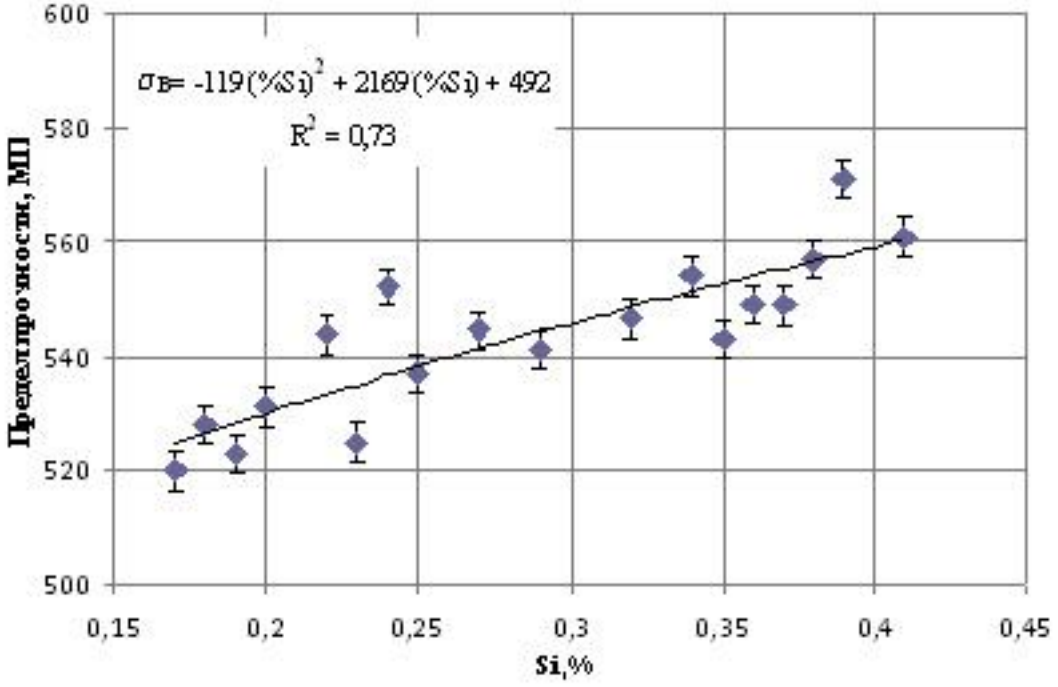

Рис. 2 – Влияние кремния на предел прочности σ_B стали S355N

Зависимости σ_B=f(%Mn) и $\sigma_{0,2}$=f(%Mn) имеют вид параболы, обращенной ветвями вниз, рис. 3. В настоящей работе установлено, что с ростом содержания марганца в интервале 1,3–1,5% наблюдается увеличение прочностных свойств конструкционной стали S355N до $\sigma_{0,2}$=400 и σ_B=560 МПа, а при Mn≥1,5 – снижение этих характеристик до исходного значения ($\sigma_{0,2}$=375 и σ_B=530 МПа). Энергия удара, напротив, плавно понижается на ~30 Дж.

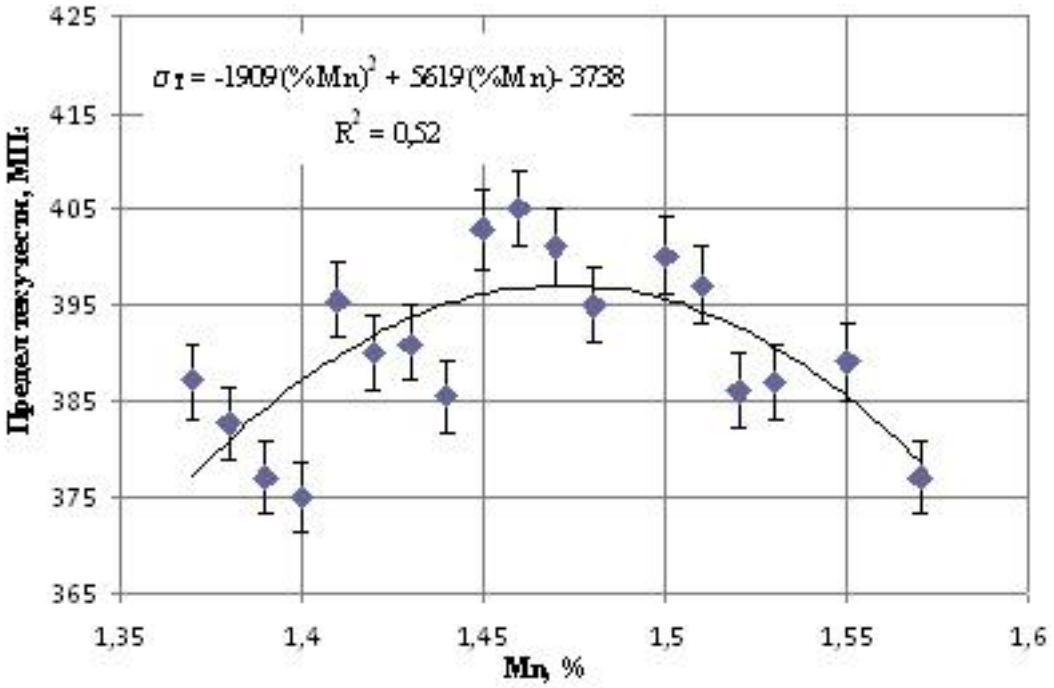

Рис. 3 – Влияние марганца на предел текучести $\sigma_{0,2}$ стали S355N

Анализ математических моделей позволил авторам рекомендовать необходимость обеспечения в стали S355N (S355NL) узких пределов по содержанию углерода и марганца с максимально возможным уменьшением их содержания до нижнего предела: C≤0,15 и Mn≤1,5 %, что одновременно снизит сегрегационную неоднородность указанных элементов при непрерывной разливке слябов.

Среди легирующих элементов особое место занимают микролегирующие элементы (ванадий, ниобий и титан), введение которых в очень малых количествах обеспечивает значительное повышение эксплуатационных и технологических свойств конструкционных сталей и их сварных соединений. Карбонитриды указанных элементов обусловливают дисперсионное упрочнение, измельчение зерна аустенита и действительного зерна стали. В данной работе построены математические модели зависимости механических свойств конструкционной стали S355N (S355NL) от содержания Nb, V, Ti.

Установлено, что с ростом содержания ниобия от 0,025 до 0,04 % предел текучести $\sigma_{0,2}$ увеличивается от 370 до 405 МПа (прирост на 35 МПа), предел прочности σ_B изменяется в пределах доверительного интервала, а работа удара при всех температурах испытания возрастает на 25 Дж (рис. 4 и 5).

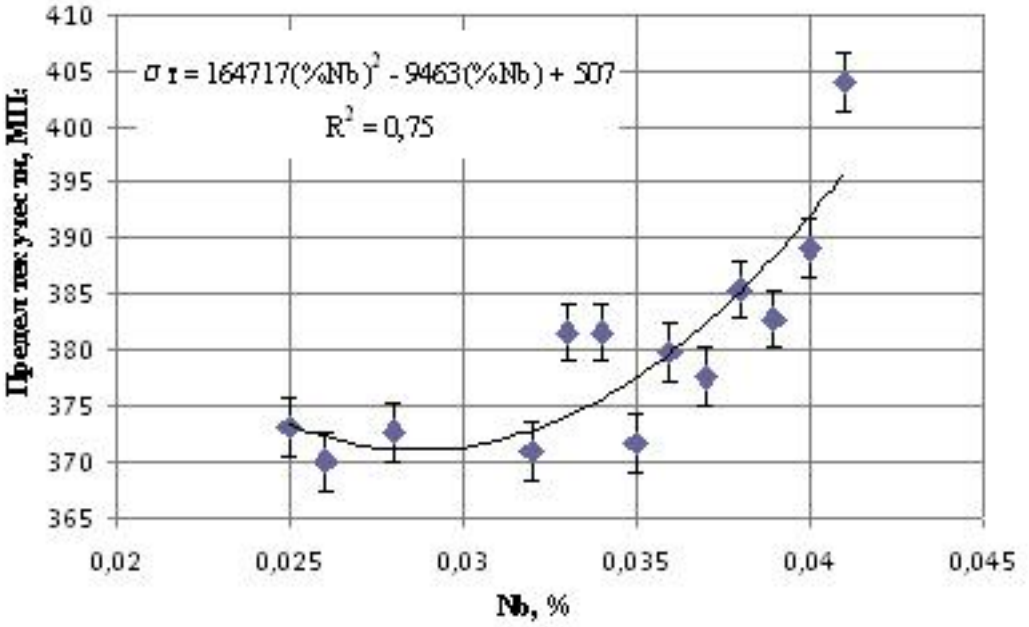

Рис. 4 – Влияние ниобия на предел текучести $\sigma_{0,2}$ стали S355N

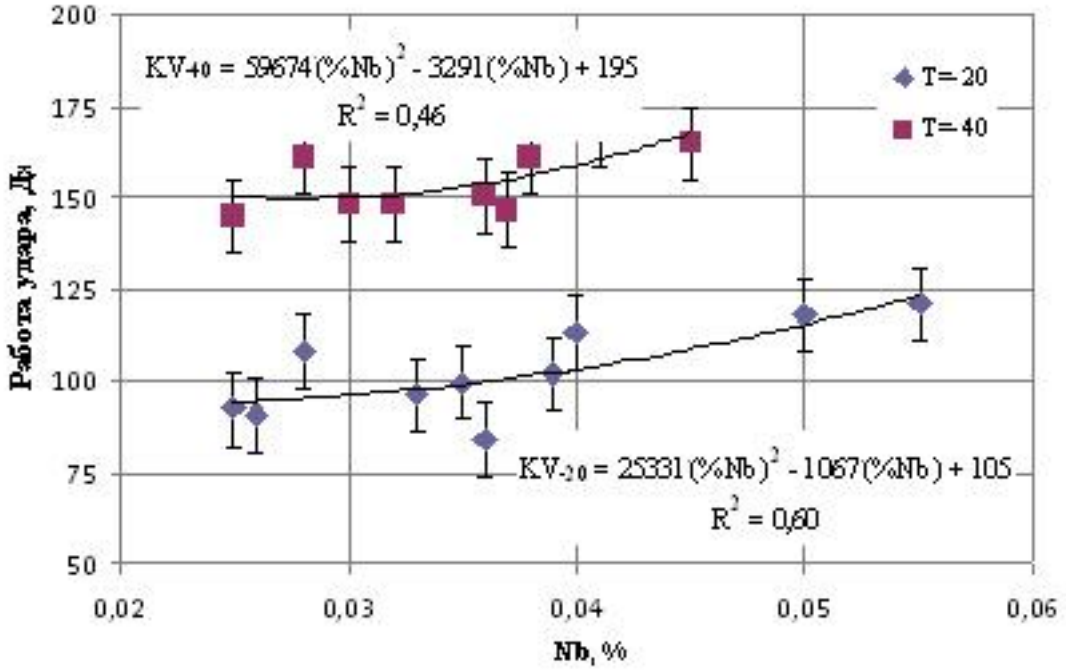

Рис. 5 – Влияние ниобия на работу удара KV_{-20}, KV_{-40} сталей S355N и S355NL

Зависимость прочностных свойств от содержания титана имеет монотонный возрастающий характер. Увеличение концентрации титана от 0,04 до 0,018 % упрочняет сталь на ~ 30 МПа. Для $\sigma_{0,2}$ R^2 =0,8, а для σ_B – R^2 в 2 раза ниже. Титан, по сравнению с ниобием, слабо влияет на работу удара.

Ванадий, оказывая интенсивное упрочняющее влияние (прирост прочности на 40 МПа), сложным образом влияет на работу удара: вначале наблюдается незначительное повышение работы удара при содержании V до 0,02 %, а затем – резкое ее снижение при 0,06÷0,08 % V (рис. 6 и 7). При содержании ванадия 0,08 % KV_{-20} падает до 25 Дж, что не соответствует требованиям EN 10025. Рекомендовано регламентированное содержание ванадия (V≤0,02 %) в стали S355N (S355NL), особенно для металлоконструкций в условиях отрицательных климатических температур.

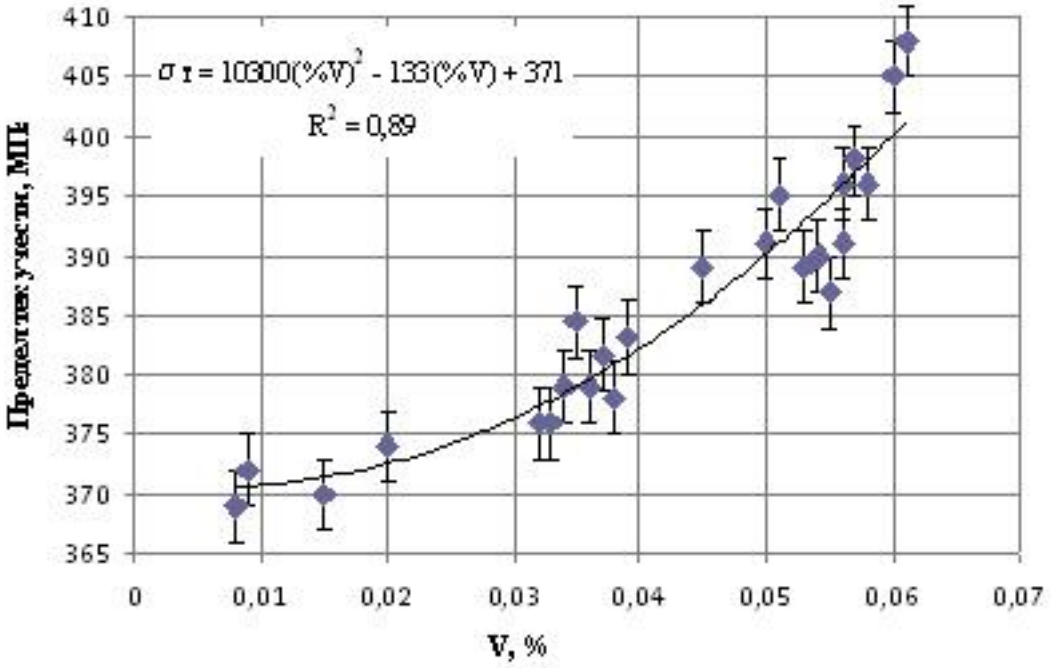

Рис. 6 – Влияние ванадия на предел текучести $\sigma_{0,2}$ стали S355N

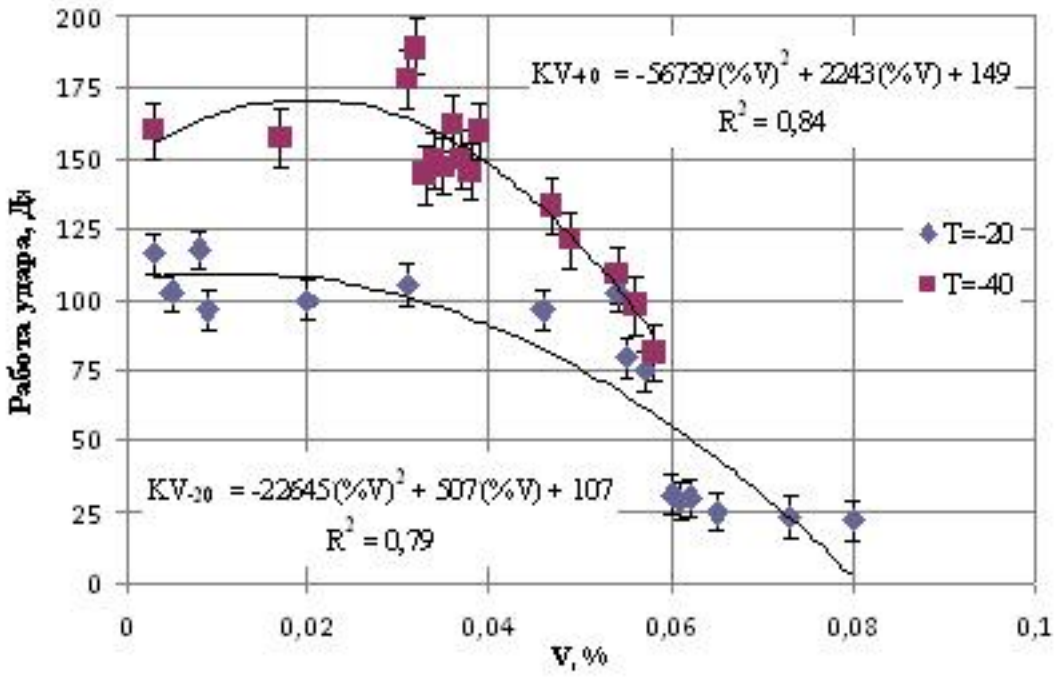

Рис. 7 – Влияние ванадия на работу удара KV_{-20}, KV_{-40} сталей S355N и S355NL

Выводы

В настоящей работе построены математические модели прочностных свойств и ударной вязкости конструкционной стали S355N (S355NL), позволяющие с высокой степенью достоверности прогнозировать уровень механических характеристик по заданному содержанию легирующих элементов. Анализ моделей показал, что по влиянию на прочность легирующие элементы могут быть расположены в следующий убывающий ряд: V, Ti, Nb, Mn, Si, C. При этом все элементы, за исключением Nb, негативно влияют на хладостойкость стали, а C≥0,15 % и V≥0,02 % вызывает существенное падение этой характеристики, вплоть до несоблюдения требований EN 10025. Полученные результаты послужили основой для корректировки состава свариваемых сталей предназначенных для изготовления конструкций ответственного назначения.

Литература:

1. Физическое металловедение и разработка сталей / Ф. Б. Пикеринг; Пер. с англ. А. П. Бащенко и др. – М.: Металлургия, 1982. – 182 с.
2. Сударев В.П., Носоченко О.В. Экономико-статистические методы повышения качества металлопродукции. – К.: Техника, 1988. – 131 с.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Татьяна Абдрашитова
(Астана, Казахстан)

КУЛЬТУРНО - ИСТОРИЧЕСКИЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ В ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ Г. АСТАНА)

Одной из форм самоидентификации людей, проживающих на одной территории, является регионализм в архитектуре и дизайне [1] .

Образование художественной формы процесс очень сложный и многогранный. Во многом конечный результат зависит от многих аспектов. Культурно-исторические и национальные традиции в формировании художественного образа, в архитектуре общественных зданий занимают важную роль. Достичь гармонии традиций и архитектуры не всегда просто, поэтому важно найти верный путь решения этой задачи, за счет правильного соотношения современных тенденций и национальных идей.

С проблемой регионализма в дизайне сталкивались многие архитекторы и дизайнеры. Например, Ю. Яралов в своей статье «Национальные традиции в архитектуре общественных зданий» писал: «Национальные традиции - не этнографические детали, именуемые «национальным колоритом», якобы неизменно характерным для произведения искусства всех времён. Это вечноживые, изменяющиеся особенности, находящиеся в органической связи с задачами народа, строящего новый мир»[2]. Традиции являются «мостом», объединяющим прошлое с настоящим. Осмысление опыта, накопленного предшественниками, помогает более идейно выражать содержание архитектуры сооружений современной эпохи [2].

Для общественного здания очень важным аспектом является связь с местом, на котором оно находится, колорита того города, где оно построено, той страны, где оно располагается, оно должно сохранить «дух места». С другой стороны, оно должно отражать ту эпоху, в которой оно построено. А. Аальто говорил: «Архитектура, связанная с землей, на которой она создается, всегда имеет локальный характер. Но при этом, ее формы носят не только местные национальный черты, но и отражают воздействие протекающих во всем мире интернациональных процессов … в совокупности рождается результат, органично сочетающий в себе национальное и интернациональное, а значит, отвечающий требованиям современного мира, в котором эти понятия трудно разделить»[3].

В недавнем прошлом в период советской власти строительство как жилых, так и общественных сооружений шли по типовым проектам, применимым во всех республиках союза.

С 1920-ых годов начался поиск регионализма в архитектуре и дизайне социалистических стран. В Казахстане поиск регионализма проявлялся в желании многих архитекторов создать «казахский стиль», основываясь на архитектурном наследии прошлого[1]. Казахстан имеет богатое наследие, материальное достояние, копившееся веками. Прикладное искусство является одним из главных разделов самобытной этнокультуры казахского народа с древних времён. Предметы прикладного искусства служат связью с прошлым, отражают древнюю культуру народа, несут определённую информацию, а орнаменты кроме эстетического аспекта имеют своё знаково-символьное значение.

Можно сказать, что развитие регионализма в Казахстане Советского периода шло 2-мя путями:

1. Функциональным, с ориентацией на бытовые и климатические особенности Казахстана (например, Дом правительства Казахстана, архитектор М. Гинзбург). Но преобладание функциональности и отсутствие декора и других визуальных признаков культуры не пришлось по душе населению.

2. Декоративным, с использованием «повсеместной орнаментизации», а так же куполов и арок, не являющихся функционально обоснованными конструктивными элементами. Сюжетное содержание и название орнаментов менялись и совершенствовались соответственно особенностям жизненной ориентации и быта народа в каждую новую эпоху. Основным результатом данного поиска того времени являлось введение орнаментов в фасады зданий[1].

Новая столица Казахстана город Астана является центром архитектурной и дизайнерской мысли республики. Скорость строительства и количества новых необычных объектов поражает воображение. Поэтому вполне логично, что поиск путей достижения единства современной архитектуры с самобытностью казахского народа, является для города актуальной проблемой.

В градостроительстве новой столицы Казахстана основной идеей стала философия метаболизма и симбиоза К.Куракавы. Основной концепцией этой философии является «достижение экологического равновесия в сосуществовании (симбиозе) этих двух живых организмов, исключение возможности разрушения и деградации природной среды при динамичном росте и развитии города» [4].

Одной из находящихся в диалектическом противоречии пар является пара симбиоза нового и старого в образе города. В числе основных задач формирования образа города Астаны, входит сохранение исторических объектов и гармоничное вписывание их в застройку современно столицы [3]. Проблему региональных и традиционных факторов, влияющих на художественной образ архитектуры города Астана, К. Куракава пытался решить за счет формирования основ нового стиля «абстрактного символизма», его базой является использование простых для понимания геометрических фигур. Он предложил традиционные культурные символы Казахстана выражать абстрактно, например: «Форма треугольника часто используется у кочевых народов в украшениях и нарядах, форма конуса - головных

уборах, форма овала или полуовала в виде луны или полумесяца используется как символ планеты Земля». По его мнению, используя этот метод, можно добиться отражения культурного и традиционного наследия в архитектуре города, достичь гармоничного их сосуществования с современными стилями и тенденциями.

А.Ш. Чиканаев в своей книге "Архитектурная симфония Великой Степи" отмечает, основные требования к архитектурным объектам столицы:

- соответствие предлагаемого решения международному уровню архитектурного искусства;
- органичное включение нового объекта в структуру сложившейся застройки;
- достижение художественного единства с существующими зданиями.

Так же А.Ш. Чиканаев констатирует, что параллельно с использованием различных мировых стилей и направлений необходимо вести поиск самобытного, выразительного направления, которое бы отражало "стиль казахстанской архитектуры" в мировом архитектурном сообществе [4].

Казахстанский дизайн в настоящее время требует к себе большого внимания, актуальными являются поиски путей сохранения особенного и формирования нового в дизайне и архитектуре республики [1]. Региональная архитектура заключается не только в образности сооружений и её адаптации к климатическим условия определённого района. Национальные традиции и образ жизни также может оказывать влияние на проектирование общественных сооружений, такие как объёмно-планировочные, конструктивные, свето-цветовые решения, а так же структура здания. Примером этого, может послужить высказывание авторов книги «Проектирование магазинов и торговых центров» Канаян К., Канаян Р. Канаян А., что в столице Казахстана, Астане, как и в других городах Азии, наблюдается стопроцентное заполнение кафе и столовых и иногда очереди желающих дождаться места за столиком, они связывают это с национальной традицией бесед за чашкой чая[5]. Влияние цветового решения может заключаться в определённых ассоциациях, связанных с восприятием различных цветов, сформировавшихся у людей проживающих на одной территории. С их значением, с их "языком", который может отличаться на разных континентах и в разных странах.

Под национальными традициями в архитектуре и дизайне не стоит понимать внесение традиционных декоративных элементов в детали. Основными принципами должны стать регионализация и выражение национализации архитектуры и дизайна "абстрактными" методами:

- при помощи компановки объёма;
- использования объёмно-планировочных традиций;
- размещения водоёмов и насаждений;
- использования местных строительных материалов;
- переработанных прогрессивных традиционных форм;
- восприятия национального как сплава новаторства и традиций;
- использование традиционных элементов абстрактно, в виде структуры, пространства и конструктивного решения;
- использовать современные стили дизайна, учитывая расположение города в центре Евразийского пространства и слияние культур Востока и Запада.

Именно обращение к "неисчерпаемому роднику традиций" может способствовать преодолению штампов, помочь в создании гармоничных художественных образов и форм, имеющих традиционно-национальные корни.

Литература:

1. "Региональная Архитектура Казахстана в контексте глобализации", научная статья Абдрасилова Г.С. кандидат архитектуры Вестник.
2. Яралов Ю. Национальные традиции в архитектуре общественных зданий // Сборник статей "Синтез искусств и архитектура общественных зданий". Искусство и быт выпуск IV. Издательство "Советский художник" 1974. С. 51- 63.
3. Гельфонд А. Л. Архитектурное проектирование общественных зданий и сооружений. - Москва. «Архитектура –С».2006. С. 27 - 41.
4. Чиканаев А. Ш. Архитектурная симфония Великой Степи. - Деловой мир. -Астана 2009.- 164 с.
5. Канаян К., Канаян Р., Канаян А. Проектирование магазинов и торговых центров. - М.: "Юнион Стандарт консалтинг" 2008г. - 424 с.

Алия Жумадиль
(Казахстан, Астана)

ОРНАМЕНТАЛЬНЫЙ ДЕКОР КАК ИНФОРМАЦИОННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ АЙДЕНТИКА ВИЗУАЛЬНОЙ СРЕДЫ МЕГАПОЛИСА

Сегодня в быстро изменяющемся городе жители ведут активный образ жизни, часто перемещаются в различные части города, нередко испытывая психологический стресс и перегрузки. Каждый день люди добираясь на работу, учебу, домой пребывают в плотном контакте с современной городской средой, которая в свою очередь несет большой поток информации. Одновременно люди решают свои личные, деловые проблемы, также переполненные улицы людьми, а дороги

многочисленным транспортом, вызывают напряжение. Поэтому правильное решение архитектурной среды мегаполиса может помочь человеку адаптироваться в быстром ритме современного города.

Тема «человек в среде», «человек и пространство» рассматривается сегодня целым рядом наук, при этом большинство из них ставит задачей обеспечить человеку безопасное и долговременное проживание на планете. Городская среда - это место, где человек проводит большую часть жизни, и именно эта среда оказывает наибольшее воздействие на ритмы жизненной активности и поведение человека. Происходящее сегодня уплотнение городской застройки «сжимает» время и ускоряет жизненные процессы. Более концентрированная среда несёт в себе особое организующее начало, которое влияет на механизмы поведения людей. Поведение же, в свою очередь, является одной из важных посылок влияющих на формирование и функциональную организацию новой архитектурной среды.

Городская среда, это противоположность природной и сельской среде, которая нуждается в характерном наполнении и эмоциональной окраске. Современная городская среда даёт много новых примеров организации социально значимого пространства, исследование которых помогает определить механизмы влияния архитектурной среды на поведение человека. Происходит повышение внешней и внутренней активности человека. Изменение скорости взаимодействия человека с окружающей архитектурной средой и всё более тесный и сложный характер этого процесса требуют внимательного изучения [1].

Поэтому при проектирования здания проводится анализ существующей застройки - окружения, чтобы здания органично вписалось в имеющуюся среду или каким то образом стало, наоборот, доминантой. Также заранее продумывается концепция средового дизайна. Важную роль в формировании атмосферы среды играет источник авторского решения: опора на эстетику, характерные черты уже существующих и визуально состоявшихся явлений. Основа может быть различной – возникший в мире искусств, техногенной, взятой из научной практики и т.д. Отсюда следует, что результат проектного решения в дизайне среды связано с личными знаниями, представлениями автора об окружающей нас действительности, с его умением различать, отобрать и использовать нужные ему формы в своей работе.

Дизайн архитектурной среды объективно призван соединить в проект всю палитру задач и достоинств проектной деятельности всех указанных ранее конкретных дизайнов. Архитектор-дизайнер должен направлять свое внимание на использование – синтез всех художественных средств для организации среды жизнедеятельности в целом и в соответствии с требованиями образа жизни того или иного общественного или производственного организма [2;3].

Дизайн среды современного человека создается в поле художественной культуры, формирующейся в мире, не имеющем осязаемых границ, вечных ценностей, окостеневших форм. Постигать такой мир учится сегодняшнее искусство, развивающее подвижное сознание, непредубежденное восприятие, открытые чувства [4].

В последнее десятилетие стало модной тенденцией использование орнаментального декора в городской среде. С помощью него отражается история нашего народа, искусство предков дошедших до наших времен. Орнаментальные композиции применяются как и для достижения органичной художественной композиции, так и для привлекательности, оригинальности, эффективности и т.д. Орнамент в чистом своем виде несет также культурную функцию, напоминание истории нашего народа. Стилизованный орнаментальный декор отражает современное понимание этнической культуры, интерпретация традиционного понимая.

Для эффективного использования в дизайне и архитектуре этно-тенденций важно исследовать их проявления в исторической ретроспективе. Изучение орнаментального наследия актуально, так как оно обусловлено потребностью исследования материал и его обобщения. В настоящее время все чаще люди возвращаются к своей истории, культурному наследию. Можно сказать, что орнамент – это форма пространственного искусства, сопровождающая человечество на всех этапах его культуры.

Орнамент чаще используется при преобразовании административных, национальных, культурных центров. Но сейчас нередко можно встретить и в оформлении жилых домов и комплексов. Орнаментальных декор гармонично смотрится в сочетании с новыми материалами, новейшими технологиями, неординарными формами и пропорциями. Таким образом привносится новизна традиционному орнаменту, тем самым освежая его и открывая новые его возможности.

Сейчас в городе Астана можно столкнуться с орнаментальным декором и в праздничном оформлении городской среды, светящиеся магистральные орнаментальные гирлянды, бегущие строчки, дисплеи. Визуальная айдентика, флаги, растяжки, также отражают национальный колорит, привносят в городскую среду национальные нотки. Тем самым праздничная городская среда стимулирует воображение жителей, вовлекая их в неожиданную развлекательную ситуацию. Следовательно, очередное мероприятие перерастает в «дизайн-событие», акцентирует точки среды, превращает город в культурный символ, запечатлевает «дух праздника»

В летнее время широко применяются орнаментальные композиции в ландшафтном дизайне. Это как и обрезка кустовых деревьев согласно национальным орнаментам, так и высадка цветов, декоративных растений в определенные орнаментальные композиции. За счет насыщенных красок, оттенков, цвета цветники превращаются в шедевры, напоминающие национальные ковры, шитье, ленты. Из сочетания различных сортов газона также можно составить орнаментальные композиции [5].

Главной ролью орнаментального декора в сложившейся среде мегаполиса - достижение органичной художественной композиции, так и для привлекательности, оригинальности, эффективности и т.д. С помощью таких приемов влияния в среду мегаполиса оригинальных акцентов и кульминации происходит наполнение пространства дополнительным содержанием, отражающих этно-дизайн. Также происходит организация разнородных фрагментов города в единую функциональную и дизайнерскую композицию.

Литература:

1 Титов А.Л. Организация архитектурной среды и поведение человека/Диссертация кандидата архитектуры г.Екатеринбург, 2004
2 Ерисов Д. Как сделать город комфортным/ Тверская 13 №20, 2005
3 Каганов З.С. Проблемы поэтики городской среды// Городская среда. Дизайн. Архитектура. – М., 1990. – 245 с
4 Ефимов А.В. Дизайн архитектурной среды: Учебник для ВУЗов. – М.: Архитектура-С, 2006. – 504 с.
5 Астана: Историей предназначено быть столицей [Электронный ресурс]/Официальный сайт города Астаны – Режим доступа http://www.astana.kz/ru/node/8586

Світлана Михайловська
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУВАННЯ НАРОДНОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Влада, суспільний устрій, ідеологія детермінують напрям розвитку будь-якої сфери, в тому числі і культури.

Поняття ідеологія і культура знаходяться в тісному і складному взаємодії. Через ідеологію в культуру входять соціальні інтереси, формуючи соціальне замовлення і різноманіття культурних систем, підсистем і в соціальному часі, і в соціальному просторі. Діалектичний зв'язок ідеології і культури не зовсім очевидна, однак вона реально існує, так як на ідеологію і культуру влада покладає схожі функції, а саме, створення і трансляцію певної системи цінностей.

Культура виразно потребує підтримки суспільства і держави, яку і отримує через культурну політику даної держави. У радянський період держава здійснювала розробку і проведення культурної політики переважно у вигляді партійного керівництва літературою і мистецтвом. Культура і мистецтво тут розглядалися як фактор впливу на формування особистості. Радянська культура була покликана виконувати певний соціальне замовлення: транслювати на суспільство партійні директиви, а також виконувати функцію з формування особистості будівника комунізму.

Різні аспекти державної політики в галузі ідеології і культури знаходили відображення в радянській дійсності, радянському суспільстві. У рамках цієї проблеми - дослідження процесу взаємодії і, в якійсь мірі, протидії влади та інтелігенції, влади і суспільства, визначення ступеня і масштабу втручання влади в духовне життя суспільства, особливості еволюції культури, можливості подолання системної кризи в галузі ідеології, що є досить актуальним для сучасної історіографії.

У вітчизняній історіографії радянського періоду сутність і механізм проведення державної політики в галузі культури, механізм ідеологічного оформлення «культурного продукту» перебували поза зоною вивчення, багато факторів, що мають значення для дослідження в цій області, замовчувалися.

Історія радянської держави і суспільства в останні десятиліття радянського ладу насичена важливими політичними, культурними та громадськими подіями. Ненаукове, стереотипне, спрощене визначення цього періоду як «застійного» несе в собі певний політичний контекст і не розкриває повною мірою його зміст.

Зарубіжні дослідники цього періоду визнають, що післясталінскій період - це час поступової трансформації тоталітаризму і аргументують цю тезу плідним розвитком культури.

Важливим фактором інтеграції радянської культури у світовий культурний простір можна вважати участь СРСР у гуманітарних і культурних проектах, ратифікацію міжнародних документів ,які в тій чи іншій мірі відображають політику в галузі культури. До них належать - Загальна декларація прав людини, Всесвітня конвенція про авторське право, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та інші міжнародні документи.

Таким чином, політика КПРС і радянської держави у сфері культури хоч і являла собою систему партійного керівництва культурою, що склалася на основі марксистської теорії і практики культурного будівництва в умовах однопартійності і жорсткого ідеологічного диктату, повинна була відображати реалії нового часу і міжнародні норми.

Імпульс для детоталітарізаціі і десталінізації радянського суспільства було дано в «хрущовське десятиліття», в історіографії отримало визначення «відлига». Радянське суспільство стає більш відкритим, в країні проводяться міжнародні заходи гуманітарного і культурного значення, при яких неминучі широкі контакти радянських людей та іноземців, взаємозбагачення, насамперед, у культурній сфері.

Найбільш яскраво проявилися в 1965-1985 рр.. деформації соціалістичної ідеології в культурній сфері. У цей період радянська художня культура інтегрується у світове культурне поле, затребувана і високо оцінена: розширюються рамки культурного обміну, гастрольної діяльності як радянських, так і зарубіжних діячів культури. Яскраві досягнення радянського мистецтва свідчать про прогресивність еволюції вітчизняної культури, яка не тільки відображає явища світового культурного процесу, але і розвивається як самобутня, багата подіями культура, що збагачує світовий культурний простір. Це головний зміст вітчизняного культурного процесу в розглянутий період. Особливості розвитку радянської культури в досліджуваний період полягали в тому, що народження нового відбувалося всупереч ідеологічним установкам. Культура і мистецтво, незважаючи на створювані владними структурами перешкоди, плідно розвивалися, були затребувані суспільством.

Для вітчизняної культури період 1965-1985 рр.. - епоха розквіту, мабуть, найвища точка розвитку для всього радянського періоду. Знайомство з сучасним зарубіжним мистецтвом, культурні контакти, народження нового покоління художньої інтелігенції, поява альтернативних джерел інформації, - все це розширювало культурний простір, в якому жило радянське суспільство, сприяло розмиванню його ідеологічної єдності , відновленню культурної спадкоємності.

Репертуар хореографічних колективів радянського періоду – переважно складні постановки на трудову, героїчну тематику, танці народів світу, тоді, як національній хореографії не приділялося належної уваги. Керуючись комуністичною ідеологією, держава не була зацікавлена в розвитку національних культур, через те український танець у спеціалізованих навчальних закладах вивчався поверхнево.

Проте, загалом самодіяльній художній творчості приділялась серйозна увага. Існувала величезна кількість аматорських колективів, тільки в системі Міністерства культури УРСР налічувалось близько 120 «народних» та «заслужених» самодіяльних танцювальних колективів, рівень яких був досить високий. Деякі ансамблі танцю, такі як : «Ятрань» (Кіровоград), «Юність» (Львів), «Дніпро» (Дніпропетровськ), «Зарево» (Донецьк) та ін., фактично наближались до професійних за виконавською майстерністю. Для збагачення репертуару Будинками народної творчості видавалися рекомендовані списки творів різних жанрів проте, атеїстична пропаганда значно ускладнювала включення до репертуарів колективів народних традицій, звичаїв та обрядів, а ті які використовувалися були адаптовані до тогочасної ідеології.

60-ті роки, перша половина 70-х представлена розквітом творчості П.П.Вірського. Його творчі доробки за прфесійним рівнем та глибоким змістом випереджали час на десятки років. Павла Вірського називають реформатором української народної хореографії. Балетмейстером було винайдено нові лексичні форми та нову, академічну манеру виконання, що виникла завдяки синтезу народної хореографічної лексики та класичного танцю. Саме, запропонований П. Вірським шлях, став подальшим дороговказом розвитку української народно-сценічної хореографії.

Але, низький рівень знань багатств українського народного танцю, вплив радянської ідеології, перекручена історія та знання з етнографії, спонукали керівників хореографічних колективів, замість вивчення та збагачення перлин народної хореографії, копіювати хореографічні доробки П.П.Вірського.

На період другої половини 60-х, 70-х років, припадає творча активність музикознавця А.Гуменюка, який плідно співпрацював з Вірським, а також Т.Ткаченко, А.Лукіним, П.Григор'євим, на основі творчих здобутків народної хореографії, розвиває та продовжує роботу одного з грунтовних теоретиків національної хореографії Василя Верховинця. За редакцією А.Гуменюка у 1962 році видається книга «Українські народні танці», у якій крім характеристики українських народних танців подається хореографія та музика до 78 з них. У 1963 році виходить друком друга книга «Народне

хореографічне мистецтво України», в якій автор дає загальну характеристику зародження і розвитку українського танцювального мистецтва, грунтовно розкриває національні особливості українських танців на основі аналізу їх хореографії, музики та регіональних стильових особливостей. У 1969 році за редакцією П.Вірського була видана книга «Українські народні танці», упорядником якої був Андрій Іванович Гуменюк. Ці видання не втратили своєї цінності і на сьогодні.

В цей час також творив видатний український балетмейстер, етнограф, артист, унікальна особистість у гуцульській хореографії – Чуперчук Ярослав Маркіянович. Віртуоз гуцульського танцю Ярослав Чуперчук – гордість української культури, створив понад 100 хореографічних та вокально-хореографічних творів, до яких сам писав пісні. Його багатоліття діяльність лягла в основу сучасних репертуарів багатьох колективів в Україні та за її межами. Він вдало поєднував танець, пісню, слово в одне ціле, з чого повставали славні Чуперчукові вокально-хореографічні композиції. Вони глибокого народні. В них є динамізм, дотепність, гумор, влучне слово і запальний настрій. Багато часу балетмейстер присвячує хореографічним постановкам на тему українських народних пісень – “Їхав козак за Дунай”, “Розпрягайте, хлопці, коні”, “Кину кужіль на полицю”..., в яких відчувалася школа В.Авраменка.

Неоціненна заслуга балетмейстера-постановника Клари Балог в тому, що вона зафіксувала, записала, поставила народні твори і зберігала їх для майбутнього покоління. Головне в її методиці, стилі роботи як постановника – не лише віднайдення народного танцю, але обов'язкове збереження характеру, фольклорного колориту, музичної основи, народного одягу. До кожного нового танцю перед його постановкою балетмейстер готувала детальну описову анотацію. Цей шлях Клара Федорівна перейняла від вчителя і наставника - народного артиста СРСР П. Вірського. Таким чином були записані і поставлені такі танці, як „Раковецький кручений", ,,Бубнарський", „Чотирянка", "Бойківські забави", „Кумлуський чардаш", „Яроцька карічка", „Вівчарі на полонині", „Дробойка", „Березнянка", „Інвертіта".

А. М. Кривохижа — ініціатор підготовки та проведення багатьох культурно-масових заходів, які проводились і проводяться в Кіровограді, області, країні в цілому. У складі творчої групи Анатолій Михайлович брав участь у розробці державних стандартів хореографічних спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» для вищих педагогічних закладів, у науково-методичному семінарі та майстер-класі «Збереження та розвиток народно-сценічного танцю регіонів України», який відбувався в Кіровограді в листопаді 2005 року. Він також є автором методичного посібника з курсу мистецтва балетмейстера для хореографічних відділень педагогічних університетів «Гармонія танцю» (Кіровоград, 2006).

Ми також не можемо забувати імена таких уславлених майстрів українського танцю, які все своє життя присвятили служінню та процвітанню народного мистецтва, як В.Петрик, Д.Ластівка, Г.Клоков, Р.Малиновський, О.Гомон, В.Марущак.

Можемо зробити висновки, що хоча розвиток хореографічного мистецтва обмежувала радянська ідеологія, але існували майстри-хореографи ,які все ж підтримували, розвивали, зберігали , відроджували та реформували українське народне танцювальне мистецтво. Завдяки їх плідній праці ми в наш час маємо гарну основу для подальшого розвитку національного хореографічного мистецтва.

Література:

1. К.Ф.Балог. Танці Закарпаття./К.Ф.Балог. – Ужгород. УК «Ужгородська міська друкарня», 2008 – 166с.
2. Дана Демків. Ярослав Чуперчук. Феномен гуцульської хореографії./ Дана Демків. – Коломия, видавничо-полвграфічне товариство «Вік»,2001 – 165с.
3. А.М.Кривохижа. Роздуми про мистецтво танцю/А.М.Кривохижа. – Кіровоград, Центрально-Українське видавництво, 2012. – 172 с.
4. Центр національних культур. Витоки українського танцю./Забредовський С.Г.,Вантух М.М. – Київ, 2008. -191 с.

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук Забредовський Степан Григорович

Татьяна Нагорских, Вера Пелогеина
(Ростов-на-Дону, Россия)

ТРЭШ-КУТЮР – БУДУЩЕЕ МОДЫ?

Наиболее актуальной на сегодняшний день темой в мире является экологический кризис, одной из причин которого является неумеренное потребление человеком материальных благ. «Вещизм» изменил традиционное отношение к приобретаемым изделиям - основным требованием рынка к товару вместо качества и долговечности стали удобство в употреблении и модность, распространились вещи одноразового использования. Уже на этапе проектирования специально предусматривается их быстрое физическое и моральное устаревание. Потребителя мотивируют тратить деньги на приобретение все новых и новых более совершенных товаров, при этом на свалку выбрасываются горы вещей, которые еще могли бы послужить, не говоря уже о тоннах упаковки от них. С модой связаны также проблемы

перепроизводства, и, как следствие, утилизации непроданных коллекций, либо быстро вышедших из моды. В одной лишь Великобритании ежегодно на свалку попадает 1,5 миллиона тонн одежды.

Назрела необходимость формирования новой системы ценностей, которая способствовала бы гармоничному сосуществованию человека и природы, определяя превосходство качества жизни над количеством потребляемых благ. Отсюда вытекает важнейшее направление изменения образа жизни — экологизация потребления, одно из направлений которого связано с вторичным использованием изделий и упаковок от них, так называемом экологическим «круговоротом».

Творцы высокой моды, многие из которых социально-ориентированы и обеспокоены создавшейся ситуацией в сфере экологии и потребления, не остались равнодушны к данной теме. Их творческая и социальная активность привела к появлению в рамках высокой моды такого направления, как трэш-кутюр или trashion. Trash, в переводе с английского, означает «мусор», а trashion – мусорная мода, в которой для создания одежды используются промышленные отходы и бытовой мусор. «Кутюр» из консервных банок, мешков для мусора и бумаги, старой одежды и обуви становится все более востребованным и актуальным. Давно известны коллекции «Гринпис», представляющие одежду из бутылочных пробок, банок из-под пива, пластиковых бутылок, полиэтиленовых пакетов и т.п. Однако появляющиеся все чаще в коллекциях профессиональных модельеров такие нетрадиционные материалы, как старые газеты, коробки из-под стирального порошка, полиэтиленовые пакеты или текстильный лоскут, свидетельствуют об интересе к возможностям «мусорного дизайна». [1]

Trashion – веянье в моде далеко не новое и корни этого направления уходят далеко в 60-е годы XX века. Они стали переломным моментом для моды и экологии, ведь именно тогда люди стали задумываться о том, что потребление продукции в огромных количествах в будущем приведет к кризису.

Основоположником направления трэш-кутюр в 60-х годах была звезда модельного бизнеса тех лет легендарная Верушка. В 1966 году увидело свет бумажное платье от Энди Уорхола, к которому прилагался набор фломастеров, позволявший каждому разрисовать его на свой вкус. Уже тогда это были первые ростки экологичной моды. А бессменным символом трэш-кутюр стало знаменитое бумажное платье Энди Уорхола с принтом из этикеток от супов Campbell.

Главным вдохновителем направления trashion в 60-х годах стал Пако Рабанн. Впервые он покорил модную общественность коллекцией бумажных платьев 1966 года, а всемирную известность получил благодаря своему фирменному стилю - облегающим платьям-кольчугам из металлических деталей. За эту забавную придумку Коко Шанель прозвала Рабанна «металлургом». На этом Пако не остановился и продолжал изумлять публику нарядами из нетрадиционной «материи»: лазерных дисков, пластика, алюминиевой фольги, оптических волокон, флюоресцирующей кожи, пластиковых бутылок и даже дверных ручек.

Далеко не последнюю роль в становлении trashion в 60-х гг. сыграл итальянский дизайнер Ивано Витали, который до сих пор работает в «мусорном» жанре и недавно представил свою новую коллекцию эко-одежды, полностью созданной из переработанных газет и журналов, которые дизайнер нарезает длинными лентами и скручивает в огромные клубки. И это без применения клея, краски или силикона. Полученную «пряжу» Ивано Витали сшивает с помощью не менее внушительных размеров игл и крючков из дерева: длина некоторых достигает почти 2,5 метров! Ивано совершенно не использует красители. Вместо этого дизайнер старательно подбирает схожие по цвету страницы. Витали около двух лет собирает подходящую бумагу и обложки для одного изделия (рис. 1).

Рисунок 1 – Мусорная мода от итальянца Ивано Витали

Витали творит под влиянием радикальной традиции в итальянском искусстве, которая называется Arte Povera («бедное искусство»). Одежда от Ивано Витали находится где-то на границе между модой, дизайном, искусством и экологией. Этот итальянец заслужил уважение критиков из всех названных областей и сегодня является одним из самых авторитетных дизайнеров в мире trashion. [2]

В 80-х годах Жан Поль Готье представил свою коллекцию «Хай-тек», которая вывела его в число признанных авангардистов французской моды. «Хай-тек» означает высокие технологии, а Готье показал модели в духе «мусорного дизайна» - с использованием помойных ведер, электронных плат и консервных банок из-под кошачьего корма, которые превратил в браслеты. В «Хай-тек» он воплотил

становившуюся все более актуальной идею рециркуляции отходов, которой «заболеет» западное обществе в 1980 —1990-е годы, озабоченное экологическими проблемами.

Franko Moschino в 90-ые годы выступал за экологию. Он был борцом против канонов, штампов, косности и слепого поклонения моде. Чего только стоят знаменитые модели с воротниками из плюшевых мишек вместо натурального меха, платья, густо украшенные английскими булавками, костюмы, декорированные столовыми приборами, модель, созданная из упаковок для презервативов, с целью привлечения внимания к проблеме СПИДа.

Наиболее запоминающимся дизайнером, работающим в этом направлении, стал Maison Martin Margiela. Его творчество иногда называют «деконструкцией» за склонность препарировать вещи, выставляя наружу их внутренности. Но подошло бы и слово «редизайн». Самые известные изделия дома моды – предметы одежды, сделанные из других вещей, например, платье из мусорных пакетов, топ из перчаток или жакет из разбитых керамических тарелок, куртки из сумок, перчаток, ремней и пластиковых этикеток (рис. 2).

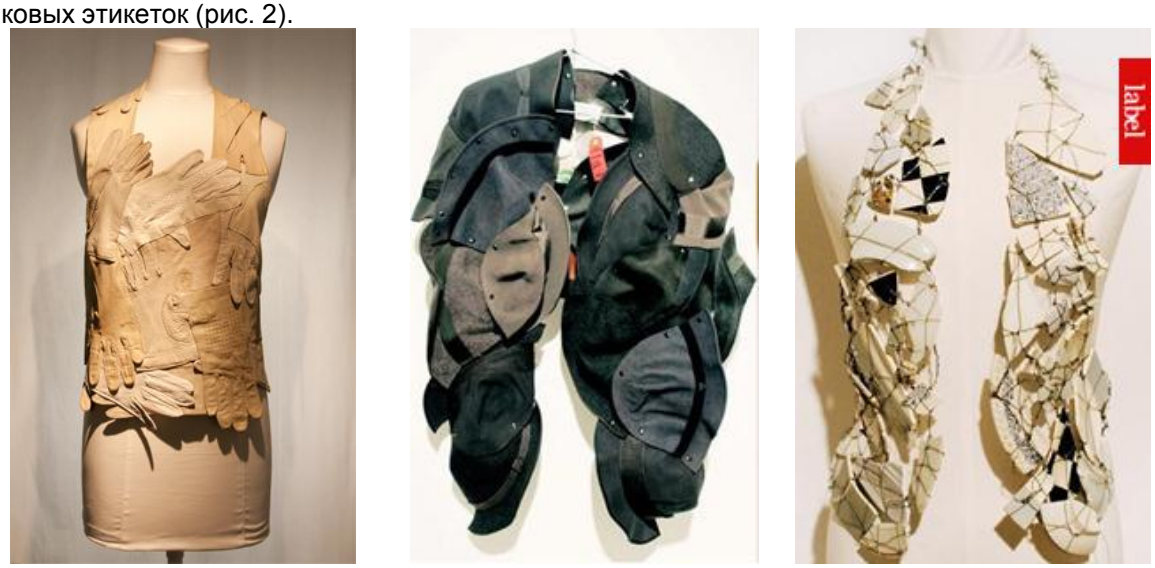

Рисунок 2 – Топ из перчаток, жилеты из шляп и разбитых тарелок

Такие модели изготовляются в единичных экземплярах, стоят по несколько тысяч евро и часто попадают в музейные коллекции.

Коллекция Нэнси Джадд называется «Вторичный подиум» («Recycle Runway»). Талантливая дама уже не первый год работает в сфере вторичной переработки сырья и подобные фэшн-проекты помогают ей привлечь внимание общественности к данной проблеме. Вечерние платья можно шить из рекламной макулатуры, которую рассылают по почте, отделывать видеопленкой, алюминиевыми пластинами, вырезанными из банок, ржавыми гвоздями и даже стеклом.

Дизайнер Катель Гелебард, собрала у себя в мастерской сотни пустых упаковок от продуктов, чтобы успешно и безопасно их утилизировать, а точнее, подарить им вторую жизнь в качестве эксклюзивных нарядов haute couture. По мнению дизайнера, упаковки от продуктов, особенно те, что сделаны из более плотного материала, чем бумага или картон, обладают огромным потенциалом. И больше всего она ценит те, на которых нанесены яркие рисунки. Из таких упаковок получаются очень оригинальные одежды. Те же дождевики, мотоциклетные куртки или фартуки. И даже высокие сапоги-ботфорты. Вряд ли, по крупным городам нашей планеты будут когда-нибудь ходить люди в платьях из пакетиков от чипсов, куртках от "Памперс" и сапогах, сшитых из пакетов от молока. Но задача одежды trash couture, заключается не только в том, чтобы попасть на вешалки в гардеробных...

В продолжение темы нельзя не сказать о ярчайшей коллекции культового дизайнера Александра Маккуина «Рог изобилия» сезона 2009-2010 года. Алюминиевые банки и мешки для мусора, упаковочный целлофан, старые зонтики и старые диски и шины от автомобильных колес соседствуют в этой коллекции с моделями из перьев птиц и принтами на платьях, превращающихся из орнамента «гусиная лапка» в улетающих птиц. Манекенщицы вышагивают по круговому подиуму, в центре которого огромная гора мусора. Все вместе – это наша планета в миниатюре, задыхающаяся от изобилия и переизбытка отходов и мусора, на которой живым птицам все меньше места. Эта коллекция ярчайший образец трэш-кутюра, высокого дизайнерского слова в мусорной моде.

Нельзя оставить без внимания и то, что даже в популярных дизайнерских шоу-конкурсах, таких как проект «Подиум», затронута тема экологии и создания костюмов из переработанных материалов. Начинающие дизайнеры в течение суток должны проявить все свои творческие способности и предложить модель одежды в стиле trashion.

Так же проблеме улучшения экологической ситуации, связанной с загрязнением планеты ненужной одеждой, посвящаются fashion-шоу (например, Eco Chic Fashion Show в Джакарте) и выставки (например, «Мусорная мода: проектирование без отходов» в Лондонском Музее Науки).

Проведя аналитический обзор, можно сделать вывод, что вся trashion делится на две большие части: это создание одежды и создание аксессуаров (сумок и украшений).

Например, дизайнеры итальянского бренда «Momaboma» используют старые вышедшие из моды платья, пакеты, журналы, футболки, сантиметры, виниловые пластинки, упаковки от муки или цемента, парашютную ткань и превращают это все в нечто красивое, оригинальное и новое. Этим новым являются стильные и элегантные сумочки для современных модниц. Его цель не просто дать вторую жизнь вышедшим из употребления вещам, но и продемонстрировать их важность и ценность.

Многочисленность создаваемых коллекций одежды в стиле trashion позволяет попытаться систематизировать и выявить некоторые закономерности в трэш-дизайне. В основном, это касается исходных материалов для создания подобных моделей, из которых можно выделить несколько основных, наиболее часто представленных на подиумах.

1. Большую часть trash-кутюр занимает **бумажная мода** (старые бумага, газеты, журналы, упаковки и др.). Многие из состоявшихся дизайнеров работают в этом направлении.

2. Второе место по популярности занимают - **мешки для мусора**.

3. На третьем месте, **модели, создаваемые из старой одежды** (платье из старых футболок, из многих пар джинс, из молний, из мужской рубашки и т.д.).

4. **Необычные для создания одежды материалы**, которые уже не используются по своему прямому назначению (прищепки, шарики, перчатки, сумки, разбитый фарфор, презервативы, фольга, пластик и многое другое).

В заключение, хотелось бы сказать, что показы с недель высокой моды транслируются по центральным каналам ТВ, их освещают огромное количество сайтов Интернет, газет и журналов. Высокая мода на сегодняшний день сама стала модной темой. И не удивительно, что социально ориентированные дизайнеры, через подобные коллекции, пытаются привлечь внимание широкой аудитории и прессы к социальным и экологическим проблемам. Создавая trashion, они во всеуслышание заявляют о проблемах нерационального использования сырья, безотходных технологиях и проблеме утилизации отходов.

Ответить утвердительно на вопрос «Трэш-кутюр – будущее моды?», скорее всего можно. Поскольку «мусорный кризис» стал наиболее ощутимым экологическим кризисом на сегодняшний день, то использование замкнутых эко-циклов, предусматривающих повторное использование и вторичную переработку сырья, являются сегодня, пожалуй, самым популярным способом решения проблемы загрязнения окружающей среды. Trash couture предлагает множество вариантов: от применения переработанных отходов (например, трикотаж из переработанной шерсти) до продления срока жизни одежды, бывшей в употреблении (морально устаревшей).

Литература:

1. Композиция костюма: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г.М. Гусейнов, В.В. Ермилова, Д.Ю. Ермилова и др. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 432 с.
2. Истоки «трэш кутюр» в коллекциях Ивано Витали (Ivano Vitali) [Электронный ресурс] // Интернет – проект Novate.ru. 2012. URL: http://www.novate.ru/blogs/160112/19847 (дата обращения 09.04.2012).

Володимир Нечитайло
(Київ, Україна)

ТРАДИЦІЙНА ХОРЕОГРАФІЧНА КУЛЬТУРА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Художнє освоєння світу – це чи не найважливіша сфера цілісної реалізації людиною себе як особистості. У цьому плані основною тенденцією розвитку хореографічної культури є її естетизація. Перетворенням української народної хореографії на об'єкт художнього споглядання свідчить про відокремлення естетичної функції тою мірою, якою це притаманно для мистецтва взагалі. Не можна сказати, що естетична функція не була присутня в хореографічній культурі: вона знаходила свій вияв у «красі рухів», вбранні, музичному супроводі тощо. Мова йде про поступове виокремлення естетичної функції, що аналізувало проблему дослідження української народної хореографії як мистецтва.

Слід відзначити, що дослідження лексики українського народного танцю, певним чином обумовленні саме цією обставиною. Адже лексика танцю має значення не тільки для фольклорно-етнографічних досліджень, а й для осмислення української народної хореографії як соціально-культурного і мистецького феномену. Останній проявляється через такі його складові, як: наявність аудиторії, орієнтованої на сприйняття українського народного танцю як художнього твору; художньої критики, здатної проаналізувати цей твір як художнє явище; професійних виконавців, які можуть створювати цей образ і представляти його глядачеві; у системі підготовки цих виконавців, де естетичний аспект знаходить свій вияв у теоретико-методологічних і методичних принципах фахової освіти. Таким чином, у XX столітті, фіксуючи тенденцію розвитку української народної хореографії як мистецтва, необхідно паралельно відзначити відокремлення естетичної функції і набуття нею самостійного значення, пов'язаного з відомою тріадою дослідження мистецтва в соціології: хореограф-постановник (автор інтерпретації) – виконавці – аудиторія, ураховуючи, що результат постановки народного танцю водночас і є процесом його творення, що цей процес і є власне естетичною та художньою цінністю.

Це, однак, не заперечує універсальності впливу народної хореографічної культури на людину, що пов'язана із цілісною системою хореографічної культури. Ознайомлення широкого кола глядачів із найкращими зразками фольклору в сценічному варіанті пов'язано, наприклад, з пізнавальною функцією

народної хореографічної культури, яка формувалася в нерозривному зв'язку з накопиченням людством знань і життєвого досвіду упродовж свого розвитку. Ясно, що у даному випадку слід говорити про мистецтво як емоційно-чуттєвий досвід людства. У культурі соціальне наслідування проявляється через «пам'ять» людства, опредмечуючись у тих чи інших знакових системах (в музичному мистецтві, хореографічному мистецтві), соціальний досвід минулих поколінь розпредмечується («декодується») і сприймається новими поколіннями.

Тут виникає ще один цікавий пласт досліджень, пов'язаний з традиціями та інноваціями в хореографічному мистецтві в ХХ столітті. Естетична оцінка українського народного танцю, яка передбачає наявність певних її критеріїв і, відповідно, певних естетичних смаків, викристалізувалася вже на етапі професіоналізації танцювального мистецтва як механізм пристосування культурних цінностей до вимог життя в певному історичному вимірі і тісно пов'язана зі спадкоємністю. Спадкоємність як основа аксіологічної практики притаманна творчим принципам, художнім ідеям, стильовим особливостям, технічним прийомам і навичкам. Без них не можна досягти майстерності, створити високохудожній твір мистецтва. Адже, зустрічаючись з кожною новою цінністю в хореографічному мистецтві, ми застосовуємо для її осмислення вже набутий мистецький досвід, народні традиції, ціннісні орієнтири, що склалися, позитивно оцінюючи одні твори і не сприймаючи інші.

З цього зрозуміло, чому питання співвідношення традицій і новаторства набуває актуальності у дослідженнях хореографічної культури в історико-культурному контексті. Це питання пов'язано з трансформаційними процесами в культурі, розвитком певного виду, жанру мистецтва.

Абсолютизація або традицій, або новаторства, як свідчить історія хореографічної культури, йде урозріз з її розвитком. У цьому контексті слід відзначити, що наприкінці ХХ століття, коли яскраво виявляються процеси глобалізації в культурі, можна спостерігати два крайніх полюси стосовно до української народної хореографії: від намагань зберегти її у «недоторканності» і захистити від будь-якої інновації аж до відмови від національних культурних традицій, створення «нової лексики», не пов'язаною з національними основами танцю. Безсумнівно, треба шукати «золоту середину», але це ясно більшою мірою «теоретично», в той час як «практично» спостерігається концентрація ближче до «крайніх полюсів». Це, на нашу думку, обумовлює необхідність осмислення перспектив розвитку української народної хореографії на рівні філософсько-мистецьких концепцій в сучасному світі – і тут слід констатувати єдність теорії (філософії танцю) і практики.

У цьому контексті традиції та інновації можуть бути розглянуті також з точки зору інформаційних і комунікаційних процесів в сучасному суспільстві, оскільки мова йде не про «обмін інформацією» між людьми за допомогою знаків та символів, лексики танцю, а про трансформацію цієї лексики, яка не протидіє народним традиціям, а творчо їх розвиває і продовжує, сприяючи збереженню і розвитку національної культури в цілому. Тому входження української народної хореографічної культури у світовий культурний простір – це не просто слова, а гостра й неоднозначна проблема, яка потребує спеціального дослідження.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, професор
Заслужений діяч мистецтв України Степан Григорович Забредовський

Валентина Пилипчук
(Луцьк, Україна)

РОБОТА НАД МЕЛОДІЄЮ – ГОЛОВНИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Вступ Процес виконання мелодії ми розглядаємо як головний фактор становлення майстерності виконавця, оскільки сама сутність мелодії неподільна в уявленні про живе інтонування.

Широке поняття інтонування включає весь процес виконання, куди входять: вимовлення окремих звуків, інтонацій, фраз, речень, а також цілісне охоплення всього музичного твору.

Лише в процесі живого, натхненного інтонування мелодії, коли виконавські засоби сфокусовані на конкретному розгортанні музичної думки, формується такий психомоторний комплекс, який ми називаємо художньою технікою. Майстерність виконавця повинна визначатися рівнем культури інтонування.

Виконання музичного твору поза одухотвореною; глибоко осмисленою вимовою призводить до спотворення логічного смислу композиційних співвідношень мелодичної структури, знецінює інтерпретаторське мистецтво в цілому. Виразність мелодії повинна бути розкрита і збагачена виконавськими засобами, у всіх можливих для них проявах.

Виклад основного матеріалу Мелодія, що являє собою вагому інтонаційно-смислову організацію музичних звуків - невичерпне джерело варіантної різноманітності творчої, виконавської інтерпретації.

Неінтерпретована мелодія, хоча й насичена запрограмованим змістом – лише схема, в якій неконтрольоване співвідношення окремих звуків може бути не тільки маловиразним, але й перечити логіці внутрішньої організації процесу розвитку.

Розкриття, розшифрування мелодичної структури у виконанні неможливе без осмислення інструментальних виражальних засобів, якими являються динаміка, агогіка, артикуляція, штрихи. Техніка бандуриста поза органічним зв'язком з контекстом виконуваного твору не може вважатися художньою.

Аналіз будови мелодії та інших засобів музичної виразності (гармонії, фактури, форми) необхідні виконавцю для добору та застосування інструментальних виражальних засобів, технічних прийомів (темпоритму, динамічних співвідношень у великому і малому масштабі, інтонування окремих звуків, мотивів, фраз, артикуляції, штрихів, цезур, акцентів, різноманітних способів поєднання або розчленування музичного матеріалу), які в найбільшій мірі відповідають внутрішній сутності виконуваного твору, сприяють розкриттю композиторського задуму, активізуючи емоційний вплив музики на слухача.

Тут - пряма залежність характеру техніки від характеру образно-емоційного строю, композиційної програми, закодованої в нотному тексті.

Майстерність виконавця є необхідною умовою і невід'ємною складовою

частиною творення музичного художнього образу. Вона містить у собі не тільки весь комплекс м'язових відчуттів, орієнтацій, скоординованих різноманітних форм і характерів рухів, але й духовне виявлення особистості виконавця, пов'язане із втіленням його інтерпретаторських намірів. Ось у такому, розширеному розумінні й слід трактувати поняття художня техніка.

Оскільки мелодія в музиці традиційного напрямку - головний носій музичного змісту, поза розкриттям котрого поняття художня техніка втрачає сенс, роботу над виразним виконанням мелодії (в її широкому значенні) потрібно вважати головним фактором формування майстерності бандуриста.

Слід підкреслити, по-перше, що в даному випадку одноголосну мелодію ми розглядаємо не тільки як головний, але й багатогранний елемент музики, що вимагає для свого втілення в живому звучанні не однозначних, а комплексних рухів, котрі сконцентровано виражають розум, волю, почуття і творчу фантазію бандуриста-інтерпретатора; по-друге, поняття мелодії не обмежується її значенням як носія тематизму, а поширюється на всю мелодичну структуру, на всі голоси, на всю тривалість музичного твору.

Художність техніки виявляється в інтонуванні основних мелодій, розробкових і з'єднуючих побудов, швидкоплинних пасажів, а також окремих звуків, інтервалів, мотивів, де мелодія не є головним носієм музичного змісту.

Зупинимось на техніці виконання окремих типів мелодій Монотонова – побудова смислової горизонтальної лінії, переважно на одному звуці, об’єднана певним метроритмічним малюнком. Особливість даної мелодії – сувора лірика, філософська роздуми про тлінність людського буття. Протяжний характер цієї мелодії диктує максимально можливу динамічну наповненість тривалостей. Під так званою рівністю звука розуміємо не абсолютну однаковість його сили на протязі звучання, а швидше певну динамічну зону, в межах якої музичний звук живе і дихає, створюючи духовну піднесеність художнього образу.

Майстерність володіння звуком полягає в умінні чути і формувати його від моменту атаки і до закінчення. Природа бандурного звука полягає у непідвладності бажанню виконавця змінити його динаміку після моменту атаки. Отже, мова йде про відчуття розшарування динаміки - найбільш сконцентрованої в момент атаки і дещо вільнішої, поступово згасаючої на стаціонарній частині тривалості. Таким чином, можна говорити про необхідність опанування на бандурі техніки двопланового динамічного рівня. Не нав'язуючи слухачеві безперервну напруженість звучання, виконавець отримує можливість впливати на сприйняття, з почуттям міри задовільняючи потребу слухача в осмисленості інтонування і подальшій плинності музичного змісту.

Зняття (припинення звучання) основного тона також повинно бути обґрунтованим. При відтворенні монотонії на бандурі зняття звука – явище закономірне: момент-атакування наступного звука стає моментом-припиненням попереднього. Природне затухання звука є передумовою м'якого його зняття. Утворена внаслідок цього динамічна мікроцезура між звуками виконує тут сполучну функцію, бо править за контраст головній змістовій лінії, вираженій пунктирно у твердому атакуванні повторюваних нот.

Недооцінювання техніки володіння динамічними цезурами між повторюваними звуками призводить до різкого атакування, динамічної некерованості, різкого звільнення струни («зриву»), нігтьових призвуків і, як наслідок, невідповідності звучання бандури характеру мелодії.

Наступним важливим фактором у виконанні монотонової мелодії є точність метроритмічного відтворення. Доцільне співвідношення сильних, відносно сильних та слабких долей досягається природною динамікою, агогічним акцентуванням та їх поєднанням.

Предметом спеціальної турботи бандуриста є вимовлення так званих пунктирних ритмів. Особливу увагу слід приділити логічному співвідношенню передиктової шістнадцятої з опорою основного тону.

Механічно-формальне відтворення пунктирних ритмів без вимогливого слухового контролю призводить або до скорочення дрібних тривалостей та випадання їх з мелодичної лінії, або до невиправданого їх звучання на передньому плані.

Виконання монотонової мелодії включає основні елементи артикуляційної техніки, котрі знаходять широке застосування і у відтворенні мелодій, інтонаційно більш розгорнутих. Близькою до монотонової по техніці відтворення можна вважати мелодію, побудовану за принципом оспівування опорних тонів допоміжними звуками.

Зупинимось на деяких закономірностях мелодичної лінії. Виразність мелодичної лінії ґрунтується перш за все на природному зв'язку висхідного руху з наростанням напруження, низхідного - зі спадом, заспокоєнням. Однак, співвідношення високих і низьких звуків має й іншу виражальну можливість: низькі звуки сприймаються як більш тяжкі, масивні, високі - як більш легкі, прозорі, «ефірні». Причини цього явища прості - низький звук більш багатий обертонами. Але це має значення головним чином по відношенню до відмінностей регістрів. Так, якщо одна й та ж мелодія (тема) послідовно проходить у музичному творі в різних регістрах, то, як правило, найбільш напруженим кульмінаційним проведенням виявляється проведення в низькому (басовому) регістрі (див. фуги Баха, Букстехуде). Для самої ж мелодії, для мелодичного руху (тобто для руху всередині однієї мелодії), якщо в ньому немає зіставлення звуків далеких регістрів, значення цієї виражальної можливості більш обмежене. Вона реалізується перш за все у крайніх регістрах: - високому, де ясно відчутна легкість звуків і складається враження випаровування, розтанення; - низькому, де ясно відчутна масивність звуків, і на цій основі інколи природно виникає наростання при низхідному рухові.

Зустрічаються і низхідні наростання, що починаються у високому регістрі. Як правило, вони пов'язані зі згущенням похмурого колориту, носять трагічне забарвлення. Але основне, домінуюче значення для інтонування мелодії має органічність зв'язку звуковисотного сходження із зростанням напруги (і переважно з крещендо), та спаду - із затуханням напруги (і переважно з дімінуендо).

Як правило, в мелодії відбуваються зміни напрямку руху, чергування висхідного і низхідного руху, що відповідає посиленням та послабленням напруження відтворюваної мелодією емоції. Це визначає більш або менш рельєфно виявлену хвилеподібність мелодичної лінії.

Техніка виконання висхідних і низхідних мелодій полягає в раціональному розподілі сили звучання, а також артикуляційної глибини в залежності від наближення, або віддалення до кульмінаційних точок. Найбільш природно і органічно динаміка впливає, коли вона дещо «спізнюється» при висхідному рухові мелодії, спершу виявляючи ладово-інтонаційний розвиток, або коли її послаблення випереджує події при низхідному, заспокійливому інтонаційному рухові, створюючи в свідомості слухача відчуття післякульмінаційного спаду.

Слід також враховувати специфіку бандури: нерівномірність динамічної потужності голосів у різних регістрах інструмента зобов'язує виконавця формувати свою техніку в нерозривній єдності з навиками слухо-моторного контролю співвідношення сили звуків різної висоти з метою вироблення доцільної динамічної послідовності звуків.

Повільна, лірична мелодія вимагає витонченого нюансування, інтонування інтервалів та окремих звуків як частини цілого. Тут необхідна особливо гнучка, ювелірна техніка звуковимовлення, спрямована на виявлення логіки розвитку музичної думки. Сюди входять наступні прийоми:

а) динамічно-урівноважена атакованість затактів;

б) динамічна, артикуляційно-штрихова та агогічна опертість точок кульмінаціях мотивів, фраз, речень;

в) післякульмінаційна динамічна розрядка;

г) контрасти динамічні, артикуляційні, темпові, ритмічні, агогічні та ін.

Мелодія-тло, так звані Альбертієві баси. Тут, як правило, необхідний єдиний штрих, що забезпечить цілісність гармонічного тла акордових звуків.

У мелодичній секвенції, як і у прихованій поліфонії, важливі два моменти: вирізнення (динамічне або агогічне) опорних точок, які утворюють домінуючу мелодію, а також витонченість, артикуляційно-динамічну гнучкість у поєднанні з точністю темпоритму у другому елементі з'єднуючих ланок (рівність спрямовуючого ритморуху).

Швидкоплинна, як і всі інші названі типи мелодій, також повинна виконуватись осмислено. Вона вимагає від бандуриста майстерного володіння темпоритмом, а також модифікуючою (М. Дремлюга. Прелюдія) або стійкою (Й. Бах. Прелюдія d-moll) артикуляцією.

Висновки

1). До елементів техніки в її внутрішньому, глибинному процесуальному

значенні належать:

- орієнтація на струнному звукоряді;
- контроль м'язового тонусу в його пульсуючому («актив - пасив») значенні;
- різноманітні види контактування зі струнами (щипок, удар) і форми рухів рук (прийом стрибка, перлинна гра і кантиленна техніка, ритмізоване глісандо, вагова гра);
- акцентуація, штрихи, динаміка;
- координація рухів у різноманітних видах (проста й складна, характеру рухів, м'язових зусиль, психомоторна);
- слухо-моторне випередження;
- зосередженість, стійкість і багатоплановість уваги;
- психотехніка (входження в образ, процес перебування в образі).

2). Техніка бандуриста не існує поза інтерпретацією художнього змісту виконуваного музичного твору.

3). Виконавські виражальні засоби розкривають і доповнюють ідею твору, а

не підмінюють авторський задум. Застосування виконавських виражальних

засобів (сили звука, темпу, артикуляції, штрихів та ін.) не повинно перешкоджати розгортанню ладо-гармонічної структури, логіки розвитку,

драматургії твору.

4). У виконавському процесі повинен діяти принцип поступового і економного введення інструментальних виражальних засобів. В застосуванні виконавських виражальних засобів і у створенні емоційних ефектів повинно бути виявлене найвище почуття художньої міри.

5). Майстерність інтерпретатора - невід'ємна складова частина творення художнього музичного образу.

Література:

1. Дутчак В. Розвиток професійних засад бандурного мистецтва – К.,1996. – 240с.
2. Кравцов Т. Гармонія в системі інтонаційних зв’язків. – К.: Музична Україна, 1984. – 160с.
3. Опришко М. Школа гри на бандурі. – К.: Музична Україна, 1973. – 150с.
4. Синицин В. Артикуляція як предмет вивчення. – К.: Музична Україна, 1981р.
5. Хоткевич Г. Підручник гри на бандурі. – Х.: Глас, 2004. – 240с.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Айтбала Баймагамбетова
(Астана, Республика Казахстан)

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ И РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

С возрастанием роли интеллектуального труда в современном мире развитие способности к самостоятельному, творческому мышлению является объективной потребностью.

Основной целью высшего образования в нашем столетии становится не формирование простой совокупности знаний, умений и навыков, а основанная на них личная, социальная и профессиональная компетентность-умение самостоятельно добывать, анализировать и эффективно использовать информацию для принятия грамотных управленческих решений, умение рационально и целесообразно жить и работать в быстро меняющемся мире с учетом опережения требований конкурентной бизнес-среды и предпринимательских структур.

В настоящее время современная культура накопила огромный объем информации. В библиотеках лежат десятки миллиардов книг, и каждый год к ним добавляется еще сотни тысяч. К примеру философ Аристотель в свое время знал едва ли не все, что было написано греками до него. А у Спинозы в библиотеке насчитывалось около 60 книг, и этого ему было достаточно, чтобы быть на высоте философской мысли своего времени. А сейчас никто не может похвастаться тем, что прочел все, что относится к его специальности. А с созданием нового явления XX века компьютерной сети Интернет, по меткому выражению некоторых, «девятого чуда света», информационное поле еще обширнее. В XX1веке наиболее успешными будут государства, лидирующие в мировом информационном сообществе. Этот информационный взрыв, развитие новых информационных технологий предъявляет новые требования к образованию. Высокая скорость накопления, обновления и изменения иформации требует от человека гибкости, мобильности, умения адаптироваться в новых условиях, работать с разными источниками информации, повышать свой профессиональный уровень. В связи с этим одной из целей профессионального образования является формирование активной, творческой, профессионально подготовленной личности, мировоззрение и стиль мышления которой не просто отвечают современным условиям, но и ориентированы на перспективу

Основные устремления преподавателей должны быть направлены на изменение форм обучения. Роль личности преподавателя с увеличением доли самостоятельной работы студентов, в связи с переходом на кредитную систему обучения, усиливается. Кредитная система дает возможность перенести акцент в процессе обучения с преподавания на умение организовать само преподавание, не как трансляцию информации, а как активизацию осмысленного усвоения материала.

Преподаватель – это прежде всего, самосозидающая, самосовершенствующаяся личность, которая находится в постоянном поиске личных и профессиональных смыслов, в решении сложных вопросов нравственного выбора и профессионального самоопределения. Если педагог ставит цели по формированию механизмов саморазвития личности студента, то тем самым он должен предполагать передачу студентам своей педагогической способности к самоизменению, саморазвитию, т.е. к самоактуализации, самосовершенствованию.

В отношениях со студентами очень важно построить их как с полноправными партнерами, уважительно относиться к их мнению. Такое общение позволяет достичь большей глубины взаимопонимания, самораскрытия партнера по общению, создает условия для глубокого взаимного обогащения.

Главной целью такого партнерства является формирование системы качеств, позволяющих личности выполнять функции носителя общественной ценности, культуры, творчески настроенного активного субъекта общественных отношений. Естественно, творчество связано со способностями нестандартно мыслить, выбираясь из привычной умственной колеи. Однако, творчество- не особый дар избранных, этим даром, по признанию психологов, в большей или меньшей степени наделены все. Все это позволяет делать вывод, что для творчества и познавательной деятельности студента характерна нестандартность мышления и деятельность, в результате чего рождается новое полезное решение или продукт деятельности, выходящий за рамки общепринятых решений.

Все эти качества и характеристики формируются и проявляются и в процессе самостоятельной работы студентов.Самостоятельная работа в вузе подразделяется на следующие виды: самостоятельная работа в учебное время и самостоятельная внеаудиторная работа.

В самостоятельную работу в учебное время, во время основных аудиторных занятий (лекции, семинары) студенты могут быть вовлечены в активный творческий процесс во время проблемных лекций, лекций-диалогов. Еще больше возможностей для активизации деятельности студентов и повышения эффективности занятий с использованием активных методов обучения, как «мозговой штурм», деловые игры, пресс-конференции. В процессе таких занятий студенты приходят к мысли, что ответственность за учение лежит на них самих. Активные формы обучения помогают студентам выражать свои мысли, а также они учатся культуре слушать и слышать других, уважать чужое мнение.

Активно участвуя в учебном процессе на достаточно сложном уровне, они испытывают большое удовольствие от участия и повышенной способности к размышлению и пониманию. Игровые формы вызывают большой эмоциональный подъем студентов. А деятельность, поддерживаемая эмоциями

человека, протекает, как правило, много успешней, чем деятельность, к которой он принуждает себя «холодными доводами рассудка».

На семинарских занятиях мы используем различные методы чтения оригинальных текстов, например, научные статьи по каким-либо важным или спорным проблемам. Итогом такой работы может быть не только знание данного текста, но и обсуждение, спор, дискуссия.

Самостоятельная внеаудиторная работа способствует формированию высокой культуры умственного труда, приобретению приемов и навыков самостоятельной работы, умений разумно расходовать и распределять свое время, накапливать и усваивать необходимую для успешного обучения и профессионального становления информацию. Она развивает у студентов такие качества, как организованность, дисциплинированность, инициативность, волю; вырабатывает мыслительные умения и навыки (анализ, синтез, сравнение, сопоставление и др.), учит самостоятельному мышлению, позволяет сформировать свой собственный стиль работы, наиболее полно соответствующий личным склонностям и познавательным навыкам студента. Самостоятельная работа студентов является одним из важнейших элементов обучения в вузе. Это связано с тем, что преподаватель лишь организует и направляет познавательную деятельность обучаемых. Ее эффективность зависит от собственных усилий последних. Поэтому самостоятельный поиск знаний – отличительная черта обучения в вузе. По сути, весь процесс обучения в высшей школе – специально организованная самостоятельная работа студентов. Современные условия диктуют необходимость и самоценность идеи непрерывного образования, требующего от студента постоянного совершенствования собственных знаний.

Самостоятельная внеаудиторная работа – это выполнение студентами домашних заданий учебного и творческого характера, работа в библиотеке, встреча с преподавателями для консультаций, творческих контактов. Для того, чтобы эта работа была более эффективной студенты должны иметь учебно-методические пособия, в которых содержатся очень подробные указания, которые должны выполнять только руководящую и направляющую роль. Содержание такого пособия должно указывать, в какой последовательности следует изучать материал дисциплины, обращать внимание на особенности изучения отдельных тем и разделов, помогать отбирать наиболее важные и необходимые сведения из содержания учебного пособия, а также давать объяснения вопросам программы, которые обычно вызывают наибольшие затруднения и приводят к ошибкам.

Самостоятельная внеаудиторная работа предполагает – конспектирование и реферирование литературы; аннотирование новых книг статей, поступивших в научную библиотеку университета; углубленный анализ научно-методической литературы; проработка конспекта лекции, дополнение конспекта рекомендованной литературой; подготовка конспектов выступлений на семинаре, рефератов; выполнение логических задач и упражнений, тестов, составление сравнительных таблиц, глоссария, творческих сочинений-эссе; подготовка научных докладов к студенческим конференциям.

При правильной организации самоподготовка имеет решающее значение для развития самостоятельности как одной из ведущих черт личности специалиста с высшим (университетским) образованием и выступает средством, обеспечивающим для студентов:

- сознательное и прочное усвоение знаний по предмету;
- овладение способами и приемами самообразования;
- развитие потребности в самостоятельном пополнении знаний.

Таким образом, задача нашей системы образования- вырастить граждан, способных внести осмысленный вклад в разрешение ключевых для общества вопросов, помогать решению разнообразных проблем на местном, государственном и международном уровне. Учебные заведения должны стать центрами интеллектуального стимулирования, центрами мышления и познания, где информация становится катализатором мышления, а не конечным его результатом.

Жанар Байсеитова, Гүлнар Махамбетова
(Павлодар, Қазақстан)

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ БІРІ – БЛОКТЫ МОДУЛЬДІ САБАҚ

Жасампаздық стратегиясы атағына ие болған «Қазақстан - 2030» жас ұрпаққа талаптарға сай тәрбие мен білім беруді мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттар, типтік бағдарламалар, ұлттық бірыңғай тестілеу және ата - аналар, қоғам талаптары деңгейінде болуын міндеттейді, ұстаздарға айырықша жауапкершілікті нақтылайды.

Сондықтан, оқыту - тәрбие жұмыстарын тұтас жүйе деп есептеп, саналы тәрбие, сапалы білім беру технологияларын жегілдіруді міндеттейді. Оқыту технологиясы-педагогикалық технология дидактиканың бір бағыты, ғылыми зерттеулер бойынша байқаулардан өткізу нәтижелеріне байланысты іс - тәжірибелерге ендіріледі. Оқыту үрдісінде жаңалықтар пайда болуда, оларды зерделеп, талдап, нәтижелі болса іс - тәжірибеде қолданады. Білім беруде инновациялық бағыт пайда болып, оқу - тәрбие үрдісінде енуде. Инновация өздігінен пайда болмайды және ұжымның шығармашылықпен зерттеулері мен ізденістерінің озық педагогикалық тәжірибелерінің нәтижелері. Сонымен, білім берудегі инновациялық үрдістерді сөз етеміз.

Инновациялық жүйе ұстаздардың білімі мен біліктілігін, тәжірибесі мен әдістемесін, оқу орнының материалдық – техникалық базасын, шәкірттердің білімдерін, талаптарын, жалынды бастамаларын, асқақ армандарын жетілдіріп пайдалану, әріптестердің ынтымақтастығы, ата аналардың қолдау-

қуаттарын және басқа да көптеген мәселелерді қамтитын тұтасқан бір дүние. Бұл жүйелік басты қозғаушы күші ғылым жаңалықтары, тәнтану пәнінің үздік ойлары, оқыту мен тәрбиелеу жұмыстарындағы, ғылыми-әдістемелік зерттеулердегі, озық тәжірибелер нәтижелері мен ұсыныстарды, сапалы еңбек табыстарды, бірыңғай ұлттық тестілеудегі жетістіктер болып табылады.

Тәнтану пәнінен «Сыртқы және ішкі секреция бездерінің маңызы. Гормондар» тақырыбы ауызша баяндау әдісімен блокты сызба-кесте, сызбанұсқалар, биологиялық диктант, т.б. көрнекіліктері бойынша түсіндірілді.

Блокты модульді түріндегі сабаққа студенттерді а) ішкі және сыртқы секреция бездерінің маңызы, гормондар және олардың атқаратын қызметі, олардың әсерінен болатын аурулар түрлерімен таныстыру; ә) студентердің биологиялық сөздік қорын байыту, олардың түрлері мен атқаратын қызметі туралы білімдерін дамыту; б) биологиялық дүниетанымын кеңейту, «Тәні саудың – жаны сау» екеніне түсінік беріп, салауатты өмір салтын қалыптастыру, тазалыққа, адамгершілікке тәрбиелеу мақсаты қойылды.

Сабақтың барысы. Сабақ үй тапсырмасына қысқаша шолумен басталды. Оқушылар топқа бөлініп, бір-біріне сұрақтар қойды.

Жаңа сабақ. Мүшелердің және мүшелер жүйелерінің жұмысы. Денедегі физиологиялық құбылыстарды жүйке арқылы және гуморальды жолмен реттейді. Жүйке жүйесі рецепторлар арқылы жұмыс әрекетіне дер кезінде үйлесімділік әсерін тигізеді. Гуморальды реттелу қан құрамындағы заттардың биологиялық пәрменділігі жоғары қосылыстар әсерінен болады.

Денедегі физиологиялық құбылыстарды реттеу (эндокринология)

1. Сыртқы секреция бездері деп сөл бөліп шығаратын өзектері бар бездерді айтады. Оған сілекей, қарын, ұйқы безі, ішек ездері, бауыр жатады.

2. Ішкі секреция бездері деп сөл бөлетін өзектері болмайтын, сөлді тікелей қанға бөлетін бездерді айтады. Оған гипофиз, эпифиз, қалқанша без, тимус, бүйрек безі жатады.

3. Аралас бездерге ұйқы және жыныс бездері жатады.

Гормон ішкі секреция безінен қанға бөлініп шығады және дененің түрлі әрекетін реттейді. Ішкі секреция бездері жүйке арқылы және гуморальды жолмен реттеледі. Гормондар күніне миллиграмм мөлшерінде бөлінеді. Олар қозуға және тежелуге әсер етеді. Ішкі секреция бездерінің қызметін жүйке жүйесі басқарады. Бездердің адам өмірінде алатын орны ерекше.

Сыртқы және ішкі секреция бездерінің маңызы. Гормондар

Бездер	Бөлінетін гормон	Атқаратын қызметі	Олардың әсерінен болатын аурулар
Ұйқы безі	Инсулин	Көмірсуды сіңіреді (қант, нан, жарма), қант глюкозаға айналады.	Аз бөлінсе, қант диабеті ауруы пайда болады: а) жебір; ә) сусамыр.
Бүйрек үсті безі: а) сыртқы қабат; ә) ішкі қабат	Адреналин	Жүрек жұмысын жандандырады. а) қоздырады; ә)зат алмасыду реттейді; б) энергия, күш, т.б. пайда болады; в) көмірсу, ақуыз, май алмасуын реттейді; г) сақтамалы энергия түзеді.	Көп бөлінсе, қан тамырыныңқабырғасы тарылып, қан қысымын арттырады.
Қалқанша без	Тироксин	Судың құрамындағы тамақтағы йодты сіңіреді. 1. Өсу. 2. Даму. 3. Зат алмасуды реттейді. 4. Жүйке жүйесінің қозуына әсер етеді.	1. Аз бөлінсе, йод жетіспесе, өсу, даму баяулайды, ақыл-есі кеміп, кретинизм ауруы пайда болады. 2. Аз бөлінсе,микседема ауруы – еске ұстау, қозғалыс, көңіл-күйі нашарлайды. 3. Көп бөлінсе, бақшаңкөз ауруы пайда болады. Жүрек қатты соғады соғады, ас бойға сіңбей, дене қызуы көбейеді.
Мидың қосалқы безі (гипофиз): а) алдыңғы; ә) ортаңғы; б) артқы.	Самотропты гормон немесе өсу гормоны. Меланофор. Вазопрессин	Зат алмасуға, т.б. Терінің пигмент жасушаларына әсер етеді. Ағзада су, натрий, калий мөлшерін сақтайды.	Балада көп бөлінсе, алыптық пайда болады (2-3 м). Ересектерде көп бөлінсе, акромегалия (иегі, мұрны, саусағы өсіп кетеді). Аз бөлінсе, ергежейлі болып қалады.
Қалқанша маңы бездері	Паратгармон +Д дәрумені	Денедегі кальций алмасуын реттейді. Бұлшықет, жүйке жүйесі қызметін реттейді.	Д дәрумені жетіспегенде сүйектің құрамында кальций болмайды да, оның қаттылық, мықтылығы жойылады. Аз бөлінсе, кальций ауытқуынан дене дірілдеп, селкілдеп, ұстама пайда болады. Көп бөлінсе, іш өтеді, құсады, әлсіздік, енжарлық пайда болады.
Айыршық без (тимус) немесе бұғақ безі	Тимозин гормоны	Дененің өсуі, дамуы кальцийдің сүйекте жиналуына себепші лимфоциттер дамып, иммунитетпайда болады.	Жетілмей қалса, ақ қан ауруына шалдығады, аз болса антифис бөлінеді, 2-5 жасқа дейін өмір сүреді.
Эпифиз (7, 8 жасқа дейін).		Жыныс бездерінің жұмысын тежейді.	Жұмысы күшейсе, семіздік ауруы пайда болады.
Жыныс бездері.	Тестостерон		Адамдардың қарым-қатынасы, мәдениеті, көру мүшесінен түскен ақпараттар жыныс безінің қалыпты жұмыс істеуіне

1. Ұйқы безінің ішкі секрециялық қызметі. Инсулин дене жасушаларының ас құрамындағы көмірсуды сіңіріп отыруын реттейтін гормон. Ас құрамындағы көмірсулар адам ағзасында глюкозаға айналып, денені қоректендіреді. Инсулин жеткіліксіз болса, глюкозаны сіңіре алмай, қант диабеті ауруы пайда болады. Оның екі түрі болады: жебір және сусамыр.

2. Бүйрек үсті безі. Салмағы 12г. Ішкі қабат адреналин гормонын бөледі. Адреналин жүрек жұмысына, қан тамырларға әсер етіп, мүшені қоздырады. Шаршауды, қозуды жояды. Көп бөлінсе, тежеу туғызады.

3. Қалқанша безі мойынның алдыңғы жағына орналасады. Ол екі бөліктен тұрады. Судың, тамақтың құрамындағы йодты сіңіріп жинақтайды. Ол дененің өсу, даму, зат алмасуын реттейтін тироксин гормонын бөледі. Қалқанша безінің қызметі бәсеңдеген жағдайда адамның бойы аласа, ақыл-ойы кем болады. Оны кретинизм ауруы дейді. Керісінше көп бөлініп, мөлшерден жоғары болса, бақшаңкөз ауруы пайда болады. Тез шаршайды, қажиды, дене жұмысымен айналыса алмайды.

4. Мидың қосалқы безі – гипофиз. Салмағы 0,5-0,7 г. Алдыңғы бөлігінің бөлетін горомонын өсу немесе самотропты гормон деп атайды. Бұл гормон көп бөлінгенде алыптық (2-3 м) байқалады. Саусақтары, аяқтары, мұрны, иегі, қабағы өсіп үлкейеді. Оны акромегалия деп атайды.

Ортаңғы бөлігі меланофор гормонын бөледі. Бұл пигмент жасушаларына әсер етеді. Соңғы бөлігі ағзада су жіе натрий, калийдің мөлшерін сақтауға әсер ететін вазопрессин гормонын бөледі.

5. Қалқанша маңы бездері паратгормон бөледі. Паратгормон Д дәруменінің қатысуымен денедегі кальций алмасуын реттейді. Д дәрумені жетіспесе, сүйектің құрамында кальций болмайды да, оның қаттылығы, мықтылығы жойылады. Ал кальций көбеюінен ми қыртысының қозуы нашарлайды. Солғындық, енжарлық пайда болады.

6. Айыршық без (тимус). Дененің өсуіне, дамуына әсерін тигізеді. Ол кальцийдің сүйекте жиналуына себепші болады. Айыршық без тимозин гормонын бөледі. Қанда лимфоциттер дамып, иммундық реакция жүреді. Лейкоциттер аз болса, антидене болмайды.

7. Эпифиз ми аралығында орналасып, адамның 7-8 жасына дейін ғана қызмет етеді. Ішкі секреция қызметі нашарлағанда жыныс бездері мезгілсіз жетіліп, мұрт шығады. Жұмысы күшейгенде, семіздікке душар етеді.

8. Жыныс бездері жыныс мүшелерінің өсіп дамуын, олардың қызметін реттейді. Жыныс белгілері екі түрлі болады:

1. Ұл: ХУ хромосома. 2. Қыз: ХХ хромосома.

Ол дененің өсуі мен дамуына әсер ететін тестостерон гормонын бөледі.Ұл балалар мен қыз балалар жыныстық жетілуңне қарай ерекшеленеді.

Жыныс бездерінің гормондары май алмасуын реттейді. Ішкі секреция бездері өзара тығыз байланысты. Медицина ғылымының ішкі секреция бездерінің ауруларын зерттейтін, оны емдейтін саласын эндокринология дейді.

Адамның жетілген құралы – сөз. Сөзбен адамды қуантуға да, жылатуға да, жанын жаралап ашуландыруға да, тіпті ауруынан айықтыруға да болады. Оған мына мәтелдер мысал бола алады: «Жақсы сөз жан азығы», «Бір жақсы сөз бітірер мың қайғының жарасын», «Сөз сүйектен өтеді», «Кей сөзден адам сауығар, кей сөзден адам ауырар».

Сыпайы, биязы сөйлеп, дауыс көтермеу – мәдениеттіліктің бір белгісі. Жылы сөз, шат күлкі жанға жайлы тиеді, бойға қан жүгіртеді, денеге сергектік әкеледі, адамды ажарландыра түседі.

Оқушылардың жаңа сабақта алған білімін бекіту мақсатында мынадай биологиялық диктант алынада.

Биологиялық диктант.

1. Мүшелердің және мүшелер жүйелерінің жұмысы ... арқылы және ... жолмен реттеледі.

2. Бездер ... ге бөлінеді: а) ... бездері; ә) ... бездері.

3. Гормон деп ішкі секреция бездерінің қанға бөліп шығаратын және дененің түрлі әрекетін реттейтін ... ... атайды.

4. Ұйқы безі ... гормонын бөледі.

5. Бүйрек үсті безі ... гормонын бөледі.

6. Қалқанша без ... гормонын бөледі.

7. Қалқанша маңы бездері ... бөледі.

8. Паратгормон денедегі ... алмасуын реттейді.

Жаңа тақырып мазмұнын кесте, сызбанұсқа түрінде көрсету тиімді. Сонда жана сабақ көру, салыстыру, қорытындылау арқылы оқушы жадында оңай сақталады.

Әдебиет:

1. Жанпейісова М. М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. - Алматы, 2002. - 246 б.
2. Р. Бектаева Дамыта оқыту технологиясын тарих сабағында қолдану. «Қазақстан тарихы» - 04.03.2006- №45. - 7-8 б.
3. Тұрғанбаев Б. А. Дамыта оқыту технологиялары – Алматы, 2000. - 180 б.

Жанар Байсеитова, Дәнегүл Утегенова
(Павлодар, Қазақстан)

ГЕОМЕТРИЯ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

«Адам үшін жақсы ойлай білуден қымбат ешнәрсе жоқ».
Л.Н.Толстой

Қазіргі заманғы педагогикалық ой-тұжырымдарда оқушының жеке тұлғалық күшін дамыту, оның шығармашылық мүмкіндігінің дамуы басты рөл атқарып отыр.

Жалпы бүгінгі күннің талабы – баланың ақыл-ойын дамыту, ойлау қабілетін жетілдіру, өзіндік іскерлік қасиеттерін қалыптастыру, заман талабына сай ойы жүйрік етіп тәрбиелеу.

Балалардың ойлауын дамыту туралы М. Жұмабаевтың сөзімен алсақ: «Ойлау жанның өте бір қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр, сондықтан басқыштап іс істеу керек. Оқулықтағы берілген тапсырмалар, суреттер баланың жанына дұрыс әсер ететіндей, оқушының оқуға, білімге деген ынта-ықыласы, құштарлығы болуы керек».

Логика - (грек тілінен алынған logic - сөз, ой,ойлау, ақыл-ой) ойлаудың заңдылықтары мен түрлері туралы ғылым. Объективті пікірлерге негізделген процесс логикалық ойлау деп, ал дұрыс ойлаудың формалары мен заңдары туралы ғылым логика деп аталады. Логикалық ойлаудың қисындылығы олардың шындыққа сай келуінде. Логикалық ойлауға түскен құбылыстың себептері мен салдары, ұғымдар арасындағы байланыстар мен қатынастар логикалық ойлау жолымен ашылады. «Логикалық ойлау – логикалық сөйлеудің негізі, ал мұны –логикалық сөйлеуді ұстаз дамытуға тиіс», деп көрсетті К.Д.Ушинский.

Ойлаудың өте маңызды сапаларының бірі оның қисындылығы болып табылады, яғни дұрыс пайымға сүйену арқылы оқушылар дұрыс шешім қабылдауға үйренеді. Математика сабағында ойлау қабілетін дамыту оқушылардың осы пәнге қатысты ойлау қызметінің әдістерін қалыптастырудан тұрады. Оқушылардың ақыл-ой іс-әрекетінің құрылымына, алгоритмдік біліктілік және дағдылар стандарттық ережелер және амалдарды орындаулармен қатар, эвристикалық әдістер кіреді.

Оқушылардың ойлау қабілетін дамыту үшін, оларға тәжірибе жүзінде ойлаудың қызметінің қандай болатынын көрсету керек. Даму іс-қимыл арқылы өтеді, сондықтан оқушыларға осыған сәйкес іс-әрекет жасау үшін жағдай тудыру қажет. Күрделі шешімін табу үшін осы жұмыстың қиындығын көрсете білу керек. Бұл жағдайда оқушылар мәселені шешудің жолын белсенді түрде іздеуге қатынасады , және қиын түйіннің шешімін табудың күре тамырын түсінеді. Табылған әдіс оларға өз қателерінің қай тұстан кеткенін және қиыншылық қай жерден болғанын оңай таба алады, логикалық ойлаудың жолын қарастырады. Бұл осының нәтижесі.

Логикалық ойлауды жүйелі түрде дамыту сабақ үстінде жүргізілуі керек. Әсіресе геометрия сабағының оқушылардың ойлау қабілеттерін дамыту үшін алатын орны ерекше. Тамырсыз ағаш сияқты геометриясыз жас өспірімдерге сапалы білім береміз деп талпынушылық – босқа уақыт өткізу, бекер әуре болу. Тамырсыз ағаш әуелі құрайды, содан кейін құлап жоқ болады. Сондықтан ұлы ғұлама ғалым әл-Фараби: «егер ғылымды меңгергің келсе, алдымен һандисатпен (геометриямен) таныс бол» − дейді [2].

Геометриялық салу есептерін шешу арқылы оқушылар әртүрлі геометриялық фигуралар туралы түсініктерін, оларды түрлендіру мүмкіндіктерін қалыптастырады. Мұндай есептердің қойылымы мен әдістері геометриялық фигураны елестетуге, сол фигураның элементтерімен ойша жұмыс жасай алуға, кеңестікті елестетуге т.б. мүмкіндіктерін әрі қарай дамытады. Себебі геометриялық фигуралар қоршаған әлемдегі көптеген нақты модельдерді бейнелейді. Олардың көмегімен геометрияны оқытуда көзбен бақылауға, салыстыруға, болжауға, эксперимент жасауға зор мүмкіндіктер бар. Оқушылардың логикалық ойлау қабілетін, графикалық дағдыларын және конструктивтік қабілеттілігін дамытуда геометриялық есептердің маңызы зор.

Мысал. Квадрат және оның бір қабырғасында F нүктесі берілген. Төбесі F нүктесінде және берілген квадратқа іштей сызылған тең қабырғалы үшбұрыш салу керек.

Талдау. ∆FMN – ізделінді үшбұрыш делік (1-сурет).

$FE \perp AD$, FME үшбұрышын 60^0 қа тең бұрышқа айналдырсақ, FM қабырғасы FN қабырғасымен беттеседі де, FE кесіндісі FE_1 болып орналасады. Бұнда $\angle EFE_1=60^0$, FE_1=FE және $E_1N \perp FE_1$ екенін ескерсек, N нүктесі , яғни FN қабырғасы табылады. Салу (2-сурет). FE ⊥ AD; $\angle EFE_1=60^0$;

EN ⊥ FE; W(F,FN); W × AD ≡ M (қиылысу нүктелерінің біреуін аламыз, $\angle NFM=60^0$; екінші қиылысу нүктесіне сәйкес бұндай бұрыш 60^0-қа тең болмайды). NFM – ізделінді үшбұрыш болатынын дәлелдейік.

Дәлелдеу. ∆NFM тең бүйірлі, ал $\Delta EFM=\Delta E_1FN$ болғандықтан $\angle EFM=\angle E_1FN$ болады да , $\angle NFM=60^0$

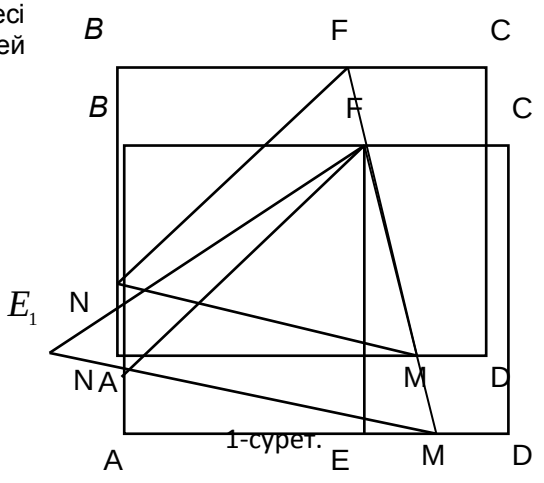

1-сурет.

2-сурет.

екені шығады.

Зерттеу. Есептің тек бір шешуі бар. [3;11]

Осындай есептерді шешу процесінде алдымен сурет не кескін көмегімен кеңістіктік объектіні салмас бұрын, оны тиянақты елестете алу керек, оның элементтері арқылы белгілі бір салуды ойда бейнелеп алу керек. Есепті шешуде сызба құралдарын пайдаланбау көз арқылы өлшемділікті, қозғалыстың дәлдігін есептеуді дамытады.

Оқушылардың математика сабағында логикалық ойлау қабілеттерін дамытудың стратегиялары өте көп. Ол іс-әрекеттер оқушыларды еркін ойлауға, ақыл-ойын дамытуға, шығармашылық белсенділігін арттыруға талпындырып, ұжымдық іс-әрекетке тәрбиелеуге, басқаларды тыңдай білуге, қарым-қатынас жасауға, ел алдында өз ойын еркін айтуға мүмкіндік береді.

Шығармашылық ізденіс, талдау, интерпретация және т.б. геометрия есептерін шығару, талдау жұмыстары жеке – жұппен – топпен атқарылады. Бұл кезеңнің оқушыға қоятын талабы жоғары. Сонымен қатар, дарынды балалардың геометрия сабағында жаңа ақпараттық технологияны, Интернет жүйесін қолдануы, шығармашылық ізденістері өзіндік қабілеттерін ашып қана қоймай, жеке бір салаларға бейімдейді. Ой шеберлігін шыныктыратын тапсырмалар арқылы тың жаңалықтар да ашуға болады.

Оқушылардың жеке ойлау қабілетін дамыту үшін олардың өзіндік күш қуаты мен сенімін арттырып, қолынан келетін көп істердің мүмкіндіктеріне бағыт берген абзал. Логикалық жаттығуларды орындау баланың ақыл-ойын, қиялын, ой ұшқырлығын дамытады. Өз іс-тәжірибемде оқушыларды түрлі мазмұнды есептерді шығаруға, оның шартын құра білу дағдысын қалыптастыруға, бір тапсырманың бірнеше шешімін табуға жетелеймін. Әрбір сабақ қызықты есептермен аяқталуына, логикалық жаттығулардың олардың жас ерекшелігіне қарай күрделене түсуіне мән беру керек.

Әдебиеттер:

1. Лиман М.М. Оқушыларға математтика және математиктер жайлы - Алматы «Мектеп», 1984ж - 63б;
2. Есмұхан Ж. М., Мәсімбаев Е. Е. ӘЛ-ФАРАБИ және ГЕОМЕТРИЯ – А., 2011
3. Ургенишбаева Ф.Б. Салу есептері оқушылардың конструктивтік қабілеттілігін дамытудың құралы ретінде – А., 2011

Ирина Буршит
(Таганрог, Россия)

ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА МЕЖДУ ДОШКОЛЬНОЙ И НАЧАЛЬНОЙ СТУПЕНЯМИ ОБУЧЕНИЯ

Проблемы современного дошкольного образования привлекают к себе всё большее внимание со стороны государства, специалистов в области психологии, педагогики, физиологии и других смежных дисциплин. Наиболее острой остается проблема доступности дошкольного образования, вызванная сокращением количества детских садов.

Психологи утверждают, что если человек в первые 10 лет своей жизни терпит неудачи, у него пропадает мотивация, он смиряется с неудачами и в дальнейшем становится неуверенным в себе человеком. Возраст от 5 до 10 считается с этой точки зрения критическим. Именно на этом этапе легче всего предотвратить неудачи, чтобы они в дальнейшем не стали постоянным спутником.

Ученые и педагоги-практики отмечают, что значительная часть детей старшего дошкольного возраста, не посещающих дошкольные образовательные учреждения (ДОУ), не готова к школе (под готовностью понимается физическая, психологическая, эмоциональная, социальная, интеллектуальная готовность).

В связи с этим обеспечение преемственности двух ступеней образования – проблема, которая является актуальной на современном этапе модернизации образования. Более того, вместе с ростом вариативности форм обучения, в частности с появлением различных моделей обучения (группы кратковременного пребывания при школе и ДОУ, курсы подготовки к школе, центры развития ребенка) появляются признаки рассогласования и ослабления преемственности обучения на ступенях дошкольного и начального образования.

Проблема организации преемственности обучения, так или иначе, затрагивает все звенья существующей образовательной системы, а именно: переход из дошкольного образовательного учреждения (предшколы) в начальную школу; из начальной — в среднее звено школы, затем в старшие классы и, наконец, в высшее учебное заведение.

В частности, как указывают Е.А. Бережковская, М.Р.Битянова, И.А.Зимняя, существует негативное мнение педагогов высшей школы о нынешнем поколении абитуриентов и студентов, которые не умеют связно выражать свои мысли, ставить перед собой осмысленные задачи, не умеют общаться с другими людьми, в том числе и по поводу профессионального содержания [1].

При этом следует отметить, что неготовность студентов к обучению в высшей школе связана не столько с недостаточностью конкретных знаний и умений, сколько с неумением самостоятельно работать с источниками информации, активно усваивать материал, дающийся в лекционной форме, участвовать в работе семинаров. Таким образом, главные проблемы студентов во многом являются следствием трудностей, коренящихся еще в начальной школе, цель которой:

- научить школьников самостоятельно учиться;

- формировать такие универсальные учебные действия, как коммуникативные, речевые, регулятивные, общепознавательные, логические и др.

Рассматривая проблему преемственности различных этапов образования в рамках средней школы, следует заметить, что наиболее остро она стоит в двух ключевых точках — в момент поступления детей в школу и в период перехода учащихся из начальной школы в среднюю.

Данная проблема имеет несколько различных аспектов. Обнаруживается, с одной стороны, недостаточно плавное изменение методов и содержания обучения, которое при переходе к новой ступени обучения приводит к падению успеваемости и росту психологических трудностей у учащихся. С другой, обучение на предшествующей ступени часто не обеспечивает достаточной готовности учащихся к успешному включению в учебную деятельность нового, более сложного уровня.

В частности, готовность детей к школьному обучению рассматривается как комплексное образование, включающее в себя физическую, эмоционально-личностную, интеллектуальную и коммуникативную составляющую. Существует такое понятие как сензитивный период. Возраст, когда дети могут получить определенное развитие, которое невозможно получить в другом возрасте. Если это развитие не будет получено, то в будущем ребенок вряд ли будет успешен в карьере. Дошкольный возраст как раз относится к такому периоду.

Однако в последние десятилетия наиболее распространены следующие подходы к решению проблемы преемственности на этапе перехода дошкольника в статус ученика:

- форсирование темпов детского развития;

- дублирование программ первого класса в группах кратковременного пребывания при школе, в центрах развития ребенка;

- тактика доразвития в начальной школе тех элементарных знаний, умений, навыков, с которыми ребенок приходит в первый класс.

Однако эти подходы не решают проблему. В итоге наблюдается противоречивая картина. Форсированная подготовка к школе фактически вытесняет специфические формы деятельной жизни ребенка-дошкольника (от игры до разных видов художественного творчества), то есть вместо предпосылок учебной деятельности у дошкольников пытаются сформировать ее элементы. Зачастую при подготовке детей к обучению в школе основное внимание уделяется только развитию познавательной сферы. На курсах подготовки к школе, в группах кратковременного пребывания при школе отмечены случаи дублирования программы первого класса, натаскивание детей на чтение, письмо, счет, недооценка значения детской игры, конструирования и других видов детской деятельности часто.

В то же время в психологии и педагогике имеются аргументированные данные о том, что готовность к школе определяется не столько знаниями, умениями и навыками детей, сколько всем ходом психического развития детей, где ведущее значение имеют их общение с окружающими, достаточный уровень личностного развития, эмоциональное благополучие.

Следовательно, готовность к обучению на новой ступени системы образования следует оценивать не только и не столько на основе знаний, умений, навыков, сколько на базе сформированности основных видов универсальных учебных действий. Знать – еще не значит быть готовым эти знания использовать. Знания рассматриваются как средство развития личностных качеств: ума, воли, чувств, эмоций, творческих способностей и мотивов деятельности.

Основанием преемственности разных ступеней образовательной системы может стать ориентация на ключевой стратегический приоритет непрерывного образования – формирование умения учиться.

Литература:

1. Бережковская Е.А. Психологический возраст студентов – первокурсников и формы учебной работы в высшей школе // Культурно-историческая психология развития. Материалы первых чтений, посвященных памяти Л.С. Выготского. М., 2000.
2. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. — М., 2002.
3. Дорофеева Г.А. Психоэмоциональная адаптация первоклассников при вхождении в школьную жизнь. Дисс... канд. психол. Наук. Ростов-на-Дону. 2001.
4. Дядюнова И.А. К вопросу о социализации детей дошкольного возраста // Начальная школа плюс До и После. – 2007. - №10. С.89-92.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. М.: Изд-во «Логос», 2002.
6. Степанова М.И. Что такое «школьная зрелость»? //Справочник для родителей будущего первоклассника. – М.: «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – с.48.

Александра Воробьева, Вита Малаховская
(Витебск, Беларусь)

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРЕЗЕНТАЦИЙ В УЧЕБНЫХ ПРОЦЕСС ДЛЯ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Применение информационных технологий в образовательном процессе необходимо, так как сегодня сложно представить нашу жизнь без использования современных коммуникационных средств:

планшетных учебников, компьютеров, интерактивных досок, глобальной сети интернет. В связи с этим перед преподавателем ВУЗа возникает задача – помочь студентам первокурсникам, столкнувшимся с большим объемом абсолютно новой и не понятной информацией, научиться воспринимать учебный материал, с последующим закреплением и превращением его в знания.

Совершенствование учебного процесса, а именно дидактических средств обучения с помощью возможностей современной техники по передаче информации, как раз основывается на приемах и способах привлечения и удержания внимания аудитории, улучшении качества представления, восприятия и усвоения информации. Один из наиболее эффектных и зрелищных способов предоставления учебного материала является мультимедийная презентация.

С целью выявления отношения студентов к использованию мультимедийных презентаций на занятиях по различным дисциплинам был проведен развернутый опрос, в котором приняли участие 245 студентов первого и второго курса машиностроительного (МСФ), инженерно-строительного (ИСФ) и инженерно-технологического (ИТФ) факультетов УО «Полоцкий государственный университет». Анкета включала следующие вопросы:

Вопрос 1. Хотели ли бы Вы, чтобы преподаватель использовал на занятиях мультимедийные презентации? Распределение ответов представлено в таблице 1.

Таблица 1. Процентное соотношение распределения ответов по 1 вопросу.

Варианты ответа	Распределение ответов по факультетам			Всего,%
	МСФ, %	ИСФ, %	ИТФ, %	
да, хотел бы	41,7	32,7	38,1	37,1
больше да, чем нет	33,3	31,6	38,1	33,9
больше нет, чем да	9,5	13,3	11,1	11,4
нет	7,1	11,2	9,5	9,4
затрудняюсь ответить	8,3	11,2	3,2	8,2
другое	0,0	0,0	0,0	0,0

Основываясь на данных таблицы 1 можно сделать вывод, что само по себе использование презентации на занятии не оказывает былого воздействия на заинтересованность студентов, так как в последние годы цифровые образовательные ресурсы стали широко применяться в образовании. Современные студенты стали более критичны к качеству мультимедийных презентации.

Вопрос 2. Повысится ли у Вас интерес к изучаемой дисциплине, если на занятиях будут использованы мультимедийные презентации? Распределение ответов представлено в таблице 2.

Таблица 2. Процентное соотношение распределения ответов по 2вопросу.

Варианты ответа	Распределение ответов по факультетам			Всего, %
	МСФ, %	ИСФ, %	ИТФ, %	
да	32,1	23,5	28,6	27,8
больше да, чем нет	38,1	30,6	33,3	33,9
больше нет, чем да	11,9	22,4	9,5	15,5
нет	14,3	10,2	11,1	11,8
затрудняюсь ответить	3,6	11,2	17,5	10,2
другое	0,0	2,0	0,0	0,8

По результатам опроса большинство студентов отметили, что в случае использования мультимедийных презентаций у них повысится интерес к изучаемой дисциплине. Следовательно, преподаватель при проведении лекционных и практических занятий должен по возможности использовать мультимедийные презентации и другие возможности мультимедиа для мотивации студентов.

Вопрос 3. Способствует ли использование мультимедийных презентаций повышению качества знаний? Распределение ответов представлено в таблице 3.

Таблица 3. Процентное соотношение распределения ответов по 3 вопросу.

Варианты ответа	Распределение ответов по факультетам			Всего, %
	МСФ, %	ИСФ, %	ИТФ, %	
да, способствует	32,1	18,4	19,0	23,3
больше да, чем нет	34,5	32,7	34,9	33,9
больше нет, чем да	11,9	16,3	14,3	14,3
нет	8,3	13,3	9,5	10,6
затрудняюсь ответить	13,1	19,4	22,2	18,0
другое	0,0	0,0	0,0	0,0

Не смотря на то, что большинство студентов отмечают положительный эффект использования мультимедийных презентаций, 18% опрошенных затруднились ответить на данный вопрос. Это свидетельствует о сложности и неоднозначности рассматриваемой проблемы. Но, опираясь на мнение

большинства по первым трем вопросам, следует, что необходимо активно использовать и внедрять мультимедийные технологии в учебный процесс.

Вопрос 4. Довольны ли Вы качеством презентаций, демонстрируемых преподавателями на занятиях по различным дисциплинам? Распределение ответов представлено в таблице 4.

Неприятным фактом является то, что больше половины опрошенных остаются недовольны качеством презентаций. Это говорит о том, что при создании презентации преподаватели руководствуются лишь собственными представлениями о том, какой она должна быть, а не общими требованиями к представлению учебного материала в электроном виде (мультимедийные презентации, электронные учебники, электронные рабочие тетради и др.).

Таблица 4. Процентное соотношение распределения ответов по 4 вопросу.

Варианты ответа	Распределение ответов по факультетам			Всего, %
	МСФ, %	ИСФ,%	ИТФ,%	
да, довольны	22,6	20,4	15,9	20,0
больше да, чем нет	11,9	24,5	19,0	18,8
больше нет, чем да	19,0	18,4	9,5	16,3
нет	35,7	29,6	49,2	36,7
затрудняюсь ответить	6,0	7,1	6,3	6,5
другое	4,8	0,0	0,0	1,6

Вопрос 5. Укажите недостатки при демонстрации мультимедийных презентаций? Распределение ответов представлено в таблице 5.

Таблица 5. Процентное соотношение распределения ответов по 5 вопросу.

Варианты ответа	Распределение ответов по факультетам			Всего, %
	МСФ, %	ИСФ,%	ИТФ,%	
быстрая смена слайдов	23,6	40,2	26,8	31,3
слишком много анимационных эффектов	6,7	5,4	8,5	6,6
слишком много текстовой информации на слайде	20,2	19,6	19,7	19,9
неверно подобран фон и цвет, отсутствие контраста	30,3	19,6	29,6	25,7
затрудняюсь ответить	16,9	13,4	15,5	15,1
другое	2,2	1,8	0,0	1,5

Данный вопрос был включен в анкету для определения конкретных ошибок при разработке презентаций. Выявлено, что студенты жалуются на неверно подобранный фон и цвет, отсутствие контраста, а так же большое количество текстовой информации на слайде. Быстрая смена слайдов, по нашему мнению, зачастую происходит от неправильной разработки, например из-за плохой цветопередачи, нечеткости, отсутствия контраста при большом объеме текста на слайде.

Вопрос 6. На что следовало обратить внимание при разработке презентаций? Распределение ответов представлено в таблице 6.

Таблица 6. Процентное соотношение распределения ответов по 6 вопросу.

Варианты ответа	Распределение ответов по факультетам			Всего, %
	МСФ, %	МСФ, %	МСФ, %	
компоновка объектов на слайде	32,6	33,1	23,7	30,4
анимация	10,1	9,1	10,5	9,8
аудио и видео сопровождение	6,7	14,0	11,8	11,2
цветовая гамма	34,8	34,7	40,8	36,4
затрудняюсь ответить	15,7	8,3	13,2	11,9
другое	0,0	0,8	0,0	0,3

Подводя итоги, по шестому вопросу и в целом по всему опросу, можно сделать вывод, что использование мультимедийных презентаций в учебном процессе необходимо. Это позволит повысить качество полученных знаний и мотивацию студентов. Но выявлено наличие ряда недостатков при демонстрации презентации студентам. Следовательно, при разработке презентаций следует обратить особое внимание на цветовую гамму и компоновку объектов на слайде.

В заключении можно сказать, что использование мультимедийных презентаций в учебном процессе позволяет наглядно представить весь изучаемый материал, сконцентрировать внимание на отдельных наиболее трудных местах, многократно повторить его быстро, без больших временных и энергетических затрат, и таким образом приводит к повышению эффективности учебного процесса.

При этом, основываясь на результатах проведенного исследования, можно сделать вывод, что немаловажным является не только педагогическое мастерство преподавателя, но и грамотно

разработанные презентации по учебной дисциплине, качество которых непосредственно влияет на результаты обучения. Одним из факторов, влияющих на эффективность восприятия учебного материла в мультимедийных презентациях по графическим дисциплинам, является достижение оптимального сочетания цветов шрифта и фона, а также рациональная компоновка объектов на слайде.

Научный руководитель: д.п.н., Виноградов Виктор Никонович.

Инна Воронцова, Кулян Ибраева
(Астана, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Компьютеризация образования является настоятельным явлением времени, социально-экономической задачей общегосударственного значения, одним из важнейших направлений информатизации общества Казахстана. Одним из главных направлений и задач компьютеризации средней общеобразовательной и высшей школы является разработка и внедрение информационно-коммуникационных технологий в обучение. С использованием компьютера как средства обучения связаны надежды на повышение эффективности учебного процесса, однако, анализ применения компьютерных средств обучения в вузах и в школах республики показывает, что компьютер как дидактическое средство обучения используется преимущественно для обучения информатике и лишь эпизодически при обучении другим дисциплинам.

Мы исходим из понимания того, что профессиональная подготовка будущего специалиста к использованию ИКТ - процесс формирования комплекса свойств личности, обеспечивающий высокий уровень самоорганизации в будущей профессиональной деятельности по использованию ИКТ [1, с. 45]. Выработка целостного представления о профессиональной подготовке будущих специалистов к использованию ИКТ предполагает рассмотрение следующих вопросов:

- выявление сущности подготовки будущих специалистов к использованию ИКТ;
- определение компонентов состава подготовки будущих специалистов к использованию ИКТ;
- выявление структуры подготовки;
- определение уровней подготовки, как характеристик, показывающих степень ее сформированности.

Опираясь на анализ проблемы в теории и практике, мы пришли к убеждению, что подготовка будущих специалистов к использованию ИКТ в профессиональной деятельности должна и может рассматриваться как целостное образование личности, включающее в себя:

- осознание важности роли информационно-коммуникационных технологий в образовании;
- интерес и потребность в осуществлении деятельности по использованию информационно-коммуникационных технологий;
- определенные способности, помогающие достижению положительных результатов;
- наличие необходимого объема общих и специальных знаний и сформированных на требуемом уровне профессионально- педагогических умений и навыков.

Целостность деятельности по использованию ИКТ предполагает неразрывное единство воспитания и обучения. Поскольку основу профессиональной подготовки составляют методические знания, а также практические умения нормативного и творческого характера, которые являются достоянием будущего специалиста, и определяют его индивидуальность, то структура профессиональной подготовки к использованию ИКТ может быть представлена тремя составляющими: познавательным, личностным и деятельностным компонентами[2, с. 89].

Основой познавательного компонента профессиональной подготовки будущего специалиста к использованию ИКТ является система знаний об использовании ИКТ при изучении методики предмета как науки.

Познавательный компонент профессиональной подготовки проявляется у студентов через методическую компетентность, методическую эрудицию, методический кругозор.

Личностный компонент составляют личностная позиция будущего специалиста к использованию ИКТ, его профессиональные знания и умения, т.е. личности как профессионала, личности в целостности.

Деятельностный компонент составляет умение реализовать существующие методики в профессиональной деятельности на основе использования ИКТ на высоком уровне профессионализма, добиваясь при этом эффективности результатов труда[3, с. 112].

На основе своего исследования, мы пришли к выводу, что для эффективной подготовки будущих специалистов к активному использованию информационно-коммуникационных технологий в своей будущей работе необходимо модернизировать существующие формы организации учебного процесса, методы и дидактические принципы, а также разрабатывать новые.

Литература:

1. Новиков А.М. Постиндустриальное образование. - М.: Эгвес, 2008. - 136 с.

2. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования. -М.: Школа-Пресс, 1994. - 321 с.

3. Сергеева Т. Новые информационные технологии и содержание обучения //Информатика и образование. – 1991.-310с.

Научный руководитель:
д.п.н., профессор Ибраева Кулян Жагипаровна

Екатерина Гапанович-Кайдалова
(Гомель, Беларусь)

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ В СИСТЕМЕ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Последипломное образование направлено на обеспечение максимальной реализации способностей и интеллектуально-творческого потенциала личности. Повышение квалификации и переподготовка кадров обеспечивают обучающимся профессиональное совершенствование, подготовку их к трудовой деятельности в изменяющихся социально-экономических условиях [1]. В связи с этим подготовка современных специалистов, на наш взгляд, должна строиться с опорой на основные положения субъектно-деятельностного подхода к обучению (К.А. Абульханова-Славская, Л.И. Анцыферова, А.В. Брушлинский, С.Л. Рубинштейн и др.): деятельность субъектна; осуществляется в условиях совместной деятельности субъектов; предполагает взаимодействие субъекта с объектом; сознательна и целенаправленна; в деятельности творческой и самостоятельной по своему характеру люди и их психика не только проявляются, но и созидаются, формируются, развиваются и могут быть объективно исследованы; субъект занимает активную, творческую, самостоятельную позицию, окружающая действительность для него выступает как объект действия и познания; видоизменяя мир в процессе деятельности, субъект формирует новое знание, осваивает открывающееся ему содержание, преобразуя его в соответствии со своими целями и ценностями, превращая в собственное достояние и др.

Реализация этих идей позволяет слушателям решать проблемы профессионального и личностного саморазвития, самоактуализации, способствует повышению эффективности их самообразования, чему в немалой степени способствует выбор адекватных данным целям форм и методов организации учебно-воспитательного процесса и работы преподавателей со взрослой аудиторией. К числу таковых, по нашему мнению, в первую очередь можно отнести активные методы обучения, дистанционное обучение, информационные технологии.

Под активными методами обучения понимают способы обучения, направленные на развитие и совершенствование психических навыков и личностных способностей обучающегося, необходимых для реализации учебной деятельности. Вопросы применения активных методов обучения в системе повышения квалификации и переподготовки кадров рассматривали А.И. Жук, Н.В. Клюева, С.И. Козловский, Н.Н. Кошель, Ю.Э. Краснов и др. Анализ публикаций свидетельствует, что при работе со слушателями, как правило, используются следующие методы: анализ конкретных ситуаций, метод «морфологического анализа», дискуссия, метод «круглого стола», брейнсторминг, тренинг, метод синектики, игровое проектирование, метод «форсажа», метод дискретного самообразования, деловые игры, метод стажировки и т.д.

Активные методы обучения создают условия для формирования и закрепления профессиональных знаний, умений и навыков у слушателей, способствуют развитию умений самостоятельно мыслить, ориентироваться в новых ситуациях, находить свои подходы к решению профессиональных проблем, устанавливать контакт с аудиторией, вести дискуссию, осуществлять обратную связь. Они содействуют развитию творческих способностей, мотивации слушателей, повышают их интерес к учебному материалу, активизируют мышление. При организации работы с использованием активных методов обучения необходимо учитывать индивидуальные особенности слушателей и учебной группы, уровень их теоретической и практической подготовки.

Помимо активных форм обучения в настоящее время в системе повышения квалификации и переподготовки кадров широкое распространение получили различные формы обучения с использованием информационных технологий.

В справочной психолого-педагогической литературе информационные технологии рассматриваются как «методы и средства получения, преобразования, передачи, хранения и использования информации» [2, с. 52].

Информационные технологии включают дистанционное обучение, программированное обучение, интеллектуальное обучение, экспертные системы, гипертекст и мультимедиа, микромиры, имитационное обучение, демонстрации и т.д. Их использование в учебном процессе позволяет решить целый ряд психолого-педагогических задач: повышение информационной обеспеченности участников образовательного процесса, расширение возможностей оперативного доступа к информации, ее накопление, обмен и тиражирование; повышение мотивации обучающихся; повышение самостоятельности обучения; повышение возможности индивидуализации обучения. Например, это может осуществляться за счет индивидуализации темпа предъявления заданий, выбора тем и заданий

с учетом индивидуальных особенностей и объема знаний конкретного обучающегося, перехода к следующей теме после усвоения предыдущей, текущего контроля успеваемости и повышения объективности контроля.

Анализ научно-методической литературы позволил нам выделить основные формы использования информационных технологий в сфере образования: создание презентаций, компьютерное тестирование, создание игровых программ, технологии мультимедиа, компьютерное моделирование, использование электронных учебников, чат-занятия, веб-занятия, телеконференции, формы обучения, при котором учебные материалы высылаются почтой и др.

Так, презентация представляет передачу и представление аудитории новых для нее данных, т.е. демонстрационные материалы для любого публичного выступления (лекция, доклад на семинаре, конференции и т.п.). Компьютерная презентация – это набор слайдов на определенную тему, который хранится в файле специального формата с расширением PPT. Они могут содержать специальные видеоэффекты, звуковые фрагменты, музыку, элементы анимации и видеоклипы. Для создания презентаций используются программы PowerPoint, Macromedia Flash и др.

Мультимедиа – это совокупность приемов, методов, способов продуцирования, обработки, хранения, передачи аудиовизуальной информации, основанных на использовании технологии компакт-диска CDROM – CD-audio, CD-video, CD + G, CDinformation, CD-phono, CD-TV, LV. Системы Мультимедиа позволяют интегрированно представлять на экране компьютера информацию, представленную в различной форме (видеофильм, текст, графика, анимация, слайды, музыка), используя при этом возможности интерактивного диалога. К педагогическим целям использования Мультимедиа относятся: реализация интенсивных форм и методов обучения, повышение мотивации обучения, повышение уровня эмоционального восприятия информации, формирование умений самостоятельной обработки информации.

Одним из наиболее перспективных направлений развития передовых технологий обучения в образовании является разработка программ компьютерного тестирования знаний. Тестирование знаний предполагает: разработку тестовых заданий различных типов; создание структуры теста, сбалансированной по сложности заданий, их количеству, представленности в тесте основных тем курса; определение способа предъявления тестовых заданий студентам, времени ответа на один вопрос или на прохождение всего теста в целом; разработку критериев оценки знаний по итогам выполнения тестовых заданий. Исследователями были выделены их основные преимущества (И.Х. Галеев, Н. В. Гапанович-Кайдалов, Г.У. Матушанский, В.И. Чепегин и др.): расширение возможностей проведения индивидуально адаптированных процедур контроля и корректировки знаний конкретных тем; возможность проверки знаний по всем основным темам курса (исключается вероятность случайных оценок); повышение объективности контроля знаний обучаемых; повышение уровня стандартизации требований к объему и качеству знаний и умений; обеспечение возможности проведения предварительного самоконтроля обучаемыми; экономия времени (за короткий промежуток времени можно опросить большое количество слушателей); возможность анализа ошибок и проведения статистики усвоения различных тем всеми слушателями. Необходимо отметить, что в настоящее время уровень компьютерной грамотности слушателей ИПК и ПК «ГГУ им. Ф. Скорины» достаточно высок и практически не сказывается на их результатах компьютерного тестирования. Кроме того, объективная и хорошо продуманная система оценок результатов тестирования стимулирует интерес к предмету и повышает ответственность обучаемых во время его проверки.

С целью проверки знаний могут быть использованы также игровые программы. В психологическом отношении компьютерная игра полифункциональна, поскольку она формулирует определенные знания, умения и навыки, способствует развитию тех или иных психических качеств и т.д. Кроме того, игра обладает большим мотивационным потенциалом. Компьютерная игра создает эффект присутствия, активного участия в ситуации (А.О. Прохоров, А.Б. Сережкина, Ю.В. Фомичева и др.). Такую форму работы можно использовать на практических занятиях, разбивая учебную группу на микрогруппы.

Значительное место в практике использования программных средств в целях обучения занимают программы компьютерного моделирования. Они обеспечивают изучение свойств модели, наглядное представление изучаемого материала с помощью модели, возможность выбора обучаемым ответа из предложенных. Чаще всего такие программные средства демонстрируют в динамике изучаемый процесс, представленный моделью, и обеспечивают контроль усвоенного. Это программы-тренажеры или демонстрационные программы, назначение которых состоит в наглядном представлении учебного материала, визуализации закономерностей изучаемых явлений, процессов, взаимосвязей между объектами. В таких программах могут использоваться элементы программированного обучения, с их помощью также может осуществляться экспериментально-исследовательская деятельность. Компьютерное моделирование позволяет создавать ситуации, представляющие определенный аспект реальности для изучения его основных структурных или функциональных характеристик, дает возможность обучаемому рассматривать основные элементы и типы функций для воссоздания определенной реальности.

В дистанционном обучении часто используются такие формы занятий, как чат-занятия, веб-занятия, телеконференции. Чат-занятия предполагают применение чат-технологий, проводятся синхронно (все участники имеют одновременный доступ к чату). Веб-занятия – дистанционные уроки, конференции, семинары, деловые игры, лабораторные работы, практикумы и другие формы учебных занятий, проводимых с помощью средств телекоммуникаций и др. Для веб-занятий используются

специализированные образовательные веб-форумы – форма работы пользователей по определенной теме, проблеме с помощью записей, оставляемых на одном из сайтов с установленной на нем соответствующей программой. В отличие от чат-занятий, они предполагают возможность более длительной работы и асинхронный характер взаимодействия обучающихся и педагогов. Учебные телеконференции проводятся на основе списков рассылки с использованием электронной почты, для них характерно достижение образовательных задач.

В учебном процессе ИПК и ПК УО «ГГУ им. Ф. Скорины» активно используется электронная почта, что стимулирует и облегчает обмен опытом преподавателей различных предметов; повышает интерес слушателей к учебным дисциплинам; делает возможным применение методических приемов, основанных на сопоставлении собственных данных обучающихся и тех, которые получены по электронной почте; обмен информацией между слушателями и создание баз данных по предметам. Например, практикуется создание электронных ящиков учебных групп, на которые поступает информация от преподавателей, куратора. Слушатели получают дополнительную литературу по изучаемым дисциплинам, вопросы к зачетам и экзаменам, задания для самоподготовки к семинарским, практическим и лабораторным занятиям и т.п. На ящик отсылаются также проверенные преподавателем отчеты по лабораторным, рефераты, тексты статей из научных журналов, докладов, рассмотренных на занятиях, и другие материалы. В результате составляется база данных по каждой изучаемой дисциплине, к материалам которой слушатели могут обращаться не только в период обучения, но и по его окончании. Слушатели также могут консультироваться с преподавателями, научными руководителями, куратором по электронной почте.

Большое значение при организации учебного процесса имеет организация поиска слушателями дополнительных материалов к занятиям с использованием информационных технологий. Это формирует у них способность искать информацию по заданному критерию, классифицировать отобранный материал по значимости и соответствию содержанию будущего проекта, умение использовать и выделять наиболее существенные разделы в найденной самостоятельно информации. Здесь эффективной работы субъектов образовательного процесса, понимания обучающимися изучаемой темы и проблемы важно умение педагога планировать занятие, создавать информационную базу.

Таким образом, модернизация процесса преподавания в системе последипломного образования предполагает постепенный переход от традиционных методов обучения, ориентированных на передачу знаний в готовом виде, к современным методам, направленным на развитие субъектности, творческих способностей, теоретического мышления слушателей, стимулирующих их активность, повышающих их мотивацию, способствующих их саморазвитию, самообразованию и самосовершенствованию (активным методам обучения, обучению с применением информационных технологий и т.п.).

Литература:

1. Закон Республики Беларусь «Об образовании» от 29.10.1991 г. №1202-XII // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2004 г., № 123, 2/1060.
2. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь: для студентов высш. и сред. учеб. заведений / Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. – М.: Академия, 2001. – 176 с.

Тетяна Горпініч
(Тернопіль, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОВОЛОДІННЯ ІНШОМОВНИМ ЛЕКСИЧНИМ МАТЕРІАЛОМ СТУДЕНТІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Проблема запам’ятовування мовного, зокрема лексичного, матеріалу займає одне з центральних місць при навчанні іноземної мови. Оволодіння значним лексичним запасом є одним з основних завдань при формуванні комунікативної компетенції студентів. Перед викладачем іноземної мови постає методична проблема – знайти шляхи, що дозволяють реалізувати завдання ефективного накопичення лексичного мінімуму. Вирішення цього завдання вимагає його психологічного обґрунтування.

Ефективне запам’ятовування і відтворення людиною того чи іншого матеріалу пов’язане з формами пам’яті. Як відомо, за характером участі волі в процесах запам’ятовування і відтворення матеріалу пам’ять поділяють на мимовільну і довільну [6, 179]. У першому випадку мають на увазі таке запам’ятовування і відтворення, яке відбувається автоматично і без особливих зусиль з боку людини, без постановки нею перед собою спеціального мнемічного завдання (на запам’ятовування, впізнавання, збереження або відтворення). У другому випадку таке завдання обов’язково присутнє, а сам процес запам’ятовування або відтворення вимагає вольових зусиль.

Проблемі порівняльного вивчення мимовільного і довільного запам’ятовування присвячена велика кількість досліджень вітчизняних психологів. Цю проблему в кінці 30-х – початку 40-х рр. у вітчизняній психології поставили і почали вирішувати великі вітчизняні психологи в області пам’яті П. І. Зінченко [7], А. А. Смирнов [14], А. Р. Лурія [12], А. Н. Леонтьєв [11] та ін.

Навчальна діяльність з точки зору пам'яті є співвідношенням довільних зусиль із запам'ятовування матеріалу, усвідомленої спрямованості на запам'ятовування матеріалу і мимовільного засвоєння інформації в ході послідовного і глибокого осмислення матеріалу. Таким чином, запам'ятовується – і усвідомлюється – перш за все те, що становить мету дії суб'єкта. Тому якщо конкретний матеріал включений в цільовий зміст даної дії, він може мимоволі фіксуватися краще, ніж при довільному запам'ятовуванні, коли мета зміщена на саме запам'ятовування.

Все залежить в першу чергу від того, як організовано і на що спрямована дія суб'єкта, в ході якого відбувається запам'ятовування. Тому і ненавмисне, мимовільне запам'ятовування можна побічно, опосередковано регулювати. У педагогічному плані постає, таким чином, найважливіше завдання – організувати навчальну діяльність так, щоб суттєвий матеріал запам'ятовувався студентами і тоді, коли він працює з цим матеріалом, а не тільки його запам'ятовує. Отже, можна зробити висновок про те, що мимовільне запам'ятовування, яке відіграє основну роль на первинних етапах засвоєння, пов'язаних з розумінням і осмисленням матеріалу і довільне запам'ятовування, завершальне засвоєння і закріплення знань становлять основу ефективного запам'ятовування.

Закономірності діяльності пам'яті, описані вище, відбиваються і при запам'ятовуванні лексичних одиниць іноземної мови. Особливостям запам'ятовування лексичних одиниць іноземної мови присвячено достатню кількість досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології та методиці. Деякі дослідники виділяють низку індивідуально-психологічних та вікових особливостей студентів, які впливають на ефективність запам'ятовування лексичного матеріалу іноземної мови, до яких відносяться інтерес, позитивні і негативні емоції, пов'язані у студентів з вивченням іноземної мови, мотивація до вивчення іноземної мови, особистість викладача і т.д. (В. А. Артемов [1, 179]; Б. В. Бєляєв [3, 118]; А. А. Іванов, І. В. Усольцева [9, 89]).

Інші дослідники вважають, що продуктивність запам'ятовування зумовлюється мовними особливостями іншомовної лексики. Ці особливості постають комплексним фактором, що включає граматичні значення, семантику, морфологічну, фонетичну і орфографічну форму слова і т. д. (Р. Ладо [15]; А. А. Залевська [6]; Б. Лауфер [16]).

Серед зарубіжної методичної літератури, присвяченої питанню організації запам'ятовування матеріалу, особливо вагомими є праці, які стосуються стратегій засвоєння лексичного матеріалу іноземної мови. Розглядаючи специфічні стратегії засвоєння лексики іноземної мови, названі в роботах зарубіжних вчених (Н. Шмітт [18], Дж. Ньютон [17]), можна зробити висновок, що переважна їх більшість зорієнтована або на довільне запам'ятовування лексичних одиниць, або на мимовільне запам'ятовування. До стратегій, спрямованих на довільне запам'ятовування лексичних одиниць, можна віднести використання списків нових іноземних слів із перекладами їх на рідну мову або карток зі словами для первинного пред'явлення нового слова, заучування нових слів за допомогою картинок замість визначень і т.д.

Зорієнтованими на мимовільне запам'ятовування лексичних одиниць у процесі навчальної діяльності можна назвати такі стратегії засвоєння лексики, що згадуються в зарубіжній методичній літературі: стратегії ознайомлення з новими словами в процесі читання і прослуховування текстів іноземною мовою, в результаті чого відбувається ненавмисне засвоєння слів. Кількість засвоєних таким чином слів залежить від багатьох факторів, зокрема від мотивації, інтересу до теми тексту і т. д., при чому слова, що стосуються теми, мало цікавлять індивіда і засвоюються в меншому обсязі, ніж слова, пов'язані з темою, і є цікавими для індивіда. До цієї ж групи можна віднести дослідження засвоєння лексики іноземної мови в процесі вирішення інтелектуальних завдань, у результаті чого було виявлено, що діяльність, в якій вивчаються слова, що служать не метою, а засобом, є найкращим способом засвоєння слів [15, 72].

Хоча в багатьох вітчизняних методичних концепціях навчання іноземної мови минулого століття домінує орієнтація на довільне запам'ятовування іншомовного лексичного матеріалу, у низці досліджень вітчизняних учених показана висока ефективність мимовільного запам'ятовування іншомовних лексичних одиниць [3; 1; 8].

Стосовно лексики існує багато досліджень, які розкривають значення мимовільного запам'ятовування лексичних одиниць в ході обговорення прочитаного. Завдання з обговорення прочитаного спрямовують інтелектуальну активність студентів не на запам'ятовування, а на вирішення проблемних питань. Ці завдання сформульовані так, що для їх вирішення потрібно вживати функціонально необхідні лексичні одиниці. Більш того, якщо мовне завдання, до рішення якого включається досліджуване слово, є емоційно та інтелектуально забарвленим, то мимовільне запам'ятовування виявляється найбільш продуктивним.

Виходячи з того, що якість мимовільного запам'ятовування матеріалу, який не є метою діяльності, особливо підвищується в процесі виконання завдань, що вимагають активної розумової роботи, В. П. Важеніна експериментально довела, що лексичний матеріал тексту засвоюється більш продуктивно і міцно в процесі виконання завдань смислового аналізу, що є основою для активної роботи думки, спрямованої на розуміння внутрішніх зв'язків тексту [5].

Розробка системи навчальних дій з оволодіння іншомовним матеріалом, здійснена Е. М. Бейдер і Г. К. Середою [2; 19] на основі теорії формування навчальної діяльності дозволила їм виділити систему значимих умов, що забезпечують мимовільне запам'ятовування навчального матеріалу. Їх експериментальні програми включають основні поняття та одиниці навчального предмету, а процес засвоєння здійснюється через виконання специфічних дій і використання узагальненої схеми дії. При цьому оволодіння іншомовним матеріалом відбувається в процесі вирішення навчальних завдань.

Деякі дослідники, визнаючи провідне значення мимовільного запам'ятовування при навчанні іншомовної лексики, говорять про необхідність навчальних дій, в яких передбачається довільне запам'ятовування, а також різних завдань, у яких елементи довільного і мимовільного запам'ятовування представлені в різній взаємодії та співвідношенні (А. А. Богатов [4]; А. Н. Леонтьєв [11]; З. І. Кличникова [10], А. Ю. Рябова [13]). У контексті до навчання іноземної мови у ВНЗ, враховуючи жорсткі умови навчання (обмежену кількість академічних годин на тиждень), не можна говорити про суто довільне або мимовільне запам'ятовування, оскільки в процесі навчання постійно відбувається поєднання і перетин довільного і мимовільного механізмів роботи пам'яті.

Говорячи про особливості запам'ятовування іншомовних лексичних одиниць студентами-фармацевтами, не можна не звернути увагу на той факт, що вивчення іншомовних лексичних одиниць фармацевтичної сфери ведеться паралельно з засвоєнням латиномовної лексики. У зв'язку з цим запам'ятовування і засвоєння таких іншомовних лексичних одиниць відбувається швидше, якщо студенти-фармацевти вже вивчали латинські еквіваленти конкретних слів та словосполучень.

Таким чином, враховуючи зазначені психологічні основи оволодіння лексичним матеріалом і специфіку навчання у фармацевтичному вузі, можна виділити такі найважливіші психологічні аспекти запам'ятовування іншомовних лексичних одиниць фармацевтичної сфери студентами-фармацевтами:

• постійне поєднання довільного і мимовільного елементів роботи пам'яті під час навчання іноземної мови є однією з умов успішного засвоєння іншомовного лексичного матеріалу студентами-фармацевтами;

• ефективно запам'ятовується той лексичний матеріал, який безпосередньо пов'язаний з основною діяльністю студента-фармацевта;

• необхідно, щоб запропонована для запам'ятовування іншомовна лексика фармацевтичної сфери викликала інтерес у студента за допомогою використання певних лексичних одиниць в особистісно-орієнтованому матеріалі;

• найбільш продуктивним при запам'ятовуванні іншомовних лексичних одиниць є застосування активних і змістовних способів роботи з лексичним матеріалом, які вимагають інтенсивної розумової діяльності;

• довільне запам'ятовування нових іншомовних лексичних одиниць здійснюється ефективніше при первинній подачі лексичного матеріалу в структурованому і систематизованому вигляді;

• специфіка навчання у фармацевтичному вузі дозволяє систематизувати іншомовний лексичний матеріал фармацевтичної сфери на трьох мовах (іноземною, латинською та українською), що сприяє швидкому запам'ятовуванню іншомовних лексичних одиниць фармацевтичної сфери.

Без сумніву, оволодіння іншомовною лексикою професійної сфери дозволяє спеціалістові обмінюватися інформацією із зарубіжними колегами та задовольняти свої пізнавальні потреби. Реалізація вище зазначених психологічних аспектів дозволить, на нашу думку, підвищити продуктивність запам'ятовування лексичних одиниць і таким чином сформувати необхідний для комунікації лексичний запас фахівця-фармацевта.

Література:

1. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам / В. А. Артемов. – М. : Просвещение, 1969. – 279 с.
2. Бейдер Е. М. Зависимость запоминания языковых единиц от организации учебного материала и способа его введения / Е. М. Бейдер // Лингво-психологические проблемы обоснования методики преподавания иностранного языка в высшей школе. – М. : Высшая школа, 1971. – С. 103.
3. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным язикам / Б. В. Беляев. – М. : Просвещение, 1959. – 175 с.
4. Богатов А. А. Совершенствование обучения студентов лексической стороне устной речи в процессе обсуждения произведений немецкой художественной литературы : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А. А. Богатов. – Владимир : 1989. – 185 с.
5. Важенина В. П. Некоторые вопросы смыслового анализа текста / В. П. Важенина // Проблемы обучения иностранным языкам. – Часть 1. –Владимир : ВГПИ, 1969. – С. 190-208.
6. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: психологическое исследование / А. А. Залевская. – Воронеж, 1990. – 208 с.
7. Зинченко П. И. Непроизвольное запоминание. Избранные психологические труды / П. И. Зинченко. – Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 544 с.
8. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1978. – 159 с.
9. Иванов А. А., Усольцева И. В. Количество повторов при запоминании учебного материала в разных условиях его предъявления / А. А. Иванов, И. В. Усольцева // Труды СГУ. – Вып.82. Гуманитарные науки. Психология и социология образования. – М. : СГУ, 2005. – С. 87-99.
10. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: Пособие для учителей / З. И. Клычникова. – М. : Просвещение, 1983. – 207 с.
11. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.
12. Лурия А. Р. Нейропсихология памяти / А. Р. Лурия. – Том 1. – М. : Педагогика, 1974. – 311 с.; Том 2. – М. : Педагогика, 1976. – 191 с.

13. Рябова А. Ю. Расширение словарного запаса учащихся школ с углубленным изучением иностранных языков на занятиях художественного перевода англоязычных стихотворений : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А. Ю. Рябова. – Владимир, 2006. – 167 с.
14. Смирнов А. А. Проблемы психологии памяти / А. А. Смирнов. – М. : Просвещение, 1980. – 144 с.
15. Lado R. Language teaching. A Scientific Approach / R. Lado. – N.Y. : 1964. – 137 p.
16. Laufer B. What's in a word that makes it hard or easy: some intralexical factors that affect the learning of words / B. Laufer // Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – P. 140-155.
17. Newton J. Task-based interaction and incidental vocabulary learning: a case study / J. Newton // Second Language Research. – Vol. 11. – 1995. – P. 159-177.
18. Schmitt N. Vocabulary learning strategies / N. Schmitt // Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – P. 199-225.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор Морська Лілія Іванівна

Юлия Джепа
(Таганрог, Россия)

К ВОПРОСУ ОБ ОБЩЕКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

В настоящее время отмечается духовный кризис в нашем обществе: утрата прежних нравственных ценностей, обретение новых (жестокость, вещизм и др.). В связи с этим проявляется болезнь духа нации, распространяется пессимизм, безысходность, отчаяние.

Такая тенденция проявляется и в школе. У детей нет веры ни во что, они не знают своих корней, отсутствует чувство коллективизма, нет стремления оказать помощь людям, которые в ней нуждаются, нет доброты и сострадания к ближним, много «отвергнутых» детей из малообеспеченных семей, к которым проявляется жестокость [3].

В «Концепции модернизации российского образования на период до 2010 года» зафиксировано положение о том, что «…общеобразовательная школа должна формировать целостную систему универсальных знаний, учений, навыков, а также опыт самостоятельной деятельности и личной ответственности обучающихся, то есть ключевые компетенции, определяющее современное качество образования»[1].

Несмотря на широкое распространение компетентностного подхода в образовании, все еще не прекращаются споры о соотношении понятий «компетентность» и «компетенция» в образовательной сфере. По мнению С.Е.Шишова и И.В.Агапова, компетенция – это возможность установления связей между знаниями и ситуацией или, в более широком смысле, способность найти процедуру (знания и действия), подходящую для решения проблемы.

В. Колобова и А.Г. Каспаржак трактуют компетенцию как готовность к осуществлению практической деятельности и готовность субъекта эффективно сорганизовать внутренние и внешние ресурсы для достижения цели. И.А.Зимняя определяет компетенцию как внутренние, потенциальные, сокрытые психологические новообразования, которые включают в себя знания, представления, программы (алгоритмы) действий, а также системы отношений. Компетенции проявляются и актуализируются в поведении, деятельности человека. Понятие «компетентность» рассматривается учеными как владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности [2].

По мнению О.Н. Ярыгина существенными признаками компетентности является уровень, определяемый комбинацией следующих критериев:

- уровень усвоения знаний и умений (качество знаний и умений);
- диапазон и широта знаний и умений; способности выполнять специальные задания;
- способность рационально организовать и планировать свою работу;
- способность использовать знания в нестандартных ситуациях (быстро адаптироваться при изменении техники, технологии организации и условий деятельности) [6].

Единого согласованного перечня ключевых компетенций в мировой педагогике не существует. В научной литературе имеются различные перечни таковых. В соответствии с одним из них компетентность включает следующие аспекты:

- смысловой аспект - адекватное осмысление ситуации на основе имеющихся культурных образцов понимания, оценки такого рода ситуаций;
- проблемно-практический аспект – адекватность распознавания ситуации, постановки и эффективного выполнения целей, задач, норм в данной ситуации;
- коммуникативный аспект – адекватное общение с учетом соответствующих культурных образцов общения и взаимодействия.

Очевидно, что формирование ключевых компетенций начинается с детства. И наиболее продуктивным в этом отношении является младший школьный возраст.

Общекультурная компетенция – предполагает знание учеником особенностей национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственных основ жизни человека и человечества, отдельных

народов, а также культурологических основ семейных, социальных явлений и традиций, влияния науки и религии на человека и мир в целом [5].Таким образом, общекультурная компетенция представляет собой совокупность умений, знаний, навыков, элементов культурного опыта, позволяющие ребенку свободно ориентироваться в социальном и культурном окружении.

Целью школьного образования в области формирования общекультурной компетенции, на наш взгляд, является: достижение уровня компетенции, достаточного для ориентации в ценностях культуры, формирования способности самостоятельно оценивать конкретные явления культуры, для овладения методами самообразовательной деятельности.

При всем этом, мы не должны отклоняться от Федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования (п.12.4 Основы духовно-нравственной культуры народов России.) в соответствии с которым ребенок должен обладать следующими основами:

1) готовность к нравственному самосовершенствованию, духовному саморазвитию;

2) знакомство с основными нормами светской и религиозной морали, понимание их значения в выстраивании конструктивных отношений в семье и обществе;

3) понимание значения нравственности, веры и религии в жизни человека и общества;

4) формирование первоначальных представлений о светской этике, о традиционных религиях, их роли в культуре, истории и современности России;

5) первоначальные представления об исторической роли традиционных религий в становлении российской государственности;

6) становление внутренней установки личности поступать согласно своей совести; воспитание нравственности, основанной на свободе совести и вероисповедания, духовных традициях народов России;

7) осознание ценности человеческой жизни [4].

Общекультурная компетенция определяется как «круг вопросов, по отношению к которым ученик должен быть хорошо осведомлен, обладать познаниями и опытом деятельности, это особенности национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственные основы жизни человека и человечества, культурологические основы семейных, социальных, общественных явлений и традиций, роль науки и религии в жизни человека... сюда же относится опыт освоения учеником научной картины мира, расширяющейся до культурологического и всечеловеческого понимания мира»[5; с.18].

Существует множество способов формирования общекультурной компетенции. Нас интересуют, прежде всего, педагогические**.** Общеобразовательная задача заключается в том, чтобы дать учащимся необходимые знания в области культуры, продемонстрировать образцы культуры в различных сферах, а именно:

- социально-экономической;
- политико-правовой;
- в сфере науки, религии;
- экологической;
- эстетической;
- коммуникативной;
- бытовой;
- досуговой и многих других.

Приоритет в формировании общекультурной компетенции отводится воспитательной работе. Известный педагог Н. Е. Щуркова в свете культурологического подхода к воспитанию определяет его как организованное педагогом восхождение ребенка по ступеням культуры через неуклонное повседневное воспроизведение культурных достижений человечества. Именно воспитательная работа создает развивающую среду, эмоционально насыщает, духовно обогащает жизнедеятельность детей и подростков. Формирование общекультурной компетенции происходит на базе общекультурного содержания образования, включающего в себя «основы изучаемых наук, искусств, отечественных и мировых традиций, получивших отражение в учебных предметах и образовательных областях, и выражается в форме понятий, законов, принципов, методов, гипотез, теорий, обрядовых действий, текстовых, художественных и иных произведений, считающихся фундаментальными достижениями человечества» [5; с. 15]. Воспитательная работа, прежде всего, начинается в семье и уровень развития общекультурной компетентности ребенка во многом зависит от заложенного в основу нравственного воспитания.

Формирование общекультурных компетенций младшего школьника является важным звеном воспитательной работы. Младший школьный возраст является сензитивным для формирования мотивов учения, развития устойчивых познавательных потребностей, овладение социальными нормами. Расширение культурно-образовательного пространства в начальной школе осуществляется за счет использования различных источников культуры. Формирование общекультурной компетенции будет обеспечивать не только функцию социально-культурного просвещения, но и вовлечение учащихся младших классов в культурную деятельность. Которая будет способствовать обогащению знаний о культуре, трансформацию этих знаний в нравственно-этические убеждения, нормы м принципы духовной жизни.

Литература:

1. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года //Учительская газета. - 2002. - №31.

2. Ожегов С.И. "Словарь русского языка" (1949, 22-е издание, 1990. - с 1992.
3. Пуйлова М. А. Актуальные проблемы общекультурной подготовки выпускников школ. Вестник Таганрогского государственного педагогического института. Гуманитарные науки. – Таганрог: Изд. центр Таганрог. гос. пед. ин-та. – 2009. - № 2. – 412 с.
4. Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования / М-во образования и науки Рос. Федерации. - М.:Просвещение. - 2010 - 31с.
5. Хуторской А. В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов. Компетенции в образовании: опыт проектирования / под ред. А.В.Хуторского. – М.: Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК». - 2007. - С. 12-20.
6. Ярыгин О.Н. Метаморфозы понятий «компетентность» и «компетенция» в русскоязычной терминологии компетентностного подхода. / е-журнал «Педагогическая наука: история, теория, практика, тенденции развития» / 2010. - № 4.

Научный руководитель: канд. пед. наук, доцент Пуйлова М.А.

Лаззат Дюсембаева
(Астана, Казахстан)

О САМОКОНТРОЛЕ ПРИ РЕШЕНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ И О ВОЗМОЖНОСТЯХ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ

К действию самоконтроля в настоящее время привлечено внимание методистов. Ими предлагаются различные виды заданий и формы проведения уроков, которые способствуют развитию самоконтроля. Представляется, что проблему формирования самоконтроля следует рассматривать исходя из общих позиций педагогической психологии.

Самоконтроль в различных психологических теориях мышления и обучения рассматривается с различных точек зрения. В теории поэтапного формирования умственных действий самоконтроль рассматривается как этап в осуществлении контроля, как переход от внешнего контроля к внутреннему при определенном уровне освоения материала. В этой теории контрольная деятельность рассматривается как деятельность проверки, корректировки исполнительской деятельности, осуществляемой с помощью ориентировочной основы действия. Необходимость в контроле отпадает, когда субъект может контролировать себя сам, осознанно или неосознанно. Неосознанный самоконтроль имеет место, если действие автоматизировано, доведено до навыка.

В ряде теории, изучающих процесс мышления, самоконтроль рассматривается как регуляция осуществляемой познавательной деятельности, как механизм сличения промежуточных результатов с прогнозируемыми окончательными и промежуточными целями, которые субъект выдвигает сам ввиду отсутствия образца для сличения. Согласно этим теориям, процесс мышления состоит не только из операции анализа и синтеза и их производных, но включает порождение потребностей, целей, смыслов. Самоконтроль, согласно этим теориям осуществляется как на этапе получения идеи, плана решения, так и на этапе его реализации [2].

Существует еще одна трактовка контроля как диагностики уровня усвоения материала [3]. В качестве таких уровней могут быть выделены знание – понимание – применение. Контроль при этом как и самоконтроль, осуществляется с помощью специально составленных задач-заданий, соответствующих определенному уровню усвоения.

Рассмотрим, как выделенные точки зрения на Самоконтроль, находят отражение при решении математических задач. При этом задачу мы понимаем в самом широком смысле, как цель, данную при определенных условиях. Любой вопрос, любое задание согласно такому пониманию являются задачей.

При решении любой математической задачи имеют место, ориентировочная основа действия – анализ условия задачи и получения плана решения. Исполнительская часть действия – реализация плана решения и контрольная часть действия – проверка ответа и исследование полученного решения.

В чем заключается деятельность по самоконтролю при анализе условия задачи? При анализе условия, как известно, осуществляется следующая деятельность выделение данных и требований, выяснение смысла терминов, выделение объектов, ситуаций и величин. И их характеризующих, моделирование ситуаций с помощью таблиц, чертежа краткой записи условия задачи.

При этом самоконтроль, осуществляется при пересказе текста задачи своими словами для выяснения, не забыто ли какое либо данное, каждое слово в тексте понято. Если условие задачи моделируется с помощью чертежа, таблицы, то необходимо проверить, каждому ли данному нашлось место в этой модели. Для того чтобы проверить, правильно ли понято условие, можно рекомендовать восстановить текст задачи по краткой записи, модели, чертежу.

Вся эта деятельность направлена на то, чтобы выяснить, что задача понята целиком и правильно, структура задачи выделена и удерживается в памяти. Это обеспечивается обучением учащихся проводить анализ условий задачи.

При выдвижении гипотезы относительно возможного решения самоконтроль, заключается в том, что решающему необходимо доказать себе, что выбор пути сделан правильно: что с помощью выбранной теоремы, правила, приема, определения можно довести решение задачи до логического

конца; что задача подходит под определенный тип, предписание для которого имеется, что выбранная эвристика позволяет наметить ход решения задачи.

Если ситуацию нельзя подвести под известный прием, если использованная эвристика вводит в тупик, необходимо отказаться от намеченного плана и продолжить анализ условия и привлечение новых идей.

Можно ли обучать учащихся самоконтролю на это этапе?

Деятельности самоконтроля на этапе поиска плана решения задачи можно обучать, раскрывая эту деятельность, показывая как учитель выходит из затруднительных ситуаций. Которые возникают при поиске решения задачи.

На этапе реализации полученного решения деятельность решающего состоит в применении выделенных эвристик, приемов, правил, определений, и при этом самоконтроль проявляет себя как пошаговый, пооперационный самоконтроль.

На ранее перечисленных этапах решения задачи самоконтроль проявляет себя как естественная неотрывная составляющая поисковой деятельности, которая может и не осознаваться решающим.

Последнему этапу решения задачи – проверке и исследованию полученного решения присвоен особый статус этапа.

В методике преподавания математике выделены различные формы самоконтроля, проводимые после завершения этапа реализации намеченного плана. Приведем примеры таких форм.

1. Проверка с помощью частного случая. Например, если при решений неравенства получен некоторый числовой промежуток, то можно проверить некоторые конкретные значения переменной из этого промежутка.

2. Проверка совпадения размерности ответа с требованием задачи. Например, при нахождении пути значение скорости умножается на значение времени.

3. Проверка симметричности ответа, если в условий задачи какие-то данные симметричны. Например, если уравнения, входящие в систему, симметрично относительно переменных, то и найденные значения различных переменных должны быть равны.

4. Проверка ответа по здравому смыслу. Например, скорость пешехода не может быть равной 15 км/ч, количество рабочих не может быть дробным.

5. Проверка с помощью грубой прикидки. При этом данные грубо округляются и выясняется порядок возможного результата.

6. Проверка с помощью обратной задачи или с помощью другого способа решения.

7. Проверка текстовых задач, решенных с помощью составления уравнения по смыслу. При этом необходимо, чтобы все промежуточные величины, которые появляются в ходе решения задачи, имели бы смысл при полученном значении переменной.

Формы работы, способствующие формированию самоконтроля:

- Использование КСО (коллективного способа обучения);
- Написание самостоятельной работы с последующим сравнением с образцом;
- Исправление ошибочно выполненных действий при использовании правил, предписаний, теорем, определений.

Литература

1. Вигоградова Л.В. Методика преподавания математики в средней школе/ Вигоградова Л.В. - ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 252 с.: ил. – (Здравствуй школа!).
2. Рогов Е.И. настольная книга практического психолога в образовании. М.: Владос, 1995.
3. Гладкий А.В, как работать с одаренными детьми.// математика в школе.1993.№2.
4. Саранцев Г.И. методика преподавания математике в школе :Учеб. Пособие для студентов мат. спец. пед. вузов и ун-тов / Саранцев Г.И. – М.: Просвещение, 2002. – 224 с.: ил. – ISBN 5-09-010148-5

Сауле Жубакова, Мадина Букеева
(Астана, Казахстан)

АКТУАЛЬНОСТЬ РАЗВИТИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО САМОСОЗНАНИЯ У СТУДЕНТОВ

Казахстан – очень молодая страна, и не только потому, что нашей независимости всего 20 лет. Молодо ее население: более половины (52%) числа жителей страны еще не перешагнули тридцатилетний возрастной рубеж. Молодежь современного Казахстана – это принципиально новое поколение, выросшее в условиях разрушения старой системы, кардинальных и крайне трудных реформ в политике, экономике и социальной сфере. Именно молодое поколение будет определять будущее нашей республики в 21 веке. И не случайно одно из Посланий Президента Нурсултана Назарбаева народу названо «Построим будущее вместе!» - все стратегические цели его политики адресованы в первую очередь молодежи.[1]

Нынешнее Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 25.12.2012 г. описывает стратегию Казахстана 2050, новый политический курс состоявшегося государства. Главной целью, которой является войти в число 30-ти самых развитых государств мира. Одним из приоритетных направлений является новый казахстанский патриотизм – как основа успеха нашего

многонационального и многоконфессионального общества. Ведущая цель данного направления – сохранить и укрепить общественное согласие. Н.А. Назарбаев указывает, что фундамент казахского патриотизма есть равноправие всех граждан и их общая ответственность за честь Родины.[2]

Обретение Казахстаном государственного суверенитета поставило перед обществом задачу воспитания патриотизма у подрастающего поколения. Ведь патриотизм не заложен в генах, это не наследственное, а социальное качество, которое формируется всей окружающей действительностью. Это одно из наиболее глубоких человеческих чувств, являющихся духовным фундаментом общественного и государственного развития, опорой жизнестойкости страны и залогом ее конкурентоспособности в глобализованном современном мире[3]

Для нашего многонационального государства идея патриотизма особенно важна, она объединяет людей, помогает строить единую, устремленную в будущее страну.

Патриотизм выступает как общечеловеческая ценность, определяющая отношение общества и личности к реально существующей сфере их жизнедеятельности, которая может быть присвоена в процессе деятельности человека, сформирована в его внутренней системе ценностей.

Понятие «патриотизм» фиксирует систему субъект - объектных и субъект- субъектных отношений личности к самому себе, к Родине, а точнее к ее природе, культуре, достижениям в различных сферах деятельности, ее прошлому, настоящему, будущему, а также к своим соотечественникам как творцам и создателям всего этого.

Патриотизм как качество личности может стать критерием оценки сущности и всей жизни человека. Образуя морально - нравственные основы развития человечества, патриотизм предстает как аксиологическая форма развития личности.[4] В связи с чем, важно развивать у личности ответственность за свое поведение, образ жизни перед народом, страной, так как патриотизм начинается с самого с себя.

Рассматривая самосознание как часть сознания личности, можно исходить из того, что оно обладает спецификой, позволяющей выделять его как особый феномен. Если сознание человека направлено преимущественно на внешние предметы, то самосознание – это процесс, предполагающий выделение своего сознания в качестве носителя определенной активной позиции по отношению к миру. Таким образом, выступая самостоятельным феноменом, самосознание может рассматриваться не только как простая составляющая сознания человека, но больше, как та его часть, через которую, как призму, формируется и определяется его отношение к окружающему миру.

В соответствии с вышесказанным, можно утверждать, что патриотическое самосознание выполняет важнейшую роль в становлении патриотического сознания личности.

Мы согласны с утверждением Лавровой Т.В., что патриотическое самосознание представляет собой сложное динамическое образование личности, интегрирующее в себе процесс и результат построения личностью образа «Я - патриот» на основе сознания и оценки своего отношения к Родине, соотечественникам, к самому себе как представителю своего Отечества.[4, с. 399]

Патриотическое самосознание является относительно поздним продуктом развития личности, по сравнению с сознанием, и наиболее интенсивно развивается в юности. В связи с чем, развитие патриотического самосознания наиболее интенсивно необходимо осуществлять в студенческом возрасте.

Истоки патриотического воспитания лежат в культурных (летописных) памятниках от Бумына, Билге Естеми, Култегина, Тонукок кагана. Формирование патриотических чувств у подросткового поколения является важнейшей проблемой воспитания в культурном наследии аль-Фараби, Ж.Баласагуни, А. Байтурсынова, М. Жумабаева и др. Различные аспекты патриотического воспитания в современном Казахстане рассматривались в трудах философов, историков, педагогов, психологов, социологов, культурологов: Бержанов К., Ильясова А.Н., Кошенова Р.Н., Кунантаева К.К., Алимбеков А., Куанышев Т.Ш., Майназаров У.Л., Магауова А.С., Калыбекова А.А., и др. Так, этнопедагогические аспекты патриотического воспитания учащейся молодежи раскрываются в исследованиях Узакбаевой С.А., Кожахметовой К.Ж., Менлибаева К.Н., Иманбаевой С.Т., Хайрулина Г.Т., Толеубековой Р.К., Кошербаевой А.Н., Джанабаевой Р.А. и др. Во взаимосвязи патриотического воспитания с нравственным, в трудах Калюжного А.А., Ажибековой З.К., Калиева С., Жарикбаева К.Б., Кожахметовой К.Ж., Ким В.А., Мукановой Б.И., Нургалиевой Г.К., Трифонова С.А., Узакбаевой С.А., Хан Н.Н., Хмель Н.Д. и др.. Во взаимосвязи патриотического воспитания с политическим в трудах Жампеисовой К.К., Гуляевой, Жубаковой С.С., Пралиева и др.

Непосредственно патриотическому воспитанию учащихся посвящены следующие труды: Бейсембаевой А.А. «патриотическое воспитание старшеклассников средствами казахского героического эпоса» 2004 г., Имангуловой Т.В. «Патриотическое воспитание старшеклассников средствами религиозного краеведческого компонента (на примере предмета география)» 2009 г. Однако изучение проблемы развития патриотического самосознания студентов в современных условиях отсутствует. Анализ литературы показывает, что проблема патриотического воспитания изучалась в разных аспектах, но в основном направлена лишь на формирование отдельных качеств патриота, а этого на наш взгляд недостаточно. Необходимо развивать патриотическое самосознание студенческой молодежи в процессе патриотического воспитания. В связи с чем, мы и определяем проблему развития патриотического самосознания у студентов в современных условиях.

Но современные условия развития общества, в целом, являются, на наш взгляд, неблагоприятными для формирования и дальнейшего развития у молодого поколения патриотического

самосознания на основе высоких гражданских идеалов. Существует ряд факторов, которые указывают на данное положение:

- В настоящее время общество переживает духовный кризис;
- Полностью дискредитированы понятия общего блага и социальной справедливости;
- Разработка и внедрение национальной идеи, которая может помочь преодолеть духовный кризис и консолидировать общество, дает результаты, но этого мало;
- Падение общественной морали, которая не может быть остановлена без приоритетного внимания государства к воспитанию подрастающего поколения.

А особенно студентов, потому что это быстрая «обратная связь» с государством. Деятельность образовательных учреждений для осуществления либеральной модели обучения (гуманистический характер образования, приоритет человеческих ценностей, свободы и плюрализма в образовании), позже показала свои недостатки. Очень скоро стало ясно, что в этой модели образования не имеет особого значения духовно-нравственное развитие человека в процессе обучения. Которая показывает общее состояние социальной среды: высокий уровень дифференциации, деградация коллективистских принципов и моделей поведения, отчуждение людей от гражданских идеалов и общественных ценностей. Это говорит о том, что моральное воспитание личности не может рассматриваться в отрыве от социальных ожиданий прав и возможностей для самореализации.

Так же следует сказать о том, что на практике работа по патриотическому воспитанию подрастающего поколения оставляет желать лучшего, во многих учебных заведениях воспитательная работа ведется бессистемно, от случая к случаю, нецеленаправленно, поэтому она не всегда дает положительные результаты. В ряде случаев преподаватели сообщают лишь определенный круг знаний, не стремятся превратить их в твердые научные убеждения.

Все вышеупомянутые факторы препятствуют развитию гражданско- патриотического сознания. Остановить негативные тенденции духовно-нравственного разложения общества может совершенствование системы воспитания, в частности, воспитания патриотизма у студенческой молодежи; внедрение идеи правового государства, распространение ценностей гражданского общества.

Для продвижения в осознании чувства патриотизма у студентов необходимо знать содержательное наполнение структурных компонентов патриотического самосознания будущих специалистов. Когнитивный компонент, по-нашему мнению, представляет собой совокупность следующих показателей: система представлений о себе как гражданине, осознание своих личностных качеств, возможностей как субъекта служения Отечеству; система представлений о себе как будущем профессионале, добросовестно выполняющем свои обязанности; соотнесение своих личностных качеств, возможностей с интересами государства, общества, коллектива; соотнесение своей профессиональной миссии с актуальным социальным заказом; знание патриотических идеалов, символов, смыслов и стремление к познанию Отечества.

Показатели эмоционально-ценностного компонента: система установок к себе как гражданину, как к субъекту служения Отечеству; осознание переживания своих эмоций по отношению к близким, к месту рождения и проживания, к Родине; осознание идентичности с Родиной.

Показатели действенно-волевого компонента: готовность к самостоятельному, осознанному выбору линии поведения, отношений и деятельности на благо Отечества; готовность к осознанному выбору стратегии и тактики патриотического самовоспитания; самоуправление (саморегуляция и самоконтроль) патриотического поведения; забота о собственном здоровье, как генофонде нации, готовность к самосовершенствованию как гражданина Казахстана; готовность к профессиональному самосовершенствованию себя как воспитателя - патриотизма.

И рефлексивно-оценочный компонент включает следующие показатели: способность ориентироваться в своем внутреннем мире; оценка себя как гражданина; осознание своих сильных и слабых сторон.

Таким образом, изучение проблемы развития патриотического самосознания у студентов в процессе обучения и воспитания в условиях вуза позволит выявить научно-педагогические основы осуществления данного феномена, для того, чтобы занять должное место на практике.

Литература:

1. Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана от
2. Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана от 25.12.2012 г.
3. Б. Жумагулов Патриотизм – путеводная звезда молодых//казахстанская правда, 2011 г.
4. Лаврова Т.В. Структура патриотического самосознания// Профессиональное образование в условиях перехода на инновационный путь развития: проблемы и перспективы: сборник научных статей / под ред. Л.Б. Набатовой, А. В. Черных. – Ульяновск: УлГПУ, 2008. 399 с.

Научный руководитель:
к.п.н., доцент Жубакова Сауле Сайбулатовна.

Леніна Задорожна-Княгницька
(Маріуполь, Україна)

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ ПРАКТИКИ В ЯКОСТІ ЗАТУПНИКА ДИРЕКТОРА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МАГІСТРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 8.18010020 - «УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ»

Практична підготовка магістрів є невід'ємною складовою процесу підготовки фахівців з управління загальноосвітніми закладами в університеті й проводиться в загальноосвітніх навчальних закладах будь-якої форми власності, що відповідають вимогам програми практики. Вагомим її елементом є педагогічна практика в якості заступника директора загальноосвітньої школи, що розглядається як початковий елемент неперервної практичної підготовки та охоплює спектр питань другого рівня управлінського циклу (рівень заступників директора з навчальної та виховної роботи). Зміст і програма зазначеної практики відповідає навчальному плану підготовки магістрів за спеціальністю 8.18010020 «Управління навчальним закладом» і містить у собі 2 кредити (72 години). Термін практики - 2 тижні.

Програма зазначеної педагогічної практики містить завдання, які дають можливість узагальнити знання, практичні вміння та навички на базі конкретного загальноосвітнього навчального закладу, оволодіти професійним досвідом, перевірити готовність майбутнього фахівця до самостійної трудової діяльності. Вона передбачає вивчення особливостей організації системи внутрішнього шкільного управління, посадових обов'язків заступника директора з навчально-виховної роботи, нормативної бази його діяльності, а також виконання самостійних завдань, що стосуються прийняття управлінських рішень у тих чи інших ситуаціях, які виникають у процесі управління навчальним закладом.

Очікуваними результатами практики є оволодіння магістрами комплексом професійних умінь та навичок, серед яких найбільш значущими виступають наступні:

- знання: сутності процесів управління загальноосвітнім закладом, їх психолого-педагогічних основ; шляхів удосконалення управлінської майстерності заступника директора й способів самовдосконалення; нових технологій управління педагогічним колективом; методів управління та організаційних форм управлінської діяльності; наукових основ організації процесу управління загальноосвітнім закладом; специфіки діяльності заступника директора з навчально-виховної роботи у навчальних закладах-комплексах «дитячий садок-загальноосвітня школа»;

- уміння: проектувати, конструювати, організовувати й аналізувати управлінську діяльність в якості заступника директора з навчально-виховної роботи; планувати навчальні заняття відповідно до навчального плану закладу й на основі його стратегії; розробляти й проводити різні за формою управлінські заходи (наради, круглі столи, засідання творчих лабораторій, семінари тощо); відбирати й використовувати відповідні методи (організаційні, психологічні, фінансові, нормативні тощо) для побудови ефективної взаємодії з педагогічним колективом; аналізувати навчальну й навчально-методичну літературу й використовувати її для формування власного стилю управлінської взаємодії; організовувати навчально-виховну діяльність педагогів, управляти нею й оцінювати її результати; застосовувати основні методи об'єктивної діагностики діяльності вчителів, вносити корективи в процес управління з урахуванням даних діагностики; створювати й підтримувати психологічну атмосферу, що сприяє досягненню цілей навчального закладу.

Завданням поточного контролю з педагогічної практики в якості заступника директора з навчально-виховної роботи є перевірка виконання магістром поточних завдань практики, здатності використовувати набуті протягом теоретичної підготовки знання в конкретній ситуації у межах управлінського циклу, розробки й використання форм та методів управління діяльністю педагогічного колективу в межах виконання обов'язків заступника директора загальноосвітнього закладу. Відповідно об'єктами поточного контролю виступають: виконані магістрами завдання з практики, представлені у відповідних письмових матеріалах; процес аналітико-діагностичної діяльності магістра; дотримання магістром вимог щодо структури, змісту, оформлення, графіку виконання, подання на перевірку та захисту звіту з педагогічної практики.

Завданням підсумкового контролю є перевірка результатів проходження магістрами педагогічної практики, систематизація й узагальнення набутих знань, вмінь і навичок. Об'єктами такого контролю є: звітні матеріали з педагогічної практики; презентація кожним магістром результатів педагогічної практики, доповідь про апробацію здійсненої методичної розробки на практиці, здатність обґрунтовувати та відстоювати свою точку зору, відповідати на запитання.

До змісту практики входять завдання, що розподілені на два змістові модулі – обов'язковий та вибірковий. Завдання обов'язкового модуля виконуються магістрами, які не мають досвіду роботи на керівних посадах у закладах освіти. Вибірковий модуль є основним комплексом завдань для магістрів, які обіймають керівні посади в навчальних закладах (директори шкіл, заступники директорів шкіл з навчально-виховної роботи, завідувачі дошкільними закладами). Зміст практики представлено як послідовне виконання магістрами завдань чітко визначених її етапів – організаційно-методичного, діяльнісно-операційного, контрольно-оцінювального, аналітико-результативного.

Завданням організаційно-методичного етапу як обов'язкового, так і вибіркового модуля практики є підготовка до її проходження, що передбачає:

- участь в установчій конференції та методичному семінарі з питань організації педагогічної практики;

- складання індивідуальної програми практики та її затвердження;
- ознайомлення з нормативними документами щодо діяльності закладу освіти, особливостями організації навчально-виховного процесу, інструктивно-методичною базою діяльності заступника директора з навчально-виховної роботи, вивчення його посадових обов'язків.

Діяльнісно-операційний етап ***обов'язкового модуля*** практики має за мету формування умінь та навичок управлінської діяльності в межах функціональних обов'язків заступника директора з навчально-виховної роботи. Він передбачає:

- спостереження за діяльністю заступника директора з навчально-виховної роботи протягом робочого дня; дослідження особливостей планування його роботи протягом поточного навчального року, місяця, тижня, оперативне планування роботи;
- складання власної циклограми діяльності на посаді заступника директора з навчально-виховної роботи;
- відвідання та аналіз двох організаційно-педагогічних та методичних заходів проведених заступником директора бази практики;
- виконання обов'язків помічника заступника директора з навчально-виховної роботи.

Діяльнісно-операційний етап ***вибіркового модуля*** має своїм завданням удосконалення вмінь та навичок управлінської діяльності в межах функціональних обов'язків заступника директора з навчально-виховної роботи й передбачає:

- вивчення досвіду роботи заступника директора іншого навчального закладу, її порівняння з власною діяльністю та опис у щоденнику практики (оформлюється у довільному вигляді);
- відвідання та аналіз традиційних організаційно-педагогічних та методичних заходів, організованих та проведених заступником директора інших навчальних закладів;
- проведення факторно-критеріального аналізу власної управлінської діяльності в колективі колег;
- самостійну розробку та проведення нетрадиційного організаційно-педагогічного чи методичного заходу, його самоаналіз;
- участь у засіданні творчих лабораторій, шкіл передового педагогічного досвіду, круглих столах, семінарах з питань організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах.

Основним завданням контрольно-оцінювального етапу є оцінювання базами практики діяльності магістрів, підготовка звітної документації, аналізі та самоаналізі практичної підготовки. Зазначений етап містить у собі:

- попереднє обговорення з керівником бази практики результатів її проходження;
- підготовку звітних матеріалів із практики, аналіз результативності діяльності заступника директора з навчально-виховної роботи бази практики;
- здійснення самоаналізу діяльності протягом практики.

У межах аналітико-результативного етапу керівниками здійснюється аналіз результативності педагогічної практики, оцінка та самооцінка магістрами рівня сформованості власних умінь та навичок щодо реалізації основних функцій заступника директора з навчально-виховної роботи. У межах етапу передбачається виконання магістрами наступних видів робіт:

- підготовка до презентації портфоліо;
- участь у підсумковій конференції за результатами педагогічної практики;
- формулювання рекомендацій щодо вдосконалення організації педагогічної практиці на посаді заступника директора з навчально-виховної роботи.

Таким чином, зміст практики є диференційованим та враховує наявність базового управлінського досвіду кожного магістра, що виявляється в межах діяльнісно-операційного етапу.

Після закінчення терміну педагогічної практики в якості заступника директора з навчально-виховної роботи магістри звітують про виконання програми. Документом, що визначає успішність проходження практики є звіт про виконання програми практики і щоденник про проходження практики, що оформлюється за загальними вимогами щодо наукових звітів та має бути конкретним, стислим містити ілюстративний матеріал, тобто унаочнювати конкретні результати виконаних на практиці завдань, відомості про виконання магістром усіх розділів програми практики та індивідуального завдання, що пов'язане з його організаційною та аналітичною роботою. Обов'язковим є наявність висновків та пропозицій, яких вимагає зміст завдань. Окрім звіту магістр заповнює щоденник, який є його основним документом під час проходження практики.

Керівник бази практики після перевірки звіту і щоденника пише відгук про діяльність магістра за результатами його практики і оцінює його роботу.

Захист практики відбувається на підсумковій конференції перед комісією у складі не менше 2-х осіб. До складу комісії по захисту входять керівники практики, викладачі кафедри. Під час захисту звіту магістр повинен представити презентацію результатів проходження практики, розповісти про апробацію запропонованої методичної розробки вибраної теми на практиці, дати характеристику проведеним заняттям, а також дати відповіді на зауваження керівника.

За результатами захисту звіту виставляється диференційований залік. Оцінка з практики вноситься до заліково-екзаменаційної відомості та до індивідуального навчального плану магістра.

Література:

1. Атестація і самоатестація загальноосвітніх шкіл / М.І.Сметанський, В.М.Галузак та ін. - Вінниця: Книга-Вега, 2002. - 320 с.

2. Грицай Ю.О. Теорія та практика управління сучасною школою: Навч. Посібник / Ю.О.Грицай. - Миколаїв: Вид-во МДПУ, 2002. - 256 с.
3. Соколова І.В. Методичні рекомендації з педагогічної практики: в якості заступника директора з навчально-виховної роботи за напрямом підготовки 1801 – специфічні категорії, спеціальністю 8.18010020 - «Управління навчальним закладом / І.В.Соколова, Л.В.Задорожна-Княгницька. – Маріуполь, МДУ. – 28 с.
4. Тевлін Б. Довідник завуча: штурманом шкільного корабля / Б.Тевлін. - К.: Редакція загально педагогічних газет, 2004. - 127 с.

Шолпан Ибраева
(Астана, Казахстан)

РАЗВИТИЕ ДУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Во Втором международном Конгрессе ЮНЕСКО подчеркнуто, что XXI век принесет с собой радикально иную экономику и общество, а это неизбежно окажет влияние на техническое и профессиональное образование, которое призвано обеспечить мост в будущее посредством качественной подготовки квалифицированных специалистов.

В последнее годы, данная тенденция затрагивает нашу страну, предъявляя повышенные требования к подготовке квалифицированных кадров. В ходе республиканского семинара «Дуальная система: опыт и перспективы внедрения» в Караганде министр образования и науки Б. Жумагулов рассказал что преимуществом дуального обучения является обеспечение высокого процента трудоустройства выпускников, так как они полностью отвечают требованиям работодателя. Обучение максимально приближено к запросам производства. Примечательно, что участником дуального обучения может быть самая маленькая группа, в которой достигается высокая мотивация получения знаний, формируется психология будущего работника.

Для этого разработаны программы дуального обучения в профессиональной академии для профессиональных высших школ, университетов. Такие программы комбинируют теорию и практически апробированные ноу-хау. Суть преобразований сводится к тому, что дуальные знания студенты получают в двух различных учебных заведениях: практические фазы обучения проходят на предприятии, теоретические знания – образовательных учреждениях, институтах или академиях. Чередование практики и теорий продолжается в течение всего процесса обучения. Этим дуальная система и отличается от классической, то есть, более высоким содержанием знаний и навыков.

Дуальные системы обучения в первую очередь используются в таких областях, как техника, экономика и социальное обеспечение. При этом спектр специальностей охватывает машиностроение, инженерное дело, строительство, индустрию недвижимости, менеджмент туризма и социальный менеджмент. Не практикуется дуальное обучение в таких областях, как искусство и гуманитарные науки [1, с.12].

Так например, в Германии учебные профессии в рамках дуальной системы утверждаются в тесном сотрудничестве между федерацией, регионами и социальными партнерами. Сама профессиональная подготовка ориентируется на требования рынка труда и обеспечивает молодежи – благодаря широкой специальной квалификации – профессиональную мобильность.

В зависимости от профессии обучение длится от 2 до 3,5 лет. Ученики на предприятии получают денежное вознаграждение от данного предприятия. Финансирование системы осуществляется предприятиями и государством. Дуальная система отличается от чисто школьного профессионального обучения, практикуемого во многих странах, двумя характерными признаками: 3-4 дня в неделю обучение проходит на предприятии и 1-2 дня – в профессиональной школе.

Обучение на предприятии входит в компетенцию федерации. Обучение в профессиональной школе – компетенция соответствующего региона.

Обучение на предприятии осуществляется в условиях, отвечающих современным техническим требованиям, на современных станках и оборудовании. Крупные предприятия организуют обучения собственных учебных мастерских и непосредственно на рабочих местах. На мелких предприятиях ученики обучаются сразу на рабочем месте.

Дуальная система постоянно совершенствуется благодаря новым учебным профессиям в новых сферах трудовой деятельности и модернизации организации профессиональной подготовки по уже существующим профессиям. В последние годы новые учебные профессии появились прежде всего в сфере информационных технологий и СМИ [2, с.37].

С самого начала этот тип обучения тесно связан с практикой. Поэтому сразу после окончания вуза выпускник может предъявить потенциальному работодателю многолетний опыт работы по специальности. В финансовом отношении студент, обучающиеся по дуальной учебной программы более независим, так как получает небольшую заработную плату уже во время обучения. Однако на теоретическую подготовку он затратил гораздо меньше времени, чем его сверстники, обучавшиеся по классическим учебным программам. Недостатком системы является и то, что процесс обучения организован очень интенсивно и времени на углубленное изучение предметов отведено недостаточно. Студенты не имеют каникул, вместо этого им предоставляются выходные дни в счет отпуска [3, 13].

Дуальная система в учреждениях образования требует педагогов нового формата – педагогов тьюторов с акмеологическим вектором профессиональной направленности. О дальнейшем развитии системы образования в дуальном формате можно сказать следующее: с одной стороны, необходимо сохранить сложившуюся систему образования, реализующую преемственность принципов «от простого – к сложному», а с другой «от общего – к частному».

Концепция дуальной системы образования позволяет иначе подойти к вопросу профессиональной подготовки педагога.

Прежде всего на этапе первичной профориентации при определении направления будущей профессиональной деятельности в педагогической сфере нужно исходить из трех основных мотивов принятия решения:

- эгоистический;
- прагматический;
- идеалистический.

Эгоистический мотив обусловлен стремлением субъекта к удовлетворению потребностей в установлении новых контактов, в рамках которых обеспечивается большая свобода в поведении, меньшая степень ответственности, ослабление морально-этических ограничений.

Прагматический мотив обусловлен стремлением соответствовать общепринятым нормам и правилам, а также желанием сформировать образовательные, общекультурные и профессиональные компетенции будущей жизненной траектории.

Идеалистический мотив обусловлен стремлением изменить окружающий мир в соответствии с собственными представлениями о добре, порядочности, чести, справедливости, целесообразности.

Вывести профориентационную работу на новый уровень, соответствующий темпам изменений окружающей среды, настоящим и перспективным вызовами, по отношению к педагогической деятельности, – значит решать образовательные и воспитательные задачи с существенным опережением.

Определяя в общем виде суть дуальной системы подготовки, следует отметить, что она усиливает практическую направленность подготовки специалистов путем интеграции в учебный процесс большого объема производственной практики, что значительно повышает профессиональную мобильность выпускников. Вместе с тем, внедрение дуальной системы предусматривает принципиальное изменение организации учебного процесса, в основе которого рациональное сочетание в течение всего учебного года теоретической подготовки и расширенной производственной практики на предприятиях и в организациях.

Различия традиционной и дуальной системы на момент внедрения, наблюдалась в следующем:

- в среднем на 25-30% на 3 и 4 курсах сократился объем аудиторных лекционных и практических занятий. Одновременно увеличивается объем производственной практики;
- внедряется принцип индивидуализации практической подготовки и приближенности ее содержания к реальным условиям хозяйствующих субъектов, которые проявляется в максимальной ориентации заданий на практику, курсовых и дипломных работ на условия хозяйствования и требования предприятий и организаций – будущих потенциальных мест трудоустройства выпускников [5, с.25].

Основу содержательной части учебных планов специальностей, переведенных на дуальную систему подготовки определили два фактора:

- содержание государственного стандарта РК по специальностям, определяющее уровень обязательной подготовки и основные требования к качеству подготовки по каждой специальности;
- специфика содержания труда современных специалистов: бухгалтеров, финансистов, экономистов-менеджеров и т. д., определяющая состав знаний, умений и навыков, которыми должен владеть конкретный специалист.

Преимущества дуальной системы подготовки специалистов стали очевидны уже при первом выпуске студентов, обучавшихся по данной системе: более высокие результаты по итогам государственной аттестации, итогам защиты дипломных работ и расширение диапазонов трудоустройства.

Опрос руководителей практики от предприятий показал, что они оценивают дуальную систему подготовки выше традиционной. При приеме на работу предпочтение отдают выпускнику, обучавшемуся по дуальной системе.

В условиях становления рыночной экономики и подготовки кадров новой формации дуальная система стала гибким, эффективным механизмом подготовки специалистов в новых условиях хозяйствования.

Во многих организациях ТиПО внедряются элементы дуального обучения в подготовке кадров для сельскохозяйственной, транспортной, металлургической, машиностроительной, нефтегазовой, химической и горнодобывающей отраслей. Сами работодатели будут участвовать в разработке профессиональных стандартов. В рамках проекта «Модернизация технического и профессионального образования» совместно с Всемирным банком ведется разработка профстандартов по 147 приоритетным специальностям ТиПО. Данные стандарты станут основой Национальной квалификационной системы.

При этом в настоящее время ведется разработка профстандартов по 5 педагогическим специальностям ТиПО: «Дошкольное воспитание и обучение», «Профессиональное обучение», «Начальное образование», «Основное среднее образование», «Технология». Также на базе «KazEnergy», Республиканской ассоциации горнодобывающих и горно-металлургических предприятий и

Казахстанской туристской ассоциацией ведется работа по созданию независимых центров подтверждения квалификации специалистов [6, с.17].

Таким образом, для развитие системы образования Казахстана в дуальном формате необходимо решат следующие задачи:

- в каждом регионе и отрасли четко определить перечень специальностей, по которым возможно применение дуальной системы обучения;
- необходимо определить перечень базовых предприятий, готовых стать партнерами по внедрению дуальной модели образования, выработать требования к предприятиям, имеющим возможность внедрения дуальной системы обучения;
- разработать совместно с отраслевыми советами, объединениями работодателей рекомендации для предприятий по внедрению дуальной модели обучения;
- обеспечить создание или выделение на предприятиях ученических мест, учебных полигонов и мастерских для обучения по дуальной системе.
- Управлениям образования заключить договора с предприятиями по обеспечению до 60-70% учебного времени на практику на предприятиях.
- ввести обязательную (один раз в год) стажировку преподавателей специальных дисциплин и мастеров производственного обучения на курсы повышение.
- подготовка будущих педагогов профессионального образования к организации и методике преподавания дуального образования.

Литературы:

1. Глайсснер О.Ю. «Система высшего образования в Германии: великое множество путей»// Журнал «Alma mater», №10, 2008 г., стр.59-60.
2. Аникеев А.А., Артуров Е.А. «Современная структура образования в Германии»//Журнал «Alma mater», №3, 2012г., стр.67-68.
3. Мисиков Б. «Современный вуз: дуализм целей»//Журнал «Высшее образование в России», №11, 2006 г., стр.167-168.
4. Камербаев А.Ю, Кашук Л.И. «Для подготовки кадров новой формации»// Журнал «Современное образование», №2 (86) 2012 г., стр.55-57.
5. Полянин В.А. «Образовательная система дуального формата и профессиональное самоопределение педагога»// Журнал «Образовательные технологии», № 2, 2010г., стр.68-96.
6. Пресс-служба Министерства образования и науки РК для сайта Pm.kz.

Научный руководитель: д.п.н. Абдикаримулы Болат

Татьяна Иванова
(Таганрог, Россия)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОМУ ОБУЧЕНИЮ

В современных педагогических исследованиях определен комплекс личностных качеств, нормативно характеризующих учителя. Одни ученые личностные качества учителя определенным образом систематизируют (А.В. Барабанщиков, Ф.Н. Гоноболин, В.С. Ильин, В.А. Сластенин, А.И. Щербаков и др.), другие рассматривают личностные качества педагога не в системе и совокупности, а рядоположенно (О.А. Абдуллина, Н.В. Кузьмина, И.К. Тарасенко, М.Ф. Фатхулин, Я.Г. Якобсон и др.). При выделении тех или иных личностных качеств учителя вышеназванные авторы, к сожалению, не обосновывают свои концептуальные подходы.

Е.В. Бондаревской и Т.Ф. Белоусовой разработано представление о системе профессионально-значимых качеств педагога, характеризующих его педагогическую культуру. Наиболее важное значение среди них имеют такие качества, как убежденность, общительность, интеллектуальность, сдержанность, деликатность, выдержка, чувство юмора, педагогический такт, любовь к детям, доброта.

Ранговая оценка личностных качеств учащимися старшеклассниками, которую провели вышеназванные исследователи, показала, что школьники больше всего ценят доброжелательность, тактичность, вежливость, энергичность, эмоциональность, чуткость, понимание, увлеченность педагога своим делом [1, с. 78].

Если обратиться к зарубежному опыту, то можно увидеть, например, что американских педагогов волнуют следующие вопросы: «Каким должен быть учитель?», «Какие черты характера должны быть присущи ему?», «Как нужно строить процесс обучения в высшей педагогической школе, чтобы сформировать у будущего учителя личностные качества, необходимые американскому обществу?» Исследования показывают, что у большинства американских студентов педагогических колледжей и университетов занижено чувство ответственности, отсутствует чуткость, нет выдержки, они недостаточно подготовлены к проведению самостоятельных исследований и т.п. [2].

А что же ценят американские школьники в своих учителях? Оказывается, в учителе их привлекает эрудиция, веселый нрав, дружеский, доверчивый стиль взаимоотношений, выдержка, умение во время уйти «в тень» и др.

Какие качества им не нравятся в учителе? Это грубость, пессимизм, необоснованная строгость, недоброжелательность, злорадство, раздражительность, эгоизм, высокомерие [3].

Как видим, детям в нашей стране и в США в учителе импонируют одни и те же качества личности учителя, без которых ему невозможно решать новые педагогические задачи, в частности, если говорить о нашей стране, задачи личностно-ориентированного обучения учащихся.

Современная образовательная ситуация объективно требует от учителя осознания необходимости собственного профессионального развития. В этом плане существует своего рода противоречие: профессиональную подготовку осуществляют внешние (по отношению к человеку) структуры (институты, университеты), однако профессиональное становление человека в основном является результатом его собственного, внутреннего, так сказать, развития, результатом которого профессионализм становится ценностью личности.

Ряд исследований свидетельствуют, что многие учителя чувствуют себя нереализованными, что учительская профессия занимает одно из первых мест по заболеваемости неврозами. На основании этого можно предположить, что в педагогической деятельности мало места отводится личности учителя, не говоря уже о ее развитии. В этой связи можно говорить о рассогласовании личностного и профессионального факторов, а иногда даже о конфликте между личностью учителя и характером его профессиональной деятельности.

Выход заключается в понимании того, что личное и профессиональное представляют собой части единого процесса профессионального развития учителя. В этом процессе профессиональное пространство является одной из сфер реализации личности учителя, а личное – источником проблематизации и обновления профессиональной деятельности; личное пространство «отвечает» за индивидуальность человека, профессиональное – за вовлечение человека в социокультурный контекст [4].

Исходя из результатов психолого-педагогических исследований проблемы и изучения опыта передовых учителей, ученые говорят о необходимости морально-волевой саморегуляции поведения, которая должна стать профессиональной необходимостью каждого учителя, работающего в современных условиях.

Е.В. Бондаревская рассматривает нравственную саморегуляцию педагогического поведения как существенную характеристику педагогической деятельности [1].

Саморегуляция деятельности и саморегуляция личности достигают наивысшей точки в период профессионального становления личности, когда личность в наибольшей степени заинтересована в результатах своей деятельности и в реализации возможностей в отношениях, складывающихся в процессе этой деятельности. Для учителя - это отношение к педагогической профессии, любовь к детям, взаимоотношения в педагогическом коллективе, взаимоотношения с родителями, отношение к себе как субъекту деятельности.

Существо личностной саморегуляции состоит в приведении своего поведения в соответствие с нормами общественной и профессиональной морали. Отсюда нравственная саморегуляция – это процесс, характеризующий способность личности приводить свое поведение в соответствие с общепризнанными моральными нормами, оценками и профессиональными требованиями. Если нравственная саморегуляция имеет место, то это означает, что личность активно разбирается в оказываемом на нее влиянии среды и вырабатывает собственное отношение к выбору личных поступков. Исходя из целостного подхода к формированию личности, Е.В. Бондаревская выделяет механизм нравственной саморегуляции поведения, в структуре которого взаимодействуют: нормативный, оценочный, регулятивный и деятельностно-педагогические компоненты [1, с. 98.].

Самосознание занимает особое место в нравственной саморегуляции будущего учителя. Чтобы осознать себя и значение своих действий, необходимо знать себя, свои способности, качества характера и т.д. Но самосознание – это еще и способность управлять своим поведением, овладевать навыками самоконтроля, самообладания, самостоятельности и т.д.

Нравственно-волевая саморегуляция является интегративным свойством развития личностного и профессионального поведения. Саморегуляция личности и культура профессионального поведения педагога являются разными формами профессионального развития учителя. На первых этапах одна из форм саморазвития «подталкивает», запускает «самопроцессы» (является механизмом), на следующем этапе саморазвития «самопроцессы» поддерживают новую форму саморазвития (становятся механизмами).

Профессиональное саморазвитие складывается из двух компонентов: внешних условий (которые создаются определенными позициями) и внутренних способностей (ими овладевает сам учитель), которые предполагают наличие:

а) потребностей (в обновлении, в развитии, в самопознании, в понимании своих действий);

б) целей;

в) средств.

Внешняя подготовка и внутреннее движение являются составляющими процесса профессионального саморазвития.

К числу механизмов, обеспечивающих профессиональное саморазвитие учителя, относят:

- самосознание, которое связано с пониманием, признанием, принятием содержания своего Я;
- самоопределение, которое связано с обозначением границ своего Я;
- самоактуализацию, которая связана с проявлением и высвобождением того, что заложено и сформировано в Я человека;

– самореализацию, которая связана с выражением потенциала Я;
– самодеятельность, такая деятельность, которую человек осуществляет как субъект и в которой он объективирует и развертывает свое Я;
– саморегуляцию, которая связана с управлением человеком различными сторонами личности и с их интеграцией;
– самостроительство, которое связано с целенаправленным культивированием и развитием отдельных (целостно значимых) способностей, сторон и качеств личности;
– самоидентификацию, которая связана с отождествлением себя с какой-либо позицией, ролью или с отторжением от них;
– самооценку, которая связана с соотнесением «себя актуального» и «себя потенциального» по различным шкалам.

В каждом из этих процессов элемент «само», отождествляемый с личностью учителя, с его «Я», выступает в трех качествах: как субъект процесса, то есть тот, кто его организует, управляет им, сопоставляет цель и результат; как объект процесса, «материал», на котором и по отношению к которому этот процесс осуществляется; как средство организации, осуществления и обеспечения этого процесса.

Процесс становления и развития «самости» предполагает внутреннее движение в двух направлениях. Первое – это движение к все более полному раскрытию внутреннего, природного потенциала человека; второе движение к освоению все более широкого спектра средств видения, понимания, выражения и реализации внутреннего потенциала.

Для обеспечения процесса становления «самости» учителя в рамках педагогической деятельности должны быть заданы оба эти направления, что способствует решению важнейшей проблемы – проблемы самореализации учителя в педагогической деятельности.

Процесс становления «самости» и ее осуществления связаны с решением таких проблем, как формирование мотивации учения, преодоление «рутинности», однообразия педагогического труда, развития инициативы, самостоятельности учителя, индивидуализации педагогической деятельности, формирование педагога, способного разработать программу учебного курса, осуществить экспертизу собственной деятельности и т.д.

На этапе подготовки будущих учителей к решению задач личностно ориентированного обучения учащихся в школе наиболее эффективно апробировать во время педагогической практики методы и приемы самоанализа.

Примером может служить выполнение следующих заданий:

а) самохарактеристика общепедагогических умений и профессионально-личностных качеств;
б) самоконтроль в педагогическом общении;
в) самоанализ проведенных уроков и внеклассных дел;
г) разработка программы самовоспитания с предполагаемым анализом ее осуществления.

Такие задания способствуют совершенствованию самооценки студента своей деятельности и создают условия для саморазвития личностного и профессионального «Я-учителя», необходимых для решения задач личностно ориентированного обучения учащихся.

Литература:

1. Введение в педагогическую культуру: Учебное пособие. – Ростов-на-Дону: РГПУ, 1995.
2. A1ec Козз. Ап Experiment InTeacher Education. University Of Surrey, 1977.
3. Bromley B.D. The Psychology Of Human Aging. London, 1966.
4. Сластенин: – М.: Издательский дом Магистр Пресс, 2000.

Ірина Калько
(Луганськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ВИЩОЇ ШКОЛИ

На сучасному етапі розвитку суспільства перетворення держави в розвинену самостійну й цивілізовану європейську країну не можливе без реформування системи вищої освіти. Здійснення зазначеного передбачає втілення особистісно орієнтованого підходу в вищу школу. В навчально-виховному процесі зазначених закладів освіти акцентується увага на розвитку особистості як суб'єкті засвоєння, використання й відтворення культурних цінностей, серед яких найвищою цінністю є сам студент. Це зумовлено необхідністю дотримання гуманістичних і демократичних принципів соціального життя, зосередженням уваги на особистості, її становищі, статусі, національності та віці, а також усвідомлення потреби студентської молоді в новій комплексній системі знань [1; 7].

Впровадження гендерного підходу в вищу освіту передбачає розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожного студента незалежно від статі, вивільнення мислення як викладачів так і студентської молоді від усталених гендерних стереотипів. Реалізація гендерного підходу в навчально-виховний процес вищої школи можлива за умови формування в студентської молоді відповідного рівня гендерної культури.

Дослідниками Т. Говорун, О. Здравомисловою, О. Кікінежді, Л. Кобелянською та ін. у наукових матеріалах висвітлені питання основних переваг і альтернатив подальшого розвитку освіти в цілому та доведено доцільність упровадження в навчально-виховний процес вищої школи гендерного компоненту.

Мета статті – розкрити особливості реалізації гендерного підходу в навчально-виховний процес вищої школи.

Реалізація гендерного підходу в навчально-виховний процес вищої школи потребує осмислення та урахування історично набутої практики суспільного життя осіб протилежної статі, їх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури. Дослідження гендерної культури як теоретичної основи її формування в студентської молоді передбачає вивчення її сутності та особливостей.

Розглядаючи сутність гендерної культури, ми не можемо обійти трактування як самого поняття „гендер", так і „культура" в цілому. На думку С. Хрісанової, феномен „гендер" слід розуміти через сукупність трьох суттєвих ознак: 1) поняття про систему реалій і відносин між чоловіками і жінками в суспільстві, яка визначається не стільки біологічним походженням, скільки соціальним, економічним, політичним контекстом і ґрунтується на конструктивному співробітництві обох половин суспільства; 2) взаємодії, поряд із конструктивністю стосунків, зумовлюють їхню незворотність і консенсус (на відміну від гострих виявів фемінізму); 3) гендер передбачає не тільки конструктивну, але й справедливу взаємодію обох статей щодо створення таких соціальних норм, які дають імпульс для розвитку суспільних та індивідуальних якостей особистості з метою її повної самореалізації [9, с. 98 – 99].

Відзначимо, що гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілення праці й утвердження в суспільстві культурних норм, ролей і стереотипів. Гендерні системи в різних поколінь і культур можуть бути різні, а культура будь-якого класу завжди спирається на досягнення попередніх поколінь.

Існує безліч сутнісних характеристик поняття „культура". Зупинимось лише на істотно важливих для нашої наукової розвідки. Культура (від латинського „cultura" – виховання, освіта, розвиток) – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини й втілюються в результатах продуктивної діяльності.

Досліджуваний феномен є сферою духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання й освіти, духовної творчості, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). В наукових дослідженнях Р. Уільямса (R. Williams) зазначається, що культура повинна бути вивчена як цілісний „спосіб життя", як реальний світ, в якому живуть (працюють, люблять, творять, відпочивають) звичайні люди. „Звичайність" або „повсякденність" культури означає, що всі ми приймаємо участь у її створені й привчаємося жити в ній завдяки низці повсякденних практик, які формують нашу форму думок – отримуємо освіту, граємо, вчимо рідну мову, здобуваємо навички до праці, отримуємо досвід міжособистісних відносин. Саме в таких звичайних видах діяльності ми навчаємося культурі. Культурні сенси й значення набуваються в повсякденному досвіді [11, с. 5 – 14].

Культура як соціальна система включає в себе наступні компоненти: культуру професійну, політичну, моральну, культуру праці, споживання, почуттів і думок, мови, дозвілля (вільного часу). Всі вказані елементи в чоловічому й жіночому варіантах мають жіночу й чоловічу специфіку. Ця специфіка відображена в поняттях: „культура жінки" й „культура чоловіка"; „жіноча культура" й „патріархальна культура" [6, с. 117].

Гендерна культура є складовою загальної культури, яка в наукових матеріалах В. Созаєва визначена як індивідуально-особистісна характеристика, частина загальної культури суб'єкта, яка включає в себе гендерну компетентність, гендерну картину світу, специфічні ціннісні орієнтації й моделі поведінки. В залежності від індивідуальної гендерної картини світу формується гендерна культура особистості або патріархатного, або егалітарного типу. Егалітарною гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, який заснований та спрямований на реалізацію принципу гендерної рівності. Патріархатною гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, який заснований на традиційних уявленнях про домінуюче положення чоловіка в сім'ї та суспільстві [8, с. 426 – 430].

Культура гендерних відносин В. Мелеховою розглянута як засіб, форма реалізації уявлень, думок, почуттів, оцінок, міркувань, установок, поведінки в процесі взаємодії з протилежною статтю. Культура гендерних відносин виступає як практична реалізація загальнолюдських духовних цінностей в справах і відношеннях людей. Ввійти підростаючій особі в культуру гендерних відносин допомагає дорослий, педагог [5].

Гендерна культура є реальністю, що задається історичним, економічним, політичним і соціальним розвитком суспільства й являється відображенням загальної культури, яка переноситься в поле освітньої діяльності. Гендерна культура – це системна освіта, що взаємодіє з компонентами більш високого рівня й включає в себе структурно-функціональні компоненти; прояв гендерної культури обумовлений громадянською позицією особистості й толерантним відношенням до людей [4, с. 14].

В основі формування гендерної культури особистості лежить гендерна чутливість, яка створює фундамент для гендерно-збалансованого суспільства, що повинно бути головним завданням в навчально-виховному процесі вищої школи. Гендерно гнучка й чутлива особистість може вирішувати проблеми нерівності, в результаті чого патріархальні моделі культури послаблюються й поступаються місцем культурі дійсної рівності чоловіків і жінок [2, с. 68 – 70].

Гендерна культура передбачає формування уявлень про життєве призначення чоловіка та жінки, притаманні їм позитивні якості, розкриття фізіологічних, психологічних особливостей чоловіка та жінки. Критерієм сформованості гендерної культури виступає встановлення правильних взаємовідношень між хлопчиком і дівчинкою, юнаком і дівчиною [3].

Для студентської молоді в процесі формування гендерної культури важливими є зміна усталених гендерних стереотипів й усвідомлення ними сутності гендерної рівності. Для формування гендерної культури студентської молоді необхідно міняти усталені гендерні стереотипи. Вони відображають гендерну культуру суспільства. Процес реалізації гендерної рівності вказує на необхідність виконання двох етапів спеціально організованого процесу в вищій школі: теоретичного (що передбачає засвоєння гендерних знань з урахуванням профілю майбутньої професії); практичного (що сприяє набуттю досвіду демократичних відносин у житті студентів за рахунок їх участі в семінарах-тренінгах, проектах, конференціях, круглих столах з гендерної тематики).

Освоєння гендерної культури є складним процесом взаємодії соціального оточення, сім'ї, які по-своєму впливають на індивіда, залежно від його віку, освіти, етнотрадицій та звичаєвості. Сім'я і суспільство завдяки соціалізації перетворюють індивіда як біологічну істоту на істоту суспільну. Тому важливою умовою формування гендерної культури студентської молоді є певна установка батькам на цілеспрямоване гендерне виховання своєї дитини, усвідомлення високої відповідальності за підготовку юнака чи дівчини. Зазначений процес можливий за рахунок використання батьками сучасного педагогічного досвіду, підтримки співробітництва з навчальним закладом, викладачами, прослуховування спеціальних лекцій, читання літератури [10, с. 5 – 12].

Таким чином, теоретичний аналіз сутності й особливостей гендерної культури студентської молоді, а також процесу її формування дозволяє зробити нам висновки узагальнюючого характеру. Проблема реалізації гендерного підходу в навчально-виховний процес вищої школи може бути вирішена в контексті гуманістичної особистісно орієнтованої освіти, зокрема в результаті реалізації спеціально організованого процесу формування гендерної культури студентської молоді. При реалізації гендерного підходу в навчально-виховний процес вищої школи необхідно враховувати вікові та психофізіологічні особливості сучасних студентів, їх взаємовідносини; можливості активізації самостійної роботи сучасної студентської молоді в реалізації необхідності підвищення їх власної гендерної культури; тенденції до особистісно-орієнтованого навчання у вищій школі щодо реалізації гендерного підходу в освіту.

Література:

1. Войнола Р. Х. Методика викладання дисциплін соціально-педагогічного циклу. Навч. посіб. / Р. Х. Войнола. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 4.
2. Дороніна Т. Гендерна чутливість і гендерна культура // Т. Дороніна / Директор школи. – 2001. – № 1. – С. 68 – 70.
3. Дорохина А. В. Проблемы формирования гендерной культуры и образования в современном обществе / А. В. Дорохина – [Електронний ресурс] / Режим доступу до статті: http://do.teleclinica.ru/206949/.
4. Исаев И. Ф. Гендерная культура будущего специалиста: лингводидактический контекст / И. Ф. Исаев, И. И. Лысова // Международный журнал экспериментального образования. – 2001, № 12. – С. 14.
5. Мелехова В. Ю. Фольклорный образ как средство формирования культуры гендерных отношений у подростков / В. Ю. Мелехова. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до статті: http://www.emissia.org/offline/2006/1067.htm.
6. Общество. Гендер. Культура : материалы международной научно-практической конференции (Омск, 20 – 21 сентября 2001 г.). Часть 2. – Омск : Омский государственный университет, 2001. – С. 117.
7. Основи теорії гендеру : нав. посіб. – К. : „К. І. С.", 2004. – С. 10.
8. Созаев В. В. Гендерная теория как фактор формирования гендерной компетентности в культурологическом образовании школьников / В. В. Созаев // Аспирантские тетради. Ч 1 (общественные и гуманитарные науки). – СПб. : № 33 (73). – 2008. – С. 426 – 430.
9. Хрісанова С. Про права людини і гендерну соціологію / С. Хрісанова // Право України. – 2002. – № 8. – С. 98 – 99.
10. Цокур О. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи // О. Цокур, І. Іванова / Директор школи. – № 6, 2006. – С. 5 – 12.
11. Williams R. Culture is ordinary / R. Williams. – London, New York : Arnold,1997. – P. 5 – 14.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор Харченко Сергій Якович

Гульнара Космаганбетова, Кулян Ибраева
(Астана, Казахстан)

ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Перед современным образованием стоят задачи, связанные с созданием условий для развития и воспитания нового высококвалифицированного и конкурентоспособного специалиста. Для того чтобы стать полноправными участниками общемирового культурного процесса, безболезненно

интегрироваться в социальную и профессиональную среду современной молодежи необходимо владение профессиональным иностранным языком. Свободное владение профессиональным иностранным языком становится важным фактором развития общественного и национального самосознания.

Отдельная личность и целый народ, вступая в общечеловеческое культурное пространство, должны владеть различными средствами межнационального общения. С этой точки зрения огромную роль играет знание как минимум одного иностранного языка. Процесс обучения современной молодежи иностранным языкам содержит уникальный педагогический потенциал духовно-нравственного, идейно-политического, эстетического, трудового воспитания подрастающего поколения. Но особенную роль играет профессионально ориентированное обучение иностранного языка. Важным моментом в обучении профессионально ориентированном обучении то, что будущие специалисты не просто повышают уровень владения иностранным языком, но и получают дополнительные знания, умения и навыки, позволяющие ему использовать иностранный язык для профессионального общения. Кроме того профессионально ориентированный иностранный язык дает возможность расширить поле информационной деятельности, систематически пополнять и совершенствовать свои профессиональные знания.

В процессе обучения профессионально ориентированному иностранному языку в техническом вузе, иностранный язык используется не только как средство общения и источник социально и профессионально значимой информации, но и как средство для формирования полиязычной личности, сочетающей в себе ценности родной и иностранной культур, готовой к межкультурному общению.

Важную роль в обучении профессиональному иностранному языку играют мультимедийные средства. Мультимедийные средства имеют много преимуществ перед традиционными методами обучения. Они позволяют тренировать различные виды речевой деятельности и сочетать их в разных комбинациях, помогают осознать языковые явления, сформировать лингвистические способности, создавать коммуникативные ситуации, автоматизировать языковые и речевые действия, а также обеспечивают возможность учёта ведущей репрезентативной системы, реализацию индивидуального подхода и интенсификацию самостоятельной работы студента.

Компьютеризация обучения профессионально ориентированному иностранному языку помогает облегчить доступ к информации и сократить время изучения языка. На данный момент существует огромный выбор мультимедиа продуктов, содержащих информацию необходимую для изучения иностранного языка, электронных учебников, баз данных с тематическими текстами и упражнениями. Одна из актуальных проблем современной методики обучения иностранным языкам - ориентация всего учебного процесса на активную самостоятельную работу студентов, создание условий для их самовыражения и саморазвития. Применение компьютерных технологий при изучении профессионально ориентированного иностранного языка рассматривается как инновационный подход в построении обучения и, по мнению ученых, именно он является в XXI веке как одной из наиболее эффективных и перспективных систем подготовки студентов. Это обусловлено тем, что именно компьютеризация и применение новых информационных технологий является той возможностью, которая поможет создать новую систему образования.

Практика показывает, что использование компьютерных программ по немецкому языку дает качественные результаты по развитию профессиональной речи студентов. При этом происходит интеграция не только специализированных дисциплин, но и таких дисциплин как педагогика, психология, история и культура стран изучаемого языка. Использование компьютерных программ сокращает время на преодоление языкового барьера: тематически закладывается лексика и клише типовых конструкций. Нельзя забывать и о занимательности при использовании компьютерных программ на занятиях: абстрактные образы, погружение в социальную и профессиональную среду изучаемого языка, музыкальный фон - все это создает психологическую атмосферу положительного эмоционального настроя обучаемого, которая облегчает процесс запоминания иноязычной речи. Отсюда исходит мотивация успеха в изучении профессионально ориентированного иностранного языка.

Литература:

1. Кравченко А.И. Общая социология: Учебник для вузов. М.:Юнити,2002
2. Озерова Л. А. Духовно-нравственное воспитание на уроках английского языка 17 апреля 2012
3. Лихачев А. Духовно-нравственная жизнь в категориях психологии /
4. А.Лихачев // Московский психотерапевтический журнал. – 2005. – № 3. – С.20-50.
5. Никитина Н.Н. Социально-педагогические основы ценностного самоопределения в ранней юности: Методическое пособие / Н.Н. Никитина, В.Г. Балашова, Н.М. Новичкова. – Ульяновск: УлГПУ, 2006. – 273 с.
6. Иванова О.Ю., Образцов П.И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов: Учебное пособие / Под ред. П.И. Образцова. - Орел: ОГУ, 2005. - 114 с. - 8 п. л.
7. Агапонов С.В. и др. Средства дистанционного обучения / методика, технология, инструментарий / Под ред. З. Джалиашвили. - СПб.: БХВ-Петербург, 2003. - С.335.
8. Багаутдинова Н.Г. Инновационный потенциал высшей школы: Анализ и оценка. - М.: Экономика, 2002.

Віра Коткова
(Херсон, Україна)

ПРОПЕДЕВТИКА ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Реалізація сучасної освітньої парадигми значною мірою залежить від учителя початкової школи. Сьогодні учитель перестав бути основним джерелом знань для учнів, які отримують значний обсяг інформації в інформаційно-комунікаційному середовищі, створеному телебаченням, відеофільмами, комп'ютерними програмами й іграми, Інтернет тощо. Це вимагає від сучасної вищої професійної освіти підготовки спеціалістів, здатних орієнтуватися у численних змінних потоках інформації, критично ставитись до неї, мати змогу створювати, обробляти та передавати необхідну інформацію, постійно самовдосконалюватись в особистісному та професійному плані до вимог розвитку суспільства. Розв'язанням даної проблеми є професійна підготовка майбутнього вчителя в інформаційно-комунікаційному педагогічному середовищі, формування інформатичних компетентностей.

Впровадження ІКТ в початковій школі викликають спроби вивчення власне інформаційних технологій або навіть інформатики в такому ранньому віці. Потрібно зазначити, що в проекті Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 462 від 20 квітня 2011 р., передбачено ознайомлення дітей з основами комп'ютерної грамотності, виховання готовності до розв'язання побутових питань шляхом застосування алгоритмів виконання технологічних завдань та навичок технологічної діяльності у практичних ситуаціях, що віднесено до освітньої галузі «Технології», змістова лінія ознайомлення з інформаційно-комунікаційними технологіями. Тижневий обсяг навчальних годин, передбачений на забезпечення освітньої галузі «Технології» незначний: в 1-му класі – 1 година, в 2-4-х класах – по 2 години, цей час розподіляється між предметами «Трудове навчання» та «Сходинки до інформатики» [3, с. 10]. Тому ознайомлення з основами комп'ютерної грамотності може відбуватися в межах вивчення інших освітніх галузей та за рахунок годин варіативної складової навчального плану. Такий підхід закладено й в «Концепції інформатизації загальноосвітніх закладів, комп'ютеризації сільських шкіл» [5, с. 7].

У сучасній початковій освіті існують такі принципові напрями навчання інформатики в молодших класах залежно від мети та завдань навчання, що визначають таким чином і їх відповідний зміст.

Основним завданням першого напряму є застосування сучасних ІКТ у процесі вивчення більшості навчальних предметів у рамках програми початкової школи [4, с. 70]. Такий підхід досить вдало реалізований у курсі «Сходинки до інформатики» (Ф.М.Ривкінд, Г.В.Ломаковською, С.Я.Колесніковим, Й.Я.Ривкіндом). Як зазначають автори, основним видом використання комп'ютерних засобів навчання є їх органічна інтеграція в певні уроки. Головною функціональною метою є загальний розвиток дитини, її пам'яті, просторової уяви, логічного мислення, творчих здібностей. Авторам експериментального курсу вдалося реалізувати у цікавій, ігровій формі поступове опанування учнями комп'ютерних засобів, набуття ними первинних навичок користування пристроями введення-виведення, елементами управління комп'ютером та ін.

В основу комплексного курсу закладено чотири змістові лінії.

• Формування уявлення про можливості та сфери застосування комп'ютера; ознайомлення з технікою безпеки під час роботи з комп'ютерною технікою; формування елементарних навичок роботи з комп'ютером (основні прийоми роботи з мишею та клавіатурою, елементарні принципи реалізації інтерфейсу програм – на інтуїтивному рівні).

• Розвиток загальних здібностей дитини: логічне мислення, кмітливість, увага, уява, просторова уява, зорова і слухова пам'ять, креативність.

• Підтримка навчальних предметів: математика, українська мова, іноземна мова, природознавство (краєзнавство), країнознавство, правила дорожнього руху, музика.

• Алгоритміка: розвиток алгоритмічного мислення; уявлення про алгоритми.

На сьогоднішній день комплекс «Сходинки до інформатики» містить 33 навчально-розвивальні програми різного обсягу та рівня складності [1, с. 42].

Для курсів другого напряму характерне формування змісту освіти на основі конкретно-предметних цілей навчання. Пропедевтичні курси інформатики цього напряму призначені для формування практичних навичок роботи з ІКТ і теоретичних відомостей, але обсяг і тематика цих курсів різна.

Другий напрям, на відміну від першого, акцентує увагу не лише на необхідності формування різних навичок роботи за комп'ютером і з певними програмними продуктами, а й передбачає можливість отримання молодшими школярами початкових знань з інформатики, що розширить їхній світогляд і створить певне підґрунтя для подальшого вивчення предмета «Інформатика».

Особливістю пропедевтичних курсів інформатики третього напряму є розвиток інтелектуальних, естетичних, творчих здібностей та підвищення пізнавальної активності дитини [4, с. 70-71].

Пропедевтична підготовка з інформатики та інформаційних технологій у молодших класах загальноосвітньої школи є цілісним комплексом організаційних форм та включає наступні компоненти:

1) власне урок інформатики («Сходинки до інформатики», «Кроки до інформатики. Шукачі скарбів», «Комп'ютерленд»);

2) комп'ютерний урок (математика, українська мова, природознавство, музика та ін.), безпосередньо підтримує традиційне шкільне навчання і підвищує його ефективність у галузі автоматизації контролю рівня знань, тренує навчальну діяльність, моделює досліджувані процеси і

явища, управляє процесом навчання;

8) інтегрований урок (твір в текстовому редакторі, математичні розрахунки в електронних таблицях й ін.), що містить елементи навчання за новою інформаційною технологією. Інтегровані уроки проводяться спільно учителем інформатики, що підтримує технологічну лінію, й учителем початкових класів, що забезпечує змістове наповнення;

4) позакласні заходи (екскурсії, вікторини, ігри тощо) [2, с. 85].

Дискусії щодо місця навчання інформатики в школі поступово схиляють їх учасників до розуміння того, що інформаційні технології мають інтегруватися в усі без винятку предмети і стати дієвим багатофункціональним засобом навчальної діяльності учня та переважно професійною діяльністю вчителя, а також – узагальненим каталізатором підвищення ефективності всього навчально-виховного процесу в початковій школі.

Ще одне вкрай важливе питання: хто має проводити комп'ютерні уроки для молодших школярів – учитель початкової школи чи вчитель інформатики. Виходячи з наведеної вище концепції використання комп'ютера в початковій школі, можна впевнено стверджувати, що вчитель початкових класів має переваги перед учителем інформатики. Педагогові, який звик працювати зі старшокласниками, маючи за головну мету навчання основи науки про інформацію та опанування прикладного програмного забезпечення, досить складно переорієнтуватися на дітей молодшого віку та радикально іншу ідеологію, гасло якої «комп'ютер – засіб розвитку дитини».

Проведення уроку з використанням ІКТ вимагає від учителя як власних умінь щодо ефективного користування ІКТ, так і знання методики застосування цих технологій у початковій школі, а також санітарно-гігієнічних вимог і вікових особливостей учнів. Комп'ютерна підтримка вивчення основних навчальних предметів потребує для практичної реалізації цього процесу відповідної підготовки саме вчителя початкової школи [4, с. 70].

На базі факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету студентам запропонований навчальний курс «Сучасні інформаційні технології навчання». Мета курсу: підготувати майбутніх учителів початкових класів до використання ІКТ у своїй професійній діяльності, формування теоретико-методичної бази знань з раціонального застосування ІКТ та практичних навичок їх використання в навчально-виховному процесі початкової школи, розвиток мотивації студентів до професійного самовдосконалення в аспекті основних завдань курсу.

Теоретичні завдання – озброїти майбутніх учителів початкових класів знаннями про місце ІКТ в початковій освіті, принципи побудови уроку з комп'ютерною підтримкою; медичні, гігієнічні та психологічні особливості використання комп'ютерної техніки в початковій школі; проектування та створення програмного забезпечення навчального призначення; основи складання програмного забезпечення контрольно-оцінювального характеру (електронні тести, кросворди, вікторини) та вимоги до нього; уявлення про можливості використання глобальної мережі Інтернет; пошук та відбір потрібної інформації.

Практичні завдання – формувати вміння використовувати програмне забезпечення для підготовки та проведення уроку, виховних заходів у початковій школі; навички опрацювання інформації будь-якого формату; навички відбору та створення прикладного програмного забезпечення навчального характеру; вміння складати електронні тести успішності, оформлення засобами ІКТ документації класного керівника; навички створення електронних дидактичних засобів за допомогою гіпертекстових та мультимедійних технологій; здійснення пошуку та відбору інформації в глобальній мережі Інтернет; вміння активно працювати в інформаційно-комунікаційному педагогічному середовищі.

Навчальний матеріал курсу структуровано за трьома змістовими модулями:

Перший змістовий модуль має назву «Інформатизація початкової освіти» і складається з двох тем: «Вступ. Інформатизація освіти – вимоги до вчителя початкових класів»; «Психолого-педагогічні умови застосування ІКТ в початковій школі».

Теми другого змістового модулю «Навчально-виховна діяльність учителя початкових класів в інформаційному суспільстві» структуровані за освітніми галузями: «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Мистецтво», «Здоров'я і фізична культура», «Технології».

Третій змістовий модуль «Організаційна та контрольно-оцінювальна діяльність учителя засобами ІКТ» містить дві теми: «Організаційна діяльність учителя початкових класів засобами ІКТ», «Перевірка та оцінювання навчальних досягнень засобами ІКТ в початковій школі».

Специфічною особливістю курсу є поєднання традиційних форм організації навчального процесу з елементами дистанційного навчання. Розміщення інформаційно-дидактичного забезпечення курсу «ІКТ в початковій школі» на навчально-методичному сайті «Херсонський віртуальний університет» Херсонського державного університету дає змогу створювати навчально-методичний ресурс.

Студенти – слухачі курсу отримують доступ до Веб-ресурсів навчального курсу: методичних рекомендацій, тексту лекцій, практичних завдань із методичними рекомендаціями щодо їх виконання, глосарію, мультимедійних матеріалів для самостійного вивчення, електронних тестових завдань, форуму.

Оцінювання студентів налічує декілька складових: тестування, виконання практичного завдання, участь та активність на форумі. Результатом оцінювання є створення рейтингу успішності, який засвідчує рівень знань студентів у конкретний момент проходження курсу порівняно з іншими.

Таким чином, майбутні фахівці зможуть навчити учнів початкової школи працювати з комп'ютером, сформувати основи інформаційної та комп'ютерної етики, адекватного сприймання комп'ютерної техніки як засобу розвитку та удосконалення можливостей людини.

Література:
1. Андрусич О. Комп'ютерна підтримка курсу «Сходинки до інформатики»: зроблено перший крок / О. Андрусич // Початкова школа. – 2006. – № 7. – С. 41 – 43.
2. Босова Л. Комбинированные уроки информатики / Л.Босова // Информатика и образование. – 2000. – № 3. – С.85 – 93.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/education/average
4. Кивлюк О. Аналіз наукових досліджень з проблематики пропедевтики інформатики в початковій школі / О.Кивлюк // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – № 6. – С. 69 – 72.
5. Концепція інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2001. – №3. – С. 3-10.

Марина Куимова
(Томск, Россия)

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ: ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

Оправдывают свое невежество неискусством учителей только те, которые сами из себя ничего не умеют делать и всё ждут,
чтобы их тащили за уши туда, куда они сами должны идти.
Н.А. Добролюбов

Основной задачей современного образования является реализация принципов смены парадигмы с информационной, сообщающей на развивающую самостоятельную познавательную активность обучающихся. Одним из эффективных способов повышения эффективности обучения является использование дифференцированного подхода в обучении.

Концепция дифференциации обучения заключается в том, что дифференциация выступает как определяющий фактор демократизации и гуманизации системы образования. Дифференциация обучения – это учет индивидуальных особенностей обучающихся в той форме, когда обучающиеся группируются на основании каких-либо особенностей для отдельного обучения; обычно обучение в этом случае происходит по нескольким различным учебным планам и программам [4, 5].

В психолого-педагогической, дидактической и методической литературе различают два основных типа дифференциации содержания обучения:

1) уровневую;
2) профильную.

Дифференцированное обучение позволяет осуществлять обучение согласно индивидуальным способностям обучающегося, что способствует повышению эффективности обучения по изучаемой дисциплине. Дифференцированный подход предполагает:

1) создание разнообразных условий обучения с целью учета индивидуальных особенностей;
2) комплекс методических, психолого-педагогических и организационно-управленческих мероприятий, обеспечивающих обучение в группах [1].

Кроме того дифференцированный подход позволяет развивать познавательные возможности как сильных, так и слабых обучающихся; предполагает индивидуализацию обучения и развитие интеллектуальных, креативных способностей каждого обучающегося; способствует самоутверждению личности, повышению уровня притязаний. В основе дифференциации обучения лежит идея уважения к личности, ее интересам, самореализации, укрепления веры обучающегося в себя, собственные силы и возможности.

Дифференцированное обучение направлено на решение нескольких задач:

1) психолого-педагогической (индивидуализация обучения, развития интересов и способностей каждого обучающегося);
2) дидактической / методической (развитие мотивации к приобретению новых знаний);
3) социальной (формирование творческого интеллекта) [2].

Суть дифференцированного обучения заключается в том, чтобы, зная индивидуальные особенности каждого обучающегося (уровень подготовки, развития, особенность мышления, познавательный интерес к предмету), определить для него наиболее целесообразный и эффективный вид деятельности, формы работы и типы заданий на уроке [3].

Таким образом, дифференциация в процессе обучения позволяет учитывать индивидуальные способности, интересы, желания обучающихся; развивает творческий потенциал; способствует достижению бóльших успехов; повышает качество обучения.

Литература:
1. Айзман Р.И., Жарова Г.Н., Айзман Л.К., Савенков А.И., Забрамная С.Д., Ядрихинская И.Е. Подготовка ребенка к школе. Томск: Пеленг, 1994. 200 с.

2. Дифференцированное обучение (по материалам Т.В. Машаровой, А.В. Матвеева, Л.В. Байбородовой). URL: http://cito-web.yspu.org/link1/metod/met49/node16.html (дата обращения 11.01.2013).
3. Дифференцированный подход в обучении младших школьников. URL: http://fizminutka.ru/?p=38 (дата обращения 11.01.2013).
4. Маслов Н.С. Концепция развития армавирской средней школы № 4 по проблеме: «Интегрированно-дифференцированный подход к обучению, развитию и профильной ориентации учащихся в условиях СОШ» // Завуч. – 1999. № 2.
5. Митин С.Н. Индивидуализация и дифференциация в процессе обучения: Методические рекомендации. Ульяновск: ИПК ПРО, 1998.

Алла Лаврик,
(Батайск, Россия)

РОЛЬ ШКОЛЬНОГО КУКОЛЬНОГО ТЕАТРА В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Прогрессивную роль театра в образовании, воспитании и развитии молодежи отмечал еще А.Н.Радищев. Выдающиеся представители русской педагогики стремились использовать театр в учебно-воспитательной работе. К.Д.Ушинский писал: «о силе влияния на нас игры хороших актеров и даже чтецов и рассказчиков мы можем судить о необыкновенном разнообразии, богатстве и сильном влиянии на нас этого языка чувств».

Сегодняшний день кукольного театра в нашей стране чрезвычайно интересен. Всему миру известны поиски и находки народного артиста РФ Сергея Образцова, сделавшего из театра кукол подлинно любимое широкими массами искусство. От забавы, каким оно было в далекие годы, кукольное искусство стало сегодня полноправным среди других видов сценического высказывания.

В 1963 году методологи отмечали, что опыт К.Станиславского необходим и в педагогике. Учителю необходимо владеть приемом театрализации, чтобы увлечь, заинтересовать, заинтриговать своих учеников. Чтобы любой даже самый скучный учебный материал оказался для ребят занятным, полным тайн и загадок [2].

Этот вид деятельности широко и плодотворно использовался в школьной практике прошлых эпох и имеет глубокие исторические корни. Еще в начале XII века в Киевской духовной академии существовал школьный театр, где силами воспитанников ставились интермедии, строившиеся на бытовом материале. В XVIII веке школьные театры создавались в Москве в Славяно-греко-латинской академии, хирургической школе, в Петербургском Шляхетском корпусе, в некоторых провинциальных учебных заведениях.

В современной методике возможности школьного кукольного театра трудно переоценить. Сегодняшний театр кукол – театр богатых выразительных возможностей – пользуется огромной любовью, как маленьких, так и взрослых зрителей. Но поскольку преимущественный его зритель все же ребенок, режиссеру (руководителю) кукольного театра необходимо обладать и педагогическими способностями.

Кукольный театр является элементом одного из разделов педагогики – артпедагогики, когда происходит вовлечение учащихся в различные виды деятельности (рисование, лепку, слушание музыки, танец, движение и речь). Сущность артпедагогики заключается, во-первых, в ее воспитательной функции, она воздействует на нравственно-этические, эстетические, коммуникативно-рефлексивные основы личности и способствует социокультурной адаптации с помощью искусства. Кроме того, артпедагогика реализует еще и психотерапевтическую функцию, помогая детям справляться со своими психологическими проблемами, восстанавливать эмоциональное равновесие, переключаться с отрицательных переживаний на положительно окрашенные чувства и мысли.Являясь ненавязчивой, она помогает максимально достигать поставленных преподавателем целей и задач.

Занятия детей в школьном кукольном театре развивают у детей фантазию, память, мышление, артистические способности, знакомят с множеством детских сказок, способствуют развитию общительности, коммуникабельности ребёнка, развивают моторику рук и пальцев, двигательную активность ребёнка.

Основой кукольного театра является игра кукол. Необходимо отметить, что игра - один из тех видов детской деятельности, которая используется взрослыми в целях воспитания дошкольников, младших школьников, обучая их различным действиям с предметами, способам и средствам общения. В игре ребёнок развивается как личность, у него формируется те стороны психики, от которых в последствии будут зависеть успешность его учебной и трудовой деятельности, его отношения с людьми.

С.Л. Рубинштейн писал: «Игра человека - порождение деятельности, посредством которой человек преобразует действительность и изменяет мир. Суть человеческой игры - в способности, отображая, преображать действительность… В игре впервые формируется и проявляется потребность ребенка воздействовать на мир - в этом основное, центральное и самое общее значение игры» [5, с. 486].

В школьный период игра приобретает наиболее развитую форму. В психологии развития игре традиционно придают решающее значение в психическом развитии ребёнка. Л. С. Выготский называет игру «девятым валом детского развития». «Именно в игре все стороны личности ребёнка формируются в единстве и взаимодействии, именно в ней происходят значительные изменения в психике ребёнка, подготавливающие переход к новой, более высокой стадии развития» [1, с. 28].

Участвуя в театрализованных играх, дети знакомятся с окружающим миром. Большое и разностороннее влияние театрализованных игр на личность ребёнка позволяет использовать их как сильное, но ненавязчивое педагогическое средство.

Театрализация - один из самых популярных методов работы не только учителей гуманитарного цикла. Ее используют все учителя, стремящиеся сделать свой урок интересным и разнообразным. Можно выделить три основных вида использования театрализации:

1. Школьное театральное творчество. Методика школьного театра сегодня оказывается предметом пристального интереса, при этом педагогический поиск в школах ведется с разной мерой успеха и в различных направлениях.

2. Школы с театральными классами. Театральные уроки включены в расписание отдельных классов, ибо в каждой школе всегда находится класс, который как бы предрасположен к театральной деятельности. Именно эти классы часто и бывают основой школьного театрального коллектива. Обычно эту работу ведут учителя-гуманитарии.

3. Школы с театральной атмосферой, где театр является предметом всеобщего интереса. Это и интерес к истории и современности театра, это и увлечение любительским самодеятельным театром, где принимают участие много школьников [3].

Наиболее распространенная форма существования театра в современной школе — драматический кружок, моделирующий театр как самостоятельный художественный организм: в нем участвуют избранные, талантливые, интересующиеся театром дети. Его репертуар произволен и диктуется вкусом руководителя. Будучи интересной и полезной формой внеклассной работы драматический кружок ограничен в своих возможностях и не оказывает существенного влияния на организацию учебно-воспитательной работы в целом.

Сама сущность театрального искусства так велика и разнолика, что не умещается в рамках урока.Занятия в школьном кукольном театре позволяют ребенку реализовать свои, быть может, невостребованные ранее способности, раскрыться по-новому, снять многие комплексы и "зажимы", почувствовать себя увереннее[4].

Театр может быть и уроком и увлекательной игрой, средством погружения в другую эпоху и открытием неизвестных граней современности.

Сцена обладает уникальной особенностью: здесь ты можешь быть самим собой, можешь высказать свою боль и обиду, мысли и переживания, причем не от своего имени (детям иногда страшно это сделать), а от имени героя.Театральная педагогика и театральные технологии имеют определенные возможности в разрешении таких важных проблем, как:

- активизация интереса к учебе;
- нравственное и духовное просвещение;
- совершенствование форм внеурочной деятельности;
- повышение эффективности урока.

Искусство является тем видом человеческой деятельности, который в системе эмоционально-художественных образов создает целостную картину[3].

Необходимо отметить, что кукольный театр охватывает разные виды искусства: литературу, живопись, музыку, танцы, художественное слово и игру артистов. Все это оказывает огромное эмоциональное воздействие на детей, как на зрителей, так и на исполнителей ролей. Мысли и идеи, заложенные в сценарии и исходящие со сцены, воспринимаются гораздо острее и полнее, чем те же мысли прозвучавшие в обычной беседе или на уроке. Так, например, если предложить одной группе учеников прочитать параграф истории, другой группе – сделать иллюстрации к параграфу, а третьей – поручить сделать инсценировку этого исторического события, то, безусловно, что ребята третьей группы наиболее ярко прочувствуют и запомнят это историческое событие. Потому что в восприятии исторического материала урока участвовал не только ум, но и сердце. Все, что проходит через сердце, запоминается навсегда. Творчество это и есть работа ума и сердца. Можно произносить самые умные речи, проповедовать великие истины, но если они прозвучат монотонно, с безразличием к аудитории, если они не затронут душу слушателя, то они окажутся пустыми словами. В этом плане нужно отдать особую роль родному языку, который является средством общения, средством эмоциональной выразительности.

Нами была разработана программа кукольного кружка «Кукольный театр – детям» на базе МБОУ гимназия № 21 г. Батайска.

Цельпрограммы«Кукольный театр – детям»: активизация познавательной деятельности младших школьников. Для реализации этой цели необходимо решение ряда задач:

- создание условий для формирования личности учащихся во внеурочной деятельности;
- развитие выразительной речи, мышления, фантазии, чувства юмора;
- получение учащимися дополнительных знаний, закрепление и развитие умений, навыков, полученных в процессе изучения общеобразовательных дисциплин;
- развитие практических умений и деятельностной компетентности учащихся;

- воспитание у учащихся художественно-эстетического вкуса, бережного и заботливого отношения к своему здоровью, школе, окружающим людям, воспитание трудолюбия;
- расширение кругозора детей;
- приобщение детей к культурным ценностям;
- развитие творческого воображения, памяти артистических данных;
- воспитание чувства коллективизма.

Уроки кукольного театра способствуют расширению кругозора, тренируют память, учат выражать свои чувства в слове, жесте, мимике, интонации.Играя в кукольном театре, дети участвуют в творческом процессе: учатся согласованным действиям, взаимовыручке, умению подчинять свои желания интересам коллектива. Уроки кукольного театра, участие детей в спектаклях доставляют им радость, удовлетворение, что очень важно само по себе.

Репертуар кукольного театра включал в себя кукольные спектакли:

1. «Осенние хлопоты». (сказка – пьеса).
2. «Новогодний сон Снегурочки». (новогодняя сказка)
3. «День рождение Снеговичка». (новогодняя сказка)
4. «Заюшкина избушка». (русская народная сказка)
5. « The little house in the wood». (английская народная сказка)
6. «Теремок». (русская народная сказка)
7. «Репка». (русская народная сказка)
8. «Колобок». (русская народная сказка)

Кроме спектаклей, которые проводились во внеурочное время, были организованы театрализованные викторины, игровые программы:

- «По страницам сказок» (игровая программа по русским волшебным сказкам);
- «Узнай сказочного героя» (литературная викторина);
-«Загадки Лесовичка» (викторина о природе);

Помимо этого проводились тематические театрализованное представление:

«Даже в сказке, без сомнения знают правила движения»;

«Волк и семеро козлят - на новый лад» (Правила поведения : один дома»).

Занятия в школьной кукольном театре способствуют развитию у детей выразительной речи. А чем более она выразительна, тем внушительнее ее слова, тем глубже они воспринимаются слушателями. Участие детей в кукольном театре снимает напряжение, стрессы, развивает мышление, память, фантазию, чувство юмора, дарит дружбу, потому что труппа театра это хоть и небольшой, но сплоченный коллектив, где вместе отмечают праздники и дни рождения, ездят на экскурсии, и старшие во всем помогают младшим [3].

Таким образом, школьный кукольный театр помогает максимально достигать поставленных преподавателемhцелей6и6задач. Организация в школе детского кукольного театра - это попытка дать детям почувствовать радость творчества. При этом сама структура кукольного театра, синтезирующая различные искусства, дает возможность детям раскрыть в себе очень разные творческие способности. Они могут быть артистами, художниками, скульпторами, музыкантами, танцорами и ораторами.

Литература:

1. Выготский Л.С. Лекции по психологии. СПб.: Союз. -1997. - 144 с.
2. Иванцова Л., Коржова О. Мир кукольного театра. Ростов-на-Дону: «Феникс». – 2003. – 329 с.
3. .Кияновский А.А., Санько С.Н. Школьный театр в начальной школе. М.: «Чистые пруды». – 2007.
4. Лапина А.О. Школьная театральная педагогика – опыт междисциплинарного синтеза. М.: 2001.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии СПб.: Издательство "Питер". – 2000. – 720 с.

Елена Лебедева
(Киров, Россия)

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ УМЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПРОЕКТИРОВАНИЮ НА ОСНОВЕ ЗНАНИЙ ЦВЕТОВЕДЕНИЯ

Знания о цвете являются универсальными и связаны со всеми сферами деятельности человека. Современному человеку необходимы чёткие ориентиры для аналитической оценки качества цветового содержания потребительских товаров и услуг, для компетентного решения повседневных цветовых ситуаций личного бизнеса, для организации индивидуальной гармоничной цветовой среды, сохраняющей здоровье. При этом выбор цвета для решения практических цветовых задач часто возникает без анализа цветовой ситуации.

Современная система образования отстаёт от потребностей общества, что тормозит развитие личности обучаемого. Особое значение необходимо уделять вопросам обучения «цвету» как фактору, способствующему формированию с детства цветовой культуры, а также позитивно влияющему на индивидуальное и профессиональное развитие личности. В связи с этим возникла необходимость воспитания грамотного отношения к применению цвета и формирования системы знаний о цвете в современном школьном образовании.

Для изучения актуальности данной темы было проведено исследование по проблеме формирования базовой системы знаний о цвете и развития навыков практического применения цвета в рамках современного общего и дополнительного образования. В январе 2012 года было проведено анкетирование в котором приняли участие 82 респондента из Кировской, Курской областей и республики Коми: 24 (29%) преподавателей высшей школы, 27 (33%) учителей средней школы, 17 (21%) педагогов дополнительного образования и 14 (17%) педагогов дошкольного образования (основные вопросы: Цветовая значимость окружающей среды стала актуальной не только для специалистов, но и для общества в целом? Поможет ли система знаний о цвете школьникам при решении практических цветовых задач учебного и повседневного характера? Достаточно ли обеспечены учителя школ теоретической и методической базой для формирования системы знаний о цвете и колористических навыков?). В результате опроса выяснилось, что существует проблема формирования системы знаний о цвете и колористических навыков в течение всего периода обучения в школе, прежде всего, из-за отсутствия современных методических материалов.

В результате анализа цветового решения объектов художественного проектирования, представленных школьниками к защите на городской и областной олимпиадах по технологии 2012 года в г. Кирове были выявлены следующие характерные проблемы некомпетентного применения цвета:

1. *Цветовые стереотипы*. Применение «модных» цветов, не соответствующих образу и функции объекта.

2. *Цветовые шаблоны*. Применение стандартных модуляций цветов, не способных передать глубину оригинального образа объекта, сводя его к обычному и даже примитивному уровню.

3. *Негармоничные цветовые сочетания*. Игнорирование принципов гармонии цвета, которое приводит к нарушению равновесия цветовых сочетаний, что вызывает дискомфорт зрительного восприятия объекта.

4. *Цветовая безликость*. Монохромность и ограниченность цветовых сочетаний обедняет выразительность художественного образа объекта, лишает зрителя позитивного эмоционального настроя.

Необходимо отметить, что все перечисленные проблемы относятся к практическому уровню применения цвета, то есть если какие-либо отдельные элементарные теоретические знания о цвете присутствуют у школьников и выявляются, например, в ходе опроса, то практические навыки применения цвета носят интуитивный характер, и их решение выбора цвета часто неосознанно и спонтанно.

Обобщая результаты исследования, можно сделать вывод о том, что существует необходимость в создании базовой системы знаний о цвете и развития колористических навыков практического применения цвета в условиях общеобразовательной школы и занятий в учреждениях дополнительного образования. Такие знания и умения необходимы современному образованному человеку, для формирования культуры применения знаний о цвете в повседневной жизни для правильной оценки цветовой ситуации, влияющей на физиологическое и эмоциональное здоровье.

Универсальность школьной программы позволяет ключевые знания о цвете распределить по предметам, «специализирующимся» в них профессионально, это физика, биология, мировая художественная культура, история, химия, основы безопасности жизнедеятельности. Проблема в том, что эти предметы загружены собственной теоретической базой, требующей большого объёма времени, и специально вопросам изучения цвета не уделяют внимания. Очевидно, сегодня необходимо постепенное освоение пространства науки о цвете в системе общего образования. Ключевая роль в этом отводится дисциплинам практической направленности, таким, как изобразительное искусство и технология, которые имеют более гибкую программу, способную быстро адаптироваться к требованиям современной жизни. В то же время характер этих предметов даёт возможность практического осмысления решения цветовых задач, что в дальнейшем будет актуально для повседневной и профессиональной жизни молодого поколения.

Программа по изобразительному искусству массовой школы эту проблему не решит, так как сферы влияния цвета гораздо шире рамок этого предмета, а каждая сфера требует компетентного отношения. Также характер цветового образования учителей изобразительного искусства направлен на практическое применение цвета в сфере именно изобразительного искусства (видение цвета конкретного художника, цвет как средство выражения художественного образа, цветовые характеристики художественных материалов и т.д.) и, поэтому не связан или мало связан с утилитарными вопросами повседневной жизни.

Единственным предметом школьной программы не абстрактно, а непосредственно связанным с реальным существованием человека в предметном мире является технология. Эта дисциплина способна дать основу знаний и умений во многих сферах жизнеобеспечения человека, к которым можно отнести знание и умение создания гармоничной цветовой среды. В современной школе на уроках технологии уделяется большое внимание художественному проектированию творческих объектов различного характера: декоративных панно в различных техниках, одежды, аксессуаров, дизайна интерьера и т. д. Наиболее значимым художественным средством выразительности таких объектов всегда является цвет. Для формирования прикладных знаний о цвете необходимо сформулировать и реализовать в процессе художественного проектирования основные принципы практического применения цвета: ассоциативная связь цвета с художественным образом объекта, независимость выбора цвета от личных предпочтений, оригинальность цветовых сочетаний, гармоничность цветовых сочетаний.

Психологически воздействуя на человека, цвет может успокоить, или активизировать, а может угнетать. Точно так же цвет может любую творческую идею сделать совершенной, а может изуродовать, сделать нелепой. Чтобы научить школьников компетентно применять цвет на практике, необходимо эти качества воспитывать у будущих учителей, а также повышать квалификацию в данном вопросе у действующих учителей технологии школ и педагогов дополнительного образования. Но для полноценной методической работы учителям необходима поддержка в виде создания системы знаний о цвете и колористических навыков, что подтвердило анкетирование, проведённое среди педагогов (80 человек) кафедрой дизайна и изобразительного искусства факультета технологии и дизайна ВятГГУ.

Изучение цвета как основы художественного проектирования на уроках технологии поднимет качество цветовой компетенции школьников и, возможно, в перспективе повлияет на развитие цветовой культуры общества.

Научный руководитель:
профессор, доктор педагогических наук Некрасова Г.Н.

Евгений Лопаткин
(Таганрог, Россия)

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Педагогическая наука и практика определяют новое отношение к проблемам воспитания подрастающего поколения. В исследованиях, связанных с поиском гуманистических, духовных оснований воспитания, утверждается мысль о том, что воспитание призвано актуализировать свои гуманитарные функции, отвечать на сущностные вопросы жизни – о ее смысле и цели, быть питательной средой духовного и нравственного развития личности. Воспитание должно стать средством возрождения национальной культуры, помогать изменению социального характера людей в направлении самоорганизации и личной ответственности, быть гарантом гражданского мира, восстановления нравственности, социальной защиты и охраны детства, показывать путь становления открытого, демократического общества [1].

В настоящее время определились направления совершенствования высшего педагогического образования, в числе которых - воспитание педагога-гуманиста, профессионала, исследователя, гражданина, способного к эффективному решению задач обучения и воспитания школьников во всех звеньях образовательной системы.

Важнейшей целью воспитания будущих учителей в педагогическом вузе выступают гуманистические ценности педагога, отражающие идею существования в профессии и выступающие главным критерием его отношения к детям, миру, явлениям жизни, коллегам. Воспитание будущих педагогов - это системное наполнение всех компонентов образовательно-воспитательной системы педагогического вуза ценностно-смысловым, духовно-нравственным и высококультурным содержанием.

В данных положениях проявляется переход к новой личностной парадигме воспитания как ведущей тенденции современного образования и в целом педагогического сознания общества в XX1-ом столетии. Смена парадигм выступает как закономерное восхождение к более целостному пониманию самого феномена образованности и воспитанности, в структуру которых должны войти аксиологический, деятельностный и творческий опыт, опыт собственно духовно-личностной самоорганизации человека, связанный с выполнением им смыслопоисковых, рефлексивных, самооценочных, жизненно-прогностических и др. функций.

В изменившейся социальной ситуации человек стремится выработать в себе и принять такие ценности, жизненные ориентиры, которые позволили бы ему найти свое место в различных системах взаимодействия и самоопределиться. Формируясь в индивидуальном опыте субъекта, личностные ценности отражают не столько динамические аспекты самого индивидуального опыта, сколько инвариантные аспекты социального и общечеловеческого опыта, присваиваемого индивидом [2].

В качестве ценностей, образующих аксиологический аспект педагогического сознания будущего учителя, выступают ценности, связанные с утверждением личностью своей роли в социально-профессиональной сфере, ориентирующие на саморазвитие творческой индивидуальности в профессиональной деятельности, позволяющие осуществить самореализацию в профессионально-личностном становлении, удовлетворяющие потребность в продуктивном гуманистическом взаимодействии и общении с учащимися и коллегами и т.д.

В основу процесса воспитания студентов положены принципы гуманистической направленности, культуросообразности, природосообразности, эффективности социального взаимодействия. Принцип гуманистической направленности воспитания предполагает отношение профессорско-преподавательского состава, сотрудников вуза к студентам как ответственным субъектам собственного развития, а также стратегию взаимодействия, основанную на отношениях партнерства и взаимоуважения.

Принцип культуросообразности воспитания предполагает, что оно основано на общечеловеческих ценностях, строится в соответствии с нормами общечеловеческой и национальной культуры, региональными традициями подготовки специалистов в области образования.

Принцип природосообразности воспитания предполагает, что оно основывается на научном понимании взаимосвязи природных и социокультурных процессов.

Принцип эффективности социального взаимодействия предполагает формирование навыков социальной адаптации, самореализации студентов.

Реализация указанных принципов требует усиления воспитательных функций педагогического образования и повышения статуса воспитания, что предполагает:

- освоение ценностей нравственной, гражданской, духовной культуры общества, человечества, выработка своего отношения к ним;
- развитие ценностно-смыслового отношения к профессии педагога и актуализация потребности сотворить себя как педагога и как личность;
- освоение педагогических ценностей, идей как части гуманитарной культуры и общечеловеческих ценностей и формирование педагогического мировоззрения;
- формирование гражданских позиций личности, опыта защиты своих прав и соблюдения законов демократического общества;
- развитие интеллектуально-личностного потенциала студентов, их способностей и интересов;
- развитие духовно-нравственной свободы личности, способности строить свою жизнь по законам гуманности;
- воспитание потребности в здоровом образе жизни, укреплении психического и эмоционального здоровья.

В связи с этим важно будущему педагогу хорошо знать себя в бесконечном множестве самопроявлений, ибо, чем больше граней видит педагог в себе, тем больше у него возможностей общаться со столь же большим количеством граней ребенка.

В нашем опыте воспитания студентов Таганрогского государственного педагогического института им. А.П. Чехова широко используется воспитательный потенциал педагогических дисциплин.

Целевыми установками изучения педагогических дисциплин определены следующие:

- введение в педагогику как в область поисков, глубокого и всестороннего осмысления педагогической теории и практики в контексте гуманистических идей прошлого, настоящего и будущего, опыта отечественного и зарубежного;
- усиление ценностно-смысловых аспектов педагогических дисциплин как ориентиров будущей педагогической деятельности (ценности жизни и здоровья ребенка, его духовно-нравственное и гражданское становление; индивидуально-творческое развитие и др.);
- создание социокультурной воспитывающей среды, направленной на овладение ценностями культуры, творческое самовыражение, самоактуализацию студентов, овладение социальным опытом, навыками принятия жизненно важных решений, самоопределения;
- активизация процессов самообразования, самовоспитания, самосозидания себя как будущего педагога на ценностях гуманитарной культуры;
- развитие творческого потенциала личности, ориентированного на саморазвитие творческой индивидуальности в педагогической деятельности.
- демократизация отношений студентов и педагогов, гуманизация стиля их общения; расширение студенческого самоуправления, развитие инициативы, повышение социальной активности.

Совместно со студентами мы осуществили выделение ценностно-смысловых, мировоззренческих аспектов педагогических курсов на основе выделения идей гуманистической педагогики: учитель — высокая миссия сотворения личности, утверждения человека в человеке. Учителя нового типа характеризуют: высокая гражданская ответственность и социальная активность; любовь к детям, потребность и способность отдать им свое сердце; подлинная интеллигентность, духовная культура. Содержание устойчивого гуманного отношения к людям обусловлено потребностями индивида в любви, эмоциональном контакте, благополучии другого, творческом самоутверждении, чувстве собственного достоинства.

Идеи и положения гуманистической педагогики выполняют функцию интеграции в содержании всех педагогических дисциплин и являются тем «строительным» материалом, который определяет развитие гуманистической позиции будущих педагогов.

Педагогические ценности педагога, выступающие механизмами воспитания, определяются как гуманистическая позиция по отношению к детям, положительное отношение к педагогической деятельности, потребность в личностной и профессиональной самореализации, духовно-нравственные потребности (поиск смысла жизни, милосердие, способность помогать людям), способность работать в диалогических формах и др. Студенты выполняют педагогические проекты, содержанием которых является разработка конкретных занятий по педагогике: «Личность учителя гуманиста», «Стиль отношений учитель-ученик», «Я современный учитель» и др.

В процессе подготовки и защиты проектов студентам предлагается разработать индивидуальную траекторию своего профессионально-личностного становления, а для этого провести его самодиагностику. Цель самодиагностики: углубление представлений студентов об особенностях их характера, потребностях, мотивах, способностях; осознание профессиональных склонностей, интересов и способностей; побуждение к самопознанию, самоопределению, саморазвитию. Внимание студентов направлено на структурирование образа «Я-педагог», на выбор средств саморазвития, самоактуализации, самоопределения. Указанные «процедуры» профессионально-личностного самоопределения студенты переносят в проекты воспитания учащихся, в сферу организации воспитательных проектов в школе.

Организация такого опыта педагогического образования позволяет выделить условия, определяющие эффективность реализации воспитательных функций изучения педагогических дисциплин при подготовке будущих учителей:

- усиление ценностно-смысловых аспектов содержания педагогического образования, специфичность которых выражается в усвоении гуманистических идей, которые должны давать будущему учителю системные знания о гуманистической направленности современного образования;
- актуализация личностных смыслов образования, развития и саморазвития в педагогическом процессе вуза; активизация самостоятельной поисковой активности через включение студентов в научно-исследовательскую деятельность в разных ее формах;
- организация самостоятельной, поисково-творческой деятельности студентов в плане решения проблем, относящихся как воспитанию детей в современных условиях, так и к своему профессионально-личностному становлению;
- педагогическое стимулирование деятельности студентов с целью повышения мотивации к самоизучению, саморефлексии, развитию навыков саморегуляции, что способствует усилению воспитательных функций педагогических дисциплин и повышению эффективности профессионально-личностной подготовки будущих педагогов;
- реализация личностного потенциала будущих педагогов, предполагающая изменения в ценностно-смысловых структурах профессионального самосознания личности;
- актуализация потребности в личностном саморазвитии, обеспечение творческой самореализации в будущей профессии.

Воспитанность будущих педагогов определяется по следующим показателям: *отношение к детям*: отношение к ребенку как главной ценности, интерес к жизни ребенка, милосердие, доброта в отношении к детям, стремление защищать и охранять детство, способность к продуктивному взаимодействию; *отношение к профессии:* интерес к профессии учителя, потребность в работе с детьми, мотивация в получении профессии и совершенствовании в ней, убежденность в необходимости трансляции нравственных ценностей, принятие профессиональных ценностей, оценка социального статуса профессии; *отношение к окружающим:* интерес к людям, эмпатийность, толерантность, понимание ценности человеческой жизни, стимулирование активности и самостоятельности действий других людей; *отношение к обществу:* интерес к жизни общества, мотивация участия в общественно-педагогической деятельности, социальная активность, принятие общественно признаваемых ценностей; *отношение к себе:* интерес к себе как ценности, самопринятие, оценка своих способностей, саморегуляция поведения, рефлексия.

Можно заключить, что системообразующим результатом воспитания студентов педагогического вуза выступают ценности и смыслы личностно-профессионального становления будущего педагога: нравственная и гражданская позиция по отношению к детям, самоутверждение в профессии, высокий профессионализм, педагогическое творчество и свой педагогический стиль.

Литература:

1. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. / Е.В. Бондаревская, - Ростов-на-Дону, 2000.
2. Леонтьев Д.А. Психология смысла. / Д.А. Леонтьев М.: Смысл, 2000.

К.М. Мухамеджанов, Даринаш Искакова
(Тараз, Казахстан)

НОВАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В ПЕРЕВОСПИТАНИИ ТРУДНЫХ ПОДРОСТКОВ

Исследуя проблему соотношения социальных и биологических факторов, было бы целесообразным обосновать некоторые параметры развития одного из самых сложных этапов воспитания человека, каким является подростковый возраст. Процесс формирования личности, в том числе и трудных подростков, не может и не должен осуществляться средствами отдельно взятой науки. Это комплексный подход, в основе которого должно быть заложено содержание различных наук, в том числе и такой, какой является педагогическая наука.

Психолого-педагогические воздействия, которые испытывает личность, особенно в подростковом возрасте, достаточно сложны, многогранны и часто противоречивы. Отсюда, поведение подростков носит ситуативный характер и во многом является непредсказуемым.

Теоретико-методологические принципы комплексного изучения переходного возраста, как и других этапов жизненного пути, в психологии были сформулированы Л.С. Выготским, который показал диалектическое взаимодействие двух относительно автономных, но неразрывно связанных друг с другом рядов развития - натурального и социального.

Натуральный ряд развития описывает процесс созревания человека как индивида, историю становления, дифференциацию и интеграцию некоторой системы природно-детерминированных свойств. Социальный ряд развития рассматривает движение от общества к личности, изучает процессы социализации индивида, этапы его приобщения к культуре, овладение общественно необходимыми знаниями, нормами и ценностями [2]. Психологические свойства личности имеют серьезную значимость в формировании индивидуального стиля деятельности.

Индивидуальный стиль деятельности, по определению Е.А. Климова, есть "индивидуально-своеобразная система психологических средств, к которым сознательно или стихийно прибегает человек в целях наилучшего уравновешивания своей (типологически обусловленной) индивидуальности с предметными, внешними условиями деятельности" [3, 73]. В познавательных процессах он выступает как стиль мышления, совокупность индивидуальных вариаций в способах восприятия, запоминания, мышления, накопления, переработки и использования информации,

Из факторов социализации, рассматриваемых в связи с развитием личности, самым важным и влиятельным была и остается родительская семья, влияние которой ребенок испытывает раньше всего, особенно когда он наиболее восприимчив к окружающим явлениям жизни.

Практически нет ни одного социального или психологического аспекта поведения подростков, который не зависел бы от их семейных условий. Правда, меняется характер этой зависимости. Если раньше школьная успеваемость ребенка и продолжительность его обучения зависели, главным образом, от материального уровня семьи, то теперь огромную роль играет уровень образования и культуры родителей, состав семьи, характер и стиль взаимоотношения между ее членами.

Существует несколько психологических механизмов социализации, посредством которых родители заметно влияют на своих детей. Во-первых, взрослые считают правильным, поощряя и наказывая ребенка, внедрять в его сознание определенную систему поведенческих норм. Во вторых, ребенок подражает родителям, ориентируется на их пример, старается стать таким же, как они. В-третьих, зная внутренний мир ребенка, родители формируют его самосознание и коммуникативные качества.

Наилучшие взаимоотношения подростков в семье складываются обычно тогда, когда родители придерживаются демократического стиля воспитания. Этот стиль в наибольшей степени способствует воспитанию самостоятельности, активности, инициативы и социальной ответственности личности.

Одна из главных тенденций переходного возраста - переориентация подростка от авторитета родителей, учителей, в целом всех старших на мнение ровесников или равных себе по положению. В характере общения психологические функции общества сверстников приобретают решающее значение.

Во-первых, общение со сверстниками очень важный канал информации, по нему подростки узнают многие интересующие вещи, которые по тем или иным причинам им не сообщают взрослые. Во-вторых, это свойственный им вид деятельности и межличностных отношений. В-третьих, это наиболее характерный вид эмоционального контакта.

Организованный коллектив, складывающийся в школе, является основной группой принадлежности подростков к формальной группе. Но эта группа не единственная. Существуют два типа других групп. Во-первых, это организованные внешкольные коллективы - спортивные общества, клубы по интересам. Во-вторых, это разного рода стихийные группы, возникающие спонтанно и функционирующие вне педагогического контроля и руководства.

Стихийные группы чаще всего существуют среди подростков и образуются повсеместно. По составу они большей частью разновозрастные, включают в себя младших школьников, подростков и юношей. Структура неформальных компаний зависит от их устойчивости и содержания совместной деятельности, которая определяется направленностью интересов. По характеру социальной направленности спонтанные группы можно классифицировать на социально положительные, асоциальные, и антисоциальные.

Социальные компании, способствуют развитию положительных качеств, отличаются высоким социально-нравственным уровнем личных взаимоотношений.

Асоциальные компании формируются, главным образом, на базе совместных развлечений и способствуют формированию негативных отношений.

Антисоциалъные компании отличаются установкой на совершение правонарушений и преступлений. в основе их лежит деятельность, направленная во вред обществу: наркомания, пьянство, хулиганство, кражи, поджоги и др.

Положение подростка в группе и его отношение к ней зависят от многих факторов, куда входят как свойства его личности, так и свойства группы. Отечественные психологи А.А. Бодалев, Л.И. Божович, А.Г. Ковалев, Д.Б. Эльконин и др. принципиально разграничивают самоопределение личности, которая сознателыю идентифицируется с коллективом, принимая его нормы и ценности в качестве собственных, и ее склонность уступать психологическому давлению группы, изменять свое мнение в угоду большинству [1; 4; 5; 6].

Используя этот механизм как основной фактор в работе, многие годы школа занималась тем, что ориентировала своих выпускников на поступление, например, в высшее учебное заведение. Это был главный показатель профориентационной деятельности школы. Для родителей и учителей вся проблема состояла в том, чтобы правильно выбрать направление в получении высшего образования. Сегодня ценностные ориентации в обществе изменились. Подготовкой школьников к выбору профессии практически не занимаются, т.к. выпускники школ твердо усвоили, что при наличии денежных средств они могут быть зачислены в любое учебное заведение. И это действительно так. Отсюда их деятельность очень часто направлена не столько на приобретение знаний, сколько на поиск материальных средств. Причем в выборе путей достижения цели, т.е. их законности или незаконности, большинство учащихся не задумывается. Они с легкостью нарушают закон, ставя себе в оправдание тот факт, что им никто своевременно не объяснил, что действия человека только тогда превращаются в преступные, когда, они запрещены законом. В подростковом возрасте полезно было бы знать, что человеческая практика выработала отрицательный подход ко многим явлениям и поступкам людей,

определив их посредством закона как преступные. Если мы хотим избежать чрезмерного роста числа правонарушений, то такие очевидные вопросы должны стать предметом широкого обсуждения среди учащихся школ. В современной школе, к сожалению, очень мало внимания уделяется вопросам профилактики и практически не изучается личность учащихся, в том числе и так называемых "трудных", совершающих различные правонарушения.

Изучение личности правонарушителя предполагает комплексный подход к пропессу выявления как общих характерологических признаков, свойств, связей, так и учет индивидуальных особенностей. Научный подход к определению понятия "личность несовершеннолетнего правонарушителя" необходим при разработке теоретических основ построения, а также практики реализации системы исправления и перевоспитания.

Ведущее направление в исследовании личности - это поиск тех мотивов, которыми она руководствуется при совершении правонарушений. Мотивация - это сложное образование, в основе которого лежит процесс взаимодействия личности с социальной средой и выражается в конкретном поведении человека. По мнению исследователя Н.С. Лейкиной, личность - это определенным образом реализованная интеграция социально значимых черт, где каждый человек, совершающий антиобщественные поступки, "является носителем многообразных общественных отношений и обладает как отрицательными, так и положительными качествами" [7, 8]

Отсюда мотивация человека может быть достоверно понята только при анализе взаимодействия социального и биологического фактора, а также конкретной ситуации совершения правонарушения.

Важнейшим направлением коррекции личности правонарушителя будет являться, прежде всего, оздоровление окружающей микросреды, а также возможное устранение причин и обстоятельств, которые формируют преступную мотивацию и провоцируют ее практическую реализацию. Мотивы подростковых правонарушений мы рассматриваем как отражение в их сознании существующих или воображаемых потребностей. Перед правонарушителями всегда стоит нравственная дилемма - "можно или нельзя", и ее решение зависит от взаимодействия социальных качеств с силой и интенсивностью испытываемых подростком потребностей.

Анализ правонарушений, совершенных трудными подростками, показывает, что на процесс формирования намерения и совершения самого преступного акта могут оказать влияние следующие факторы. Во-первых, уровень развития личности, прежде всего, ее культурно-образовательные признаки, объем, полнота и глубина полученных в школе знаний, умений и навыков, направленность мировоззрения, интересов,потребностей, особенности протекания познавательных процессов - памяти, мышления, воображения. Во-вторых, степень развития эмоционально-волевых качеств, сила, темп и адекватность внутренней реакции на внешние раздражители, умение контролировать себя в экстремальной психологически обостренной ситуации. В-третьих, длительность и частота общения с лицами, ранее судимыми, или подстрекателями более старшего возраста, совместное употребление с ними алкоголя или наркотических средств, неумение противостоять их отрицательным влияниям.В-четвертых, направленность личности, преобладание в ее развитии социально-отрицательных качеств, взглядов и моральных ценностей над положительными. В-пятых, наличие устойчивой мотивации и конкретных способов удовлетвореяия своих желаний.

Одним из важных аспектов нравственного формирования личности трудных подростков является выработка у них умений регулировать свои желания и влечения, в том числе и естественно-физиологические. Невоспитанность чувств, отсутствие привычки контролировать свое поведение лежат в основе многих правонарушений.

Вместе с тем, личность всегда воплощает в себе черты тех преобразований, которые происходят в обществе. Жить в обществе и быть независимым от него нельзя.Социальная обусловленность психологии трудного подростка во многом характеризует направленность личности, ее осознанные и устойчивые отношения, образующие убеждения, идеалы, нравственные позиции.

Факт совершения подростком правонарушения характеризует его как асоциальную личность. Но это определение не исчерпывает и не объясняет сего ее содержания и множественности отношений. В подростке, совершившем правонарушение необходимо видеть нечто большее, чем правонарушител.

Государство, которое заботится о благополучии каждого из своих юных сограждан, - это государство будущего. Такое общество должно рассматривать проблему правонарушений среди молодежи не иначе как с социальных позиций, изучения условий формирования личности, раскрытия ее социальных связей и зависимостей. Если же решать эту проблему с биологических позиций, поиска врожденной асоциальности или генетически обусловленного преступного вируса, который передается по наследству, то это будет бесперспективный путь развития любого общества. Именно с этих исходных методологических позиций мы подходим к решению данной проблемы.

Литература:

1. Бодалев А.А. Личность и общество. - М.: Просвещение, 1983. - 338 с.
2. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. -М., 1960. -370 с.
3. Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. - М.: Просвещение, 1983. - 264 с
4. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка //В кн.: Изучение мотивации поведения детей и подростков. - М: Педагогика, 1972. – 349 с.
5. Ковалев А.Г. Личность воспитывает себя. - М., 1981 - 239 с.
6. Эльконин Д.Б.. Давыдов В.В. Возрастные возможности усвоения знаний. -М., 1966. - 158 с

7. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. -Л., 1968. -212 с.

Дмитрий Мучкин, Вера Омарова
(Павлодар, Казахстан)

АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

В условиях современного быстро изменяющегося мира основной целью Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы была обозначена: «Кардинальная модернизация системы образования для повышения ее конкурентоспособности, развития человеческого капитала, обеспечивающего устойчивый рост экономики и благосостояния граждан» [1]. Исходя из того, что главным действующим лицом в системе образования является учитель, можно утверждать, что педагогическое образование, таким образом, является фундаментом системы образования в целом.

В связи с этим, становиться актуальным поиск наиболее эффективных путей, которые позволили бы с учётом современных условий подготавливать конкурентоспособные педагогические кадры.

Как известно, профессиональная подготовка это – «процесс формирования специалиста для одной из областей трудовой деятельности, связанный с овладением определённым родом занятий профессией. Цель профессиональной подготовки составляет приобретение профессионального образования, являющегося результатом усвоения систематизированных знаний, умений и навыков и необходимых личностно-профессиональных качеств. То есть в процессе профессиональной подготовки решаются задачи, связанные с определением того, что должен знать специалист в соответствии с кругом обязанностей, как эти знания он будет применять в своей профессиональной деятельности, какими качествами личности должен владеть, что бы знания и умения давали максимальный результат» [2]. И здесь, как мы убежденны, необходимо отметить, что современный нам мир является – «быстро изменяющимся», и как отмечает доктор педагогических наук, профессор Варшавского университета Мацей Танась, наш мир «скорее всего, всегда будет отличаться этими свойствами» [3]. Сегодня знания обновляются каждые 3-5 лет. В результате молодые люди, выпускники высших учебных заведений, уже к 23-25 годам оказываются обладателями уже устаревших знаний [4]. В научной литературе США, к примеру, фигурирует особая единица измерения устаревания знания специалиста - так называемый период полураспада компетентности. Этот термин, заимствованный из ядерной физики, в данном случае означает продолжительность времени после окончания вуза, когда в результате старения полученных знаний по мере появления новой информации компетентность специалиста снижается на 50 %. На рубеже 80-х – 90-х годов этот период составлял 5-6 лет для инженеров на предприятиях с передовой технологией, а для медиков и биологов всего 3-4 года. [5].

Таким образом, можно утверждать, что если педагог окажется обладателем устаревших знаний, то это крайне негативно скажется не только на его конкурентоспособности, но и на уровне его профессионально-педагогической компетентности в целом.

Выходом из создавшейся ситуации, на наш взгляд, является переход от принципа «образование на всю жизнь» к принципу «образование для всех на протяжении всей жизни». Так, в 1996 году на симпозиуме в Берне В. Хутмахер привёл принятое Советом Европы определение пяти ключевых компетенций, которыми «должны быть оснащены молодые европейцы». В их числе была названа: «способность учиться на протяжении всей жизни в качестве основы непрерывного обучения в контексте как личной, профессиональной, так и социальной жизни» [6]. Так же необходимо заметить, что данная тенденция нашла своё отражение в основных документах определяющих как направление развития образования в нашей стране вообще, так и развитие высшего педагогического образования в частности. Одним из ожидаемых результатов реализации «Концепции образования Республики Казахстан до 2015года», является: переход от принципа «образование на всю жизнь» к принципу «образование для всех на протяжении всей жизни» [7]. В сфере высшего педагогического образования была разработана «Концепция развития непрерывного профессионально педагогического образования в Республике Казахстан». В ней говориться, что непрерывное образование представляет собой процесс постоянного развития способностей (общих и специальных) и потребностей (профессионально-познавательных, духовных) педагога как субъекта профессиональной деятельности на протяжении всей его жизнедеятельности. В соответствии с этим, система непрерывного образования есть совокупность путей, способов и средств развития личности, деятельности педагога в сети государственных, общественных, других учебных заведений, а так же в процессе самообразования [8]. Так как, в условиях становления рынка образовательных услуг каждый учитель должен иметь право выстраивать собственную стратегию профессионального роста, то вполне вероятно возникновение ситуации, когда единственной из форм повышения квалификации в полной мере удовлетворяющей образовательные потребности педагога окажется самообразование.

Активное участие личности в определенной деятельности, как показано в работах А.Г. Ковалева, Н.В. Кузьминой [9; 10] и ряда других педагогов и психологов, в значительной мере определяется ее подготовленностью к этой деятельности. Следовательно, эффективность любой деятельности, в том числе и самообразования, зависит от того, насколько личность к ней подготовлена.

В исследованиях Б.Г. Ананьева, Е.И. Степановой установлено, что наиболее благоприятные периоды, на которые приходятся пики в развитии психических процессов (внимание, память, мышление), способствующие активной мыслительной деятельности, а также высокий уровень волевой саморегуляции, обеспечивающий настойчивость в достижении поставленной цели, проявление своего «я», готовность к длительному поиску отмечается в студенческом возрасте, в этот период создается та исходная функциональная база для эффективной самостоятельной познавательной деятельности студента и именно в этот период, самообразовательная деятельность может стать творческим процессом» [9, с.33].

Всё вышесказанное позволяет нам согласиться с мнением К.Ф. Ермакова, который убеждён в том, что «подготовка будущего учителя к профессионально-педагогическому самообразованию должна осуществляться одновременно с обучением профессии» [11].

Основываясь на выше сказанном, мы приходим к выводу о том, что подготовка к профессионально-педагогическому самообразованию должна является неотъемлемым компонентом подготовки будущих учителей в процессе приобретения высшего педагогического образования, так как это, по нашему мнению, позволит поддерживать и совершенствовать как уровень конкурентоспособности, так и уровень профессионально-педагогической компетентности в целом.

Выходом из создавшейся ситуации, на наш взгляд, должна стать разработка и внедрение элективной дисциплины целью которой стало бы подготовка будущих учителей к успешному профессионально-педагогическому самообразованию.

Таким образом, проблема подготовки к профессионально-педагогическому самообразованию, на наш взгляд, является актуальной как для систем высшего педагогического образования в странах участницах Болонского процесса вообще, так и для Республики Казахстан в частности.

Литература:

1. Концепция высшего педагогического образования Республики Казахстан // Казахстанская правда. - 2005. - С.5.
2. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Гылым, 1998.- С.10.
3. Танась М. Образование и информационная эпоха // Народное образование. -2003.- № 4. – С.32.
4. Нуртазина Р.А. Образовательная политика и социализация Казахстанского общества. – Новосибирск, 2004. –С.14.
6 Нуртазина Р.А. Образовательная политика Республики Казахстан в условиях глобализации. – Алматы: НИЦ Гылым, 2004. – С. 252.
7 Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. - 2003. - №5.- С.36.
8 Концепция образования Республики Казахстан до 2015 года // Газета УК. – 2004. - №1-2. - С.2-6.
9 Концепция развития непрерывного профессионального педагогического образования в Республике Казахстан // УК №10-12, 30 марта 2004.- С.2-3.
10 Ульянова Л.А. Психолого-педагогические условия формирования готовности будущего учителя к профессиональному самообразованию: дис. канд. пед. наук. - Калуга, 2001. - 178с.
11 Юдакова С.В. Формирование готовности студентов ВУЗа к профессионально-педагогическому самообразованию: дис. канд. пед. наук. - Владимир, 2002. - 174 с.
12 Ермаков К.Ф. О подготовке будущего учителя к профессионально-педагогическому самообразованию // Проблемы формирования профессионального мастерства учителя. – Алма-Ата, 1985. – С.57.

Дмитрий Мучкин, Жанара Байсеитова
(Павлодар, Казахстан)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

В 2009 году в Республике Казахстан в Классификатор специальностей бакалавриата, магистратуры и докторантуры (PhD) была внесена новая специальность – «Социальная педагогика и Самопознание». Данное обстоятельство потребовало от профессорско-преподавательского состава ВУЗов провести тщательное исследование содержания образования по данной специальности.

Так одной из обязательных для изучения дисциплин по специальности – «Социальная педагогика и Самопознание» в ГОСО была определенна такая дисциплина как «Социальная педагогика». Данное обстоятельство актуализировало необходимость анализа информации из литературных источников посвященных различным аспектам содержания данной дисциплины.

Проведённый анализ позволил прийти к заключению о том, что среди ученых ведутся острые дискуссии о теории и практике социальной педагогики, сущности её понятий и категорий. Анализ представлений о социальной педагогике разных авторов позволяет сделать следующий вывод: в определении сущности социальной педагогики существуют разные подходы. Вот некоторые из них.

Социальная педагогика:

– является одним из направлений социальной работы (Т.М. Глебович, И.А. Зимняя, Л.В. Топчий и др.);

– рассматривается как теоретический базис социальной работы (В.Г. Бочарова, Г.Н. Филонов и др.);

– выступает частью общей педагогики, изучающей социальное воспитание в контексте социализации (Б.З. Вульфов, В.И. Загвязинский, и др.);

– является педагогикой среды, интегрирующей научные достижения смежных наук и реализующей их в практике общественного воспитания (В.Д.Семенов и др.);

– определяется системой организованного педагогического влияния в недрах социума; является социологией воспитания и образования (Б.Т. Лихачев и др.);

– является отраслью педагогического знания, исследующей явления и закономерности целесообразно организованного педагогического влияния (социальное воспитание, социальное обучение, социально-педагогическая помощь и др.) на социальное развитие, становление, формирование человека независимо от того, протекает ли оно в условиях «нормы» либо «отклонения от нормы» (М.А. Галагузова, Ю.Н. Галагузова, Г.Н. Штинова и др.) [1, с.6].

– отрасль педагогической науки, изучающая закономерности социального воспитания и социального обучения детей в процессе их социализации (А.В. Мудрик);

- теория и практика обучения и воспитания отдельной личности или группы людей, иногда объединенных социальной бедой и нуждающихся в реабилитации или лечении, их социализации (Ю.В. Василькова, Т.А. Василькова);

- теория и практика познания, регулирования и реализации образовательно-воспитательными средствами процесса социализации и ресоциализации человека результатом которого является приобретение индивидом ориентации и поведения (убеждений, ценностей, соответствующих чувств и действий) по отношению к обществу, различным слоям и группам населения и индивидам, обеспечение соответствующего уровня и вида социальной адаптации, социального функционирования (В.А. Никитин);

- теория и практика социального становления и дальнейшего совершенствования личности, общественных групп в процессе социализации (Л.В. Мардахаев) [2. с.19];

По мнению М.А. Галагузовой, «такое положение вполне оправдано для новой отрасли педагогического знания» [1, с.6]. Ведь, как известно, «советская педагогика отвергала эту научную дисциплину <…> за социальной педагогикой не признавалось право стать самостоятельной наукой <…> подобная позиция сохранялась до 1980-х гг.» [3]. Однако, как отмечает Г.Н. Штинова, «многообразие воззрений на одни и те же явления и трактовок одних и тех же терминов, в частности социальной педагогики, – реальность научной действительности, которая создает определенные сложности, напряженность и дискуссионность в науке» [4, с. 111].

Многообразие изданных за последние годы учебников и учебных пособий, предлагаемых для подготовки социальных педагогов, из-за отсутствия единого концептуального подхода авторов, вызывает большие трудности в преподавании «Социальной педагогики». Поэтому выбор того или иного учебного пособия или учебника зависит от субъективных особенностей преподавателя, его предпочтений той или иной школе или попросту тем учебникам, которые имеются в библиотеке ВУЗа.

Таким образом, перед учеными, занимающимися вопросами социальной педагогики как науки, возникает проблема, заключающаяся в том, как придти к консенсусу – о сути социальной педагогики, а так же, что является объектом и предметом этой науки, каков ее понятийно-категориальный аппарат. От решения этой задачи во многом зависит, как изучение данной дисциплины будет влиять на профессиональную подготовку специалистов в профессиональных учебных заведениях. В связи с этим остро встаёт вопрос о путях решения указанной проблемы.

Анализ информации из литературных источников посвященных различным аспектам социальной педагогики, позволил нам согласиться с А.В. Мудрик, по мнению которой: «социальная педагогика изучает социальное воспитание человека, которое осуществляется фактически на протяжении всей его жизни. Определить место и роль социального воспитания в жизни человека можно, лишь соотнеся его с такими процессами, как развитие и социализация. Развитие – это реализация имманентных (внутренне присущих) задатков, свойств человека. Развитие человека во взаимодействии и под влиянием окружающей среды в самом общем виде можно определить как процесс и результат его социализации, т.е. усвоения и воспроизводства культурных ценностей и социальных норм, а также саморазвития и самореализации в том обществе, в котором он живет. Социализация происходит: а) в процессе стихийного взаимодействия человека с обществом и стихийного влияния на него различных, порой разнонаправленных обстоятельств жизни; б) в процессе влияния со стороны государства на обстоятельства жизни тех или иных категорий людей; в) в процессе целенаправленного создания условий для развития человека, т. Е. воспитания; г) в процессе саморазвития, самовоспитания человека.

Таким образом, можно считать, что развитие – общий процесс становления человека; социализация – развитие, обусловленное конкретными социальными условиями [5].

Так же в своих работах А.В. Мудрик отмечает, что: «Педагогику занимает социализация человека на всех возрастных этапах в двух аспектах. Во-первых, она исследует сущность относительно социально контролируемой её части – воспитания, его тенденции и перспективы, определяет его принципы, содержание, формы и методы. Во-вторых, социология воспитания изучает общество как социализирующую среду, выявляет его воспитательные возможности для поиска путей и способов использования и усиления позитивных влияний на человека и нивелирования, коррекции и компенсации негативных влияний» [6].

Таким образом, на наш взгляд, определение сущности социальной педагогики как отрасли педагогической науки, изучающей социальное воспитание и обучение человека в процессе социализации, может помочь нахождению консенсуса среди ученых, занимающимися вопросами социальной педагогики и, тем самым, способствовать её развитию как науки.

Литература:

1. М.А. Галагузова Проблемы развития социальной педагогики в России \\ Педагогическое образование и наука, 2009, № 10. - с.4-8.
2. Социальная педагогика: конспект лекций / О.М. Никулина, Л.Н. Смотрова. – М.: высшее образование, 2008. – 256 с.
3. Василькова Т.А. Социальная педагогика: Учебное пособие / Т.А. Василькова, Ю.В. Василькова. – М.: КНОРУС, 2010. – С.7.
4. Штинова Г.Н. Социальное образование в России: теоретико-методологические аспекты: Монография. – М, 2001. – 201 с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. – С.3.
6. Мудрик А. В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. В.Мудрик - 2-е изд., испр. и доп. –М.: Издательский центр «Академия», 2006. – С.6.

Сусанна Налесная
(Таганрог, Россия)

МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА УЧИТЕЛЯ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПОНЯТИЯ «НЕРАВЕНСТВО» В НАЧАЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ

Особенность математического образования младших школьников заключается в том, что в начальной школе происходит первая встреча учеников с важнейшими математическими понятиями и способами действий, при усвоении которых закладывается ракурс понимания математических объектов и утверждений. Если этот ракурс соответствует сущности и смыслу этих объектов, то он будет служить внутренним ориентиром и положительным катализатором образования школьника.

Поэтому главная задача учителя – сформировать способность мыслить, сформировать способ мышления. От того насколько сформировано и развито мышление ученика, зависит насколько хорошо он сможет реализовать собственные возможности, использовать знания в новой ситуации.

Включение в курс начальной математики элементов алгебры имеет своей целью формирование математического аппарата для решения задач из математики, смежных наук, окружающей действительности. Язык алгебры подчеркивает значение математики как языка для построения математических моделей, процессов и явлений окружающего мира. Кроме того, изучение алгебраического материала позволяет развивать алгоритмическое мышление, навыки дедуктивных суждений, необходимые при обучении в старших классах. Преобразование символических форм вносит свой специфический вклад в развитие воображения, способностей к математическому творчеству. Эти факты еще раз доказывают, что математические знания должны стать неотъемлемой частью общей культуры и обязательным элементом в воспитании и обучении ребенка.

Значительное место в содержании изучаемого алгебраического материала отведено работе с неравенствами.

Выполнение первых заданий в рамках данной темы ставит задачу формирования у младших школьников отношений «больше – меньше», что соответствует положениям теории математики о неравносильных множествах. Логика развертывания предложенного в начальной школе учебного материала заключается:

– в сравнении конкретных множеств;

– в рассмотрении двух предметных множеств;

– в осознании количественных характеристик каждого из предметных множеств;

– в фиксации способа выражения количественной характеристики предметного множества числом;

– в сравнении числовых характеристик каждого множества (сравнении чисел), обобщении результата сравнения [1, с. 54].

Для этой цели сначала предлагаются задания, в основе которых лежит житейский опыт учащихся. Рассматривая картинки, на одной из которых изображен один предмет, а на другой – несколько предметов (много), учащиеся знакомятся с понятиями «один» и «много» и легко устанавливают, где предметов больше, а где меньше.

В этот же период происходит процесс сравнивания не только по количеству предметов, содержащихся в том или ином из рассматриваемых множеств, но и по другим признакам: массе, росту.

Важным этапом работы с неравенствами является формирование отношений неравенства, которые рассматриваются на конкретных множествах объектов. Так, устанавливая, кого в классе больше – девочек или мальчиков, учитель предлагает выполнить сравнение данных множеств разными способами. Предугадывая попытку младших школьников ответить на вопрос путем подсчета количество тех и других, учитель просит доказать, что девочек в классе больше, чем мальчиков. Это задание

позволяет впервые познакомить учащихся со способом сравнения предметных (объектных) множеств с помощью установления взаимно однозначного соответствия между элементами рассматриваемых множеств. Способ установления взаимно однозначного соответствия в дальнейшем будет ведущим в работе с аналогичными заданиями [2, с. 32].

Решение последующего задания предполагает два способа сравнения множеств:

– непосредственное восприятие количества объектов каждого из предложенных множеств с последующим сравнением чисел, являющихся количественной характеристикой каждого из множеств;

– установление взаимно однозначного соответствия между элементами сравниваемых множеств.

В основе выполнения задания лежит практическая деятельность: сравнение один к одному реального количества учебников, находящихся в двух пачках.

Приведем фрагмент урока, иллюстрирующий использование рассматриваемых способов в процессе выполнения задания

На столе находятся учебники, разложенные на две стопки

– Как вы думаете, в какой стопке учебников больше? Почему?

(– В правой стопке учебников больше, чем в левой, потому что она выше.)

– Все согласны с данным мнением? (– Правая стопка учебников выше, и учебники в ней тонкие, а левая – ниже, но учебники в ней толстые. Следовательно, в правой стопке больше учебников, чем в левой.)

– Как проверить наше предположение, используя какой–либо другой способ. (– Надо пересчитать количество учебников.)

– Как выполнить предложенное действие? (– Можно брать учебники парами до тех пор, пока в одной из стопок не закончатся учебники. Та стопка, в которой останутся учебники, будет содержать большее количество учебников.)

– Мы нашли правильный выход из создавшейся ситуации. Но в реальной жизни не всегда можно визуально определить, где больше предметов, а где меньше. Поэтому для получения правильного ответа на поставленный вопрос следует использовать способ образования пар предметов[3, с. 52].

Важно, чтобы при выполнении аналогичных заданий ученики предлагали и использовали различные способы сравнения групп предметов.

Следующий важный этап работы предполагает переход от сравнения предметных множеств к сравнению чисел, являющихся их количественной характеристикой. Поэтому в этот период предлагаются задания, иллюстрирующие способ сравнения множеств на основе сравнения чисел, который собственно приводит к тому, что для сравнения чисел используются предметные множества, а предметные множества можно сравнивать с помощью чисел, являющихся количественными характеристиками рассматриваемых множеств.

Приведем фрагмент урока, показывающий деятельность учителя по формированию понятий «равенство», «неравенство», представив анализ некоторых этапов данного урока.

Тема урока: «Равенства. Неравенства».

В ходе этапа ознакомления с новым материалом работа строится следующим образом:

На доске выставлены две группы одинаковых кругов (6 и 8). Круги расположены хаотично, что затрудняет их пересчет.

Учитель предлагает сюжет:

– Мама попросила Медвежонка, собрать в лесу сладких ягод для пирожков. Но идти одному в лес скучно. Что можно посоветовать Медвежонку? (–Позвать друга Лисенка.)

– Взяли друзья две корзины и стали складывать собранные каждым ягоды: одну ягодку в корзинку Лисенка; одновременно с этим Медвежонок кладет собранную им ягоду в свою корзину. (Учитель приглашает помощника к доске).

В результате проверки, у Лисенка оказалось на 2 круга (ягодки) больше, чем у Медвежонка.

На данном этапе урока четко прослеживается воспитательный эффект в освоении нравственных норм, в желании продолжить общение и совместную учебную деятельность, создается основа для формирования положительных эмоций в отношении предстоящей деятельности.

Введение в ход урока персонажей помогает не только заинтересовать учеников в решении поставленной учебной задачи, но и обогатить их чувственно-эмоциональный опыт путем развития мышления в плане осознания себя и своего места в мире природы и людей.

– Ну вот, – сказал Медвежонок, – ты сосчитал, сколько у тебя ягод?

– Нет, – ответил Лисенок.

Учитель обращается к учащимся класса: « А вы посчитали?» (Поскольку установки на пересчет собранных каждым ягод не было, то, скорее всего, никто не считал количество собранных ягод.)

– Я тоже не считал, – сказал Медвежонок, – но думаю, что у тебя больше на 2 ягоды.

– Почему так решил Медвежонок? Прав он или нет? (Выслушиваются мнения учеников.)

Введение проблемного вопроса позволяет развернуть дискуссию. В процессе обсуждения происходит столкновение различных точек зрения и важно учитывать тот факт, что параллельно с работой над непосредственным учебным заданием формируется благоприятная коммуникативная среда: выработка правил сотрудничества, уважение к мнению другого и т.д.

После дискуссии устанавливается способ сравнения: если в каждую корзину клали по одной ягодке одновременно, значит, в них должно быть ягод поровну. Две оставшиеся в корзине ягоды означают, что у одного из друзей ягод больше, чем у другого, так как для них не нашлось пары. Работа

на данном этапе позволяет учитывать принцип доступности обучения и принцип индивидуализации обучения. Учителю важно убедиться, что каждый из учеников усвоил учебный материал.

Далее результат работы проверяется пересчетом количества ягод, собранных каждым и сравнением полученных в результате пересчета чисел. Устанавливается: 6 меньше, чем 8.

Учитель продолжает рассказ:

– Лисенок не верит Медвежонку. Расположите круги на доске так, чтобы было видно, что у Медвежонка ягод меньше на 2. Как вы расставите круги?

(– Один под другим.)

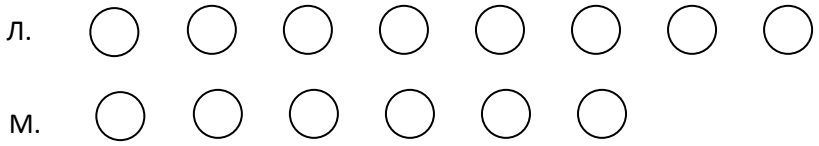

– В каком ряду кругов больше? Меньше? На сколько больше в верхнем ряду? На сколько меньше в нижнем ряду?

– Что надо сделать, чтобы медвежонку было не обидно?

(– Из верхнего ряда добавить 1 круг в нижний ряд.)

Продолжается работа, заданная нравственной линией урока, проверяется понимание нравственно-этических норм поведения с близкими.

На этапе закрепления нового материала рассматривают все варианты уравнивания количества кругов, что позволяет развивать нестандартное мышление младших школьников:

а) два круга добавить в нижний ряд;

б) два круга убрать из верхнего ряда;

в) один круг из верхнего ряда переставить в нижний ряд.

Заключительным этапом предложенной работы является подведение учащихся к выводу:

– если сравнивать два множества по количеству предметов, то всегда можно установить: будут ли данные множества равны или неравны (в одном из множеств предметов больше или меньше, чем в другом);

– отношения сравнения множеств предметов можно перевести на язык математики с помощью особых знаков "=" и "не равно";

– для удобства записи отношений между числами люди договорились использовать знаки "<" и ">".

Важно отметить, что выполнение заданий, связанных с решением неравенств, является не только самоцелью, но и средством обучения. Обсуждение найденного решения, поиск других способов решения, закрепление в памяти тех приемов, которые были использованы, выявление условий возможности применения этих приемов – все это дает возможность школьникам учиться на таких заданиях. Именно использование алгебраического материала помогает учащимся узнавать и глубоко усваивать новые математические факты, овладевать новыми математическими методами, накапливать определенный опыт, формировать умения самостоятельно, и творчески применять полученные знания.

Литература:

1. Аргинская И.И., Ивановская Е.И. Математика 3 класс. – Самара. - 2011.
2. ТихоненкоА.В., Налесная С.Л. Деятельность учителя по формированию понятия «неравенство» в начальном курсе математики // Вестник ТГПИ. Физико-математические и естественные науки – 2011. - № 1
3. Теоретические и методические основы изучения математики в начальной школе / под ред. А.В. Тихоненко, М.М. Русиновой и др. Ростов н/Д. – 2008.

Вера Омарова, Дмитрий Мучкин
(Павлодар, Казахстан)

РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В УСЛОВИЯХ ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Переход к новому качеству образования, намеченному Государственной программой развития образования Республики Казахстан на 2011- 2020 годы, является в современных условиях ведущей тенденцией развития образовательной сферы. Одними из программных задач, стоящих перед современной школой, – это осуществление перехода на 12-летнюю модель обучения с обновлением содержания образования, внедрение сетевого взаимодействия, профильного обучения «Бейіндік мектеп» формирование системы партнерства в образовании [1, с. 38-40].

Переход к профильному обучению преследует следующие основные цели: 1) обеспечить углубленное изучение отдельных предметов программы; 2) создать условия для существенной

дифференциации содержания обучения старшеклассников с широкими и гибкими возможностями построения школьниками индивидуальных образовательных программ; 3) обеспечить преемственность между общим и профессиональным образованием, более эффективно подготовить выпускников школы к освоению программ высшего профессионального образования.

Подход, предполагающий реализацию профильной подготовки и профильного обучения на основе сетевого взаимодействия социальных партнеров, органично создаёт наиболее благоприятные условия для профильного, профессионального и социального самоопределения учащихся. Он позволяет успешно осуществлять подготовку учащихся к выбору любого типа и уровня дальнейшего образования.

Социальное партнерство – это договорная форма регулирования отношений, построенная на принципах добровольности, равноправия сторон, уважения и учета интересов участников процесса, ответственности за нарушение соглашений.

Социальное партнерство по отношению к образованию мы понимаем как: партнёрство, в которое вступают социальные группы внутри школы: учителя, ученики и их родители; партнерство внутри системы образования между социальными группами данной профессиональной общности (УПК, ссузы, вузы, учреждения дополнительного образования и пр.); партнёрство, в которое вступают представители школы с предприятиями иных сфер общественного воспроизводства; партнёрство, которое инициирует сама школа; партнерство, в которое вступают работники системы образования, контактируя с представителями иных сфер общественного воспроизводства.

Согласно приказу МОиН РК №681 от 19 июля 2006 года школа №17 города Павлодара является участницей республиканского эксперимента по профильному обучению в модели «Школа-ССУЗ-ВУЗ» по направлению «Модель сетевого взаимодействия в рамках предпрофильной подготовки и профильного обучения».

На первом этапе эксперимента, который осуществлялся под нашим научным руководством, основной задачей были созданы нормативные документы локального характера: Концепции инновационной школы, Программы развития образовательного учреждения на пять лет, Программы психологического сопровождения профильного обучения, Программы мониторинга качества профильного обучения и предпрофильной подготовки, Программы методического сопровождения профильного обучения.

Целью Концепции стало обоснование стратегии развития СОПШДО №17 в условиях сетевого взаимодействия социальных партнеров. Концепция определила цели, задачи, структуру, содержание образования и особенности организации образовательного процесса в условиях сетевого взаимодействия социальных партнеров в организации профильной и предпрофильной подготовки школьников. Были определены этапы внедрения модели сетевого взаимодействия социальных партнеров в организации профильной и предпрофильной подготовки школьников.

Реализация Программы развития, потребовала создать модели сетевого взаимодействия, определения социальных партнеров по реализации задач профильного обучения. Социальными партнерами школы стали колледжи (технологический и педагогический), вузы. На базе этих учебных заведений уже с 90-х годов осуществлялась подготовка на старшей ступени по естественно-математическому и гуманитарному направлениям с получением профессий «Пользователь ПК», «Секретарь-референт».

Социальное партнерство реализовалось через организацию сетевого взаимодействия и полиструктурную организацию школы, куда входили учреждения системы начального, среднего и высшего профессионального образования, педагоги, учащиеся, родители.

Социальное партнерство образовательного учреждения строилось на следующих принципах: добровольности, кооперативности, самостоятельности и ответственности в принятии решений, сотворчества, толерантности, открытости, социальной значимости.

Важным направлением экспериментальной деятельности стала работа по выявлению интересов и склонностей, способностей школьников и формированию практического опыта в различных сферах познавательной и профессиональной деятельности, ориентированной на выбор профиля обучения в старшей школе. Психологической службой школы для этой цели была апробирована Программа психологического сопровождения учащихся, педагогов и родителей в процессе предпрофильной подготовки и профильного обучения.

Разработка содержания курсов на старшей ступени зависела от уровня подготовленности, как в среднем звене, так и в начальной школе, то есть встал вопрос об организации предпрофильной подготовки в 5-8 классах, профилизации на уровне начальной школы.

Внутришкольная профилизация была представлена предметными спецкурсами, прикладными курсами по выбору гуманитарного и естественно-математического направлений, начиная с начальной школы и заканчивая профильными классами. Обновление содержания образования стало возможном через введение вариативной части рабочего учебного плана школы.

Сложившаяся модель предпрофильной подготовки и профильного обучения представляла собой четырехступенчатую структуру:

– начальная профилизация (1-4 классы) за счет развивающих курсов гуманитарного и естественно-математического направления, раннего изучения информатики и иностранного языка;

– предпрофильная подготовка (5-8 классы) за счет углубленного изучения предметов, элективных курсов, факультативов гуманитарной, естественно- математической направленности, развивающих курсов по выбору;

– профессионально ориентированные курсы на базе технологического колледжа (8-е классы);

– профессиональная ориентация (9классы) за счет курсов профессиональной ориентации на базе УПК;

– профильная подготовка в профильных классах на базе педагогического вуза.

С 2007-го года началась апробация программ элективных курсов**,** знакомство школьников с различными типами профессий, особенностями профессиональной деятельности, характером и содержанием труда**:** «Человек и профессия», «Когда общение становится профессией», «Техника без тайн», «С любой информацией на «ты»,«Создание красоты»,«Гармония природы» и др.

Совместно с кафедрой технологии пединститута были внедрены психологические, профориентационные учебные курсы для 8-9-х классов «Выбор профессионального маршрута», «Мир современных технологий», которые помогли учащимся определить индивидуальные склонности и сформировать перспективу профессиональной самореализации.

Предпрофильная подготовка в рамках эксперимента в 8-х классах была организована, в том числе, с привлечение ресурсов (кадрового состава, материально-технической базы, методического обеспечения) технологического колледжа, который вел элективные курсы по ознакомлению учащихся со специальностями: технология мясной и молочной промышленности, мастер по холодильным установкам, ресторанное производство, «Технология приготовления пищи – повар-официант».

Учащиеся 9-х классов на базе УПК получили профессиональное ориентирование по 11 специальностям.

Профильное обучение в 10-11 классах шло за счет привлечения ресурсов образовательных учреждений города. Сотрудничество с вузами обеспечивало профильную подготовку по предметам (физика, математика).

Сложившаяся модель сетевого взаимодействия предусматривала профилизацию на уровне содержания, которая реализовалась через учебный процесс, а так же через систему профориентационной, информационной деятельности в процессе воспитательной работы. Система профориентационной деятельности на этапе обобщения экспериментальной деятельности «выросла» в Центр профилизации.

Созданию методического обеспечения вариативной части учебного плана помогло сотрудничество с пединститутом – одним из основных социальных партнеров школы, с которым подписан долгосрочный договор о сотрудничестве по следующим направлениям: экспертиза методических пособий, курсов, составленных учителями школы; консультирование в разработке спецкурсов, научных проектов; организация обучения в профильных классах; работа с одаренными учащимися – подготовка к олимпиаде; работа с кадрами – курсовая подготовка; промежуточное тестирование выпускников школы; издательская деятельность.

Совместно с преподавателями вуза издан ряд учебно-методических пособий: «Текстоведение», «Педагогический менеджмент и управление современной школой, «Программы элективных курсов (психолого-педагогический, естественно-математический, общественно-гуманитарный профили)».

Важнейшим направлением совместной деятельности школы и вуза является повышение профессиональной компетентности педагогов, которое осуществлялось через совместное участие в конференциях, семинарах, конкурсах, педагогических чтениях и других научных мероприятиях преподавателей, студентов вузов, ссузов – с одной стороны и учителей и учеников школ, – с другой.

Проблема организации курсовой подготовки учителей решалась школой через вузы, культурное объединение Славянский центр, входящее в Ассамблею народов Казахстана, созданную по инициативе президента Н.А. Назарбаева, что позволило через Программу «Соотечественники» решить проблемы обеспечения учебно-методической литературой учителей разных предметов, повысить уровень педагогического мастерства учителей в г. Москве, Омске.

В рамках социального партнерства с вузами была организована школа олимпийского резерва (ШОР) для подготовки учащихся к олимпиаде.

Резюмируя итоги экспериментальной работы, следует отметить, что социальное партнерство в реализации задач предпрофильной и профильной подготовки, взаимодействие проявляется в:

– личных профессиональных контактах преподавателей вузов, ссузов, УПК, учителей школы;

– совместном интеллектуальном труде учащихся, студентов в научно-исследовательских работах;

– факультативных занятиях и кружках на базах вузов и школ;

– работе учащихся и учителей школы в научно-исследовательских центрах и лабораториях вузов;

– разработке образовательных программ и обучающих технологий, обеспечивающих непрерывность и преемственность образования в школе, вузе, ссузе;

– взаимообмене преподавателей вузов, ссузов и школ;

– совместном участии в конференциях, семинарах, конкурсах и других научных мероприятиях;

– совместном использование научно-методических баз и инфраструктур вузов и школ.

Таким образом, экспериментальная работа убедительно доказала преимущества взаимодействия социальных партнеров образования в организации предпрофильной и профильной подготовки учащихся:

– выявлены потребности и запросы каждого из участников образовательного процесса;

– созданы условия для развития учащихся;

– реализуются возможности эффективной организации личностно-ориентированного педагогического процесса;

– использованы возможности социальных партнеров для предпрофильной подготовки с 8-ого класса и профильного обучения – с 10-ого;

– осуществлена реализация индивидуальных образовательных траекторий, более эффективная психологическая поддержка образовательного процесса.

Литература:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118. – Астана, МОН РК, 2010. – 61 с.

Юрій Палічук, Юрій Курилюк
(Чернівці, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Постановка проблеми. У Цільовій комплексній програмі ,,Фізичне виховання – здоров'я нації" перед вищими навчальними закладами поставлено завдання сприяти вихованню в студентів морально-вольових якостей, поліпшенню їх фізичного і психічного здоров'я [10]. У вирішенні цього завдання велике значення належить в реалізації педагогічних здоров'язбережувальних технологій, що є одним з перспективних напрямів підвищення ефективності навчально-виховного процесу у вищій економічній школі. Проблема застосування здоров'язбережувальних технологій в умовах сьогодення набуває особливого значення ще й тому, що в багатьох вищих навчальних закладах економічного профілю здійснюється підготовка спеціалістів, магістрів для отримання професії економіста-педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз програм для вищих навчальних закладів: ,,Безпека життєдіяльності", ,,Цивільна оборона", ,,Основи медичних знань", ,,Фізичне виховання", ,,Основи захисту Вітчизни", свідчить про те, що вони в цілому зорієнтовані на вирішення завдань ,,здоров'язбереження" студентів [9]. Така спрямованість знайшла своє відображення у нормативах і вимогах оцінки знань і вмінь, котрі є складовою змісту навчальної програми. Водночас низький рівень рухової активності, ігнорування специфіки навчання та майбутньої професійної діяльності економістів, гальмують процес формування здорового способу життя.

Сучасними науковцями розглядаються педагогічні умови, що сприяють формуванню необхідних якостей майбутніх фахівців у різноманітних видах діяльності. Так, С.В. Кириленко [4], Л.І. Лубишевою вивчалися педагогічні умови технології формування культури здоров'я старшокласників [5], Н.І. Соловйовою – педагогічні умови культури здорового способу життя учнів [7],Ю.І.Палічуком-педагогічні здоров'язбережувальні технології в системі підготовки фахівців економічного профілю[6], Ю.В. Драгнєвим – педагогічні умови з формування культури здоров'я студентів в умовах комп'ютеризації навчання [3], Г.Л. Кривошеєвою –педагогічні умови формування культури здоров'я студентів університету [16], Д.Є. Вороніним – психолого-педагогічні умови формування здоров'язберігаючої компетентності студентів [1], А.В. Домашенком – умови ефективного здійснення оздоровчого впливу фізичного виховання на студентів [2] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить про те, що під здоров'язбережувальними освітніми технологіями в науковій літературі розуміється сукупність засобів, методів, форм, прийомів організації та управління навчально-виховним процесом, спрямованих на забезпечення ефективності здоров'язбереження учнів чи студентів. Основними групами здоров'язбережувальних освітніх технологій є технології організації навчального процесу, технології організації пізнавальної діяльності студентів, технології виховної роботи, предметні технології та ін.

Слід зазначити, що здоров'язбережувальна педагогіка не може бути представлена як конкретна освітня технологія. Разом з тим, поняття ,,здоров'язбережувальні технології" об'єднує в собі всі напрями діяльності загальноосвітнього закладу щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я студентів.

Деякі науковці розглядають це поняття, розуміючи технології як певний прийом, метод, методику, інші вважають його як сукупність певних технік, за допомогою яких реалізується освітнє чи інше педагогічне завдання. Розуміють технологію і як опис процесу досягнення запланованих результатів, сукупність даних, що відображають певні зміни в здоров'ї.

Науковці під здоров'язбережувальними технологіями пропонують розуміти: сприятливі умови навчання студентів у ВНЗ (відсутність стресових ситуацій, адекватність вимог, методик навчання та виховання); оптимальну організацію навчального процесу (відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних вимог); необхідний достатній та раціонально організований руховий режим. Науковці-практики України, які працюють над цією проблемою доповнюють зміст здоров'язбережувальних технологій поняттям ,,здоров'язбережувальні заходи" і реалізують їх через: диспансеризацію студентів; організацію ,,Днів здоров'я" та туристичних походів; спортивних свят; проведення бесід про здоров'я зі студентами, бесід про здоров'я з батьками; забезпечення вітамінізації;

організацію факультативів з проблем здоров'я та здорового способу життя; ведення листків здоров'я та стіннівок на оздоровчу тематику тощо.

Таким чином, аналіз усіх існуючих здоров'язбережувальних технологій дає можливість виокремити такі типи технологій у сфері збереження та зміцнення здоров'я студентів.

Здоров'язбережувальні — ті, що створюють безпечні умови для перебування, навчання та праці в закладі, а також ті, що вирішують завдання раціональної організації виховного процесу (з урахуванням вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних вимог), відповідності навчального та фізичного навантаження можливостям студента. До конкретних методів належать: диспансеризація студентів; профілактичні щеплення; забезпечення рухової активності; вітамінізація, організація здорового харчування (включаючи дієтичне); заходи санітарно-гігієнічного характеру, пов'язані з респіраторно-вірусними інфекціями, зокрема грипом.

Оздоровчі — технології, спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я студентів, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, аромотерапія, загартування, гімнастика, масаж, фітотерапія, музична терапія.

Мета усіх здоров'язбережувальних освітніх технологій — сформувати в студентів необхідні знання, вміння та навички здорового способу життя, навчити їх використовувати отримані знання в повсякденному житті.

Висновок. Вирішення проблеми здоров'я студентів потребує пильної уваги всіх зацікавлених у цьому: педагогів, медиків, батьків, представників громадськості. Але особливе місце та відповідальність в оздоровчій діяльності належить освітній системі, яка повинна і має усі можливості для того, щоб зробити навчально-освітній процес здоров'язбережувальним.

Отже, можна констатувати той факт, що з позицій сьогодення здоров'язбережувальні освітні технології сприяють підвищенню якості педагогічного процесу, його модифікації, гнучкості і толерантності до різних видів і організаційних форм діяльності студентів.

Література:

1. Воронін Д. Є. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих навчальних закладів засобами фізичного виховання: Автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: Спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Д.Є. Воронін.— Херсон, 2006. – 20 с.
2. Домашенко А.В. Організаційно-педагогічні засади системи фізичного виховання студентської молоді України: Автореф. дис… на здобуття наук. ступеня канд.. наук з фізичного виховання і спорту: Спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / А.В. Домашенко. – К., 2003. – 17 с.
3. Драгнєв Ю.В. Компоненти формування культури здоров'я студентів в умовах комп'ютеризації навчання // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Наукова монографія / За редакцією проф. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2007. – № 1. – 176 с.
4. Кириленко С.В. Соціально-педагогічні умови формування культури здоров'я старшокласників: Автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / С.В. Кириленко. – К., 2004. – 21 с.
5. Лубышева Л.И. Инновационная технология формирования культуры здоровья старшеклассниц в системе физического воспитания // Физическая культура (воспитание, образование и тренировка). 2007. – № 5. – С. 5–12.
6. Палічук Ю.І. Педагогічні здоров'язбережувальні технології в системі підготовки фахівців економічного профілю: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Тернопіль, 2011.-2012.-22 с.
7. Соловьева Н. И. Здоровьесберегающая система образования в обеспечении формирования культуры здорового образа жизни учащихся: Автореф. дис… на соискание ученой степени канд. пед.. наук: Спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н.И. Соловьева. – Ставрополь, 2005. – 24 с.
8. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе. – М.: АРКТИ, 2005. – 320 с.
9. Програми навчальних дисциплін: „Безпека життєдіяльності", „Захист Вітчизни", „Фізичне виховання", „Цивільна оборона", „Основи медичних знань". – Ухвалені Вченою радою Буковинського державного фінансово-економічного університету. – Чернівці, 2012.
10. Указ Президента України „Про затвердження цільової комплексної програми „Фізичне виховання – здоров'я нації". №963/98 від 01.09.1998 р. – К., 1998.

Світлана Панченко
(Глухів, Україна)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ

Для усвідомлення поняття жорстоке поводження з дитиною необхідно з'ясувати, які дії дорослих можна кваліфікувати як «жорстокість» та «насильство» щодо дитини, оскільки в науковій літературі вони поряд з поняттям «агресія» часто використовуються як синоніми. Загалом проблема жорстокості почала

розглядатися як самостійна, що виходить за межі поняття агресії та насильства досить недавно, наприкінці XX ст. з появою науки – вайоленсології [1, с. 45]. Соціально-педагогічний аспект жорстокого поводження з дітьми розкривають такі науковці, як Н. Асанова, А. Гуггенбюль, І. Звєрєва, А.Капська, Г. Лактіонова, К. Левченко, Л. Міщик, Ж. Петрочко, В. Ролінський, Н. Шевченко, Н. Щербак.

Український тлумачний словник визначає «жорстокий» (стосовно людини) як такий, що виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість, безсердечність, безжалісність; який перевищує звичайну норму, звичайну міру чого-небудь; а «жорстокість» - як властивість. Треба звернути увагу, що є приклади, коли звичаї та традиції, що прийняті в одному суспільстві вважалися жорстокістю в іншому, тобто адекватність поведінки, вчинку залежить від культури особистості та від конкретного суспільства. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів тлумачить поняття «жорстокість» як морально-психологічну рису, що означає відсутність співчуття, милосердя, жалості до людей, безмежну суворість, грубість, безсердечність. Жорстока людина не може мати будь-яких проявів співчуття до жертви. Прояв жорстокості у поводженні означає експлуатацію, знущання, розправу фізично, розправу матеріально, завдавання збитків.

Правознавці розглядають «жорстокість» як негативну властивість характеру особи, що проявляється у заподіянні іншій особі (групі осіб) фізичних чи моральних страждань. Вважають, що вона може бути як самоціллю, так і засобом досягнення певної мети [2, с. 441]. Отже, характерною ознакою жорстокості є заподіяння страждань.

Жорстокість має місце при скоєнні практично всіх умисних злочинів. У ряді статей Кримінального кодексу України поняття «жорстокість» використовується як характеристика злочинної поведінки. У кримінальному законодавстві використовується також поняття «особлива жорстокість» – ознака, що кваліфікує певні діяння. Отже, «жорстоке поводження», як правова категорія розуміється як тортури та жорстоке нелюдське поводження, що принижує гідність і включає будь-які форми тілесних покарань, колективні покарання, взяття заручників, акти тероризму, наругу над людською гідністю, нелюдське та образливе поводження, ґвалтування, примушування до проституції, непристойні зазіхання в будь-якій формі, рабство та работоргівлю в усіх формах, пограбування та погрози здійснення будь-яких з перерахованих дій [3].

Крім юридичного тлумачення, в психологічній та соціально-педагогічній літературі існує низка трактувань поняття «жорстокість», які близькі до суті понять «насильство» та «агресія», тому часто використовуються як синоніми. «Жорстокість» – це прагнення заподіяти страждання людям або тваринам, яке проявляється в діях, бездіяльності, словах, а також фантазіях відповідного змісту [4, с. 16]. Таким чином, підкреслюється, що жорстокість може носити як активний, так і пасивний характер.

Якщо об'єктом, на який спрямовується жорстокість, є дитина, то використовується термін «жорстоке поводження з дітьми», хоча можна зустріти «жорстоке ставлення до дітей», «погане поводження» або «зловживання дітьми», «синдром небезпечного поводження з дітьми». Вітчизняні та закордонні науковці (Г.Золотова, Л.Новикова) визначають «жорстоке поводження з дітьми» як навмисні дії (чи бездіяльність) батьків, вихователів, піклувальників та інших осіб, які наносять шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини. Навмисність дій розглядається як шкідливі дії з певною метою дієздатною особою. Проте існують випадки, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною навіть не усвідомлюючи власної жорстокості [5, с. 17], хоча повинні були про це знати та розуміти.

Наступне визначення розширяє спектр жорстоких дій, включаючи нехтування потребами дитини. Н. Якса, Л. Мардахаев «жорстокого поводження з дітьми», розглядають як здійснення батьками фізичного і психічного насильства над дітьми; замах на їхню статеву недоторканість; застосування неприпустимих способів виховання, експлуатація дітей, погане утримання дітей. Отже, деякі «способи виховання» дітей батьками можуть також розцінюватися як жорстокі, такі що завдають шкоду.

Оскільки у Спільному Наказі Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти та науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Порядок розгляду звернень і повідомлень із приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (від 16.01.2004 р. №5/34/24/11) жорстоке поводження визначається як будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального чи економічного та соціального насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, то для точнішого окреслення поняття «жорстокість» необхідно розкрити поняття «насильство» та порівняти його з поняттям «агресія».

Словник української мови визначає «насилля» як те саме, що і «насильство»: застосування сили до кого-небудь, для досягнення чого-небудь, примусовий вплив. Філософ А. Гусейнов подає своє визначення поняття «насильство» – як застосування сили, опору на силу, дію за допомогою сили. Загалом, насильство означає, що одні індивіди нав'язують себе, свої цілі і норми іншим, прагнуть підкорити їх своїй волі. Правознавець В. Іванова визначає насильство як небезпечний протиправний фізичний або психічний вплив на іншу людину, що здійснюється умисно, проти або поза її волею, здійснює шкоду для життя або здоров'я. Також дослідник Г. Киреев відмічає, що насильство – це особливий тип відношення між людьми наявний там, де має місце підкорення волі, тиск, привласнення, а психолог-соціолог Е. Фромм розуміє насильство як соціально-психологічний механізм поводження.

Аналізуючи етимологічну реалізацію поняття «насильство» в англійській та українських мовах, О. Кішко вказує, що насильство – означає застосування фізичної сили до кого-небудь чи для досягнення чого-небудь. Отже хоч «насильство» та «жорстокість» одного не пояснюють, але мають спільний семантичний компонент – «сила». Слово «насильство» на думку російської дослідниці О. Черепанової, означає лише крайню міру прояву зловживання, причому сполучений з фізичним впливом.

В англомовній термінології на позначення даного явища застосовують поняття child abuse and neglect (CAN). Англійське слово «abuse» дослівно означає «ненормальне використання» або «зловживання» і позначає весь спектр небажаних дій. Учасники конференції, проведеної National Institute of Child Health and Human Development (США) в 1989 році, рекомендують визначати неправильне поводження як «поведінку по відношенню до іншої людини, яка: а) виходить за межи прийнятих норм; і б) тягне суттєвий ризик нанесення фізичного й/або емоційного збитку. Таке поводження включає в себе як дії, так і недогляд, як умисні, так і неумисні» вчинки.

Насильство тісно пов'язане з агресією і тому вчені як провідну детермінанту насильства визначають агресивність. Насильство – підтип агресії, різновид фізичної агресії. Жорстокість також може реалізовуватися через агресію. Зокрема, Р. Абизов розглядає «жорстокість» і як агресивну поведінку, що наносить шкоду без співчуття, і як насильство над потребами, намірами, почуттями, установками людини, як приниження, примус до дій, що суперечать її бажанням. Жорстокість та агресія є проявом насильства, але у порівнянні з жорстокістю агресивність, на думку Ю. Антоняна, є більш широким поняттям та значною мірою морально нейтральним.

На агресивність як стійку рису особистості вказує Л. Мардахаев, оскільки ця риса може проявляється в деструктивній поведінці, яка суперечить нормам та правилам співіснування людей в суспільстві, а це зближує її з жорстокістю, що є також особистісною рисою, за умови стабільності жорстоких дій. Але, у свою чергу, А. Фурманов зазначає, що агресивність є одним із засобів адаптації людини і може бути якістю соціально придатною й необхідною, тобто агресивність може мати як конструктивний, так і деструктивний характер, а отже, насильство і агресивність не є тотожними. Хоча найчастіше «агресія» розглядається як поведінка, пов'язана з нанесенням фізичної чи моральної шкоди іншій людині або з її загрозою, чим, безумовно споріднюється зі шкодою при застосуванні насильства та жорстокості. Агресивні деструктивні дії виступають як засіб для досягнення будь-якої мети; спосіб психічного розвантаження, задоволення блокованої потреби особистості та переключення діяльності; форма самореалізації та самоствердження [6]. Таким чином, аналізуючи отриману наукову інформацію, можна сказати, що спільним у визначеннях є те, що ці дії порушують права та свободи дітей або можуть суперечити існуючим в даному суспільстві культурним нормам та звичаям, а також призводять або можуть призвести до страждань та завдавати шкоди фізичному, психічному, інтелектуальному, моральному здоров'ю дитини. При використанні терміна «насильство» порівняно з «жорстоким поводженням» домінує саме свідоме максимальне застосування сили як засобу досягнення мети всупереч волі іншого за умови наявної значної переваги в силі. Жорстоке поводження агресивне і може мати вигляд насильства. Різниця між жорстокістю та насильством полягає в особливостях застосування агресивних дій як протидії реальному чи уявному негативному ставленні зі сторони іншого суб'єкта. Насильство завжди спрямоване на певний результат, а жорстокість може зумовлюватися позитивними мотивами [5, с. 17]. Поняття «жорстоке поводження» є ширшим за поняття «насильство», оскільки може бути ненавмисним, може не зачіпати права та свободи дитини, а реалізовуватися як незабезпечення потреб та інтересів, погане утримання дітей [5, с. 17], або у вигляді застосування недопустимих способів виховання. Терміни «агресія» та «жорстокість» також пов'язані. Жорстокість – це завжди прояв агресії, хоча не всяка агресія є жорстокістю. Між ними, на думку О. Дроздова, є важливі відмінності. Агресія більш нейтральне в морально-етичному плані поняття, а оцінка залежить від обставин її прояву. Агресія, як психічний феномен, притаманна всьому живому світу, а жорстокість є винятково соціальним явищем, притаманним лише людині. Насильство має місце, якщо жертва не може розцінюватись як суб'єкт, в іншому випадку дії можуть кваліфікуватися як агресія. Отже, жорстоке поводження включає насильство й агресивні дії та всі інші форми нелюдського поводження, яке принижує людську гідність. Тому, якщо не акцентувати увагу саме на відмінностях, то ми вважаємо можливим використання як терміна «насильство над дітьми», так і терміна «жорстоке поводження з дітьми», але термін «жорстоке поводження з дітьми» має ширший зміст і є багатоаспектним, до того ж використовується в міжнародно-правовій практиці. Хоча слід сказати, що не всі жорстокі дії по відношенню до дитини підпадають під юридичну заборону та негативну оцінку з боку громадськості.

Слово «жорстокість» у дефініції «жорстоке поводження з дітьми» зумовлюється саме тим, що таки дії здійснюються особами, до яких дитина відчуває любов, довіру, вона повністю або частково залежить від них, оскільки внаслідок фізичної, розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Якщо порушується особисто-довірча природа відносин батьків і дітей, виникають негативні зрушення, то ці дії вважаються жорстокими щодо дитини.

Аналізуючи визначення «жорстоке поводження з дітьми», наведені в різних джерелах, можна визначити наступні показники за якими відносини «батьки – дитина» можна класифікувати як жорстокість: нанесення шкоди здоров'ю (здоров'я – це стан тілесного, душевного і соціального добробуту), порушення прав та свобод, порушення існуючих норм, не задоволення життєвих потреб, порушення розвитку, благополуччя, погане утримання, неприпустимі способи виховання, перешкоджання оптимальному розвитку тощо.

Отже, на нашу думку, жорстоке поводження батьків з дитиною (дітьми) в сім'ї це будь-які дії (включаючи зловживання, занедбання, експлуатацію та гіперопіку, помилки виховання) або бездіяльність, що призводять або можуть призвести до шкоди здоров'ю дитини, її розвитку, гідності в рамках відносин довіри, відповідальності та влади, і порушують права дитини і / або не задовольняють потреби та інтереси.

Література:

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» 15 листопада 2001 року № 279-III // Інформаційний вісник Вища освіта. – К., 2006. – № 18. – С. 24—29.
2. Антонян Ю. М. Преступное поведение и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин ; [под ред. В. Н. Кудрявцева]. – М. : Спартак, 1998. – 215 с.
3. Сіданіч І. Л. Як зробити батьків і дітей щасливими? Про культуру взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку / І. Л. Сіданіч. – К. : Видавництво Плеяди, 2005. – 120 с. – (Відкритий урок. Початкова школа. Вип. 3-4).
4. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К., 2003.
5. Щербак Н. Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка" / Н. Д. Щербак ; Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2004. – 21 с.
6. Докукіна О. М. Соціально-педагогічні та соціокультурні фактори насильства у багатопоколінній сім'ї / О. М. Докукіна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 12., Ч. ІІ. – К., 2009. – С. 228—234.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор Капська Алла Йосипівна

Валентина Приходько
(Таганрог, Россия)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Образование, полученное в начальной школе, служит базой, фундаментом для последующего освоения знаний. Основная задача государственного стандарта нового поколения состоит в том, чтобы обеспечить ребенка качественным образованием на первой ступени обучения.

В современной начальной школе ребенка недостаточно обучить только чтению, счету и письму. Его необходимо обеспечить новыми умениями. Это универсальные учебные действия, составляющие основу умения учиться, а также сформированная сознательная мотивация к обучению, самоорганизация и саморазвитие.

Необходимо создать такие условия, которые позволят повысить у детей интерес к учебе, научить осознавать, что осталось непонятным, а в конечном итоге научить учиться. И тогда ученик начнет получать радость от процесса самостоятельного познания и от результата своего учебного труда.

В решении этих проблем ведущая роль отводится учителю. Необходимо пересмотреть свою работу, освоить новые методы обучения современного младшего школьника, по-новому взглянуть на само построение урока, форму его проведения.

Как известно, усвоение любого материала трудно дается школьникам, если они выступают в роли пассивных слушателей. Наоборот, при самостоятельной работе учащиеся с большим интересом и меньшими сложностями осваивают этот же материал.

Следовательно, задача учителя – постараться построить изучение учебного материала на уроках так, чтобы большая часть его была освоена школьниками самостоятельно. «Ничему тому, что важно знать, научить нельзя, — все, что может сделать учитель, это указать дорожки», считал английский писатель Р. Олдингтон.

Работая на уроке, в который учитель включает ту или иную технологию, учащиеся используют и совершенствуют навыки самостоятельной работы, работы с текстом, речевой деятельности, умения работать в паре и группе. Безусловно, такие навыки более сформированы у учащихся средней школы. Однако, как показывает практика, эффективно использовать данные технологии может и учитель начальной школы. Впервые в работе нами была апробирована одна из технологий на уроке русского языка в 4 классе гимназии № 15 «Мариинской» г. Таганрога. На уроке обобщения по теме «Глагол» повторить и систематизировать изученный материал ученикам помогла технология диалоговой взаимопомощи. Нами были составлены дидактические карточки восьми видов, посвященные основным категориям глагола, изученным на уроках (понятие глагола, время, спряжение, форма, вид, изменение по родам, числам, лицам и т.д.). Суть данной технологии заключается в том, что ученик сначала прорабатывает материал по одной из восьми карточек (только на одну тему), затем дети работают в парах, рассказывая друг другу содержание своей карточки, и менялись, переходя по кругу таким образом, что каждый учащийся проговаривает свою тему остальным семи ученикам на своей колонке (при этом один ученик, сидящий на первой парте, всегда оставался на месте, никуда не пересаживаясь). В процессе работы дети кратко записывали сведения о категориях глагола, рассказанные им одноклассниками, в опорные карты, таким образом, к концу работы в парах у каждого ребенка была полностью заполненная карта по теме «Глагол». Опираясь на эту карту, по возвращении на свои места, учащиеся задавали друг другу вопросы по материалу любых карточек, проверяя, насколько хорошо прошла работа по взаимному обмену информацией.

Следующим этапом работы был контроль со стороны учителя. Работая индивидуально, ребята, выполнили небольшую проверочную работу по теме «Глагол». Проверочная работа показала, что знания по теме «Глагол» были усвоены достаточно прочно, и 88 % учеников получили положительные оценки.

Адаптировать данную технологию оказалось возможным даже и к ученикам 1 класса. Так, во втором полугодии первого класса технология диалоговой взаимопомощи была использована нами на уроке окружающего мира. Понимая, что уровень техники чтения и письма у таких маленьких учеников развит еще недостаточно, дидактические карточки по теме урока «Моя безопасность» были составлены с использованием наглядного материала и минимума текста. Таким образом, каждая из 8 карточек содержала картинку и краткое правило безопасности, поясняющее эту картинку. Для того, чтобы дети не путались при перемещении по классу на уроке с технологией, нами заранее были предусмотрены задания на такое движение во время динамических пауз на других уроках. Поскольку при смене пар один учащийся, сидящий за первой партой, всегда оставался на своем месте, то детям была предложена игра «Камушек и ручеек», когда перемещающиеся дети образовывали «ручеек», а сидящий ученик – «камушек». Таким образом, к моменту включения в урок технологии диалоговой взаимопомощи, дети уже не испытывали проблем с движением по классу в процессе обмена информацией, а были сосредоточены на содержании работы. В конце работы по парам, вернувшись на свои места, ребята задавали друг другу вопросы по тем правилам, с которыми познакомились на уроке. А обобщить знания по теме мы смогли с помощью презентации, на слайдах которой ребята вновь увидели знакомые картинки, и уже сами смогли рассказать, как вести себя в той или иной ситуации.

В своей работе на уроках в начальной школе нами используются еще две технологии – технология бригадно-индивидуального обучения, когда изучение или обсуждение темы происходит сначала в группе, а затем следует этап индивидуальной работы учащихся и технология индивидуально-бригадного обучения, когда ученик знакомится с темой самостоятельно, а затем обобщает или закрепляет изученное в совместной групповой работе. Эти технологии можно использовать как на уроках изучения нового материала, так и на уроках повторения и закрепления.

Изучая в третьем классе тему «Разрядный состав числа», детям было предложено самостоятельно познакомиться с новым материалом, работая сначала в группе по карте-инструкции. Разобрав новый материал с помощью товарищей, учащиеся самостоятельно выполняли ряд заданий по новой теме. На этапе контроля в конце этого урока ученики показали очень высокие результаты, выполнив самостоятельно небольшую проверочную работу и показав, что материал был усвоен практически всеми учащимися.

Для проверки усвоенных знаний в ходе самостоятельной групповой и индивидуальной работы на этапе контроля можно использовать различные формы проверки. Это может быть тест, или небольшая проверочная работа, или карточка с заданиями. На уроке окружающего мира по теме «Глобус» во втором классе учащиеся знакомились с новым материалом в ходе работы по технологии индивидуально-бригадного обучения. Проверка усвоенных знаний проводилась с помощью кроссворда.

Подготовить урок с использованием той или иной технологии не всегда просто для учителя. Зачастую это требует большого количества времени, подготовки большого количества материала. Не всегда такой урок проходит гладко, особенно в процессе апробирования, когда необходимо найти оптимальные варианты использования технологий в учебном процессе, подобрать их в соответствии с возрастными особенностями учащихся, темой урока, имеющимся материалом. Но, как правило, урок, проведенный с применением технологии, оправдывает себя, так как позволяет максимально включить учащихся в процесс урока, мотивирует их на самостоятельную работу и, что, самое главное, позволяет достичь качественного усвоения учебного материала. Что, в свою очередь, приведет каждого учителя к реализации главной цели – повышения качества образования ученика, и соответственно, будет способствовать реализации задач стандартов нового поколения.

Низкая мотивация учения – одна из главных проблем современной школы. Информационные технологии являются мощным средством обучения, которое способно повысить его эффективность, создать мотивацию ученика. Использование средств новых информационных технологий позволяет усилить мотивацию учения благодаря не только новизне работы с компьютером, но и возможности регулировать предъявление задач по трудности, поощряя правильные решения, не прибегая при этом к нравоучениям и порицаниям. Работая на компьютере, ученик получает возможность довести решение любой учебной задачи до конца, поскольку ему оказывается необходимая помощь, а если используются наиболее эффективные обучающие системы, то ему объясняется решение, он может обсудить его оптимальность и выявить наиболее рациональные решения. Компьютер может влиять на мотивацию учащихся. Например, моделирование решения задачи в различных условиях (изменяя входные данные), позволяет ребенку увидеть значимость выражений с переменными. Во многих учебных программах заложены не однозначные пути решения поставленной задачи, тем самым предоставляя учащимся возможность проявить оригинальность, поставив интересную задачу, и попытаться построить ее модель. Все это способствует формированию положительного отношения к учебе.

Однако, необходимо обращать внимание на то, чтобы занимательность не стала превалирующим фактором в использовании компьютера и не заслонила учебные цели. Применение средств новых информационных технологий в учебном процессе позволяет индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения, реализуя интерактивный диалог, предоставляя возможность самостоятельного выбора режима учебной деятельности и компьютерной визуализации изучаемых объектов. Фронтальная форма работы и ориентация на среднего ученика в таких условиях себя не

оправдывают и приводят к потере интереса к происходящему на уроке у самых способных и невозможности для наиболее слабых активно включиться в учебный процесс. Индивидуальная работа ученика за компьютером создает условия комфортности при выполнении заданий, предусмотренных программой: каждый ребенок работает с оптимальной для него нагрузкой, так как не чувствует влияния окружающих. Наличие программно-методического обеспечения, ориентированного на поддержку преподавания различных предметов, а также учебного и демонстрационного оборудования, сопрягаемого с компьютером, позволяет организовать в учебном процессе исследовательскую деятельность, обеспечить возможность самостоятельной учебной и предметной деятельности со средствами новых информационных технологий. Компьютер позволяет качественно изменить контроль за деятельностью учащихся, обеспечивая при этом гибкость управления учебным процессом. При работе на компьютере каждый ученик может обдумывать ответ столько времени, сколько ему необходимо. Снимается вопрос о субъективной оценке знаний при опросе, так как оценку выставляет компьютер, подсчитывая количество верно выполненных заданий. При этом происходит мгновенный анализ ответа, что дает возможность опрашиваемому либо утвердиться в своих знаниях, либо скорректировать неверно введенный ответ, либо обратиться за помощью к учителю.

Подача эталонов для проверки учебных действий (через учебные задания или компьютерные программы), анализ причин ошибок позволяют постепенно обучать учащихся самоконтролю и самокоррекции учебно-познавательной деятельности. На этапах урока, когда основное обучающее воздействие и управление передается компьютеру, учитель получает возможность наблюдать, фиксировать проявление таких качеств у учащихся, как осознание цели поиска, активное воспроизведение ранее изученных знаний, интерес к пополнению недостающих знаний из готовых источников, самостоятельный поиск. Это позволит учителю построить собственную деятельность по управлению учебным процессом и постепенно работать над развитием творческого отношения учащихся к учению. Однако, эффективность процесса обучения с использованием компьютерных технологий возможна только в том случае, если созданы необходимые для этого условия. Их отсутствие может привести к нежелательным последствиям в личностном развитии ребенка: отчуждению детей друг от друга, ограничению их подвижности, ухудшению зрения, утомляемости и т.д.

Таким образом, компьютерная технология должна быть органично включена в целостный процесс обучения при изучении различных учебных дисциплин. Именно в этом случае компьютерные технологии смогут стать мощным фактором повышения эффективности обучения по всем учебным дисциплинам. Применяя компьютер на занятиях необходимо, чтобы использовались предметно-ориентированные программно-методические комплексы, соответствующие содержанию и логике изучения учебного предмета. Благодаря этому будет реализована дидактическая роль компьютера как инструмента познания. Использование компьютерных программ должно быть соотнесено с дидактической целью урока, органично входить в его структуру и вести к рациональному решению поставленных задач. По результатам педагогических исследований можно судить об эффективности использования компьютерных технологий при ознакомлении учащихся с новым учебным материалом, на этапе закрепления изученного материала, в процессе формирования умений и навыков и применении их на практике, при контроле знаний.

Марина Пуйлова
(Таганрог, Россия)

ИМИЖДА СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Современный учитель должен сочетать в себе как черты учителя, так и черты воспитателя. Это определенно нашло отражение в профессиональном имидже, он стал более индивидуализирован. Этот факт делает проблему имиджа современного педагога в образовательной практике школ актуальной, требующей пристального внимания не только со стороны тех, кто ее разрабатывает, но и тех, кто стремится к успешной педагогической деятельности.

В переводе с французского языка «имидж» – это искусственный целенаправленный образ, слагаемый из многих факторов. Над его созданием работают психологи, социологи, стилисты, визажисты.

Н.В. Татаринова указывает на то, что когда говорят об имидже человека, то имеют в виду следующие компоненты:

– имидж среды (как выглядит его офис, кабинет, автомобиль);

– общественный имидж (предметы, которые он создал и которыми пользуется: написанное письмо, визитная карточка, подарки и цветы, которые вручает);

– вербальный имидж (от лат. Verbalis – «словесный»; это его манера говорить и писать);

– кинетический имидж (невербальные средства общения: жесты, мимика и телодвижения);

– габитарный имидж (от лат. Habitus – «внешний»; включает костюм, прическу, аксессуары);

– ментальный (мировоззренческие и морально-этические установки, социальные стереотипы);

– фоновый имидж. Он может быть дистантно-опосредованным (это сведения, получаемые извне, а не от нас самих, через СМИ и т.д.) и контактно-непосредственным (это сведения о нас, полученные от людей, в обществе которых мы находимся) [6, с. 14].

В педагогике, а также в ряде других наук, «имидж» получил свое заслуженное признание. Появление учителя в ореоле человека, создающего свой собственный имидж, позволил говорить о появлении новой отрасли имиджелогии – педагогической имиджелогии.

«Имиджелогия – наука и искусство о том, как придать облику человека эффект личного обаяния, как овладеть умением «светиться» людям. Счастлив тот, кому Бог дал подобный дар. Увы, далеко не все являются его обладателями. Вот почему многие люди обрели интерес к имиджелогии, стремятся создать привлекательный индивидуальный облик. Без него не достичь крупных успехов в любой деятельности, не обрести уверенности в своём положении в семье, в общении с коллегами» [7, с.235].

Имиджелогия определяет две группы функций имиджа: ценностные функции (личностно возвышающая, комфортизация межличностных отношений, психотерапевтическая), то есть ценностные функции имиджа свидетельствуют о его бесспорном значении в выстраивании здоровой душевной организации личности и технологические функции (межличностной адаптации, высвечивания лучших личностно-деловых качеств, затенения негативных личностных характеристик, организация внимания, преодоления возрастных рубежей) [7, с.235].

А.А. Калюжный дает следующее определение понятию «имидж педагога»: «Имидж педагога – это эмоционально окрашенный стереотип восприятия образа учителя в сознании воспитанников, коллег, социального окружения, в массовом сознании. При формировании имиджа учителя реальные качества тесно переплетаются с теми, которые приписываются ему окружающими» [3, с.23].

В обыденном понимании слово имидж употребляется к человеку в двух смыслах: как внешний вид человека и как его репутация. На самом деле эти две грани образа слиты. При наблюдении внешнего вида оценивается репутация. Можно сказать, что имидж – это образ, включающий внутренние и внешние характеристики. «Существует ли специфический имидж учителя?» - задает вопрос известный отечественный психолог Л.М. Митина и утвердительно отвечает на него: «Учителя определяют в непрофессиональной среде очень быстро, большинство педагогов загоняют в прокрустово ложе устаревших и неконструктивных традиций свою индивидуальность, самобытность» [3, с.23].

Опираясь на имеющиеся определения имиджа, выделим его составляющие. Наиболее значимые из них: внешний облик, использование вербальных и невербальных средств общения, внутреннее соответствие образа профессии – внутреннее "Я".

Внешний облик помогает человеку привлечь к себе внимание, создать положительный настрой на себя, показаться не только симпатичным человеком, но и прекрасным учителем. Учитель всем своим внешним обликом должен располагать к себе учащихся и взрослых. В манере одеваться проявляется одно из главных правил: красиво выглядеть – значит проявлять уважение к окружающим людям. Это означает, что требования, предъявляемые к внешнему виду человека, помогают педагогу улучшить свой профессиональный имидж [2, с.45].

По экспериментальным данным психологов, внешне привлекательные люди легче добиваются симпатий окружающих. Влияние учителя на ученика зависит от расположения последнего. Основной стиль учителя – это классика. Этот стиль символизирует следующие качества: уверенность в себе и самообладание, решительность и психологическая гибкость, а также авторитет. Эти качества являются для учителя профессионально необходимыми. Классический стиль – это стиль, одобренный временем, но с включением модных элементов. Например, одежда классического стиля имеет четкие, а порой и строгие формы, но не остаются без внимания модные пропорции и нюансы покроя, используются ткани новых фактур и актуальных цветовых оттенков [4, с.67].

Однако не стоит забывать, что одежда учителя несет еще большую психологическую нагрузку. С одной стороны, аккуратно, чисто и со вкусом одетый учитель воспитывает эти же качества в учениках. С другой стороны, одежда учителя может отвлекать внимание во время урока, подрывая процесс обучения.

Но не только визуальная привлекательность, но и вербальное поведение является основой персонификации. Учитель может донести информацию не только словом, но и интонацией, темпом речи, паузой и т.д.

Невербальное поведение – это проявление культуры (как личной, так и национальной). Внимательный взгляд, доброжелательная улыбка, приветливые жесты действуют располагающе. Профессиональная деятельность, по мнению Л.М. Митиной, раскрывается через процессуальную составляющую имиджа, которая конкретизируется такими формами общения, как профессионализм, пластичность, выразительность и т.д. Эмоционально богатый учитель, владеющий приемами вербального и невербального проявления чувств и целенаправленно их применяющий, способен оживить урок, сделать его экспрессивным, приблизить к естественному общению.

Внутреннее соответствие образа профессии – ведущая из составляющих педагогического имиджа. Здесь подразумевается внутреннее принятие педагогом ценностей, выработка личностных качеств, соответствующих профессии учителя. Этому будут способствовать

1) достаточная самооценка, уверенность в себе;

2) социальная и личная ответственность;

3) желание меняться и постоянно самосовершенствоваться.

Внутренняя составляющая – это внутренний мир человека, представление об его духовном и интеллектуальном развитии, интересах, ценностях, его личность в целом. Профессионально значимыми считаются три группы качеств личности педагога:

1) качества, которые позволяют понимать внутренний мир учащихся, сопереживать ему;

2) качества, которые обеспечивают владение собой;

3) качества, способствующие активному воздействию на ученика [3, с.45].

При этом не стоит забывать и о влиянии на имидж педагога среды, которую он создает для взаимодействия с учениками, кабинет преподавателя. Это пространство несет собой мощное психологическое воздействие на учеников. Оно может полностью выдать все положительные и отрицательные стороны личности педагога. Показать его ответственность, современность или же хаотичность.

Педагог, создавая свой образ, постоянно совершенствуется. Важно при этом, чтобы имидж не расходился с внутренними установками учителя, соответствовал его характеру и взглядам. Целенаправленное формирование профессионального имиджа должно быть поэтапным и продуманным. При этом важно определить, какие факторы влияют на формирование личного имиджа.

Можно говорить о том, что формирование имиджа позволяет выделить и смоделировать некоторые особенности личности и скрыть недостатки, а то и вовсе пересмотреть и искоренить их. В результате формирования имиджа у каждого педагога происходит становление своего собственного стиля педагогической деятельности.

Таким образом, в общепризнанном и нашем представлении, имидж учителя – экспрессивно окрашенный стереотип ощущения образа педагога в представлении коллектива учащихся, коллег, социального окружения, в массовом сознании. Весь облик педагога должен быть современным, внушающим уважение и доверие. Каждый педагог просто обязан быть красивым. Успешная «самоподача» требует усилий по поддержанию созданного впечатления. Здесь значения имеют и цветовая гамма рабочего костюма, и правильно выбранный макияж, и модная стрижка или укладка. Часто педагог теряет авторитет своих подопечных потому, что неинтересен как личность. А без интереса к личности педагога нет интереса к предмету. Как бы ни был профессионально подготовлен учитель, он просто обязан постоянно совершенствовать свой собственный имидж, который включает и визуальную привлекательность.

Начальная школа всегда предназначалась не только чтобы обучить чему-либо, на начальном этапе формирующуюся личность ребенка, но и, прежде – всего, для того, чтобы воспитать. В этой связи имиджу учителя принадлежит особая роль. Профессор А. Гарри писал о том, что подобное рождает подобное. Это положение особенно актуально в решении проблемы сложных детей, осмыслении самой ценности жизни [1, с.83].

А на основании определения можно сделать вывод, что имидж – это некое увеличительное стекло, которое позволяет проявиться лучшим личностным и деловым качествам человека, привнести в повседневное общение комфорт, создать оптимистичное настроение. Деятельность педагога, врача, работника сервиса немыслима без их доброжелательного облика.

Имидж есть у каждого педагога вне зависимости от его личных взглядов на эту тему. Процесс построения имиджа зависит как от самого учителя, так и от индивидуальных особенностей ученика, его пола, возраста, а также от опыта, знаний, национальности и других факторов. Есть и другая сторона проблемы – педагог, который занимается созданием собственного имиджа, не только лучше выглядит, но и лучше себя чувствует, более уверен, а в итоге успешнее работает. Имидж любой школы будет определяться и имиджем работающих в ней педагогов, и обучающихся в ней учеников [3с.23].

Педагог – профессия особая, поскольку рядом с ним всегда находится коллектив людей: учащиеся, родители, коллеги по работе. Это профессия, которая предполагает способность успешно функционировать. Педагоги – это те люди, которые всегда на виду, поэтому безупречное владение своим ремеслом – это только первая ступень профессионализма. На втором месте стоит такое качество, как современный имидж. Современный педагог может полностью реализовать себя как личность, добиться эффективного выполнения целей обучения, организовать эффективное учебное сотрудничество и педагогическое общение. Для этого необходимо осознавать свои профессионально-личностные качества и желать их совершенствовать, работая над своим имиджем.

Литература:

1. Берд П. Продай себя. Тактика улучшения вашего имиджа. – М.: Амалфея, 1997.
2. Калюжный А.А. Психология формирования имиджа учителя. – М.: Владос, 2004.
3. Калюжный А.А. Технология построения имиджа учителя // Гуманитарное образование в школе: теория и практика. – 2004(а). – № 5.
4. Капустина З.И. Имидж современного педагога // Учитель. – 2006. – №1.
5. Попова Л.В Имидж современного педагога // Учитель. – 2002. – №6.
6. Татаринова Н.В. О понятии «Имидж» и его отличии от сходных с ним понятий «Образ», «Репутация», «Стереотип» // Грамота. – 2009. – № 2.
7. Шепель В.М. Имиджелогия: секреты личного обаяния. – М., 1997.

Марина Пуйлова
(Таганрог, Россия)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРАКТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Практика работы свидетельствует, что обучение с помощью традиционных технологий не позволяет развить ключевые, базовые компетенции по конкретной учебной дисциплине. Необходима перестройка образовательного процесса. Целесообразно включение активных образовательных технологий, которые будут способствовать эффективному восприятию информации.

Реализация практической направленности психолого-педагогического образования студентов педвуза, его профессиональная ориентированность предполагают определенные акценты содержания получаемых психологических знаний, широкое использование проблемных, дискуссионных и моделирующих методов обучения, углубление межпредметных связей, активацию применения психологических знаний в ходе педагогической практики, повышение удельного веса практических психологических задач, технологизацию постановки образовательных целей и оценки достигнутых результатов, углубление индивидуализации и дифференциации обучения студентов. Обоснованию этих путей и средств совершенствования психолого-педагогической подготовки будущих учителей посвящены многие исследования по вузовской педагогике и психологии. Так, Л.Г. Симушина и Н.Г. Ярошенко [1] определяют активные методы обучения как те, которые побуждают учащихся к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом; к этой группе методов авторы относят, в частности, проблемные лекции, эвристические беседы, учебные дискуссии, поисковые лабораторные работы, анализ производственных ситуаций и решение производственных задач, разыгрывание ролей, деловые игры.

На таких активных методах обучения студентов как решение педагогических задач мы остановимся более обстоятельно. Следует заметить, что решение педагогических задач всегда носит проблемный характер.

Проблемный подход в обучении предполагает, что знания не сообщаются в готовом виде, а перед студентами ставятся проблемные задачи, что побуждает их самостоятельно добывать знания, открывать пути и способы действия. В проблемном обучении новые знания вводятся не ради поучения следующей порции сведений, а ради решения проблемы или серии проблем. учебная проблемная ситуация характеризуется как психическое состояние мыслительного взаимодействия данного субъекта (студенты группы) с объектом (проблемой) под руководством другого субъекта (преподавателя). Проблемно-эвристический метод содействует формированию таких творческих способностей, как вычленение проблемы в тривиальных ситуациях, новое видение структуры и функций тривиального объекта, перенос ранее усвоенного в новые ситуации, комбинирование нового способа решения из элементов ранее известных методов, построение оригинальных решений без привлечения аналогий

На практических и лабораторных занятиях целесообразно решение разных видов теоретических и практических задач, актуализирующих связь психологических знаний с их использованием в педагогической деятельности. При конструировании учебных задач для студентов полезно опираться на типологию Г.А.Балла [2] Интересна также типология заданий, разработанная И.Я.Лернером [3], выделившим такие виды заданий: на преобразующее воспроизведение связей между знаниями; на вариативное воспроизведение знаний с постановкой различных целей; на обобщение конкретного материала, подведение частного под общее; на конкретизацию обобщенного знания, его развертывания; на воспроизведение и самостоятельное выявление механизма действия законов, протекания процессов; на выполнение способов применения знаний в сходных и творческих ситуациях; на осознание и самостоятельное выделение существенного в явлении, в тексте; на систематизацию и самостоятельный поиск доказательств.

Приведем некоторые фрагменты практических занятий, на которых студенты учатся вычленять и анализировать уровень развития таких психических процессов у детей как: мышление, память, внимание в ходе решения задач на применение усвоенных понятий.

Фрагмент занятия 1. Цель занятия: научить выявлять уровень развития мышления детей и анализировать его особенности.

Перед студентами ставится такая педагогическая задача:

«Какая мыслительная операция недостаточно развита у школьников, вследствие чего у них наблюдаются ошибки в решении задач?»

Для решения этой педагогической задачи студентам предлагаются следующие задания:

А. Ребенка, поступившего в школу, спрашивают: «Что такое птица?». Он отвечает: «Она серенькая, маленькая, имеет маленький носик и ротик». (обобщение)

Б. Ребенку предлагают задачу: «У мальчика было 3 конфеты, одну он потерял. Сколько конфет у него осталось?». Не обращая внимания на вопрос, ученик говорит: «Нужно искать ее и найти». (анализ)

В. Ребенку вспомогательной школы дают набор картинок и предлагают разложить их по принципу «что к чему подходит». Ребенок раскладывает так: одежду кладет около шкафа, моряка – на корабль, бабочку объединяет с цветами и т. д. (операция обобщения, классификация, группировка).

На основе анализа этих ситуаций, студент отвечает на вопрос, какие мыслительные операции у детей не развиты.

Фрагмент занятия 2. Цель занятия: выявить особенности памяти и возможные пути ее развития. Студенты выполняют такие задания:

1. Какие свойства процесс памяти проявились у ребенка в описываемой ниже ситуации:

«Ученик излагает материал по природоведению, заданный неделю назад, и воспроизводит 70% содержания учебника. Через месяц он воспроизводит лишь 45% того же материала».

Какой общий психологический механизм памяти лежит в основе описанного факта: «в рассказе А.П. Чехова «лошадиная фамилия» говорится о том, что исчезнувшая из памяти фамилия Овсов всплыла снова как только доктор напомнил о продаже овса. До этого герои рассказа, пытаясь вспомнить фамилию, называли такие варианты: Кобылин, Жеребцов, Жеребятников, Кобылицын, Лошадинский и т. д. (механизм ассоциации).

Фрагмент занятия 3. Цель занятия: научить выявлять свойства внимания и находить адекватные пути совершенствования этих свойств.

Задание:

развитию каких свойств внимания у детей способствовали использованные учителем нижеописанные приемы организации урока:

«на уроке русского языка при изучении предлогов у каждого ученика на парте лежали трафареты маленькой птички и клетки. Учительница предложила поместить птичку на клетку, под клетку, за клетку, перед клеткой, в клетку, над клеткой, около клетки. Затем дети записывали предложения и подчеркивали предлоги».

Дискутируя, студенты приходят к выводу, что учитель развивала у детей такие свойства внимания – концентрация и переключение.

Затем предлагается студентам такая информация:

А.Н. Леонтьев описывает случаи, когда во время Великой Отечественной войны учитель в качестве счетного материала на уроке использовал изображения танков и зенитных пушек. Изображенные танки привлекли внимание детей: они обсуждали, какие это танки, почему на одних нарисованы малые, а на других большие звезды, идут ли они в колонне и т. д.». Вопрос преподавателя: «считаете ли вы более целесообразным использовать для обучения счету неинтересные карандаши или интересные танки. Какое свойство внимания проявилось на уроке математики в связи с описанным методическим приемом?»

Ответ: более целесообразно использовать карандаши, т. к. они не отвлекают внимание школьников от предмета изучения.

Фрагмент занятия 4. Цель занятия – актуализировать знания о темпераменте и использовать их для выявления личностных качеств детей.

Укажите те особенности, которые свойственны представителям разных типов темперамента: сангвиник, холерик, флегматик, меланхолик.

Студенты актуализируют следующие знания о темпераменте:

повышенная активность (С,Х), длительная работоспособность(С,Ф), энергичность (С,Х), сдержанность(Ф), вспыльчивость(Х), непоседливость(Х), терпимость(Ф), медленность движений и речи (Ф), медленная смена чувств и настроений(Ф), слабая эмоциональная возбудимость(Ф), быстрое усвоение и перестройка навыков(С,Х), аффективность(Х), бедность движений (Ф), малая активность (Ф), вялость (Ф), выразительность мимики и пантомимики (С,Х,М), молчаливость(Ф), гиперсензитивность(М), бодрое повышенное настроение(С), быстрая приспособляемость к новой обстановке (Ф,Х), медленное усвоение и перестройка навыков (Ф), неуверенность в себе (М), повышенная эмоциональная возбудимость (С,Х), выдержанность (Ф), однообразие мимики (Ф), подвижность (С,Х), подавленность и растерянность при неудачах(М), быстрое возникновение и смена чувств и эмоциональных состояний (С,Х), малая активность (Ф), невыразительность речи (Ф), ровное спокойное настроение (Ф), возбужденное состояние(С,Х), сосредоточенность внимания (Ф).

На основе этих знаний студенты описывали одного ученика, которого они изучали на педагогической практике.

Фрагмент занятия 5. Целью занятия являлось: выявление акцентуации характера и на этой основе проектирование личностного подхода к детям.

Задания:

какой из типов акцентуации характера проявляется в следующих случаях:

а) второклассник, пытаясь привлечь внимание учителя, садится под парту, требует главной роли в инсценировке, во многих ситуациях ведет себя вызывающе (демонстративный или истероидный тип)

б) ученик избегает общения с одноклассникам, его считают странным и высокомерным, на отношение к нему как к странному реагирует с презрением. Несмотря на успехи в учебе, над ним часто смеются. Отношение одноклассников к нему, по-видимому, не беспокоит. (замкнутый или шизоидный).

в) ребенок буквально выполняет такие правила:

-не списывать самому и не давать списывать другим;

-не подсказывать и не пользоваться подсказкой. В то же время в уличной компании он разделяет культ силы, курит с друзьями, потому что курят все (конформный тип соглашателя);

г) ребенок боится получения плохих оценок, темноты, неизвестности, наказания, инфекции. (тревожный тип)

Использование активных образовательных технологий в реализации практической направленности психолого-педагогического образования будущих учителей в том числе и решение

подобных педагогических задач на основе использования психологических знаний способствует развитию педагогической компетентности учителей.

Литература:

1. Симушина Л.Г., Ярошенко Н.Г. Содержание и методы обучения в средних специальных учебных заведениях. М.: Высшая школа, 1990. - 192 с. 39.
2. Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. М.: Педагогика, 1990.-184 с.
3. Лернер И.Я. Качество знаний учащихся. Какими они должны быть? М.: Знание, 1978. - 48 с.
4. Сборник задач по общей психологии под редакцией проф. В.С. Мерлина. М., Просвещение, 1974г. 207с.
5. А.Н. Леонтьев «Деятельность. Сознание. Личность.» М., Политиздат, 1975
6. Венгер А.Л. «Схема индивидуального обследования детей младшего школьного возраста» М., ВНИК «Школа» 1989г. 80 с.

Ася Сучану
(Ізмаїл, Україна)

ТЬЮТОР: ЯКІСНО НОВЕ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ВИКЛАДАЧА-КОНСУЛЬТАНТА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Вивчення історико-педагогічних аспектів як вітчизняної (Барбарига А.А., Дудчик Л.А., Кічук Н.В., Строкова Т.О.), так і зарубіжної освіти (Бернштейн М.С., Гончаров М.К., Ільїна Т.А, Т.М.Ковальова) засвідчує, що на феномен тьюторства вперше було сфокусовано увагу в Англії ще у XII столітті. По суті, уся система роботи Оксфорда і Кембріджа побудована як тьюторська. Так, у кожного студента в цих університетах, окрім, професора і викладача семінарського заняття, обов'язково є тьютор. Зауважимо, що в Росії тьюторство з'явилось лише у 2008 році і відстежується науковцями в експериментальному режимі. Водночас, на рівні першого, досвід тьюторської роботи був зафіксований понад двох десятиліть тому. Це була школа «Еврика та розвиток» у Томському академмістечку. Зокрема, у 1991 році в школі вперше була запроваджена посада тьютора, тоді ще неофіційно. У такий спосіб фактично було ліквідовано інститут класного керівництва, перевівши його функціональні обов'язки на «паралель». Дедалі до цієї діяльності почали приєднуватися вже й інші школи, з якими разом була розроблена принципово нова для тогочасної освіти тьюторська практика. Причому, у деяких російських школах вона була названа по-різному: «класний керівник», «класна дама», «гувернер» і т.д. при цьому вважалось принципово важливим, щоб самі фахівці розуміли, що вони здійснюють саме тьюторську діяльність [2].

Проаналізовані нами довідкові джерела засвідчують, що сучасна наука визначає тьютора, як педагога, котрий займається певним і специфічним напрямом педагогічної діяльності. Наприклад, учитель – викладач, в основному, – передає знання, уміння, навички, а вихователь (також представник педагогічної діяльності) здебільшого прищеплює вихованцям життєві цінності. Разом з цим існує думка про те, що «тьютор» – це педагог, який професійно супроводжує індивідуальну освітню програму дитини чи дорослого. Він не передає безпосередньо загальних наукових знань, умінь та навичок, або виховує. Його домінуючим професійним завданням є педагогічно доцільна допомога дитині (чи дорослому) зафіксувати і усвідомити власні пізнавальні інтереси, визначити певні свої преференції, допомогти зрозуміти, де і яким чином можна себе презентувати, як успішну особистість, допомогти збудувати свою освітню програму задля визначення траєкторії кар'єрного зростання через максимальне врахування наявних особистісних ресурсів.

Аналіз наукових джерел з порушеної проблематики та існуючої практики тьюторської діяльності дозволяє уточнити суть тьюторської дії. Вона полягає, по-перше, у створенні педагогічно виваженого середовища «вибору» особистості особистістю. По-друге, це «навігація», коли, запропоновані тьюторанту (тому, з ким тьютор займається) різні варіанти, потрібно випробувати змістове ядро вивчення педагогічних дій полягає в тому, що тьютор обговорює недоліки і переваги подальшого вибору, аналізує разом з тьюторантом обрані стратегії. По-третє, це обмірковування наступного кроку в реалізації освітньої програми [1].

Дослідження наукового фонду, в якому безпосередньо або опосередковано відзеркалена вище окреслена проблематика, дає підстави стверджувати, що в Росії зараз поступово випробовується, навіть, система підготовки і перепідготовки в галузі тьюторства. На сьогодні дослідники називають принаймні п'ять сертифікованих Тьюторських асоціацій регіональних центрів (м. Москва, м. Томськ, м. Іжевськ, м. Волгоград, м. Чебоксари). Нині найбільш системна підготовка тьюторів поки здійснюється в єдиному місці – Московському педагогічному державному гуманітарному університеті на базі магістратури денного та заочного відділенні (у тому числі на держзамовленні підготовки фахівців). У такий спосіб умови створені для особистості, яка зацікавлена в отриманні нової професії – тьютора. Принагідно відмітимо, що досвід впровадження тьюторської програми в Україні є на рівні експерименту в умовах магістратури (В.Є. Берека, Т.І. Койчева, О.В.Попович, Т.П. Приходько) [3].

Є підстави констатувати, що більшість програм з підготовки тьюторів - це авторські курси, котрі включають як філософсько-теоретичні підстави тьюторства, так і практичні заняття з освоєння тьюторських технологій. Наприклад, представники тьюторської асоціації (Росія) викладають особистий

узагальнений досвід роботи, який складає до 60% повчальних матеріалів. Така підготовка має назву «Тьютор у сфері освіти»; її змістові модулі відображено у різних напрямах цієї галузі: тьютор у сфері дошкільної освіти, загальної, середньої, вищої, професійної освіти, тьюторство в системі підвищення кваліфікації, інклюзивне тьюторство [2].

Додамо, що у загальному масиві тих, хто опановує професію «тьютор», в основному, загальну чисельність становлять професійні психологи, викладачі вищої школи. З кожним окремо ведеться індивідуальна навчальна робота, в результаті якої майбутнього тьютора практично визначається індивідуальна програма навчання.

Вважаємо, що значний і науковий, і суто практичний інтерес складають аспекти, які пов'язані з педагогічним ефектом тьюторського супроводу не лише по відношенню до учнівської молоді, але і по відношенню до самого педагога. Дійсно, для будь-якого фахівця в освіті це дає можливість оптимально вибудовувати подальшу кар'єру. Для тьютора робота будується на тих самих принципах, що і при педагогічній роботі з дітьми, однак тільки при спілкуванні з дитиною тьютор безпосередньо має у полі зору своєї професійної діяльності її пізнавальні інтереси, а при роботі з дорослим – його професійний розвиток і саморозвиток.

Зауважимо, що сучасній педагогічній науці відомі поодинокі зарубіжні методики підготовки тьюторів, які базуються, здебільшого, на традиціях, котрі зберігають певний менталітет. Наприклад, в Росії вже існує загальний фонд таких навчальних моделей (симбіоз російських та міжнародних програм), який має назву «Технології відкритої освіти» [2]. Ці ідеї з інтересом сприймаються і вітчизняними дослідниками (Беспалова Г., Кічук Н., Ковальова Т. та ін.).

Додамо принагідно, що російський досвід у цьому плані має певну специфіку. Так, у тьюторській асоціації нині існує ціла система сертифікації тьюторської практики. Наприклад, у маленьких містах країни, де тьюторство майже не представлене, є один-два фахівця, котрі працюють в загальноосвітніх навчальних закладах та намагаються через компетентнісний підхід підтвердити свою кваліфікацію. Це робиться, зокрема, у такий спосіб: надсилаються заявки на сертифікацію, в яких фахівці описують свою тьюторську практику (існують навіть певні вимоги до складання такого кейса); після чого експерт наносить візит до заявленого навчального закладу та аналізує безпосередньо практику, яку спостерігає. По закінченню навчання майбутніх фахівців Тьюторською асоціацією видається сертифікат, котрий засвідчує, що цей учбовий заклад є модельним тьюторської ланки [2].

Відомо, що на сьогодні тьютори (близько 100 фахівців) працюють в школах та інших освітніх установах 24 регіонів Російської Федерації. Там, де є група тьюторських ланок, реалізується тьюторська практика, створюється тьюторський регіональний центр. У таких центрах проводяться наукові дослідження з проблематики тьюторства. Фахівці беруть участь у науково-практичних конференціях, організована їх видавнича діяльність у межах спеціалізованих видань. Крім того, вже склалася практика організації центрів підвищення кваліфікації, які навчають або здійснюють перепідготовку спеціалістів-тьюторів. За статистикою, нині в Росії працюють вже п'ять сертифікованих центрів, яким надано право на підвищення кваліфікації фахівців: м. Москва, м. Томськ, м. Удмуртія, м. Чувашія і м. Волгоград. Отже, можна стверджувати про наявну тенденцію до розширення тьюторської асоціації [4].

В Україні тьюторство існує подібно до форми підготовки майбутніх викладачів на базі вишів і запроваджено як система навчання у межах дистанційної освіти. Беручи до уваги зарубіжний досвід, вітчизняні педагоги-новатори розбудовують власну систему та технології щодо активного впровадження посади «тьютор». Мабуть, правомірно прогнозувати, що у зв'язку з глобалізацією суспільства і освіти в цілому, саме інститут тьюторства, буде набувати виключного значення у наданні допомоги як студентові, так і викладачеві у поглибленому засвоєнні матеріалу (особливо в ракурсі доступності у навчанні), у здійсненні успішної освіти «протягом життя», а не зосередженні на навчальному процесі як переказі вже набутих особистісно наукових знань [4].

Будь-яка вища школа має право вводити посаду тьютора відповідно до кваліфікаційного довідника. Натомість, якщо навчально-виховний процес не зорієнтований на реалізацію принципу індивідуалізації, а в межах атмосфери закладу цей принцип не розглядається як базовий, то соціально-педагогічна потреба у тьюторі стає мінімальною.

Відомо, що у європейському стандарті освіти чітко прописано вагомість принципу індивідуалізації навчання учнівської молоді. У реєстрі професій, які мають бути в педагогічному навчальному закладі, повинна значитися посада «тьютор». Необхідність тьютора має бути усвідомлена на всіх рівнях керівництва навчальним закладом. У цьому зв'язку президент Тьюторської асоціації Росії Т.М. Ковальова зауважує таке: "Для того, щоб фахівець став тьютором, він повинен спочатку закінчити педагогічний бакалаврат або магістрат, мати реальну педагогічну практику. Він обов'язково повинен розрізняти поняття «учитель», «вихователь»" [2].

У вітчизняній практиці вже відомі й поодинокі моделі тьюторської роботи. Це по суті конкретні фахівці, які здійснюють тьюторську діяльність (наприклад, класні керівники, психологи або соціальні працівники, які володіють тьюторськими компетенціями). І тут принципової ваги, на нашу думку, набуває такий аспект: передусім треба добре розбиратися в суті педагогічної роботи як системи, щоб вже потім виокремити специфіку саме тьюторського супроводу освітньої програми.

Стає очевидним, що звернення до педагогічних послуг тьютора як фахівця є перспективним явищем в освітній сфері. Нагадаємо, що тьютор – це висококваліфікований суб'єкт навчально-виховного процесу, котрий усвідомлює важливість значимість своєї діяльності. Тьютор має в розпорядженні певний «набір якостей» як загальнолюдських (гуманність, справедливість, працелюбність, творчість, вимоглива доброта, певний альтруїзм, доброзичливість, патріотизм, духовність, висока моральність тощо), так і

суто професійних (педагогічна мобільність, комунікабельність, професійна компетентність, самоорганізованість, педагогічна спостережливість тощо).

Викладач–тьютор повинен володіти системою прикладних умінь та навичок консультаційного змісту, бути готовим до виконання низки специфічних функцій, а саме: управління, діагностика, ціле спрямовування, мотивація, планування, комунікація, проектно-організаторська, контролююча, рефлективна, методична.

Наведене вище дає змогу тьютору, як безпосередньому учаснику навчально-виховного процесу виконувати свої професійні обов'язки, з-поміж провідних такі:

- створення сприятливих умов для організації та контролю самостійної роботи студентів;
- проведення індивідуальних та групових консультацій студентів;
- надання науково-методичної допомоги студентам у процесі навчання;
- забезпечення правильного та ефективного використання навчально-методичної літератури;
- координування самостійної навчальної діяльності студентів під час поза аудиторної самостійної роботи;
- перевірка самостійних письмових домашніх завдань;
- стимулювання потреби вчителя «протягом життя».

Досвідом зарубіжних педагогів засвідчено, а вітчизняними науковцями доведено, що основною діяльністю тьютора є проведення індивідуальних або групових навчальних занять з учнівською молоддю; бути репетитором, наставником, виконувати функції керівника, координатора, консультанта.

Такий якісно новий особистісно-професійний вимір керівника процесу студентської самореалізації сприяє створенню позитивної атмосфери у навчанні, активізації самостійної пізнавальної діяльності особистості, розширенню можливості молоді, яка здобуває освіту, в опануванні обраної професії. Завдяки професійній компетентності саме такий суб'єкт навчально-виховного процесу як тьютор має значно більше можливостей, ніж звичайний викладач, надавати педагогічно доцільну допомогу, зокрема, студентам як початківцям, так і старшокурсникам, оскільки тьютор має відповідну компетенцію. Тому, вважаємо, що тьюторською практикою мають змогу займатися магістранти або аспіранти, котрі вже набули певний власний досвід у цьому плані та за науково-педагогічною готовністю здатні реалізувати тьюторські функції.

Отже, впровадження у практику вишів тьюторства, як соціальної інституції, сприятиме студентоцентрованому навчанню, а відтак – якісним новоутворенням навчально-виховного процесу, спрямованому на професійну підготовку майбутніх фахівців.

Перспективи подальших наукових досліджень ми пов'язуємо із вивченням ресурсів магістратури як основного етапу особистісно-професійного становлення тьютора.

Література:

1. Беспалова Г. М. Тьюторское сопровождение: организационные формы и образовательные эффекты / Г. М. Беспалова // Директор школы. - 2007. - N 7. - С. 51-58.
2. Ковальова Т. М. Кто такой «тьютор» и какова его роль в воспитании школьника? В чем специфика деятельности тьютора?// Директор школы._М., 2011._№ 6.– С.23-29.
3. Колосова Е. Б, Тьютор как новая педагогическая профессия / Колосова, Елена Борисовна ; Е. Б. Колосова. - Москва : Чистые пруды, 2008. - 32 с. - (Библиотечка "Первого сентября". Управление школой. вып. 24).
4. Пьянин В. С Профессиональная подготовка бакалавров как тьюторов в условиях педагогического вуза для общеобразовательных учреждений : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Моск. гуманитар. пед. ин-т, Моск. гос. обл. пед. ун-т. - Москва : [б. и.], 2010. - 26 с.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор, Кічук Надія Василівна

Қ.Ө. Сыдықова
(Тараз, Қазақстан)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Бала - болашақтың адамы, жаңадан қалыптасып келе жатқан ел азаматы. Ал, бүгінгі бала дүние танымымен өсіп жетілуі, дене бітімімен көзқарасы, тіршілігі мен түсінігі бұдан 10-15 жылғы балалардан мүлдем өзгеше, сонымен бірге олардың әрқайсысының бір-біріне ұқсамайтын өзіндік дара ерешеліктері мінез-құлықтары бар. Сондықтан тәрбиешілер мұғалімдер, ата-аналар барлық жылы жүрек мейірбандылық пен балаларды қаз-қалпында сүюге тиіспіз. Олардың ішінде ақылдысы да, жалқауы да, тілалғышы да, еркесі де, тілазары де болуы заңдылық.

Балалардың осы ерекшелігін түсіну арқылы баланы жан тәнімен жақсы көре отырып танып білуге олармен санасу, қам-қарақетін, ісін, көңіл- күйін білу басты шарт.

Бала қоғамның барлық ақпарат құралдарынан хабардар, оның ақыл-ойының даму дәрежесі, түсінуі адамдар өмірінен еңбегінен, техникадан қарым-қатынас ережелерінен мағлұматы бар. Әсіресе мектепке келгенге дейін-ақ балардың шамамен 30% оқу, жазу, дұрыс сөйлеу, өзін-өзі ұстау ережелерін

біліп келеді.

Бірақ әлі де болса бүгінгі күнде балалар ата-баба дәстүрін ұлттық әдет-ғұрыпты халқының тарихымен рухани байлығын, ана тілін, дінін, жете білмей отыр.

Сондықтан қазіргі қоғамның жаңару жағдайы болашақ ұрпақты тәрбиелеуде тұтас педагогикалық процесінің барлық саласында халықтық педагогиканың озық идеялары мен тәжірибесін кеңінен қолдануды талап етеді. Бүгінгі балалар жоғары мәдениетті ой-өрісі кең, мамандығын еркін таңдай алатын, білімді болумен қатар, өз халқының өз ұлтының ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан ата -баба мұрасын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тарихы мен әдебиетін, өнерін, адамгершілік пен имандылықты дәріптейтін қарым-қатыныс, мінез-құлық қасиеттерді бойында қалыптастыру керек [1].

Міне, осындай шын мәніндегі асыл қасиеттер болашақ жас адамның бойында қалыптасуы оқу - тәрбие жұмысының өзара дәйектілікпен ұштасып жататын алуан түрлі саласына тәуелді.

Батыр ағамыз Бауыржан Момышұлы айтқандай "...Әрбір үйде отбасы реликвиясының бұрышы болғаны жөн. Бұрындары жасалған еркектерді сыйламай, қадірлемей тұрып, жаңа ерлікке шақыру бекершілік", сондықтан жас ұрпақты ата-баба дәстүрі рухында тәрбиелей отырып, оларды адамгершілікке, инабаттылыққа баулығаң абзал. Ол үшін әр отбасында қалыптасқан, тұрмыс-салт дәстүрі жүйелі тәртіптің болуы тиіс.

Психологиялық қолайлы жағдай болған отбасында балалардың дұрыс дами алатындығы белгілі. Ата-аналардың еңбексүйгіштігі рухани адамгершілік мәдениеті ата-аналық жауапкершілігі баланың жеке тұлға болып қалыптасуына оң ықпал жасайды.

Адамгершілік тәрбие - екі жақты процесс. Бір жағынан, ол үлкендердің: ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан—тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, педагог істелген жұмыстардың нәтижелерін, өзінің тәрбиеленушілерінің жетістіктерін зер салып талдауға тиіс.

Адамның адамгершілік дамуында ұрпақтан ұрпаққа көшкен, дамыған, толықтырылған, адамдардың бірлесіп өмір сүру процесінде жасалған адамгершілік нормаларын игерудің елеулі маңызы бар.

Осы міндеттердің барлығының өзара әрекеттестігін жүзеге асыра отырып, педагог баланың сезім өрісіне әсер етеді, адамгершілік мінез-құлық дәстүрлеріне тәрбиелейді, кейбір моральдық сапалар мен қоғамдық өмірдің балаларға лайықты құбылыстары жөнінде түсініктерін дұрыс қалыптастырады, бірте-бірте баға беру және өзара баға беру қабілетін дамытады.

Моральдық сезімдер мен әдеттерге тәрбиелеу - баланың жеке басының күрделірек белгілерін, оның моральдық қасиетін еліміздің қоғамдық өміріндегі құбылыстар мен оларға дұрыс көзқараспен қарау жөнінде көз алдына елестетуді қалыптастырудың қажетті негізі болып табылады.

Карапайым әдеттерді тәрбиелей отырып (мәселен, мәдени мінез-құлыққа), педагог балдырғанның бар істі шын пейілімен әрі саналы атқаруына қол жеткізеді, яғни сыртқы ұнамды мінездері оның ішкі жан дүниесін, онын ережеге деген көзқарасын айқындайтын болсын. Осылайша мейірімділіктің негізі қаланады, немқұрайдылықтың пайда болуына, құрбыларына, төңіректегі үлкендерге қалай болса солай қарауға мүмкіндік жасалмайды [4].

Гуманизм негізінде тәрбиелей отырып, педагогтар мен ата-аналар балалардың үлкендерді қадір тұту, олардың айтқандарын тыңдауға тырысу, кеңестерін, тапсырмалары мен нұсқауларын орындауға әзір тұру сияқты қасиеттердің дамуына баса назар аударуы міндетті; құрбы-құрдастарымен өзара достық қарымқатынасты қалыптастыру, оларға сондай-ақ өзінен кейінгілерге, үлкендерге қамқорлық көзқараспен қарау. Балаларды өз міндеттерін ескеріп, әрі оларды ыждағаттықпен орындауға үйрету керек; өзінің білгендерін басқаларға айтып, түбегейлі ойларымен, ойыншықтарымен және құралдарымен қуана-қуана бөліскені жөн; басқа адамдардың қайғысы мен куанышына сәйкес, қуана да қайғыра білу. Әдеби кейіпкерлердің, өзінің, құрбы-құрдастарының мінез-құлқын дұрыс бағалауға үйрету. Әр түрлі ұлттардың балалары мен үлкендеріне мейірімділікпен қарап, сүйіспеншілікте болуға тәрбиелеу; шын мәніндегі адамгершілік сезім мен көзқарасты көрсетіп, олардың қоғамдық бағыт алуына қол жеткізу. Осыған байланысты балаларды еңбек сүйгіштікке баулуда: еңбек етуге ынтасы мен қабілетінің болуы, мақсат қоя білу және оның жақсы нәтижесіне қол жеткізу, қалаудан тыс қажетті істерді істеуге ерекше көңіл аудару. Белсенділікке, кедергілерді жеңіп шығуға әзір тұруға қойылған міндетті орындау кезінде белсенділік керсету, үлкендердің талаптарын орындауға, істі аяғына дейін жеткізуге тырысуды мадақтауға тәрбиелеу. Топ алдында жауапкершілікте болуға әзір тұруға тәрбиелеу.

Мектеп жасына дейінгі балалық шақтың алғашқы сатыларында қаланған гуманизмнің бастамасы, оның қоғамдық бағыты балаларда жеке бастың ұжымдық белгілерінің, мінез-құлық дағдысының, қарым-қатынас пен түсініктің бірте-бірте қалыптасуына негіз болады.

Ұжымға тәрбиелеу – балалар бақшасындағы мектепке дейінгі жастағыларды адамгершілікке тәрбиелеудің басты міндеті. Ол эгоизм сарқыншақтарына, өзінің айналасындағы адамдарға, тек өзі үшін маңызды емес, басқалар үшін де маңызды іс-әрекетке немқұрайды қарауға қарама-қарсы. Ұжымның негізі - балалардың сәбиірек кезінен бастап, оларда жинақылық, жауапкершілік, өзара достық, ұнамды қарым-қатынас басталысымен, парыз сезімінің, шыншылдықтың ұшқындарын тәрбиелеген жағдайда қаланады, ол балалардын бірлесіп істеген ісінде, үнемі қоғамдық жағдайларда орындалатын мектепке дейінгілерді тәрбиелеуде өте маңызды ортақ іс. Бұл ортақ іс мақсаттарды, міндеттерді қою мен іске асыруда және нәтижелерге қол жеткізуде зор мүмкіндіктер береді. Балаларда оптимистік көңіл күй тудыратын ортақ мазмұнды іс-әрекет, ортақ ойындарға, топ істеріне қатысуға құштарлық әр балада ұжымның дамуына негіз болады және мектепке дейінгі ұжымның қалыптасуында маңызы айқын.

Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуді ойдағыдай іске асыру үшін қандай педагогикалық жағдайлар қажет?

Ең алдымен балалар мекемесінде ұжымның үлкен мүшелері арасында өзара дұрыс қарым-қатынас стилін жасау керек.

Өзара сыйластық пен қамқорлық, өз ісіне сүйіспеншілік, еліміздің саяси және еңбек өміріне қоян-қолтық араласу — осының бәрі қажетті стильді қамтамасыз етуі қажет. Балалар бақшасының ата-аналармен жүйелі жұмысын, отбасындағы тәрбие тәжірибелерін зерттеудің нәтижесінде жинақталатын педагогикалық және ата-аналар ұжымының қатынасының дұрыс стилі де ерекше маңызды [5].

Сонымен балалар бақшасында адамгершілікке тәрбиелеуді іске асыру барлық жағдай жасалуы тиіс, балалар үлкендер жағынан қолдауды сезініп, сенгендері жөн. Осындай жағдайда ғана бала бойында эмоциялық сәттілік сезіліп, ол өз құрбы-құрастарымен қысылмай-қымтырылмай, еркін араласа алады, олармен кездесуді асыға күтіп, балалармен тату ойнап, үлкендермөн өздерінің қуаныштар мен реніштері жөнінде сырласатын болады.

Адамгершілік баланың жеке тұлға болып қалыптасуының рухани арқауы. Ал, адамгершілік қасиеттердің ішіндегі құндылықтардың бірі болып саналатын ізеттілік оның басты белгілері кішіпейілділік, қайырымдылық адамжандылық бала мектепке дейінгі кезеңнен-ақ не жаман, не жақсы деген ұғымдарды салыстыра отырып, адамгершілік туралы түсініктерін кеңейтеді. Қазақ халқының мақал-мәтелдерінде, аңыз-әңгімелерінде балалар түсінігіне сай қайырымдылық, кішіпейілділік, адамжандылық, ізгілік мазмұнда берілген бай мұра сақталған.

«Ауылыңда қартың болса, жазып қойған хаттай болар
Есік алдында тебең болса, ерттеп қойған аттай болар».

«Жақсы ай мен күнде, әлемге бірдей»

«Кішілік пен кісілік - ұлылықтың белгісі» /Махмуд Қашғари/.

«Жасанды кішіпейілділік- жақсы қасиет емес» /Абай Құнанбаев/.

«Адамның асқан сұлулығы - оның сезгіштігі, қарапайымдылығы, тілектестігі, ниеттестігі...» /В.А. Сухомлинский/.

Балалардың бойында ізеттілік қалыптастыруда халық педагогикасының озық дәстүрлерінен туындаған ережелерді үнемі үйрету, олардың рухани өмірінің бағытына айналдыру нақтылы іс-әрекетпен шешіледі. Балалар бақшасындағы балалардың қарым-қатынас жасауының алғашқы әліппесі, қадамы сәлем беруден, амандасудан басталатынын білуі керек. Қазақ халқының сәлемдесу рәсімі ұзақ ата-ананың, ағайын-туғанның жекжаттың, түгелдей ел жұрттың амандығын, саулығын барлығын қамтитын мазмұнда болады, дәстүр бойынша сәлемдесу «Ассалаумағалейкум» деген сөзден басталады. «Сөз анасы-сәлем», «Көргенді бала алыстан сәлем береді», деген аталы сөздер арқылы баланың азамат болып өсуіне бағытталған. «Батыр болып өс, балам» немесе «Сөзің қандай тәтті, сәлемің қандай сәтті» деген жылы сөздерін білдіреді.

Қазіргі кезде адамдар арасындағы қарым-қатынаста мейірімділік, адамжандылық өте қажет болғандықтан бұл қасиеттер:

Мейірімділік - жүректен

Мейірімсіздік - білектен.

Ата-анаға, өзінің жақын туыс жолдастарына мейірімділікке тәрбиелеу. Отбасында, мектепте, қоғамдық ортада үлкендерді сыйлағыш болып тәрбиеленген бала, сөз жоқ әдепті бала деп танылады. Мұндай баланы әдепті деумен қатар мәдениетті деп те танимыз. Үлкендерді сыйлау, қайырымды болу-әдептіліктің ғана белгісі, емес, ол мәдениеттіліктің де белгісі. Әдептілік пен мәдениеттілік егіз ұғым. Баланы жасынан әдепті, тәртіпті етіп тәрбиелей отырып, оны мәдениеттілікке үйрете береміз. Адамның мәдениетті болуы оның оқуына, алған біліміне ғана байланысты емес, ол оның отбасында, мектепте, қоғамдық ортада алған тәрбиесіне, үлгі өнегесіне де байланысты.

Бір нәрсе істей білсең, оны жолдасына да үйрет, егер жолдасың қиналса, көмектес. Бар затыңды, ойыншықтарынды жолдастарыңмен бөліс. Жолдасың жамандық істесе, оны тоқтат, жақсы дос болу өте жақсы қасиет. Бір-біріне тек шындықты айту керек. Жолдастарымен жұмысты орындау жөнінде келісіп, жұмыс істе. Әркім өз жұмысын мерзімінде және адал істеу керек. Жұмыс барысында басқалардың қалай істеп жатқанын біл. Кімнің жұмысы өнбесе соған көмектес, ақыл бер. Ойын ережелерін сақта, арамдық жолмен ұтып алға шығуға ұмтылма. Тек қана адал күресе біл, онсыз жеңісте қызық емес. Басқалар жеңіліп қалса табалама. Ұтылу-өкініш, бірақ еңсеңді түсірме, жеңгенге, жеңілуге себепкер болғандарға ызаланба.

«Ата-ана қадірін білмеген, халықтың қадірін біле алмас. Халықтың қадірін білмеген ата-ана қадірін біле алмас»,- деген Ғ.Мұстафин.

Міне, осындай халық дәстүріндегі жинақталған тәрбиелік үлгі-өнеге, салт-дәстүр, бүгінгі күнде адамгершілік, имандылық табиғи талаптармен сабақтасып жүргізілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Азбука нравственного воспитания. Под ред. И. А. Каирова и О.С.Богдановой. Изд. 2е., «Просвещение», 1975.
2. Нравственное воспитаие дошкольников (Младший и средний дошкольнын возраст). Под ред. В. Г. Нечаевой. М., «Педагогика» 1972.
3. Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитання. Под ред. И. А. Каирова и О. С. Богдановой. М., «Педагогика», 1973.
4. Үдербаева Б. Әдеп-ғұрып сабағы. Қазақстан мектебі. 2010. 9,10.51-52 бет.

5. Тайжанов А. Халық педагогикамен ұлттық тәрбие. А., Ақиқат. 2011ж. №8.

Алевтина Тихоненко
(Таганрог, Россия)

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ – ВАЖНЕЙШАЯ ЗАДАЧА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Согласно требованиям государственных образовательных стандартов школ России одной из целей изучения математики в начальных классах является формирование приемов мыслительной деятельности (анализ, синтез, сравнение, классификация, обобщение и др.). Однако ни в содержании образования по данному предмету, ни в требованиях к уровню подготовки выпускников начальной школы данная цель не реализуется, что свидетельствует об отсутствии целостного осмысления проблемы развития логического мышления у младших школьников в процессе обучения математике. Это и послужило основанием для написания статьи и позволило сформулировать проблему: влияние содержательных и организационно-методических основ курса математики на развитие логического мышления младших школьников в процессе их предметной подготовки.

Математическое мышление – это абстрактное, теоретическое мышление. Рассматривая сущность математического мышления, обращается внимание на такие качества математического стиля мышления как гибкость, целенаправленность, глубина, критичность и самокритичность, ясность, точность, лаконичность, оригинальность, доказательность. Но разве мышление физика или историка менее гибко, менее целенаправленно, чем мышление математика? Вряд ли. Научное мышление в любой отрасли знаний должно обладать всеми указанными свойствами. Мышление человека должно совершаться в соответствии с законами логики. В словаре психологических понятий К.К. Платонов логическое мышление определяет как вид мышления, сущность которого заключается в оперировании понятиями, суждениями, умозаключениями с использованием законов логики [1, с. 62].

Под логическим мышлением мы будем понимать мышление в форме понятий, суждений, умозаключений по правилам и законам логики, осуществляемое осознанно и развернуто в речи и с ее помощью. Способность делать из правильных посылок (суждений, утверждений и умозаключений) правильные выводы, находить правильные следствия из имеющихся фактов Л.М. Фридман называет логичностью, являющейся важнейшим качеством мышления. Показателем развитого логического мышления человека, по его мнению, является основательность мысли, дисциплинированность рассуждений, отсутствие ошибок в выводах и практической деятельности [2, с. 14].

В соответствии с исследованиями Т.К. Камалова, И.Л. Никольской определен минимум логических способов действий, которыми должен овладеть человек, независимо от его будущей профессии: умением дать определение знакомому понятию; знанием правил классификации; знанием точного смысла логических связок; умением выделять логическую форму (структуру) высказывания; умением формулировать отрицание сложных предложений и предложений с кванторами; пониманием смысла слов «следует», «равносильно», «необходимо» и «достаточно» (необходимое, достаточное условие); умением проверить правильность рассуждения, обнаружить грубую логическую ошибку; знанием наиболее употребительных приемов доказательства [3, с. 28].

В начальной школе в соответствии с существующими программами обучения младшие школьники овладевают важными для построения умозаключений логическими понятиями. Они знакомятся с математическими высказываниями, логическими связками («и», «или», «если…, то…», «неверно, что…»), составляющими основу логических форм предложений, используемых в логических выводах.

Формирование у младших школьников способности обосновывать суждения является непременным условием современной системы начального математического образования, которое поможет сделать наше школьное математическое образование лучшим в мире. На двенадцатом Всероссийском интернет-педсовете, проходившем 7 мая 2012 года, отмечалась роль математического образования как в умственном развитии каждого ребенка, так и в деле достижения и сохранения лидирующего положения страны в современном мире. «Нельзя относиться к образованию, – отметил В.В. Путин, – только как к накоплению знаний. В современных условиях это – прежде всего развитие аналитических способностей и критического мышления учеников. Это – умение учиться. Умение самому воспринимать знания, успевать за переменами» [4]. Поэтому важно научить уже младшего школьника научить учиться, научить думать.

Первыми видами суждений, которые являются основой умения думать, являются так называемые *единичные суждения*. В этих суждениях что-то утверждается или отрицается относительно одного предмета. Например: «Число 8 – четное; четырехугольник АВСД – квадрат; и другие аналогичные им. В начальной школе помимо единичных суждений рассматриваются частные и общие, например: «Некоторые числа делятся на 7»; «Некоторые четырехугольники – прямоугольники». В этих частных суждениях утверждается, что существуют числа, которые делятся на 7 и существуют четырехугольники, которые являются прямоугольниками.

В общих суждениях что-то утверждается относительно всех объектов данной совокупности. Например, суждения типа: «Все квадраты – прямоугольники»; «Всякое последующее в натуральном ряду число больше предыдущего» и др.

Для развития логики мышления в начальной школе предлагаются задания:

1. Верно ли, что среди фигур на рисунке 1:
a) Есть красный четырехугольник?
b) Каждая из этих фигур красная?
c) Не каждый четырехугольник синий?
d) Нет белых четырехугольников?

Рис. 1

Решая их, учащиеся на интуитивном уровне знакомятся с такими логическими понятиями, как «квантор», «кванторное высказывание», учатся делать выводы об истинности или ложности приведенных единичных высказываний (суждений).

В дальнейшем учащиеся решают логические задания:

2. Для урока рисования ученики должны были принести краски или цветные карандаши.
a) Готов ли Петя к уроку, если он приготовил краски?
b) Женя не принес ни красок, ни карандашей. Готов ли он к уроку?
c) Лена принесла и краски, и карандаши. Готова ли Лена к уроку?

При решении подобных задач учащиеся усваивают суть таких логических операций, как «конъюнкция», «дизъюнкция», «отрицание», «импликация», «эквиваленция», которые находят отражение в таких словах или словосочетаниях как «и», «или», «если…,то….», «тогда и только тогда, когда…». Учащиеся в ходе учебного процесса получают (на интуитивном уровне) представления о законах де Моргана, контрапозиции, двойного отрицания, противоречия и др. Параллельно учатся оперировать словами «любой», «некоторый» или «существует», «и», «или» и др., применяемыми в ходе решения логических задач. Особую роль для развития логического мышления младших школьников играют так называемые сюжетно-ролевые задания типа: «На передачу «Спокойной ночи, малыши!» *Хрюша* пришёл раньше, чем *Каркуша*, но *позже*, чем *Степашка*. Кто пришёл на передачу первым, вторым, последним? (программа «Школа России).

Решая логическую задачу, учащиеся должны уметь в этом сложном предложении выделить два простых предложения: 1) Хрюша пришёл раньше, чем Каркуша. 2) Хрюша пришёл позже, чем Степашка. Чтобы решить задачу учащиеся должны произвести переформулировку отношений «раньше», «позже» так, чтобы в обоих предложениях было одно и то же слово «раньше» или «позже». Ситуация подсказывает, что рациональнее изменить второе предположение на: «*Степашка пришёл раньше, чем Хрюша. И Хрюша – раньше, чем Каркуша*», учащиеся приходят к заключению: раньше всех (первым) пришёл Степашка, потом – Хрюша, а затем – последней Каркуша.

Систематическое решение подобных задач способствует развитию мышления у учащихся, развитию способности к самостоятельному, вдумчивому, рациональному использованию приобретенных знаний в учебной и практической деятельности.

Выполнение заданий, предложенных на втором уроке (рис. 2), в соответствии с программой «Школа 2000..» Л.Г. Петерсон [9, с. 11] требует от младших школьников умения анализировать предметы по цвету, столбцам и диагоналям, поставив на соответствующее пустое место флажок, окрашенный в синий цвет.

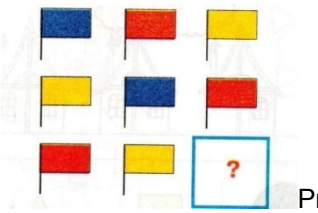

Рис. 2

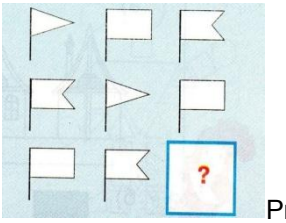

Рис. 3

По рисунку 3 (в этом же задании), учащиеся должны не только определить закономерность расположения флажков различной формы, но раскрасить их в соответствующий цвет, а также определить форму и цвет флажка, поставив его на пустое место. Учащиеся, выполняя задание должны рассуждать, примерно, так: «Если первый флажок в первой строке раскрасить синим цветом, второй – красным, третий – зеленым, то соблюдая закономерность в раскраске и форме флажков, первый флажок второй строки должен иметь такую же раскраску, как последний флажок первой строки. Флажок должен быть обязательно зеленого цвета. Второй флажок во второй строке должен быть синим, последний – красным» и т.д. На место пустого квадрата следует поставить флажок, имеющий форму первого флажка первой строки – треугольной формы и быть окрашен в синий цвет.

Решение подобных заданий направленно на формирование таких умений, как выделение признаков объектов и оперирование ими; сравнение признаков объектов, выявляя их сходство и различия; узнавание объектов по данным признакам; установление закономерностей следования и отношений общего и частного; осуществление выбора способов решения образовательных задач; распределение предметов в группы по определенным признакам; построение рассуждения об объекте,

его строении, свойствах, связях, выдвижение предположений, гипотезы, установление аналогии; формулирование умозаключения; обоснование (или опровержение) умозаключений.

Овладение отмеченными умениями направлено на формирование приемов умственной деятельности и обеспечивает не только новый уровень математического осознания конкретного задания, но и дает существенные сдвиги в умственном развитии младших школьников.

Практика обучения показывает, что развитие мышления учащихся становится целью урока практически по каждому учебному предмету. Однако на уроках математики происходит целенаправленное, систематическое формирование логических понятий и действий. Именно в математике, в силу ее специфических особенностей, содержатся большие потенциальные возможности для развития логического мышления (анализ, абстрагирование, обобщение и др.), для воспитания рациональных качеств мысли и ее выражения (порядка, точности, ясности, сжатости и др.).

Таким образом, развитие логического мышления представляет собой совокупность целевых, организационных, содержательных, процессуально технологических (средства, методы, итоговые требования) компонентов логической подготовки младших школьников к дальнейшему обучению и практической деятельности в реальной жизни.

Литература:

1. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. 2-е издание. М.: Высшая Школа. - 1984.
2. Фридман Л.М. Учитесь учиться математике. Книга для учащихся. М.: просвещение. - 1985.
3. Камалов Т.К., Никольская И.Л. О единой линии воспитания логической грамотности при обучении математике // Преемственность в обучении математике. Пособие для учителей: Сборник статей/ Составленный А.М. Пышкало. М.: Просвещение. - 1974.
4. 12-й Всероссийский интернет – педсовет. 07.05.2012. Педсовет.org.
5. Петерсон Л.Н. Математика «Учись учиться». 1класс. Часть 1. – Изд. 4-е, переработанное. М.: Академия холдинг. - 2012.

Камшат Ушакбаева
(Тараз, Казахстан)

12 ЖЫЛДЫҚ МЕКТЕПКЕ КӨШУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗІ

Бүгінде жаһандану заманында жас ұрпаққа әлемдік стандартқа сәйкес білім беру мәселесі республикамызда ғылыми-педагогикалық тұрғыда ізденіспен әлемдік жинақталған тәжірибеге, отандық қол жеткен табыстарды саралай отырып, ұлттық ерекшеліктерді ескере, оқыту мен тәрбиелеуді жаңаша ұйымдастыруымен көкейкесті мәселе болып отыр. Қоғам сұранысынан туындап отырған талапқа сәйкес оқушының ой-өрісін дамытып, алған білімдерін өз тәжірибесінде жаңа жағдайларда қолдану біліктілігін, ізденімпаз, шығармашыл тұлға қалыптастырудың бірден-бір жолы 12 жылдық білім беруге көшу екенін әлемдік тәжірибе дәлелдеуде. Қазіргі таңда республикамызда 12 жылдық білім беруге көшуге дайындық жұмыстары жан-жақты талқылануда.Мұндағы біздің басты ұстанымымыз-тұлғаның жеке дамуына негізделген, жан-жақты зерттеліп, сараланған білім беру үлгісінің басым бағыттарын айқындау, нәтижесінде еліміздің әлемдік өркениетке негізделген білім саясатындағы стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру. 12 жылдық білім беру жүйесіне көшу-қоғамдағы елеулі өзгерістер мен адамдар арасындағы қарым-қатынас құралдарының қарыштап дамуына байланысты жаңа адамды қалыптастыруды көздеген заман талабы. Әлемдік білім кеңістігіндегі оқытудың озық технологияларын қамтитын жаңа білім мазмұны шынайы жарыс, адал бәсекеге қабілетті адам тәрбиелеуді қамтамасыз етуге тиіс. Білім берудің жаңа бағыттарының басты ерекшелігі – оқытудың нәтижесін алдын-ала болжап, оқушылардың қызығушылықтары мен ізденімпаздығы негізінде білімі мен біліктерін жетілдіріп, оны сана «сүзгісінен» терең зерделей отырып, шығармашылық әлеуетін үнемі дамытуға және рухани толысуға ұмтылысын қалыптастыруды бағдар тұтады. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «жаңа онжылдық-жаңа экономикалық өрлеу-Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауындағы 7-бөлімінде: «Білім беру жүйесін жаңғырту барысында біз үшін келесі іс-шараларды жүзеге асырудың маңызы зор. Біріншіден, оқыту үдерісіне қазіргі заманғы әдістемелер мен технологияларды енгізу» - деп көрсеткен. [1]

Еліміздің әлемдік білім кеңістігіне бағдар алуының басты өзегі – 12 жылдық білім беруге көшу мәселесі көкейкесті тақырыпқа айналуда. Жаңа білім парадигмасы балаға оқу қызметінің субъектісі ретінде қарап, шығармашылық қызығушылықтары негізінде білімге құндылық бағдарын қалыптастыра отырып, танымдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруды және жан-жақты дамыған, шығармашыл жеке тұлғасын қалыптастыруды көздейді.

Білім беру процесін жаңаша ұйымдастыру оның философиялық, педагогикалық-психологиялық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Бүгінгі философтар мен педагог - ғалымдар білім беру саласында жаңа оқыту технологиялары мен әдістерін енгізумен ғана шектелмей, білім берудегі дүниетанымдық ұстанымдарды қайта қарау, рухани-адамгершілік құндылықтарға бетбұрыс жасау қажеттігін дәлелдеуде.

Білім беру саласындағы инновациялық процестердің күрделілігі мен қайшылықтары жаңа құбылыстармен әрекеттесу және жалпы орта білімді ізгілендірудің сапалы кезеңінде оқушылардың шығармашылық қызығушылығын қалыптастырудың мәселесін өзекті етуде.

Соңғы жылдары оқу-тәрбие процесіндегі жеке тұлғаны дамытуға бағытталған оқытуға үлкен мән берудің өзі еліміздегі өзгерістердің маңыздылығын көрсетеді.

Қазіргі кезеңдегі білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында жеке тұлғаның шығармашылық бағыттылығын қалыптастыру - оқушының оқу-танымдық іс-әрекеттегі шығармашылық қызығушылығына тікелей байланысты. Шығармашылық қызығушылық – тұлғаның ізденімпаздық қабілет сапасын дамытудың негізгі өзегі болып табылады. Себебі өмірдегі құндылықтардың барлығы да жаңашылдық бағыттар арқылы ғана іс-әрекетке тұрақты шығармашылық қызығушылық нәтижесінде танылып, болашақта өміршең дамуына мүмкіндік алады. Сондықтан шығармашылық қызығушылықты жеке тұлғаның дамуына, оның рухани жетілуінде мәні терең, мотивациялық, білімділік бағдар құндылығы ретінде танылуының маңызы зор.

Көтеріліп отырған мәселенің өзектілігі Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, ҚР стратегиялық дамуының «Қазақстан-2030» бағдарламасында, ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, ҚР «Білім» бағдарламасында мемлекеттік саясаттың басты принциптері ретінде жеке адамның шығармашылық әлеуетін дамыту, білім берудің дамытушы сипатын арттыру мәселелерінде басты міндеттер қатарында қойылған. [2]

Демек, болашақ педагогтарды 12 жылдық мектептегі тәрбие жұмыс жағдайларына бейімдеу мәселесі, кәсіби құзырлы, шығармашыл болуын қамтамасыз ететін оқытудың жаңа парадигмасы негізінде оқытудың субъектін және оқушының әлеуетіне тікелей әсері мол шығармашылық қызығушылығын қалыптастырудың педагогикалық тұғырларын айқындау міндеттерін алдыңғы қатарға шығарады.

Осы жаңа білім беру парадигмасы негізінде жеке тұлға бойындағы ашылмаған, сыры мол мүмкіндіктерді дамытудың бастау көзі – шығармашылық қызығушылықты қалыптастыру мәселесі және адами құндылықтар өзінің тамырын адамзат дамуы тарихының тереңінен алады.

Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау барысында зерделенген маңызды мәселелер: оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың өзекті бағыттары (А.Е. Әбілқасымова, Р.А. Жанабаева, С.С. Смаилов, М.Н.Сарыбеков, О.С.Сәлімбаев, Е.Омар, Қ.А.Аймағамбетов, Л.К.Керимов т.б.), болашақ мамандарды дайындаудың теориясы мен практикасы (Б.К.Момынбаев, А.А. Саипов, М.Ә. Құдайқұлов, Қ.Қ. Жанпейісова, А.А. Бейсенбаева, А.А. Жолдасбеков, О.С. Сыздықов, Б.А. Тойлыбаев, А.Ғ. Қазмағамбетов, Т.М. Әлсатов, Л. Байсерке, В.А.Ким т.б.), мұғалімдердің біліктілігін көтерудің жаңашылдығы (Ш. Таубаева, Б.А. Тұрғынбаева, Б.А. Әлмұхамбетов, Е. Қозыбаев, Ә.К. Қағазбаева т.б.), жеке тұлғаның креативтілік қабілетін дамыту және көркем өнер шығармашылығын жетілдірудің бағыттары (Б.Оспанова, Қ.Ералин, І.С.Сманов т.б.) зерттеулерінің маңыздылығы жоғары. [3]

Болашақ педагогтарды 12 жылдық мектептің тәрбие жұмысын ұйымдастыруына дайындау кезеңінде қазіргі білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер мен жаңашылдыққа бетбұрыс жеке тұлғаның шығармашыл болуын талап етіп отырғанымен, оқу процесінде бұл мәселені қазіргі талап, қоғамдық сұраныс тұрғысынан шешудің ғылыми–теориялық негізі жүйеленбеуі; білімді меңгеруде оқушылардың шығармашылық қызығушылықты қалыптастыруға бағытталған арнайы дайындықтың ұйымдастырылмауы; бұл бағыттағы оқу-тәрбие процесінің мүмкіндіктерінің толық пайдаланылмауы; мұғалімдердің бұл мәселеде біліктілігінің толымсыздығы, мектеп бітірушілердің төмен көрсеткіштері, қазіргі кезде жалпы оқушы жастардың білім алуға деген ынта-ықыластарының азаюы, тұлғаға бағытталған білім берудегі арнайы әдістемелердің тапшылығы т.б.

12 жылдық білім беру жүйесіне көшу тұсында мұғалімнің кәсіптік жетілуі мен дамуы түрғысында көп мәселелер қарастырылуы қалыпты жағдай. Өйткені, ЫАлтынсариннің «Мұғалім- мектептің жүрегі» дегендей, бар күш мұғалімге түспек. Жаңа қоғам мұғалімнің «рухани-адамгершілігі дамыған» деген ұғымының мәнін ашар болсақ, ондағы рух оймен санасатын шоқтығы, адамның психикалық белсенділігінің көрінісі, адамның сана сезімі мен қимыл әрекетінің озық болжампазы, тарихи тәжірибенің идеалды түрі болып табылады.Рухы жоғары адам тірліктің қиыншылығымен тұйықталып қалмай, өзгенің адамгершілігін құрметтеп, оған ілтипатпен қарап, көмектесуге бейім тұрады. Руханилық адамды шындық пен әділеттіктің бірлестігіне,өркениеттің үлгісіне жақындатады, ұлы құдіретті күшпен сырласарлық сезім шебін кеңейтеді.

Адамгершілік - адам өмірінің рухани негіздерін құрайды, ойластырады, болжайды және адамзат құндылығын қалыптастырады. «Адам жолында екі түрлі, бір- біріне қарама - қарсы ағыстар бар. Бір ағыс қаталдыққа жетелесе.екіншісі -мейірімге талпынады» деген Леккидің сөзінде үлкен мән бар.

Адамгершілік мәселелерін қарастыруға философтар ерте кезден- ақ ерекше назар аударған. Мәселен, И.Кант өзінің «Практикалық сананы сынау» этикалық шығармасында адамгершілік жүйесін емес, адамгершілік шындығының тұжырымдамасы жасалған алдыңғы этикалық дәстүрді қатты сынға алады. Ол мораль мен адамгершілікті бір -біріне ұқсамайтын ұғым деп қарастырады. Адамгершілікті Гегель, бір жағынан солардың көмегімен адамдардың тәртібін реттейтін әдет- ғұрыптары мен дәстүрлерін, екінші жағынан, моральға жанама адамның нақты міндеттері деп түсінді. Оның пікірі бойынша,мораль адамгершілікке қарағанда неғұрлым кең ұғым болып табылады

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасындағы 12 жылдық білім беру тұжырымдамасы
2. «Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан» ҚР Президентінің Жолдауы

3. 12 жылдық білім беру журналы №2 2011 жыл
4. .Әбдрахманова Б.Қ. 12 жылдық мектепке оқушы қабылдау сынағы
5. /Білімдегі жаңалықтар. №2/
6. 2Айқынбаева Г.Қ Мектепте оқуға дайындаудың психологиялық сипаттамасының кейбір ерекшеліктері /Білімдегі жаңалықтар. №5/
7. Педагогика №2 2005ж.

Надія Федчишин
(Тернопіль, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПЕДАГОГІЦІ ГЕРБАРТІАНСТВА

Проблема підготовки вчителя до навчально-виховного процесу не є новою. Вона була і залишається в центрі уваги вчених і практиків в процесі історичного розвитку. Починаючи від Сократа, Я.-А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, вчені-педагоги намагалися пояснити, допомогти, порадити чи дати вказівки вчителеві. Їм належать поради педагогові, який повинен вчити так, щоб учень не лише отримував, але й шукав знання. Це та інші запитання не зникли, а й надалі залишаються вагомими у навчальному процесі і заслуговують на більш детальний розгляд з метою їх дотичного застосування. Саме тому, на нашу думку, не до кінця вивченим, однобічно та традиційно розглянутим, проте вагомим внеском в історію педагогічної думки є педагогічна концепція Й.-Ф. Гербарта та його школи.

Як зазначають дослідники історії педагогіки (Й. Бласс (J. Blass), Е. Ґайслєр (E. Geißler), В. Клафкі (W. Klafki), С. Левітін, І. Ніколаєвський, Г.-Е. Тенорт (H.-E. Thenort)), саме Й.-Ф. Гербарт та його послідовники перші зробили надзвичайно важливу спробу сформувати у вчителя науково-педагогічний світогляд та виробити філософію вчительства. Як зауважив С. Левітін, Й.-Ф. Гербарт був популярний серед учителів середніх навчальних закладів, адже вся тогочасна система освіти середньої школи Німеччини була побудована на його педагогіці [1, с. 13].

Німецькі філософи В. Освальд та П. Барт виявили зацікавлення вченням Й.-Ф. Гербарта та гербартіанства, назвавши його "однією з виховуючих педагогічних теорій, яка являє собою не теорію, яка збереглася лише в книгах, а широко розповсюджену педагогічну систему, що проникла в життя і шкільну практику" [4, с. 120]. Проте беззаперечним є той факт, що результати теоретичних досліджень підтвердилися на практиці. Як стверджують обидва дослідники ідей Й.-Ф. Гербарта та гербартіанства "істинним те, що має плоди".

І. Ніколаєвський пропонував співвітчизникам детально проаналізувати "Загальну педагогіку…" Й.-Ф. Гербарта, погляди гербартіанства, оскільки вони, на його переконання, містили в собі ряд якщо, на той час, не нових, то хоча б оригінальних ідей. Він вказав на експериментальні заклади, створені Й.-Ф. Гербартом та його послідовниками – гербартіанцями К.-Ф. Стоєм й Т. Ціллєром у Лейпцигу та Єні, як на безпосередній доказ "життєстійкості педагогічної концепції" німецького педагога [3, с. 69].

Гербартіанці переконували, що ґрунтовна дидактична підготовка, результатом якої є педагогічний такт, виступають запорукою справжнього успіху. Оволодіння такою складовою педагогічної майстерності як педагогічний такт неможливе лише шляхом власної практики. Вони привернули увагу до того, що наука ніколи не зможе підготувати справжнього майстра, а навчитися мистецтву вчителя можна лише в процесі діяльності [10, с. 29; 13, с. 103]. Особи, які спеціально підготовлені до педагогічної діяльності, повинні вміти поводитися і, відповідно, впливати на дітей будь-якого віку і характеру. При цьому слушно зауважували, що лише шляхом роздумів, обмірковувань, пошуків і науки вчитель повинен підготувати свої майбутні дії, свою душу, голову і серце до правильного сприйняття, розуміння, відчуття та оцінки явищ, які чекають на нього. Вивчаючи педагогічну теорію, учитель в жодному випадку не може озброїтися готовими варіантами поведінки для будь-якої ситуації.

Разом з тим, у Й.-Ф. Гербарта та гербартіанців простежується думка, що такт формується лише під час практичної роботи, тобто шляхом роздумів та обмірковувань, що лише під час роботи можна навчитися мистецтву і досягти такту, навичок, умінь і майстерності. Учитель отримає можливість уникнути помилок в оцінці учнів, стимулів і мотивів їх поведінки, коли належним чином володітиме педагогічною теорією. Пізніше вчитель повинен підійти до важливих допоміжних засобів [6, с. 69]. І головне завдання науки полягає в тому, що вона повинна навчати такому мистецтву, яке впливало б інтенсивно і концентровано, з впевненістю. Щоб добре опанувати мистецтвом педагога необхідна, за твердженням гербартіанців, сфера науки. Саме тому було наголошено на співвідношенні теорії і практики.

Учитель-вихователь є основним у процесі становлення й самовизначення вихованця. Й.-Ф. Гербарт і його послідовники розкрили суть відповідальності педагога за вплив на майбутнє вихованця за допомогою розвитку різностороннього інтересу як мети педагогічної практики. Педагогічну практику гербартіанці розглядали як комунікативну практику, оскільки при спілкуванні учитель та вихованець спільно створюють дійсність. У побудові діалогу убачали мистецтво та вміння учителя як організатора педагогічної практики. Вони акцентували увагу на мистецтві кваліфікованого педагога, коли головним є вміння поводитися в будь-якій ситуації, позитивно впливати на учнів будь-якого віку та характеру [7, с. 84; 11, с. 79]. Аби цього досягнути, такі особи повинні мати спеціальну підготовку до педагогічної

діяльності. Вчитель самостійно готується лише до правильного сприйняття, до розуміння та оцінки явищ, з якими зустрічається у педагогічній роботі [5; 8; 10]. Ще А. Музиченко звернув увагу на внутрішній та логічний зв'язок самостійного мислення учня, оскільки, таким чином, учень сам стане дослідником: формулюватиме проблемні питання, висловлюватиме гіпотези й судження, обґрунтовуватиме узагальнення та висновки [2, с. 59]. Опанувавши такий метод, педагог не буде "переказувати конспект, складений вдома, а працюватиме на уроці, перетворюючи школу в "майстерню людського мислення", тобто буде відповідальним за розумовий розвиток учня [7, с. 79].

Гербартіанська педаогіка чітко пояснювала учителеві поняття різносторонності інтересу, оскільки він може порушити цілісність особистості. Які ж умови передбачали здійснення різносторонності інтересу? Відповідь на це питання торкалася двох актів свідомості: один гарантує доступ нового, а інший забезпечує його переробку та асиміляцію з ним.

Й.-Ф. Гербарт, Ф.-В. Дьорпфельд, К.-Ф. Стой, Т. Ціллєр та ін. переконували, що викладання зосереджується на всіх предметах педагогічного інтересу, бо без цього воно саме залишається пустим і незначним. Вони закцентували увагу на тому, що з повноти душі випливає повнота викладання, яка може порівнюватися з повнотою досвіду. У такому випадку живий дух дає учневі свободу руху. При такому способі навчання залишається достатньо місця для другорядних думок. І лише тоді педагог стає для учня предметом як багатого, так і безпосереднього досвіду. Під час уроку таке спілкування учителя та учня проникнуте відчуттям спілкування з великими людьми минувшини і чисто вираженими характерами поезії [5; 6; 7; 10; 13]. Лише саме навчання може виховувати рівномірно розподілену широку різносторонність. Учителеві варто під час навчання розкласти, доповнити й впорядкувати знання домінуючого інтересу та пов'язуючи з попереднім, відновити рівновагу шляхом викладання.

Гербартіанці критикували пруську шкільну реформу 1809 – 1819 рр., яка була спрямована на уніфікацію шкільної освіти, напрацювання єдиного навчального плану, який не враховував як індивідуальностей учителя та учня, так і регіональних особливостей. Натомість вказали на важливість різнобічності школи й освіти та свободи педагогічної практики. Навчання буде "педагогічною практикою відповідальності" тоді, коли вчитель матиме максимальну свободу стосовно учня.

Й.-Ф. Гербарт вважав за необхідне наголосити, що різні інтереси, які виробляються в процесі викладання, пропонують відмінності в одночасному. Педагог має впорядковано об'єднати при викладанні різні групи предметів та піклуватися про найвищу ясність кожної групи з тією метою, щоб наближення до узагальнюючого засвоєння відбувалося рівномірно зі всіх боків. І саме на цьому, на його думку, ґрунтується розподіл викладання [6, с. 196]. Учитель має не лише розуміти, але й виконувати. При розподілі розуміння інтересу може пройти різні етапи:

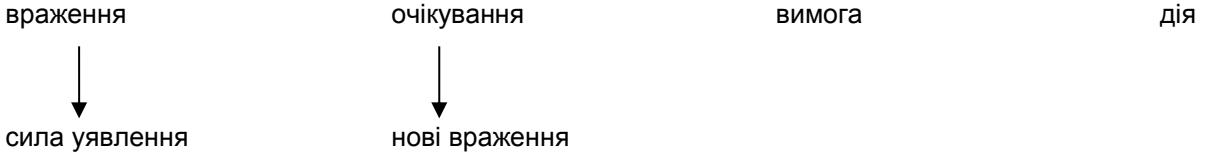

Схема 5. Етапи інтересу у Й.-Ф. Гербарта

О. Музиченко порадив визнати позитивні сторони гербартіанської педагогіки й звернути увагу на практичну школу при Єнському університеті, інші практикуючі міські навчальні заклади Єни, де панує вільне, модернізоване розуміння великого педагога. Така форма викладання отримала назву "розвиваюче навчання" "Entwickelnder Unterricht" (термін, якого не було в Й.-Ф. Гербарта) – метод опрацювання навчального матеріалу. В основі такого викладання є не лише наочні уявлення і досвід, але й спонукання до самостійного мислення учня, коли він побачить та відчує внутрішній і логічний зв'язки між фактами. Таким чином, О. Музиченко прийшов до висновку, що завдання учителя – навчити учня спостерігати, вивчати, аналізувати, розуміти світ і оточення, вміти дати оцінку та робити певні підсумки.

Відвідавши семінар при Єнському університеті (кафедра В. Райна), спостерігаючи за навчальним процесом в ньому, О. Музиченко був вражений відсутністю запитань з боку вчителя на уроці, де учень виступає у ролі дослідника. Він назвав таке заняття "лабораторією людського мислення" [2, с. 30]. Діти самостійно висловлюють свої думки щодо поставленого завдання, вказують на факти, корегують й доповнюють відповіді, ставлять запитання, критично заперечують неправильні думки своїх товаришів, роблять узагальнення. На перший погляд, вплив учителя на клас – мінімальний (поставлена мета уроку та мовчазне спостереження за класом), проте в цей час він повинен слідкувати за ходом мислення (знати клас, коло його уявлень, володіти широкими знаннями в своїй галузі, відслідковувати відповіді, швидко оцінювати).

Отже, професійне призначення педагога в тому, щоб його робота передбачала організацію процесу формування особистості і сприяла максимальному розвитку дитини. Педагог повинен володіти такими знаннями, такою інтенсивністю мислення, щоб вміти бачити й уявляти собі дійсність як фрагмент цілого. Кажучи про авторитет вчителя, гербартіанці відстоювали думку, що авторитет має будуватися на моральних засадах і характеризуватися стійкістю, перевагою духу. Долання перешкод на шляху до засвоєння нового людина може досягнути лише завдяки мистецтву вчителя, який вміє працювати з учнями будь-якого віку і будь-якого характеру.

Література:

1. Левитин С. А. Педагогические идеи Гербарта и Монтессори. Т. I / С. А. Левитин. – М. : Лит.-изд. Отдел нар. ком-та по просвещ., 1918. – 102 с.
2. Музиченко О. Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі та в Америці / А. Ф. Музиченко. – К, 1913. – 106 с.
3. Николаевский И. Иоганн Фридрих Гербарт как педагог / И. Николаевский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1876. – № 9, ч. 187. – С. 11–46; № 10, ч. 188. – С. 47–74.
4. Федчишин Н.О. Дидактична система Йоганна Фрідріха Гербарта та її вплив на розвиток вітчизняної освіти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н.О. Федчишин. – Івано-Франківськ, 2009. – 252 с.
5. Dörpfeld, F.W.: Gesammelte Schriften. Zweiter Band: Zur allgemeinen Didaktik / Friedrich Wilhelm Dörpfeld. – Erster Teil. Grundlinien einer Theorie des Lehrplans. Nebst dem Ergänzungsaufsatz: Die unterrichtliche Verbindung der sachunterrichtlichen Fächer. Gütersloh, 1894. – 131 S.
6. Herbart J.F. Umriß pädagogischer Vorlesungen Beigef. Werk Rede bei Eröffnung der Vorlesungen über Pädagogik [u.a.] / Johann Friedrich Herbart. Besorgt von Josef Esterhues Ort Paderborn Verlag Schöningh, 1964. – 248 S.
7. Herbarts J.F. Pädagogische Hauptschrift “Allgemeine Pädagogik” / Klaus Klattenhoff. – Oldenburg: BIS-Verl. Der Carl-von-Ossietzky-Univ., 2006. – 216 S.
8. Rein, W.: Pädagogik in systematischer Darstellung / Wilhelm Rein. – 3. Bd. C.: Methodologie. Die Lehre von den Mitteln der Erziehung. 2. Aufl. – Beyer & Söhne, Langensalza, 1912. – 361 S.
9. Rein, W.: Theorie und Praxis des Volksschulunterrichts nach Herbartschen Grundsätzen. Ein theoretisch-praktischer Lehrgang für Lehrer und Lehrerinnen sowie zum Gebrauch in Seminaren / Wilhelm Rein, Pickel, Eduard Scheller. – 4 Bde. [4 Bde in einem Buch]. 2. Aufl. – Bleyl & Kaemmerer, Dresden, 1881. – 732 S.
10. Stoy, K.V.: Zwei Tage in englischen Gymnasien: ein Vortrag für Gebildete den Freunden der Stoi'schen Erziehungsanstalt zu Jena / K.V. Stoj. – Leipzig: W. Engelmann, 1860. – 48 S.
11. Thenort, H.-E.: Schulmänner, Volkslehrer und Unterrichtsbeamte: Friedrich Adolf Wilhelm Diesterweg, Friedrich Wilhelm Dörpfeld, Friedrich Dittes / Heinz-Elmar Tenorth. – In: Ders. (Hrsg.): Klassiker der Pädagogik. Erster Band von Erasmus bis Helene Lange. München: C.H. Beck. – 2003. – S. 224 – 242.
12. Willmann, O.: Über Lehrerbildung und Lehrerbildungsanstalten Unterricht / Otto Willmann // Sämtliche Werke. Hrsg. von Bitterlich-Willmann, H. Bd. 2. – Aalen, 1969. – S. 75 – 87.
13. Ziller, T.: Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. Zweite, verbesserte Auflage. Herausgegeben von Theodor Vogt, Leipzig, 1884. – 557 S.

Татьяна Шевелева
(Таганрог, Россия)

ТРУДНОСТИ ВОСПИТАНИЯ ЕДИНСТВЕННОГО РЕБЕНКА В СЕМЬЕ

В последнее время стала четко прослеживаться тенденция иметь в семье одного ребенка. Этому способствуют различные обстоятельства. И далеко не во всех случаях главной причиной является трудное материальное положение или нерешенный жилищный вопрос. Многие родители считают, что одному ребенку в семье более комфортно в психологическом плане, поскольку у него отсутствует повод для ревности, ему не надо будет делиться любимой игрушкой, лакомством, вниманием с братом или сестрой. Однако наличие единственного ребенка в семье кроме демографических проблем влечет за собой комплекс социально-психологических проблем, связанных с его индивидуальным воспитанием в семье. Будучи окруженным избыточным вниманием домочадцев, единственный ребенок, как правило, растет эгоистичным и капризным, особенно в обеспеченных семьях.

По мнению Титаренко В.Я., проблема единственных детей в семье начинается задолго до их рождения и, как правило, связана с той социальной средой, в которой выросли их родители. Социологи отмечают, что чем выше культурный и интеллектуальный уровень родителей, тем меньше детей рождается в этих семьях. Рождение одного ребенка, является основой исчезновения нации, так как только при двух детях может сохраняться более или менее устойчивый характер национальной репродукции. Таким образом, в феномене единственного ребенка общество сталкивается с демографическим парадоксом: чем выше культурный уровень общества, тем быстрее оно стареет и наоборот [3; с. 189].

О единственных детях можно услышать мнение, что они вырастают эгоистами и, в целом, отстают в социальном развитии от своих сверстников, растущих с братьями и сестрами. Однако эти выводы базируются на исследованиях начала двадцатого века. Современные же исследования показывают, что нет значимой разницы в уровне развития и личностных особенностях между единственными детьми в семье и их сверстниками.

По мнению Азарова Ю.П., проблема материального обеспечения в семье, как правило, усугубляется с рождением ребенка, требующего большего расхода, нежели при его отсутствии. Отсутствие необходимого количества денег часто меняет не только взаимоотношения супругов, но взаимоотношения детей и родителей. Далеко не всегда их отношения складываются столь безоблачно. Материальный недостаток, как правило, сопровождается снижением внимания к ребенку, в связи с

занятостью родителей на работе и как следствие ребенок в таких семьях становится предоставленным саму себе и улице [1; с. 148].

Ситуация воспитания в семьях с несколькими детьми и с одним ребенком серьезно различается. Родители единственного ребенка сталкиваются с особенными трудностями и связанными с ними рисками, которые нужно учитывать родителям в воспитании. Гиперопека, ограничение взаимодействия со сверстниками, завышенные ожидания, принятие слишком многих решений за ребенка и т.д. – все это типичные ошибки в воспитании единственного ребенка.

Единственный ребенок загодя оказывается в менее благоприятной ситуации с точки зрения социального развития. Ведь до поступления в детский сад, а то и в школу, он общается преимущественно со взрослыми. Даже словарный запас такого малыша насыщен «недетскими» словами и терминами, он часто не понимает детского юмора, дразнилок и т.п. Безусловно, такому ребенку бывает непросто адаптироваться в детском коллективе, часто в группе детей он предпочитает игры в одиночестве. Ребенок, не имеющий достаточного опыта общения со сверстниками, очень часто не умеет играть в ролевые игры. А ведь именно такая игра - основной инструмент социального и эмоционального развития в дошкольном возрасте. Играя с родителями, ребенок не получает необходимой отдачи, он быстро почувствует фальшь, ведь редко какой взрослый может так искренне отдаваться игре, как ребенок. Психолог Лепешова Е.М. характеризует такую ситуацию как «ребенок - маленький взрослый» [2].

Ребенок хорошо усваивает модель отношений, в которой один выше по иерархии (родитель), а другой ниже (ребенок). Так или иначе, один подчиняется другому. В детском же коллективе требуется выстраивать принципиально другие отношения - отношения равных, отношения сотрудничества. Зачастую от неумения выстраивать партнерские отношения ребенок «перепрыгивает» на другой, более простой вариант - отношения конкуренции с другими детьми.

Данная ситуация может привести к тому, что в детском коллективе ребенок станет либо «одиночкой» либо будет всячески противопоставлять себя коллективу, привлекать к себе персональное внимание взрослого (учитель, воспитатель). Самому ребенку в такой ситуации очень непросто. Эти трудности в отношениях могут сохраниться и во взрослом возрасте. В таких случаях психологи советую дать ребенку возможность больше общаться со сверстниками. Поступление в детский сад часто бывает серьезным стрессом для единственных детей, ведь он впервые оказывается в большой группе таких же малышей, без пристального обожающего внимания родителей. Однако именно детский сад позволяет ребенку компенсировать ту среду сверстников, которой ему не хватает дома [2].

Обычно дети в течение первого года полностью осваиваются в новых правилах. Детский сад становится для них первой настоящей школой жизни, где они учатся дружить, заботиться и помогать другим, спорить и мириться. Родителям очень важно обсуждать с сыном или дочкой ситуации, возникающие в детском саду, помогать находить верные решения в отношениях с другими детьми. Водить ребенка в детский сад не всегда есть возможность по разным причинам. В таком случае важно найти другие способы общения со сверстниками.

Другая ситуация складывается в случае когда семьи с единственным ребенком становятся, как обозначают психологи, «детоцентрированными». Это означает, что вся Вселенная семьи крутится вокруг одного центра - ребенка. Эта ситуация усугубляется в том случае если ребенок поздний и долгожданный. Если детей в семье несколько, они, так или иначе, образуют свое сообщество, внимание родителей неизбежно разделяется между ними. Единственный же ребенок в семье, как минимум, постоянно на виду, зачастую за него больше беспокоятся, тревожатся. Пока двое братьев носятся по двору и набивают шишки, единственному сыну часто «подстилают соломку» и трясутся за каждое движение. Очевидна ситуация: ребенок - центр Вселенной.

Такая центрация на ребенке дает ему больше возможностей поскольку родителям легко обеспечить единственного ребенка, в том числе дать ему хорошее образование, больше времени на занятия и просто беседы с ребенком. В итоге, малыш чувствует себя в безопасности, окруженным заботой, вниманием. С другой стороны, если со взрослением ребенка, этот уровень заботы и опеки не снимается, происходит следующее. Ребенок, чувствующий себя в безопасности в семье, чувствует повышенную тревогу и страх и при выходе во «внешний мир».

Существует еще один возможный негативный фактор. Эту родительскую заботу и внимание ребенок естественным образом принимает как должное. При этом самому ему обычно не приходится заботиться о ком-то. В итоге у него просто нет такого опыта, а он, естественно, необходим, для выстраивания отношений с людьми, для построения своей семьи. К тому же, при этом в школе ребенку бывает сложно принять необходимость разделения внимания учителя с другими учениками. Он может капризничать, шалить и другими способами привлекать внимание. Не исключены и случаи психосоматических заболеваний - тошнота, боли в животе, головокружения - все это может стать поводом для привлечения столь привычной заботы и внимания. Поводом, конечно, неосознанным, просто реакция организма. Самолюбие таких детей становится болезненным: отсутствие пристального внимания взрослых означает для ребенка, что он плохой, что-то делает не так [2].

Единственные дети, избалованные родительским вниманием, часто воспринимают родителей, как свою собственность. Пока мама или папа занимается с ним, малыш может быть идеально покладистым, как только они разговаривают между собой либо занимаются своими делами, ребенок начинает капризничать, всевозможными способами привлекать к себе внимание, кричать. Таким образом он выказывает ревность. В итоге родители оказываются в затруднительной ситуации: они не

могут заниматься своими делами, не могут спокойно поговорить по телефону в присутствии ребенка. В таких ситуациях психологи предлагают децентрировать семейные отношения [2].

Важно понимать, что единичными реакциями ситуацию не разрешить. Родители должны изначально строить отношения в семье таким образом, чтобы ребенок понимал, что родители - это отдельные люди, у которых есть свои важные дела и заботы, кроме ребенка. Ребенок должен понимать, что

между мамой и папой тоже есть отношения, а не только между каждым из них и ребенком.

Имеет смысл контролировать уровень заботы и опеки. Иногда лучше дать ребенку самому набить шишку, падая с горки, а не ходить за ним по пятам, предостерегая от опасности. Не нужно держать ребенка в «тепличных условиях», он должен осознавать разнообразие и сложность мира, чтобы не ощущать его центрированным на себе. Ну и рекомендация организовать общение ребенка в детском коллективе тоже остается актуальной.

Существует еще один риск наиболее типичных ошибок для неполных семей с единственным ребенком, хотя встречается и в полных. Довольно распространена ситуация, когда ребенок и родитель (чаще мама) становятся лучшими друзьями. Можно услышать, как девочка говорит, что они с мамой «лучшие подружки», можно увидеть и мальчиков, очень привязанных к матерям. Взрослые за счет такой дружбы зачастую решают собственные личные проблемы, ребенок же готов принимать любую модель отношений, подаваемую родителем. Конечно, это не худшая модель детско - родительских отношений, но все же далеко не самая оптимальная. Во - первых, при такой ситуации, у ребенка пропадает необходимость поиска друзей среди сверстников, ребенок замыкается в родительской семье. Ясно, что во взрослом возрасте это вызовет большие трудности, когда придет время отделения от родителей и создания своей семьи.

Во-вторых, такая ситуация ведет к тому, что ребенок теряет авторитет родителя, в котором он, на самом деле, остро нуждается. Он не получает и образца «взрослого поведения».

Все описанное не означает, что нельзя дружить с собственным ребенком, можно и даже нужно. Однако важно соблюдать грань, важно оставаться для ребенка (пока он еще ребенок) все же родителем. У взрослого должны оставаться свои взрослые вопросы, которые он решает без участия ребенка. Взрослый должен диктовать определенные нормы и правила, транслировать моральные нормы, семейные традиции и т.д. Что касается рычагов влияния на ребенка, то в большой семье обычно братья и сестры учат чему-то друг друга. Влияние братьев и сестер, практически сверстников, оказывается гораздо более существенным в подростковом возрасте, чем влияние родителей. Семья с единственным ребенком такой возможности уже лишена. Хорошо бы, чтобы ребенок дружил со старшими двоюродными братьями или сестрами, другими родственниками. Ведь родственная дружба - это дружба особая.

Таким образом, воспитание единственного ребенка в семье гораздо более трудное дело, чем воспитание нескольких детей. Проблема семьи с одним ребенком, как правило, заключается в социальной среде, в которой он развивается и от уровня его воспитания. Не существует готовых рецептов и моделей воспитания, которые можно взять, не изменяя, и применять к своему ребенку. Однако нужно отметить, что главными основания, которых необходимо придерживаться при воспитании ребенка во время семейной его жизни это чистота, последовательность в отношении слова и дела при обращении с ребенком, отсутствие произвола в действиях воспитателя, признание личности ребенка. Тайна семейного воспитания заключается в том, чтобы дать возможность ребенку самостоятельно реализовать себя, относиться к нему с полным признанием его личности и неприкосновенности этой личности.

Литература

1. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. СПб.: Изд-во «Питер», 2001. – 400 с.
2. Лепешова Е.М. Как избежать родительских ошибок. СПБ.: Изд-во «Речь». – 2010. -156 с.
3. Титаренко В.Я. Семья и формирование личности. М.: Изд-во Мысль – 1987. -356 с.

Научный руководитель:
кандидат педагогических наук, Пуйлова Марина Алексеевна,

С.Б. Шокалакова
(Тараз, Қазақстан)

МЕКТЕПТЕГІ БІЛІМ МАЗМҰНЫН ИНТЕГРАЦИЯЛАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫН ЖАСАУ НЕГІЗІНЕ ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЕНДІРУ

Мемлекет басшысының Қазақстан халқына жолдауында білім беру саласына қатысты «Мектептің әрбір сатысын оқушылардың шығармашылық және интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға арналған тиімді бағдарламалармен қамтамасыз ету қажет және жастарды азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны – Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке баулып, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрін қастерлеуге, Конституцияға қайшы, қоғамға жат кез келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу» - деп көрсетілген. Олай болса қазіргі кезеңде білім берудің мақсаты-бүкіл тарих бойындағы адамзат жинақтаған мәдени құндылықтарды ұрпақтан–ұрпаққа жеткізіп беру, ой елегінен өткізу болып табылады.

Жаһандану мен стандартизациялау жағдайында постиндустриалды қоғамды дамытудың маңызды құбылысы ретінде адам өмірінің рухани аспектілері барған сайын үлкен мәнге ие болып келе жатыр. Заманауи жаңа заманға лайық мәдениет пен заманауи білім берудің ең өзекті мәселелерінің бірі өскелең жас ұрпақты адамзаттық рухани мәдениет жетістіктері мен құндылықтарына баулу болып табылады. Бұл проблеманың қазіргі таңда өзекті болып отырғанының себебі, заманауи қоғамда қалыптасуы үрдісіне, өмірдің мәніне қатысты проблемаға, адамның өміріндегі рухани мәдениеттің алатын орнына және тәрбиелеу мен білім беру үрдісінің негізін құрай алатын құндылықтарға да әртүрлі көзқарастар бар екендігінде болып отыр. Қазіргі таңда біздің қоғамда дүниетанымдық және аксиологиялық мәселелерге аса күмәнді немесе тіпті көріп, біле тұра жалған бағдар мен бағыттар көрсету кең құлаш жаюда. Бұған күйбең тіршілікке бағынған сананың қайшылығы, кез келген жеткіліксіз білімге сүйеніп, сыни ойдан өткізуге ұмтылыс, белгілі ғылыми теорияларды жеткіліксіз негіздемемен жоққа шығару, танымдық, нигилизм, субъектизмнің дәлдігіне деген бейқам, самарқау көзқарас пен көпшілік мәдени бағдар берудің кеңінен жайылуы да әсер етуде.

Бұдан басқа дәстүрлі құндылықтардан бас тартудың негізгі себебі, қоғамдық өркендеу екпінінің жылдамдығы, өзгенің мәдениеті мен өркениетінің құндылықтарын ешбір сарапқа салмай қабылдап ала салу, заманауи мәдениеттің прагматизациялануы мен утилитаризациялануы, біздің қоғамдағы дағдарыс, ғасырлар мен мыңжылдықтардың алмасуы (бұл, әдетте, адамдарда кризистік және эсхатологиялық сананы оятады).

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында жазылған «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажет жағдайлар жасау; Әлемдік және отандық мәдениеттің жетістіктеріне баулу, қазақ халқы мен ҚР-ның басқа да халықтарының тарихын, әдеп-ғұрпын, дәстүрлерін зерделеу; жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру; жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектін дамыту»- деген айқындама мектепте оқытылатын жалпы пәндердің жаңа білім мазмұнын жүзеге асыру ісінің негізгі мақсаттарын анықтауда басшылыққа алынды.

ЮНЕСКО-ның шешімі бойынша «Білім беру ең алдымен сананы дамытудың факторы болу қажет деп көрсетілген. Ең алдымен адам өміріне қажетті мақсатты құрастыратын моральдық, рухани, эстетикалық байлықтар есте болуға тиіс. Осы байлықтардың ішінде адамның абыройы, жақынына сүйіспеншілігі, табиғатпен үйлесімділігі әрбір жаңа дәуірде дамып, жаңаруы іске асырылуы қажет» - деп көрсетілген.

«Толыққанды, ұлтжанды, үйлесімді, білімді, жан-жақты дамыған тұлға-барлық кезеңдегі педагогтардың мақсат –мұраты болған»,-деп жазады Сара Алпысқызы өз еңбегінде. Осындай тұлға тәрбиесін жан-жақты зерттеген Ресей ғалымдары Н.А. Бердяев, С. Булгаков, К.Д. Кавелин, Л.П. Карсавин, А.Ф: Лосев, Н.А. Лосский, Н.К. Михайловский, В.В. Розанов, В.С. Соловьев, П.А. Флоренский, П.Я. Чадаев, Э.В. Ильенков және тағы басқалардың еңбектерін айтуға болады. Олар, «Гуманистік білім беру технологиясында оның жас ерекшелігінің жоқтығын анықтап, психофизикалық параметрлер, әлеуметтік және мәдени контекст ерекшеліктері тұлғаның ішкі жан дүниесінің күрделілігімен бір мәнді еместігін ескерді. Ең бастысы, тұлғаның жалпы мәдени, әлеуметтілік – инабаттылық және кәсіби дамуы неғұрлым үйлесімді болса, тұлға соғұрлым өзінің мәдени - гуманистік функциясын іске асыруда еркін және шығармашылық жағынан қабілетті бола алады»-деп топшылайды .

Жалпы адамзаттық құндылық-барша мәдениет пен дәуір адамдары үшін абсолюттік стандарт болып табылатын теориялық жағынан бар адамгершілік, имандылық құндылық болып саналады. Заманауи әлем жағдайында адамдардың ешбір бірлестігі бір-бірінен жырақта өмір сүре алмайды, сол себепті де мәдениеттің бір бірімен қатар өмір сүруі үшін құндылықтардың кейбір жалпы жүйесі қажет. Жалпы адамзаттық құндылықтар-бұл әртүрлі халықтардың, әртүрлі діндердің әртүрлі кезеңдердің рухани мақсатын жақындастырып, туыстырады. Олар сол себепті жалпы адамзаттық деп аталып XX ғасырдың аяғында адам құқығы жайлы ООН құжатында өз көрінісін тапты. Жалпы адамзаттық – бұл әрбір адам, оның еркіндігі мен адамшылық деген ажырамас та пәк кіршіксіз құқығы. Тұлға құндылығы-жалпы адамзаттың рухани негізі. Адам –ең басты құндылық. Дәстүрлі жалпы білім беретін мектепте білім мазмұны кеңес өкіметі кезінде де, қазіргі күнде де (елді индустриялизациялау міндеттері, техникасы дамыған елдер білімінің деңгейіне қарап, үлгі алумен, ғылыми – техникалық прогресстің жалпы рөлінің артуымен айқындалатын) технократтық бағытта болды. Білім негізінен оқушылардың рухани жан дүниесіне, адамгершілігіне, инабаттылығына емес, тұлғаның бастапқы түсінігіне бағдарланды.

Білім беруді дамытудың жаңа прадигмасын жүзеге асырудың жолдары жайлы ой толғағанда, білім берудің өз міндеті бойынша, ол гуманитарлық білім, яғни қоғамда гуманизм тудыруы қажет деген тұжырымға келеміз. Білім берудегі гуманизм мен оны гуманитаризациялау жаңа заманда болып жатқан ауқымды және болашақ өзгерістермен байланысты. Техногендік өркениет пен технократтық ойлау өзін өзі жоюда. Адам тіршілігіндегі құндылық оның табиғат әлемімен жарасымдылықта болған сайын алдыңғы қатарға шығуда. Адамдар арасындағы қатынастарға бүгінгі ұрпақтар ғана емес, болашақ ұрпақтың да қызығушылығы ескерілген гуманитарлық мәселелер, жалпы адамзаттық құндылықтар өктем түрде енуде. Ғылыми – білімдік үрдісте өнегелілік, құлықтылық мәселелері, қоғамның руханилығы , гуманистік құндылықтар сияқты өзекті мәселе болып отыр. Тек гуманизм адамгершілік пен этикалық формада бекіген өзіндік сана мен руханилықты ендірумен іске асыру болып табылады. Білімді гуманизациялау адамның техника алдындағы үстемдігін арттырады . Адам негізінен табиғат пен қоғамның ең зор күші. Адамның ішкі рухани дүниесінің, оның белсенділігінің терең көзқарасын түсіну,

сезіну және болжау өте қиын. Жаңа қоғамдағы білім беруді дамыту жөніндегі гуманистік дүниетенім, гуманитарлық тұжырымдама осыған байланысты.

Мектеп оқушыларына жалпы адамзаттық құндылықтарға сүйене отырып гуманистік тәрбие беру бүгінгі күннің басты міндеті болып отыр. Адамзаттық құндылық мәселелерін алдыңғы қатарға шығарудың жаңа дүнитанымы рухани мәдениет пен өнегелікті қайта құрумен сипатталады. Құндылық дегеніміз «қоршаған орта объекетілерін олардың адам және қоғам үшін жағымды және кері мағынасы (қоғам өміріндегі және табиғат құбылыстарында бекітілген игілік, қайырымдылық пен зұлымдық, әсемдік пен ұсқынсыздықты) айқындайтын арнайы әлеуметтік анықтама. Субъектіге қатысты құндылық, оның қызығушылығының объектісі ретінде қызмет етеді, ал оның санасы үшін қоршаған ортадағы бұйымдар мен құбылыстарға практикалық қатынасын білдіру, заттық және әлеуметтік болмыстағы күнделікті бағдар рөлін атқарады.

Мектептегі білім беру үрдісін гуманизациялауға байланысты М.Ж. Жадрина былай деп жазды: «Қазіргі заманның басты мәселесі адамдық тұлғаны сақтап қалу болып табылады. Қоғамдағы өнегелік тәрбиенің былыққа батуы, тұлғаның мәдениетін, білімнен жат болып кетуі ақыл – парасаттың және жалпы адамзаттық қызығушылығынан пайда табу жолының биік тұруы, адам үстінен және оның рухани құндылықтарынан техниканың үстемдік етуі, білім беру аймағының адамға оның тұлға ретінде туылуына әсер етуін төмендетті. Бұл тығырықтан шығудың жолы, білім берудің ғылыми, технократтық моделінен,мәдени модельге бағытталып, білім беру үрдісін гуманизациялауға яғни ізгіліндіруге ерекше көңіл бөлу қажет».

Қазіргі ғылыми – техникалық прогресстің адамзат дамуындағы рухани - өнегелікті басып озып бара жатқаны баршаға мәлім. Бұл қоғамның рухани өміріндегі ғылым мен техниканың абсолютизациясын, ойлаудың технократизмі мен қоғамдағы мәдениет пен гуманизм дамуын бағалаушылықты тудырды. Сондай- ақ қазіргі кезде қоғамның басты құндылығы адам емес тамақ, қаржы формасындағы өнім, ақша талап ететін тұтынушылық ориентацияға ие адамзат. Бүгінде қоғамдық санада мақсат пен қажеттілікке қатысты және оларға жету, тіршілік мәнін, нағыз шынайылық пен көз бояушы құндылықтар ұғымы мен түсінігінде ауытқулар байқалады. Дәлелденбеген қағида мен бейімделгіш ымырашылықтан да өзіндік мәні бар, сыншыл, шығармашылықпен ойлайтын адамды қажет ететін бүгінгі қоғам талабы, ғалымдарды, педагогтар мен психологтарды педагогика саласындағы күрделі мәселелерді бірлесіп шешуге және бірлесіп еңбек етуге мәжбүр етеді.

Қазіргі білім беру тек білім берумен және адамдарды қайта оқытумен ғана шектелмеуі тиіс. Соңғы кезде білімді дамытудың маңызды факторы оны әлемдік масштабта интеграциялау болып отыр. Білім беру үрдісіндегі отандық және әлемдік тәжірибелерді олардың тұтастығында және өзара байланыста пайдалану тиімді болмақ. Білім беру үрдісінің негізгі объектісі де субъектісі де – адам. Педагогика сол адаммен өзара әрекеттістікте жұмыс жасайды. Адам өз табиғатын педагогика көмегімен түсініп, өзгертеді. Сондықтан білім беру әрекетінің мәні, мақсаты мен негізгі мазмұны адамды тұлғалық сомдау болып табылады. Әрбір адамға оның сыртқы жағдайы мен қалыптасқан ортасына және оның өзіне де байланысты болатынын оның субъективтілігі, жеке тұлғалылығы, қайталанбастығы, оның дене тәрбиесі мен құлықтылылығы, психологиялық, шығармашылық, интеллектуалдық, әлуметтік мәнді қасиеттеріне байланысты оған өзіндік ерекше ішкі құрылым тән. Жаңа сапалы білім беру жүйесін реформалаудың айқындаушы бағыттарының бірі адамдардың белсенділігі, біліктілігі, бейімділігі мен шығармашылық әрекеттерінің дамуы болмақ.

Адам осы кезге дейін «машиналық дамудың», «технологиялық», «технократтық» заказын орындаушы маман ретінде оның «тетігі» болып келді. «Тетік» санатындағы адамның жай – күйі тек ғылыми- техникалық қажеттіліктермен ғана шарттанбайтыны түсінікті. Ол осы жағдайды бекітетін тарихи, сол қоғамдық қатынастар жүйесімен айқындалады. Қалыптасқан білімдік жүйе, оқу- тәрбие үрдісін оңтайландыру, күшейту, унификациялау, яғни үндестіру мен оны оқытудың оқу жоспары және оқу бағдарламаларын жалпы типизациялау, стандартизациялау ұстанымдарына негізделді. Нәтижесінде, бұл білімдік жүйе қоғамды нағыз еркін, саналы, шығармашыл, мәдениетті тұлға қалыптастыруға алып келе алмады. Енді білім беру тек әлеуметтік тәжірибені тасымал жасаумен, яғни көшірумен ғана шектеліп қалмай, бұрынғы классикалық ғылым принциптеріне негізделген классикалық мектеп моделі мұғалім жағынан болсын, оқушылар жағынан болсын тұлға шығармашылығының әрекеті болып қалатын білім беру үрдісімен алмастырылуы қажет. Адамзат жинақтаған білімді қарапайым түрде меңгеру деген білім мақсаты қазіргі ақпараттық ағымның үдеуіне байланысты пайдасыз болып қалды. Басты нәрсе білім, білік, дағдыларды механикалық түрде беру емес, ақпараттық- интелектуалдық ресурстарды өз бетімен ала алатын, талдай білетін, идея бере алатын, ылғи даму үсінде болатын және жылдам өзгерістегі әлем жағдайында өзін -өзі іске асыра алатын тұлға қалыптастыру болып саналады.

Мектептегі өнер сабағында оқушылардың көркем-эстетикалық іс-әрекеттермен тікелей араласуы нәтижесінде жаңа заман адамының мәдени тұлғасы қалыптасады. Мектептік әртүрлі рәміздерді елдік белгілерді ел таңба, қыран құстың бейнесі мен алтын күн бейнеленген ту, ұлттық әскери белгісі бар мемлекеттік символикаларды пайдаланып, сәнді сурет салу мен безендіру үрдісінде ұлттық тәрбие беру мақсаты іске асырылып, оқушы тұлғасында елжандылық сезім тудыратын әңгіме – сабақтар өткізу тиімділігін мектеп практикасы көрсетуде.

Зерттеу тәжірибелері көрсетіп отырғандай мәдени жетістіктерге, білімділік пен біліктілікке өнерде эстетикалық тұрғыдан талдап, талғай білу дағдыларын қалыптастыруда бірқатақ іс-шаралар атқарылуда. Мектеп оқушыларының ұлттық мәдени құндылықтарға деген игі тілектерінің ұнамды өзгерістері болашақ ұрпақтың бүгінгі рухани жан дүниесінің толыққанды қалыптасқан тұлғалық бейнесі сомдала түскені байқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер:
1. ҚР-ның «Білім туралы» заңы. Астана .2007 ж.
2. С.А. Назарбаева . Өмір әдебі. Астана 2007 ж.
3. С. Ақселеу. Ойтолғақ/жарияланбайтын жазбалар/Парасат- 1993 № 9.4-5.
4. М.Ж. Жадрина Оқулық мектептегі білім беру үрдісін гуманизациялау контекстінде ОО Мектеп №1, 2000 9 б.
5. Аль-Фараби. Естественно – научные трактаты, «Наука», Алма-Ата. 1987, С.263.
6. М.Х. Балтабаев . Педогогическая культурология. Алматы. 2000-94б.
7. Б. Неменский. Мудрость красоты. Москва. Просвещение.1987.с.34.

Ерсин Юнисов
(Астана, Казахстан)

КЕЙС-МЕТОД В ПРАКТИКЕ ПОЛИЛИНГВАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Практика внедрения программы полилингвального обучения в Республике Казахстан обусловленная необходимостью и велением времени, явилась своего рода началом реализации программы «Триединство языков» в Казахстане (в 2007 году в Казахстане на государственном уровне был принят «культурный проект „Триединство языков“» — казахского, русского и английского). Поэтапное внедрение программы необходимо, поскольку существующие глобальные проблемы можно решить посредством согласия и взаимопонимания между людьми, преодолением трудностей межэтнического общения.

Республика Казахстан являясь независимым многонациональным государством, проводит в жизнь свободную языковую политику. В настоящее время в Казахстане соблюдаются права всех народов, представителям всех этносов предоставляется свободный выбор языка общения, обучения и воспитания.

Образование, и, прежде всего вузовское, играет исключительно важную и все возрастающую роль в современной жизни Казахстана. Интеллектуальный потенциал нации, который, в первую очередь, создается системой образования, становится определяющим фактором прогрессивного развития стран и народов. Согласно этому факту, а также программе полилингвального обучения в Казахском агротехническом университете им. С.Сейфуллина в сентябре 2012года были открыты полиязычные группы, в которых комплекс общеобязательных и специальных дисциплин ведется на трех языках (русский, казахский, английский). Рабочие учебные программы для таких групп составлены в пропорциональном соотношении, т.е. процент дисциплин, читаемых на русском языке должен быть прямо пропорциональным проценту дисциплин, читаемых на казахском. Тот же принцип действует в отношении дисциплин, преподаваемых на английском языке. Отбор студентов в такие группы был произведен методом тестирования на знания вышеупомянутых языков, а также основ спецдисциплин. Таким образом, политика университета направлена на выполнение социального заказа, на обеспечение казахстанского общества специалистами, владеющими тремя языками.

Социальный заказ общества во многом определяет методы обучения, его цели и принципы. Современный социальный заказ ориентирует нас на использование личностно-ориентированных методов обучения, в основу которых может быть положен личностно-деятельностный подход, направленный на развитие и самореализацию способностей и дарований человека.

Механизмом реализации данного подхода в образовательном процессе выступает совокупность методов и приемов по развитию критического мышления обучающихся, что позволяет согласиться с концепцией В. А. Сластенина по развитию мышления и творческих способностей, представленной как проблемно-деятельностный подход.

Развивающемуся обществу нужны современно образованные, нравственные, предприимчивые люди, которые могут самостоятельно принимать ответственные решения в ситуации выбора, прогнозируя их возможные последствия, способны к сотрудничеству, отличаются мобильностью, динамизмом, конструктивностью.

В конце 20 века в широком масштабе в системе образования Республики Казахстан начали внедряться инновационные технологии и методы, одним из которых является кейс-метод. «Родиной» данного метода, являются Соединенные Штаты Америки, а точнее, Школа бизнеса Гарвардского университета, хорошо известная своими инновационными разработками. Впервые он был применен в 1924 году во время преподавания достаточно локальной профессиональной области – управленческих дисциплин. В настоящее время сосуществуют две классические школы Case-Study – Гарвардская (американская) и Манчестерская (европейская). В рамках первой школы целью метода является обучение поиску единственно верного решения, вторая – предполагает многовариантность решения проблемы. Ведущая роль в теоретической разработке метода и практическом его применении принадлежит американским преподавателям (Dr. Copeland, J.A. Erskine, M.R. Leenders, L. A. Mauffette-Leenders, R. Merry).

Итак, что же такое кейс-метод? Кейс (с англ. — случай, ситуация) — это разбор ситуации или конкретного случая, деловая игра. Он может быть назван технологией анализа конкретных ситуаций, «частного случая». Суть технологии состоит в том, что в основе его используются описания конкретных ситуаций или случая (от английского «case» - случай). Представленный для анализа случай должен

желательно отражать реальную жизненную ситуацию. Во-вторых, в описании должна присутствовать проблема или ряд прямых или косвенных затруднений, противоречий, скрытых задач для решения исследователем. В третьих, требуется овладение предварительным комплексом теоретических знаний для преломления их в практическую плоскость решения конкретной проблемы или ряда проблем. В процессе работы над кейсом требуется часто дополнительная информационная подпитка самих участников работы над анализом ситуации. В конечном итоге студенты находят собственные выводы, решения из проблемной ситуации, и часто, в виде неоднозначных множественных решений.

Кейс-технология для преподавателя достаточно проблематична. Во-первых, она заставляет глубоко освоить не только внешние стороны кейса в его использовании на уроке, но и вникнуть в особую философию мышления и деятельности. Здесь центральное место будет занимать процесс развития умений в использовании, а затем и разработке проблемно-аналитических кейсов сначала самим преподавателем, а затем и его студентами.

В условиях вузовского обучения и в частности КАТУ им. С.Сейфуллина используют следующие варианты кейс-метода. При организации открытой дискуссии по материалу проблемного кейса основными факторами являются умения и навыки студентов, умения преподавателя в организации дискуссий. Задавая вопросы, преподаватель обращает внимание студентов на конкретную информацию в тексте кейса, инициирует их ответы. Во время дискуссии преподаватель контролирует ее направление, добиваясь участия каждого студента; он может и завершить дискуссию анализом найденного студентами решения.

В ходе группового опроса студенты выделяют проблему кейс-текста, оценивают ситуацию, дают анализ события или процесса, представляют свои решения. Метод развивает у студентов коммуникативные навыки, учит их четко выражать свои мысли. Чаще всего групповой опрос применяют в своей практике преподаватели гуманитарного цикла дисциплин, такие как преподаватели иностранного, казахского и русского языков, преподаватели истории, философии и социологии.

В последнее время кейс-технологию используется при проверке результатов обучения. Студенты получают индивидуальный кейс перед зачетом (экзаменом), анализируют его и представляют проверяющему отчет с ответами на поставленные вопросы. Данный вариант применения кейс-метода чаще всего используют преподаватели таких дисциплин как «Биотехнология», «Менеджмент», «Учет и аудит».

Основными понятиями, используемыми в кейс-технологии, являются понятия «ситуация» и «анализ», а также производное от них – «анализ ситуации». Термин «ситуация» может пониматься как состояние, событие, действие, поворотный момент для принятия решения, набор определенных взаимосвязанных фактов, которое содержит в себе противоречие(я), необходимость оценки(ок) или способов выхода на новый уровень. Ситуация желательно должна быть представлена в динамике изменения (было-есть-будет). Однако объективные или субъективные причины (комплекс факторов) влияют на ситуацию в ее неопределенности. Отсюда, необходимо на основе анализа найти адекватные ситуативные решения, если это связано с управленческим решением в бизнесе (на занятиях по экономике). Если ситуация связана с той или иной учебной дисциплиной, то полная информационная картина события или проблемной ситуации должна дать толчок к превращению базовых знаний в действие в послевузовской профессиональной области.

Работа над кейсом как ситуационным текстом начинается с выделения отдельных содержательных элементов, поиска сути проблемы, противоречий, их причин и возможных негативных последствий. Отработка умений системного, корреляционного, факторного, статистического и другие виды анализа позволяет выйти на собственные выводы и решения из проблемной ситуации.

При проведении учебного занятия на основе кейса, можно применять дополнительные варианты работы студентов. На начальной стадии изучения спецдисциплины, а также при недостаточной языковой подготовке студенты могут смоделировать и проиграть поведение участников, описать перечень отдельных факторов, признаков, содержания элементов противоречий, мотивационных установок действий субъектов данного события. Обладая достаточно хорошей терминологической базой и знаниями спецдисциплин, студенты могут организовать дискуссию, «мозговой штурм», научный спор, подготовиться и провести дебаты по ключевым, но расходящимся решениям.

При подготовке к практическим занятиям, преподаватель исходит из степени целесообразности использования кейс-технологии, так и целеполагания при формировании компетентностей. Если вспомнить уровни целеполагания по Б.С. Блуму, то напомним, следующие: знание-понимание-применение-анализ-синтез-оценка.

На уровне формирования знаний и понимания основная работа идет на основе лекции, рассказа, беседы преподавателя, интерактивной работы с информацией и пр. Однако и здесь мы можем применить информационный кейс-текст с включением употребляемых терминов и понятий, формул и правил как на занятии, так и для самостоятельной работы студентов.

На этапе применения возможны множественные варианты описания реальных жизненных, предметно-профессиональных и иных аналогичных ситуаций, в которых необходимо на основе раннее полученных знаний решить конкретную проблему.

Уровень анализа и синтеза наиболее применим к включению в обучение ситуативных проблемно-исследовательских кейсов. В центре данных ситуаций могут быть экологические, природно-климатические, социально-экономические, исторические, технико-технологические и иные проблемы. При изучении общественных дисциплин можно применять кейсы биографического, историко-событийного, социологического, политологического характера. Освоение учеником компетентностй

высшего уровня целеполагания полностью согласовано с логикой аналитической работы над сложными кейсами в оценивании построения как текста, так и самой ситуации, выявления причинно-следственных связей, вариантов решения проблемы, адекватных выводов. Студент здесь дает оценку итогу собственного исследования и решений коллег и оппонентов на основе разработанных оценочных критериев. Важное место занимают учебные кейсы с выраженными воспитательными задачами с анализом нравственно-этических, морально-правовых, общественно-политических и иных ситуаций. Обсуждение, анализ и нахождение путей и способов решения проблем важно для включения ученика в активную позицию соучастника общественной жизни страны в период учебы.

Таким образом, кейс-метод представляет собой эффективное средство повышения эффективности обучения в высшей школе. Он обладает значительными функциональными возможностями, соответствует запросам революции в образовании. При этом он отличается не только образовательным эффектом, связанным с получением профессиональных знаний и навыков, но и воздействием на социализацию студентов, формирование их личностных качеств.

Главным достоинством кейс-метода является то, что он позволяет реализовать в наибольшей степени творческий потенциал преподавателя. Он представляется отнюдь не жесткой схемой осуществления обучения, отличается богатством и разнообразием. Как постоянно развивающийся метод он нуждается в постоянном взаимодействии с методологией, которая развивает его концепцию, насыщает его содержание. По сути дела, кейс-метод формирует прогрессивную парадигму преподавательской деятельности, которая отличается более высоким уровнем эффективности и соответствует требованиям времени. Вместе с тем кейс-метод не является универсальным. Им нужно пользоваться не вместо, а вместе с классическими учебными методиками, то есть ситуационный анализ должен не заменять, а дополнять лекции, семинары и практические занятия.

Литература:

1. Смолянинова, О.Г. Инновационные технологии обучения студентов на основе метода Case Study // Инновации в российском образовании: сб.- М.: ВПО, 2000.
2. http://www.casemethod.ru
3. Михайлова, Е. И. Кейс и кейс-метод: общие понятия / Маркетинг.- 1999.- №1.
4. Козина, И. Case study: некоторые методические проблемы /И.Козина // Рубеж.- 1997.- № 10-11.- С. 177-189.
5. Кейс-метод. Окно в мир ситуационной методики обучения (case-study). http://www.casemethod.ru
6. Рейнгольд, Л.В. За пределами CASE — технологий / Л.В.Рейнгольд //Компьютерра.- , 2000. - №13-15.
7. http://www.ed.asu.edu/edrev/reviews/rev24.htm

Катерина Ярощук
(Чернігів, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Актуальність теми. Професійна діяльність майбутнього педагогічного фахівця має свої специфічні особливості та передбачає особливі умови формування готовності до виконання функціональних обов'язків. Успіх та ефективність формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів від сукупності адекватних принципів, функціональної спрямованості навчання, методів і прийомів, засобів та педагогічних умов, за яких буде організовано навчання.

На етапі реформування сучасної вищої школи в педагогічних дослідженнях, пов'язаних з проблемами вдосконалення функціонування педагогічних систем та підвищення ефективності освітнього процесу, одним з аспектів, що викликають найбільший інтерес, є виявлення, обґрунтування і перевірка педагогічних умов, що забезпечують успішність підготовки до майбутньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями визначення педагогічних умов в різних аспектах педагогічної науки займалися дослідники: Н.В. Іполітова, Н.А. Стеріхова, О.М. Городиська, Н.В. Кузьміна, О.М. Белкін, В.М. Нестеров, В.І. Андрєєв тощо. Проблема професійної етики досліджувалась в працях С.А. Александрової, Р.Г. Апресяна, В.І. Бакштановського, Ю.В. Согомонова, а також зарубіжних спеціалістів: Р. Джорджа, Д. Культгена, Р. Хорна, Дж. Ягера тощо.

Мета статті – визначення необхідних та достатніх педагогічних умов для ефективного процесу формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів.

Виклад матеріалу. У довідковій літературі надаються різні тлумачення поняття «*умова*», які досить схожі. Так, у Філософському енциклопедичному словнику зазначено, що *умова* – філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність [2, с.178].

Системний аналіз психолого-педагогічної, філософської, методичної та соціологічної літератури дає можливість розглядати категорію «умови» як складову будь-якого процесу, зокрема і процесу формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів при вивченні спеціальних дисциплін.

Науковці спеціально визначають термін «*педагогічна умова*» як певну обставину, яка впливає (прискорює чи гальмує) на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей особистості [4; 6; 7;].

Дослідники А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий під *педагогічними умовами* розуміють чинники, що впливають на процес досягнення мети, при цьому поділяють їх на [7]:

а) зовнішні: позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;

б) внутрішні (індивідуальні): індивідуальні властивості студентів (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо).

На думку О.Г. Бражнич, педагогічні умови є сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [4].

В.І. Андрєєв вважає, що педагогічні умови – це результат «цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення ... цілей» [1, с. 124].

Отже, вчені-дослідники визначають *педагогічні умови* як сукупність об'єктивних можливостей, що забезпечують успішне вирішення поставлених завдань [7] або як функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу об'єктів (речей, їх станів, процесів, взаємодій) у різних проявах [4].

Загальною рисою усіх визначень цього поняття є направленість умов на вдосконалення взаємодії учасників педагогічного процесу при вирішенні конкретних дидактичних завдань. Отже, *педагогічні умови* визначимо як сукупність факторів, що забезпечують організацію, регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети.

У нашому випадку під *педагогічними умовами формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів* ми будемо розуміти таку сукупність факторів, що будуть ефективно впливати на формування та розвиток всіх компонентів професійної етики майбутніх фахівців як складової формування їх професійної культури.

Як нами зазначалося в попередніх наукових публікаціях, професійна етика є важливою складовою формування професійної культури інженера-педагога, питання формування професійної етики мають розглядатися у контексті аналізу професійної культури майбутнього фахівця.

Таким чином, щоб визначити педагогічні умови формування професійної етики майбутнього інженера-педагога, необхідно виходити з урахування особливостей формування професійної культури та її складових.

Професійна культура - спосіб творчої самореалізації особистості викладача в різноманітних видах педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на засвоєння, передачу та створення педагогічних цінностей і технологій [5].

Різноманіття підходів до пояснення феномена професійної культури дозволяє показати її як інтегративну якість особистості педагога-професіонала, як умову та передумову ефективної інженерно-педагогічної діяльності, як узагальнений показник професійної компетентності майбутніх інженерів-педагогів і як мету професійного самовдосконалення.

Особливого значення набуває проблема якісного формування професійної культури в професійній підготовці інженерів-педагогів у зв'язку з їхньою майбутньою багатофункціональною діяльністю, участю у розвитку освіти, науки, виробництва, духовного життя суспільства.

Отже, професійна культура як системне утворення становить собою єдність педагогічних цінностей, технологій, сутнісних сил особистості інженера-педагога, спрямованих на творчу самореалізацію в різноманітних видах інженерно-педагогічної діяльності.

Систему формування професійної культури майбутніх фахівців ми розглядаємо в єдності взаємодіючих компонентів:

– інформаційної культури;

– моральної культури;

– культури взаємодії, співробітництва;

– ціннісно-цільової культури.

Сам процес формування професійної етики майбутніх фахівців можна розглядати з двох сторін:

– об'єднувальної культури;

– культури екстраполяції.

На основі вищесказаного можна передбачити можливість диференційованого розвитку кожного з компонентів у контексті формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів в процесі фахової підготовки.

На даному етапі нашого дослідження висуваємо гіпотезу про те, що найкраще це буде зробити за рахунок тих факторів, що будуть ефективно впливати на формування та розвиток всіх компонентів професійної етики майбутніх фахівців як складової формування їх професійної культури, а отже формування професійної етики інженерів-педагогів буде успішним при реалізації комплексу таких педагогічних умов:

– створення в навчальному закладі інформаційно-освітнього середовища, що дозволяє ефективно формувати професійну етику майбутніх фахівців на основі сучасних засобів та технологій навчання;

– забезпечення актуалізації морального виховання у навчальній діяльності майбутніх інженерів-педагогів на основі змісту, форм і методів організації навчального процесу;

– має бути сформована готовність і здатність майбутніх інженерів-педагогів до міжособистісної взаємодії, співробітництва в умовах існування сучасного вишу, реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин як основи спілкування викладачів і студентів;

– формування спрямованості викладача на засвоєння майбутніми фахівцями педагогічних цінностей та технологій, а також орієнтування діяльності викладачів на формування ціннісного ставлення студентів до засвоєння змістовної частини освіти, допомога у самовизначенні шляхів професійно-особистісного росту, а також таких, що характеризують сам процес формування професійної етики майбутніх спеціалістів:

– приведення всіх компонентів процесу формування професійної етики в єдину цілеспрямовану систему виховання майбутніх інженерів-педагогів у виші;

– поширення або екстраполяція загальної культури в сферу інженерно-педагогічної діяльності.

Розглянувши педагогічні умови формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів, ми дійшли висновку, що вирішення певних протиріч сучасної професійної освіти можливе завдяки інтенсивному реформуванню її відповідно до вимог часу. Важливо усвідомити, що кожного разу потрібно шукати більш ефективні методи навчання інженерів-педагогів, які сприятимуть його ефективності. Якщо не удосконалювати освітні технології в процесі формування професійної культури майбутніх спеціалістів в сфері інженерно-педагогічної освіти, то система професійної освіти не зможе забезпечити підготовку кваліфікованого інженера-педагога з активною життєвою позицією та конкурентно спроможного на сучасному ринку праці.

Висновки. Кожна з виявлених педагогічних умов має свої внутрішні можливості, будучи переважно націленою на формування того чи іншого компоненту професійної етики майбутніх фахівців. У той же час, кожна взята окремо умова не може повністю забезпечити ефективність формування досліджуваної проблеми. Тільки їх системна єдність дозволяє досягти найкращих результатів і становить комплекс педагогічних умов формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів в процесі фахової підготовки.

Актуальними напрямами подальшої розробки окресленої проблеми є експериментальна перевірка педагогічних умов формування особистості сучасного інженера-педагога в контексті фахової підготовки.

Література:

1. Андреев В.И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития / Ред. В.И. Андреев. – [2-е изд.] – Казань: Центр инновационных технологий. – 2000. – 600 с.
2. Апресян Р.Г. Этика: энциклопедический словарь / Р.Г. Апресян, А.А. Гусейнов. – М.: Гардарики, 2002. – 389 с.
3. Бакштановский В.И. Профессиональная этика // Ведомости. Вып. 14: Этос среднего класса / В.И. Бакштановский, Ю.В. Согомонов. – Тюмень: НИИПЭ, 1999. – 154 с.
4. Бражнич О.Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О.Г. Бражнич. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.
5. Волошко І.Є. Етика. Естетика : Навч. посібник / І.Є. Волошко [та ін.]. – 2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 151 с.
6. Ипполитова Н.В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза: личностный аспект: Монография [Текст] / Н.В. Ипполитова, М.А. Колесников, Е.А. Соколова.– Шадринск: Исеть, 2006. – 236с.
7. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. / А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий, [та ін.]. – К. : ІСДО, 1993. – 336 с.
8. Horn R.C. On professions, professionals, and professional ethics. Malvern, Pn.: American institute for property and liability underwriters, 1978. – 71 p.

Науковий керівник:
професор, доктор педагогічних наук Пригодій Микола Анатолійович

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Ботуржон Алимов
(Таджикистан)

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С УКРАИНОЙ

Вопросы взаимовыгодного сотрудничества являются объективным процессом интеграционных связей на постсоветском пространстве.

Правительство Республики Таджикистан ведёт активную взаимоотношения страны с государствами СНГ на современном этапе имеют тенденции постоянного развития. В целях повышения уровня эффективности сотрудничества страны с другими государствами СНГ Таджикистан динамично развивает контакты в самых различных сферах деятельности.

С учётом этого, в целях решения важнейших, первостепенных политических и экономических задач, стоящих перед Таджикистаном, представляется целесообразным дальнейшее развитие многоплановых отношений со странами СНГ. Важно, чтобы они были и имели взаимовыгодную основу и учитывало июля и интересы этих стран.

Таджикско-украинские отношения имеют в целом тенденцию постепенного расширения. Отношения между РТ и Украины традиционно носят тёплый и дружеский характер, как правило они отличаются доверием и взаимопониманием при обсуждении и решении важных социально-экономических и политических вопросов. Так как Таджикистан и Украину сближает совпадение и близость позиций по ключевым вопросам международной и региональной политики, а также единый подход к участию наших стран в процессе региональной интеграции. Необходимо заметить, что таджикско-украинские отношения имеют в целом тенденцию постепенного расширения. Развитие и укрепление двусторонних отношений основаны на ,совместно принятых межгосударственных документах и особое место среди них занимает Договор о дружбе и сотрудничестве от 6-го июля 2001года. В годы независимости договорно-правовую базу между Таджикистан и Украину составляют 79 совместно подписанных документов, охватывающих широкий спектр межгосударственных отношений. Параметры экономического сотрудничества между нашими странами определяются подписанными документами, направленными на дальнейшее развитие таджикско-украинских отношений. К числу этих документов относятся Соглашения «Об основных принципах и направлениях экономического сотрудничества»», О свободной торговле»», О сотрудничестве в области энергетики, промышленности, строительства»,»Межгосударственная программа долгосрочного экономического сотрудничества на 2000-2013 ваосуществляются активизация присутствия украинских предпринимателей в Таджикистане путём создания совместных предприятий по освоению гидроресурсов Республики Таджикистан. Об этом свидетельствует работа по конкретизации участия украинской стороны, в частности строительной корпорации «УкрАзияСтрой», в инвестировании строительстве таких гидроэнергетических объектов Таджикистана как Сангтудинская и Нурекская ГЭС.

В 2002 году было подписано и утверждено правительствами сторон Соглашение о сотрудничестве в области энергетики, промышленности, транспорта и строительства.

В отношениях с Украиной определенную перспективу имеют вопросы военного и военно-технического сотрудничества. При соответствующей проработке аспектов сотрудничества Республики Таджикистан с Украиной в этой сфере можно было бы предусмотреть оказание Украиной вооруженным силам Таджикистана военно-технической помощи в льготном порядке. Разработанные и представленные таджикской стороной проекты таких документов, как Договор между Республикой Таджикистан и Украиной о сотрудничестве в военной области и Соглашения между Правительством Республики Таджикистан и Кабинетом Министров Украины о военно-техническом сотрудничестве, в настоящее врем находятся на рассмотрении украинской стороны, которая пока еще не высказала свою позицию по ним.

В целом же для таджикско-украинских двусторонних отношений в отчетном году было характерно взаимное стремление сторон к реализации того, что было намечено сторонами в ходе визита Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Украину в июле 2001 года. Так, сторонами в 2002 году были утверждены и вступили в силу подписанные в ходе этого визита такие Соглашения, как «О взаимных поездках граждан», «О научно-техническом сотрудничестве», «О сотрудничестве в таможенных делах», «О свободной торговле». Стороны также провели внутригосударственные процедуры и по Соглашению об упрощенном порядке изменения гражданства гражданами Республики Таджикистан, постоянно проживающими в Украине, и гражданами Украины, постоянно проживающими в Республике Таджикистан, для вступления в силу которого необходимо осуществить обмен ратификационными грамотами

Необходимо заметить что сотрудничества между Таджикистан и Украины в современности развивается динамично и охватывает новые сферы. Так, наряду с социально-экономическими отношениями развивается и отношения в военной сфере. Примером может стать недавный визит Министра обороны Франции госпожа Мишель Алийе Мари в Таджикистан. Во время встречи с Президентом Таджикистана обсуждались вопросы военного сотрудничества. В 2010 году в Таджикистан прибыл спецпосланник Президента Франции Сенатор Энри де Монтескю. В ходе визита

рассматривались и обсуждались вопросы касающиеся социально-экономического и международного характера.

В 2011году прибыла в РТ группа межпарламентской дружбы во главе сенатора Андре Дюле. Во время этого визита обсуждались широкий круг вопросов социально-экономического сотрудничества, а также региональной безопасности, водно-энергетические вопросы и ситуация в Афганистане.

Литература:

1. Ризоев Б.М. Акмалова М.А. Внешняя политика суверенного Таджикистана. Худжанд, 2008
2. Каримов О. Холджураев Х. Мирбабаев А. История таджикской дипломатии. Худжанд, 2008
3. Дипломатия Таджикистана. // Информационный бюллетень Министерства иностранных дел РТ,2004
4. Саймуддинов Ш. Национальное примирение в Таджикистане и его современное значение. Душанбе, 2003

Асем Кульбаева
(Астана, Казахстан)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЯСИ ПАРТИЯЛАР: 2012 ЖЫЛҒЫ САЙЛАУ ҚОРЫТЫНДЫСЫ БОЙЫНША

Саяси партиялар мемлекеттік саясатты жүзеге асыратын негізгі институттардың бірі. Заманауи саяси партиялар мемлекеттік саясаттың ішкі де, сыртқы да элементтері бола алады.Қазақстан үшін көп партиялық пен саяси алуандылық конституциялық құрылыстың, демократияның дамуының және құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам орнатудың алғышарттарының бірі болып табылады. Қазақстанның демократиялық өрісінде толық-қанды, пәрменді, беделді, халықтың небір әлеуметтік топтарын өз жұмысына ынталы қылып, топтастыра алатын партиялық жүйе құру – Қазақстанның бүгінгі ішкі саясатының түйінді мәселелерінің бірі [1].

«Нұр Отан» ХДП-ң негізі болған «Отан» республикалық саяси партиясы алғашында мемлекет басшысының бастамаларын қолдау және Н.Назарбаевтың 1999 жылғы президент сайлауындағы үгіттеу штабының негізінде құрылған болатын «Отан» партиясының құрамына бұған дейін қалыптасқан билік партиялары - Қазақстан халықтар бірлігі партиясы, Демократиялық партия, Либералды қозғалыс, Әділеттік партиясы мен «Қазақстан 2030 үшін» қозғалысы кірді.Осылайша, «Отан» билік партиясы рөлін өз қолына алып, партиялық жүйенің «локомотиві» ретінде таныла бастады.

«Отан» партиясының 2004 жылы өткен VI съезінде партия төрағасы болып Н.Назарбаев сайланды. «Отанның» басшылығына келген Елбасы саяси алаңның кейбір жаңа субьектілері көрсеткісі келгендей «Отан» партиясының өз мүмкіндіктерін сарқымағанын білдіре келіп,саяси көшбасшы позициясынан түспейтініндігін көрсетті. Съезд «Отан» партиясы негізінде биліктің саяси, әкімшілік және экономикалық ресурстарының кейбір элементтерін біріктіру мүмкіндігі бар екенін танытты. Осылайша, «Отанды» билік партиясы бейнесінен билік, бизнес және саяси элита мүдделеріне әсер етудің тиімді механизмі – «Президенттік партия» бейнесіне енгізуге қатысты талпыныс жасалынды. Осыдан соң, партияның құрамында өзгерістер орын алды, яғни оның негізгі әрекет етуші тобы қатарына облыс әкімдері мен үкімет өкілдерінің кіруі «партия иерархиясын» күшейтіп, оны тұрақты және тұғырлы етті.Қалыптасқан саяси жағдай мен саяси дамудың тенденциясы талаптарына сай «Отан» партиясын өзгертудің келесі стратегиялық қадамы ретінде 2006 жылдың шілдесіндегі «Отан» партиясының кезектен тыс съезінде оның құрамына «Асар» партиясының қосылуын айтуға болады. Елдегі ірі екі партияның бірігуі президентті жақтаушы күштердің белсенділігіне алып келді. Осыдан бірнеше айдан соң «Отанның» құрамына Қазақстан азаматтық партиясы мен Қазақстан аграрлық партиясы қосылды. Ал сол жылдың желтоқсанындағы «Отан» РСП-ның кезектен тыс XX съезінде партия өзінің бүгінгі «Нұр Отан» атауына иемденді. [2].

Ал енді осы «Нұр Отан» партиясының 1999жылдан 2012 жылға дейінгі саулау нәтижесіндегі қорытындысын есептеп көрелік [3].

Кесте 1. 1999ж.Парламент Мәжілісіне депутаттарды партиялық тізім бойынша сайлау нәтижесі

N	Партиялар аты	Сайлаушылар дауысы	Парламенттен алған орны
1	Қазақстан коммунистік партиясы	17,75%	2,6%
2	Қазақстанның аграрлық партиясы	12,63%	7,8%
3	Республикандық Отан саяси партиясы	30,89%	49,3%
4	Қазақстанның халықтық конгресс партиясы	2,83%	-
5	Қазақстанның дәуірлеу партиясы	1,97%	1,3%
6	Қазақстанның демократиялық Азамат партиясы	4,57%	-
7	Қазақстанның Алаш ұлттық партиясы	2,76%	-
8	Республикандық еңбек саяси партиясы	1,38%	-
9	Қазақстанның Азаматтық партиясы	11,23%	20,8%

Кесте 2. 2004ж.Парламент Мәжілісіне депутаттарды партиялық тізім бойынша сайлау нәтижесі

N	Партиялар аты	Сайлаушылар дауысы	Парламент-тен алған орны
1	Республикандық Отан саяси партиясы	60,61%	67%
2	Қазақстанның демократиялық «Ақ жол» партиясы	12,04%	1,3%
3	Республикандық « Асар» партиясы	11,38%	5,2%
4	«АИСТ» сайлау блогы	7,07%	14,5%
5	Оппозициялық Коммунистердің халықтық одағы мен ҚДТ	3,44 %	-
6	Қазақстан халықтық коммунистік партиясы	1,98%	-
7	«Ауыл» социал-демократиялық партиясы	1,73%	-
8	Қазақстанның демократиялық партиясы	0,76%	1,3%
9	Қазақстанның Патриоттар партиясы	0,55%	-
10	Руханият партиясы	0,44%	-

Кесте 3. 2007ж.Парламент Мәжілісіне депутаттарды партиялық тізім бойынша сайлау нәтижесі

N	Партиялар аты	Сайлаушылар дауысы	Парламент-тен алған орны
1	Халықтық демократиялық «Нұр Отан» саяси партиясы	88,41%	98%
2	Жалпыұлттық социал-демократиялық партия	4,54%	0
3	Қазақстанның демократиялық «Ақ жол» партиясы	3,9%	0
4	«Ауыл» социал-демократиялық партиясы	1,51%	0
5	Қазақстан халықтық коммунистік партиясы	1,29%	0
6	Қазақстанның Патриоттар партиясы	0,78%	0
7	Руханият партиясы	0,37%	0

Жалпы жоғарыда келтірілген Парламент Мәжілісіне сайлау нәтижелері партиялардың тиімді санының бірте-бірте төмендегенін көрсетеді.

Саяси партиялар арасындағы бәсекелестік партиялық алаңдағы күштер қарым-қатынасын анықтайды. Осы орайда, біздің елімізде партиялар арасында саяси бәсекелестік бар деп айту қиын. Бұған дәлел - бірпартиялық парламент. 2007 жылы пропорционалдық жүйе негізінде өткен парламенттік сайлау нәтижесі еліміздегі партиялардың қуыршақ партиялар екенін көрсетті. Сондықтан партиялар арасындағы саяси бәсекелестіктің жоқтығы бүгінгі күнгі басым партиясы бар партиялық жүйені қалыптастырып отыр - дейді, саяси ғылымдарының докторы, профессор Гүлшат Нұрымбетова [4].

Кесте 4. 2012ж.Парламент Мәжілісіне депутаттарды партиялық тізім бойынша сайлау нәтижесі. Орталық сайлау комиссиясының шешімі бойынша әкімшілік-аймақтық сайлау қорытындысы:

Область	НДП «Нур Отан»	ППК	ДПК «Ак жол»	ОСДП	КНПК	КСДП «Ауыл»	ДП «Адилет»
Всего по Казахстану	5 621 436 (80,99 %)	57 732 (0,83 %)	518 405 (7,47 %)	116 534 (1,68 %)	498 788 (7,19 %)	82 623 (1,19 %)	45 702 (0,66 %)
Акмолинская область	280 711 (77,00 %)	4375 (1,20 %)	29 529 (8,10 %)	13 489 (3,70 %)	27 342 (7,50 %)	7657 (2,10 %)	1458 (0,40 %)
Актюбинская область	282 549 (83,61 %)	1826 (0,54 %)	24 619 (7,29 %)	1689 (0,50 %)	22 951 (6,79 %)	2898 (0,86 %)	1404 (0,42 %)
Алматинская область	700 201 (84,02 %)	8474 (1,02 %)	58 813 (7,06 %)	778 (0,09 %)	52 931 (6,35 %)	10389 (1,25 %)	1795 (0,22 %)
Атырауская область	205 890 (84,72 %)	977 (0,40 %)	17 027 (7,01 %)	754 (0,31 %)	15 966 (6,57 %)	1214 (0,50 %)	1188 (0,49 %)
Восточно-Казахстанская область	559 131 (80,69 %)	4851 (0,70 %)	57 804 (8,34 %)	3392 (0,49 %)	56 008 (8,08 %)	6939 (1,00 %)	4851 (0,70 %)
Жамбылская область	320 605 (79,20 %)	821 (0,20 %)	31 995 (7,90 %)	10799 (2,67 %)	33 179 (8,20 %)	5965 (1,47 %)	1452 (0,36 %)
Западно-Казахстанская область	232 602 (82,66 %)	3602 (1,28 %)	21 611 (7,68 %)	4981 (1,77 %)	11 903 (4,23 %)	2532 (0,90 %)	4165 (1,48 %)
Карагандинская область	517 957 (85,63 %)	358 (0,06 %)	40 772 (6,74 %)	1176 (0,19 %)	43 996 (7,27 %)	390 (0,06 %)	231 (0,04 %)
Костанайская область	389 684 (83,10 %)	2200 (0,47 %)	36 443 (7,77 %)	1935 (0,41 %)	34 237 (7,30 %)	2503 (0,53 %)	1906 (0,41 %)
Кызылординская область	243 678 (78,74 %)	3442 (1,11 %)	25 357 (8,19 %)	5169 (1,67 %)	20 609 (6,66 %)	8159 (2,64 %)	3045 (0,98 %)

Мангистауская область	156 388 (79,51 %)	2459 (1,25 %)	13169 (6,70 %)	6630 (3,37 %)	12055 (6,13 %)	3007 (1,53 %)	2987 (1,52 %)
Павлодарская область	271 405 (79,92 %)	3087 (0,91 %)	24298 (7,16 %)	4718 (1,39 %)	27795 (8,19 %)	4732 (1,39 %)	3547 (1,04 %)
Северо-Казахстанская область	263 545 (82,70 %)	892 (0,28 %)	25 175 (7,90 %)	1562 (0,49 %)	24 857 (7,80 %)	1785 (0,56 %)	860 (0,27 %)
Южно-Казахстанская область	752 083 (80,10 %)	9389 (1,00 %)	70 420 (7,50 %)	11267 (1,20 %)	76 053 (8,10 %)	12206 (1,30 %)	7511 (0,80 %)
Алма-Ата	270 989 (69,71 %)	9475 (2,44 %)	25496 (6,56 %)	41 288 (10,62 %)	23 628 (6,08 %)	10 212 (2,63 %)	7669 (1,97 %)
Астана	174 018 (80,10 %)	1504 (0,69 %)	15 877 (7,31 %)	6907 (3,18 %)	15 278 (7,03 %)	2035 (0,94 %)	1633 (0,75 %)

Бесінші сайланған Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің жаңа құрамы 2012 жылғы қаңтарда жасақталды. 2012жылғы 15 қаңтарда өткен саулау қорытындысы бойынша, сайлауға жеті саяси партия қатысты, олардың үшеуі сайлау қорытындысы бойынша сайлаушылардың 7 %-дан астам дауысына ие болып, Парламент Мәжілісіне өтті, олар: «Нұр Отан» Халықтық-Демократиялық партиясы (80,99%), «Ақ жол» Қазақстанның Демократиялық партиясы (7,47 %), Қазақстан коммунистік халық партиясы (7 ,19 %).[5]

«Нұр Отан» партиясының қызметіне жасалған аналитикалық мониторингтің қорытындысына сүйенетін болсақ,бұл партия мемлекет басшысының өзі басшылық ететініне қарамастан,шын мәнінде басқарушы партия бола алмай отыр.Қалай болғанда да, мемлекеттің саяси стратегиясын анықтау ісі бұл партияның институтционалдық құрылымынан тыс жүріп жатқаны анық.Соның нәтижесінде оның күнделікті жұмысы жалпыға арналған мәдени шаралар мен ғылыми-тәжірибелік тұрғыдағы іс-шаралардан арыла алмай отыр.Басқарушы партия үшін бұл жеткіліксіз.

Мәжілісті тұтастай иемденіп отырғандарына және Сенатта да басым көпшілік екеніне қарамастан, «Нұр Отан» өзінің депутаттық фракциялары арқылы заң шығару барысындағы басым бағыттарды белгілей алып отырған жоқ. Соның салдарынан депутаттар тек үкіметтің жасап, жіберген заң жобаларын қараумен шектеліп отыр. Мұндай жағдайда депутаттар партияның орталық аппаратынан тыс өмір сүреді. Мұндай жағдай аймақтарға да қатысты. Мәслихат депутаттары көп жағдайда партия басшылығына емес, жергілікті әкімдерге бағынышты болатыны жасырын емес. Осындай жағдайда «Нұр Отанның» саяси шешімдерді қабылдау процесіне қатысу және ол шешімдердің саяси билік жүйесінің барлық деңгейінде орындалуын бақылау мүмкіндігі жоқтың қасы [6].

Алайда биылғы жылғы сайлау қорытындысы бойынша елімізде көппартиялық жүйенің жұмысы жанданып, азаматтық қоғамымыздың одан әрі дамуына үлкен үлесін тигізер.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Қалиев Н. Қазақстан парламентаризмі: саяси талдау.-Алматы: «Қазақстан»баспа үйі», - 2003. - 272 бет
2. 2.«Нұр Отан» ХДП – саяси бірігудің факторы. Н.Сейдін / Қоғам және Дәуір / 21.12.2009ж.
3. 3.Қазақстан Республикасында партиялық жүйені дамыту ауқымындағы партиялардың «тиімді саны» мәселесі. Г.Нұрымбетова / Қоғам және Дәуір / 21.12.2009ж.
4. 4.«Саяси партиялар туралы саяси анықтама». Г.Нұрымбетова / Егемен Қазақстан/ 27.04.2010ж.
5. 5.«http://kk.wikipedia.org/w/index.php?title=Қазақстан_Республикасы_Парламентінің_Мәжілісі&oldid=1066432
6. 6.Қазақстан: қоғам мен мемлекеттің дамуы туралы жылдық есеп 2009ж. Аналитикалық ұйымдардың Альянсы, Фридрих Эберт қоры. Алматы, 2010.-192б. «Альтернатива» өзекті мәселелерді талдау орталығы / журнал /.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Евгения Васильева
(Краснодар, Россия)

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ НАЛОГОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Несовершенство налогового законодательства, недостаточная эффективность работы органов налогового контроля предоставляют широкое поле деятельности для злостных неплательщиков налогов по изысканию различных ухищренных способов совершения налоговых преступлений. Выявление, расследование налоговых преступлений и привлечение к уголовной ответственности сопряжено со значительными трудностями. В связи с этим возникла необходимость в углубленном анализе следственной, судебной и экспертной практики, связанной с исследуемой проблематикой, и даче научно обоснованных рекомендаций по квалификации налоговых преступлений.

Изменения в уголовно-процессуальном законодательстве Российской Федерации (пункт 4 статьи 5 Федерального закона от 29.12.2009 № 383-ФЗ [1, с.23]) в частности, отнесение с 1 января 2011 года расследования налоговых преступлений к подследственности Следственного комитета Российской Федерации (далее – СК РФ), предопределили новые задачи в разрешении вопросов и проблемы расследования и квалификации налоговых преступлений.

Полагаю, что с изменением подследственности налоговых преступлений перед следственными органами возникнут следующие проблемы: выявления налоговых преступлений, расследования, квалификации, направления дела в суд, рассмотрения дела в суде.

Уголовно-правовая характеристика составов по налоговым преступлениям заключается в следующем. Диспозиция составов налоговых преступлений, таких как ст. 198, 199 УК РФ достаточно объемная. С объективной стороны закон предусматривает два вида неправомерных действий: непредставление налоговой декларации в налоговый орган, либо включение в декларацию, или такие документы заведомо ложных сведений. С субъективной стороны – это вина в виде прямого умысла. Косвенного умысла быть не может. Так установление виновности, прямого умысла совершения налоговых преступлений - одна из проблем, как в теории, так и в практике расследования уголовных дел данной категории. Доказанность совершения преступного деяния по неуплате налогов видится в установлении «заведомости», что на практике доказать почти невозможно.

С учетом ст. 199 УК РФ субъект специальный – руководитель юридического лица, либо лицо, фактически выполняющее функции директора юридического лица независимо от того, кем оно является в данной организации, или уполномоченное лицо, внесенное в единый государственный реестр юридических лиц. Обязательным условием объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 199 УК РФ, является наличие материального ущерба – крупный ущерб. Размер – не менее двух миллионов рублей и не менее 10% суммы налога, подлежащей уплате (примечание № 1 к статье 199 УК РФ в ред. Федерального закона от 29.12.2009 № 383-ФЗ [2, с. 31]).

До внесения изменений Федеральным законом от 06.12.2011 № 407-ФЗ [3, с. 145] в статью 140 УПК РФ информация о совершении преступления поступала из трех источников: материалы налоговых проверок, заявления граждан, результаты оперативно-розыскной деятельности подразделения по борьбе с налоговыми преступлениями. Каждый источник имел свои плюсы и минусы. С учетом изменений, внесенных в статью 140 УПК РФ, поводом для возбуждения уголовного дела о преступлениях, предусмотренных статьями 198 - 199.2 УК РФ, служат только те материалы, которые направлены налоговыми органами в соответствии с законодательством о налогах и сборах (часть 3 статьи 32 НК РФ в ред. Федерального закона от 28.12.2010 № 404-ФЗ [4, с. 18]) для решения вопроса о возбуждении уголовного дела (часть 1.1 введена Федеральным законом от 06.12.2011 № 407-ФЗ [5, с. 148]).

Таким образом, с 07 декабря 2011г., с учетом описанных изменений, поводом для возбуждения уголовного дела по налоговым преступлениям служат только материалы налоговых проверок (выездных, камеральных), по результатам которых вынесено решение о привлечении к ответственности за совершение налогового правонарушения налогоплательщика (плательщика сбора, налогового агента) (за исключением иных решений по проверке: решение об отказе в привлечении к ответственности (при реорганизации, повторной проверки), об отказе в возмещении НДС (полностью, либо частично)), в последующем направлено требование, суммы неоплаченной недоимки, в котором позволяют предполагать факт совершения нарушения законодательства о налогах и сборах, содержащего признаки преступления.

Одним из нерешенных вопросов является определение момента окончания налоговых преступлений (проблема отнесения их к длящимся, продолжаемым, или простым), будет ли это всегда момент фактической неуплаты налога за соответствующий период (окончание налогового периода), и как быть с положениями ст. 81 Налогового кодекса Российской Федерации (далее – НК РФ).

Вопрос окончания налоговых преступлений тесно связан с определением периода «трех финансовых лет подряд». Проблема состоит в том, что законодатель не указал моменты начала и окончания исчисления этого периода. Налоговое законодательство в п. 3 статье 6.1 НК РФ [6, с. 7] закрепляет порядок исчисления года, как период времени, состоящий из 12 месяцев, следующих подряд (в том числе календарного года). Бюджетное законодательство устанавливает, что финансовый год соответствует календарному году и исчисляется с 1 января по 31 декабря (статья 12 Бюджетного

кодекса Российской Федерации) [7, с.14]. При этом согласно п. 12 постановления Пленума Верховного Суда РФ от 28.12.2006 № 64 «О практике применения судами уголовного законодательства об ответственности за налоговые преступления [8, с. 44]» даже если сроки уплаты налогов выходят за пределы трехлетнего периода и эти сроки истекли, налоги могут учитываться при определении крупного (особо крупного) размера неуплаченных налогов. В юридической практике встречаются ситуации, когда уклонение от уплаты налогов происходит на протяжении периода, превышающего три финансовых года. Нередко правоохранительные органы в погоне за показателями абсолютно игнорируют единство умысла на совершение преступления, дробят единое сложное преступление на несколько эпизодов. В таком случае в одной организации может быть выявлено не одно, а например, два налоговых преступления, что соответственно влияет на назначение наказания виновным лицам.

Таким образом, существующее в настоящий момент правило исчисления крупного и особо крупного размера налогов может привести к нарушениям прав налогоплательщиков, а также интересов правосудия.

Есть и еще несколько моментов, которые крайне осложняют квалификацию налоговых преступлений. Например, решение налогового органа о привлечении к ответственности за совершение налогового правонарушения может быть признано судом недействительным по чисто формальным процессуальным основаниям (процедурным, п. 14 ст. 101 НК РФ), хотя бы из-за того, что лицу, в отношении которого проводилась проверка, не была предоставлена возможность лично или через представителя участвовать в рассмотрении ее материалов (дополнительных материалов налогового контроля). Дополнительным основанием для невозможности привлечения к уголовной ответственности может служить статья 90 УПК РФ. И достаточно обсуждаемое постановление Конституционного Суда РФ от 21.12.2011 «По делу о проверке конституционности положений статьи 90 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой граждан В.Д.Власенко и Е.А.Власенко» [9, с. 57]. Кроме того, на практике возникают ситуации, при которых преступность деяния образуют действия, совершавшиеся не весь проверяемый налоговым органом период времени и не по всем налогам, отраженным в решении о привлечении к ответственности, о которых было указано ранее.

Отсутствие конкретного потерпевшего также затрудняет квалификацию налоговых преступлений. Законодательство в данном случае противоречиво. В одних случаях оно предписывает признавать потерпевшими налоговые инспекции (п.24 постановления Пленума ВС РФ от 28.12.2006 № 64 (при рассмотрении уголовных дел)), для обращения в районные суды с соответствующими гражданскими исками о взыскании с виновных лиц в доход государства соответствующих сумм налогов, пеней, штрафов в рамках уголовного судопроизводства (пп.16 п. 1 ст. 31 НК РФ). С другой стороны, законодательство не предоставляет налоговому органу право на обжалование постановления об отказе в возбуждении уголовного дела по материалам проверки, направленной в следственный комитет, поскольку налоговые органы в данном случае выступают от имени государства и их права никак не затрагиваются и не нарушаются вынесенными постановлениями об отказе в возбуждении уголовного дела.

Несомненно, налоговые преступления представляют повышенную сложность в их квалификации и расследовании, что определяется их спецификой. Представляется, что особое внимание к налоговым преступлениям должно проявляться со стороны правовой науки, законодателей и следственной практики. Данный вид преступлений является «прогрессирующим», нарушения приобретают все более массовый характер, становятся более изощренными и опыт расследований должен накапливаться с целью выявления общих закономерностей совершения преступлений, сокрытия следов, что в итоге должно способствовать успешному их расследованию.

Резко контрастным является количество выявленных фактов сокрытия доходов и иных налоговых преступлений, по сравнению с количеством возбужденных уголовных дел и, еще больше, по сравнению с количеством направленных в суды. Это объясняется не только несовершенством налогового и уголовного законодательства, но и неэффективным использованием при расследовании налоговых преступлений результатов первоначальных следственных действий, которые дают при расследовании данной категории уголовных дел около половины доказательственной информации уже на первоначальном этапе. Практика свидетельствует, что отсутствие опыта расследования налоговых преступлений, общие недостатки работы налоговых органов, следователей и сотрудников полиции снижают эффективность расследования. Это приводит к случаям незаконного возбуждения уголовных дел и необоснованного отказа в возбуждении уголовных дел.

Конечно, в объеме одной статьи невозможно раскрыть и даже хотя бы обозначить все проблемы квалификации налоговых преступлений. Представляется, что путями разрешения этих проблем могут быть следующие: реформа законодательства, реструктуризация правоохранительных и контрольных органов, профессиональный отбор и профессиональная подготовка работников по расследованию налоговых и экономических преступлений, разработка информационного обеспечения о современных способах совершения налоговых преступлений и возможностях их расследования, информационные базы данных.

Необходимо выработать единый подход к уголовно-правовой характеристике преступлений, так как среди ученых нет единого мнения по отдельным положениям. Методика расследования налоговых преступлений достаточно скудно освещена в работах по данной теме. Следует отметить, что способов совершения налоговых преступлений достаточно много по сравнению с другими преступлениями, и каждый день они совершенствуются. Поэтому целесообразно выделять каждый способ отдельно и разрабатывать по нему методику расследования, для наиболее эффективного и быстрого раскрытия

преступления. Однако разработка таких методик помогла бы следователям ориентироваться в многообразии способов совершения преступлений, что привело к увеличению раскрываемости преступлений в налоговой сфере и привлечения виновных лиц к уголовной ответственности.

Литература:

1. Федеральный закон от 29 декабря 2009 г. № 383-ФЗ «О внесении изменений в часть первую Налогового кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации» //СЗ РФ. – 2010. – № 1. – Ст. 4.
2. Федеральный закон от 29 декабря 2009 г. № 383-ФЗ «О внесении изменений в часть первую Налогового кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации» //СЗ РФ. – 2010. – № 1. – Ст. 4.
3. Федеральный закон от 06 декабря 2011 г. № 407-ФЗ «О внесении изменений в статьи 140 и 241 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации» //СЗ РФ. – 2011. – № 50. – Ст. 7349.
4. Федеральный закон от 28 декабря 2010 г. № 404 – ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием деятельности органов предварительного следствия» // СЗ РФ. – 2011. – № 1. – Ст. 16.
5. Федеральный закон от 06 декабря 2011 г. № 407-ФЗ «О внесении изменений в статьи 140 и 241 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации» //СЗ РФ. – 2011. – № 50. – Ст. 7349.
6. Налоговый кодекс Российской Федерации: части первая и вторая. – М.: Омега-Л. 2011. – С.7.
7. Бюджетный кодекс Российской Федерации. - М.: Омега-Л. 2012. – С.14.
8. Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2007. – № 3.
9. СЗ РФ. – 2012. – № 2. – Ст. 398.

Андрій Олефір
(Полтава, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ ДО ПІДПРИЄМСТВ

Незважаючи на те, що правнича сфера вже призвичаїлася до високої динаміки змін господарсько-правового регулювання державних закупівель в Україні, коли перетворення набувають характер реформи загальної сфери дії законодавства, такі явища, їх вплив на правову систему, повинні бути додатково осмислені. Так, Законом України № 5044-VI від 04.07.2012 р. було суттєво змінено правила застосування законодавства про закупівлі до державних і комунальних підприємств. Слід нагадати, що під підприємствами, які можуть набувати господарсько-правовий статус замовників, варто розуміти: (1) державні, комунальні унітарні підприємства; (2) господарські товариства, у статутному фонді яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 %; (3) дочірні підприємства, у статутному фонді яких 50 і більше % акцій (часток, паїв) належить підприємствам першої, другої груп. До речі, деякі автори пов'язують зростання суспільного інтересу до державних закупівель саме із залученням до цього сектору економіки господарських товариств, у яких державна частка перевищує 50 %.

Зростання суспільного інтересу до державних закупівель часто пов'язують з залученням до цього сектору економіки господарських товариств, у яких державна частка перевищує 50 % [25, с. 122]. Проте починаючи з часу прийняття Закону України № 3681-VI від 08.07.2011 р., який був направлений на спрощення порядку здійснення закупівель вітчизняними підприємствами промисловості, підвищення їх конкурентоздатності [20, с. 4] та встановив особливий режим застосування законодавства про закупівлі до цього виду замовників [14, с. 117 – 122], тривала дискусія: одні автори пропонували повністю вивести державні та комунальні підприємства зі сфери закупівель [11, с. 15], другі ж дотримувалися протилежних поглядів [5, с. 6]. На позицію перших став законодавець, коли Законом України № 5044-VI від 04.07.2012 р. вніс до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р. зміни такого змісту: «Дія цього Закону поширюється на підприємства, визначені у п. 21 ч. 1 ст. 1 цього Закону, лише в разі здійснення ними закупівель за рахунок державних коштів, визначених у п. 4 ч. 1 ст. 1 цього Закону». Ці перетворення були очікуваними, оскільки ще Законом України № 3681-VI від 08.07.2011 р. з переліку державних коштів були вилучені кошти підприємств та їх об’єднань.

Таким чином, державні та комунальні підприємства зобов’язані організовувати та проводити закупівлі за рахунок державних коштів, до яких не належать кошти власне підприємств та їх об'єднань. У такій ситуації необхідно, по-перше, створити ефективну систему централізованого обліку цього виду замовників [14, с. 124 – 126], що надасть змогу визначати ті господарські організації, які володіють статусом замовників, та оптимізує практику проведення централізованих закупівель, по-друге, нормативно закріпити достатні юридичні підстави господарської компетенції замовників для здійснення закупівель за рахунок усіх видів державних коштів. Якщо стосовно бюджетних коштів це питання урегульоване в БКУ на належному рівні, видається, що інші види коштів повинні надаватися замовникам із відповідним цільовим призначенням на придбання чітко-визначених товарів, робіт, послуг і супроводжуватися планами їх використання.

Для визначення параметрів правового механізму обліку замовників варто використати позитивний досвід ЄС, де у ст. 1 Директиви 2004/18/ЄС закріплено: «Невичерпний перелік органів і

категорій органів, що керуються публічним правом та відповідають підпунктам (a), (б), (c) пункту 2 цієї статті, викладені в Додатку 3. Держави-члени мають періодично повідомляти Європейську Комісію у разі виникнення змін до їх списків органів та категорій органів». Тому вважаємо доцільним на рівні МЕРТУ створити єдиний реєстр замовників у сфері охорони здоров'я і запропонувати до ст. 8 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р. такі нормативні зміни: (1) ч. 1 ст. 8 Закону, у якій закріплені основні функції МЕРТУ, доповнити п. 8: «Ведення реєстру замовників у сфері охорони здоров'я»; (2) включити до ст. 8 Закону ч. 2-1: «1. Порядок ведення та функціонування реєстру замовників у сфері охорони здоров'я визначаються наказом Уповноваженого органу, за погодженням із Міністерством охорони здоров'я України. 2. Реєстр замовників у сфері охорони здоров'я повинен містити такі відомості: інформацію про замовника (найменування, юридична адреса, ідентифікаційний код за ЄДРПОУ), підстави та дату внесення учасника до реєстру, інші відомості за рішенням Уповноваженого органу. 3. Реєстр замовників у сфері охорони здоров'я оприлюднюється на веб-сайті Уповноваженого органу. Відомості до реєстру заносяться на строк, що не може перевищувати одного календарного року, після закінчення якого підлягають уточненню та перевірці».

Надання підприємствам права не проводити закупівлі за рахунок власних коштів тягне за собою, по-перше, загальні негативні наслідки, що в цілому аналогічні тим, які мають місце при закріпленні винятків та обмеженні сфери дії закупівельного законодавства. По-друге, спеціальні негативні наслідки, що зумовлені виключенням найбільшого виду державних коштів (2011 р. за кошти підприємств здійснено закупівель на суму 243348,3 млн грн, тоді як за рахунок бюджетних коштів – лише на 77329,3 млн грн [14, с. 73]), передбачають зменшення обсягу ринку закупівель як у суб'єктному, так і фінансовому аспектах, зниження ефективності закупівель як засобу регулюючого впливу держави на відносини у сфері господарювання. Крім цього, у державному та комунальному секторах власні кошти закладів охорони здоров'я, суб'єктів, що надають соціальні послуги, та інших господарських організацій, які діють у формі некомерційних суб'єктів господарювання, будуть використовуватися без проведення процедур закупівель, хоча для негосподарюючих суб'єктів ці правила залишаються незмінними.

Враховуючи тенденції розвитку господарських організацій публічного права в Україні [24, с. 9], положення Програми економічних реформ, у яких задекларований перехід від бюджетного фінансування сфери охорони здоров'я на кошторисній основі до системи контрактних відносин, а отже, перетворення більшої частини негосподарюючих суб'єктів публічного права на суб'єктів господарювання, на підставі вищевказаної норми Закону України № 5044-VI від 04.07.2012 р. сфера дії законодавства про закупівлі очікувано буде звужуватися й у майбутньому.

Оптимальним варіантом господарсько-правового забезпечення здійснення закупівель державними і комунальними підприємствами є вилучення абз. 2 ч. 1 ст. 2 з тексту Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р. та доповнення системи державних коштів фінансовими ресурсами підприємств та їх об'єднань, а також запровадження різних режимів участі в цих відносинах для некомерційних і комерційних суб'єктів господарювання: перші підпадають під загальну сферу застосування законодавства про закупівлі, для других необхідно встановити особливий порядок їх здійснення, що полягає у дворазовому підвищенні мінімальної ціни предмета закупівлі, на підставі якої замовники зобов'язані проводити конкурсні процедури, а в перспективі законодавство про закупівлі на них взагалі не повинно поширюватися. Щодо останнього положення, то тут мається на увазі перехідний механізм реалізації економічних інтересів у праві, який, як зазначав І. Р. Пригожин, не є випадковістю [21, с. 56, 57]. Основним його призначенням є забезпечення економічного розвитку суспільства у період перебудови на основі поєднання інтересів особи і держави, а не їх протиставлення [23, с. 26]. До речі, законодавство про закупівлі Болгарії [26, с. 54], Казахстану [8, с. 34] і РФ [14, с. 128] поширюється як на комерційні, так і некомерційні підприємства державної власності, а ЄС – тільки на некомерційні, зокрема у ч. 9 ст. 1 Директиви 2004/18/ЄС виокремлюється така риса замовника, як «створений з метою задовольняти потреби загального інтересу, що не мають промислового чи комерційного характеру». Навіть у давньоримські часи самостійними корпораціями могли бути визнані об'єднання з підзаконною і суспільно корисною ціллю, що користувалися підтримкою держави [16, с. 34].

Стосовно пропозиції про підвищення мінімальної ціни предмета закупівлі для комерційних підприємств, то тотожний підхід має місце в ЄС у контексті поділу замовників на класичний (державні, регіональні, місцеві відомства або органи, які регулюються публічним законодавством, асоціації, сформовані одним або декількома такими відомствами, одним або декількома органами, що регулюються публічним законодавством) і комунальний сектори (державні підприємства або будь-які інші органи (включаючи приватні організації), яким надані особливі або ексклюзивні права на здійснення певних прямо визначених видів діяльності), відповідно до якого ці величини є диференційованими для обох секторів [6].

На обґрунтування такого підходу, крім вищезазначених загальних і спеціальних негативних наслідків, слід навести деякі міркування. По-перше, будь-яке звуження кола підстав для організації та проведення замовниками процедур закупівель є таким, що задовольняє першочергово приватні інтереси господарських організацій. У господарських відносинах закупівель, особливо у сфері охорони здоров'я, застосування такого підходу у чистому вигляді є неприпустимим і це стосується як комерційних, так і некомерційних суб'єктів господарювання публічного права, оскільки всеохопний підхід не забезпечує захист державних інтересів і паритетне задоволення потреб усіх учасників господарського обороту. Як уже зазначалося, негосподарюючі суб'єкти публічного права продовжують здійснювати закупівлі у загальному порядку, оскільки з п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р. не вилучено формулювання «кошти установ чи організацій, утворених у встановленому

порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями чи органами місцевого самоврядування».

По-друге, хоча задоволення потреб сфери охорони здоров'я у лікарських засобах, виробах медичного призначення, медичній техніці, медичних і соціальних послугах – це загальна мета замовника, який здійснює закупівлі у цій сфері, в законодавстві не визначено з якою метою та для забезпечення яких видів потреб замовників проводяться закупівлі. Це питання має ключовий характер, адже в основі суспільних відносин має бути свідома мотивація, викликана необхідністю задоволення конкретних потреб та інтересів особи чи суспільства в цілому щодо права на охорону здоров'я [19, с. 28]. Згідно з ГКУ та Законом України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р., суб'єкти некомерційного господарювання і негосподарюючі суб'єкти публічного права зобов'язані здійснювати закупівлі з некомерційною метою, а суб'єкти комерційного господарювання – як з метою реалізації чи іншого комерційного використання предмета закупівлі, так і для досягнення соціальних чи економічних результатів.

Ринкові відносини ґрунтуються на конкуренції економічно відокремлених виробників [17, с. 91]. Головною рисою ринку є те, що він заснований на спонтанній координації та стихійному порядку. Це робить економічну систему такою, що швидко розвивається [22, с. 276] на принципах вільної купівлі-продажу [3, с. 129]. Економічними законами попиту та пропозиції ринок визначає напрямок розвитку суспільно-необхідного виробництва, надає імпульс науково-технічному прогресу і в той же час відкидає непотрібне, неконкурентоздатне виробництво [12, с. 189]. З цього слідує вимога про провадження суб'єктами господарювання власної діяльності гнучко, швидко реагуючи на зміну кон'юнктури ринку.

Організація та проведення процедур закупівель створює для замовника три основні господарські наслідки: (1) етапи проведення закупівель є тривалими у часі та спеціальний порядок їх здійснення має бути обов'язково дотриманий; (2) проведення у законний спосіб конкурсних процедур гарантує отримання найбільш економічно вигідної пропозиції; (3) діяльність господарських організацій на ринку закупівель, порівняно з іншими ринками товарів і послуг, є максимально відкритою для громадянського суспільства, у цих відносинах представлена значна кількість засобів державного нагляду та контролю за дотриманням законності, недопущенням антиконкурентних правопорушень та інших зловживань з боку організаторів торгів, їх учасників. З погляду конкурентних економічних відносин, перший момент не дозволяє суб'єкту комерційного господарювання ефективно реагувати на зміну кон'юнктури ринку. З огляду на особливості дії законів ринку [12, с. 189], цій групі суб'єктів господарського права треба самостійно обирати форму участі в господарських відносинах, швидко діяти при зміні параметрів ринку. Ця обставина лише частково може бути усунена ефективним прогнозуванням і плануванням у рамках річного плану закупівель. Стосовно другого моменту, то він має позитивний характер, хоча також може добровільно обиратися сторонами як порядок укладення договору.

Все ж таки специфіка здійснення закупівель ставить комерційні підприємства у дещо невигідне, порівняно з приватним сектором, становище, що вносить дисбаланс у підприємницьке середовище, спотворює конкуренцію. На підставі проведеного аналізу, беручи до уваги норми ст. 4 і 21 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р., ч. 9 ст. 1 Директиви 2004/18/ЄС, такі загальні господарсько-правові правила визначення предмета закупівель, як «визначеність предмета закупівель відповідно до реально існуючих потреб замовника», «предмет закупівель є конкретно визначеним і таким, що забезпечить максимально ефективне задоволення потреб замовника у товарах, роботах і послугах», а також критерії, за допомогою яких визначаються потреби замовників [1, с. 40, 41; 15, с. 139 – 151], варто підсумувати: правове регулювання закупівель має бути спрямоване на гарантування раціонального використання державних коштів саме при придбанні товарів, робіт і послуг з некомерційною метою. Звичайно, ця нормативна модель може зазнавати коригувань, але концептуально, при збереженні курсу на задекларовану в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. євроінтеграцію у сфері товарних ринків саме таким є шлях розвитку цього сегменту правового регулювання господарських відносин в Україні.

Деякі автори звертають увагу на необхідність скорочення кількості основних розпорядників державних коштів (замовників), що сприятиме усуненню недоліків у системі закупівель [13, с. 47]. Проте у цьому контексті процес удосконалення законодавства помилково ставити у пряму залежність від кількісного аспекту господарського явища, оскільки будь-які зміни мають ґрунтуватися на реальній практичній доцільності, бо сам правовий інститут, як зазначає О. І. Камінка, є однією з фаз у процесі послідовного розвитку охоплюваних ним відносин, результатом попереднього розвитку, що несе у собі зародок майбутніх видозмін [9, с. 46 – 49]. Скорочення видів розпорядників державних коштів може мати такі негативні наслідки: (1) перегляд законодавчої регламентації існуючої системи замовників; (2) збільшення навантаження на замовників у значенні зростання обсягів придбаних товарів, робіт, послуг і кількості проведених закупівель; (3) в українських реаліях концентрація значних фінансових ресурсів є загрозою вчинення корупційних правопорушень; (4) порушення сформованих господарських зв'язків між замовниками, дисбаланс у системі задоволення державних потреб у лікарських засобах, виробах медичного призначення та медичній техніці; (5) ускладнення порядку задоволення потреб замовників на децентралізованому рівні. Як зазначає Т. Камінська, крім неадекватного соціальній державі перерозподілу соціального продукту в Україні, ті гроші, які галузь охорони здоров'я отримує з державного бюджету, часто теж використовуються економічно та соціально неефективно завдяки застарілому менеджменту, структурно-технологічним диспропорціям, зайвій централізації, занепаду основних фондів. Та переважно бюджетні кошти витрачаються у тендерних угодах при закупівлі ліків, тому що величезними є і обсяги оптових продажів, і корупційні «відкати» [10, с. 67].

Характер організаційно-управлінських заходів щодо розвитку стаціонарного сектора системи охорони здоров'я України свідчить про існування тенденції, яка спрямована на раціоналізацію інфраструктури лікарняних закладів і підвищення економічності використання їх ліжкового потенціалу [18, с. 119 – 121]. Якщо станом на 2010 р. в Україні діяло 2800 лікарняних закладів і 9000 амбулаторно-поліклінічних, то у 2011 р. їх кількість скоротилася до 2500 і 8200 [7]. Тобто за рік кількість лікарняних закладів скоротилася на 300 закладів (11 %), амбулаторно-поліклінічних – на 800 (9 %). На цій підставі доречно запропонувати закріпити в Законі України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р. механізм створення спеціалізованих замовників, діяльність яких забезпечить концентрацію досвіду здійснення закупівель та уніфікацію практик їх проведення, дасть змогу решті замовників раціоналізувати власну організаційну структуру й штат працівників. Спеціалізовані замовники за погодженням з МЕРТУ можуть засновуватися органами публічної влади в організаційно-правовій формі суб'єктів некомерційного господарювання публічного права, з метою задоволення потреб певних галузей народного господарства (на правах галузевих або міжгалузевих господарських організацій) або придбання груп товарів, робіт і послуг. Наприклад, у РФ крім державних і муніципальних замовників здійснювати закупівлі мають право спеціально уповноважені органи, що створюються органами державної влади та місцевого самоврядування для виконання цих функцій [2, с. 45], а в Канаді Міністерство соціальних робіт і соціальних служб, як уповноважений орган у сфері закупівель, здійснює закупівлі для більше ніж ста відомств [4, с. 42, 43]. Також у сфері формування та розміщення державного замовлення на поставку продукції для пріоритетних державних потреб, згідно з ч. 8 постанови КМУ «Про Порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням» від 29.02.1996 р., визначені умови й порядок делегування замовниками іншим господарським організаціям прав і обов'язків стосовно розміщення замовлення та укладання державних контрактів.

Література:

1. Андреева Л. В. Государственные нужды: гражданско-правовое и бюджетное регулирование / Л. В. Андреева // Юрист. – 2001. – № 3. – С. 40 – 43.
3. Андреева Л. Новое в законодательстве о государственных и муниципальных закупках / Л. Андреева // Хоз-во и право. – 2006. – № 1. – С. 39 – 53.
4. Білецька Л. В. Економічна теорія. Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка: навч. посіб. / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. С. Савич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 652 с.
5. Бучко О. Державні закупівлі: Канада / О. Бучко // Держ. закупівлі України. – 2009. – № 7. – С. 42 – 44.
6. Дацюк Л. Держзакупівлі: винятки мають траплятися якомога рідше / Л. Дацюк // Уряд. кур'єр. – 2011. – № 116 (4514). – С. 6.
7. Державні закупівлі: Звіт про підтримку діалогу щодо укладення Угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС: матеріали для розгляду 1 / Фонд стратегічних програм; укл.: С. Косгроув, Ю. Музика, С. Нерпій, М. Хейліер. – 2008 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.ctaeconomic.com. – Заголовок з екрана.
8. Заклади охорони здоров'я // Державна служба статистики України: статист. інформ. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua. – Заголовок з екрана.
9. Зубар В. Держзакупівлі в Росії, Білорусії, Казахстані і Україні: порівняльний аналіз правового регулювання / В. Зубар // Редукціон. – 2010. – № 7. – С. 33 – 42.
10. Каминка А. И. Акционерные компании: юридическое исследование / А. И. Каминка. – СПб: Типо-литогр. А. Е. Ландау, 1902. – Т. 1 – 512 с.
11. Камінська Т. М. Єдність правової, соціальної держави та охорони здоров'я / Т. М. Камінська // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Серія: Економ. теорія та право. – 2011. – № 4 (7). – С. 57 – 69.
12. Крюкова С. Коррупция вне зоны / С. Крюкова // Эксперт. – 2011. – № 42. – С. 12 – 16.
13. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: общие положення: курс лекций. – [В 2-х т.]. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – Т. 1. – 312 с.
14. Міняйло О. Організаційно-економічні засади здійснення державних закупівель / О. Міняйло // Вісн. Київ. нац. тех.-економ. ун-ту. – 2009. – № 2. – С. 46 – 54.
15. Олефір А. О. Господарсько-правове забезпечення державних закупівель у сфері охорони здоров'я: теоретичні та практичні аспекти: моногр. / А. О. Олефір. – Х.: Юрайт, 2012. – 456 с.
16. Олефір А. О. Проблеми реформування сфери дії законодавства про державні закупівлі: господарсько-правовий аспект / А. О. Олефір // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Серія: Економ. теорія та право. – 2011. – № 4 (7). – С. 139 – 151.
17. Омельченко О. А. Римское право: учебник / О. А. Омельченко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Изд-во «ТОН – Остожье», 2000. – 208 с.
18. Основи економічної теорії: підруч. / О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Гриценко, Г. Ю. Дарнопих та ін.; за заг. ред. О. О. Мамалуя. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 480 с.
19. Панорама охорони здоров'я населення України: моногр. / А. В. Підаєв, О. Ф. Возіанов, В. Ф. Москаленко, В. М. Пономаренко та ін. – К.: Здоров'я, 2003. – 396 с.
20. Пашков В. М. Господарсько-правовий статус закладів охорони здоров'я: моногр. / В. М. Пашков. – К.: Вид-во МОРІОН, 2008. – 148 с.

21. Пошелюжная К. Госзакупки под прицелом / К. Пошелюжная // Юрид. практика. – 2011. – № 23. – С. 4, 7.
22. Пригожин И. Р. Философия нестабильности / И. Р. Пригожин // Вопр. философии. – 1991. – № 6. – С. 46 – 57.
23. Рєзнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання: моногр. / В. В. Рєзнікова. – Хмельницький: Хмельницький ун-т управління і права, 2010. – 706 с.
24. Сазонов Б. И. Социальные, организационные и правовые основы механизма действия Закона / Б. И. Сазонов // Гос-во и право. – 1993. – № 1. – С. 23 – 32.
25. Синенко О. І. Державний сектор економіки: підходи та пропозиції щодо формування / О. І. Синенко, С. Л. Кучер // Наук. дослід. – 2010. – № 3. – С. 9, 10.
26. Хусанова К. Ю. До питання про особливості методу правового регулювання відносин у сфері державних закупівель / К. Ю. Хусанова // Часопис Київ. ун-ту права. – 2010. – № 1. – С. 117 – 123.
27. Шатковський О. Система державних закупівель Республіки Болгарія / О. Шатковський // Держ. закупівлі України. – 2011. – № 4 – 6. – С. 53 – 56.

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, доцент Пашков Віталій Михайлович

Юлия Приходько
(Таганрог, Россия)

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ СОГЛАШЕНИЙ В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ

Введение в действие части первой Гражданского кодекса Российской Федерации, а затем и Семейного кодекса Российской Федерации способствовало появлению в нотариальной практике новых видов договоров: брачного договора и различных соглашений.

Одной из наиболее сложных с точки зрения правового регулирования областей общественной жизни являются семейные правоотношения. Это связано с тем, что здесь очень тесно переплетены, практически слиты воедино, моральные и правовые предписания, личные и общественные интересы. Государство вправе участвовать в разрешении семейных споров лишь как защитник нарушенных прав члена семьи.

Выбранная тема является, несомненно, актуальной, теоретически и практически значимой.

Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что в современном механизме правового регулирования семейных отношений существенную роль играют разнообразные соглашения и договоры, заключаемые членами семьи между собой, а также необходимостью определения направления дальнейшего реформирования законодательства о нотариате, о котором говорят многие исследователи.

Ученые-цивилисты с древнейших времен наделяли соглашение качествами юридического факта и в то же время указывали, что слово "соглашение" является настолько общим, что нет никакого контракта, никакого цивильного обязательства, где бы ни содержалось соглашения. Слово "соглашение" имеет общий смысл и относится ко всему, о чем соглашаются ведущие друг с другом дела для заключения контракта или мирового соглашения". Значение слова "соглашение" ни в законодательстве, ни в теории права не раскрыто, наверное, потому, что оно как бы общеизвестно.

В толковом словаре термин "соглашение" имеет два значения:

1) взаимное согласие, договоренность;

2) договор, устанавливающий какие-нибудь условия, взаимоотношения, права и обязанности.

Применительно к соглашениям в семейном праве более подходит первое значение термина.

Соглашений в СК РФ немного, это:

1) соглашение об уплате алиментов;

2) соглашение об имени ребенка;

3) соглашение о месте жительства ребенка;

4)соглашение о порядке осуществления родительских прав родителем, проживающим отдельно от ребенка;

5) соглашение о разделе имущества.

Кроме того, в СК РФ употребляется еще сочетание "взаимное согласие", в связи, с чем возникает вопрос о тождестве или различиях в понятиях "соглашение" и "взаимное согласие".

Так, в п. 2 ст. 65 СК РФ говорится, что "все вопросы, касающиеся воспитания и образования детей, решаются родителями по взаимному согласию... Родители (один из них) при наличии разногласий между ними вправе обратиться за разрешением этих разногласий в орган опеки и попечительства или в суд". В п. 3 этой же статьи звучит другая формулировка: "Место жительства детей при раздельном проживании родителей устанавливается соглашением родителей. При отсутствии соглашения спор между родителями разрешается судом...".

В приведенном примере вопросы воспитания и образования, а также места жительства детей в равной мере затрагивают интересы последних, поскольку определяют условия их жизни. Однако, если вопрос о месте жительства ребенка можно разрешить единовременно, исходя из конкретных, существующих в тот или иной момент обстоятельств, то процесс воспитания и образования носит,

безусловно, длящийся характер, поэтому согласовать заранее, как этот вопрос будет осуществляться, вряд ли возможно. Иными словами, законодатель говорит о соглашении, когда имеет в виду достижение согласия по конкретному вопросу, который может быть разрешен в определенный момент времени. "Взаимное согласие" в контексте приведенной нормы, напротив, подразумевает постоянно согласуемое решение различных вопросов в рамках одного длящегося правоотношения. Формулировки "при наличии разногласий" (п. 2 ст. 65 СК РФ) и "при отсутствии соглашения" (п. 3 ст. 65 СК РФ) являются тому подтверждением. В первом случае возникает спор, когда согласие, изначально предполагающееся, утрачивается, во втором - когда согласие по данному вопросу вообще не достигнуто. Этот вывод подтверждается и другими примерами. Так, согласно ст. 58 СК РФ "имя ребенку дается по соглашению родителей... при разных фамилиях родителей ребенку присваивается фамилия отца или матери по соглашению родителей... при отсутствии соглашения между родителями относительно имени и (или) фамилии ребенка возникшие разногласия разрешаются органом опеки и попечительства". В п. 1 ст. 35 СК РФ установлено, что "владение, пользование и распоряжение общим имуществом супругов осуществляется по обоюдному согласию супругов". Здесь речь идет о длящемся правоотношении по поводу общей совместной собственности, которое длится, пока существует сама эта собственность и предусмотренные законом основания ее возникновения. В данном случае таким основанием (в виде фактического состава) является приобретение имущества супругами во время брака (ст. 34 СК РФ). То есть с момента приобретения имущества и до момента его отчуждения либо раздела по соглашению супругов (п. 2 ст. 38, п. 1 ст. 42 СК РФ) или по решению суда (п. 3 ст. 38 СК РФ), либо до возникновения оснований для прекращения брака (п. 1 ст. 16 СК РФ) супруги должны согласованно осуществлять владение, пользование и распоряжение этим имуществом. Причем согласие супруга на совершение другим супругом сделки по отчуждению общего имущества предполагается (п. 2 ст. 35 СК РФ). Таким образом, можно разграничить понятия "соглашение" и "взаимное согласие", употребляемые в СК РФ. Термин "соглашение" предполагает, как нам кажется, более детальное регламентирование вопроса, чем взаимное согласие. Согласие же - это тот механизм, которым пользуются супруги в нормальной семье, разрешая каждодневные вопросы, начиная с определения меню на обед и заканчивая выбором места отдыха во время отпуска.

Соглашение в семейном праве - средство добровольного разрешения наиболее важных как для членов семьи, так и для общества вопросов семейной жизни. Являясь юридическим фактом, соглашения в семейном праве в отличие от договора в гражданском праве никаких семейных правоотношений не порождают, поскольку последние порождаются иными юридическими фактами, как-то: брак, родство, принятие детей в семью на воспитание.

Соглашения в семейном праве преследуют, как представляется, иные цели: 1) согласованно осуществить равные права, присущие супругам и родителям (об имени ребенка, о порядке осуществления родительских прав...); 2) определить порядок и способ исполнения обязанным членом семьи своей обязанности по отношению к другому члену семьи (соглашение об уплате алиментов). Причем если не будет достигнуто соглашение по вопросам, которые должны быть взаимосогласованы (например, о разделе имущества, об имени ребенка), то возникает разногласие, которое может разрешиться судом, органом опеки и попечительства. В случае недостижения соглашения о порядке и способе добровольного исполнения обязанности решением суда обязанный член семьи принуждается к ее исполнению.

Семейно-правовые соглашения отличаются и тем, что их совершать могут только физические лица, и то не все, а являющиеся членами семьи, то есть лица, обладающие взаимными семейными правами и обязанностями. Более того, не все члены семьи вправе заключать соглашения, а только супруги (бывшие супруги), родители. Братья и сестры, бабушки (дедушки), внуки (внучки) могут заключить соглашение только при условии возникновения между ними алиментных правоотношений.

В отличие от ГК РФ, закрепляющего множество договоров и предоставляющего субъектам гражданского права заключать и не предусмотренные законом договоры, СК РФ закрепляет исчерпывающий перечень соглашений, к тому же не допуская той свободы соглашений, которая присуща гражданско-правовому договору. Субъекты семейных соглашений не обладают свободой выбора стороны соглашения, вида соглашения. Они весьма ограничены в определении содержания соглашения. Так, определяя своим соглашением доли в имуществе, супруги вправе руководствоваться соответствующей нормой СК РФ о разделе имущества в судебном порядке (ст. 39). Кроме того, в ряде случаев СК РФ устанавливает ограничение в отношении содержания соглашения. Например, размер алиментов, выплачиваемых по соглашению на несовершеннолетних детей, не может быть ниже размера алиментов, которые они могли бы получать по решению суда (п. 2 ст. 103 СК РФ). Если соглашение об уплате алиментов нарушает интересы получателя, оно может быть признано недействительным в судебном порядке (ст. 102 СК РФ).

Семейное законодательство не допускает, по понятным причинам, предварительных соглашений. Здесь не может быть публичных соглашений и соглашений присоединения в отличие от гражданских договоров. По общему правилу не может быть и смешанных семейных соглашений. Объяснить это можно индивидуализацией СК РФ исполнения членами семьи каждой обязанности, и если не достигается соглашения, то обязанность исполняется в порядке, предусмотренном законом. Однако полагаем, нет ничего противоправного в заключении, допустим, соглашения об участии родителя в воспитании ребенка, включающего положения о предоставлении ребенку содержания. Вообще семейно-правовые соглашения не могут быть классифицированы по образу и подобию гражданских договоров: здесь нет двусторонне обязывающих соглашений, многосторонних соглашений,

вряд ли допустимо говорить о консенсуальности и реальности, так как процедура заключения соглашения в семейном праве иная, чем в гражданском. Не может быть соглашений в пользу третьего лица. Даже если родители заключают соглашение о содержании ребенка, то один из родителей выступает от имени ребенка как законный представитель.

В силу особого характера семейных соглашений их ненадлежащее исполнение не может быть обеспечено теми способами, которые предусмотрены ГК РФ. Действующее семейное законодательство предусматривает только одну возможность: стороны, заключающие соглашение об уплате алиментов, могут предусмотреть неустойку за нарушение срока их уплаты.

Отличием семейных соглашений является и то, что в одних случаях они носят краткосрочный характер, а в других - могут быть длящимися и прекращаются при наступлении обстоятельств, предусмотренных СК РФ (соглашение об участии в воспитании ребенка отдельно проживающего родителя, об уплате алиментов). Кроме того, одни соглашения могут быть разовые (соглашение об имени ребенка), и они не могут быть изменены, так как прекратили свое действие, другие можно неоднократно изменять, прекращать и вновь заключать (алиментное соглашение).

Семейные соглашения, ни при каких условиях, не могут изменяться или прекращаться в одностороннем порядке, это возможно только по соглашению сторон или по решению суда.

Соглашение может быть заключено и после расторжения брака. Никакими сроками оно не ограничено. Положение неопределенности в отношении совместного имущества бывших супругов может продолжаться сколь угодно долго, что в той или иной степени им (одному из них) невыгодно (затраты на содержание, невозможность использования и пр.).

Соглашения в семейном праве не обеспечены возможностью применения мер государственного принуждения в случае недобросовестного исполнения обязанности стороной соглашения, за исключением, однако, алиментного соглашения. Они нацелены на добровольное исполнение обязанности, возложенной на субъекта правоотношения законом. Более того, результатом рассмотрения в суде требования об изменении или расторжении соглашения, скорее всего, будет решение о прекращении действия соглашения. Принуждение к его изменению или прекращению решением суда в данном случае нецелесообразно, так как обязанное лицо должно лично исполнять свою обязанность.

Тем не менее, не следует по этой причине недооценивать роль семейно-правовых соглашений, которые позволяют сохранить нормальные взаимоотношения между членами семьи или бывшими членами семьи.

Соглашения в семейном праве не являются источником права и соответственно регулятором семейных отношений, потому что, как отмечалось, они определяют порядок и способы исполнения членом семьи уже существующей обязанности и не выступают в качестве его юридического факта.

Таким образом, семейное соглашение можно определить как взаимное согласие членов семьи, определяющее реализацию ими взаимных личных прав и обязанностей либо порядок и способы исполнения обязанным членом семьи своей имущественной обязанности.

Научный руководитель:
кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права ЮФУ,
Кравцова Людмила Николаевна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Николай Гапанович-Кайдалов
(Гомель, Республика Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ШКОЛЫ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Развитие информационного общества с доминирующей ролью знаний и информации, воздействием информационно-коммуникационных технологий на все сферы человеческой деятельности, определяется как один из национальных приоритетов Республики Беларусь и рассматривается как общенациональная задача, требующая объединения усилий государства, бизнеса и гражданского общества [1]. В широком смысле информатизация – процесс перестройки общества на основе активного и полного использования достоверного, исчерпывающего и своевременного знания во всех общественно значимых видах человеческой деятельности, требующих формирования технической базы средств накопления, хранения, обработки и передачи информации.

Информационно-коммуникационные технологии проникают сегодня во все сферы жизни общества, приобретая особое значение для системы образования. Информатизации образовательного пространства заключается в создании и обеспечении функционирования единой информационной образовательной среды, предусматривающей её интеграцию в общее образовательное пространство учебных учреждений данного уровня.

Под информационно-образовательной средой понимается организация взаимодействия субъектов образовательного пространства с применением информационных технологий. По А.А. Андрееву, информационно-образовательная среда – педагогическая система, объединяющая в себе информационные образовательные ресурсы, компьютерные средства обучения, средства управления образовательным процессом, педагогические приемы, методы и технологии, направленные на формирование интеллектуально развитой социально значимой творческой личности, обладающей необходимым уровнем профессиональных знаний, умений и навыков [2].

О.А. Минич считает, что высокий уровень информатизации образования способствует созданию высокотехнологичной образовательной среды, в структуре которой выделяются: электронные средства обучения, технические средства обучения, информационные ресурсы, Интернет-технологии, телекоммуникации, «цифровой» учебный материал [3]. При этом ключевым компонентом являются информационные ресурсы. Согласно Закону Республики Беларусь «Об информатизации», информационный ресурс – «организованная совокупность документированной информации, включающая базы данных и знаний, другие массивы информации в информационных системах» [4].

В условиях интенсивной информатизации общества средняя школа должна соответствовать требованиям времени и активно внедрять современные информационные образовательные технологии. Согласно рекомендациям Министерства образования Республики Беларусь к ним можно отнести следующие электронные средства обучения: обучающие программные средства, контролирующие, информационно-поисковые, информационно-справочные, имитационные, моделирующие, демонстрационные, учебно-игровые, досуговые программные средства, системы-тренажёры и т.д. [5].

Обучающие программные средства предназначены для сообщения суммы знаний и (или) навыков учебной и (или) практической деятельности, обеспечения необходимого уровня усвоения, устанавливаемого обратной связью, реализуемой средствами программы.

Программные средства-тренажёры – для отработки умений, навыков учебной деятельности, осуществления самоподготовки.

Контролирующие программные средства позволяют осуществлять контроля (самоконтроля) уровня овладения учебным материалом.

Информационно-поисковые, информационно-справочные программные средства дают возможность выбора и вывода информации, направлены на формирование умений и навыков по систематизации информации.

Имитационные программные средства предоставляют определенный аспект реальности для изучения его основных структурных или функциональных характеристик с помощью некоторого ограниченного числа параметров.

Моделирующие программные средства предназначены для создания модели объекта, явления, процесса или ситуации (как реальных, так и «виртуальных») с целью их изучения, исследования.

Демонстрационные программные средства обеспечивают наглядное представление учебного материала, визуализацию изучаемых явлений, процессов и взаимосвязей между объектами.

Учебно-игровые программные средства предназначены для «проигрывания» учебных ситуаций (например, с целью формирования умений принимать оптимальное решение, выработки стратегии действия).

Досуговые программные средства используются для организации деятельности обучаемых во внеклассной, внешкольной работе с целью развития внимания, реакции, памяти и т.д.

Однако модернизация средней школы, по сути, представляющая собой совершенствование образовательной деятельности на основе современных информационных технологий, не сводится только к внедрению электронных средств обучения. Ключевыми аспектами этого процесса являются:

1. Создание информационного образовательного пространства (информационно-образовательной среды) каждого учреждения образования, интегрированного в информационно образовательное пространство страны и мира.

2. Формирование информационной культуры учащихся, которые не просто должны владеть современными информационными технологиями, но и своевременно находить нужную информацию, разумно и рационально её использовать.

3. Создание современной технической базы (компьютерных классов, сетевого оборудования). Постоянное совершенствование оборудования, необходимого для использования информационных технологий, требует своевременной модернизации техники, замены морально устаревших технических устройств.

4. Внедрение информационных технологий в систему управления общим средним образованием и каждой школой. Современные условия требуют ускорения информационного обмена, своевременного учета новых данных, необходимых для принятия управленческих решений.

5. Формирование информационной культуры педагогов и управленцев в сфере образования. Причем, возрастает роль переподготовки и повышения квалификации кадров, новые требования предъявляются даже к тем педагогам и руководителям, которые получили гуманитарное образование, не предполагавшее глубокое изучение компьютерных и информационных систем.

Г.Д. Дылян выделяет следующие ведущие направления внедрения информационных технологий в системе общего среднего образования: использование информационных технологий в качестве объекта изучения в рамках курса «Информатика. Информационные технологии»; использование информационных технологий в качестве средства представления знаний и средства обучения; использование информационных технологий в качестве средства систематизации и распространения передовых педагогических технологий; автоматизация процесса обработки, накопления банка данных в целях управления учебными заведениями, организационными структурами системы образования [6].

При этом к положительным моментам, связанным с использованием информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе, можно отнести: повышение качества обучения за счет его индивидуализации (темп, методы обучения, исходный уровень знаний, скорость и тип мышления), сокращение времени обучения за счет оптимизации выполнения рутинных технических операций (вычисления, контроль, инструкции), повышение объективности оценки знаний, мотивации и интереса к учению (новизна, наглядность) и др.

Большое значение имеет также управление процессом информатизации общего среднего образования. Поскольку информатизация общего среднего образования осуществляется государством, важно контролировать этот процесс, определить критерии эффективности. Необходимо, чтобы изменения в организации учебно-воспитательного процесса способствовали повышению качества образования. Н.И. Листопад, М.М. Ковалёвым, Е.А. Минюкевич был предложен рейтинговый метод анализа информатизации общего среднего образования [7], позволяющий определить уровень информатизации учреждения образования по двум макропоказателям. Первый показатель характеризует потенциал для использования средств и информационных и коммуникационных технологий, предполагает оценку поддержки курса «Информатика», степени автоматизации управленческой деятельности, поддержки учебно-воспитательного процесса. Второй показатель – реализацию имеющихся возможностей, включает техническое, программное и кадровое обеспечение. Авторы приводят следующую оценку уровня информатизации регионов: бесспорное лидерство по обоим критериям у г. Минска, в то время как Гомельская область по первому показателю занимает пятое место из семи возможных, а по второму – шестое.

Целью нашего исследования было оценить состояние информационно образовательной среды начальной школы. В исследовании принимали участие 10 учреждений образования г. Гомеля и Гомельской области: СШ № 7 (г. Калинковичи), Чирковичская СШ (Светлогорский р-н), Засненская СШ (Речицкий р-н), СШ № 34 (г. Гомель), Куритичская СШ (Петриковский р-н), Ининская гимназия (г. Гомель), Валавская СШ (г. Ельск), ясли-сад № 1 д. Озерщина (Речицкий р-н), СШ № 39 (г. Гомель), Носовичская СШ (г. Добруш). При оценке состояния информационно-образовательной среды мы учитывали следующие показатели: количество компьютеров в школе, количество занятий на компьютерах в неделю, использование электронных учебников и пособий в учебном процессе, использование интернета в учебном процессе, использование социальных сетей для консультаций с учениками и родителями.

Анализ результатов исследования позволил сделать ряд выводов. Так, в среднем городские школы обеспечены компьютерной техникой лучше, чем сельские (в городских школах в среднем 20 компьютеров, в сельских – 11). Также в городских школах проводится в среднем в два раза больше занятий на компьютерах в неделю, чем в сельских. Однако, в плане использования информационных технологий в учебном процессе ситуация противоположная: в сельских школах чаще, чем городских используют электронные учебники, Интернет и социальные сети (см. табл.).

Таблица – Частота использования информационных технологий в учебном процессе городских и сельских учреждений образования (указан % школ)

	Электронные учебники и пособия	Интернет	Социальные сети
Городские школы	40%	60%	20%
Сельские школы	80%	80%	40%

Таким образом, можно утверждать, что в городские школы имеют, очевидно, более высокий потенциал для использования информационных и коммуникационных технологий (скоростной доступ в Интернет, высококвалифицированные учительские кадры). Однако меньшее количество учащихся позволяет лучше реализовать имеющиеся возможности. Благодаря специальным государственным программам сельские школы в Республике Беларусь сегодня имеют в основном хорошее обеспечение техническими средствами, необходимыми для использования информационных технологий. Кроме того, в сельских школах имеется больше возможностей для реализации индивидуального подхода к учащимся в обучении с использованием электронных учебников и пособий, Интернета и социальных сетей.

Литература:

1. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «О Стратегии развития информационного общества в Республике Беларусь на период до 2015 года и плане первоочередных мер по реализации Стратегии развития информационного общества в Республике Беларусь на 2010 год от 9 августа 2010 г. № 1174 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2010, № 197.
2. Андреев, А.А. Некоторые проблемы педагогики в современных информационно-образовательных средах / А.А. Андреев // Инновации в образовании. – 2004. – № 6. – С. 98–113.
3. Минич, О.А. Информационная культура учителя как средство повышения качества педагогической деятельности / О.А. Минич // Адукацыя і выхаванне. – № 11. – 2009. – С. 60–65.
4. Закон Республики Беларусь от 6 сентября 1995 г., № 3850-XII «Об информатизации» [Изменения и дополнения: Закон Республики Беларусь от 20 июля 2006 г., № 162-З] // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2006. – 122. – 2/1259.
5. Инструктивно-методическое письмо Министерства образования РБ «Ис-пользование информационно-коммуникационных технологий и электронных средств обучения в образовательном процессе» // Настаўніцкая газета от 11.08.2011. – С. 12–15.
6. Дылян, Г.Д. К вопросу о стратегии развития процессов информатизации системы общего среднего образования на современном этапе / Г.Д. Дылян. – Режим доступа: http://www.giac.unibel.by/sm_full.aspx?guid=8803 – Дата доступа: 22.11.2012.
7. Листопад, Н.И. Рейтинговый метод анализа информатизации общего среднегообразования / Н.И. Листопад, М.М. Ковалёв, Е.А. Минюкевич. – Режим доступа: http://www.bsu.by/Cache/pdf/228893.pdf – Дата доступа: 22.11.2012.

Анна Клименко
(Костанай, Казахстан)

ВЛИЯНИЕ ВОЗРАСТА НА МОТИВАЦИЮ ВСТУПЛЕНИЯ В БРАК

Проблема влияния возраста на мотивацию вступления в брак остается актуальной и сегодня, в связи с растущим числом разводов в семьях.

Как показывает анализ психологической литературы, однозначного мотива вступления в брак не существует. Известны такие мотивы, как: обстоятельства; улучшение материального положения; традиции; амбиции; упрямство; безысходность; одиночество; подражание; безрассудство; обида; жалость; самоутверждение. Мотивы могут быть как осознаваемыми, так и неосознаваемыми. Чем выше у людей степень зрелости взглядов и установок на брак, тем выше и социальная зрелость порождаемых ими мотивов вступления в брак.

Целью нашего исследования было изучить характер влияния возраста на мотивацию вступления в брак. Наша рабочая гипотеза состояла в следующем. Мы полагаем, что сам по себе возраст людей не влияет на их мотивацию вступления в брак. Одним из факторов, влияющих на мотивацию вступления в брак разновозрастных людей, являются их личностные особенности, среди которых наиболее значимыми могут быть ценностные ориентации. Ценностные ориентации дают личности возможность решить, что для неё значимо и важно в брачной и семейной жизни. Для одних это могут быть дети, их здоровье; для других - благополучие, любовь, ласка со стороны партнёра; для третьих - материальное благосостояние и удовлетворительные жилищные условия. Это также могут быть: удовлетворённость сексуальной жизнью в браке, здоровье как своё собственное, так и партнёра, хорошие взаимоотношения с родителями и родственниками, профессиональный успех и карьера.

Исследование проводилось на базе «Казакстан Темир Жолы», «Дистанция сигнализации и связи» г. Костаная (Республика Казахстан). Испытуемые - разновозрастные группы супружеских пар, состоящие в браке 1 год. В первую группу вошли супружеские пары от 18 до 30 лет; во вторую группу - супружеские пары от 31 до 40 лет.

Основной метод исследования – эксперимент (констатирующий).

Для исследования ценностных ориентаций супругов разновозрастных групп были использованы следующие методики:

1. Вопросник ценностей С. Шварца.
2. Методика «Ролевые ожидания партнеров» А. Н. Волковой.
3. Методика «Ценностные ориентации» М. Рокича.

Получены следующие результаты.

1. Результаты средних выборочных величин 1-й и 2-й группы по методике С. Шварца «Вопросник ценностей» представлены в Таблице 1.

Для сравнения средних выборочных величин значений ценностей по шкалам 1-й и 2-й группы, мы использовали расчет по t-критерию Стьюдента.

Таблица 1
Сравнительный анализ выборочных средних величин
по t-критерию Стьюдента

X шкала	$Хв_1$	$Хв_2$	t	Различия
Конформность	1,9	2,2	0, 747	нет
Традиции	4,47	5,0	0, 502	нет
Доброта	2,5	1,8	2, 09	нет
Универсализм	7,5	7,5	0,12	нет
Самостоятельность	2,1	2,2	0,2	нет
Стимуляция	5,2	4,6	0,9	нет
Гедонизм	5,8	5,1	1,88	нет
Достижения	5,1	2,2	6,4	есть
Власть	4,8	5,5	1,02	нет
Безопасность	2,0	2,1	0,264	нет

Из таблицы 2 видно, что есть различие между выборочными средними величинами по шкале «достижения». Это говорит нам о том, что для семейных пар в возрасте 18 - 30 лет определяющей целью является личный успех через проявление компетенции в соответствии с социальными стандартами. По остальным шкалам различия статистически не значимы.

Наглядно результаты исследования ценностных ориентаций 1-й и 2-й группы представлены в виде диаграммы. См. Рисунок 1.

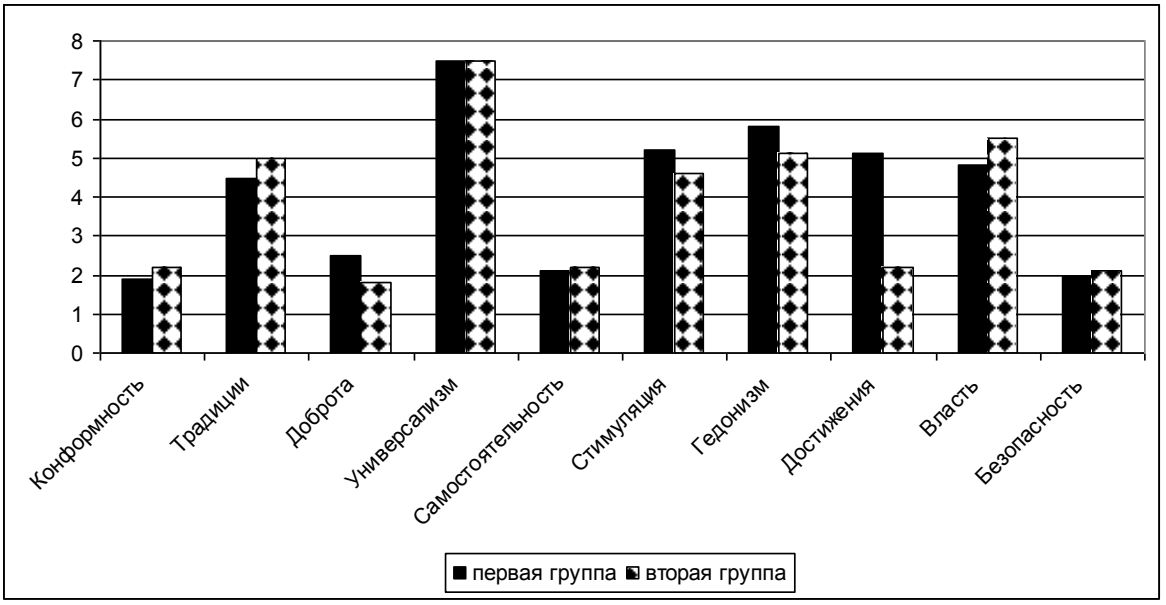

Рис 1. Ценностные ориентации семейных пар

2. Результаты сравнительного анализа выборочных средних величин по методике Волковой А.Н. «Ролевые ожидания партнеров» по t-критерию Стьюдента представлены в Таблице 2.

Таблица 2
Средние выборочные величины значения ролевых ожиданий

Шкалы	$Хв_1$	$Хв_2$	t	Различия
Хозяйственно-бытовая	5,1	4,5	0,2	Нет
Родительско - воспитательная	7,9	7,9	0,3	Нет
Социальная активность	5,8	6,5	0,02	Нет
Эмоционально - психотерапевтическая	7,9	8,3	0,372	Нет
Внешняя привлекательность	8,0	6,0	4, 74	Есть

Как видно из таблицы 2, есть различия между выборочными средними величинами по шкале «внешняя привлекательность». Это говорит о том, что для семейных пар в возрасте 18 – 30 лет важным

является желание иметь супруга или супругу, как внешне привлекательного партнера. По остальным же шкалам различия статистически не значимы.

Наглядно результаты исследования ролевых ожиданий 1 и 2 группы (по методике А.Н.Волкова) представлены в виде диаграммы. См. рисунок 2.

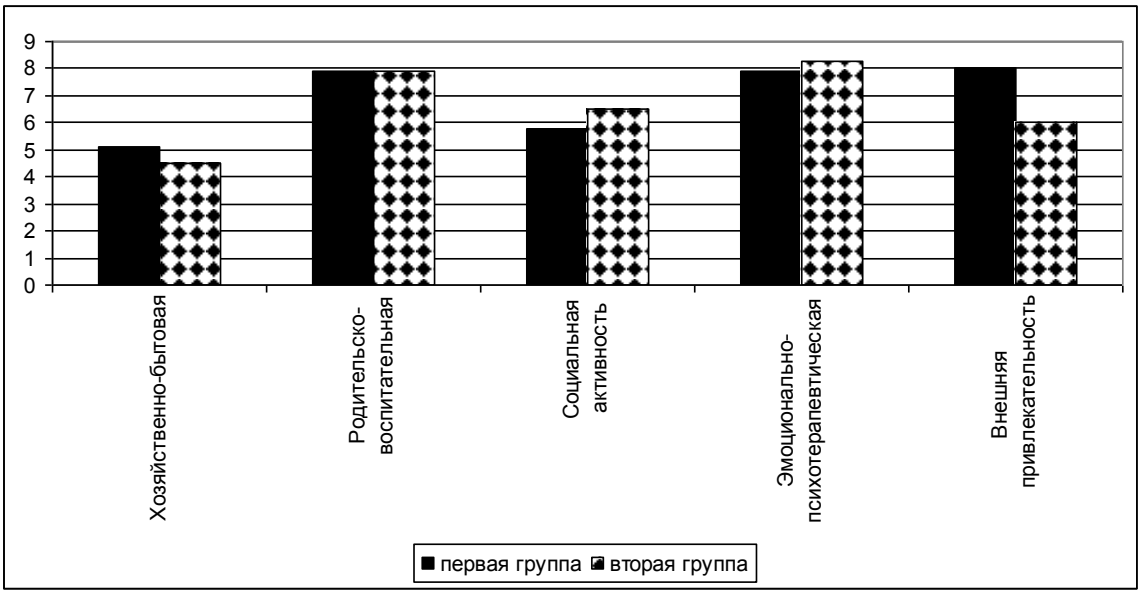

Рис. 2. Ролевые ожидания 1-й и 2-й группы

3. Результаты исследования ценностных ориентаций супружеских пар 1-й и 2-й группы по методике М. Рокича представлены в Таблицах 3 и 4.

Таблица 4.
Средние выборочные величины значения ценностных ориентаций (терминальные) возрастных групп

X шкала	$Xв_1$	$Xв_2$	t	Различия
Активная деятельная жизнь	9,9	10,1	0,84	Нет
Жизненная мудрость	7,9	4,1	3,12	Есть
Здоровье	1,6	1,8	0,507	Нет
Интересная работа	6,2	10,7	3,38	Есть
Красота природы и искусства	14,2	13,0	0,831	Нет
Любовь	6,1	6,7	0,373	Нет
Материально обеспеченная жизнь	5,6	4,2	1,16	Нет
Наличие хороших и верных друзей	6,7	5,1	1,39	Нет
Общественное признание	12,6	12,4	0,199	Нет
Познание	12,2	14,6	2,21	Есть
Продуктивная жизнь	10,3	8,5	1,12	Нет
Развитие	13	12,9	0,0676	Нет
Развлечение	19,1	15,1	3,14	Есть
Свобода	9,6	9,5	0,057	Нет
Счастливая семейная жизнь	1,9	1,7	0,632	Нет
Счастье других	13,7	14	0,202	Нет
Творчество	16,9	17,1	0,293	Нет
Уверенность в себе	9,6	8,28	0,0528	Нет

Из таблицы 3 видно, что есть различия между выборочными средними величинами по следующим ценностям: жизненная мудрость, интересная работа, познание, развлечение. Это говорит о том, что для первой возрастной группы «развлечение» и «жизненная мудрость» более значимы, по сравнению со второй группой. Для второй возрастной группы «интересная работа», «познание» более значимы, по сравнению с первой группой.

Наглядно результаты ценностных ориентаций (терминальные) представлены в диаграмме. См. Рисунок 3.

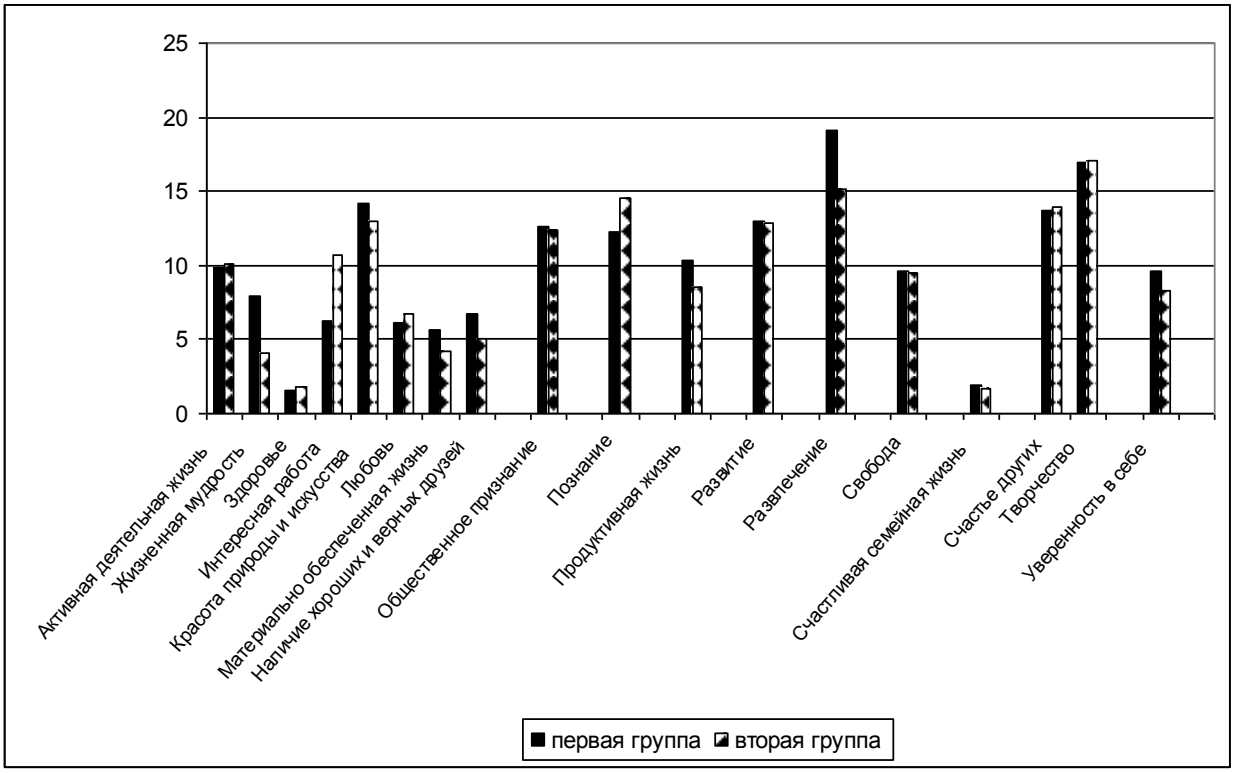

Рис. 3. Ценностные ориентации разновозрастных групп (терминальные)

Для сравнения средних выборочных величин инструментальных ценностей и для решения вопроса о том, отличаются ли средние значения друг от друга, мы использовали расчет по t-критерию Стьюдента.

См. Таблица 5.

Таблица 5

Средние выборочные значения ценностных ориентаций (инструментальные) возрастных групп

X шкала	$Хв_1$	$Хв_2$	t	Различия
Аккуратность, чистоплотность	7,3	11,2	2,15	Есть
Воспитанность	4	4,1	0,0564	Нет
Высокие запросы	14,8	11,6	1,98	Нет
Жизнерадостность	7	3,7	1,53	Нет
Исполнительность	7,5	5,4	0,887	Нет
Независимость	9,3	8,8	0,2	Нет
Непримиримость к недостаткам в себе и в других	14,5	10,8	2,12	Есть
Образованность	5,1	8,5	1,78	Нет
Ответственность	3,1	7,5	2,62	Есть
Рационализм	9,8	11,8	1,06	Нет
Самоконтроль	9,7	12,1	1,06	Нет
Смелость в отстаивании своего мнения, взглядов	13,4	10,5	1,37	Нет
Твердая воля	10,2	8,9	0,668	Нет
Терпимость	13,6	14,2	0,293	Нет
Широта взглядов	11,6	11,7	0,0622	Нет
Честность	6,5	10,1	2,28	Есть
Эффективность в делах	9,8	9,5	0,183	Нет
Чуткость	13,8	10,6	1,87	Нет

Из таблицы 5 видно, что есть различия между выборочными средними величинами по шкалам: «аккуратность, чистоплотность», «ответственность», «честность», «непримиримость к недостаткам в

себе и в других» Для супружеских пар в возрасте 18 -30 лет наиболее важной ценностью является «непримиримость к недостаткам в себе и в других». Для супружеских пар в возрасте 31-40 лет важнейшие ценности – это «ответственность», «честность» «аккуратность, чистоплотность» Различия статистически значимы. Для супружеских пар обеих групп относительно одинаково значимы «воспитанность».

Наглядно результаты инструментальных ценностных ориентаций представлены в диаграмме. См. Рисунок 4.

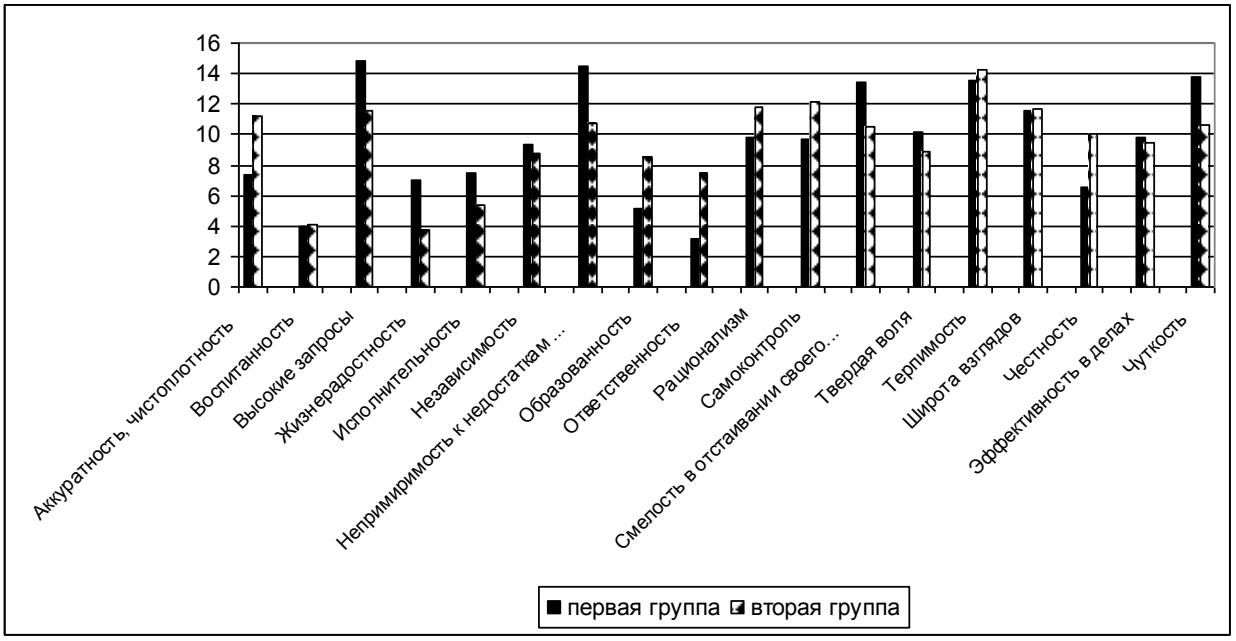

Рис. 4. Ценностные ориентации разновозрастных групп (инструментальные)

Сравнительный анализ результатов нашего исследования показал, что:

1) для семейных пар в возрасте 18-30 лет наиболее важными ценностями являются: «достижения», «внешняя привлекательность партнера», «непримиримость к недостаткам в себе и в других», «жизненная мудрость», «развлечения».

2) для семейных пар в возрасте 31-40 лет наиболее важными ценностями являются: «ответственность», «честность», «интересная работа», «познание», «аккуратность, чистоплотность».

Результаты нашего исследования подтверждают выдвинутую нами гипотезу о том, что сам по себе возраст людей не влияет на мотивацию их вступления в брак. Влияние возраста людей на мотивацию вступления в брак опосредовано их ценностными ориентациями.

Литература:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. - М.: Просвещение, 1996. – 165 с.
2. Вилюнас В.К. Психология развития мотивации.- СПб.: Речь, 2006.- 458 с.

Наталья Петрова, Юлия Соловьева
(Москва, Россия)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ

Школа, обучая детей, должна считаться с развитием их мышления. Согласно взглядам психологов сначала учениками приобретается средство думать о том, чего не видел и о чем не слыхал, затем объем мышления расширяется пространственно, а затем и во времени. Постепенно расширяясь в объеме, мышление поднимается над восприятием и, делаясь все более абстрактным, поднимается также над простым воспроизведением, над памятью.

Расширение объема мышления означает в то же время отдаление мышления от восприятия. Мышлений становится все более «не наглядным», более абстрактным, однако расширяясь в масштабе, оно проигрывает в своей содержательности.

Следовательно, словесное мышление необходимо насытить образным содержанием и разнообразить источники получения информации. Развиваясь от класса к классу, мышление учащихся

должно становиться более широким по объему, менее наглядным и более абстрактным, но в то же время более содержательным.

Начальным звеном в формировании пространственного мышления школьников являются географические представления. Их формирование составляет основу процесса обучения и учения ученика.

Однако если формированию понятий методическая наука и практика всегда уделяла большое, то формированию географических представлений на уроке географии места, как правило, не находилось. Это в частности подчеркивала и известный методист Валентина Александровна Коринская. Вследствие этого, ответы учащихся являются схематичными, заученными. При характеристике природных зон, например, дети нередко путают названия деревьев, животных, так как за этими названиями у них отсутствуют конкретные образные представления.

Географические представления — это воспроизведение образов географических объектов и явлений, не воздействующих в данный момент на органы чувств. Исходными формами познания, на основе которых складывается представление, являются, как известно, ощущения и восприятия. Ощущение, восприятия, представления — необходимое звено в познании окружающего мира. В отличие от восприятия, отражающего отдельные географические объекты, представления отличаются большей степенью обобщения и характеризуют не столько простые географические объекты, сколько сложные объекты, а также процессы и явления.

Различают представления памяти и представления воображения. При изучения географии наиболее важное значение имеют последние.

Исследования психологов дают нам возможность последовательно проследить за развитием пространственных географических представлений у школьников от класса к классу.

Основным содержанием представлений первоклассников о Солнце является непосредственно ощущаемое действие солнца (светит, греет). Характерно, что почти все первоклассники стремились дать рисунок Солнца. Таким образом, представление отличается очень большой наглядностью.

Приблизительно, таково же представление о Солнце во 2 и 3-м классах. Но представление о действии Солнца дополняется представлением об объектах действия, причем, кроме Земли и живой природы, фигурирует уже и неорганическая природа. Точно так же расширяется мысль о пользе Солнца — (указывается) значение его не только для жизни, но и для здоровья («Солнце лечит человека»).

В 4-м классе представление о Солнце сильно изменяется: центр тяжести постепенно переносится с земного действия Солнца на само Солнце. Постепенность перехода от действия Солнца к самому Солнцу выражается в том, что влияние Солнца на Землю ставит в зависимость от его положения (80% всех ответов), а это приводит к подчеркиванию движения Солнца («Утром солнце всходит, вечером — заходит»; «солнце восходит на востоке, заходит на западе»; «Больше всего солнце греет на экваторе»; «...в Африке» т. д.). Таким образом, в представление входит не только непосредственно воспринимаемое действие Солнца, но и объяснение изменений этого действия различным положением Солнца.

Перемещаясь с действия Солнца к самому Солнцу, представление о Солнце сосредоточивается больше всего на величине его, а также и на форме, расстоянии от Земли и так далее («Солнце — большой шар», «Солнце больше Земли», «Солнце нам кажется маленьким, потому, что оно очень высоко», «Оно состоит из расплавленной массы» и так далее). Источник этих представлений о Солнце, конечно, уже не непосредственные восприятия детей, а слова учителя и книги.

Точно так же в 5 и 6-м классах представление о Солнце сосредоточивается на самом Солнце, содержит в значительной степени объяснение свойствами и движением Солнца разных земных явлений.

Почти все пятиклассники представляют Солнце, во-первых, как раскаленную, расплавленную массу, во-вторых, как центр Солнечной системы («Земля вращается вокруг солнца», «Вокруг Солнца вращаются планеты», «Луна берет свет от Солнца» и так далее), в-третьих, как причину жизни на Земле.

У шестиклассников представление о Солнце практически такое же, только оно гораздо детализированнее: они любят выражать в цифрах величину Солнца и его расстояние от Земли, гораздо подробнее выясняют строение солнца и как зависят от него смена времен года и суточное изменение.

Сильно изменяется представление о Солнце в 7-м классе. Два момента в представлении выступают здесь как новые. Первый — исторический (развитие и будущее Солнечной системы), второй — эстетический («люблю смотреть на Солнце» и так далее).

В развитии представлений школьников о Земле можно различить шесть стадий.

Самая ранняя стадия — представление отражает то, что ребенок видит на земле («на ней ходят», «на ней стоит дом», «на ней фабрика», «на ней растет трава», «на ней ездят» и т. п.). «На ней» фигурирует у 50% учеников подготовительного класса, 31% первоклассников, 6% второклассников и только изредка у более старших.

Вторая стадия — земля как предмет обработки («ее копают», «ее водой поливают», «из нее достают» и так далее). Эта стадия характерна особенно для второклассников,

Третья стадия — земля как «растительная сила» (например, «Земля дает сок всему растению и нам дает пищу»). Эта стадия характерна для 2-го и особенно для 3-го классов. Здесь представление того, что видно на земле, и того, что делают с ней, перемещается на самую землю, причем она представляется как причина, производящая растительный мир, и как источник пищи и того, что добывают на земле.

Для всех этих стадий характерно, что представление отражает непосредственно воспринимаемое ребенком, причем к данным непосредственным восприятиям присоединяется в дальнейшем мысль ребенка о значении земли для жизни и, в частности, для человека. В следующих классах характер представлений о Земле сильно изменяется.

Представление о земле учеников 4 и 5-го классов (отчасти и 3-го, но в гораздо меньшей степени) можно назвать географическим («Земля — шар», «кружится», «на ней моря, реки, горы» и так далее). Разница лишь в том, что представление пятиклассников «учёнее», но характер все тот же — географический.

На следующей стадии, приблизительно в 6-м классе, становится все заметнее новый элемент — исторический. Это начинается с того, что географическая концепция как бы осложняется исторической, а затем постепенно переходит от отдельных исторических экскурсов к истории Земли вообще.

Отсюда переход к следующей стадии, характерной для старших классов, когда на сцену выходит еще один новый элемент — космологический.

Для всех этих стадий, начиная с четвертой, характерно следующее: источником содержания представления о Земле все в большей и большей степени являются разнообразные источники информации; постепенно происходит расширение представления (географическое — историческое — астрономическое) с почти одновременной (немного позднее) детализацией.

Для самой ранней стадии представлений школьников о лесе характерно, во-первых, то, что лес обычно представляется как определенный, конкретный частный лес, в котором был ребенок: «Я был в лесу, я видел там белку», «Лес у нас густой» и т. д. Вторая характерная особенность та, что представляются главным образом те животные и растения, которые ребенок может видеть в лесу: «В лесу много грибов», «В лесу живут ужи» и т. д. Представление о лесе еще очень частное, и основной источник его — непосредственное зрительное восприятие самого ребенка.

Несколько иное представление о лесе у третьеклассников. Здесь уже на первый план выступает общее представление о лесе, каким вообще бывает лес в различные времена года. Кроме того, в качестве действующего лица в лесу фигурирует не только сам ребенок, но и разные другие люди (охотник, дровосек и т. д.) и даже человек вообще. Таким образом, представление о лесе, по содержанию оставаясь приблизительно таким же (что видно в лесу — растения и животные; что делают в лесу люди), становится более общим (лес вообще, люди вообще). В следующих классах — 4 - 6-м — представление о лесе сильно изменяется. В качестве основного источника представления о лесе, которое в данном возрасте обычно общее, выступают уже не наглядные восприятия и образы. В связи с этим изменяется вся концепция леса. Раньше это было представление о лесе с точки зрения гулявшего в нем ребенка (первая стадия) или с точки зрения действий людей в лесу (вторая стадия). Теперь же в представлении сильно выступают утилитарная и географическая точки зрения. На протяжении этих трех классов довольно ясно можно проследить, как утилитарная точка зрения (польза леса) эволюционирует от преобладания бытовой точки зрения вначале (лес как материал для стройки и топлива и особенно польза леса для здоровья) к преобладанию социально-экономической точки зрения в дальнейшем (резкое уменьшение «пользы леса для здоровья» и увеличение значения леса для промышленности и экспорта). Что касается географической точки зрения, то с возрастом она становится разнообразнее и содержательнее, например, наряду с лесной полосой начинают фигурировать тропические леса, начинает говориться о почве и климате лесного края, занятиях населения и т. д.

На основе общего представления о лесе вырабатывается более или менее логически определенное понятие о лесе: в 5-м классе начинает замечаться, а в более старших становится уже вполне заметной тенденция давать определение, что такое лес. Так, в старшем подростковом и особенно в юношеском возрасте постепенно проявляется новая стадия — стадия логически определенного понятия,

В самых младших классах представление о степи состоит из следующих компонентов: специфический отличительный признак степи и живая природа (растения и животные) степи. При этом фигурирует «степь» вообще. Источник представлений — то, что ребенок слышал о степи. При этом привлекает внимание довольно большой процент сбивчивых и неверных представлений. Отличительный признак степи многие школьники видят в том, что в степи «много песку» и «жарко», смешивая степь с пустыней. Одни представляют степь ровной, а другие — гористой, А вот сводка тех растений и животных, которыми разные ученики младших классов заселяют степь: рожь, овес, лен, хлопок, горох, пальма, гиацинты, тюльпаны, малина, виноград, грибы и т. д.; лев, слон, тигр, леопарды, дикие козы, зебры, верблюды, страусы, суслики, обезьяны, змеи, орлы, коршуны, ястребы и т. д. Источники представлений, порой, создают опасность ошибок.

Следующая стадия — географическая. Здесь главный источник — учитель и учебник. Представления различных учеников становятся все более однообразными и отражают проходимый курс географии (например, «зона степная»). Представление сначала делается все содержательнее, а затем, приблизительно с 6-го класса, все более общим.

С другой стороны, в юношеском возрасте выступает заметно социально-экономическая и историческая концепция степи.

В общем, мы видим приблизительно одинаковый ход развития географических представлений. Источник этих представлений вначале — то, что при случае слышит ребенок от окружающих его людей. Представления в этой стадии отличаются разнообразием, но в то же время порой сбивчивостью и ошибками. На следующей стадии, с тех пор как начинается обучение географии и приблизительно до конца подросткового возраста, основной источник почти у всех школьников один и тот же — учитель,

учебник, средства массовой информации, геоинформационные ресурсы. Это обусловливает сравнительное однообразие представлений школьников соответствующих классов. Но в конце основной школы представления становятся разнообразными, как благодаря разнообразию в чтении, так вследствие разнообразия установок личности самого учащегося (экономико-художественные, политические, социальные и др.).

Представления о людях, в противоположность только что рассмотренным, — это представления о том, что повседневно и притом активно соприкасается с детьми, В развитии этого представления можно различить четыре стадии.

Первая стадия еще выходит за пределы школы в детский сад: она характеризует скорее дошкольников и отчасти школьников подготовительного класса. В этой стадии представления о людях обычно очень частные, индивидуальные: представляя себе людей, ребенок представляет чаще всего тех или иных индивидов. Этих людей он представляет обычно в их возможном отношении к себе («сердитый», «дерется», «хороший»).

На второй стадии, характерной для младших классов (1—2-го), представления о людях постепенно перестают быть индивидуальными и вместе с тем перестает фигурировать, как основное в этом представлении, их возможное отношение к данному ребенку. Вместо этого начинает фигурировать наиболее характерное (из доступных детскому наблюдению) занятие или поведение данных людей, причем все чаще представляются определенные категории людей (профессиональные, возрастные, национальные и т. д.). Из социальных категорий наиболее заметно выступают профессиональные, имущественные и национальные. В 3-м классе именно социаль ные категории занимают первое место среди других категорий.

Третья стадия, характерная для средних классов (4—6-й), могла бы, пожалуй, быть названа школьной. Сильнейшее влияние на представление в этом возрасте оказывает школа. Под влиянием естествознания образуется представление о человеке приблизительно в том духе, как трактует соответствующий раздел в учебнике по естествознанию. Под влиянием географии образовываются представления о народах.

Приблизительно с 7-го класса начинает заметно выступать четвертая стадия. Три новых компонента в представлении о людях выступают все более на передний план: исторический, социально-политический и психологический. Развиваются историческая и эволюционно-историческая концепции человека. С другой стороны, все больше и больше обращается внимания на общественные отношения между людьми. Наконец, все больше фигурирует психология людей.

Обобщая результаты анализа, с определенной уверенностью можно сказать, что география занимает особое место в формировании пространственного мышления школьников среди учебных предметов основной школы. Наряду с обучением грамоте и историей, география вносит весомый вклад в формирование пространственных, а затем и пространственно-временных представлений школьников.

Разнообразная географическая информация, полученная от учителя, из учебника, карт, средств массовой информации, не только расширяет объем мышления школьников, но и делает его более содержательным. При разработке методических подходов необходимо учитывать то, что географические представления абстракты; они имеют высокую степень обобщенности и поэтому требуют их насыщения образным содержанием на основе разнообразных источников географической информации.

Географические представления школьников носят, как правило, целостный, комплексный характер и в процессе обучения, от класса к классу, не расчленяются на отдельные элементы, а, наоборот, становятся все более обобщенными.

С возрастом географические представления становятся шире, содержательнее. Если в младших классах в представлении на первый план выступает действие самого объекта или действия над ним, то в средних классах на первый план выступает сам объект, производящий действия, его характерные особенности, связи с другими объектами.

На старшей ступени обучения в основной школе делается акцент на связях и отношениях, в которых объект существует.

Другой важной особенностью географических представлений является то, что они формируются, как правило, от общего к частному, а затем снова к общему. Например, мы сначала формируем представление о Мировом океане, а затем об определенных его частях, затем снова о том, куда входят эти отдельные части; о степи вообще, а затем о типах степных ландшафтов на материках, в регионах и странах и т. д. Таким образом, идет процесс детализации и дифференциации представления, но не обобщения. Представления продолжают оставаться обобщенным и комплексным.

Особенностью географических представлений является «количественная составляющая» их характеристик. При их формировании постоянно встает вопрос о размерах объектов — Земли, Солнца, гор, морей, т.е. пространственные представления требуют количественных характеристик, в том числе сравнительных.

Согласно концепции выдающегося немецкого философа Иммануила Канта на ступени чувственных «непосредственных воззрений» пространство и время играет определяющую роль. Они «упорядочивают» чувственный опыт, который сам по себе случаен и хаотичен.

Таким образом, на первой ступени познания — рассудочно эмпирической — пространство и время выступают как своеобразные формы наглядного представления.

Этот этап в обучении географии характеризуется стремлением положить каждое явление или объект на карту; выявить и объяснить их различия от места к месту.

Литература:
1. Блонский П.П. Избранные психологические произведения. – М., 1964. – 543 с.
2. Петрова Н.Н. Методика преподавания географии в дифференцированной школе. – М.: Блик и Ко, 2000. - 335 с.

Айжан Рахматуллаева
(Астана, Казахстан)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВУЗА

Многообразие и сложность задач профессиональной подготовки будущих специалистов, переосмысление целей высшего образования, переход казахстанских вузов к работе в рамках Болонского соглашения ставит перед высшими учебными заведениями новые задачи, поднимает уровень требований к выпускникам, преподавателям и кураторам вуза, переносит акцент с привычной деятельности (лекция — семинар - зачет) на самостоятельную работу студента, а в рамках реализации профессионального воспитания в вузе — на его аксиологическую, культурологическую, субъектную составляющие. Возрастает спрос на инициативного, творческого студента, сочетающего в себе высокий уровень культуры, образованности, интеллигентности, профессиональной компетентности, способного к самостоятельному поиску эффективных способов профессионально ориентированной деятельности.В связи с этим становится необходимым приобщать будущих специалистов к культурным ценностям, включать в многообразные виды социально значимой, исследовательской, внеаудиторной деятельности, делать их активными субъектами образовательного пространства вуза, оказывать психологическое сопровождение в период обучения в вузе. Очевидно, что в свете новых требований профессионального образования и общества в целом, идея психолого-педагогического сопровождения в процессе формирования будущего специалиста в образовательном пространстве вуза приобретает особую значимость, так как призвана содействовать студентам на пути их личностного и профессионального становления.[1,с.24]

Психолого-педагогическое сопровождение тесно связано с такими понятиями как поддержка и помощь.

Впервые идеи «педагогической поддержки» встречаются в трудах Аристотеля, Демокрита, и других мыслителей прошлых веков. В своих трудах Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо продолжили развитие этого понятия.

Выявление и формулирование основных принципов гуманистической философии и психологии привели Т. Гордона, А. Маслоу, К. Роджерса к выводу о необходимости говорить и о психологической поддержке путем создания «помогающих отношений». Начиная с исследований Р. Бернса, поддержку в условиях процесса образования не подразделяют на психологическую и педагогическую, а объединяют в психолого-педагогическую. В современной российской науке психолого-педагогическая поддержка нашла свое дальнейшее развитие в трудах Ш.А. Амонашвили, Т.В. Анохиной, Л.И. Божович, Е.В. Бондарев-ской, А.А. Вербицкого, О.С. Газмана, Н.С. Глуханюк, М.И. Губановой, В.В. Давыдова, Э.Ф. Зеера, Н.Б. Крыловой, Н.Н. Михайловой, М.Н. Митиной, А.В. Мудрика, Б.П. Никитина, Л.Г. Субботиной, С.М. Юсфина, И.С. Якиманской и др. В Казахстане проблемой психолого-педагогического сопровождения занимаются Ж.И. Намазбаева, Т.С. Садыков, Г.К. Мукатаева, А.К. Кусаинов, Б.А. Абдыкаримов, К.А. Ахметов, А.Ж. Исмаилов, Т.Н. Кемайкина и др.[2,с.7]

О.С. Газман, говоря о психолого-педагогической поддержке, среди функций преподавателя назвал те, которые определяют методы и формы воспитания, выбираемые в зависимости от субъектов обучения и ситуаций, технологий образования, позиции самого педагога. В результате создается педагогическая ситуация свободного общения партнерских отношений обучаемого и обучающего (субъект-субъектные отношения). Все это делает психолого-педагогическую помощь системой средств самореализации обучаемых в различных видах деятельности (в том числе и педагогической) при помощи или сопровождении более опытных специалистов.

Т. Яничева под психологическим сопровождением понимает систему организационных, диагностических, обучающих и развивающих мероприятий для педагогов, учащихся, администрации и родителей, направленных на создание оптимальных условий.

Можно сказать, что психологическое сопровождение - это во-первых, один из видов социального патронажа как целостной и комплексной системы социальной поддержки и психологической помощи, осуществляемой в рамках деятельности социально-психологических служб; во-вторых, интегративная технология, сердцевина которой - создание условий для восстановления потенциала развития и саморазвития семьи и личности и в результате - эффективного выполнения отдельным человеком или семьей своих основных функций; в-третьих, процесс особого рода бытийных отношений между сопровождающим и теми, кто нуждается в помощи.[3,с.56]

Сущностной характеристикой психологического сопровождения является создание условий для перехода личности и (или) семьи к самопомощи. Условно можно сказать, что в процессе психологического сопровождения специалист создает условия и оказывает необходимую и достаточную

(но ни в коем случае не избыточную) поддержку для перехода от позиции «я не могу» к позиции «я могу сам справляться со своими жизненными трудностями».

Результатом психолого-педагогического сопровождения личности в процессе адаптации к жизни становится новое жизненное качество - адаптивность, т.е. способность самостоятельно достигать относительного равновесия в отношениях с собой и окружающими как в благоприятных, так и в экстремальных жизненных ситуациях.

Прежде всего, стоит отметить, что в настоящее время активно разрабатываются программы психологического сопровождения именно на стадии профессионального обучения; в учебных заведениях предпринимаются попытки организации служб психологического сопровождения. Однако еще не собрано достаточное количество эмпирического материала для разработки программ, включающих решение всех задач психолого-педагогического сопровождения на данной стадии. Для сбора эмпирического материала мы использовали классификацию этапов профессионального обучения, выделенную Э.Ф. Зеером. При описании задач психологического сопровождения на стадии профессионального обучения Э.Ф. Зеер выделил три этапа профессионального обучения и воспитания: адаптации, интенсификации и идентификации [4,с.117]. Психологическое сопровождение на каждом этапе отличается по своему содержанию.

На этапе **адаптации** первокурсники приспосабливаются к условиям и содержанию профессионально-образовательного процесса, осваивают новую социальную роль, налаживают взаимоотношения друг с другом и с педагогами. Ведущая деятельность - учебно-познавательная. Психологическое сопровождение заключается в оказании первокурсникам помощи в адаптации к новым условиям жизнедеятельности. К технологиям психологического сопровождения относятся: диагностика готовности к учебно-профессиональной деятельности, мотивов учения, ценностных ориентаций, социально-психологических установок; помощь в развитии учебных умений и регуляции своей жизнедеятельности; консультирование первокурсников, разочаровавшихся в выборе профессии; коррекция профессионального самоопределения при компромиссном выборе профессии.[5,с.35] Психологическими критериями успешного прохождения этого этапа являются адаптация к учебно-познавательной среде, личностное самоопределение и выработка нового стиля жизнедеятельности.

На этапе **интенсификации** (второй, третий курсы) происходит развитие общих и специальных способностей обучаемых, интеллекта, эмоционально-волевой регуляции, ответственности за свое становление, самостоятельности. Ведущая деятельность - научно-познавательная. Психологическое сопровождение сводится к диагностике личностного и интеллектуального развития, оказанию помощи, поддержки в решении проблем взаимоотношений со сверстниками и педагогами, а также сексуальных отношений. К технологиям сопровождения относятся развивающая диагностика, психологическое консультирование, коррекция личностного и интеллектуального профилей. Психологическими критериями продуктивности этого этапа являются интенсивное личностное и интеллектуальное развитие, социальная идентичность, самообразование, оптимистическая жизненная позиция.

На этапе **идентификации** (четвертый курс) важное значение приобретает формирование профессиональной идентичности, готовности к будущей практической деятельности. У студентов появляются новые, становящиеся все более актуальными ценности, связанные с материальным и семейным положением, трудоустройством. Психологическое сопровождение заключается в финишной диагностике профессиональных способностей, помощи в нахождении профессионального поля для реализации себя, поддержке в нахождении смысла будущей жизнедеятельности. Главное - помочь выпускникам профессионально самоопределиться и найти место работы. Психологические критерии успешного прохождения этого этапа - отождествление себя с будущей профессией, формирование готовности к ней, развитая способность к профессиональной самопрезентации (способность производить хорошее впечатление при устройстве на работу и вхождении в профессиональную группу). [6,с.47]

Таким образом, при помощи деятельности психологической службы в вузе можно успешно решать проблемы становления личности студента, вопросы профессионального определения и реализовать программу модернизации системы образования в рамках конкретного учебного учреждения. Это значит, что современное высшее профессиональное образование призвано обеспечить психолого-педагогические условия, способствующие развитию личности, способной к реализации своих возможностей, социально устойчивой и одновременно мобильной, успешно адаптирующейся к изменениям, происходящим в профессиональной сфере.

Литература:

1. Садыков Т.С., Намазбаева Ж.И. Психологические проблемы современного высшего образования. Алматы, 2006, 180 стр.
2. Мухина В. С., Горянина В.А. Развитие, воспитание и психологическое сопровождение личности в системе непрерывного образования: концепция и опыт работы ИРЛ РАО. Воспитание и развитие личности: Материалы международной научно-практической конференции. / Под ред. В.А. Горяниной. М., 1997. С. 4-12**.**
3. Намазбаева Ж.И. Психологические проблемы современного непрерывного образования. Павлодар, 2010.-142стр
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов. - 2 изд., перераб., доп. - М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. - 336 стр

5. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. - М.: Академия, 2008. – 345 с.
6. Микляева А.В., Румянцева П.В., Тупицына И.А., Тужикова Е.С. Психологическое сопровождение профессиональной деятельности начинающих психологов: Учебно-методическое пособие. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2003. - 71 стр.

Меруерт Утегенова
(Павлодар, Қазақстан)

ӘР ТҮРЛІ МАМАНДЫҚТАҒЫ ЖОҒАРЫ КУРС СТУДЕНТТЕРІ ОҚУ МОТИВАЦИЯЛАРЫНЫҢ РЕЛЕВАНТТЫ ЖӘНЕ ИРРЕЛЕВАНТТЫ СИПАТТАРЫНЫҢ КӨРІНІСТЕРІ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында бірінші міндет ретінде ұлттық мамандардың бәсекеге қабілеттіліктің факторы ретінде - білімділік деңгейін жоғарылату ұсынылады. Заманауи әлемде елдің қуаты ең алдымен азаматтарының білімімен өлшенеді. Болашақ педагог мамандарды оқытып, тәрбиелеу үрдісінде студенттердің ішкі және сыртқы мотивация ерекшеліктерін ескеру жас мұғалімдердің кәсіби дайындық сапасын көтеруге мүмкіндік береді.

Студенттердің оқу мотивацияның қалыптасуы қазіргі кезде өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Жоғары кәсіби білім саласында ең негізгі өзекті мәселелерінің бірі қазіргі жастардың білімге құштарлық немесе кәсіби шеберлікке ұмтылу емес диплом алу. Ал бұл оқытудың базалық көрсеткішінің төмендеуіне әкеп соғады.

Соңғы уақытта студенттердің оқу мотивациясын зерттеу мәселесі жоғары қызығушылық танытады. Оқу мотивациясы – студенттерді оқу әрекетінің әр түрлі жақтарына бағыттау. Оқу мотивацияның қалыптасуының өзектілігі мен көпаспектілігі әдебиеттерде әртүрлі көзқарастарда талқыланады. Бұрынғы тәжірибелерге сүйеніп оқу мотивациясына әсер ететін ішкі, сыртқы факторлар белсенділік тудыратын мәселелер мен жағдайлар тудыру ғылыми зерттеулердің обьектісіне айналуда.

Қазіргі күнде психологиядағы зерттеулер бойынша оқудағы мотивацияның маңыздылығы адамның белсенділігінің көзі ретінде көрсетіледі, яғни тұлғаның іс-әрекетінің, мінез-құлқының қозғаушы күші ретінде талданылады. «Адамды іс-әрекетке не итермелейді?», «Адам іс-әрекетінің түрткісі қандай?» - деген сұрақтарға жауап, оның сәйкес түсіндірмесінің негізі болып табылады.

Ж.И. Намазбаева психологиялық еңбегінде «Мотивациялық аймақтың көбірек жетілген иерархиалық құрылымы белгілі бір рухани құндылықтарды мінез-құлықтың басым себептері ретінде меңгереді. Осы құндылықтар үшін адам өзінің тікелей сенімдерін жеңеді, бұл оның тұлғасының ерікті мінезін анықтайды. Дұрыс тәрбие үрдісінде меңгерілген құндылықтар адамның басқа қажеттіліктері мен ұмтылыстарын бағындыратын тікелей сенімдердің күшіне ие болады. Мұндай адам өзіне төніп тұрған қауіп туралы ойламай, өзін тәуекелге ұшыратады. Нақ осы жағдайда адамның жоғары дамыған үйлесімді мотивациялық аймағы туралы және оның тұлғасының үйлесімді құрылымы мен жоғары деңгейі туралы айтуға болады» [1,б110] деп көрсетілген.

Мотивацияның оқу іс-әрекетіне және оның нәтижесі болуына тигізетін әсері өте зор. Оқу іс-әрекетінің табыстылығы психологиялық-әлеуметтік және педагогикалық факторларға байланысты екендігі мәлім. Оқу іс-әрекетінің табыстылығына оқу мотивациясы мен оның құрылымының тигізер әсері ерекше. Осыған орай кезінде Черкс Додсон өзінің классикалық заңы арқылы іс-әрекет тиімділігі мотивация күшіне тәуелді деп ашып көрсетеді. Сонда мотивация күші жоғарылаған сайын іс-әрекет нәтижесі өседі. [2,б 211]

Оқу мотивацияның динамикасын оқып үйрену, әртүрлі формада оқитын студенттердің оқу мотивациясына талдау жүргізіледі.

Жоғары оқу орны студенттерінің ішкі оқу мотивацияларын релевантті мотивацияға, сыртқы мотивтерін-иррелевантты мотивацияға жатқызамыз релевантты мотивацияның институтта оқу үрдісінде алынған кәсіби білім, білік және дағдыға тікелей қатысы бар, ал 2-ші иррелевантты мотивацияның бұларға қатысы жоқ.

Оқу мотивациясы, мотивациялардың ерекше түрі бола отырып, күрделі құрылымымен сипатталады, оның формаларының бірі ішкі (үрдіс пен нәтижеге бағдарланған) және сыртқы (сый, келеңсіздіктерді туғызбау) мотивациялар құрылымы болып табылады. Оқу мотивациясының тұрақтылығы, интеллектуалдық даму деңгейі және оқу іс-әрекет сипатының байланысы сияқты сипаттамалары аса маңызды. Зерттеу мақсаты: жоғары курс студенттерінің оқудағы ішкі және сыртқы мотивациясын анықтап, алынған нәтижелерін оқытушылар мен куратор жұмысында инновациялық зерттеу ретінде ұсыну.

Студенттердің оқу мотиві олардың оқу әрекетінің әр түрлі жақтарына деген бағыттылығында. Мысалы, егер студенттердің белсенділігі оқылатын объектіге (гуманитарлық, техникалық т.б.) бағытталса, онда бұл жағдайда танымдық мотив түрлері туралы сөз қозғалады. Ал студенттің белсенділігі оқу барысында басқа адаммен қарым-қатынас жасауға бағытталса, онда мәселе әлеуметтік мотивтерді қамтиды.

Осыған сәйкес студенттердің оқу үрдісіне қатысты орын алатын мотивтерді үлкен екі топқа бөлуге болады:

1)Релевантты кәсіби мотиві (Оқудағы сыртқы мотивациясы;)

2) Иррелевантты кәсіби мотиві (Оқудағы ішкі мотивациясы.)

Студенттердің оқу мотивтері олардың бағыттылығына және дәрежесіне байланысты; мотивациялық аймақтың иерархиясына байланысты; жеке мотивтердің өзара келісімділігі мен

үйлесімділігі бойынша; мотивтердің тұрақтылығына байланысты; мотивтердің әрекеттері мен олардың мінез-құлыққа тигізетін әсері бойынша сипатталады.

Сондықтан жоғары оқу орындарында әр түрлі бағытта оқитын студенттердің оқу мотивациясын диагностикалауда теориялық тұжырымдамалармен мәселені шешу тұрғысында әдістемелік ұсыныстар практикалық сипаттағы дәлелділікті талап етеді.

Сол себепті келесі міндеттерді шешу қажет болды: әр түрлі бағытта оқитын студенттердің оқу іс-әрекетінде оқу мотивациясын диагностикалау.

Зерттеуге алынған Павлодар Мемлекетттік Педагогикалық институтының әр түрлі бағытта оқитын үшінші курс студенттері.

Павлодар Мемлекетттік Педагогикалық институтының үшінші курс студенттерінің оқу мотивацияларының диагностикалауда С.А. Пакулина, С.М. Кетьконың «Педагогикалық жоғары оқу орнында оқитын студенттердің оқу мотивациясы» әдістемесі қолданылды. Әдістеме екі бағытта қарастырылды: оқудағы ішкі мотивация, оқудағы сыртқы мотивация.

Оқудағы ішкі мотивацияға мыналар кіреді: жоғары оқу орнына түсу мотивы, релевантік кәсіби мотиві, өзін-өзі жетілдіру мотивы. Олар келесі бір сипатты көрсетеді:

- кең ауқымды оқу мотивациясы оқу үдерісінің өзінде қаланған (өз мамандығына деген қызығушылық, жақсы оқу, терең білім алу, ителлектуалдық қанағаттандыру, өзін-өзі жетілдіру,)
- оқуды әрі қарай жалғастыру;
- қиын және ауқымды оқу сабақтарын таңдауы (ұтымды қиындықтың тапсырмасын және қиын тапсырмаларды қалайды);
- оқу қызметіндегі жоғары когнитивті иілгіштігі
- оқудағы тапсырманы, проблеманы творчесволық жағынан шешу
- оқу субъектінің жоғары оқу ортасына және жоғары оқу жүйесіне тез бейімделе алу

Оқудағы сыртқы мотивацияға кіретін мотивтер: жоғары оқу орнына түсу мотивы, иррелевантік кәсіби мотивтер.Олар келесі сипатты білдіреді:

- оқу үдерісімен байланысты емес мотивтер, оқудан тыс іс-әрекетінде болуы (курстарстардан қалмау, оқытушылардың құрметіне жету, қоршаған ұжымның мақылдауына қол жеткізу, жеке меншікте жұмыс істеу)
- жеңіл және аз уақытты алатын оқу сабақтарын таңдау (баға алу үшін жеңіл тапсырмаларды қалайды)
- оқу іс-әрекетінде когнитивті иілгіштігі төмен
- креативтілік деңгейі төмен

Зерттеу әдістемелердің мәліметтер негізінде жалпы баға шығарылып, студенттердің оқудағы мотивация деңгейі анықталды.

Кесте 1 – Жоғары курс студенттерінің оқудағы ішкі мотивациясын анықтайтын констатациялық экспериментінің салыстырмалы кесте көрсеткіші.

Әр түрлі бағыттағы топтар	Мотивациялар		
	Жоғары оқу орнына түсу мотиві	Нақты өмірдегі мотиві	Кәсіби мотивы
Физика-математикалық факультет, Инф-31	33%	36%	31%
Тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31	22%	40%	38%

Көріп отырғанымыздай, студенттердің оқудағы ішкі мотивациясы бойынша тәжірибеге қатысқан физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттерінің жоғары оқу орнына түсу мотивы 36% берді. Ал тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31топ студенттері 31% көрсетті. Яғни жоғары оқу орнына түсу мотивы физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттеріне қарағанда, Тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31 топ студенттерінде төменірек. Нақты өмірдегі мотивтері физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттерінің 33% көрсеткішін берсе, тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31студенттерінде 38 % байқалды. Кәсіби мотивке тоқталатын болсақ тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31студенттері 30% алса, физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттері 31% алды.

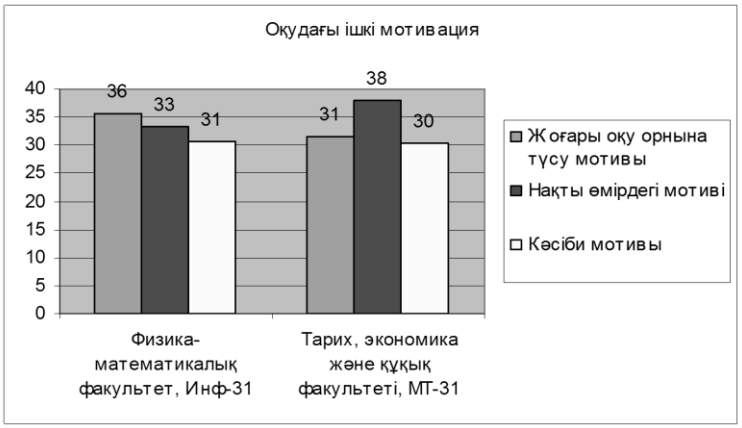

Анықтау экспериментінің нәтижесі 1-суреттегі диаграммада көрсетілген:

Кесте 2–Жоғары курс студенттерінің оқудағы сыртқы мотивациясын анықтайтын констатациялық экспериментінің салыстырмалы кесте көрсеткіші

Әр түрлі бағыттағы топтар	Мотивациялар		
	Жоғары оқу орнына түсу мотивы	Нақты өмірдегі мотиві	Кәсіби мотивы
Физика-математикалық факультет, Инф-31	22%	40%	38%
Тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31	31%	35%	34%

Кесте-2 көрсеткіші бойынша оқудағы сыртқы мотивациясын диагностикалау кезде тәжірибеге қатысқан физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттерінің жоғары оқу орнына түсу мотивы 22% берді. Ал тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31топ студенттері 31% көрсетті. Яғни физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттеріне қарағанда, Тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31 топ студенттерінде жоғары оқу орнына түсу мотивы жоғарырақ. Нақты өмірдегі мотивтері физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттерінің 40% көрсеткішін берсе, тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31студенттерінде 35% байқалды. Кәсіби мотивке тоқталатын болсақ тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31студенттері 34% алса, физика-математикалық факультет, Инф-31 топ студенттері 38% алды.

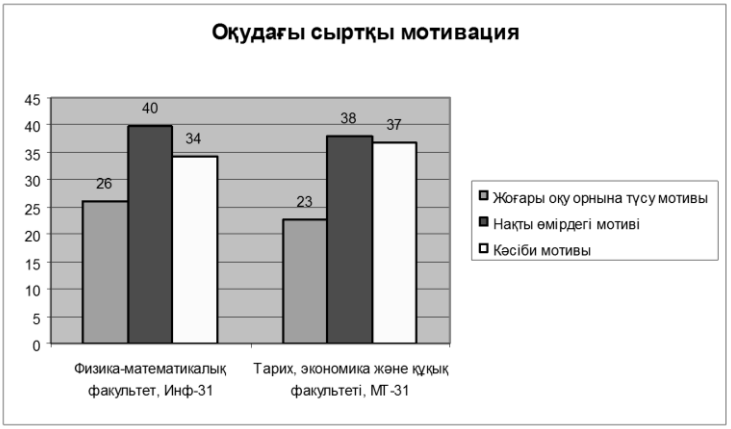

Анықтау экспериментінің нәтижесі 2-суреттегі диаграммада көрсетілген:

Алынған нәтижелердің көрінісі бойынша, оқыту үдерісінде жоғары курс студенттерінің оқудағы ішкі және сыртқы мотивациясын диагностикалау кезде, тарих, экономика және құқық факультеті, МТ-31 топ студенттерінің оқудағы сыртқы мотивациясы ішкі мотивацияға қарағанда жоғары пайызын көрсетті. Яғни МТ-31 топ студенттерінің оқу мотивациясы оқу үрдісімен байланысты емес, оқудан тыс іс-әрекетінде болуы (курстарстардан қалмау, оқытушылардың құрметіне жету, қоршаған ортаның мақылдауына қол жеткізу, жеке меншікте жұмыс істеу), жеңіл және аз уақытты алатын оқу сабақтарын таңдау (баға алу үшін жеңіл тапсырмаларды қалайды)

Сонымен әртүрлі бағытта оқитын екі факультет студенттерінің оқудағы релевантты және иррелевантты кәсіби мотивтерінің динамикасын салыстыра отырып, МТ-31 топ студенттерінің оқудағы сыртқы мотивациясы ішкі мотивацияға қарағанда басым болды. Ол:

- оқу үдерісімен байланысты емес мотивтер, оқудан тыс іс-әрекетінде болуы (курстарстардан қалмау, оқытушылардың құрметіне жету, қоршаған ұжымның мақылдауына қол жеткізу, жеке меншікте жұмыс істеу)
- жеңіл және аз уақытты алатын оқу сабақтарын таңдау (баға алу үшін жеңіл тапсырмаларды қалайды)

Алынған нәтижелер оқу жылының бас кезі. Зерттеу әлі жалғасын табуда. Студенттердің ішкі мотивацияның динамикасы ары қарай зерттелініп, студенттердің кәсіптілік мотивацияның көтеру жолы ашылады, яғни алда төртінші курс кәсіби практика, дипломдық жұмыс, студенттердің ішкі мотивация көтеру мүмкіні зор.

Қолданған әдебиеттер тізімі:

1. Намазбаева Ж.И. «Жалпы психология» Алматы, 2006. б.110-111
2. Маркова А.К. « Студенттердің оқу мотивациясы» Москва 200, б.211-219
3. Кетько С.М., Пакулина С.А. Методика диагностики мотивации учения студентов педагогического вуза [Электронный ресурс]// Психологическая наука и образование.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Елена Левина
(Москва, Россия)

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ

Переход к рыночной экономике в России требует нового эффективного подхода в управлении предприятиями. Таким подходом становится социально ориентированное управление, которое, прежде всего, обусловлено вниманием к социальной деятельности человека, к статусно-ролевым отношениям в трудовом коллективе, строительству системы социального партнерства, а также более тесного взаимодействия между организацией и государством. Центральное место в системе социально ориентированного управления занимает человеческий фактор, социальная сторона управления. Также первостепенное значение уделяется стратегии управления персоналом организации, которая затрагивает следующие аспекты:

1. Использование современных теоретических и практических основ управления организациями: нововведения, система качества и т.д.
2. Этика бизнеса.
3. Честность и доверие по отношению к работникам.
4. Методы управления персоналом, в основе которых лежит удовлетворение потребностей работников, а именно оценка уровня удовлетворенности работой в коллективе, в частности, и в организации, в целом.
5. Благоприятный социально-психологический климат в компании.
6. Участие работников в общих результатах.
7. Качество личной работы и постоянное совершенствование деятельности.
8. Создание возможностей всестороннего профессионального роста и накопления человеческого капитала, а также индивидуальная ответственность работников за собственное развитие.
9. Обратная связь между управленцами и подчиненными.
10. Открытое обсуждение дальнейшего карьерного роста сотрудников, возможных горизонтальных и вертикальных ротаций.

Социально ориентированное управление решает *две основные задачи*:

1. Всестороннее изучение факторов, воздействующих на поведение индивидов;
2. Разработка программы действий, ориентированных на наилучшее удовлетворение потребностей каждого работника.

Исходя из поставленных задач, следует отметить первостепенную значимость групповой работы над принятием управленческого решения, а, соответственно, социально-психологического климата в организации в целом и в малой группе в частности.

Организация и фасилитация групповой работы требует определенных навыков в проведении совещаний, которые ложатся в основу работы команды. В своей работе «Коммуникации в малых группах» Дж. Крейган и Д. Райт приводят результаты социологического исследования, посвященного выявлению отношения работников к деловым встречам. Как показало их исследование, большинство респондентов проявили негативное отношение к деловым встречам – совещаниям. Социологи представили проранжированную шкалу десяти причин, по которым менеджеры выспказали свое неодобрительное отношение:

1. неосведомленность части членов группы обсуждаемых вопросов;
2. отсутствие повестки дня;
3. затянутость совещания по времени;
4. неподготоволенность формального лидера к встрече;
5. отсутствие выводов и заключений в завершающей стадии встречи;
6. неорганизованное (беспорядочное) проведение совещания;
7. отсутствие контроля за проведение совещания;
8. представление несоответствующей действительности информации;
9. совещание – пустая трата времени;
10. позднее начало встречи (совещания).

Прежде чем принять решение об организации встречи или совещания руководителю необходимо учесть следующие параметры [1, с. 237-243]:

1. Выбор подходящего для совещания времени

Перед тем как выбрать время и назначить совещание, руководителю следует учесть ряд условий:

- *Предварительное ознакомление членов команды с повесткой дня и вопросами для обсуждения.* Повестка дня должна быть максимально краткой и емкой, поэтому руководителю следует уделить больше времени на ее составление. Предварительная рассылка позволяет членам группы заранее ознакомиться с вопросами и подготовиться к совещанию, что существенно снижает временные затраты на само совещание.
- *Создание реалистичной повестки дня.* Для того, чтобы повестка дня была реалистичной, исполнимой и понятной для всех участников обсуждения, необходимо классифицировать ее по трем

параметрам: сказать – продать – решить или представить ее по принципу увеличения самосознания членной группы и группы в целом (см. Таблица 1).

	Сказать	Продать	Решить	Повысить самосознание
Цель	Лидер хочет проинформировать группу	Лидер хочет получить поддержку группы	Лидер хочет решить проблему, заручившись поддержкой остальных членов группы	Лидер хочет повысить групповую самооценку
Описание группы	Выступление лидера занимает большую часть времени	Выступление лидера занимает половину времени	Выступление лидера занимает 10-20% времени после представления проблемы	Лидер выступает самостоятельно или приглашает выступающего со стороны
Роль группы	Группа большую часть времени слушает лидера	Группа слушает лидера половину отведенного на совещание времени	Группа большую часть времени обсуждает проблему	Группа делает все, что от нее требует лидер либо не делает ничего
Распределение времени	Обсуждение требуется для разъяснения спорных или затруднительных моментов	Обсуждение необходимо, поскольку члены группы должны поверить суждениям лидера (оценить) в открытом обсуждении	Обсуждение необходимо для разработки вариантов решения, обмена мнениями и знаниями	Обсуждение необходимо, чтобы члены группы смогли ближе ознакомиться друг с другом, понять, кто какими навыками и знаниями обладает, что в свою очередь влияет на дальнейшую работу группы
Результат	Группа получает необходимую информацию	Группа принимает предложения лидера	Группа помогает лидеру решить проблему	Группа испытывает гордость за каждого участника, за те умения, способности и навыки, которыми они обладают

- *Время проведения совещания должно быть удобно всем участникам.* Рутинные деловые совещания происходят в определенное устоявшееся время, поэтому сотрудники могут строить свои планы, учитывая время, отведенное на совещание.
- *Совещание должно начинаться и заканчиваться во время.* Лидер может делегировать различные обязанности и полномочия, но контролировать время должен самостоятельно. Если лидер будет опаздывать на совещание, то остальные члены группы последуют его примеру, поэтому время начала встречи будет постоянно сдвигаться, а само совещание будет затягиваться.
- *Регулирование участия.* Часто во время обсуждения выдвигаются доминирующие позиции и точки зрения, остальные члены группы не имеют возможности выступить. Лидеру следует контролировать процесс обсуждения и обеспечивать всех членов группы возможностью высказывать свою позицию.
- *Достижение результатов («Работа сделана!»).* Повестка дня должна быть составлена таким образом, чтобы все вопросы были обсуждены и принято решение в рамках строго отведенного на совещание времени.
- *Составление меморандума совещания.* Существует множество причин для составления меморандума, можно выделить следующее: меморандум служит подтверждением того, что группа работала не зря, группа может ознакомиться с результатами своей работы.

2. Понимание традиций и корпоративной культуры

Устраиваясь на работу, необходимо учитывать те традиции и особенности организации совещаний и деловых встреч, которые уже существуют в организации. Следует принимать во внимание такие факторы, как:

- кто созывает совещания;
- как часто проводятся регулярные совещания;
- какие проблемы решаются в группе;
- какие повестки дня составляются;
- кто ведет протокол заседания;
- кого приглашают принять участие в совещании.

3. Высокая продуктивность (производительность) работы

Как известно, решение, разработанное и принятое группой, эффективнее и конструктивнее индивидуального решения. Данный вывод обусловлен следующими параметрами: групповая работа по разработке новых идей и сбору информации продуктивнее индивидуальной, групповая работа позволяет распределять нагрузку между членами группы, во время внутригруппового взаимодействия

члены команды имеют возможность идентифицировать и исправлять ошибки друг друга. Важным условием существования рабочих групп является одинаковый уровень знаний и компетенций.

4. Высокий уровень удовлетворенности групповой работой

Формальные лидеры особое значение придают удовлетворенности членов команды групповой работой, поэтому часто проводят совещания или деловые встречи, на которых произносятся речи, ориентированные повысить самосознание группы и придать важность вклада каждого члена команды в групповую работу.

5. Консенсус

Групповое консенсусное решение является наиболее конструктивным и приемлемым для всех членов команды, поскольку каждый принимает активное участие в разработке решения и считает его «своим», что оказывает непосредственное воздействие на реализацию принятого решения.

Предложенные рекомендации позволяют руководителям и персоналу организации построить групповую работу конструктивно, что позволит принять наиболее приемлемое для всех членов команды консенсусное решение.

Литература:

1. *Буко С.* Корпоративная социальная ответственность как принцип ценностно- ориентированного менеджмента// Социология: теория, методы, маркетинг. – Киев., 2006. - №2. –С. 149-158.
2. *Иванов С.*Ю. Социально-ориентированный подход в зональном управлении организациями// Труд и социальные отношения. – М., 2009. №11. С. 45-50.
3. *Beebe, S.A., & Masterson, J.T.*. Communicating in small groups: Principles and practices (7th ed.). Boston: Allyn & Bacon, 2002
4. *Cragan, J.F.; Wright, D.W. & Kasch, C.R*. Communication in small groups: Theory, process, skills. – Belmont (Cal.) etc.: Intern. Thomson publ., 2006, p. 300.

Светлана Михнова
(Астана, Казахстан)

НАЕМНЫЕ РАБОТНИКИ: СУБЪЕКТИВНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ГРУППЫ

В настоящее время одной из важнейших как теоретических, так и практических проблем развития современного казахстанского общества является процесс социально-стратификационных преобразований. Это обусловлено наличием целого комплекса объективных причин, связанных, в первую очередь, с реализацией структурных социально-экономических преобразований в обществе. Формируется новая система отношений неравенства как на уровне общества в целом, так и отдельных социально-экономических групп. Эти процессы влияют на формирование и функционирование новой социальной структуры на постсоветском пространстве, в том числе, и в Казахстане. Экономическая база данного социального процесса происходит, прежде всего, на базе объективных показателей – отношение к форме собственности, место в организации труда, форма и размер доходов. На этой основе формируются различные социально-экономические группы. Одним из направлений качественной характеристики положения группы в социально-экономическом пространстве является использование также и субъективных критериев, в частности самоидентификации группы.

Самоидентификация респондентов проходит по трем направлениям:

1 самооценка положения личности в социальном пространстве

2 связь социального самочувствия с активностью

3 связь каждого из социальных показателей с общественным благополучием личности

Самоидентификация проводилась по четырем основным показателям:

1 количественный показатель - размер текущего дохода;

2 качественный показатель - возможность самореализации в социальном пространстве (прежде всего, в трудовом коллективе);

3 качественный показатель – хорошая работа (формальные и неформальные отношения в трудовом коллективе, социально-психологический климат, условия и характер труда);

4 качественный показатель – правила игры (понимание сложившейся социально-экономической ситуации и условий как в трудовом коллективе, так и в обществе в целом)

Эти показатели проводятся в сравнении - в настоящее время, 1-3 года назад и желаемое положение в соответствии сложившегося жизненного стандарта.

Среди привлеченной выборочной совокупности респондентов были выделена группа - **наемные работники**, занятые на предприятиях полугосударственного и частного сектора экономики, не являясь его собственниками или акционерами, по договорам найма и трудовым соглашениям. В данной статье будет проанализирована самоидентификация этой группы. Было опрошено 500 респондентов, занятых в различных организациях.

Самооценка положения личности

Позиция	1 – 3 года назад	Настоящее время	Желаемое положение
1. Доход	58	45	100
2. Возможность самореализации	62	40	74
3.Хорошая работа	60	47	100
4. Правила игры	52	65	93

Ухудшение всех позиций в определении своего социально-экономического уровня показывает группа наемных работников. Прежде всего, значительно сократился уровень доходов – с достаточно невысоких 58% до низких 45% (при 100% желаемого уровня). Поскольку некоторые респонденты либо полностью лишились работы, либо заняты частично , снизилась и возможность их самореализации от 62% до 40%, при этом следует отметить, что респонденты данной группы не высказали желания полностью себя реализовать даже при полной трудовой занятости (74% желаемого уровня). В то же время, все респонденты (желаемый уровень 100%) хотят иметь хорошую работу, при этом 47% оценивают ее сейчас как хорошую (при предыдущих 60%). Правила игры важны для наемных работников на рынке труда – в настоящее время это показало 65% респондентов данной группы (при предшествующих 52%), правильно и вовремя ориентироваться в сложившейся социально-экономической ситуации в обществе для решения проблемы трудовой занятости посчитало важным 93% наемных работников.

Следующий субъективный показатель определяет, насколько респонденты связывают свое социальное самочувствие ,то есть положение в обществе, со своей активностью по всем социально-экономическим параметрам и возможность влиять на изменение своего социально-экономического положения (индекс активности от «0»до « 100»%).

Связь социального самочувствия с активностью

Группа	Доход	Возможность самореализации	Хорошая работа	Правила игры
Наемные работники	**75%**	**90%**	**70%**	**75%**

Группа наемных работников связывает свое социальное самочувствие с активностью в трудовой деятельности – фактором возможности самореализации (90%), поскольку их доход напрямую связан с количеством и качеством выполненной работы. В то же время респонденты отметили, что их доход связан не только с их трудовой активностью, но и отношением к оплате труда со стороны работодателя (75%). Следовательно, активность наемных работников по позиции «хорошая работа », проявляется в том, чтобы найти работу, обеспечивающую им благоприятное социальное положение (70%). Активность в « правилах игры» - это способ и форма участия в конкуренции на рынке труда и активная позиция в поиске работодателя (75%).

Следующий субъективный качественный показатель связан с обобщающим понятием «общественное благополучие». Данное понятие связано не только с экономическими показателями - уровнем, формой и стабильностью получения дохода, и рядом социальных характеристик – возможностями и степенью реализации своих потенциальных возможностей (возможность самореализации), условия и характер трудовых взаимоотношений (хорошая работа), включенность в систему изменяющихся социально-экономических факторов развития общества (правила игры). Для правильной самооценки респонденты должны выделить место и значение каждого из предложенных параметров в формировании их общественного благополучия, какая из социальных позиций в наибольшей степени способствует поддержанию их социально-экономического статуса в нашем обществе (показатель влияния от « 0% » до « 100 %»).

Связь каждой из социальных позиций с общим благополучием личности

Группа	Доход	Возможность самореализации	Хорошая работа	Правила игры
Наемные работники	**100%**	**70%**	**100%**	**85%**

Наемные работники, так же как и бюджетники, свое общественное благополучие, связали с доходом и хорошей работой (по 100%). Однако факторы , определяющие данный выбор, другие – в условиях кризиса именно данная группа , занятая наемным трудом в сфере среднего и малого бизнеса, на первый план выдвигает хорошую работу с позиций ее наличия. Потеря работы – это не только потеря дохода, это потеря социального положения, своей сопричастности к общему делу, ослабления самодисциплины и самоконтроля, деквалификация и депрофессионализация. Для данной группы именно хорошая работа является основной социальной позицией, определяющей их доход и общественное благополучие. В поиске хорошей работы наемные работники должны достаточно

адекватно ориентироваться сложившейся трудовой ситуации и использовать ее. Возможность самореализации в системе общественного благополучие для наемных работников напрямую связан не только с их трудовыми усилиями, но и со складывающей системой организации и управления труда (70%) . В поиске хорошей работы наемные работники должны достаточно адекватно ориентироваться в сложившейся трудовой ситуации (85%) и использовать ее для улучшения своего общественного благополучия.

Обобщая полученные результаты по данной позиции, следует сделать следующие выводы:

- для наемных работников основной социальной позицией в определении общего благополучия выступает доход (по 100%), уровень материального благосостояния в условиях кризисного финансово-экономического развития нашего общества является наиболее важным для закрепления своего социально-экономического положения;
- такое же значение для общего благополучия респондентов имеет наличие хорошей работы: для наемных работников – это трудовая занятость в условиях растущей безработицы;
- самореализация как социальная позиция общего благополучия для группы определяется сопутствующими факторами - созданными условиями труда и ее оплатой со стороны работодателей для наемных работников;
- понимание сложившейся социально-экономической ситуации в условиях рыночной экономики, имеет немаловажное значение в общем благополучии для наемных работников.

Светлана Михнова
(Астана, Казахстан)

БЮДЖЕТНИКИ: СУБЪЕКТИВНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ГРУППЫ

Высокий уровень экономического неравенства и его последствия относятся к ряду основных социальных проблем современного казахстанского общества. Одним из условий их успешного решения с точки зрения социально-экономических позиций является получение достоверной информации о процессах социально-экономической стратификации. Выявление определенной динамики данного процесса позволяет выявить некоторые узловые моменты в формировании социально-экономической структуры. В исследованиях социальной структуры общества сейчас преобладают многомерные стратификационные системы с использованием таких объективных и субъективных критериев, как имущественнное положение и доход, образование, позиция во властной структуре, социальный статус и престиж, самоидентификация и т.п. Комбинация таких показателей определяется целями и задачами конкретного социологического исследования.

В данном социологическом исследовании в качестве критериев изучения были использованы субъективные факторы.

Субъективное определение социально-экономического положения групп предполагает выделение позиций по ряду критериев. Прежде всего, следует отметить, что субъективное представление о собственном экономическом положении формируется в процессе социального сравнения. С этой точки зрения, проводится самоидентификация, количественная и качественная характеристика и определяется свое место в социально-экономической системе общества. Для проведения подобного исследования, были использованы критерии, отличные от объективного определения социально-экономического положения. Прежде всего, были выделены группы не по уровню душевого дохода, а по характеру трудовой деятельности в определенной форме собственности. Среди привлеченной выборочной совокупности респондентов были выделена группа бюджетных работников – наемных работников государственного сектора экономики. Эта группа работает полный рабочий день на госпредприятии, данная работа для них – единственный или основной источник дохода. Субъективное определение социально-экономического положения групп предполагает выделение позиций по ряду критериев. Прежде всего, следует отметить, что субъективное представление о собственном экономическом положении формируется в процессе социального сравнения. С этой точки зрения, проводится самоидентификация, количественная и качественная характеристика и определяется свое место в социально-экономической системе общества. Для проведения подобного исследования, были использованы критерии, отличные от объективного определения

Самоидентификация респондентов проходила по трем направлениям:

1 самооценка положения личности в социальном пространстве

2 связь социального самочувствия с активностью

3 связь каждого из социальных показателей с общественным благополучием личности

Самоидентификация проводилась по четырем основным показателям:

1 количественный показатель - размер текущего дохода;

2 качественный показатель - возможность самореализации в социальном пространстве (прежде всего, в трудовом коллективе);

3 качественный показатель – хорошая работа (формальные и неформальные отношения в трудовом коллективе, социально-психологический климат, условия и характер труда);

4 качественный показатель – правила игры (понимание сложившейся социально-экономической ситуации и условий как в трудовом коллективе, так и в обществе в целом)

Эти показатели проводятся в сравнении - в настоящее время, 1-3 года назад и желаемое положение в соответствии сложившегося жизненного стандарта. Полученные результаты будут способствовать выявлению тенденций формирования социально-экономических позиций личности в определенной группе.

В данной статье будет проанализирована самоидентификация такой социально-экономической группы как бюджетники. Было опрошено 500 респондентов, занятых в различных бюджетных организациях.

Самооценка положения личности в социальном пространстве (в процентах от «0» до «100»)

Позиция	**1 – 3 года назад**	**Настоящее время**	**Желаемое положение**
1. Доход (на сколько оценивается)	60	54	100
2.Возможность самореализации (полностью или нет)	74	77	82
3.Хорошая работа	68	85	80
4.Правила игры (т.е. в какой степени понимается и используется экономическая ситуация	56	65	98

Полученные результаты показывают, что в настоящее время средний доход у бюджетников (при желаемом уровне 100%) был определен в 54%, что на 6% ниже, чем это было 1-3 года назад. Показатель снижения доходов в данной группе выше, чем было выдвинуто в гипотезе, что связано, по-видимому, с повышением заработной платы и определенным снижением расходов. Возможность самореализации практически сохранилась на прежнем уровне (75% в настоящее время против 74% предшествующих), так как условия и характер работы практически и изменились, при этом респонденты данной группы не высказали желания полностью реализовать себя в процессе трудовой деятельности. Показатель хорошей работы значительно вырос – с 68% до 85%, очевидно, в условиях кризиса бюджетники оценили наличие работы и стабильного заработка, при этом ряд из них хотели бы поменять сферу занятости (20% против 80% желаемого положения). На правила игры в сложившейся социально-экономической ситуации обращают внимание уже 65% респондентов, тогда как 1-3 года назад лишь для 56% они были важны, поэтому и желаемый уровень их понимания достаточно высок (98%).

Следующий субъективный показатель определяет, насколько респонденты связывают свое социальное самочувствие ,то есть положение в обществе, со своей активностью по всем социально-экономическим параметрам и возможность влиять на изменение своего социально-экономического положения (индекс активности от «0»до « 100»%).

Связь социального самочувствия с активностью

Группа	Доход	Возможность самореализации	Хорошая работа	Правила игры
Бюджетники	50%	85%	80%	55%

При выявлении способности данной группы влиять на свое социально-экономическое положение, результаты опроса показывают, что бюджетники отмечают незначительную связь своей активности и социального самочувствия (50%). Особенно это проявляется в уровне получаемого дохода – оплата бюджетников полностью определяется государственным бюджетом, а также теми возможными доплатами, которыми располагает определенная организация, следовательно, доход бюджетников ни в коей мере не зависит от их активности, а определяется ведомством, к которому относится их организация или предприятие. С этим связано и взаимосвязь социального самочувствия и хорошей работы – респонденты определили хорошую работу как возможность получения стабильной зарплаты и возможных доплат и высокий престижный статус, что значительным образом определяет их социально-экономическое положение в обществе (80%). При подобном подходе, респонденты отметили необходимость сохранить свою работу и проявить себя (85%), но полная реализация своих возможностей на работе не будет значительно влиять на их социальное самочувствие. «Правила игры» для бюджетников также не выступают определяющим фактором (55%) – они проявляются лишь как условие формирования государственного бюджета, который и определяет их социальное самочувствие.

Следующий субъективный качественный показатель связан с обобщающим понятием «общественное благополучие». Данное понятие связано не только с экономическими показателями - уровнем, формой и стабильностью получения дохода, и рядом социальных характеристик – возможностями и степенью реализации своих потенциальных возможностей (возможность

самореализации), условия и характер трудовых взаимоотношений (хорошая работа), включенность в систему изменяющихся социально-экономических факторов развития общества (правила игры). Для правильной самооценки респонденты должны выделить место и значение каждого из предложенных параметров в формировании их общественного благополучия, какая из социальных позиций в наибольшей степени способствует поддержанию их социально-экономического статуса в нашем обществе (показатель влияния от « 0% » до « 100 %»).

Связь каждой из социальных позиций с общим благополучием личности

Группа	**Доход**	**Возможность самореализации**	**Хорошая работа**	**Правила игры**
Бюджетники	**100%**	**85%**	**100%**	**70%**

Основными факторами, влияющими на общее благополучие, бюджетники посчитали получаемый доход и хорошую работу (по 100%). Именно эти социальные позиции являются для данной группы базовыми , определяющими их общественное благополучие – возможности удовлетворения своих основных материальных и социальных потребностей. Причем, получаемый доход напрямую связан с хорошей работой – данная позиция определяется респондентами с точки зрения ее положения в иерархической системе социально-экономической занятости. Хорошая работа, в понимании бюджетников, характеризуется не только с позиций заработной платы, но и сопутствующих льгот, возможности установления социальных связей и карьерного роста, стабильности социального положения. При этом, возможность самореализации рассматривается не только как степень использования профессионального и трудового потенциала, но и реализация престижных потребностей – их оценка со стороны руководства для дальнейшего служебного продвижения – поэтому респонденты связали возможность самореализации не только со своими усилиями, но и возможной ответной реакцией руководителей (85%), что оказывает значительное влияние на общее благополучие данной социальной группы. Правила игры при этом выполняют важное (70%), но не определяющее значение.

Обобщая полученные результаты по данной позиции, следует сделать следующие выводы:

- основной социальной позицией в определении общего благополучия бюджетников выступает доход;
- наличие хорошей работы имеет такое же значение для общего благополучия, для бюджетников - это стабильная, хорошо оплачиваемая и престижная работа;
- самореализация как социальная позиция общего благополучия для бюджетников определяется оценкой со стороны руководства;
- показатель значимости понимания сложившейся социально-экономической ситуации в условиях рыночной экономики, для бюджетников не имеет определяющего значения.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Лаззат Дюсембаева
(Астана, Казахстан)

РЕЛЯЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ДАННЫХ

Современная жизнь немыслима без эффективного управления. Важной категорией являются системы обработки информации, от которых во многом зависит эффективность работы любого предприятия или учреждения. Такая система должна:

Обеспечить получение общих и/или детализированных отчетов по итогам работы;

Позволять легко определять тенденции изменения важнейших показателей;

Обеспечивать получение информации, критической по времени, без существенных задержек;

Выполнять точный и полный анализ.

Современные СУБД в основном являются приложениями Windows , так как данная среда позволяет более полно использовать возможности персональной ЭВМ, нежели среда DOS.

На сегодняшний день разработчик не связан рамками какого-либо конкретного пакета, а в зависимости от поставленной задачи может использовать самые разные приложения.

СУБД - это программные средства, предназначенные для создания, наполнения, обновления и удаление баз данных.

Различают три вида СУБД:

1. промышленные универсального назначения,
2. промышленные специального назначения
3. разрабатываемые для конкретного заказчика.

Как специализированные, так и универсальные промышленные СУБД относительно дешевы, достаточно надежны (отлажены) и готовы к немедленной работе, в то время как заказные СУБД требуют существенных затрат, а их подготовка к работе и отладка занимают значительный период времени.

Однако в отличие от промышленных заказные СУБД в максимальной степени учитывают специфику работы заказчика, их интерфейс обычно интуитивно понятен пользователям и не требует от них специальных знаний.

Как известно, первоначально компьютер создавался как средство для проведения вычислений, причем, в основном, для научно-технических расчетов (computer – вычислитель по-английски). Однако, в настоящее время, 90% ресурсов компьютеров в мире используется в целях хранения и переработки информации, Именно для этого были созданы специально ориентированные комплексы программ, получившие название Систем Управления Базами Данных (СУБД).

Отличительной особенностью СУБД по сравнению с обычными языками программирования является то, что с ними может иметь дело любой человек, даже не прошедший подготовки по программированию.

Самое существенное в использовании компьютера как средства для хранения и обработки информации состоит в том, что, во-первых, допускается очень емкое хранение, а во-вторых, поиск требуемых записей происходит в считанные секунды и их можно сразу вывести на печать, чтобы получить стандартную справку или ответ.

История СУБД, пожалуй, начинается с 1982 г., когда фирма Ashton Tale создала СУБД dBase, а затем dBase II, получившее наибольшее распространение в мире, т.к. сочетали относительную простоту использования и многообразие возможностей. Эти СУБД, к тому же, реализованы на компьютерах IBM PC-наиболее популярных в мире.

Дальнейшее совершенствование этих СУБД привело к появлению dBase III, dBase III Plus.FoxBASE+…. В настоящее время список СУБД можно продолжать и продолжать.

Недостатки иерархической и сетевой моделей привели к появлению новой, реляционной модели данных, созданной Коддом в 1970 году и вызвавшей всеобщий интерес. Реляционная модель была попыткой упростить структуру базы данных. В ней отсутствовали явные указатели на предков и потомков, а все данные были представлены в виде простых таблиц, разбитых на строки и столбцы.

К сожалению, практическое определение понятия "реляционная база данных" оказалось гораздо более расплывчатым, чем точное математическое определение, данное этому термину Коддом в 1970 году. В первых реляционных СУБД не были реализованы некоторые из ключевых частей модели Кодда, и этот пробел был восполнен только впоследствии. По мере роста популярности реляционной концепции реляционными стали называться многие базы данных, которые на деле таковыми не являлись.

В ответ на неправильное использование термина "реляционный" Кодд в 1985 году написал статью, где сформулировал 12 правил, которым должна удовлетворять любая база данных, претендующая на звание реляционной. С тех пор двенадцать правил Кодда считаются определением реляционной СУБД. Однако можно сформулировать и более простое определение:

Реляционной называется база данных, в которой все данные, доступные пользователю, организованны в виде таблиц, а все операции над данными сводятся к операциям над этими таблицами.

Приведенное определение не оставляет места встроенным указателям, имеющимся в иерархических и сетевых СУБД. Несмотря на это, реляционная СУБД также способна реализовать отношения предок/потомок, однако эти отношения представлены исключительно значениями данных,

содержащихся в таблицах.

Первоначальные подходы к созданию баз данных АИС заключались в сосредоточении данных логически и физически в одном месте — на одной вычислительной установке. Однако такая организация информационных ресурсов чаще всего является не совсем естественной с точки зрения традиционных («бумажных») информационных технологий конкретного предприятия (организационной структуры) и при внедрении АИС происходит «ломка» привычных информационных потоков и структур. Все информационные ресурсы предприятия, организации сосредотачиваются централизованно в одном месте, что требует определенных технологических, кадровых и материальных затрат и может порождать ряд новых проблем и задач. Следует отметить, что такому подходу также способствовала и господствующая на начальном этапе автоматизации предприятий и организаций в 70-х годах тогдашняя парадигма вычислительных систем — общая мощная вычислительная установка (main frame) и групповая работа пользователей с удаленных терминалов через системы разделения времени.

Использование вычислительной техники для автоматизации управления и проектирования невозможно без рациональной организации данных и обеспечения эффективного доступа к ним пользователей. Широкое распространение персональных компьютеров приводит к непрерывному возрастанию важности организации информации в виде баз данных (БД). База данных – совокупность данных, организованных по определенным правилам, предусматривающим общие принципы описания, хранения и манипулирования данными, независимая от прикладных программ [1]. Для создания, наполнения, обновления и удаления баз данных появилось множество различных систем управления базами данных (СУБД). Большинство современных СУБД, используемых на персональных компьютерах, ориентированы на реляционные модели данных, представляющие собой совокупность двумерных таблиц [2 - 12]. Любая таблица с данными состоит из набора однотипных записей, расположенных друг за другом. Записи представляют собой строки таблицы, которые можно добавлять, удалять или изменять. Каждая запись является набором именованных полей, или ячеек, которые могут хранить самую разнообразную информацию. Однотипные поля разных записей образуют столбец таблицы. Записи одной таблицы могут содержать ссылки на данные другой таблицы, такая взаимозависимость таблиц называется связью. Другие модули базы данных предназначены для обработки информации, хранящейся в таблицах.

Главным ее преимуществом является то, что она удобна в использовании. Благодаря удобному интерфейсу и удобной навигации ее может использовать даже не самый опытный пользователь, так как в его задаче будет только внесение данных, а все операции она выполняет сама. Так же вся база хранится в БД MO Access, что удобно при просмотре базы данных не запуская приложения.

В основе решения многих задач лежит обработка информации. Для облегчения обработки информации создаются информационные системы (ИС). Автоматизированными называют ИС, в которых применяют технические средства, в частности ЭВМ. Большинство существующих ИС являются автоматизированными, поэтому для краткости просто будем называть их ИС.

В широком понимании под определение ИС подпадает любая система обработки информации. По области применения ИС можно разделить на системы, используемые в производстве, образовании, здравоохранении, науке, военном деле, социальной сфере, торговле и других отраслях. По целевой функции ИС можно условно разделить на следующие основные категории: управляющие, информационно-справочные, поддержки принятия решений.

Заметим, что иногда используется более узкая трактовка понятия ИС как совокупности аппаратно-программных средств, задействованных для решения некоторой, прикладной задачи. В организации, например, могут существовать информационные системы, на которых соответственно возложены следующие задачи: учет кадров и материально-технических средств, расчет с поставщиками и заказчиками, бухгалтерский учет и т. п.

Литература:

1. Культин Н. Delphi в задачах и примерах. – СПб.: БХВ-Петербург, 2004.
2. Фаронов В. Delphi 6. Учебный курс. – СПб.: Питер, 2002.
3. Фленов М. Библия Delphi. Самоучитель – СПб.: БХВ-Петербург, 2004. (стр 517-527)
4. Пестриков В. Delphi на примерах. СПб.: БХВ-Петербург, 2005.
5. Архангельский А. Delphi 2006- Москва. Бином 2006
6. Шупрута В. Delphi 2005(учимся программировать) - ПИТЕР 2006
7. Дарахвелидзе П., Марков Е. Программирование в Delphi7. – СПб.: БХВ-Петербург, 2005.
8. Дарахвелидзе П.Г., Макаров Е.П., Delphi – среда визуального программирования. - СПб.: «Питер». 1996.
9. Назаров С., Першиков В.И., Компьютерные технологии обработки информации, - М,: Финансы и статистика, 2005 г.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Виталий Бесхлебнов
(ст. Вешенская, Россия)

РАЗВИТИЕ ФИЗКУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ В ГБОУ СПО РО «ВЕШЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОЛЛЕДЖ ИМ.М.А.ШОЛОХОВА»

Цель физической культуры и спорта всемерное и всестороннее развитие физических и духовных способностей человека в аспекте формирования физической культуры личности - самореализации человека в развитии своих духовных и физических способностей посредством физкультурно-спортивной деятельности, в которой физические упражнения составляют ее главный элемент.

В настоящее время государство уделяет большое внимание развитию спорта в нашей стране (ФЕДЕРАЛЬНАЯ ЦЕЛЕВАЯ ПРОГРАММА "Развитие физической культуры и спорта в Российской Федерации на 2006 - 2015 годы.) В нашем образовательном учреждении в полной мере реализовать физкультурно-спортивную работу не просто, так как для реализации этой программы в полной мере требуется больше времени, чем позволяют ФГОСы.

Традиционный урок физической культуры в рамках учебного расписания не дает тот тренировочный эффект, который позволяет оптимально развивать физические качества учащихся. Основная проблема заключается в противоречии между необходимостью повышения процесса физического воспитания и недостаточным обеспечением форм, средств и методов физического воспитания. Специфика любого вида воспитания заключается в том, какими средствами и методами воспитывается человек.

Сегодня речь идет о развитии нового вида воспитания средствами спорта. Под методами спортивного воспитания понимаются способы работы, при помощи которых происходит овладение знаниями, умениями и навыками, развиваются необходимые качества и способности. Цель спортивной деятельности в большей степени связывают с достижением спортивного мастерства и высокого спортивного результата на основе организации тренировочного процесса. Сам тренировочный процесс организуется в соответствии с целевыми предпосылками, которые конкретно выражаются в задаваемой величине роста спортивного результата. Этот показатель определяет содержание, формы, организацию спортивной деятельности.

Сама природа спорта обладает мощным воздействием на личность. Воспитательное значение спорта очень велико. Спорт для молодежи - это "школа характера, мужества, воли". Спорт закаляет характер, учит преодолевать трудности, держать "удары судьбы". Спорт формирует личность, заставляет бороться со своими слабостями, преодолевая себя. Благодаря спорту человек учится владеть своими эмоциями, понимать красоту. В спорте человек впервые начинает постигать азы правовой культуры, усваивает правила "честной игры". Спорт выступает мощным фактором социализации, проявления социальной активности. Через спорт человек нарабатывает опыт межличностных отношений, выстраивая взаимосвязи и взаимодействия.

Спортивное воспитание обеспечивает и процесс познания, решает образовательные задачи. Спорт представляет собой особый тип творческой поисковой деятельности. Давно ушло в прошлое представление о спортсмене как о человеке, которому нужны только сила, ловкость, выносливость. Лишь высокообразованная личность, обладающая спортивной культурой, способна сегодня завоевывать медали и одерживать настоящие победы. Как известно, физическое и умственное воспитание имеют огромную связь между собой.

Необходимость развития физической культуры и спорта студентов нашего образовательного учреждения, в том числе, обусловлена и малоподвижным образом жизни студенчества. На основании вышеизложенного, на базе ГБОУ СПО РО «Вешенский педагогический колледж им. М.А. Шолохова» спортивно-массовая и физкультурно оздоровительная работа со студентами организована с учетом принципа спортивной ориентированности через повышение статусности студентов, занимающихся спортом, приносящих победы колледжу.

По наиболее популярным среди студентов игровым видам спорта (футбол, волейбол, баскетбол) занятия проводятся вне учебного расписания 3 раза в неделю. Занятия проводит тренер-преподаватель. Однако, недостаток данной формы организации очевиден – не все студенты активно участвуют в подобно организованной спортивной жизни.

В целях достижения массовости в занятиях спортом и физической культурой, в течение учебного года между группами колледжа проводятся соревнования, осенью, весной - футбол, зимой - волейбол, баскетбол. Каждая команда отстаивает честь своей группы. Турнир проводится по круговой системе, согласно правилам соревнований, отдельно играют юноши и девушки (кроме футбола). Судейство осуществляется студентами старших курсов отделения Физическая культура. В результате до 70% студентов являются участниками различных соревнований проводимых в течение учебного года. Однако те студенты, которые не обладают достаточным спортивно-техническим мастерством,

организовывают группы поддержки за свои команды. Красочные плакаты, речевки, кричалки поднимающие спортивный дух, мотивацию занятий спортом, статус спортсменов в глазах других и т.п.

Статус спортивного образа жизни повышается на новую ступень в связи с участием колледжа в чемпионате района и кубковых турнирах. Для этого по видам спорта (футбол, волейбол, баскетбол) организовываются сборные команды педагогического колледжа, состоящие из игроков показывающих высокий уровень спортивного мастерства.

Так, в 2010, 2011, 2012 году команда по волейболу занимала первые места в чемпионате района: 2010 год «Кубок открытия» по волейболу 2-е место, 2011 год «Кубок открытия» по волейболу 3-е место, 2012 год «Кубок открытия» по волейболу 2-е место, «Кубок победы» 2011 год 2-е место, 2012 год 1-е место, «Кубок по волейболу в честь погибших в Чеченской войне солдат» 2010 год 2-е место, 2011 год 3-е место, 2012 год 1-е место, в 2009, 2010, 2011 году команда по футболу занимала первые места в чемпионате района. 2012 год Чемпионат района по мини-футболу 2-е место, «Кубок памяти М.А. Шолохова по баскетболу» юноши 2012 год 1-е место, девушки 2-е место. 2012 год участие в районных соревнованиях по баскетболу 2-е место.

Все это является основанием отбора лучших спортсменов колледжа для участия в ежегодной спартакиаде ССУЗов зоны севера Ростовской области. Результатами участия является: 2010 год общекомандное 2-е место, 2011 год общекомандное 2-е место, 2012 год общекомандное 3-е место.

Таким образом, мы пытаемся организовать реальный педагогический процесс интенсивного освоения ценностей физической и спортивной культуры, преемственности в условиях массового физического воспитания и спортивной подготовки.

Итак, мы считаем, что необходимым условием развития физкультуры и спорта в современных условиях является:

- обеспечение максимальных возможностей для освоения каждым студентом ценностей физической культуры и спорта в соответствии с его интересами, потребностями и способностями;
- объединения студентов в относительно однородные по интересам и уровню подготовленности группы;
- соревновательная деятельность как неотъемлемая часть воспитательного процесса;
- повышение статусности спортсмена в глазах других студентов, жителей региона, преподавателей.

Оценка результатов внедрения спортивно-ориентированного физического воспитания в образовательном учреждении, проводимая ежегодно, показала, что у студентов изменился уровень социальных притязаний, уровень толерантности, уровень успеваемости, уровень физического развития, уровень физической подготовленности.

Перспективами развития данного принципа организации спортивно-массовой работы в колледже является создание условий для укрепления здоровья студентов путем популяризации массового и профессионального спорта и приобщения их к регулярным занятиям физической культурой и спортом, развитие материально-технической, спортивной базы колледжа, в том числе более эффективное использование спортивной базы социальных партнеров и соответствующей инфраструктуры региона.

Литература

1. ФЕДЕРАЛЬНАЯ ЦЕЛЕВАЯ ПРОГРАММА "Развитие физической культуры и спорта в Российской Федерации на 2006 - 2015 годы"// http://www.sport-fcp.ru/xml/t/default.xml?nic=even&mid=0&pid=2
2. Апциаури Л.Ш. Спорт как социальное явление и фактор социализации личности //Теория и практика физ. культуры. 2003, № 1.
3. Лубышева Л.И. Социальная роль спорта в развитии общества и социализации личности //Теория и практика физ. культуры. 2001, № 4, с. 11-13.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гульбану Аймагамбетова
(Астана, Казахстан)

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРНІҢ ДИАЛЕКТІЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҚАЛЫПТАСҚАН ФОНЕТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Мейлі ұлт тілі, мейлі халықтық тіл, не шағын бір этностық топтың тілі болсын, әйтеуір, тіл атаулының қай-қайсысын алсақ та, олардың әрбіреуінің өзі тараған нақтылы географиялық кеңістігі, аймағы болатыны хақ. Бұлай болуы белгілі бір тілдің иесі болып табылатын ұлттың, халықтың, я этностық топтың өзінің нақтылы географиялық ортада өмір сүруімен шарттас. Жеке бір тіл өркен жайған географиялық аймақтың әр түпкірін алып қарайтын болсақ, олардың әрқайсысындағы осы тілдің барша белгілерінің шып-шырғысына дейін бір-біріне айна қатесіз ұқсас келе бермейтініне көзімізді оңай жеткіземіз. Тым алысқа сілтемей-ақ, мысал үшін өзіміздің ана тіліміздің ішкі жағдайын бағдарлар болсақ, қазақ жұрты тараған географиялық кеңістіктің бар түпкіріндегі тіл бағзы-баяғы қазақ тілі болғанымен, әр өлкенің өз қазағының сөз байлығына, сөз саптау машығына, сөз дыбыстарын айту мәнеріне тән, өзге жердің қазағына бейтаныс белгілердің бар екенін айқын сеземіз. [1,6] Қазақ тілінің өзін батыс, солтүстік шығыс және оңтүстік өңірлерінің диалектілерге бөлеміз. Бұл диалектілердің арасында көп айырмашылық жоқ. Дегенмен, оларды өз алдына бөлек диалект ретінде қарастыруға болады.

Алтай мен Тарбағатай тауынан оралға дейінгі, ертіс пен есіл өзендері жағалауында, қызылорда және арыс өзенінің жағалауында бес негізгі қазақ тайпалары: керей, найман, арғын, қоңырат және қыпшақтар өмір сүрген. Ал қазіргі осы территорияның бөлінуін айтсақ, онда Ақмола, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Көкшетау, Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Семей, Қостанай, Қызылорда және Қорған облыстарына бөлеміз. Осы жерлердің тұрғылықты диалектісі солтүстік шығыс диалектісі болып табылады.[2,229]

с\ш дауыссыздарының алмасуы. Қыпшақ ноғай тобандағы тілдерді өзге көп түркі тілдерінен ерекшелейтін басты бір фонетикалық белгінің *с* шылдық (соканье) құбылыс болатыны көпшілікке аян. *с* шылдық деп отырғанымыз *ш* орнына *с*-ның қолданылуы.

Әдеби тіліміз демесек, диалектологиялық деректерге үңілу осы с шылдық түс таңбаны сақтауда халық тілінің дыбыс жүйесінде тұрақсыздық барын аңғартады. Мұндай құбылыстың жиі байқалатын жері оңтүстікте, себебі сол өңірге өзбек, түркімен, ұйғыр, қырғыз халқымен, батыста татар, башқұрт халқымен араласып отырғандықтан.

б\\п дауыссыздарының алмасуы. Бұл шұғыл дауыссыздардан тұратын жұптардың алмасып қолданылуы қазақ тілінде өте жиі кездеседі. Бұл жағдайдағы б\п дыбыстарының алмасуы сөйлеу барысында ұлт тілінің акустикалық ерекшелігіне қарай бірте бірте тарихи ұяңдану процесіне байланысты. Қазақ халқы тараған территорияның көпшілігінде *бәкі/пәкі* болып, батысында *шаппа* болып айтылатын сөздің өзбектермен іргелес өңірдің қазағының тілінде *ныштар/мыштар* түрінде ұшырайтыны белгілі.

т\\д дауыссыздарының алмасуы. *д\т* дыбыстары сөз басында да, сөз ішінде де алмаса береді. Бұл алмасу диалектикалық құбылыс деп танимыз.

д\\л дауыссыздарының алмасуы. Сөздің мұндай шебіндегі л дауыссызының ассимиляциялық құбылуынан туатын тіліміздегі д,т,л дегендер әуелде дербес фонемалар емес, бір дыбыстың әр түрлі фонетикалық вариантты.

ы\\а, а\\ ы дауыстыларының алмасуы. Бұл сөздердің әрқайсысын бас басына алғандағы олардың таралуы географиясындағы тұрақтылық. Құрамына осы фонетикалық белгі тән деген сөздердің әрқайсысының нақтылы географиялық шегі (изоглоссасы) бар. Оның үстіне дыбыс құрамына осы құбылыс тән сөздердің өзі әр өлкенің тұрғындарының тілінде әр басқа.

о\\ұ, ұ\\о дауыстыларының алмасуы. Дауыстылар ішінде әр өлкенің қазағының тілінде бірінің орнына бірі жиірек қолданылатын дыбыстардың бір тобы осы дыбыстар. Бұл дыбыстардың арқалайтын фонологиялық жүгінің солғындайтын кезі.

а\\ә дауыстыларының алмасуы. Бұл құбылыстың қамтитын негізгі аймағы Шымкент облысының өзбек жерімен шектес аудандар. Біз оны Қызылорда облысының территориясында да кездестіреміз.

а\\е, е\\а дауыстыларының алмасуы. Мұның дыбыс алмасуының өзге түрінен ерекшелігі: ол көбіне нақтылы бір грамматикалық тұлғалардың құрамына тән болады.

Бұл мысалдар қазақ халқы тараған өңірдің барлық түкпіріне тән, ел-жұрттың бәріне ортақ атаулармен қатар, кейде жеке-дара ұғымдарға байланысты әр қоныстың жергілікті тұрғындарының тілінде бір ұғым шеңберінде қолданылатын әр басқа атаулардың ақиқат бар екендігінің айқын дәлелі бола алады.

Әр географиялық аймақтың табиғи ерекшелігіне, айталық, флора мен фаунаға байланысты, сондай-ақ әр өлкенің халқының өз әдет-ғұрпына, жергілікті кәсіп түріне байланысты айтылатын не қилы сөздер бар. Қазақстанның оңтүстігінде мақта, бау-бақша шаруашылығына, жеміс түрлеріне,

ирригацияға байланысты қолданылатын атаулардың көбі республиканың өзге жерінде, мәселен солтүстігінде жоқ. Демек, мұндай жерде нақтылы ұғымдардың өз басы болмағандықтан, ондай ұғымдардың атауышы болып келетін сөздердің де болмайтыны өзінен-өзі түсінікті.

Мысалға Арал теңізі жағалауындағы халықтың тілінде балық кәсібіне байланысты айтылатын *сүген, қаяз, тыран* тәрізді балық аттары өзге жердің қазағының лексиконында байқала бермейді. Себебі балық кәсібімен айналыспайтын теңізден жырақтағы елдің мұндай балық түрлері туралы түсінігінің өзі шамалы ғой.

XVII-XVIII ғасырларда Америкаға француздар, испандықтар, немістер, голланддықтар, норвеждер және орыстар қоныс аударды. Олардың көбісі ағылшын тілінде сөйлейтін Англияның халқы еді. Осы кезде ағылшын тіл бәріне әлі ортақ болған емес, себебі аристократтардың, буржуаздардың және шаруалардың сөйлегендерінде айырмашылықтар өте көп кездесті. Сонымен Америка тұрғындары аристократтар сөйлеген ағылшын тілі емес, керісінше буржуаздар мен шаруалардың ағылшын тілін қолданды, бірақ олардың білімдері төмен, жеткіліксіз болды. Америка тұрғындарының Англия халықтарының алдында басқа мақсаттар мен міндеттер болды. Олардың тарихы басқаша дамыды және де басқа табиғат әлемінде өмір сүргендіктен тілге әсер етіп, көптеген өзгерістерге әкеліп соқтырды. Осылай американ ағылшын тілі, британ және басқа вариантардың дамуымен, пайда болды.

Тіл әрбір елдің мәдениетінің бір бөлшегі болып табылады. Біз ағылшын тілі туралы айтқан кезде, бұл тілдің әртүрлі вариантарының маңызды ерекшеліктерін елемейміз. Британдық пен американдық ағылшын тілі бір тіл ме, әлде әртүрлі тілдер ме деген қазірге дейін даулы мәселе болып отыр. Бір жағынан соңғы көзқарас әділ, себебі мәдениеттерінің, адамдарының және елдерінің арасындағы ерекшеліктері болып отыр. Басқа жағынан алып қарасақ, осы тілде сөйлейтін адамды әр елде оңай түсінеді.

Ағылшын тілінің американдық варианты пайда болғаны – бұл, жаңа жерде жаңа өмір сүру үшін адамдардың дамуынан қатар- қатар және тәуелсіз ұзақ үдерістің нәтижесі. Олар белгілі заттарға жаңадан есімдер бермейді, бірақ олар көбінесе көне сөздерді жаңа мағына қойып немесе өздерінің тілдерінен енгізді. Сондықтан бүгінгі күнге дейін сол сөздердің Ұлыбритания мен АҚШ да бұрынғы құбылысты білдірсе де әртүрлі коннотациясы мен мағыналары бар.

Американ ағылшын тілі де, британдық ағылшын тілі де сол бір ағылшын тілінің вариантары болып табылады. Бұл тілдердің арасында айырмашылықтан гөрі, ұқсастықтары көп, әсіресе білімді адамдардың сөйлесуінде және ғылыми тілінде ұқсастықтары бар. Әсіресе екі елдің тарихи және мәдени дамуының ерекшелігі, тұрғылықты және аудандық идиомаларының түрлілігі, сонымен қатар жарнамалар мен ақпарат құралдарының әсерінен сөздердің айтылуында өзгешеліктер көрінеді.

Бір жағынан бұл екі елдің және екі ұлттың өзіне тән географиялық территориясы, әртүрлі саясаттық жүйесі және өмірінің өзгеше болуы екі елдің өз алдына тілдің вариантары дамып, бөлінуіне әкелді. Осыдан лексикалық және тілдің дыбыстық құрылымы немесе сөздің жазылуында ерекшелік пайда болуына әсері тиді. Танымал саясаткер У. Черчилль айтқандай: «We are two different nations divided by a common language» (Мы представляем собой две разные нации, которые разделены единым языком).

Ағылшын тілінің американдық және ағылшын вариантарының арасында тілдік жүйенің әртүрлі саласында қарама қайшылықтар кездесіп отырады. Әсіресе "Webster's New Collegiate Dictionary", "Webster's New World Dictionary" сөздіктерінен байқауға болады.

Фонетикалық құрылымының өзгерістері [ju:] дыбысының [u:] дыбысына ауысуының нәтижесінде болады немесе [j] дыбысының элиминациясы. Мысалы: *stew* сөзі сөздікте екі транскрипциясы бар: [stju:] (ағылшын варианты) және [stu:] (американдық варианты). Бұл құбылыс келесі лексикалық бірліктерде берілген: *studio, studious, studiously, studiousness, subdue, stupefy, stupendous, stupid, stupor, stupefaction, stupidly, stupidity, student.*

Бұл екі (*sterile, sterilization*) сөздерінде дауысты дыбыстар дифтонгтан монофтонгқа ауысуы байқалады: ['sterail] (англ.) - ['sterel] (амер.). Келесі жағдайды қарасақ, ағылшын вариантындағы ұзақ [a:] дыбысы американдық [ei] дифтонгісіне ауысады, (*stratum* зат есімі, *strafe* етістігі): ['stra:tem] (англ.) - ['streitem] (амер.), [stra:f] (англ.) - [streif] (амер.).

Екі вариантта бірдей *steadfast* формасының айтылуында өзгешелік бар- американдық вариантта [a:] дыбысының [ae] дыбысына ауысуы, ['stedfa:st] (англ.) - ['stedfaest] (амер.).

[j] - [ju:] ~[u:]: *beauty* BE ~ *beauty* AE

[a]- [a:] ~ [ei]: *ad'minis`trative* BE ~ *ad'ministrative* AE

[a]- [a:] ~[ae]: *dance* BE ~ *dance* AE

Американдық вариантағы *submersion* сөзінің фонетикалық дыбысталуы [sh]. *Strontium* сөзінің айтылуында келесі өзгешелікті көрсетуге болады: ['strontiem] (англ.) - ['stronshiem] (амер.). *subleutenant* сөзінің фонетикалық жүзеге асуында [e] дыбысының ұзақ [u:] дыбысымен алмасуы байқалады.

Әрине, олар бір тіл болғандықтан, бұл тілдердің арасында айырмашылықтан гөрі, ұқсастығы жетерлік. Американ ағылшын тілі - қарапайым тіл болып келгендіктен, айырмашылығы осында. Себебі шаруалардың ағылшынымен араласып қарапайымдалып кеткен.

Британдық және американдық ағылшын тілдерінің сөздің айтылуы мен сөйлемдерінде ерекшеліктер байқалады.

- **Сөздің екпінінде.** Британдықтар мен американдықтар кейбір сөздерге екпінді түрлі буындарға қойып айтады, мысалы,

*addr**e**ss* (брит.) ***a**ddress* (амер.)

*caf**e*** (амер.) *c**a**fe* (брит.)

- **Сөздің дыбысталуы.** Американдықтар мен ағылшындықтар сөзді айқанда, бір-екі дыбысты әртүрлі айтады.

Ask [a: sk] - британдықтар [əsk] - американдықтар

Dance [da:ns] - британдықтар [dəns] - американдықтар

[t] дыбысы [d] дыбысы секілді жұмсақ айтылса, американдықтарда сөз ортасында келетін «tt» [d] дыбысына өте ұқсас дыбысталады. Олар британдықтар сияқты [r] дыбысын «жұтып» қоймайтындықтан дөрекі естіледі.

1. дауысты дыбыстар жүйесі:

a~ [æ] \[a:]: [æ] дыбысы американдық вариантта қолданылады, ал британдық вариантта [a:] дыбысы ретінде айтылады, мысалы, *plant, grass, half, bath.*

o~ [Λ] \[o]: [Λ] дыбысы американдық вариантта қолданылады, ал британдық вариантта [o] дыбысы ретінде айтылады, мысалы, мынадай сөздерде *body, shot, hot*.

i ~ [i] немесе **[ə] \[ai]:** британдық [ai] дыбысының орнына американдық вариантта [i] немесе [ə] қолданылады, мысалы, *civilization, specialization*, бірақ кейбір жағдайларда керісінше болуы мүмкін, британдық монофтонгтар американдық вариантта дифтонгқа айналады, мысалы, *simultaneously, direct*.

u~[u\ [ju]: [u] американдық ағылшында болса, [ju] британдық вариантта қолданылады, мысалы, *suit, duty, knew, Tuesday, student*.

2. дауыссыздар жүйесі:

«i» дауысты дыбысының алдында [t] дыбысы [d] дыбысы сияқты айтылады. Мысалы, *letter, little, bitter, battle.*

Британдық вариантта [l] дыбысы жұмсақ айтылса, американдық ағылшында қатаң айтылады: *lamp, luck, look*.

Американдық вариантта [r] дыбысы мына сөздерде айтылады: *father, dirt, far, car.*

Ағылшын тіліндегі және қазақ тіліндегі дауысты дыбыс санында ерекше айырмашылық жоқ: қазақ тілінде олар - 11 болса, ағылшын тілінде -12 (дифтонгтарды есептемегенде), олардың көбісінің айтылуы ұқсас, бірақ артикуляциясында кішкене айырмашылық бар екенін байқауға болады. Мысалы, қазақ тілінің жаңа сөздері және сөздің әртүрлі формасы түбірге жұрнақтар арқылы реттеліп қосылуынан түзіледі немесе сөздің негізіне сөзжасам және тұлғажасам аффикстер: жұрнақтар мен жалғаулар жалғанады.

Ағылшын тілінде де осындай сөзжасам әдісі бар. Инфинитивке *-ing* жалғауы жалғанғанда, ағылшын тілінің көпжоспарлы (многоплановая) формасы шыға келеді. Бұл форманы «инговая» дейміз. Көп жағдайда *–er (-or)* суффиксін инфинитивке жалғаған кезде, іс-қимыл жасаушы форма түзіледі: *to read- reader, to write-writer, to work –worker, to sail-sailor,* т.с.с.

Қазақ тілінде лексикалық мағына беретін сөзжасамның бір түрі жұрнақты көп қолданамыз. Мысалы, *-шы,-ші* суффикстері: *жұмыс – жұмысшы, оқу-оқушы, жазу-жазушы,* т.с.с.

Қазақ және ағылшын тілдерінің дауыссыз дыбыстар санында да көп аса айырмашылық жоқ: қазақ тіліндегі дыуыссыз дыбыстар-25, ағылшын тілінде -24. құрылу әдісіне қарай бұл екі тілдің дауыссыз дыбыстары өте ұқсас: еріндік, тілдік және таңдай дыбыстары. Дәл сол сияқты ағылшын тілінде де, қазақ тілінде де дыбыстың бұрыс айтылуы сөздің мағынасын өзгертеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Омарбеков Ж. Ауызекі тіл ерекшеліктері.
2. С.Аманжолов. Диалектология и история диалектологии.
3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі.
4. Словарь иностранных слов. Издание 14-е, исправленное. М.: Русский язык, 1987. – 608 с.
5. Интернет желісі, google. kz, wikipedia
6. Русско- английский словарь.

Наталля Архіпава
(Віцебск, Беларусь)

СЛОВАЎТВАРЭННЕ СЕМАНТЫЧНАЙ ПРЫМЕТЫ ’НАЗВЫ АСОБЫ ПАВОДЛЕ МАЁМАСЦІ’

У беларускім мовазнаўстве паслядоўнае вывучэнне словаўтваральных асаблівасцей асабовых назваў пачалося з сярэдзіны дваццатага стагоддзя. Калі ў 50-60-я гады гэта былі фрагментарныя палажэнні ў артыкулах, манаграфіях, дысертацыях, то, пачынаючы з 70-х гадоў мінулага стагоддзя, сталі з’яўляцца працы, поўнасцю прысвечаныя аналізу назоўнікаў са значэннем персанальнасці. У распрацоўку праблем утварэння асабовых назваў унеслі ўклад наступныя

навукоўцы: Г.А. Арцямёнак, В.А. Бекіш, В.Л. Варановіч, П.В. Вярхоў, М.Р. Гарбачык, У.М. Генкін, Б.І. Касоўскі, С.С. Кацэвіч, С.С. Клундук, М.М.Круталевіч, М.Н.Крыўко, А.А. Лукашанец, В.А. Ляшчынская, А.А. Мачалава, М.А. Паўленка, У.Т. Піскун, В.І. Сянкевіч, П.У. Сцяцко, В.Б. Хацкевіч і інш.

Між тым, нельга сказаць, што асноўныя пытанні, звязаныя з утварэннем назоўнікаў са значэннем асобы, разгледжаны з дастатковай ступенню паўнаты і канкрэтнасці. Як правіла, рамкі даследаванняў абмежаваны пэўнымі тыпамі, спосабамі, катэгорыямі. Мэта дадзенай працы – апісаць словаўтварэнне семантычнай прыметы ’назвы асобы паводле маёмасці’. Матэрыялам для даследавання паслужылі матываваныя назоўнікі адсубстантыўнага ўтварэння, атрыманыя шляхам суцэльнай выбаркі з Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы [7] і Беларуска-рускага слоўніка [1] (далей ТСБМ і БРС).

Мы ў сваім даследаванні будзем браць за аснову сістэму словаўтваральных катэгорый, прапанаваную А.А.Лукашанцам:

1) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы паводле прадметнай прыметы’;

2) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы паводле сваяцтва’;

3) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы паводле жыхарства’;

4) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы са значэннем падабенства’;

5) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы паводле значэння процілеглага полу’: 1) жаночасці; 2) ‘мужчынскасці’;

6) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы са значэннем недаросласці’;

7) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі’;

8) словаўтваральная катэгорыя ‘назвы асобы са значэннем стылістычнай мадыфікацыі’[6, 66].

Калі прызнаваць іерархічны характар арганізацыі сістэмы словаўтварэння, мэтазгодна, на нашу думку, вылучаць словаўтваральныя катэгорыі двух узроўняў: словаўтваральныя катэгорыі першага ўзроўню і словаўтваральныя катэгорыі другога ўзроўню. Пералічаныя намі вышэй катэгорыі, мы будзем адносіць да катэгорый першага ўзроўню, бо кожная з іх “… можа разглядацца як адзінка словаўтваральнай семантыкі больш высокай ступені абстрагаванасці …” [6, 61]. Абагульненасць, абстрактнасць, характэрныя словаўтваральнай катэгорыі ‘першага ўзроўню’, робяць яе найбольш удалай адзінкай для апісання матэрыялу, але не адзінай. Для больш глыбокага пранікнення ў словаўтваральную семантыку вытворнага слова мы лічым неабходным выдзеліць словаўтваральныя катэгорыі другога ўзроўню, якія і ўтвараюць катэгорыі больш высокага (першага) ўзроўню. “Калі … ведаць ансамбль кампанентаў і адносіны, якія паміж імі існуюць, то вышэйшыя ўзроўні можна вывесці з гэтых кампанентаў” [2, 24]. Словаўтваральныя катэгорыі другога ўзроўню можна суадносіць з мінімальнымі сэнсамі, якія, услед за Г. А.Уфімцавай, мы будзем называць “семантычная прымета”. Пад “семантычнай прыметай”, на нашу думку, неабходна разумець “адлюстраванне ў свядомасці носьбітаў мовы розных рыс, якія аб’ектыўна ўласцівы дэнатату або яны яму прыпісваюцца дадзеным моўным асяроддзем і, адпаведна, яны з’яўляюцца аб’ектыўнымі па адносінах да кожнага, хто гаворыць” [4, 95].

У словаўтваральнай катэгорыі ‘назвы асобы паводле прадметнай прыметы’ (першы ўзровень), па нашым меркаванні, можна вылучыць наступныя семантычныя групы вытворных (другі ўзровень): ‘назва асобы паводле грамадскіх, палітычных, навуковых, рэлігійных і іншых накірункаў, плыняў’, ‘назва асобы паводле спецыялізаванай і іншай працоўнай дзейнасці ў сферы прамысловай вытворчасці’, ‘назва асобы ў навуковай сферы’, ‘назва асобы ў сферы медыцыны’, ‘назва асобы ў войсковай сферы’, ‘назва асобы ў сферы спорту і турызму’, ‘назва асобы ў сферы рэлігіі’, ‘назва асобы ў сферы сельскай гаспадаркі’, ‘назва асобы ў сферы мастацтва’, ‘назва асобы паводле агульных паводзін’, ‘назва асобы паводле маўленчых паводзін’, ‘назва асобы паводле сувязі, супастаўлення, падабенства з іншай асобай’, ‘назва асобы паводле сацыяльнага становішча, сацыяльнай прыметы’, ‘назва асобы паводле маёмасці’.

Нешматлікай у сучаснай беларускай мове з’яўляецца семантычная прымета ’назвы асобы паводле маёмасці’ (каля 50 найменняў). Назоўнікі названай семантычнай прыметы як мужчынскага, так і жаночага роду.

Мужчынскія найменні ўтвараюцца:

а) ад нематываваных асноў неадушаўлёных назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду пры дапамозе **суфіксаў**: -**нік** (*абшар→абшарнік, вотчына→вотчыннік, мыза→мызнік*). Суфікс -**нік**, як вядома, утварыўся ад прыметнікавага суфікса -**н** і назоўнікавага -**ік**, таму некаторыя названыя намінацыі можна разглядаць як адпрыметнікавыя ўтварэнні з суфіксам -**ік** (*валочны→валочнік, вотчынны→вотчыннік*) [8, 176], -**чык** (*завод→заводчык*), -**шчык** (*балаган→балаганшчык, мільён→мільёншчык* і інш.), -**атар** (*плантацыя→плантатар*), -**ер** (-**эр**), -**ір**, -**ар** (*банк→банкір, мільярд→мільярдэр, мільён →мільянер, рэстарацыя→рэстаратар* і інш.), -**анер** (*акцыя→акцыянер*), -**овец** (*фальварак→фальварковец*);

б) ад матываваных асноў неадушаўлёных назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду пры дапамозе суфіксаў: -**чык** (*уклад → укладчык*), -**нік** (*валока→валочнік*);

в) ад нематываваных асноў адушаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду пры дапамозе суфіксаў: -**ык** (*гаспадар→гаспадарык*), -**іч**- ці -**іц**- (*дзед→дзедз**іч*** або *дзед→дзедз**іц***);

г) ад нематываванай асновы неадушаўлёнага назоўніка жаночага роду **суфіксальна-прыставачным** спосабам (*доля→**здольнік*** або *доля→**здольшчык***).

Жаночыя намінацыі. У лінгвістычных працах сустракаюцца розныя меркаванні па пытанні вытворнасці назоўнікаў са значэннем асобы жаночага полу. Напрыклад, П.У. Сцяцко лічыць, што назвы асоб жаночага полу маюць два шляхі ўтварэння: ад асноў асабовых назоўнікаў мужчынскага роду (*чэмпіён→чэмпіёнка* і мужчынскія і жаночыя намінацыі ад адной словаўтваральнай базы (*школа→школьнік* і *школьніца*). Мы ў сваім даследаванні будзем прытрымлівацца пазіцыі В. Л. Варановіча, што “ўтварэнне назваў асобы жаночага полу ад карэляцыйных назваў асобы мужчынскага полу ў беларускай мове з’яўляецца правілам” [3, 67].

Жаночыя намінацыі пазначанай вышэй семантычнай прыметы, спалучаюць мутацыйнае значэнне ’асоба паводле прадметнай прыметы’ – ‘жанчына да таго, хто названы матывавальным словам’ і дадатковае мадыфікацыйнае значэнне ’жаночасці’ – ‘асоба жаночага полу’. Гэтыя дэрывацыйныя значэнні ўключаюцца ў семантыку матываванага слова паслядоўна на кожным наступным кроку дэрывацыі (*ферма→фермер* (мутацыйнае значэнне) → *фермерка* (мадыфікацыйнае значэнне)). Па сваёй словаўтваральнай структуры гэта толькі суфіксальныя ўтварэнні.

Найбольш прадуктыўным для ўтварэння фемінінатываў семантычнай прыметы ’назвы асобы паводле маёмасці’ з’яўляецца суфікс **-к-а** (*акцыянер→акцыянерка, мільянер→мільянерка, уладар→уладарка* і інш.). Менш пашыраны намінацыі з фармантамі: **-льніц-а** (*дачаўладальнік→дачаўладальніца, домаўладальнік →домаўладальніца* і інш.), **-ніц-а** (*домаўласнік→домаўласніца, землеўласнік→землеўласніца* і інш.), **-шчыц-а** (*духаншчык→духаншчыца, балаганшчык→балаганшчыца*), **-чыц-а** (*памешчык→памешчыца, укладчык→укладчыца*). Дэрываты ўтвораны ад асноў нематываваных і матываваных асабовых назоўнікаў мужчынскага роду.

У адназоўнікавых субстантываў, што называюць асобу адносна маёмасці далучэнне словаўтваральных афіксаў да матывавальнай асновы выклікае пэўныя марфаналагічныя змены ўтваральнай асновы: нелінейныя: 1) **змена месца націску** (*мануфактура→мануфактурыст, ферма→фермер* (адначасова чаргаванне зычнага ў фіналі асновы) і інш.); 2) **чаргаванне фанем у сярэдзіне ўтваральнай асновы:** а) **галосных** (*мільён→мільянер* (адначасова мена месца націску)), б) **галоснай з нулём гука** (*фальварак→фальварковец* (адначасова мена месца націску), 3) **чаргаванні зычнага ў фіналі асновы** (*банк→банкір* (адначасова мена месца націску), *валока→валочнік, вотчына→вотчыннік*, *дзед→дзедзіч*, *дзед→дзедзіц, мыза→мызнік*, *пасэсія→пасэсар, рэстарацыя→рэстаратар* (адначасова ўсячэнне асновы)) і нелінейныя: **усячэнне матывавальнай асновы** *(плантацыя →плантатар*).

Такім чынам, семантычная прымета ‘назва асобы паводле маёмасці’ў сучаснай беларускай мове рэалізавана назоўнікамі жаночага і мужчынскага роду са значэннем персанальнасці, утварэнне якіх адпавядае граматычным мадэлям (граматычная мадэль – гэта схема ўтварэння слова з улікам часцінамоўнай прыналежнасці і класіфікацыйных граматычных катэгорый матывавальнага і матываванага слоў [5, 10]) **N. адуш. ж. → N. адуш. м., N. неадуш. м. → N. адуш. м., N. адуш. м. → N. адуш. м., N. адуш. м. → N. адуш. ж.**

Спіс літаратуры:

1. Беларуска-рускі слоўнік: у 2 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. К. К. Ат- раховіч (Кандрат Крапіва). – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: БелСЭ, 1988 – Т. 1. – 813 с.; 1989. – Т. 2. – 748 с.
2. Берталанфи фон Л. История и статус общей теории систем/ Берталанфи фон Л. // Системные исследования: ежегодник. – М., 1973. – С. 21 –30.
3. Варановіч, В. Л. Словаўтварэнне назоўнікаў у беларускай мове / В. Л. Варановіч; пад рэд. П. У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2005. – С. 67.
4. Гак, В.Г. К проблеме гноселогических аспектов семантики слова / В. Г. Гак // Вопросы описания лексико-семантической системы языка: тез. док. – М.. 1971. – Ч. 1. – С. 94 -96.
5. Лукашанец, А. А. Граматычны аспект славянскага словаўтварэння / А. А. Лукашанец. – Мінск, 1998. – С. 10.
6. Лукашанец, А.А. Словаўтварэнне і граматыка / А. А. Лукашанец. – Мінск:
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984.
8. Хацкевіч, В.Б. Суфіксальнае словаўтварэнне назоўнікаў, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу ў сучаснай беларускай мове // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1958. – С. 176.

Анжела Баймаханова
(Астана, Казакстан)

РОЛЬ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В настоящее время необходимость владения навыками и умениями устного и письменного иноязычного общения в личностных и профессиональных целях является общепризнанным фактом. Это связано с тем, что важную роль в наше время играют расширение политических, экономических и личных межнациональных контактов, активизация диалога культур между странами. Цель обучения иностранному языку - достижение межкультурной коммуникации.

Как известно, овладение лексикой и заучивание грамматических правил не являются достаточным для того, чтобы овладеть коммуникативной компетенцией. Огромное количество людей имеют возможность путешествовать за рубеж, сотрудничать с иностранными фирмами, пользоваться Интернет-ресурсами, читать литературу на английском языке. Поэтому на современном этапе перед учителями английского языка ставится цель: обучение иноязычной культуре, которая включает как развитие лингвистических способностей, психических процессов и свойств личности ученика, так и [1, 58]:

- познание культуры стран изучаемого языка;
- воспитание личности ученика через усвоения общечеловеческих ценностей;
- овладение иностранным языком как средством общения и осознание системы изучаемого языка.

Познание культуры стран изучаемого языка и осознание его системы возможно только при условии использования аутентичного материала.

В переводе с английского "аутентичный" означает "естественный". Этот термин чаще всего используют для характеристики текстов, применяемых на уроке. Аутентичным традиционно принято считать текст, который не был изначально предназначен для учебных целей.

К аутентичным материалам относят: личные письма, статьи, отрывки из дневников подростков, рекламу, кулинарные рецепты, интервью, научно-популярные и страноведческие тексты.

Использование аутентичных материалов повышает интерес к изучению иностранного языка, помогает активизировать все виды речевой деятельности, приобщает к культуре станы изучаемого языка, развивает социо-культурные компетенции.

Все чаще и чаще преподаватели иностранного языка используют в своей работе тексты из газет и журналов. Это объясняется тем, что[2, 113]:

1**)** тексты периодических изданий отражают реальный язык и, следовательно, представляют большое лингвистическое и тематическое разнообразие.

2**)** тексты периодических изданий позволяют использовать для обучения актуальную информацию.

3**)** в газетах и журналах можно найти разнообразный материал, представляющий интерес для урока: статьи, интервью, биографии, социологические опросы, объявления, комиксы, фотографии, рекламу, карикатуру и т.д.

4**)** пресса является одним из источников изучения общественной жизни.

Мы предлагаем список основных периодических изданий Франции, представляющих интерес для преподавателей иностранного языка.

Использование аутентичных прагматических материалов на уроках английского языка способствует повышению мотивации к изучению английского языка и является эффективным средством формирования иноязычной культурологической компетенции.

При отборе этих материалов, а также в процессе их организации, следует руководствоваться общедидактическими и собственно методическими принципами обучения иностранному языку. Учеными разработаны требования к отбору материалов для формирования социокультурной компетенции. Такими требованиями являются следующие [3, 86]:

- аутентичность используемых материалов;
- информационная насыщенность;
- новизна информации для адресата;
- современность и актуальный историзм;
- учет интересов учащихся (в том числе профессиональных), а также увлечений, предпочтений;
- соответствие речевых высказываний литературной норме изучаемого иностранного языка;
- страноведческая и лингвострановедческая значимость материалов;
- отбор и использование учебных материалов в соответствии с уровнями владения иностранным языком обучающихся (с учетом принципа доступности и посильности);
- организация отобранных материалов в соответствии с принципами тематичности и нарастания сложности.

Таким образом, работа с аутентичным материалом открывает широкие возможности для преподавателей иностранного языка. Это богатый источник свежей информации, позволяющий изучать реальную жизнь и события. Это большое лингвистическое разнообразие, раскрывающее современный язык. Правильно поставив задачи и определив задания, можно получить хорошие результаты с учениками любого уровня подготовки.

Литература:

1. Антонова, К.Н., Башмаков Н.И. Интерактивное обучение иностранному языку в вузе / К.Н. Антонова.
2. Шишканова В.В. Формирование социокультурной компетенции в процессе обучения иностранному языку // Иностр. языки в школе. – 2012. - №2. – С.80-3.Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики. – М.: Русский язык, 1989. – 239с.

Майра Баймбетова
(Темиртау, Казахстан)

ЛИНГВОТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ КАЗАХСКИХ ОТДЕЛЕНИЙ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ СУФФИКСАЛЬНЫМ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМ РУССКОГО ЯЗЫКА

Практика многолетней работы в национальных группах технического вуза Республики Казахстан показывает, что научная организация словообразовательной работы в целях создания у обучающихся потенциального словарного запаса является основой интенсификации лексической работы, а следовательно, и развития речи. Во многих учебниках и учебных пособиях системные закономерности словообразования не учитываются, что приводит к эпизодичности словообразовательной работы. В данной статье мы даем рекомендации, позволяющие внести изменения в существующие учебники и типовые программы курса практического русского языка в технических вузах Казахстана.

Разработка лингвотеоретических основ обучения второму языку, как известно, предполагает: во-первых, опору на систему русского языка, так как основные принципы дидактики, а именно, связь теории с практикой, научность, систематичность, выполнимы при условии, если обучение будет организовано с учетом современного уровня языковедческой науки; во-вторых, с учетом данных сопоставительного анализа русского и родного языков, так как овладение втором языком – это усвоение новых языковых явлений и преодоление в этом новом старого – родного языка.

Изучение лингвистических исследований позволяет сделать вывод о том, что при решении проблем лингвотеоретических основ обучения русскому словообразованию необходимо в первую очередь исходить из того, что словообразование – самостоятельный уровень языка, представляющий собой совокупность словообразовательных типов в их взаимосвязях и взаимоотношениях. Одним из признаков, формирующих словообразование как самостоятельный уровень языка, является словообразовательный тип, который представляет собой двустороннюю единицу, характеризующуюся в плане содержания общим словообразовательным значением, единым для всех слов данного типа, и в плане выражения – общей структурой. Словообразовательное значение, составляющее план содержания словообразовательного типа – это значение группы слов, определяющееся тождеством формально-семантических соотношений между производящей основой и производным словам. Учет данных связей обязателен для установления последовательности обучения студентов-казахов рассматриваемым структурам, так как это создает благоприятные условия для реализации принципов доступности, сознательности и научности. На практике же часто наблюдаются случаи, когда производные слова предлагается изучать раньше, чем их производящие, чаще всего без всякой системы, что является непростительной методической ошибкой составителей типовых программ и учебников, так как нарушается принцип от простого к сложному. Исходя из системных признаков словообразования, изучив словообразовательные возможности суффиксальных прилагательных, имеющих высокую употребительность в научной лексике, и основываясь на опыте нашей работы, рекомендуем обучать студентов национальной группы суффиксальным прилагательным способом гнездования в следующей последовательности:

I существительные → прилагательные на -ическ → наречия на –ски-;

II существительные → прилагательные на –ан/ян- → прилага-тельные на –ист-;

III существительные → прилагательные на –онн/енн-

наречия на → -о

→ существительные на –ость;

IV глаголы → прилагательные на –тельн-

→ наречия на –о

→ существительные на –ость.

Эти рекомендации создают условия для интенсификации словарной работы, что очень важно особенно для достижения целей курса русского языка по формированию у студентов потенциального словаря терминов параллельно с развитием речи.

В науке о словообразовании известно, что в структуре суффиксального образования слов обнаруживаются незначимые части, определяющиеся как элементы слова, которые не имеют значения и служат для устранения сочетаний, запрещенных законами русской морфонологии. Данная особенность, на наш взгляд, должна учитываться при разработке системы упражнений, обеспечивающих усвоение процессов чередования, усечения, интерфиксации и наложения морфем, не свойственных родному языку обучающихся.

Известно, что словообразование как самостоятельная языковедческая наука имеет свой метод анализа, так как построение системы типов невозможно с помощью морфемного анализа. Таким методом является словообразовательный анализ, основным принципом которого является то, что производное слово должно рассматриваться на фоне родственных и одноструктурных слов и в совокупности всех присущих ему грамматических форм. Кроме того, одним из важных принципов словообразовательного анализа является установление связей между производящей и производной основами. Данное положение науки оказало влияние на выбор приема словообразовательного анализа в методике, который предполагает сравнение производящего с производным, слов одной и той же структуры и одного и того же корня, знакомого с незнакомым, простого со сложным, что способствует сознательному усвоению студентами нерусской аудитории системы словообразования русского языка, и самое главное, созданию у них потенциального словарного запаса, лучшему усвоению сложной русской орфографии, развитию мышления и языкового чутья. К сожалению, как показывают наши наблюдения, прием словообразовательного анализа используется крайне мало, студенты подменяют словообразовательный анализ морфемным, что совершенно недопустимо.

Наши исследования природы суффиксальных прилагательных, в том числе паронимов и однокорневых синонимов, русского языка и способов их передачи на казахский язык, позволили определить трудности усвоения их студентами-казахами, вызванные межъязыковой, внутриязыковой и смешанной интерференцией. Оказалось, что в суффиксальных прилагательных русского языка имеют место лексическая, словообразовательная и синтаксическая интерференция внутриязыкового, межъязыкового и смешанного характера, а именно:

1. Фонетические, морфологические, словообразовательные сходства паронимов, семантические сходства однокорневых синонимов являются причиной внутриязыковой лексической интерференции;

2. Межъязыковая словообразовательная интерференция происходит, когда

- производящие основы русского языка в отличие от казахского языка несамостоятельные слова;

- на стыке производящей основы и словообразовательного суффикса наблюдаются морфонологические изменения, несвойственные родному языку студентов;

- словообразовательный тип на казахский язык передается множеством способов;

3. Лексическая межъязыковая интерференция происходит, если значения русского прилагательного и его казахского эквивалента находятся в отношениях подчинения, пересечения или несовпадения, что встречается очень часто.

4. Словообразовательная и лексическая смешанная интерференция имеет место в употреблении студентами-казахами паронимов и синонимов, в том числе однокорневых, передающихся на казахский язык одним словом. Следствием этого является лексические ошибки:

- возникающие в связи с тем, что студенты не знают смысловых и стилистических различий, которые имеют место в паронимичной и синонимичной паре;

- связанные с незнанием сочетаемости синонимичных слов;

- причиной которых является смешанная интерференция, когда двум синонимичным прилагательным русского языка в казахском соответствует одно слово;

- в словах, объем значений которых не совпадает с объемом значений соответствующих ему слов казахского языка;

- возникающие при использовании студентами-казахами паронимов, на которые накладывается еще то, что ряд паронимов на казахском языке имеют один эквивалент, либо однокорневые эквиваленты, близкие структурно и фонетически. Кроме того, лексическими ошибками являются случаи нарушения сочетаемости суффиксальных прилагательных с существительными. Они проявляются в том случае, когда паронимичные прилагательные и однокорневые синонимы сочетаются с одними и теми же существительными;

- орфографические ошибки, обнаруживающиеся в десяти моделях прилагательных на –Н- и –НН- на стыке основы и суффикса типа «длинный, революционный, буквенный, гусиный, кожаный, зеленый, обезьяний, ядреный, рожденный и соленый» и в прилагательных со стечением согласных –стск-, тоже не свойственным казахскому языку.

Таким образом, наши рекомендации, исходящие из системных закономерностей русского словообразования и основанные на учете результатов сопоставительного изучения суффиксальных прилагательных русского языка и их казахских эквивалентов, могут помочь при решении главных

проблем обучения данным единицам языка, а именно проблем содержания, последовательности подачи учебного материала и методики обучения.

Литература:

1. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. М, 1973. - 82-83 с.
2. Основы построения описательной грамматики современного литературного языка. М, 1966. – 66 с.
3. Шанский Н.М.Русский язык. Лексика. Словообразование. М,1975. – 31 с.

Айкенже Баймахан
(Казахстан, Актюбинск)

ТҮРКІ ТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРДЫҢ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ ҰҚСАСТЫҚТАР (қазақ, башқұрт тілдеріндегі материалдар негізінде)

Қазақ тілі - тілдік қоры жағынан қазіргі әлем тілдерінің ішіндегі ең бай, әрі тілдік қолданыстағы аясымен ерекшеленетін, яғни санадағы ақпаратты тұрақты сөз орамдары арқылы жеткізуге мүмкіндік жасайтын, бір ойдың астарын бірнеше сүбелі сөздердің тіркестері арқылы жеткізе білетін, қанатты сөздер мен афоризмдерге, тұрақты тіркестерге, құнарлы сөз бірліктеріне, сөйлем жүйелеріне өте бай тіл. Сол тілімізде көрініс табатын, халқымыздың ұлттық ерекшелігін айқындап көрсететін, этностық менталитетке тән, қазақты қазақ етіп көрсететін тіліміздегі шұрайлы, жүйеленген, тілдік бірліктердің бірі емес, бірегейі – тұрақты сөз тіркестері. Бұл аталмыш айтылған бірлік тіл теориясында фразеологизм деген атауға ие.

Фразеологизмдер – тіліміздің бөлінбес бір бөлшегі. Тілімізде көкейге қонымды, көркем, орамды алуан түрлі тұрақты сөз тіркестері кездеседі. Тіл қазынасына жататын қат-қабат тіркес, тізбектерді халық орынды пайдаланады. Мақал-мәтелдермен бара-бар жоғары бағалап, оларды қастерлей сақтап келеді.[1; 230].

Фразеологиялық сөз тіркестерінің басқа бірліктерден (сөз,күрделі сөз, тіркес) айырмасын, бас белгілерін (релеванттық қасиетін) танып білуде І.Кеңесбаев «Қазақ тіл білімінің мәселелері» деген кітабында 3 түрлі критерийді белгілеп көрсетеді: 1) мағына тұтастығы (белгілі бір фразеологизм құрамындағы сөздер бастапқы мағынасынан түгел немесе ішінара жартылай айрылып қалады да, шоғыр тіркес біртұтас мағына береді); 2) тіркес тиянақтылығы (белгілі бір фразеологизм құрамындағы сөздер бір-бірімен жымдаса байланысады, олардың орын тәртібі нық келеді, барлық жағдайда дерлік бір шоқ тіркесу өз қалпын сақтайды); 3) қолдану тиянақтылығы (белгілі бір фразеологизмнің әрдайым айна-қатесіз, өлеңдегі қайырма тәрізді бұлжымай қайталана қолданылады). [2; 60].

Фразеологизмдер – ішкі мазмұндық құрылымы, сыртқы тұлға-тұрпаты, мән-мағынасы тұрғысынан алғанда, қатпар-қаттаулары мол,қыр-сыры тереңдеп зерттеуді талап ететін күрделі лингвистикалық құрылымдар. «Фразеологизмнің күрделілігі олардың құрылымдық типтерінің және синтаксистік модельдерінің алуан түрлі болып келуінде ғана емес, сонымен қатар тақырыптық және семантикалық тұрғыдан сан түрлі, ойдың әр алуан эмоциональды-экспрессивті реңкілерін білдіруге айрықша қабілеттілігінде» - дейді академик Ә.Т.Қайдаров.

Фразеологизмдер – тіл иесі халықтың (этностың), күллі дүние-ғалам жайлы ұғым-түсініктерінің, өзін қоршаған шындық болмысты тұтастай қабылдауының, мүшелей тануының өзіндік ерекшеліктеріне байланнысты тіл-тілде өзгеше өрілетін ғаламның тілдік бейнесін, яғни дүниенің тілдік суретін жасауға қатысатын әсем де әсерлі сөз өрнектері,тілдік метафоралық композициялар. Фразеологизмдер халықтың тұрмыс-тіршілігінің сан алуан қырын,дүниетанымын, эстетикалық талғамын, эпикалық сана-сезімін, наным-сенімін, салт-дәстүр, әдет-ғұрпын толықтай танытатын тұрақты тілдік орамдар болып табылады. [3; 73].

Түркі тілдес халықтардың, оның ішінде қазақ және башқұрт халықтарының тілдеріндегі фразеологизмдерге келер болсақ, екі тілде де кездесетін ұқсастықтарды айтуға болады. З. Ғ. Ураксиннің редакциялауымен шыққан «БАШКОРТСА-РУССА ФРАЗЕОЛОГИК ҺҮЗЛЕК» (Башқұртша-орысша фразеологиялық сөздік) деген сөздігінен башқұрт пен қазақ тілдеріне ортақ бірнеше фразеологизмдерді көрсетуге болады. Мысалы, айҙы күккә сығарыу - айды аспанға бір шығарды (даңқы жер жарды, атағы шықты), аҡты-ҡараны айырыу (таныу) – ақты-қарасын ашты (дұрыс-бұрыстығына көзі жетті), аҡылға килеү - ақылға келу (ойлылық таныту), айылдан яҙыу (шашыу) - ақылдан адасты (есі ауды, алжасты, не істерін білмей дал болды), асыҡ ауыҙ - ашық ауыз (аузында сөз тұрмайтын адам, не естісе соны жұртқа жаюшы), ауыҙ ҙа астырмау - аузын қақты немесе аузын қақпайлады (сөзін сөйлетпеді, көңіліндегісін айтқызбады), араларына кыл да һыймай - арасынан қыл өтпейді (өте тату болу, дос көңілді болу), араларынан кара бесәй үтеу - арасынан қара мысық өтті (екі адамның ортасына суық сөз жүгірді), Л нкы-тиңке булыу (килеү) - әңкі-тәңкі етті, әңкі-тәңкісін шығарды (ойран-топыр ету, бей-берекетін кетіру), ауыҙына һуғыу кемдең - аузына қақпақ болды(еркін сөйлетпеді, тыйым салды, қақпалап көңіліндегісін айтқызбады),ауыр аяҡлы - аяғы ауыр (екіқабат, жүкті болды), аяҡ баҫыр урын юҡ (аяҡ баҫҡыһыҙ) - аяқ алып жүргісіз, аяқ алғысыз (бір нәрсенің көптігінен аяқ алуға болмайды деген мағынада), балиғ булыу - балиғаға толды (кәмелетке жетті), башҡа менеү

(менеп ултырыу) - басына ойнады, төбесіне шықты (басынды, менсінбеді), Һыуынһыҙ ергә бысаҡ Һалыу - буынсыз жерге пышақ салды (орынсыз жерге жабысты, кісінің қимас нәрсесін сұрап, әлек болды), зыярат итеү (ҡылыу) - зират етті (қайтыс болған адамның зиратына барып бата оқыды, дұға қылды), күҙ яуын алыу - көздің жауын алды (өзіне еріксіз қарату, қызықтыру, көздің майын құртты), күккә күтәреү (сөйөү) - көкке көтерді (дәріптеді, құрмет көрсетті, асыра мақтады), Ҡабағына ҡарыш ҡар яуғандай кемдең - қабағынан қар жауғандай(қатты ашуланып қаһарланды, кектенді),Ҡанатын ҡырҡыу (киҫеү, һындырыу) - қанатын қиды (кесті, қырықты) (сорлатты, сорын қайнатты,қадамын, өрісін қысқартты) ,тырнаҡ аҫтынан кер эҙләү - тырнақ астынан кір іздеді (бәле іздеді, жаманшылық қуды), үҙәкте өҙөү - өзекті өртеу, өзегі өртенді (күйінді, қатты қайғырды, қапаланды), үҙәк ялғау - өзек (жүрек) жалғады (болар-болмас тамақ ішті), эс-бауырына инеү (кереү) - іші-бауырына кірді (жылы сөзі, жақсы мінезімен баурап алды, өзіне жақын тартты).

Жоғарыда салыстырыла келтірілген мысалдардағы фразеологизмдерден қазақ және башқұрт тілдеріндегі фонетикалық және лексикалық, ерекшеліктерді айқын байқаймыз. Мысалы, «с» - «ш» (сөз ортасында келсе), (асыҡ ауыҙ - ашық ауыз, ауыҙ ҙа астырмау – аузын аштырмау, қақпайлау, башҡа менеү – басына шықты, т.б.), ескере кетерлік бір жайт, қазақ тіліндегі «с» дыбысы сөздің басында келсе, башқұрт тілінде «һ» дыбысына алмасады (Һыуынһыҙ ергә бысаҡ Һалыу - буынсыз жерге пышақ салды,т.б.) «ж» - «я» (күҙ яуын алыу – көздің жауын алады), «ө» - «ү» (күҙ яуын алыу – көздің жауын алады, күккә күтәреү - көкке көтерді, үҙәкте өҙөү - өзекті өртеу), «ҡ» - «к» (аҡылға килеү - ақылға келу, Ҡабағына ҡарыш ҡар яуғандай - қабағынан қар жауғандай) дыбыстарының алмасуы. Морфологиялық ұқсастықтар мен ерекшеліктерге келсек, Ҡанатын ҡырҡыу (киҫеү, һындырыу) - қанатын қиды, тырнаҡ аҫтынан кер эҙләү - тырнақ астынан кір іздеді, аҡылға килеү - ақылға келу, күккә күтәреү - көкке көтерді, үҙәкте өҙөү - өзекті өртеу, т.б. Сонымен қатар тілдік қолданыстағы бұл тұрақты тіркестердің алатын орны мен мағынасы бір-біріне өте жақын, сайып келеді. Бұдан біз, қазақ халқы мен башқұрт халқының этностық жағынан жақындығын, туыстас түркі тілдері арасындағы тұрақты сөз оралымдарының ұқсастығын аңғарамыз.

Аталған ұқсастықтармен қатар кейбір ерекшеліктерді айтуымызға болады.Мысалы, қазақ тілінде қолданылатын «Жеміс ағашымен, адам ісімен көрікті» (Ағас емеше менән, кеше эше менән), «Алма ағашынан алысқа түспейді» (Алма ағасынан алыҫ төшмәй), «Арақты ішкенің – ақылыңды ішкенің» (Араҡы эскән—аҡылын эскән) сынды мақал-мәтелдердің башқұрт тілінде фразеологизм ретінде қолданылатынын көрдік. Алайда мақал-мәтелдерді фразеологизмдер тобына ендіріп-ендірмеу жайлы башқұрттарда ортақ пікір қалыптаспағандығын Ураксин сөздіктің басында айтып кетеді. Дей тұрғанмен, кейбір мақал-мәтелдерді фразеологиялық сөздік қатарына қосқан. Бұл тұрғыдағы біздің байқағанымыз – башқұрт тіліндегі фразеологизмдердің кей мәселелері шешімін таппағандығы. Ал қазақ тіліндегі фразеологиялық тіркестер мен мақал-мәтелдердің ара-жігі айқын ашылып, өз заңдылықтары тұрғысынан бекітілгенін қазақ тіл білімі дәлелдейді.

Сонымен қорытындылай келе, башқұрт тілі мен қазақ тілідеріндегі фразеологизмдердің өзара ұқсастықтары мен ерекшеліктеріне көз жеткіздік. Ендеше, осы тұрғыдағы тіл категориясын арифметикалық заңдылықтар арқылы тұжырымдай алмаймыз. Себебі, туыстас екі тілдегі фразеологизмдер аксиома емес, дәлелдеуді қажет ететін гипотеза. Соның бір қырын біз ашып аңғаруға тырыстық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. І. Кеңесбаев. «Қазақ тіл білімінің мәселелері»
2. Академиялық жинақ. «Қазіргі қазақ тілі» (Оқу құралы).Алматы, 2005. «Print-s» баспаханасы
3. Ғ. УРАҠСИН, Ф. А. НАДРШИНА, Х. Ғ. ЙОСОПОВ. «БАШКОРТСА-РУССА ФРАЗЕОЛОГИК ҺҮҘЛЕК»
4. І. Кеңесбаев. «Фразеологиялық сөздік» Алматы, 2007. «Арыс» баспасы.

Ғылыми жетекші: ф.ғ.д. АқМУ профессоры Садирова Гүлзат Қаниқызы

Анар Балтаева
(Астана, Казахстан)

METALINGUISTIC AWARENESS: ASPECTS AND TRENDS OF STUDY

Comparison of languages has always been in focus in the scientific world. The very first comparative works appeared in the 19th century written by the representatives of such scientific linguistic schools as F.F. Fortunatov's and I.A. Baudouin de Courtenay's. The relative researches of that time were done only in grammar. The linguists of that century mainly considered morphological, phonetic and syntactical systems of languages usually leaving out the lexical one. This happened for a long time.

But at the end of the 20th century together with the establishment of functional and anthropocentric approach towards language linguists began to realize the necessity of studying a word as a language unit expressing non-linguistic reality.

The following 21st century has been marked by the development of the anthropocentric paradigm in modern linguistics. It is out of question that any language should be considered and studied in close connection with a man – a real user of language. Language is a particular way of keeping and passing information, it is a means of accumulation and transmission of cultural values, and it plays a significant part in categorizing items and things of real life, in getting and forming structures of knowledge and their representation in human mind being a great force and stimulus of world cognition. Language helps to understand national mindset and to learn all the peculiarities of culture.

National peculiarities of man's perception of the world, various ways of thinking and interpretation of the linguistic and non-linguistic reality and specific features of linguistic cognition of the world can be more clearly highlighted by comparison of lexical units of different languages as lexical units are the means by which a man tries to pass knowledge, experience and attitude. Thus, motivated lexical units are worth studying in the aspect of language user's awareness.

There are three general approaches applied in the researches concerning motivation of words. They are word-formation, onomasiological and semasiological. Under the word-formation approach the research is focused on regularities in combination of motivated words and word forming affix (usually suffix) which define tendencies of word formation of different lexical groups. The onomasiological approach in its turn is directed to find out principles and regularities of naming words. Under the semasiological approach a motivated word is regarded as a unit of lexical semantic level of language and is studied from the semantic point of view, i.e. semantic structure, peculiarities and systemic relations. In contradistinction to the above-mentioned approaches this one provides the study of motivated word not only as a unit of lexical system of language but also as unit of metalinguistic awareness of a man.

The research of metalinguistic awareness of a man is reasonable to conduct in terms of comparative motivology - science of studying motivation of words (the technique of motivated comparative analysis) as the main goal of comparative motivology is the study of motivated lexical layer of language from the point of view of native speaker in the aspect of understanding and interpreting language units.

The comparative aspect of motivology appeared due to scientific works on comparative lexicology (I.V.Arnold, V.G. Gak), on semasiology (A.I.Gudavichus), and on onomasiology (M.M.Ginatullin, I.V.Blinova).

V.G. Gak was the first to carry out the fundamental analysis of semantics of the Russian and French languages. A.I.Gudavichus in his works presented the concept of comparative semasiology comparing the Russian and Lithuanian languages. He regarded the study of semantics of lexical units in comparison could help to expose features of world reflection in this or that language.

Motivated comparative concept is partially presented in M.M.Ginatullin's ideas (principles, ways and means of naming birds in the Russian, Kazakh and English languages) as well as in V.K.Pavel's (comparison of names of birds, mushrooms, plants, domestic appliances, colours in dialects of the Moldavian language) and in S.G.Shafikov's (structural semantic parameters of giving names in the Russian and English languages).

Comparative motivology that took its origin in Descriptive is one of the youngest and most perspective sciences of modern linguistics.

Nowadays on the basis of theory of motivation such lexical groups as names of birds in Russian, Ukrainian and Polish (works of A.D.Adilova), names of birds in Russian and French (works of I.E.Kozlova), names of birds and plants of Slavic group of languages (Russian, Polish and Bulgarian) and of Turkic (Kazakh and Tatar) (works of A.D.Zhakupova-Adilova), names of domestic appliances of Russian and German (works of N.A.Chizhik) have been considered and compared. The mentioned researches mostly took into consideration different non-cognate languages, i.e. genetically different in origin with different structures. The principles and aspects of comparative analysis of lexical motivation together with techniques of comparative motivated analysis have been studied and developed in these works; lexical thematic groups have been investigated from the position of their motivational potential; the results of lexicographical records of the obtained data have been shown.

It should be noted that the results of all studies are the treasury of the actual and theoretical material, but at the same time, there is a need to study the phenomenon of motivation of new lexical thematic groups.

Lexical units of such thematic groups as mushrooms, trees, shrubs and dwarf shrubs of English – the representative of the German group of languages, Russian - the representative of the Slavic group and Kazakh the representative of the Turkic group have been comprehensively analyzed for the first time in the motivational and comparative aspect. Names of mushrooms, trees, shrubs and dwarf shrubs presenting a certain semantic field are directly related to the world of man. This vocabulary is nationally specific; it is associated with the culture of the people and reflects the features inherent in the national awareness. The analysis of the lexical group increases scientific interest in the study of language as the means of transmission of culture and intercultural communication.

The description of metalinguistic awareness in the comparative aspect was carried out on the basis of 100 names of mushrooms, trees, shrubs and dwarf shrubs of the Russian language, 61 items of the Kazakh language and 49 of English.

The statements of metalinguistic awareness given by the native speakers of the compared languages (English, Russian and Kazakh) in the course of the directed psycholinguistic experiment held in the period from February 2011 to March 2012 have been used as the main source of the study.

The analysis of the statements has been carried in terms of content and actualization of motivational relations.

The main goal of the study has been to investigate general and specific features of the phenomenon of motivated words in English (American-English), Russian and Kazakh.

The leading methods of the study are the methods of scientific description and comparative analysis, which provide the comprehensive analysis of vocabulary of the compared languages in synchrony.

The hypothesis of the study is that the mechanism of motivational reflection is universal for different lexical thematic groups and languages.

The results of the study contribute to the further development of the theory of motivation, expanding the range of compared languages.

The data obtained by comparing the lexical units of thematic groups of flora -mushrooms, trees, shrubs and dwarf shrubs – of Russian, Kazakh and English complement the current understanding of the specificity of the formation of motivated vocabulary.

Despite the fact that in recent years, many linguists have been mostly involved in research in the field of comparative motivology, some fragments of comparing lexical units from the perspective of the theory of motivation need further development and expansion. The question of specific features of metalinguistic awareness dependent on different national mindset of native speakers of the compared languages hasn't been thoroughly considered and developed yet.

Main points and conclusions of the research can be applied in the study of world outlook through the Russian, Kazakh, and English languages and in the consideration of national specific features of the compared languages.

The practical value of the work includes the ability to use the research results in lexicography in compiling dictionaries, and in the learning and teaching process in preparation and development of elective courses on the theory and practice of intercultural communication, on the study of language and culture, on interpretation of texts, and also lexicology.

This study promotes the development of theoretical and practical base for compilation of trilingual dictionary of lexical units of flora.

References:

1. Блинова О.И. Мотивология и ее аспекты (2-е издание стереотипное). - Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007. – 11с.
2. Гумбольдт В.Ф. Язык и философия культуры.- М., 1985. – 396с.
3. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология.- Киев: Знания, 2004. - 327 с.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. - М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. - 315 с.
6. Жакупова А.Д. Сопоставительная мотивология: методы и аспекты.- Кокшетау: Келешек-2030, 2009. – 264 с.
7. Ростова А.Н. Обыденное метаязыковое сознание: статус и аспекты изучения// Обыденное метаязыковое сознание и наивная лингвистика: Межвузовский сб.науч.статей/ Отв. Ред. А.Н. Ростова. Кемерово-Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2008.- С.49-58.

Марина Гладких, Лідія Кузьміна
(Харків, Україна)

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

Метою сучасної мовної освіти є формування комунікативної компетенції студентів, а також розвиток їхніх особистісних якостей – психофізіологічних, мовленнєвих, когнітивних, креативних, світоглядних та духовних особистостей. Процес навчання мови у вищому навчальному закладі має забезпечити студентів відповідним рівнем мовних знань, вміннями та навичками використовувати мову у ситуаціях науково-навчальної та майбутньої професійної діяльності, сприяти успішній реалізації освітньо-розвивального потенціалу мовної дисципліни. Реалізувати означені завдання можна, якщо у процесі навчання здійснюватимуться такі заходи:

- створення позитивної мотивації та підтримання інтересу протягом навчальної діяльності;
- залучення особистого досвіду студентів, його інтелектуальної та емоційної сфер;
- розвиток свідомості й самосвідомості студентів, їхнього мовлення та мислення;
- формування мовленнєвого самоконтролю на всіх етапах навчальної діяльності.

Таким освітнім вимогам найбільше відповідають інтерактивні методи та технології навчання. Сутність інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу. Організація такого навчання передбачає спільне розв'язання проблем [2, с. 7]. Інтерактивні методи пов'язані з вибором стратегії, тактики та техніки взаємодії студентів, організацією їхньої спільної діяльності для досягнення

дидактичних завдань. Ученими-методистами доведено, що за умов запровадження інтерактивного навчання у студентів розвивається бажання до творчої, продуктивної діяльності; відпрацьовуються моделі поведінки, необхідні для успішної професійної діяльності.

Ідеї запровадження інтерактивного навчання мови ґрунтуються на таких результатах психолого-педагогічних досліджень.

1. Зв'язок мовлення з немовленнєвою діяльністю (Б. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Рубінштейн та ін.). Це положення зумовлено тим, що в мовленнєвій діяльності можна виділити ті ж елементи, що є в будь-якій іншій діяльності людини, – мотиви й дії, спрямовані на досягнення поставленої мети. Як стверджує О.О. Леонтьєв, «мовленнєва діяльність дуже рідко виступає як самостійний, завершений акт діяльності: найчастіше вона включається як складник в діяльність більш високого порядку» [3, с. 135]. Виходячи з ідеї органічного включення мовленнєвої діяльності в загальну систему діяльності людини, навчання фахового мовлення повинно ґрунтуватися на створенні ситуацій професійної комунікативної взаємодії.

2. Мовленнєве мислення найповніше активізується в проблемних ситуаціях. Психолого-педагогічні експериментальні дослідження довели, що необхідність у мисленні виникає в тих випадках, коли людина потрапляє в нову ситуацію й не може виконати відомі їй дії старим способом. А. Матюшкін розуміє мислення як «можливість людини знаходити рішення нових проблем, що раніше не виникали перед нею, знаходити нові, раніше не відомі умови дії і відповідні їм нові способи виконання» [4, с. 230]. Виходячи з цього визначення, можна зробити такі висновки: мислення не є діяльністю, відокремленою від іншої діяльності індивіда (практичної або теоретичної), а навпаки, зумовлюється цією діяльністю; мислення людини хоча й пов'язане з її знаннями й навичками, проте має свої закономірності формування й розвитку; мислення включається в регулювання мовленнєвої діяльності в тих випадках, коли людина не має готових способів виконання комунікативного завдання. Таким чином, визначальним фактором мовленнєвого мислення є проблемна комунікативна ситуація, що має бути основою для інтерактивних методів. Мірою того, як людина усвідомлює ситуацію, з'ясовує дані в ній умови, ситуація перетворюється на завдання, яке спонукає до пошуків шляхів з'ясування невідомого через розкриття зв'язків з тим, що відоме, дане в комунікативній умові. Тому інтерактивні методи навчання професійного мовлення мають ґрунтуватися на вирішенні комунікативних завдань і сприяти інтелектуально-мовленнєвої активності студентів.

Психолого-педагогічні положення дозволяють сформулювати певні освітні вимоги, які мають реалізувати інтерактивні методи. По-перше, навчання мовлення має здійснюватися в контексті реальної комунікації студентів один з одним. По-друге, навчання мовленнєвої діяльності повинно бути організовано як невід'ємна частина іншої (у нашому випадку професійної чи науково-навчальної) діяльності. По-третє, розвиток мовлення має відбуватися в умовах розв'язання комунікативних проблемних завдань.

Найбільш повно реалізувати навчання студентів в групі дозволяє сукупність таких умов:

- спільна мета;
- індивідуальна відповідальність і рівні можливості успіху;
- взаємозалежність членів групи;
- спільна навчально-пізнавальна та творча діяльність студентів у групі;
- внесок кожного студента у розв'язання навчального завдання;
- загальна оцінка роботи групи, що включає оцінювання способу діяльності та результату роботи.

Щоб навчити студентів здобувати знання в колективі, на початковому етапі варто інтегрувати інтерактивну роботу в парах у звичайне заняття. Це може бути спільне виконання вправ, перевірка домашніх завдань, словникові диктанти, складання вправ, підготовлення питань до інших пар та ін.

Робота в малих групах вимагає особливого підготовлення як викладача, так і студентів. Підготовлення до групової роботи складається з двох етапів:

1) ознайомлення студентів з темою заняття, метою завдання та технологією його виконання;
2) виконання вдома загальних підготовчих завдань:

- повторення отриманого на лекційному занятті теоретичного матеріалу;
- пошук додаткової інформації з теми;
- виконання та узагальнення типових вправ (завдань) з теми;
- вивчення рекомендованої літератури.

Фронтальною технологією інтерактивного навчання є дискусія, що передбачає активну участь в обговоренні спірного питання усіх студентів. Дискусія стала об'єктом вивчення в двох аспектах: як основний метод інтерактивного навчання, що запроваджується як у середній, так і вищій школі (О. Вербицький, О. Пометун, Л. Пироженко), та як допоміжний метод організації семінарів (А. Алексюк, С. Вітвицька тощо). Основним призначенням цього методу є виявлення відмінностей у тлумаченні наукової проблеми і встановлення спільної думки. Важлива роль надається підготовчому етапу дискусії. Викладач визначає проблему та окремі підпроблеми, які будуть обговорюватися на занятті; добирає основну та додаткову літературу для доповідачів; розподіляє функції та форми участі

студентів в обговоренні; готує студентів до ролі ведучого, доповідача, опонента, рецензента, експерта, цензора та ін.

Сучасна лінгводидактика визнає велику освітню й виховну цінність дискусії. Цей метод є важливим засобом пізнавальної діяльності студентів у процесі навчання професійного та науково-навчального мовлення. Вона значною мірою сприяє розвитку критичного мислення, виробленню самостійної позиції, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати власну думку, добирати аргументи та оперувати ними, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Ігрові методи в системі навчання мовлення виступають способом самостійного використання сформованих професійних комунікативних умінь. Навчальні ігрові методи багатопланові, і кожен з них у той чи інший спосіб сприяє виробленню певних навичок. З огляду на це виокремлюють ігри-вправи (виконання кросвордів, ребусів, лінгвістичні естафети тощо), ігрові дискусії, рольові та ділові навчальні ігри. У діловій грі моделюється контекст майбутньої професійної діяльності студентів, характеризується обов'язковою реалізацією соціальних відносин, наприклад, керівника та підлеглого, представників різних фірм та ін. У процесі конструювання і проведення ділових навчальних ігор необхідно дотримуватися кількох принципів, сформульованих О. Вербицьким: принцип проблемності, принцип моделювання змісту та умов майбутньої професійної діяльності, принцип двоплановості ігрової навчальної діяльності, принцип спільної діяльності учасників гри, принцип діалогічної взаємодії партнерів по грі [1, с. 133–142]. Необхідною умовою гри є проблемна ситуація, проблемне завдання. За такої умови ділова гра сприятиме розвитку теоретичного та практичного мислення (здатності аналізувати складні ситуації спілкування, вирішувати професійні завдання). Тоді буде досягнута основна мета інтерактивного навчання – породження знань та формування мовленнєвих умінь і навичок у спільній діяльності й діалогічному спілкуванні учасників гри.

Як доповнення до аудиторної роботи запроваджується у навчанні мовної дисципліни метод проектів. Цей інтерактивний метод передбачає певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, що дозволяють вирішити ту чи іншу проблему в результаті самостійної діяльності студентів з обов'язковою презентацією цих результатів. Ефективність методу проектів залежить від того, чи будуть реалізовані основні вимоги до його проведення, зокрема:

- наявність завдання, що вимагає інтегрованих знань, дослідницького пошуку для його рішення (наприклад, дослідження змін в термінологічній системі української мови);
- практична, теоретична, пізнавальна значущість результатів дослідження (наприклад, видання фахового словника; випуск газети з репортажами про зміни в словниковому складі наукової української мови; мовний сайт; комп'ютерна газета та ін.);
- самостійна групова діяльність студентів;
- чітка побудова змістової частини проекту (з вказівкою поетапних результатів);
- використання дослідницьких методів, що передбачають певну послідовність дій: спільне визначення проблеми та спільних дій; висунення гіпотези та шляхи її вирішення; обговорення методів дослідження (експериментальних, статистичних, спостережень та ін.); обговорення способів оформлення кінцевих результатів; систематизація та аналіз отриманих результатів; підбиття підсумків, оформлення результатів, їх презентація [5, с. 68].

Метод проектів і навчання у співробітництві знаходять усе більшого поширення в системі освіти. Причин цьому декілька:

– необхідність навчити студентів здобувати знання самостійно та використовувати їх для вирішення нових теоретичних та практичних завдань;

– актуальність набуття комунікативних навичок та вмінь, зокрема вмінь працювати в колективі;

– значущість формування наукової діяльності студентів, тобто вмінь користуватися дослідницькими методами: збирати потрібну інформацію, факти, уміти їх аналізувати, висувати гіпотези, робити висновки.

Отже, інтерактивні методи навчання професійного мовлення мають стати пріоритетними у вищих навчальних закладах, тому що сприяють формуванню пізнавальної активності студентів, дають їм можливість реалізувати природне прагнення людини до спілкування, співробітництва та взаємодопомоги; перетворюють студентів в активних суб'єктів пізнання, що є основною метою особистісно орієнтованої освіти.

Література:

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособие / А.А. Вербицкий. – М.: Высш. шк., 1991. – 207 с.
2. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. / автори-укладачі: О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.П.Н., 2002. – 136 с.
3. Леонтьев А.А. Психологические единицы и порождение речевого высказывания / А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1969. – 279 с.
4. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество / А.М. Матюшкин. – М.: МОДЭК, 2003. – 720 с.

5. Новые педагогические и информационные технологи в системе образования / под. ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2000. – 270 с.

Науковий керівник:
старший викладач Кузьміна Лідія Володимирівна

Дубинець Зореслава
(Армянськ, Україна)

ВИВЧЕННІ РОМАНУ В.ПІДМОГИЛЬНОГО „МІСТО” В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Сьогодні об’єктом уваги методистів стала проблема вивчення екзистенціальної прози учнями старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. Окремі аспекти проблеми було висвітлено на шпальтах науково-методичних видань на прикладах творів Романа Андріяшика, Марії Матіос, Осипа Турянського. Екзистенціальній прозі В. Підмогильного присвячено студії літературознавців (Н. Бернадська, О. Галета, В, Колп, Р. Мовчан, Т. Пастух, М. Тарнавський, В. Шевчук та ін.). Проте з методики вивчення роману „Місто”, нещодавно включеного до шкільної програми, маємо поодинокі наукові набутки (Л. Коломієць, Л. Нежива, Т. Пастух).

Метою статті є створення методичної моделі вивчення роману В. Підмогильного „Місто”.

Сучасні науковці серед принципів аналізу художнього твору визначають важливість учнівської співтворчості навчального процесу [6, с. 199], яка неможлива без фасилітаторської ролі вчителя. Тому в рекомендаціях до первинного сприйняття твору, зосереджуємо увагу учнів на таких аспектах:

– *Образ міста*, як наголошував Г. Костюк – це „в першу чергу роман про Київ”. Місто – це єдиний переможець у романі. Саме місто підкоряє та змінює людину, яка опинилась у сфері його тяжіння.

– *Образ Степана Радченка,* бо головне в романі не місто, а особисте життя української людини 20-х років XX століття, яка опинилася в нових суспільних умовах, що стали для неї життєво випробувальними [4, с. 121].

Гортаючи сторінки твору, читач помічає авторський погляд на місто, тобто враження безпосереднього оповідача та головного героя. Яке ж це місто? Насамперед *„велике”, „рухливе” й „швидке ”,* місто, яке вабить *„дивною красою ”*, яке Степан Радченко хоче здобути, і водночас воно *„суворе ”* та *„безжальне ”, „чуже його душі”*. Місто *„біле від сонця й легке”* і те, що має *„темну безодню”*.

Розвитку критичного мислення сприятиме побудова асоціативного куща *„Місто”.* Водночас цей прийом допоможе виявити обізнаність учнів із текстом роману.

Неодноразово в тексті роману з’являється назва буденної реалії міської вулиці – будинки. Якими вони постають для читача? Іншій групі учнів можна запропонувати побудувати асоціативний кущ „*Будинки*”*: будівлі важкі й суворі; похмурі оселі, похмурі споруди; купи будинків таких крихітних і кумедних; нерухомі, потуплені будівлі; лавами сходять будинки; низенька халупа; крихітна хатинка, мов той гриб приліплена ліворуч.* Негативне авторське сприймання міста виявляється у перифразах типу: *місто – історична здохлятина, страшенна помилка історії, пущі світобудови, будинки – оселі слимаків, водоймища отрути, храми нового поганства* [3].

Доречним для аналізу твору буде ведення „щоденника подвійних нотаток”. Зважаючи на поради методистів [7, с. 97], пропонуємо учням сторінки зошита (щоденника) поділити на дві частини: в одній (більшій) – нотувати характеристику образів, епізоди, репліки, цитати, що найбільше вразили, здивували, змусили замислитися, викликали запитання, в іншій – записувати свої коментарі. Наприклад, *образ міста*, у якому не можна не помітити тенденції до персоніфікації, одухотворення неживої, кам’яної матерії:

Місто пишно розгорнуло свої білі артерії і гордовито піднесло своє чоло; місто вивернулось на сонці великим випещеним котом, примружуючи на світлі безліч очей, потягаючись і позіхаючи від насолоди; воно [місто] *покірно лежало внизу хвилястими брилами скель, позначене вогняними крапками, і простягало йому* [Степанові] *з пітьми горбів гострі кам’яні пальці; завмерлий, струхлявий домок розплющив раптом свої очі і вийшов із тиші домовини.*

Навряд чи уважного читача залишить байдужим алегоричний образ

„всесвітнього нахаби”, який уособлює життя в екзистенціальному розумінні: „*Життя страшне своєю невпинністю, нестримним поривом, що не схиляється перед найбільшим стражданням людини, показуючи спину її найгострішому болеві. Людина може досхочу борсатись у його тернах – воно пройде мимо з своїми глашатаями, що за страх і за совість кричать світові, що без тернів не буває троянди. Воно – той всесвітній нахаба, що на прохання обібраного жебрака відповідає штовханом, лящами, ціпком і суне далі, попалюючи цигарку, навіть не повернувши до жертви свій золочений монокль*” [5, с. 359], – саме так сприймає життя скептик, відчуваючи абсурдність світу і

втрачаючи надію на самореалізацію у ньому. Цей філософський відступ вартий осмислення і коментаря [4, с. 122].

На думку сучасних літературознавців В. Підмогильний прагнув пізнати „модерну українську людину, свого сучасника – типового вихідця з села, простежити й проаналізувати його душевний стан, поведінку в нових суспільних умовах, які для нього є випробувальними ” [2, с. 422]

Отже, наступним етапом роботи над твором є розкриття образу Степана Радченка. Епіграфом до уроку можуть стати слова В. Підмогильного з роману „Місто”: „Людина не розкладається на так зване добро і зло, на плюс і мінус, хоч би й як це зручно було для громадського вжитку”. Доречно запитати, як старшокласники розуміють ці слова, проаналізувати також епіграфи до роману.

Розмірковуючи над цим питанням старшокласники доходять висновків, що Валер’ян Підмогильний, тонкий психолог і філософ, створив образ людини, в душі якої відбувається безперервна боротьба між добром і злом, між духовним і тваринним, щоб простежити, за ким буде перемога. Степан Радченко – це людина своєї доби, органічно вписана в контекст історичної ситуації 20-х років ХХ століття, коли стрімко розвивалися міста, зросла їх суспільно-економічна й культурна роль. У цей час прагнення „вийти в люди”, захоплення міською культурою, потяг до цивілізації спонукали провінційну молодь кидати село й вирушати здобувати освіту, засвоювати новий простір, а разом з тим шукати свою сутність [4, с. 123–124]. Тому своєрідним ключем до розуміння твору та образу головного героя є епіграф: „Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола. Як тварина – людина їсть і п’є: як тварина – вона множиться і як тварина – викидає; як янгол – вона має розум; як янгол – ходить просто і як янгол священною мовою розмовляє”.

Зосередившись на образі Степана Радченка, письменник роздумував над феноменом людського життя, над природою існування індивіда в оточенні собі подібних [1, с.14]. Тому читач бачить головного героя очима інших. Таких поглядів декілька (Надійка, Левко, Зоська, „мусінька”, Вигорський, Максим Гнідий, Рита). Побудова таблиці (див. таблицю 1) надасть змогу перевірити знання тексту, а також усвідомити особливості сприйняття головного героя іншими персонажами твору.

Таблиця 1

Надійка	*Ви такий знаючий!*
„мусінька”	*У тебе душа – грифельна дошка, досить пальцем провести, щоб стерти написане*
Максим Гнідий	*Ви наївний!* *Ви нічний злодій!*
Зоська	*Божественний!*
Вигорський	*Ви не були такий дотепний, коли ми вперше здибались.*
Левко	*Ач, який прибраний! Ач, який гарний! Красун та й годі.*
Рита	*Пустунчик*

У процесі роботи над образом учні простежують становлення Степана Радченка, чітко структурують його шлях від людини до письменника, який нагадує молекулярний рух, миготливий і повільний, кінечний та безкінечний, безпечний та небезпечний. На початку твору Степан – селянин, який приїхав у місто, живе в столярні Гнідого, товаришує з Левком, Надійкою. Згодом це студент, який перебрався на кухню Гнідого, він спілкується з дружиною господаря помешкання „мусінькою” та їх сином Максимом. Степан-лектор живе в кімнаті Задорожного, і в цей період найближчі йому люди – Зоська і Борис Задорожний. І нарешті, Степан-письменник мешкає у справжній квартирі, його оточення – поет Вигорський і вишукана Рита.

Учні доходять висновків, що В. Підмогильний зображує Радченка-людину й Радченка-письменника, простежуючи зміну моральних цінностей свого персонажа, життєвої мети та шляхів її досягнення, його поглядів на людей, на власне місце й призначення у світі.

Ґрунтовно розкрити образу роману В. Підмогильного „Місто” допоможе літературна дискусія. Цей метод у світовій дидактиці оцінюється як достатньо ефективний. Дослідження американських науковців довели, що під час дискусії запамятовується 40 % навчального матеріалу, що в 4 рази більше, ніж у процесі самостійного читання. До того ж дискусія надасть можливість залучити до роботи якомога більше учнів. Для проведення дискусії за романом пропонуємо такі питання:

- *Київ – місто великих можливостей, здобутків чи втрат?*
- *Степан Радченко – переможець чи жертва великого міста?*
- *Степан Радченко – цинічний егоїст чи взірець сильної цілеспрямованої особистості?*

Зауважимо, що успішному вирішенню останнього сприятиме правильна організація класу, поділ на групи, залежно від позиції учнів. Учні першої групи – ті, хто розділяє життєву позицію Степана Радченка й вважає, що він може стати взірцем для наслідування. Учні другої групи спробують стати на місце тих, хто засуджує його, вважаючи цинічним егоїстом. Нарешті учні третьої групи – це ті, хто не визначилися у своєму ставленні до Степана Радченка.

Як домашнє завдання пропонуємо старшокласникам надати письмово відповідь на питання (за вибором):

Чи доцільно було впроваджувати в програму з літератури 11 класу роман В. Підмогильного „Місто”?

Що дало вам особисто знайомство з твором, з такою непересічною, суперечливою, цікавою особистістю як Степан Радченко?

Саме так, вважаємо, учні зможуть усвідомити, що роман „Місто” В. Підмогильного – знаковий твір в українській літературі ХХ століття. Адже талановитий український прозаїк в добу суспільно-історичних катаклізмів звертав свій погляд насамперед на людину, неординарну особистість, хоч і привабливу, та далеко не ідеальну, величну й слабку водночас.

Література:

1. Лущій С.І. Художні моделі буття в романах В. Підмогильного : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 „Українська література” / С.І. Лущій; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2000. – 19 с
2. Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х: портрет у історичному інтер’єрі : монографія / Р. В. Мовчан. – К. : ВД „Стилос”, 2008. – 544 с.
3. Мялківська Л. Лексико-семантичне поле місто (за романом В. Підмогильного „Місто”)/ Л. Мялківська. – Режим доступу : http://kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/ Magazine55-56-4.pdf
4. Нежива Л. Вивчення естетики літературного екзистенціалізму на прикладі роману В. Підмогильного „Місто” // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – № 24 (235). – Ч. ІІ. – С. 121–128.
5. Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи / вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника. – К. : Наук. думка, 1991. – 800 с.
6. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі / Б. І. Степанишин. – К. : РВЦ „Проза”, 1995. – 256 с.
7. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі : екзистенціально-діалогічна концепція / Г. Л. Токмань. – К. : Міленіум, 2002. – 320 с.

Ольга Єрохіна
(Армянськ, Україна)

,,НЕВІДОМИЙ” М. КОЦЮБИНСЬКОГО ТА ,,ГУБЕРНАТОР” Л. АНДРЄЄВА ЯК ЗРАЗКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТВОРІВ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ

Сучасники Михайло Коцюбинський та Леонід Андрєєв є одними з неперевершених майстрів психологічної прози кінця XIX – початку XX століть. Більшість літературно-мистецьких знахідок цих письменників марковано як автентичні, а їх оригінальність є наслідком своєрідних індивідуально-авторських оцінок реальності. Так, суто соціальна та, певною мірою, ідеологічно заангажована тема революції, як одна зі злободенних тем епохи зламу, була відтворена Коцюбинським та Андрєєвим з нових художньо-естетичних позицій. Особливість її висвітлення ґрунтується на інтересі цих письменників-новаторів до позасоціального компоненту теми, що робить зв’язок їхньої творчості міцним, відкриваючи нові можливості в співставленні найоригінальніших митців української та російської літератури меженної доби.

Науково-дослідні роботи щодо проблеми психологізму творчості М. Коцюбинського та Л. Андрєєва проводилися та проводяться у наш час. Дослідження доробку Коцюбинського представлене працями М. Грицюти, С. Єфремова, П. Колесника, Г. Сохань тощо, Андрєєва – роботами В. Гречнєва, Л. Ієзуїтової, К. Міхеїчевої, І. Московкіної, Л. Ікітян та інших. При вияві деяких паралелей у доробку цих письменників, які можна побачити, наприклад, у роботах І. Московкіної [6, с. 158] та П. Колесника [5, с. 342], питанню психологізації у художньому відтворені революційної дійсності не надано належної уваги. Головним чином констатовано певні сюжетно-змістовні уподібнення, але ці факти надано без всебічного аналізу, що, на наш погляд, викликано не браком глибинності взаємин, а насамперед недостатньою розвиненістю дослідної рефлексії сьогодення щодо російсько-українських зв’язків.

Порівняння особливостей психологічного зображення революційних реалій в прозі Л. Андрєєва й М. Коцюбинського і визначає мету нашої статті. Детальний аналіз проведемо на матеріалі таких творів, як ,,Губернатор” і ,,Невідомий”, заздалегідь передбачаючи те, що він може бути доповнений значно ширшим літературним контекстом.

Поява психологізму в мистецтві свідчить про високий рівень розвитку культури суспільства та розвиненості процесу культивування головної його цінності – людської особистості. Художнє осмислення неповторності людини стало можливим у мистецтві XIX ст., де психологізм досяг найвищих вершин моральних вимог у пізнанні й освоєнні внутрішнього світу людини.

Творчість Михайла Коцюбинського та Леоніда Андрєєва припадає на особливий етап розвитку психологічної прози – межу XIX–XX століть. Розвідки обох авторів було спрямовано на виявлення психологічних особливостей людини, чільне місце серед яких, звичайно, належало героям часу – діячам революційного руху. А найважливіші соціальні порухи, зокрема революція 1905–1907 років,

знайшли живий відгомін у свідомості багатьох письменників найрізніших літературно-мистецьких уподобань. Обидва митці обрали шлях висвітлення соціально-історичних ,,зсувів" через внутрішні переживання своїх героїв – свідків та учасників подій, які резонують з їхньою душевною динамікою чи стають їхньою долею.

Андрєєв та Коцюбинський – провідники нового в мистецтві зламу століть: російський письменник вже на початку 900-х років заявив про себе як митець з феноменальним поглядом на знані речі, український автор – активно експериментував зі стилем художньої оповіді. У період першої революції в Росії все помітнішим стає тяжіння Андрєєва до абстрактного сприйняття дійсності, все ясніше проявляється орієнтованість автора на заміну соціальних проблем проблемами онтологічного характеру [3, с. 124]. Так, в оповіданні ,,Губернатор" (1905) авторську увагу приділено аналізу соціально-етичної психології головного героя в момент його морального прозріння. Вважаючи себе правим у виконанні службового обов'язку, губернатор разом з тим починає розуміти, що ,,державна необхідність – годувати голодних, а не стріляти" [1, с. 117]. Очікування героєм кари із площини соціальної (вбивство його, як карателя народу) переноситься автором у план доленосної дії незримого ,,грізного Закону-Месника", першим знаком якого став породжений в героєві самоосуд за скоєне.

Етюд М. Коцюбинського ,,Невідомий" (1907) – це також живопис внутрішніх суперечок головного безіменного героя: відчуттів вбивці, думок творчого мрійника та вражень пересічної людини з її повсякденними потребами. Замкнувши героя в чотири стіни, письменник вдається до майже ,,мікроскопічного" дослідження його душевних порухів [4, с. 289]. У творі не знаходиться місця для зображення морально-етичних цінностей революціонера, автор фокусує увагу на іманентних враженнях, емоційних відчуттях (страху, сміху, надії), несподіваних фрагментарних спогадах Навідомого. Тому головний герой етюду виступає в якості композиційної домінанти твору.

Більшому заглибленню у психодинаміку зображуваного сприяє переломна ситуація, багато в чому кризова для характеру персонажів обох творів. Розкриття психології людини перед стратою відбувається з тією лише різницею, що в Андрєєва провідним стають переживання губернатора, засудженого терористами до розстрілу, а у Коцюбинського – сповідь терориста після вбивства ним царського сановника. Психологічною напруженістю відбито й процес сприйняття образів читачем, якому складно визначитися між засудженням героїв та співчуттям їхній долі. Губернатор, через якого загинуло багато людей, у тому числі й дітей, у результаті глибокого самоаналізу приходить до так званого прозріння – усвідомлення своїх помилок та взагалі переосмислення всього свого життя. Саме духовна скривдженість, падіння стали поштовхом до морального злету колись безкомпромісного чиновника, якому читач не може не симпатизувати. Неоднозначно оцінюється також вчинок Невідомого, який хоч і боровся заради народу, називаючи себе його месником, але робив це з таким фанатизмом, який уподібнив його до хижака. Одержимість Невідомого ідеєю передчасної смерті жертви терору (зазначимо, лише ідеєю) висвітлюють безглузді з точки зору справедливої боротьби побоювання. Тому як у Коцюбинського, так і в Андрєєва стрижневою стає думка про зло, породжуване злом за принципом варварського закону ,,кров за кров" [3, с. 140].

Виявляється, обидва автори у зображенні суспільно-історичних явищ фокусують увагу на позасоціальних факторах. При такому підході на перший план висуваються проблеми психологічні – сильні емоції, душевні струси, передчуття, рефлексія, що саме й стають предметом авторського аналізу. Розмаїтість настроїв створює картину громадсько-політичної атмосфери років революції. Андрєєв залишається вірним своєму суб'єктивному, дещо ,,метафізичному" погляду; революційний рух російський письменник розуміє як стихійний процес, в якому вирізняє два протилежні процеси: темні інстинкти натовпу, з одного боку, та подвиги самопожертви окремих приречених на загибель героїв – з іншого [2, с. 67]. У головній дійовій особі автора цікавлять передусім філософсько-морально-психологічні мотиви вчинку. Тому героя більшою мірою абстраговано від реальності, зовнішню дію зведено до мінімуму.

В етюді ,,Невідомий", як у багатьох інших психологічних творах Коцюбинського (наприклад, ,,Цвіт яблуні", ,,Intermezzo", ,,Сон"), сюжет також відсунуто на другий план, роль оточуючих героя обставин змінено, бо все підпорядковується одній меті – тонкому проникненню в психологічний світ людини, нюанси її душевних поривів і глибокі переживання, які й становлять справжню колізію творів. Письменник культивує такий художній принцип, як перехід від знаковості сюжету до знаковості мікрообразу: замість усезнаючої постаті автора та впевненого авторського голосу домінує слово та суб'єктивне бачення персонажа. Імпресіоністичні новели Коцюбинського – це своєрідні стенограми внутрішнього монологу ліричного героя, його психологічних станів, почувань, настроїв, що часто нагадують ,,потік свідомості".

Результатом такого позаподієвого викладу матеріалу при відтворенні письменниками революційного буття країни стало те, що й у ,,Губернаторі" й у ,,Невідомому" не надано чіткого мотивування вчинків героїв. Автори вдаються до умовних прийомів, показуючи різкі, ззовні не обумовлені зміни у свідомості персонажів. Стан особливого емоційного збудження головних героїв вимагає специфічних засобів його відтворення. Рефлективно-асоціативний виклад думок в оповіданні українського класика досягається уривчастістю, недомовленістю фрази. Три крапки і знак питання стають поетичними фігурами у віддзеркаленні складності почувань емоційно багатого, духовно

витонченого ліричного героя. В свою чергу творчість Леоніда Андрєєва, з її своєрідним трагічним звучанням, вражає глибиною проникнення у найтемніші рефлективні закутки людської природи, незвичністю погляду письменника на традиційні конфлікти людського буття.

І все ж, при деякій схожості творчої манери митців, їхні оповідання де в чому полемічні. Коцюбинським в етюді насамперед підкреслена ідея справедливої, так би мовити революційної помсти, тоді як Андрєєва більше цікавить психологічний стан людини в критичній ситуації ніж конкретний факт (що буде головним принципом відтворення ,,життя людини" в однойменній драмі 1906 року). Герой етюду ,,Невідомий" – самовідданий месник, що, засуджений до страти, залишається незламним, вірним своїм ідеалам, тоді як губернатор Андрєєва розчаровується у своєму житті, своїх губернаторських вчинках. Лейтмотивом у свідомому крокуванню героя назустріч смерті виявляється думка про фатальну приреченість людини.

Таким чином, однією з тем, що дуже цікавить Коцюбинського та Андрєєва – свідків динамічних історично-соціальних ,,зсувів" – є тема революції 1905–1907 років. Особливість її висвітлення ґрунтується на інтересі письменників до позасоціального компоненту теми, а саме до внутрішнього світу людини, що стала заручником ідеї чи обставин. Автори-новатори зуміли передати соціально-історичні проблеми свого часу через внутрішні переживання героїв у кризові моменти їхнього життя. Так, в оповіданні Андрєєва ,,Губернатор" уся увага приділяється аналізу соціально-етичної психології головного героя в момент його морального прозріння, а в етюді Коцюбинського ,,Невідомий" – внутрішнім суперечкам головного героя, в душі якого борються почуття мрійника та фанатика.

Майстерність авторів у зображенні героїв зі ,,складною" біографією проявляється у тому, що, перейнявшись їхніми переживаннями, мимоволі починаєш їм симпатизувати, або співчувати, забувши про скоєний ними страшний гріх – вбивство людини.

При відтворенні революційного буття країни постає на перший план внутрішній світ героя, який і є осередком виру суспільних подій. Як у ,,Губернаторі", так і в ,,Невідомому" авторами не надано чітких причино-наслідкових зв'язків – лише сталість, та певна умовність ситуацій душевно-духовної кризи персонажів.

І все ж таки, беручи до уваги певну схожість даних творів, не можна не помітити різницю основної авторської думки. У Коцюбинського це насамперед ідея справедливості, яка постає у вигляді революційної помсти в ім'я скривдженого народу, тоді як основна мета Андрєєва – передати рефлексію розчарованої своїм життям людини, свідомо крокуючої на смерть.

Література:

1. Андреев Л. Н. Губернатор / Леонид Николаевич Андреев / Собрание починений: в 6 т. – Т. 2 : Рассказы; Пьесы. 1904–1907 / редкол.: И. Андреева, Ю. Верченко, В. Чумаков; сост. и подгот. текста Е. Жезловой. – М. : Художественная литература, 1990. – С. 100–147.
2. Брусянин В. В. Леонид Андреев. Жизнь и творчество / Василий Васильевич Брусянин. – М. : Книгоизд-во К. Ф. Некрасова, 1912. – 126 с.
3. Гречнев В. Я. Трагедия повседневности (тип героя, конфликт и своеобразие психологизма в рассказах Л. Андреева) / Вячеслав Яковлевич Гречнев // Гречнев В. Я. Русский рассказ конца XIX – XX века : проблематика и поэтика жанра. – Л. : Наука, 1979. – С. 101–153.
4. Єфремов С. О. Михайло Коцюбинський / Сергій Олександрович Єфремов // Єфремов С. О. Вибране. Статті. Наукові розвідки. Монографії / Упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. – К. : Наукова думка, 2002. – С. 214–310.
5. Колесник П. Й. Коцюбинський – художник слова / Петро Йосипович Колесник. – К. : Наукова думка, 1964. – 536 с.
6. Московкина И. И. Между ,,pro" и ,,contra" : координаты художественного мира Леонида Андреева : [монография]. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2005. – 288 с.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент Ікітян Людмила Нодаріївна

Нинель Землякова
(Краснодар, Россия)

РЕЧЬ СУДЕБНОГО ОРАТОРА

Лингвистические знания и речевые умения крайне важны для профессии юриста, поскольку правоведческая деятельность во многом зависит от понимания языковых аспектов и от умения ими пользоваться. Правоведы убеждены в том, что язык играет огромную роль как субстрат языка юридического, как средство убеждения, как способ воздействия на общество в целом и на отдельную личность в частности – суггестивное воздействие на суд и убеждение свидетеля в необходимости дачи показаний. Известный исследователь языка права Уолтер Проберт даже предлагает определить

право как «юридическую речь и ее последствия» и указывает на то, что самое важное в суде «не нормы, но риторика».

Однако, несмотря на то, что еще в 1949 году Филбрик в книге «Язык и право» описал речевую стратегию допроса свидетелей, до середины 70-х годов область исследований «право – язык» не существовала. И только в 1978 году впервые на всемирном конгрессе в Упсале была создана рабочая группа «язык в правоприменительной деятельности», которая и способствовала проведению активных исследований языка права. Вскоре термин «язык права» стал указывать на различные подходы в решении проблем языка права, ассоциироваться с несколькими направлениями [1, с. 56].

На сегодняшний день наряду с уже сложившимся подходом к исследованию языка права в рамках функциональной стилистики существуют новые направления в изучении этой области, в частности некоторые исследователи разделяют язык права и язык правоведения, указывая на то, что на языке права создаются юридические документы, законодательные акты, а язык правоведения принадлежит юридической литературе: учебным пособиям для студентов-юристов, монографиям по праву и т. д.

В конце 20-го века появились и сейчас активно развиваются новые отрасли знаний, связанные с изучением языка права, – юрислингвистика и лингвоюристика.

Умение говорить публично, владение языком издавна считается необходимым профессиональным качеством юриста. А.Ф. Кони, Ф.Н. Плевако, В.И. Жуковский, Н.И. Холев, П.А. Александров, К.Ф. Хартулари, К.К. Арсеньев, Н.П. Карабчевский, В.Д. Спасович, С.А. Андреевский, А.И. Урусов, М.Г. Казаринов, А.Х Лохвицкий оставили нам прекрасные образцы ораторского мастерства. Высокий рейтинг многих современных судебных ораторов определяется тем впечатлением общей культуры и интеллигентности, которое оставляют их выступления, безукоризненное владение литературным языком, умение точно, ясно, правильно и логично выразить мысль. Это обязательное условие успешной самопрезентации судебного оратора. Значит, язык – это инструмент, при помощи которого оформляются и передаются все мысли, это профессиональное оружие юриста. И вопросы культуры речи юриста поднимаются самой жизнью, практической необходимостью.

На основе изучения судебной лексики можно судить об особенности речи ораторов, так как слово в речи человека есть отражение личности говорящего. Через слово говорящий моделирует не просто некоторый объект, а определяет способ личного взаимодействия с этим объектом, воплощает своей речью четкую позицию по отношению к объекту. Следовательно, выбор слова есть одновременно выбор одной из возможных интерпретаций объекта. По выбору лексических единиц можно судить о коммуникативной компетентности говорящего, в слове проявляются параметры духовного мира личности (эмоциональное состояние говорящего, его цели и т.п.), умение управлять коммуникативным процессом (погасить конфликт, предотвратить конфликт, снять агрессию, гнев партнера, смягчить реакцию собеседников на случившееся и т.п.), его интеллект и т. п.

Особенность судебных речей обусловлена жанровыми различиями судебных выступлений, а именно, разными коммуникативными целями, разными адресатами обвинительных речей, руководящих напутствий присяжным и кассационных заключений.

Поскольку судебные выступления представляют собой речи определенной, юридической тематики, естественно использование в них юридических терминов: «Без терминов, то есть слов точного значения, имеющих один четко очерченный смысл, невозможно добиться максимальной точности изложения законодательной мысли» [2, с. 59] (*истец, несостоятельность, обвинительный акт* и др.).

Юридические термины относятся к лексике ограниченного употребления, которую не могут и не должны понимать абсолютно все, и не искушенный в тонкостях юридической науки адресат не может знать многих терминов, например: кодекс, контрабанда, алиби, мотивы преступления, мера пресечения, конфискация др., также в качестве терминов используются некоторые разговорные слова, такие, как промотание, попрошайничество, оговор; устаревшие: деяние, сокрытие; отглагольные существительные, не характерные для общего употребления: доставление, отобрание, недонесение, приискание. Большинство многозначных слов обозначает особые юридические понятия, так, привод – принудительное доставление кого-либо в органы расследования или суда; возбудить – начать производство уголовного дела; склонить – заставить совершить преступление; смягчить – сделать наказание менее суровым и строгим; статья – определенный раздел, параграф в юридическом документе; организатор – инициатор преступления; погашение – прекращение срока судимости; эпизод – часть преступных действий и др., поэтому в языке права наблюдаются словосочетания, не употребляющиеся за пределами правовой сферы общения, например: организатор преступления, применить меры, совершение преступления, аморальный проступок и др. Это самый трудный и самый интересный из всех профессиональных языков.

Дореволюционная русская адвокатура имела в своих рядах много известных судебных ораторов, которые были не только популярными защитниками, успешно выступающими в уголовных процессах, но и крупными учеными-юристами, писателями, критиками, ораторами, имена, которых сравнились бы с их коллегами в рассвет античного периода. Попробуем немного вспомнить некоторые особенности судебных речей.

Речи П.А. Александрова (1838-1893) отличались тщательностью отделки основных положений, внутренней согласованностью всех их частей. Произносил он их тихо, убедительно, с большой внутренней силой. Будучи блестящим оратором, он никогда не полагался только на свое ораторское мастерство, придавая большое значение досудебной подготовке к делу и судебному следствию. Он всегда тщательно продумывал свои речи.

Основной особенностью ораторских речей С.А. Андреевского (1847-1918) являлось широкое внесение литературно-художественных приемов в защитную речь. Рассматривая адвокатскую деятельность как искусство, он называл защитника «говорящим писателем». Андреевский писал: «…художественная литература, с ее великим раскрытием души человеческой, должна была сделаться основною учительницей уголовных адвокатов». В речах Андриевского всегда много ярких образных сравнений, метких слов, правдивых воспроизведений событий преступления. Его современники говорили, что слог С.А. Андреевского прост, ясен, хотя несколько напыщен. Речи его стройные, плавные, тщательно распланированные, полные ярких запоминающихся образов и красок.

Свои речи В.И. Жуковский (1836-1901) также тщательно отделывал, много уделяя внимание тому, чтобы они были доступны и хорошо воспринимались слушателями. В своих речах он всегда находил место для едкой шутки, делая это как большой мастер. Умело полемизировал с прокурором, однако не всегда уделял внимание глубокому и обстоятельному анализу доказательств. Современники Жуковского отмечали, что стенографические записи его речей далеко не полно передают характер отдельных деталей речи, приобретающих особое значение в тоне, мимике и жесте, которыми блестяще владел В. И. Жуковский.

К числу наиболее известных ораторов также можно отнести судебные речи Н.П. Карабчевского (1851-1925).

Речи Ф.Н. Плевако (1842-1908) отличались большой психологической глубиной, житейской мудростью, простотой и доходчивостью. Сложные человеческие отношения, неразрешимые подчас житейские комбинации освещал он проникновенно, в доступной для слушателей форме. Выступая во многих крупных процессах, он проявил себя как острый и находчивый полемист.

Характерная особенность речей К.Ф. Хартулари (1841-1897) – тщательная отделка, соразмерность их частей, глубоко продуманная подача материала.

Речам Н.И. Холева (1858-1899), как и речам К. Ф. Хартулари, свойственна деловитость и уверенность в слове. Речи Холева – образец предельно добросовестного отношения к обязанностям адвоката. Холев не был в первой шеренге дореволюционных русских ораторов, однако он принадлежал к числу известных, выступал в крупных процессах, где большим трудом и усердием добивался успеха.

И конечно же, самой масштабной фигурой судебного ораторского мастерства является А.Ф. Кони. Русскому обществу Кони А.Ф. известен в особенности как судебный оратор. Данным искусством он овладел в период своей прокурорской деятельности. Залы судебных заседаний, где предстояли выступления А.Ф. Кони как обвинителя, были до отказа заполнены публикой, а содержание его речей было настолько логичным и доказательным, что суд чаще всего вставал на его сторону. По поводу судебных речей А.Ф. Кони было принято говорить: «Этим речам нельзя подражать, но по ним нужно учиться». Судебные речи Кони А.Ф. выстраивались на основе тщательного всестороннего анализа житейской обстановки и личности подсудимого, истинно гуманного отношения к нему и, соответственно, обладали ясностью, логичностью, точностью, выразительностью, лаконичностью, уместностью, искренностью. Изобилие в его речах образов, сравнений, обобщений и метких замечаний, придававших им жизнь и красоту, оригинальная манера выразительно, рельефно и изящно высказывать свои мысли, обуславливают эстетически совершенный стиль А.Ф. Кони, позволяющий ему каждый раз превращать свою речь в завораживающее художественное произведение.

В выборе и использовании языковых средств, осуществляемом судебным оратором должны просматриваться личность, которой присущи высокая образованность, культура, эрудированность, высокая языковая компетентность, нравственная порядочность, профессионализм.

Судебные выступления – это своеобразный сплав лексических средств разных стилей, разного происхождения, в котором нет ничего лишнего, все способствует достижению высокой эффективности речи.

Литература:

1. Белинский В.Г. Избранные сочинения. М., 1948.Т.9. – 529 с.
2. Язык закона. М.: Юридическая литература, 1990. – 200 с.
3. Ножин Е.А. Мастерство устного выступления-М: Знание,1989г.
4. Головин Б.Н. Основы культуры речи. - М.: 1990г.
5. Михайличенко Н.А. Риторика-М: Новая школа, 1994г.
6. Введенская М.А., Павлова Л.Г. Культура и искусство речи. Ростов-на-Дону: Феникс. 1995г.

Алена Калеснікава
(Віцебск, Беларусь)

АСАЦЫЯТЫЎНАЕ ПОЛЕ КАНЦЭПТУ “НАРОД”

У сувязі з усталяваннем антрапацэнтрычнай парадыгмы ведаў у сучасных лінгвістычных даследаваннях аб’екты вывучэння аналізуюцца перш за ўсё па іх ролі для чалавека, іх прызначэнні і функцыях. Антрапацэнтрызм выяўляецца ў тым, што чалавек становіцца кропкай адліку ў аналізе тых ці іншых з’яў, што ён уключаецца ў гэты аналіз і вызначае яго перспектыву і канчатковыя мэты. Адным з актуальных аб’ектаў мовазнаўчых даследаванняў з’яўляецца канцэпт – складанае ментальнае ўтварэнне, у якім адлюстраваны культурна-гістарычны вопыт народа, асаблівасці яго светаўспрымання. Канцэпт характарызуецца складанай структурай. З аднаго боку, у яго склад уваходзіць тое, што з’яўляецца зместам паняцця, з другога – тое, што робіць канцэпт з’явай культуры: этымалогія, асацыятыўныя рады, ацэнкі і канатацыі.

У сучасных даследаваннях пры апісанні структуры таго ці іншага канцэпту выкарыстоўваецца, як правіла, адразу некалькі крыніц матэрыялу. У большасці прац на пачатковым этапе вывучэння канцэптаў выкарыстоўваюцца звесткі з лексікаграфіі. Часта мэтай аналізу дэфініцый лексікаграфічных крыніц з’яўляецца вызначэнне прымет ядра канцэпту. На наступных этапах магчыма далучэнне асацыятыўнага і / або дыскурсіўнага матэрыялу, мэтай чаго можа быць, у прыватнасці, апісанне перыферыйных слаёў канцэпту.

Аднак, на наш погляд, нельга з упэўненасцю сцвярджаць, што аналіз лексічных значэнняў, прадстаўленых у лексікаграфічных крыніцах, дазваляе апісаць менавіта ядро структуры канцэпту, а аналіз асацыятыўных рэакцый – толькі перыферыю. Лічыцца, што ядро канцэпту, якое вылучаецца з дапамогай аналізу лексікаграфічных крыніц, будзе ўяўляць сабой мінімальную і найбольш агульную частку канцэптуальнага зместу, адлюстроўваючы ў асноўным яго нявобразныя кампаненты. Гэты шлях можа здавацца прыярытэтным, а вынікі даследавання такога тыпу – больш значнымі, калі лічыць, што асацыяцыі адлюстроўваюць толькі індывідуальныя элементы зместу канцэпту. Аднак сучасныя даследаванні асацыятыўнага матэрыялу ставяць пад сумненне згаданы пункт гледжання. Мы мяркуем, што пры ўмове правядзення масавых эксперыментаў асацыятыўны матэрыял раскрывае не толькі індывідуальныя, але і нарматыўныя вобразныя кампаненты зместу.

З мэтай прасачыць асаблівасці функцыянавання канцэпту “народ” у беларускай моўнай свядомасці звернемся да слоўнікавай дэфініцыі адпаведнай лексемы, а таксама да звестак «Славянского ассоциативного словаря» [1], створанага па выніках правядзення свабоднага асацыятыўнага эксперыменту.

Найбольш поўны “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” падае наступныя значэнні лексемы *народ*:

1. Насельніцтва якой-небудзь краіны, дзяржавы. *Народ Савецкай краіны*;
2. Нацыя, нацыянальнасць, народнасць. *Непарушны саюз народаў. Братняя дружба народаў*;
3. Асноўная, працоўная маса насельніцтва. *Працоўны народ* // У гістарычным матэрыялізме – сацыяльная супольнасць, якая ўключае ў сябе тыя слаі і класы, якія здольны ўдзельнічаць у вырашэнні задач прагрэсіўнага развіцця грамадства;
4. Людзі. *Сабралася шмат народу* // *Разм.* Пра групу людзей, якія маюць нейкія агульныя, аднолькавыя рысы. *Хлапчукі – народ спрытны.*

У якасці ўстойлівага спалучэння прыводзіцца адзінка *савецкі народ* – новая сацыяльная і інтэрнацыянальная супольнасць людзей, якая ўзнікла ў СССР за гады сацыялістычнага будаўніцтва [3, с. 300-301].

Больш позні па часе выдання “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” дае наступнае азначэнне лексемы *народ*:

1. Усё насельніцтва пэўнай дзяржавы, жыхары краіны. *Народ Беларусі*;
2. Працоўная маса насельніцтва той ці іншай краіны. *Просты народ. Выхадцы з народа*;
3. Розныя формы гістарычных супольнасцей (племя, народнасць, нацыя). *Беларускі народ*;
4. Вялікая група людзей. *На мітынг прыйшло многа народу* [2, с. 374].

Асацыятыўнае поле канцэпту ўтвараецца сукупнасцю асацыятаў на стымул – ключавую лексему-рэпрэзентант. Атрыманыя рэакцыі інтэрпрэтуюцца як моўныя сродкі аб’ектывацыі тых або іншых кагнітыўных прымет канцэпту, названага стымулам. Аналіз найбольш частотных рэакцый на слова ***народ***, змешчаных ў артыкуле беларускай часткі «Славянского ассоциативного словаря», паказаў, што для беларусаў, *народ* – гэта, перш за ўсё, *беларускі 58, людзі 45, беларусы 34, нацыя 31, толпа 20* і г.д. Сярод адказаў інфармантаў шырока прадстаўлены асацыяцыі, звязаныя менавіта з беларускай нацыяй: *беларускі 58, беларусы 34, Беларусь 6, Беларусі, беларус*. Прысутнічаюць таксама і найменні іншых народаў: *чукча 2, немцы, рускі, русские*.

Наяўнасць сінанімічных рэакцый *людзі 45, нацыя 31, этнас 3, насельніцтва, нация, нацыянальнасць 2, грамадства, люд, раса* і інш. тлумачыцца падабенствам, блізкасцю адпаведных паняццяў. Побач з тэрміналагічнай лексікай (*раса, этнас*) прадстаўлена і лексіка размоўная, што

сведчыць пра цеснае ўзаемадзеянне навуковай і “наіўнай” карцін свету (*быдла 3, дурні 2, алкаши* і г.д.).

Сярод асацыяцый інфармантаў пэўнае месца займаюць адзінкі фразеалогіі ў шырокім разуменні. Сюды мы адносім уласна фразеалагізмы, а таксама парэміі, перыфразы, афарызмы, крылатыя выразы і агульнавядомыя выслоўі, якія з прычыны свайго частага паўтарэння, шырокага ўжывання набываюць характар своеасаблівых штампаў і набліжаюцца да ўстойлівых спалучэнняў. Як правіла, у адказах інфармантаў фразеалагізмы прыводзяцца не цалкам, а ў скарочаным, сціслым, трансфармаваным выглядзе, што адпавядае форме іх захавання ў памяці носьбіта мовы (***народ*** *– і партыя 2, бывае кусачы толькі ад жыцця сабачага, і партыя – адно цэлае, и партия едины*). Як бачна, асабліва часта згадваецца лозунг часоў СССР *«Народ и партия едины»*, які з’яўляўся элементам дзяржаўнай прапаганды, стымуляваў непраціўленне рашэнням партыйных органаў і дэкларавaў ролю КПСС, як выразніка інтарэсаў усяго народа краіны. У прааналізаваным матэрыяле знаходзяць сваё ўвасабленне і іншыя рэаліі савецкіх часоў, а таксама адгалоскі Вялікай Айчыннай вайны (*вайна, калгаснікі, красный стяг, многанацыянальны, немцы, сцяг з лозунгам* і інш.). З’яўляючыся для кожнага чалавека неад’емным спосабам выражэння яго нацыянальнай ідэнтычнасці, канцэпт “народ” вымушаны несці на сабе і ўвесь цяжар палітычнай гісторыі краіны.

Як і любой сацыяльнай групе, супольнасці людзей, народу павінен быць уласцівы пэўны кіраўнік, што і знайшло сваё адлюстраванне сярод асацыяцый інфармантаў: *прэзідэнт 7, Лукашэнка 2, дыктатар, і прэзідэнт, кіраўнік, Лукошенко, начальнік, цар*. Цікавым уяўляецца той факт, што ў рускай і ўкраінскай частках слоўніка сярод адказаў адсутнічаюць прозвішчы кіраўнікоў дзяржаў (выключэнне складае адзінкавая рэакцыя *Ленін* у рускіх адказах).

Даволі частотнымі з’яўляюцца рэакцыі, у якіх рэалізуецца адзін са складнікаў апазіцыі “сваё” – “чужое”: *мой 10; мы 9, свой 5, наш 4, мае землякі, я.* Патрыятычныя пачуцці носьбітаў мовы рэалізуюцца ў наступных асацыяцыях: *радзіма 3, родны 3, Радзіма 2, Бацькаўшчына, і Радзіма, патрыёт, родина, родныя людзі*.

У цэлым народ у свядомасці моўнікаў ацэньваецца станоўча: ***народ*** *– мужны 8, разумны 5, дружны 3, моцны 3, мудры 3, працавіты 3, мірны 2, божы, дабрата, дружба, любімы, любіць, любоў, сплочённый, счастливый, сяброўства, шчодры, шчыры*. Аднак народ можа быць і *дурны 17, бедны 10, галодны 5, глупый 3, дурні 2, бесталковы, неразумны, няшчасны, падмануты, слабы*. Апошнія асацыяцыі могуць быць выкліканы актуалізацыяй ў свядомасці інфармантаў семы ‘ніжэйшы клас’ – сацыяльны пласт, што складаецца з людзей, якія займаюць нязначнае, непрывілеяванае становішча, не карыстаюцца аўтарытэтам, характарызуюцца нізкім узроўнем адукаванасці і супрацьпастаўляюцца “арыстакратыі” і “эліце” (*быдла 3, цёмны 3, забіты 2, сляпы 2* і інш.).

Народ у свядомасці моўнікаў уяўляецца ў выглядзе адзінства, згуртавання, сукупнасці, са строга не вызначанай, але вялікай колькасцю людзей, што яго ўтвараюць: *многа 6, шмат 5, многа людзей 3, шмат людзей 3, мноства* і інш. Народ, які ўспрымаецца як натоўп, характарызуецца адмоўна, бо ўяўляе сабой выпадковае згуртаванне людзей, якія аб’ядноўваюцца ў прасторы часовымі інтарэсамі, гэта хаатычнае цэлае, пазбаўленае ўнутранай арганізаванасці і, як следства, стыхійнае і бескантрольнае: *толпа 20, натоўп 12, стадо 5, статак 2, хаос 2, сацыяльны хаос, статак жывёл, толпы*. Негатыўна ацэньваецца і сукупнасць людзей у выглядзе безаблічнай масы: *масса 6, куча 2, маса 2, авечкі, мурашкі, мяса, шэрасць*.

Значнае месца сярод рэакцый займаюць разнастайныя тэрміны паліталогіі, сацыялогіі, ідэалогіі і іншых грамадскіх навук, якія часта ўжываюцца ў сродках масавай інфармацыі і ў паўсядзённым жыцці: *нацыя 31, мітынг 3, улада 3, этнас 3, менталітэт 2, дэмакратыя, дэманстрацыя,выбары, рэвалюцыя*.

Даволі часта сярод асацыяцый сустракаюцца і іншыя ключавыя канцэпты культуры: зямля 5, чалавек 4, радзіма 3, сям’я 2, культура 2, воля, мова, сяброўства, хлеб і інш., што сведчыць пра цесныя ўзаемасувязі паміж гэтымі ментальнымі адзінкамі ў складзе канцэптасферы.

Трэба адзначыць, што сярод адказаў адзначаны шматлікія парушэнні правапісу, вялікай колькасць рускіх слоў. Гэта сведчыць пра цеснае ўзаемадзеянне і ўзаемаўплыў дзвюх моў, што прыводзіць да беларуска-рускай інтэрферэнцыі.

Такім чынам, устаноўлена, што ў асацыятыўным полі канцэпту “народ” паслядоўна рэалізуюцца яго ядзерныя сэнсы, зафіксаваныя ў дэфініцыях адпаведнай лексемы, а таксама ўвасабляюцца разнастайныя ацэнкі і пачуцці, што складаюць перыферыю ў структуры гэтага ментальнага ўтварэння. Аналіз матэрыялаў асацыятыўных слоўнікаў дае магчымасць глыбей спасцігнуць механізм спараджэння маўленчай дзейнасці, прасачыць асаблівасці функцыянавання канцэптаў, вызначыць характар сувязей гэтых ментальных адзінак у свядомасці чалавека.

Літаратура:

1. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М., Наука, 2004. – 800 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 000 слоў / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко; Афармленне А.М. Хількевіча. – 2-е выд. – Мн.: БелЭн, 1999. – 784 с.

3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы); рэдкал.: А.Я. Баханькоў, П.М. Гапановіч, М.П. Лобан, М.Р. Суднік; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т. 3. Л – П. / рэд. тома П.М. Гапановіч. – 1979. – 672 с.

Олена Кобець
(Краснoперекопськ, Україна)

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ «ПРОРОК» У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА ТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Вивчення концептів представляє цінність для виявлення особливостей світобачення конкретної лінгвокультурної спільності. Сьогодні поняття «концепт» набуло актуальності, хоча процес його теоретичного осмислення ще далекий від досконалості. Незважаючи на велику кількість дефініцій та інтерпретацій цього терміну, загальна теорія концепту ще недостатньо розроблена в сучасному літературознавстві.

Міфологізований образ пророка, як одне із поширених джерел художньо-мистецьких версифікацій у культурі Нового часу, в конкретній художній практиці наповнюється психологізмом, набуває масштабності та багатоплановості, що свідчить про наслідування та розвиток європейської традиції використання біблійних та міфологічних фабул. Українське письменство залучається до світових літературних тенденцій, використовуючи цю базу для створення неповторного художнього світу та розкриття проблем, зокрема, національно-демократичного руху. Процес творчої модуляції теми пророцтва та образу пророка ми й хотіли розглянути на найяскравіших прикладах вітчизняної літератури XIX століття – творчості Івана Франка та Лесі Українки крізь призму особливостей їхньої авторської концептосфери.

На сучасному етапі розвитку науки концепт трактовано як складний когнітивний конструкт, але йому не надано однозначного формулювання. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови наведено дещо «абстрактне» визначення концепту як загального поняття, думки [2, с. 452]. Віра Сулима тлумачить це явище «не лише як смисл знака (імені)», а й як «думку, коротко й точно висловлену», «як формулювання ідеї, явища, образу (від лат. formula − вид, образ, форма)» [6, с. 5]. Узагальнюючи сучасні дефініції концепту, дослідниця ототожнює це явище з «загальною ідеєю» певної низки явищ, з художнім образом, що містить у собі конкретно-тілесні аспекти.

На думку В. Шевчука термін «концепт» «вживається при творенні художнього тексту і стає інтелектуальним стрижнем, що з'єднує твір у формі образних знаків, з'єднуючи невідповідні поняття в несподіваному ракурсі і тим наповнюючи текст поглибленим змістом − це свідоме оперування культурним спадком попередніх епох через використання загальноприйнятих, загальнолюдських і національних смислів» [5, с. 91].

Як комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет та, ширше, як згусток культури у свідомості людини, тобто те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини і те, через посередництво чого людина входить у культуру та в деяких випадках впливає на неї, тлумачать концепт Ю. Степанов, А. Вежбицька, Ю. Кольцова. На думку останньої, термін «концепт» доцільніше використовувати у літературознавчих розвідках: слово «концепт» похідне від слова «концепція», тому більш точно, ніж термін «поняття» розкриває ті думки, що виведено на основі індивідуально-авторського світобачення [3, с. 58].

У сучасній лінгвістиці та літературознавстві прийнято вживати термін «концепт», який означає ментальне національно-специфічне утворення. Вже досліджено чимало соціально-політичних (наприклад, «свобода», «справедливість», «жінка», «чоловік»), філософських («істина», «доля»), культурних («серце», «шлях»), міфологічних («душа», «дух») та інших концептів. Нині продуктивним є вивчення концепту в його зв'язках з компонентами загальної концептуальної системи того чи іншого митця. У творчості кожного видатного письменника є кілька десятків улюблених слів-образів, слів-мотивів, що, повторюючись, збагачуються, змінюються, в які автор вкладає індивідуальний сенс, який лише частково відповідає словниковому. Це і є концепти, що складають ядро творчості письменника.

Важливе значення у з'ясуванні компонентів індивідуально-авторської концептосфери має загальнофілософська концепція історичного розвитку письменників, особливостей їхньої творчої еволюції. Одним із визнаних у творчості українських письменників XIX століття виявляється концепт «пророк», який в мистецтві майстрів цього періоду набуває оригінального ідейного збагачення.

До образу пророка, а також мотиву пророцтва українські письменники XIX століття зверталися головним чином, щоб «дослідити глибинні підвалини духовного життя гнобленої нації через психологію її ватага-провісника» [1, с. 29]. Його образ генетично був близький перш за все біблійним «персонажам» – людям, що сповіщають слово повчання, настанови та втішення через натхнення Святим Духом.

Пророки у Старому Заповіті – це Божі посланці, святі мужі, яких Бог час від часу посилає до народу, щоб звіщати свою волю, попереджувати про майбутнє, застерігати від гріха. Провидці ніколи не виступають з волі людської, а завжди перебувають у богонатхненному стані, тому бачать те, чого

інші не добачають, передрікають майбутнє, але передусім – виголошують Божу істину перед лицем народу. Провісник відчуває всередині себе голос, що закликає його до діяльності, яка головним чином виявляється у натхненному проповідництві – об'явленні, що має розбудити занімілих людей, надихнути їх до визвольної дії. Ідея національного провідника, що заради рідного народу готовий був скласти на жертовний вівтар самовідданої праці власне життя, постійно виринала і живила творчу уяву митця, окреслювала спосіб його буття з усією множиною супровідних наслідків, зокрема, роздвоєння між громадянським обов'язком і правом особистого щастя.

Найбільш популярними в українській літературі є образи біблійних пророків Єремії, Мойсея, але своїх героїв-передвісників вітчизняні митці шукають також серед античних «оракулів», поміж яких чільне місце займає постать пророчиці Кассандри.

Святе Письмо та міфологія надають письменникам унікальних символічних кодів, що дозволяють авторові вивести конкретно-історичне явище на рівень загальнолюдських проблем. Так, на думку Леся Танюка образи віщунки Кассандри, пророка Амара та лжепророка Малахія, створені уявою трьох різних українських драматургів – Лесі Українки, Володимира Винниченка, Миколи Куліша, – допомогли авторам «зазирнути в непевне завтра»: «Вони (митці – О.К.) – кожен по-своєму – продовжили добре розвинену у світовій драмі тему людини, яка бере на себе місію одмінити чи замінити (через логос-слово) світ, зруйнувати стару модель життя й витворити нову» [7, с. 130].

Концепт вміщує водночас і образ, і ідею, і поняття, тому у творчості Івана Франка та Лесі Українки постать пророка формується на основі уявлень авторів про найпекучіші ідеї соціального й національного гніту. Актуальною для обох письменників з чіткою громадською позицією була проблема пробудження самосвідомості людей. Вони покладали надію на народних проводирів, здатних збудити народ до свідомої боротьби за волю та повести його до обраної спільної мети. Проте образ пророка у творчості митців розглядається по-різному. У фігурі Мойсея з поеми Івана Франка «Мойсей» втілено найкращі риси людини, яка самовіддано любить свій народ і всі свої сили, все своє життя присвячує боротьбі за його щастя. Притаманна пророку й така земна риса, як сумнів, який підриває віру у вищу ідею. Зневіра, сумнів і стали причиною кари Єгови і смерті Мойсея. Та смерть його не була марною. Вона запалила вогонь в душах залишеного народу, дала йому нового поводиря, який зумів довести розпочате пророком Мойсеєм до кінця.

Концептуальний образ пророка, як провідника народу і борця за його свободу,просвітителя, охоронця народних традицій та в цілому духовності нації, був для Франка психологічно близьким. Поет проводить свого героя тими шляхами боротьби з оточенням і самим собою, якими пройшов сам, шукаючи істину і дозрівши до примату духовного над матеріальним.

Звернення Лесі Українки до образу самотньої пророчиці пов'язано з особистим уявленням письменниці про людину й громадянство. Поетесі доводилося витримувати гострі суперечки з галицькими соціал-демократами за методи й етику партійної боротьби, обстоювати свої погляди вдома, де мати з підкресленою неприхильністю ставилася до впливу марксистських ідей і соціал-демократичного оточення, в якому перебувала письменниця. Але переконана в правдивості поетичного слова й тієї боротьби за майбутнє щастя народу, яку вона пропагувала своєю творчістю, авторка відчувала себе одержимою, слова якої ще не доходять до мас, не пробуджених до активної й свідомої боротьби. Конструювання концепту «пророк» у Лесі Українки будується на відчутті негероїчності епохи. Це покладено в основу образу Кассандри, головної героїні однойменної драми письменниці. В цьому ж ключі можна розглядати образ і ще однієї самотньої пророчиці – Тірци – з драматичної поеми «На руїнах».

О. Лосєв зазначав, що образ Кассандри «знаменитий … своїм напруженим трагізмом, який виникає у людей якраз у переломні епохи, коли особистість є настільки сміливою, щоб порушити абсолютизм старого, але ще не настільки самостійна, щоб не відчувати свого перед ним гріха» [4, с. 381]. Чесна, благородна людина, палка патріотка, любляча донька і сестра, Кассандра всім серцем прагне добра і вітчизні, і родині, але її дар, її правда не прислужилися рідному краєві.

Ідея індивідуальної, а відтак і суспільної свободи є центральною також для драматичної поеми «На руїнах». Леся Українка розглядає в ній тему митця − духовного вождя процесу відродження нації. Пророчиця Тірца будить сонних і збайдужілих людей, закликає до єднання, до праці, до відбудови зруйнованого. Письменниця в драматичній поемі «На руїнах» звертається до концепту «пророк», щоб висловити свої ідеї, свою безмежну любов до поневоленої Батьківщини, свої палкі заклики до боротьби за національне визволення України.

Наші спостереження доводять, що специфіка функціонування концепту «пророк» у поетичній структурі тексту є складною структурою, яка представляє собою синтез індивідуально-авторського розуміння з традицією його національного вживання, а також із загальнолюдською, первісно міфологічною моделлю світу. Зміст слова-концепту як ментальної суті визначається всією розмаїтістю контекстів уживання і залежить від світоглядних домінант митця.

Беззавітно вірячи в прогресивний хід історії людства, Іван Франко та Леся Українка були глибоко переконані, що сприяти цьому можуть лише люди високих моральних принципів. Прогрес суспільно-політичний та економічний, на думку митців, має поєднуватися з прогресом морально-етичним. Тому зі скарбниці античної міфології та Біблії вони черпали певний матеріал для своїх творів, надаючи їм узагальненого світового звучання й виразно національного. У своїх поемах

письменники прагнули пізнати історичний досвід інших народів, щоб через нього осмислювати сучасність України й, порушуючи гострі суспільно-політичні та морально-етичні проблеми українського громадянства, утверджували заповітні ідеали краси, волі, істини.

Література:

1. Бетко І. П. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття / І. П. Бетко. – К. : Зелена гора, 1999. – 160 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. − 1440 с.
3. Кольцова Ю. Н. Концепт пути в произведении Лескова «Очарованный странник» // Вестник Московского университета. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – № 2. – С. 58–59.
4. Лосев А. Ф. Античная мифология в её историческом развитии / А. Ф. Лосев. – М. : Гос. уч.-пед. изд-во, 1957. – 620 с.
5. Монахова Т. В. Концепти «дім» і «дорога» у творах Валерія Шевчука: Коментар письменника / Т. В. Монахова // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – № 1. – С. 90−91.
6. Сулима В. І. Біблійні концепти і проповідницька традиція української літератури / В. І. Сулима // Слово і Час. – 2007. – № 12. – С. 3–14.
7. Танюк Л. С. До проблем української «пророчої» п'єси / Л. С. Танюк // Сучасність. – 1992. – № 2. – С. 130–140.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент Ікітян Людмила Нодаріївна.

Айнур Койгельдиева
(Тараз, Казахстан)

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК СРЕДСТВО ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Фразеология – это одна из самых ярких и действенных средств языка они передаются из уст в уста, от поколения к поколению. Значение фразеологизмов и их употребление, безусловно, оживляет нашу речь, делает ее интересной и богатой. В лексическом составе языка фразеологизмы занимают значительное место, так как они образно и точно передают мысль, отражают различные стороны действительности. С устойчивыми образными выражениями мы часто встречаемся в повседневной жизни. Используя фразеологизмы в речи, надо быть уверенным в правильности его воспроизведения и необходимо точно знать его значение. К примеру, *«найти общий язык», «голова на плечах», «души не чает», «время истекло», «водой не разольешь»*, и т.д. каждое из этих словосочетаний мы употребляем в тех случаях, когда выражаем свое отношении – одобрительное, пренебрежительное или ироническое к данному факту. Для того, чтобы знать, когда и где лучше употреблять фразеологизм необходимо хорошо знать его значение и образ, который лежит в основе этого выражения.

Все фразеологизмы первоначально возникли для обозначения конкретных событий, явлений, фактов. Постепенно в силу различных причин начали употребляться переносно для обозначения других, но в чем-то сходных с первоначальным значением. Это придает фразеологизмам особую образность и выразительность. Происхождение многих фразеологизмов тесно связано с историческим прошлым народа. В зависимости от того когда и где возникли те или иные фразеологические обороты, их можно разделить на четыре группы: фразеологизмы, связанные с историческим прошлым, образные выражения, отражающие народные обычаи, традиции, крылатые слова, устойчивые сочетания слов, возникшие из функционирования различных ремесел, профессий.

К примеру, словосочетание *«золотое сердце»* используется для описания необыкновенно доброго человека. *«Играть первую скрипку»* - это выражение возникло из речи музыкантов. Ведущую роль в оркестре играла первая скрипка. Теперь употребляется в переносном значении *«быть руководящим, самым влиятельным лицом при исполнении какого-либо дела»* и т.д.

Образность речи, которая создается с помощью фразеологизмов, действует на воображение человека, пробуждает ассоциативное мышление, заставляет его переживать сказанное во много раз сильнее. Во фразеологизмах отражаются исторические события, выражается народное отношение к ним, они служат источником познания культуры народа. Потому так важно научить учащихся пониманию фразеологических выражений, умению использовать их в речи.

Известно, что систематическая работа над фразеологизмами и способами их активизации в речи способствует умственному, речевому и эмоциональному развитию обучающихся. Давая толкование фразеологизмов, а затем путем лингвистических и логических рассуждений, поясняя его смысл, преподаватель включает слушателей в активную мыслительную деятельность, заставляет задуматься над значением слов и выражений. Цель преподавателя заставить студента, учащегося

задуматься над тем, почему мы так говорим, какой смысл придаем тому или иному речевому обороту, и тем самым способствовать повышению уровня мыслительной и речевой способности.

На наш взгляд, на следующие задания позволяют активизировать деятельность учащегося: составление предложений и текстов с указанным фразеологизмом, нахождение фразеологизмов в тексте, подбор и запись фразеологизмов, выступающих в роли ключевых фраз к тексту, работа с фразеологизмами-синонимами, фразеологизмами-антонимами, упражнения, направленные на предотвращение фразеологических ошибок, изучение происхождения фразеологических оборотов с помощью приёма исторического, историко-бытового и этимологического комментариев, подбор эквивалентов в других языках (например, казахском, английском). Наиболее же эффективными в процессе активизации мыслительной и речевой деятельности учащихся являются творческие задания: употребление фразеологизмов при составлении рассказов, сказок, синквейна, составление рассказов по картинке, используя фразеологизмы, разгадка ребуса, скрывающего фразеологический оборот, подготовка рисунков, отражающих содержание фразеологизмов; составление и разгадывание кроссвордов, посвященных фразеологизмам, составление диалога-интервью и т.д.

Литература:

1. Шанский Н.М.,Иванов В.В.Современный русский язык. Лексика.- М., 1981
2. Яранцев Р.И. Словарь – справочник по русской фразеологии.- М.Русский язык, 1985

Научный руководитель:
кандидат педагогических наук, доцент кафедры казахского и русского языков Таразского государственного университета им. М.Х.Дулати
Ботагоз Сарсеналиевна Асанкулова

Татьяна Кузьминых
(Темиртау, Казахстан)

ЯЗЫКОВАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ НА ФОНЕ ВНЕДРЕНИЯ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Триединую языковую политику Казахстана обуславливает исторический путь развития казахстанского общества, определивший специфику проблем, связанных с судьбой каждого из трех языков. Кроме того, современное состояние языковой политики в стране обусловлено объективными реалиями динамичной трансформации общественно-политической, социокультурной жизни мирового сообщества в целом. Казахский язык обрел статус государственного языка, что означает, что он призван объединять всех граждан страны и выполнять консолидирующую функцию в социуме. Русский язык, в силу массового владения им, является фактором расширения информационных горизонтов в современном мире. Английский язык на сегодня представляет собой одно из необходимых условий подлинной конкурентоспособности нации. Подписанием болонской декларации Казахстан, как новый член Европейского пространства образования, стал вовлеченным в процесс глобализации образовательной сферы и унификации образовательных стандартов, усиления межкультурной и междисциплинарной составляющих образовательного процесса, бурного развития технологий и формирования единого пространства знаний. В этих условиях повышается роль английского языка, как важнейшего средства информации и коммуникации в учебном процессе. Знание английского языка, наравне с казахским и русским языками, становится основой для обеспечения качества образования и развития международного сотрудничества, предпосылкой эффективного внедрения в жизнь обного из ключевых принципов Болонской Декларации – принципа академической мобильности. Таким образом, актуализируется проблема становления и развития полиязычного образования.

Но если обучение на казахском и русском языках являлось привычным и естественным, то обучение на английском языке было шагом в новые реалии сферы образования, предполагающие решение ряда проблем. Так, только с 2007 года, в рамках реализации культурного проекта «Триединство языков» в 33-х школах для одаренных детей внедряется обучение на трех языках: казахском, русском и английском. В 2008 году, в соответствии с государственной языковой политикой и «Государственной программой развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы», Карагандинским государственным университетом имени Е.А. Букетова была разработана «Концепция развития полиязычного образования в Республике Казахстан», определяющая основные направления нормативно-правового, теоретико-методологического, научно-методического и учебно-организационного обеспечения развития полиязычного образования в Республике Казахстан. Перед вузами страны поставлена задача подготовки квалифицированных кадров, способных преподавать дисциплины по приоритетным специальностям на английском языке. Данная задача находит свое отражение в одном из принципов, провозглашенных Еврокомиссией, который гласит, что в высших учебных заведениях, готовящих профессиональные кадры, обучение должно частично проводиться на иностранном языке, чтобы обеспечить будущим специалистам возможность формирования

коммуникативной компетенции в профессиональной сфере на иностранном языке. Другими словами, языковая политика Евросоюза направлена на то, чтобы выпускники учебных заведений смогли свободно интегрироваться в международную экономическую систему. На данном этапе развития полиязычного образования существует осознание того, что непременным условием успешного внедрения полиязычного образования является преемственность всех ступеней образования.

В этой связи, осуществляется введение раннего обучения казахскому и английскому языкам с дальнейшим совершенствованием и углублением овладения ими в преемственной структуре учебных учреждений основного, среднего профильного, профессионального и высшего образования. С этой целью разрабатываются принципиально новые учебно-методические комплексы, новейшие педагогические и информационные технологии, составлены типовые программы по казахскому и английскому языкам, в языковых и неязыковых вузах формируются новые силлабусы на базе уже разработанных, реализуется дифференцированно – специализированная подготовка и переподготовка педагогических кадров, как в системе среднего образования, так и в системе высшего образования. В свою очередь, в вузах создаются центры полиязычного образования, образовательная деятельность которых реализуется с привлечением высококвалифицированных специалистов международных компаний.

Однако, несмотря на обозначенные позитивные процессы, организация иноязычного образования в Республике характеризуется рядом негативных явлений. Причинами этого являются отсутствие единой методологической платформы для непрерывного и преемственно-вариативного иноязычного образования и нормативного его обеспечения, такого как, например, программных требований. Все это повлекло за собой произвольный выбор учебными заведениями зарубежных обучающих программ и учебных материалов, методик преподавания без какого-либо их соотнесения с отечественными условиями преподавания английского языка; отсутствие четкого представления о планируемых результатах деятельности обучаемых и критериях их оценки, рост стихийных инновационных экспериментов, развитие хаотичного рынка образовательных услуг по языкам для «восполнения» пробелов государственной сферы формирования языковой компетенции. Все это отрицательно сказалось на качестве обученности английскому и казахскому языкам на всех уровнях республиканского языкового образования: большая часть выпускников, имея в условиях суверенитета Республики реальные возможности личных и профессиональных контактов с носителями языка, обнаруживают определенные трудности в реализации полноценного общения на государственном и английском языках.

Итак, языковая компетенция выпускников неязыковых вузов предполагает способность применять знания языка в знакомых и незнакомых трудовых, профессиональных ситуациях. При этом, мало иметь определенную языковую квалификацию, необходимо еще адаптировать ее и эффективно использовать для достижения нового качества знаний и умений, т.е. опыта, который является жизненным и профессиональным содержанием, осмысленно проработанным человеком – частью его внутреннего мира. Такое понимание компетентсного подхода в образовании требует новой технологии экспертизы и оценки содержания образовательного процесса по усвоению казахского и английского языков. Начинается реализация этой технологии в области общего среднего образования, основное назначение которого – обеспечение освоения ключевых компетентностей, в том числе и языковой, позволяющих совершать осознанное профессиональное и гражданское самоопределение, а также удовлетворение индивидуальных образовательных потребностей. То есть, компетентностный подход направлен на развитие комплекса личностных качеств учащихся, формирование ключевых компетентностей как ожидаемых результатов образования. Результат образования в целом является производным результата ожидания разработанных и разрабатываемых государственных программ, в частности программы развития языков на 2010-2020 годы, основанной на государственной триединой языковой политике.

Если рассматривать результативность на конкретном примере, на примере модели выпускника учреждения среднего общего образования, то преподаватели вузов должны работать со следующим «материалом», соблюдая при этом преемственность и выводя будущего специалиста на новый качественный уровень. Так, абитуриент должен быть сформированной полиязычной личностью, освоившей базовые ценности национальной и мировой литератур, готовый к социокультурному взаимодействию и самореализации; со сформированной коммуникативной компетентностью на основе усвоения государственного и иностранного языков. Иными словами, выпускник старшей ступени общего среднего образования должен владеть обширным словарно-фразеологическим и терминологическим запасом, уметь читать тексты различного уровня сложности, использовать разнообразные коммуникативные стратегии в устной и письменной речи, владеть различными формами письменной рефлексии. На деле же потенциальный кандидат на степень Бакалавра далек от совершенства ожидаемого результата языковой компетенции государственного стандарта. И мы в очередной раз задаем вопрос «в чем кроется первопричина такой ситуации, ставшей уже типичной?».

Вышеперечисленные недостатки учебно-методического комплекса, дефицит кадрового состава высокой квалификации, отвечающей именно современным требованиям, безусловно, является препятствием развития языковой компетенции. Но, по мнению некоторых авторитетных

деятелей науки, вышеперечисленные недостатки являются всего лишь отговорками, а первопричина медленного развития языковой компетенции кроется в нежелании самих казахстанцев изучать языки, будь то государственный казахский, или самый распространенный в мире – английский. Здесь уместно будет сказать «к сожалению» у нас в стране можно жить и работать, занимать высокие посты, в том числе и государственные, не владея при этом ни казахским, ни английским. Если в ситуации с казахским языком необходимо продолжать актуальный разговор о поднятии уровня его престижности (по данным официальной статистики в 1989 году в Казахстане проживало только 40% казахов, далеко не все владели своим родным языком, на данный момент, например, в Астане проживает 65% казахов, и также существует определенный процент невладеющих родным языком; процент городских жителей, владеющих казахским языком, сравнительно мал по отношению к проценту жителей сельской местности, владеющих государственным языком), то уровень престижности английского языка, как в нашей стране, так и в мире невозможно преувеличить. Тем не менее, мы изучаем английский язык десять долгих школьных лет, и поступив в учреждение высшего образования не являемся отражением результатов, прописанных в государственных образовательных стандартах.

Если рассматривать преобразование, развитие всей образовательной системы и языковой компетенции в частности, с точки зрения истории, то мы имеем дело с новейшей историей. Особенно последнее десятилетие мы постоянно сталкиваемся с нововведениями. Да, они продиктованы необходимостью, являются неотъемлемой частью «нового времени» - эпохи становления и стремительного развития нашего государства. Но нельзя также забывать тот исторический факт, что все новое поначалу подвергается критике, даже отрицается, к новому всегда относятся настороженно, потому что оно влечет за собой перемены, требует способности приспосабливаться, учиться заново быть компетентным в широком смысле, конкурентоспособным. Существует большой процент людей, которые не хотят развиваться, не развивая при этом своих детей. В число таких людей нередко входят и представители интеллигенции, те, кто призван формировать и развивать языковую компетенцию. Здесь уместно сослаться на статистические данные и научные исследования, которые, в результате, выделяют три основные жизненные концепции по отношению к нововведениям: активно защищать традиции и сопротивляться инновациям, экспериментальные исследования говорят о наличии этой позиции в среде учителей в процентном отношении к другим группам от 34% до 50%; активно поддерживать инновации, изменять мир и меняться самим, экспериментальные исследования говорят о наличии этой позиции в среде учителей в процентном отношении к другим группам от 12% до 25%; пассивно относящиеся к инновациям, поддерживающие или сопротивляющиеся новшествам в зависимости от обстоятельств, экспериментальные исследования говорят о наличии этой позиции в среде учителей в процентном отношении к другим группам от 30% до 45%. Таким образом, с одной стороны, субъектная позиция участника образовательного процесса является непременным условием рождения и развития педагогического проекта, направленного на формирование компетентностного подхода, с другой стороны, ситуация педагогического проектирования, формирующая соответствующую рефлексивно-инновационную среду в пространстве школы, является фактором становления и развития субъективности педагога.

Чтобы преобразования в системе образования выполнились в полной мере, воплотив в жизнь главные благородные цели, необходимо переключить сознание, направив его в русло гуманистического мышления, где ключевыми принципами должны стать: обязанность по отношению к другим; ответственность перед будущим поколением за создание благоприятной окружающей среды в широком смысле; самосовершенствование, самопознание и реализация способностей к творчеству, самостоятельному выбору, мышлению и поведению; установка, что будущее человечества и человека в разумном диалоге, компромиссе, терпимости, согласии, мире и содружестве.

Литература:

1. «Концепция развития полиязычного образования в Республике Казахстан», КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, 2008;
2. «Стратегия развития акционерного общества «Назарбаев интеллектуальные школы» на 2011-2020 г.г.», Астана, МОН РК, 2010 (электронный ресурс);
3. «Иностранные языки в экономических вузах России» №10, 2011, Санкт-Петербург,Межвузовский центр по иностранным языкам при ГУЭФ (электронный ресурс);
4. С.Е. Зайцева «Коммуникационная направленность современного урока», Национальный исследовательский технологический университет «МИСиС», 2010;
5. Коммюнике конференции «Болонский процесс 2020 – пространство европейского высшего образования в новом десятилетии», 2009;
6. Б.В. Дашидоржиева «Теоретико-методологические основы исследования формирования межкультурной компетенции студентов», Бурятский государственный университет, 2011;
7. Г.Д. Шакирова, Л.В. Проскурина, «Компетентностный подход к обучению: формы внедрения», справочник руководителя образовательного учреждения №11(35) 2009.

Елла Лукавська
(Київ, Україна)

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЛЕКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ «МІСЯЦЬ»

(на матеріалі української, англійської та французької мов)

Актуальним на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки є дослідження лексико-семантичних одиниць та аналіз слів різних мовних систем (В. Аракін, Л. Бархударов, В. Бріцин, Ю. Жлуктенко, Л. Дідківська, М. Фабіан, G. Firth, F. Kiefer, G. Korunets та ін.). Мова сприяє вивченню психологічних особливостей людини, через мову виражається рівень її культури, її емоційний стан і характер, мова є засобом вивчення картин світу представників різних лінгвістичних культур. Дослідження семантичного поля лексичної одиниці «місяць» з точки зору психолінгвістичної інтерпретації різних мов, аналізується вперше. У цьому полягає *новизна* даної праці, *мета* якої полягає у виявленні інтегральних та диференційних ознак номінації «місяць» на матеріалі української, англійської та французької мов і передбачає виконання завдання: співставити та проаналізувати виявлені ознаки.

У латинській мові існувало дві лексичні одиниці на позначення небесного тіла – супутника Землі – *luna* та *mensis*. Ці номінації слугували на позначення «місяця як одиницю виміру часу в календарі». Латинське *luna* пов'язане з дієсловом *luceo* (світитися), а *mensis* походить від дієслова *metior* (вимірювати). Ще у народній латині існували передумови для розвитку у слова *luna* значення «одиниця календарного виміру часу». У Аврелія Августіна є прикметник *lunaticus* у значенні «що триває один місяць». Ісідорус Гіспаленсіс (VII ст.) вживав термін *lunatio* «місяць». Згодом виникли умови для виникнення у слова *luna* нового значення. Але перше значення лексеми *luna* було «місяць як небесне світило», а *mensis* – «місяць як одиниця виміру часу в календарі». Цю відмінність було збережено нащадками відповідних слів у більшості романських мов [4, 48]. Так, французьке *lune* походить з латинського *luna*, а *mensis* з часом перетворилося на *mois*. У сучасній англійській мові латинське *luna* залишило свій відбиток тільки на похідних. Так, наприклад, маємо історичне позначення срібла та богині *Luna*, також *lunacy* як позначення шаленства чи лунатизму [12]. Для номінації концепту *місяць* використовується слово *moon.* Воно походить від староанглійського *mōna,* германського походження, яке має індоєвропейський корінь з латинського *mensis* [8].

Щодо української мови, то запозичення з латинської мови знайшло своє відображення у двох словах старослов'янської мови – *місяць* і *луна*. У старослов'янській мові латинське *luna* перетворилося на *лоуна* та означало «світло, блиск, відблиск, місяць, райдуга». Як назва місяця номінація *луна* виникла в результаті табуїстичної заміни давнішої назви *mēns*, звідки українське *місяць.* Заборона вживання первісної назви ґрунтувалася на віруванні про магічні властивості місяця. Номінація *mēns* вважається пов'язана з часткою *mē-,* що означало «мріяти» [3, 304-305]. В етимології, слова на позначення супутника Землі в усі три мови пішли від латинських слів *luna* та *mensis.* Але у ході історичного розвитку значення слів змінюються і починають розрізняти «місяць як небесне світило» і «місяць як календарна одиниця виміру часу». В англійській та французькій мовах на позначення цих понять (*lune* фр., *moon англ.* – місяць як супутник Землі*, а mois фр. та month* англ. для календарної одиниці) сформувалося два слова, тоді як в українській мові через релігійно-обрядові чинники вони інтегрувалися в одне поняття *місяць*.

Розглянемо деривацийну структуру слова. У французькій мові від *lune* похідними є прикметники *lunaire* – місячний, нереальний; *lunatique* – дивний, своєрідний; *luni-solaire* – місячно-сонячний; *lunė* – місяцеподібний; а іменники: *lunaison* – місячний місяць; *lunamobile* – місяцехід; *lunatique* – лунатик, дивак, ман'як; *lundi* – понеділок; *lunetier* – оптик; *lunette* – окуляри; *lunik* – місячник [7, 331]. Тут похідні дієслова відсутні, але переважають іменники. Творення похідних відбувається за допомогою суфіксації, рідше – сполученням двох основ. Щодо англійської мови, то маємо від слова *moon* такі похідні іменники: *honeymoon* – медовий місяць; *moonlight* – місячне світло; *moonshine* – віскі; *moonboot* – вид взуття; *moon child* – людина під знаком зодіаку Рак; *mooncalf* – дурень; *mooner* – мрійник; *mooneye* – періодичне запалення ока; *moonflower* – місяцецвіт; *moonhead* – божевільний; та прикметники: *moonfaced* – круглолиций*; moonblind* – той, що страждає курячою сліпотою; *mooned* – у формі місяця; *moonless* – безмісячний; moonlit – залитий місячним світлом; та дієслова: *to moon, moon about, moon along, moon around*. Дуже багато похідних для позначення біологічних видів рослин та риб (*moonfish* – певний вид риби; *moonseed, moonrat*, тощо), а також технічних термінів (*moonlet* – штучний супутник; *moonpool, moonroof,* тощо) [8]. Звідси, деривація в англійській мові має ширший спектр, ніж у французькій. Так само поширене сполучення двох основ для творення усіх частин мови і термінів.

В українській мові спостерігаємо такі похідні: *місячник* – громадська акція, періодичне видання; *місячина* – забезпечення натурою кріпосних селян; *місячна=місячне* – менструації; *місяшник* – лунатик; *місяшники* – казкові люди; *місяцьоватий* – місяцеподібний; *безмісяччя, примісячитися* [3, 484-485]*, місячно-добовий, місячно-сонячний.* Трапляються і терміни, що стосуються супутника Землі та його вивчення: *місяцедром, місяцетрус, місяцехід* [1]. Тобто, в українській мові так само терміни формувалися основоскладанням, хоча найбільш типовим для деривації є афіксальний спосіб творення. Більшість похідних – прикметники. Щоб виявити їх, зіставимо семантику іменників *місяць,*

lune та *moon* у сучасних мовах. Тільки в англійській мові слово *moon* переходить у категорію дієслова. У французькій мові *lune* має такі значення:

- ✓ природній супутник Землі;
- ✓ природній супутник будь-якої планети;
- ✓ місяць як календарна одиниця;
- ✓ дамба;
- ✓ місячне світло;
- ✓ кругле обличчя [9].

В англійській мові іменник *moon* має значення типу:

- ✓ круглий об'єкт, що обертається довкола Землі, і вночі завдяки відбитому світлу сонця [11];
- ✓ природній супутник Землі;
- ✓ природній супутник будь-якої планети;
- ✓ місячне світло
- ✓ місяць як календарна одиниця;
- ✓ термін ув'язнення;
- ✓ довгий строк;
- ✓ велике кругле печиво [8].

В українській мові слово *місяць* означає:

- ✓ найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відбитим сонячним світлом;
- ✓ супутник будь-якої планети;
- ✓ проміжки часу (від 28 до 31 доби), на які поділяють рік у сучасному календарі, не узгоджені з фазами цього небесного тіла [1].

Оскільки слова мають спільну етимологічну основу, у них знаходимо спільні семантичні компоненти на позначення природного супутника Землі або будь-якої іншої планети та календарної одиниці. Але англійська та французька мови зберегли старе значення світла, а французьке *lune* використовувалося на позначення дамби. В англійській мові наголошують на формі «круглий», що призвело до його використання на позначення печива і довгого (круглого, безкінечного) строку. Згодом, запозичене слово мало додаткові відтінки, коли вживалося у фразеологічних єдностях. Розглянемо найпоширеніші з них.

У всіх трьох мовах є схожі фразеологічні одиниці (далі ФО): укр. *медовий місяць*, фр. *lune de miel,* англ. *honeymoon;* укр. *просити місяця з неба,* фр. *demander la lune,* англ. *ask/cry for the moom*, в інших розбіжності в значеннях. У французькій мові більшість ФО мають негативний конотат. У порівнянні людини з місяцем, найчастіше зустрічаємо значення дурний (*comme la lune* – досл. як місяць, *avoir la lune dans la tête* – мати місяць у голові, *couillon comme la lune/con comme la lune* – круглий дурень (як місяць), *être dans la lune* – бути розсіяним), злодій – bijoutier au clair de lune/chevalier de la lune (досл. ювелір місяця/рицар місяця), боягуз (*être aussi lâche que la lune* – боязливий як місяць), фантазер або брехун (*pêcheur de lune* – рибалка на місяці, *prometteur de lune*) та зраджений чоловік (*confrère de la lune*). З позитивним значенням є вислів *il irait dans la lune* – він дістане місяць з неба (він дійде до місяця) та *être dans sa bonne [mauvaise] lune* – бути у хорошому (поганому) настрої.

Зустрічаємо також багато фразеологізмів на позначення відсутності чогось, наприклад, *à l'enseigne de la lune* – під відкритим небом, без дому; *chercher la lune en plein jour* – шукати вітру в полі, марно намагатися (досл. шукати місяць опівдні), *faire un trou à la lune* – втекти без грошей, не заплативши борги (досл. зробити дірку у місяці); *voir la lune* – втратити цноту; *il y a lune* – неприємності у родині; *aller rejoindre les vieilles lunes* – зникнути.

Ще одним значенням французьких ФО зі словом *lune* є дивакуватість, нестандартність: *être dans la lune* – літати у хмарах; *avoir des lunes* – капризувати; *être dans une de ses lunes* – найшло щось; *tomber de la lune* – з місяця впасти. Значення пов'язані з часом: *depuis quatre lunes* – за чотири місяці; *il y a des lunes* – вже давно; *lune de lait* – період перших поцілунків (молочний місяць); *lune rousse* – квітневі морози у період після Великодня; *prendre qn dans sa bonne lune* – звернутися до когось вчасно [2].

Приказки та прислів'я, пов'язані з місяцем, теж мають негативне значення: *baiser la veuve au clair de lune* – бути повішаним (досл. цілувати плаху при світлі місяця); *c'est un chien qui aboie à la lune* – людина, яка про себе високої думки (досл. собака, яка гавкає на місяць); *faire voir la lune en plein midi* – показти комусь, де раки зимують (досл. показати місяць опівдні); *tomber comme de la lune* – звалитися як сніг на голову (досл. звалитися, як місяць); *voir la lune à gauche* – обманутися, побачити дурний знак (досл. побачити місяць зліва); *la lune dans un puits* – обман (досл. місяць у криниці) [2]. Окрім цього зустрічаємо також використання лексеми на позначення марності: *garder la lune des chiens* – стерегти місяць від собак, робити марну справу; *la lune est à l'abri des loups* – собака гарчить, а вкусити не може (досл. місяць – покровитель собак); *vieilles lunes* — старі марні ідеї (досл. старий місяць); *vouloir prendre la lune avec ses dents* — бажати нереального (досл. хотіти забрати місяць з його зубами). Щоб змінити тему чи зупинити неприємну розмову застосовують вираз *as-tu vu la lune?* – ти бачив місяць? [2]. Це вказує на те, що ФО з лексичною одиницею *lune* мають негативне ставлення

до зображувального об'єкта, який показує нам їхнє стереотипне бачення місяця як такого, що не приносить нічого хорошого.

Щодо англійських ФО зі словом *moon* маємо деякі споріднені вислови, такі як: *to shoot the moon* – з'їхати з квартири вночі і не заплатити за неї (досл. стрелити у місяць); *to aim/level at the moon* – мати великі амбіції (досл. цілити у місяць); *to bay (at) the moon* – займатися безглуздими речами (досл. гавкати на місяць); *cover with the moon* – спати під відкритим небом, без домівки; *like a full moon* – кругле як місяць (про обличчя). Інші фразеологізми: *to be over the moon* – бути на сьомому небі від щастя (досл. бути над місяцем); *to believe that the moon is made of green/cream cheese* – вірити побрехенькам (досл. вірити, що місяць зроблений з молодого/вершкового сиру); *to persuade smb. that the moon is made of green cheese* – доводити якусь нісенітницю (досл. запевняти, що місяць зроблений з молодого сиру) [10]. У прислів'ях та приказках місяць виступає як істота і утворена метафорично: *the moon does not heed the barking of dogs* – місяцю байдуже, де собака гавкає, *the moon is not seen when the sun shines* – місяця не видно, коли світить сонце; *old moon in new moon's arms* – старий місяць у роках нового, або ж *once in a blue moon* – дуже рідко (досл. раз у блакитний місяць); *in the mind of thieves the moon is always shining* – нечесні люди мають завжди остерігатися (досл. у думках злодіїв місяць завжди сяє) [10]. Як бачимо, в англійській мові кількість подібних ФО менше, ніж у французькій. Вони дієслівні і мають позитивне значення. Серед них відсутні ФО, які б позначали відрізок часу. Порівнянь теж небагато, в основному це зіставлення або протиставлення сонцю.

В українській мові маємо ФО: *діставати місяць з неба* – робити щось незвичайне; *немов з місяця впасти* – зненацька з'явитися, не усвідомлювати того, що зрозуміле для всіх, дістатися кому-небудь легко, без особливих зусиль; *на місяць вити - зневажл.* нудьгувати, тужити; *як місяць у небі* - зовсім один, самітний [1]; *брехати на місяць* – без причини гавкати (про собак); *місяць у місяць* – кожний місяць, щомісяця [6, 754]; *за місяць не обійдеш (за місяць не об'їдеш)* – хто-небудь дуже товстий; *у кінці місяця родився* – дурнуватий, пришелепуватий (за аналогією до виробництва товарів за соціалістичної планової системи, коли треба було обов'язково "дати план", а тому в кінці місяця нерідко, поспішаючи, випускали браковану продукцію); *ухопив місяця зубами* - кому-небудь не пощастило [5, 208-209]. В основі українських ФО лежить порівняння та метафоризація. Їх не така значна кількість, як в описаних мовах, але вони часто вживаються для опису ознак місяця (великий, світлий, тощо).

Таким чином, семантичне поле лексичної одиниці «місяць» в українській, англійській та французькій мовах має спільне походження, з історичним розвитком вона настільки інтегрувалася в мову, що набула ширше застосовування слова в англійській мові, оскільки воно має більше похідних термінів, ніж в інших мовах. Французька мова широко використовує цю лексичну одиницю у фразеологізмах для позначення негативних явищ, що характеризує картину світу французів та їх асоціації з цим небесним світилом. В українській мові лексема має два семантичних значення.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: «Перун», 2005.
2. Гак В.Г. Новый большой французско-русский фразеологический словарь. – М.: «Русский язык-Медиа», 2005.
3. Етимологічний словник української мови: 3 т. / Ред.кол. О.С.Мельничук та ін. – К.: Наук.думка. 1983. – С. 304-305, 484-485.
4. Семчинський С.В. Деякі питання контрастивного дослідження лексики близькоспоріднених мов // Нариси з контрастивної лінгвістики. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 48-53.
5. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В**.** Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 348 с. – С. 208-209.
6. Фразеологічний словник української мови//за ред. Бойко Ю.І. та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – Т.4. – С. 754.
7. Brachet Aug. Dictionnaire étymologique de la Langue Française. – Paris : Edition Bibliothèque, 1872. – P. 331.
8. Harper Collins Collins English Etymology Dictionary. 8th Edition first published. – H., 2006.
9. Le Petit Larousse Dictionnaire, Isabelle Jeuge-Manyart. – Paris: ADHES, 2008.
10. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. 8th Edition. Oxford University Press, 2005.
11. Oxford Dictionary of English, Revised Edition. Oxford University Press, 2009.
12. Oxford Etymology Dictionary of English, Revised Edition. Oxford University Press, 2009.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент кафедри україністики
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
Науменко Людмила Олексіївна

Людмила Науменко, Тамара Сергієнко
(Київ, Україна)

КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНА ПАРАДИГМА ДІАЛОГУ

Антропоцентричний підхід стосовно дослідження мови й мовлення зумовлює звернення лінгвістів до діалогу, діалогічного тексту та діалогічного дискурсу, оскільки на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки *актуальним*, на наш погляд, є дослідження діалогічного дискурсу, його мовних явищ, вербальних концептуальних моделей та їхнього впливу на функціонування мовних одиниць. Це знаходить вияв у тому, що дослідження діалогічного дискурсу у когнітивно-дискурсивній структурі викликає особливий інтерес.

Увага до проблеми діалогу, окремих аспектів його дослідження, зумовлена насамперед комплексністю мовного явища, прагненням лінгвістів знайти приховані механізми, які керують самим процесом діалогу, закономірностями його існування. У системі мовних структур діалог розглядається як динамічне мовне явище, якому притаманні такі поняття як дискурс, діалогічний дискурс у когнітивно-дискурсивному, системно-діяльнісному та функціонально-комунікативному підходах, в основі якого лежить подвійна орієнтація на автора, творця, який розглядається як універсальна мовна особистість, і на соціум, представлений адресатом, читачем.

Такий підхід стосовно дослідження діалогу на основі формування комунікативно-дискурсивної парадигми вказує на необхідність теоретичного і практичного дослідження діалогічного дискурсу у когнітивно-дискурсивному контексті, спрямованого на обґрунтування реалізації мовної системи з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників. У цьому полягає *новизна* даної проблеми дослідження, *мета* якої – дослідити функціонально-комунікативні одиниці в дискурсивних діалогічних структурах тексту, що ґрунтуються на комплексному й системному підходах до об'єкта вивчення, його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, які здійснюються у комплексі і взаємодіють у їхній динамічній цілісності.

Питання дослідження дискурсу з позиції когнітивної лінгвістики, окремі аспекти його функціонування стали об'єктом наукових шукань багатьох дослідників (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Є. Бенвеніст, І. Борисова, Г. Вежбицька, Н. Волкогон, О. Земська, К. Кусько, Н. Литвиненко, М. Макаров, О. Падучева, О. Селіванова, К. Сеpажим, О. Сиротиніна, Л. Соловйова, Н. Сукаленко, Г. Яворська та ін.). На думку вчених дискурс розглядається як концепт, організуюча модель, мобільний конструкт мовної діяльності, спрямований на презентацію мовно-комунікативних актів різної типології у когнітивній парадигмі, шляхом поєднання глибинних та поверхневих мовних структур із різними структурами екстралінгвального й екстрамовного змісту. Вербальні й екстравербальні компоненти дискурсу, спосіб їхнього єднання, орієнтовані на пізнання та відповідну екстраполяцію концептуальних картин світу, які є відображенням довколишнього світу людини.

Лінгвістика розглядає дискурс як набір специфічних властивостей, які можуть бути притаманні писемному текстові чи усному мовленню. Е. Бенвеніст назвав дискурс «мовленням, яке привласнюється мовцем», протиставляючи його об'єктивній розповіді та висловлюванням, що передбачає мовця і слухача та намір мовця певним чином впливати на слухача [4, 138]. Звідси випливає, що такий дискурс не можна розглядати поза комунікативною ситуацією, у якій він здійснюється. Дискурсивний текст обов'язково повинен містити, з одного боку, «життєвий контекст», поза яким не буде зрозумілим й інтерпретованим його тематичний напрям, з іншого – неусвідомлені людиною, яка сприймає дискурс, ментальні установки і стереотипи, що уможливлюють сприймання задуму почутого чи прочитаного. Ф.С. Бацевич визначає дискурс як «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (паралінгвістичну, усну, писемну), що відбувається у межах конкретного каналу спілкування…» [3, 276], тоді як Г.Г. Почепцов зауважує, що «дискурс повинен відповідати нормам мовної ситуації, комунікативній ситуації та соціальній ситуації» [9,76]. Ю.М. Караулов розглядає дискурс як «складну систему ієрархії знань» [7, 276], а В.В. Красних пропонує розглядати дискурс як вербалізовану мисленнєво-мовну діяльність, що володіє як власне лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками [8, 203]. Узагальнене сучасне розуміння дискурсу можна сформулювати як зв'язний текст у сукупності з когнітивно-прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками, текст, узятий в аспекті тих подій, які в ньому відображені. Це мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, компонент, який бере участь у взаємодії особистостей і в механізмах їхньої свідомості.

Найбільш радикальним на наш погляд є психолінгвістичний підхід щодо розуміння дискурсу, який є невід'ємною складовою особистості як суб'єкта пізнання та прагматично-когнітивний. Аналіз складової домінанти категорії дискурсу здійснюється з когнітивно-теоретичної мовної діяльності, узагальненої О. М. Леонтьєвим, де індивідуальна свідомість представлена через систему особистісних стилів і багатоплановості дискурсу.

Врахувавши всі особливості, характерні для діалогічного дискурсу, можна констатувати, – дискурс трактується як текст у його діяльнісному сенсі на тлі тих подій, які в ньому розкриваються, або як мовлення, розраховане на соціальний вплив. Дискурсивний підхід до вивчення мови і мовних явищ виявив себе у когнітивній лінгвістиці тексту і теорії мовленнєвих актів. Тому у визначенні дискурсу з'являються все нові тлумачення й аспекти. Так, наприклад, за визначенням Ю.Сорокіна,

дискурс – це вияв мови як соціально-психологічної системи у вигляді емпіричного знака – тексту (тобто реалізація тексту в мовленні) й водночас об'єкт досліджень, спрямованих на створення теорії застосування (використання) мови. У реальному мовленнєвому спілкуванні носії мови використовують дискурси, а не тексти [12, 34].

Поняття сучасного дискурсу охоплює не тільки мовну систему, всі форми мовленнєвої діяльності, а й позамовні чинники, без яких неможливе будь-яке спілкування. Враховуючи позицію багатьох вчених, можна стверджувати, що дискурсивна діалогічність текстів у когнітивно-дискурсивній парадигмі виходить з позицій комунікативності тексту, а будь-яке висловлювання за своєю природою є імпліцитно діалогічним (М.М. Бахтін, Н.Д. Арутюнова, А.Р. Балаян та ін.). Такий підхід до антропоцентрично-мовних явищ дає підстави для дослідження самого діалогу.

Основи для широкого розуміння діалогу були закладені М.М. Бахтіним, він припускав, що діалог є важливим засобом формування гуманістичних тенденцій і світогляду людей [2, 319]. Діалог за А.Е. Войскунським – унікальне поле наукової діяльності [5, 112]. Г.Г. Почепцов визначає діалогічну дискурсивну систему як таку, у якій функціонує велика кількість джерел, кожне з яких має право на продукування повідомлень [10, 245]. Обов'язковим елементом при цьому є присутність партнера, який рано чи пізно може реалізуватися, а партнер може бути представлений як конкретним учасником комунікації, так і сприйматися комунікатором у загальному плані. Таке широке розуміння діалогу нейтралізувало його традиційне протиставлення монологу, оскільки при такому підході будь-які форми мовлення передбачають реального чи потенційного адресата [2, 138].

У сучасній лінгвістиці діалог – це одна з форм мовлення, яка полягає в обміні репліками, думками, позиціями між двома чи кількома учасниками діалогу, тобто така форма мовлення, яка має як мінімум двокомпонентну структуру. Однією з ознак діалогу називають також його тематичну єдність. Звідси походить значення терміна в літературознавстві: 1) розмова двох або більше осіб у літературно-розповідному творі чи поемі, 2) форма літературного твору, побудованого виключно на розмові дійових осіб [11, 58]. Якщо діалог це форма мовлення, що має двокомпонентну структуру, тобто побудована на розмові двох осіб, то *діалогічне дискурсивне спілкування* – це мотивований живий процес взаємодії співрозмовників, спрямований на реалізацію конкретної цільової настанови, який відбувається на основі зворотного зв'язку в конкретних видах мовленнєвої діяльності, зокрема у діалозі і відбувається спілкування між багатьма, кількома або двома співрозмовниками, що взаємно виявляють свою активність у когнітивно-дискурсивній структурі. Формою такого спілкування є мовленнєва поведінка, а змістом – мовленнєва діяльність мовців. З погляду психолінгвістики спілкування у діалогічному дискурсі – явище складне й багатогранне: це й обмін думками, почуттями, переживаннями і взаємодія, стосунки між людьми, і соціальна специфічна форма інформаційного зв'язку тощо. Діалогічне дискурсивне спілкування виконує низку функцій: насамперед регулює взаємну діяльність, формує свідомість індивіда, сприяє його самовизначенню [6, 383].

У розгортанні дискурсивних процесів участь беруть системи різних рівнів, унаслідок чого дискурс стає полем системної взаємодії й розуміється як складне комунікативне явище, яке окрім тексту, має ще й екстралінгвальні чинники – знання про світ, думки, настанови, мету адресата.

Неабияку роль у будь-якому контексті відіграє мовна діяльність двох комунікантів, що мають у собі орієнтування на соціальну роль і статус адресата у разі спілкування. У такому співвідношенні створюються відповідні тексти, що відображають комунікативне спілкування, у якому партнери вербально (невербально), шляхом зміни комунікативної ролі комунікатора і реципієнта в конкретній ситуації, прагнуть досягти за допомогою певних стратегій і тактик бажаних результатів – і досягають (або не досягають) їх. У такому разі, – на думку Н.І. Формановської, – виникає кооперативний діалог «погодження» – врахування думки кожного мовця, а інколи й уступити у всій своїй можливості та конфліктний діалог «непогодження» – діалог заперечення у дискурсивному зв'язку. Якщо наміри ініціатора діалогу стають доступними для реципієнта (потенційного комунікатора), то у репліці на відповідь партнера реалізуються такі мовні компоненти як погодження, схвалення і т.д. І навпаки, якщо перший комунікатор незадоволений відповіддю іншого комунікатора, то у даному діалозі на відповідь партнера реалізуються інші компоненти: непогодження, відмова, протест [13, 158]. У діалогічному дискурсі, зауважує дослідниця, розрізняють мікродіалог, який складається із двох взаємоузгоджених реплік (мікродіалог та діалогічна єдність), макродіалог, що знаходить своє вираження у різних діалогічних жанрах; смислову цілісність прозового тексту, засновану на єдності теми, комунікативно-синтаксичну цілісність, засновану на тема-рематичній зв'язності послідовних мовних ходів і прагматичну цілісність, засновану на лексико-граматичній побудові комунікативних актів і мовних сигналах певних структур.

Слід зауважити, що і мікродіалог, і макродіалог, і смислова цілісність тексту у когнітивно-дискурсивній парадигмі діалогічного дискурсу, призначена для втілення спільної діяльності комунікантів, які поєднують в собі різнопланову інформацію, заслуговує пристальної уваги.

Можна стверджувати, що найменший мовний акт у складі діалогу називають мовним ходом. В одній репліці може поєднуватися декілька мовних ходів. Послідовність ходів двох комунікантів, у відповідності із принципами спілкування, створюють інтерактивну взаємодію, трансакцію як складний комунікативний акт чи комунікативний епізод. Це, у свою чергу, дає можливість стверджувати, що поняття сучасного дискурсу у когнітивній лінгвістиці охоплює не тільки мовну систему, всі форми мовленнєвої

діяльності, текст з усіма його різновидами, а й позамовні чинники, які уточнюють і доповнюють сутність спілкування, без яких неможлива будь-яка комунікація.

Таким чином, досліджуючи дану проблему можна констатувати, що структурування когнітивної реалізації діалогічного дискурсу потребує чіткої реалізації щодо її дефініції з боку когнітивно-дискурсивної парадигми тексту. Сам аналіз досліджень дискурсивної діалогічності тексту дозволяє запевнити дослідників дискурсу, що провідним концептом дискурсу, його аналізу є дискурсивний зв'язок когнітивної лінгвістики із суміжними галузями знань, тобто вихід лінгвістики на межі різних наук. Проблема діалогізації як складова діалогічного дискурсу привертає увагу навіть філософів, психологів і соціологів. Окремі питання цього аспекту вивчаються з позицій семантики, теорії комунікації, психолінгвістики, літературознавства і т. ін.

Дискурсивний діалог у тексті формується як процес і продукт мовної діяльності двох комунікантів, що несуть в собі орієнтацію на соціальну роль і статус адресата у стратегії комунікації. Діалог на функціональному рівні постає як мовлення у широкому розумінні, яке є підґрунтям мови як суспільного явища. Діалог на формальному рівні становить діалогічний текст, який є результатом реалізації діалогічного дискурсу. Діалогічний дискурс утворюється мовленнєвою діяльністю людини, яка за своєю природою є когнітивно-комунікативною, та результатом цієї діяльності – діалогічним текстом.

Література:

1. Ахманова О. С. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1969.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Ф. М. Достоевского. – М.: Искусство, 1986.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Бенвенист Е. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974.
5. Войскунский А. Е. Я говорю, мы говорим: Очерки о человеческом общении. – М.: Наука, 1982. – 192 с.
6. Загальна психологія: Навч. Посібник / О. Скрипніченко та ін. – К, 2002.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
8. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность?
9. (Человек. Сознание. Коммуникация). – М.: Диалог – МГУ, 1998. – 342 с.
10. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – К.: Наук. думка, 1996. – 272 с.
11. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.: «Рефя бук», К.: «Ваклер», 2002. – 352 с.
12. Синиця І. А. Діалогічність у науковому тексті // Мовознавство, 2004, № 2– 3. – С.55–60.
13. Сорокин Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
14. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет. – М: Высшая школа, 2002. – 196 с.

Ләззат Омарқұлова,
Анастасия Рединская (Тараз, Қазақстан)

Ш.МҰРТАЗА ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ АЙША БЕЙНЕСІ

Қазіргі замандағы әдебиетте әжелер мен аналар жайында қалам тартқан жазушылар ішінде Шерханның алатын орны ерекше. «Оның шығармаларындағы басты ерекшелік: адам баласының жан күйзелісін, ыза мен кектен тығырыққа тірелер шарасыз күйін аса шебер сүйреттеуі; қазақы мінез-құлық пен табиғат көріністерінің адам жанымен астасып қаз-қалпында сөзбен бейнеленуі. Жазушы шығармаларында философиялық тұжырымдар жасамайды немесе ұнамсыз құлықтарды шымшылап әзіл-оспақтың астына алмайды, кейіпкерлерін көркемсурет галереясындағы көріністей көз алдыңнан тізбектейді».[1.81 б.]

Қылышынан қаны тамған сонау заманда ұлтымызға Тұрар тұлғасының жаңа қырларын Шерхан дер кезінде таныта білді. Тұрардың қайта оралуына Шерханның «Қызыл жебе» романы жол салып берді десек қателеспеспіз.

Қалың қазаққа Тұрар есімін мәшһүр еткен соң да оның заманға лайық шығармалары шыға бастады. Солардың бірі – жазушының өз анасы жайында «Ай мен Айша» шығармасы.

Жазушының өзінен «Ай мен Айшада» Ай образын жасаудағы себебіңіз не?» деп сұрақ қойғанда, Ш.Мұртаза: «...Кітаптың атында неге ай тұр десеңіз... Ол, енді, біржағынан тағдырдың ұқсастығы сияқты, біздің анамызбен, әсіресе соғыс кезіндегі жесірлік, қиыншылық көрген аналардың тағдырына ұқсас.

Гейнеде бір өлең бар. Генрих Гейне деген ақында ай туралы әдемі бір сонеті бар. Мағынасы былай: Күнге ғашық ай, сұлу, күн де оған ғашық сияқты көрінеді. Шүпірлеген көп бала тараған. Ол – жұлдыздар. күндердің күнінде арасынан әлдебір қара мысық өтті ме, әлдеқандай сызат бітті ме, екеуі содан екі жақта. Бірі – шығыс жақта, бірі батыста. Күн шыққа ай батады. Ай шыққа күн батып кетеді. Өмірбақи бір-біріне жолыға алмайды, осынау мұңлы сарыны бар. Ал адам баласының тағдырын алсақ, ері жаңағы трепрессияға ұшырап, не болмаса майданға кетіп келмей қалғандардың көбісі

солай. Балалар қалды. Ері жоқ бір-біріне жете алмаған дүние. Жалпы, дүниенің философиясы сол. Ай деген арман болса, күн деген қиял болса, соны қуасың да жүресің. Қашан жетесің, белгісіз, соған байланысты алынған ат». [2.127-128 б.]

«Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша» романы әуелі «Жалын» журналында (1995,№5-12) жарық көріп, әдебиет сүйер қауымнан жақсы бағасын алды. Бұл өмірбаяндық шығарма. Ол: «Сен қайдан келдің ?- дегенде бір данышпан: - Мен Балалықтың елінен келдім,- деген екен», - деп басталады. Ендеше, біздің автор да сол балалыққа саяхат жасап, кіндік қаны тамған, балалық шағы өткен сол туған еліне сапар шегеді.

«Түсімде ылғи балалық шағымды көремін.

Түсімде күн сайын Мыңбұлақ киреді. Түсімде Ақсу-Жабағылыны көремін.

Түсімде ылғи туған үйімді көремін.

Түсіме ылғи Айша киреді. Мұртаза сирек киреді, өйткені ол кеткенде, мен бес-ақ жаста едім. Елесі еміс-еміс қана» - деген лирикалық кейіпкер дүниенің төрт бұрышын араласа да, қандай сұлу табиғат, бай елде болса да, ол үшін Ақсу-Жабағылының орны бөлек».[3.656-657б.]

Бұл романын ата-бабасының, Айшаның аруағына сиына отырып бастайды. Жарын халық жауы деп айдап алып кеткен соң, үш баласын жетілдіру мен заман тауқыметі өз басына қалған ана өмірі көркем суреттелген. Өмірінде талай қиыншылық пен азапты көргенмен ана жүрегі болашақтан тек жақсылықтан үміт күтеді. Бала Шерханды балалары үшін отқа түскен анасы алдындағы қарыздан қалай құтылам деген ой ертеден-ақ мазалаған еді:

«Ал мен болсам жатып аламын да ойланамын: анасы үшін о дүниедегі балалар отқа түсе жаздағанда, бұ дүниедегі біз сияқты пәндалар не бітіріп жүрміз ? Не жақсылық жасадық анамызға ?!

Мен паркке бара жатқанда, Қазыбек би көшесі мен Қонаев көшесінің қиылысында бір мәшке итті машина басып кетті. Жаңадан күшіктеген екен. Күшіктері арыққа төселген құбырдың ішінде қалған. Машина соларды таптап кетеді-ау деп, ана сорлы моторлы тажалға қарсы ұмтылған.

- Ана сүтін ақ ішкен адал ұлға, Дүниенің төрт бұрышы болар тұлға!- дер еді Айша...

Ана қарызынан қалай құтыламыз?!»[4. 99 б.]

Айша балаларына әрі ана, әрі әке, әрі әже болған нар адам болған.

«Сонда үш жетімін ұйықтату үшін, Айша неше алуан ертегі, қиссаларды айтады. Біз үшін бұл бір қадір түндері – Алланың ақ нұры жауған түндер. Анда –санда Айша осылай өзгереді. Ұзақ түнде бізге әр түрлі әңгіме айту арқылы өзі де азаптан арылып, уайымы жеңілдеп қалатын сияқты».[4.32 б.]

«Ізбайша, Әзиза, Айшалар – құдай қосқан қосағынан ерте айырылып, өмірдің бар тақсіретін тартқан тауқыметі көп, балалары үшін жанын отқа да, суға да салған итжанды аналар.

Романға нәр берген бір жетістік – ұлттық характерге мән беру. Қазақ халқына ғана тән ұлттық ерекшеліктер жазушы кейіпкерлерінің бойынан көптеп кездеседі. Қазақ әйелдерінің ата-ене, өзінен жасы үлкен қайынаға, абысынымен бірге қайын сіңлі, қайын інілердің атын атамай, оларға ат қоюы, не болмаса бас әріпін өзгертіп айтуы –ұлттық әдет-ғұрпымыздың бір нышаны. Айшаның ата-бабадан қалған керегені отқа жақпай сақтауы, елден кетерде бүкіл аруақтан кешірім сұрап, шаңырақпен қимай қоштасуы, «Мына иесіз қалып бара жатқан шаңыраққа бас-көз болып жүрерсің» деп, иесіз үйді көршісі Баянға тапсыруы – кие тұтқан шаңырақты қандай жұт келсе де, көздің қарашығындай сақтау біздің ұлтымызға тән қасиет екендігін көрсетеді. Үйдің оты сөнуін шаңырақтың шайқалуына балайтын қазақтың от анасын қадірлеуі – бес жасар Барысханның ойнап келіп, жетілік шамға түкіріп, отты өшіре жаздағаны үшін оңбай жазалануы арқылы бейнеленген.

Көркем шығармаға аңыз-әңгімелерді, ертегілерді енгізу – қазақ прозасының табысы. Ал «Қоңыраулы еліктер», «Жалаңаш қасқыр» аңыздарына жан бітіріп тірілту арқылы ізгілікке тәрбиелеуге көңіл бөлу – жазушы жетістігі. Ұзақ түнді қысқартып, аш құрсақ балаларды алдандыру үшін айтқан Айшаның аңыздары, ертегілері – атадан балаға жалғасып келе жатқан рухани мұрамыз. Оның ата-бабалары, туған жер, тарих туралы әңгімелері болашақ жазушыға таусылмас қазына болғаны рас. Бұл романда көп кітап оқып, көп білгендіктен «молда» атанған Мұртаза мен әңгімешіл, ақынжанды Айшадан туған Барысханның Махамбеттің «Қызғыш құсына» еліктеп шығарған тырнақ алдысы да сол тұстағы зұлматтың тепкісін әшкерелегендей.

Шығарманың шешімі – Айшаны елден безуі. Оны елден, туған жерден, ата-баба қонысынан бездірген Тасбет пен Жуанқұл. Олар- кешегі Рысқұлды елден бездірген Дауылбай мен Саймасайдың жалғасы».[3. 658-659 б.]

Бал балалықтың дәмін татып үлгермеген бұл шығармалардың авторлары үшін аналары мен әжесінің аяулы алақаны жанға дауа, тәнге шипа болғаны шығармаларынан-ақ көрініп тұр. Адам өміріндегі ең тәтті кез осы балалық шақ болса, оны еске ала шығарма жазбаған жазушы кем-кем шығар. Ұрпағына осы кезеңде қазақи тәрбиені үлестірген ана мен әжеден айналарсың. Мүмкін бұл әрекетті уақытысында жасағандықтан, қазақтың маңдайына біткен әдебиеттің майданында өз орны бар азаматтары бүгінгі дәрежеге жеткен шығар.

Әдебиет:

1. Оңғарсынова Ф. Шераға 60 жаста. Жұлдыз тағдырлы жазушы. Алматы. Атамұра. 1993.
2. Тарази Ә., Мұсалы Л. Көркемдік құпиясы. Алматы: Санат. 2000.
3. Қазақ әдебиеті тарихы. IX том. ред. басқ. С. Қирабаев. Алматы. 2005.

4. Шерхан Мұртаза. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы: Қазығұрт. 2002.

Асель Орманова
(Тараз, Казахстан)

ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ РУССКОГО ЯЗЫКА XXI ВЕКА

(на примере языка юриспруденции)

Язык непосредственно связан с производственной и всякой иной деятельностью человека. Поскольку производственная и всякая другая общественная деятельность человека находится в непрерывном движении, изменении, постольку и язык всё время меняется. Наиболее чувствительным к этим изменениям является словарный запас языка. Коренные изменения, произошедшие в 90-е годы XX века во всех сферах нашей жизни, серьезным образом сказались на словарном составе русского языка. Появление новых слов и словосочетаний, в которых находят отражение явления и события современной действительности, стимулирует и внутриязыковые процессы в области словообразования, словоупотребления и даже словоизменения. Создается новая фразеология: новые русские, средний класс, шоковая терапия, дикий рынок, теневая экономика, товарищество с ограниченной ответственностью, встреча без галстуков, потребительская корзина, пакет предложений, чемодан улик, размер минимальной зарплаты и другие.

Русский язык всегда был открыт для заимствований, в его лексике большой процент составляют иноязычные слова разного происхождения. Среди наиболее употребительных заимствований можно назвать слова: аутотренинг, бартер, ваучер, видеоклип, гиперинфляция, гуманоид, дезодорант, дисплей, дилер, имидж, интраверт, инаугурация, клип, кока-кола, ламбада, макияж, марихуана, маркетинг, менеджмент, оффшор, рейтинг, рокеры, скейтборд, спонсор, суицид, триллер, файл, харизма, хоспис, шей-пинг, шоумен, шоу-бизнес, экстраверт, экстрасенс, пиар.

После 1991 года в речевой практике общества сформировались некоторые положительные тенденции: расширение словарного состава языка в области экономической, политической и юридической лексики; приближение языка средств массовой информации к потребностям достоверного изложения происходящего; сближение языка заметок и корреспонденций с литературной разговорной речью; выход из употребления многих речевых штампов советского времени; отмена цензуры, возможность высказать личное мнение.

Но есть и отрицательные стороны появления новых слов, которые проявляются и в грамматических формах:замена личных форм глаголов отглагольными существительными с суффиксами -ация, -ение, -ание (регионализация, фермеризация, криминализация, спонсирование, лоббирование); утрата словами определённого значения (подвижки, панацея, импульс, стабилизация, эксклюзивный); неправильный выбор падежа(на основании полученных материалах).

С лексической точки зрения недостатки проявляются в следующих случаях: распространение слов с узким (ситуативным) значением (бюджетник, контрактник, льготник, силовик); употребление заимствований непонятных многим (брифинг, киднепинг); злоупотребление аббревиатурными сокращениями (ОБЭП, ЧС, ДВД).

Стилистика также претерпевает отрицательное влияние данного процесса: превращение метафор в новые шаблоны (вертикаль власти, оздоровление экономики); употребление категоричных слов(знаменитое однозначно); употребление слов, скрывающих суть явлений (социальная незащищённость /нищета/, привлечение фирм к благотворительной деятельности /незаконные поборы с предпринимателей/; проникновение жаргона в публицистическую и устную официальную речь.

Изменения коснулись и языка юриспруденции. Для русского языка, как и для многих других, источником формирования юридических терминов было римское право. Достаточное количество заимствований из других: домилиций, кворум, нотариус: плебисцит,реторсия,сервитут, дезавуирование, вотум, оферта, акцепт и другие.

В соответствии с положениями Энциклопедического юридического словаря юридические термины делятся на три разновидности по признаку "понятности" той или иной части населения:

1.Общезначимые термины характеризуются тем, что они употребляются в обыденном смысле и понятны всем, к этой группе терминов относятся, например, беженец, свидетель, работник и т.п.;

2.Специальные юридические термины обладают особым правовым содержанием, (и, видимо, понятны далеко не всем, а лишь специалистам в области права), например, необходимая оборона, исковая давность и т.п.;

3.Специально-технические термины отражают область специальных знаний - техники, экономики, медицины и т.д. (видимо, эти термины должны быть понятны юристу, являющемуся еще и специалистом в другой области) например, недоброкачественная продукция, правила техники безопасности и т.п.

Русская юридическая терминология почти полностью опирается на общеупотребительные слова, что, как кажется, нельзя расценивать в качестве ее преимущества, однако, в работах,

посвященных языку законодательства, принцип использования общеупотребительных слов считается вполне приемлемым. Отмечается, что специальных юридических терминов в законодательстве не так много. Применяются они для обозначения особых понятий и только в юриспруденции. Как правило, специальный юридический термин создается законодателем, когда в общелитературном языке нет подходящего слова для обозначения соответствующего понятия. Как показало проведенное исследование, существует достаточно много расхождений в дифференциальных признаках, составляющих значение слов - омонимов, что затрудняет точное понимание термина носителем языка. Этому есть множество примеров: соотношение между словами беженец, безработный, доброволец, таможня, банк и пр. как общеупотребительными единицами и как юридическими терминами. Мы ясно видим, что слова *беженец и безработный* как единицы общеупотребительного языка толкуются шире, чем эти же буквенные и звуковые комплексы, являющиеся юридическими терминами, а значение общеупотребительных слов банк и таможня - это лишь малая часть значения соответствующих терминов.

Современная русская юридическая терминология считается одной из самых обширных и значительных по объему отраслевых терминосистем. Она включает несколько тысяч единиц, среди которых встречаются все структурные типы слов и словосочетаний, характерных для данного национального языка. Большинство юридических терминов (80%) являются составными (исполнительное производство, законодательная процедура, обеспечение иска и т.п.), 20% приходится на однокомпонентные терминологические единицы, образованные преимущественно морфологическими способами (преступление, суд, вредительство, шпионаж и т.д.). Язык закона (как и любой другой терминологической сферы) не располагает особыми приемами образования терминов. Способы словообразования, типы и формальные словообразовательные средства черпаются из самой словообразовательной системы, собственно новыми оказываются только номинации, единицы наименования.

Юридическая терминология не располагает собственным словообразовательным аппаратом с присущими только ему приемами, способами и средствами создания терминов. Однако на основе системы словообразования общелитературного языка создается особая словообразовательная подсистема, в составе которой находятся приемы и ресурсы, дающие возможность обеспечить словообразовательно-функциональную качественность терминологической лексики. В связи с этим продуктивность словообразовательных средств и, следовательно, структура терминов в современной правовой терминологии зависят, прежде всего, от характера выражаемых терминами понятий.

Одной из характерных черт юридической терминологии является ее общераспространенность. Самые разнообразные общественные отношения являются предметом правового регулирования. Практически нет такой сферы жизни, которой бы прямо или косвенно не касалось право. Поэтому в нормативных актах используются и бытовая лексика, и номенклатура производственных изделий, и наименования различных услуг, словарный состав самых различных отраслей знания (медицины, техники).

Постоянство словарного запаса законодательства, противодействие неоправданным языковым новшествам – необходимое условие его стабильности. Однако это не означает, что в словаре законодателя не происходит каких-либо изменений. Подавляющее же большинство терминов, используемых в законодательстве, остается, как правило, неизменным и не претерпевает каких-либо существенных модификаций. Вместе с тем некоторые из терминов не находят законодательного употребления, так как исчезают отношения, породившие их (например, термины «поражение прав», «батрачество», «оседлость»). Одни термины заменяются другими, более точными («народные дружины» вместо «бригад содействия милиции», «обязательное страхование» вместо «окладного страхования» и т. д.). Появляются новые термины: «общественный обвинитель», «передача на поруки», «бытовой прокат» и т. п., из недавно появившихся – коллективный трудовой спор (конфликт), коммунальная собственность, сервитут, адъюдикация и др.

Литература:

1. Большой юридический словарь / под. ред. В.Н. Додонова. М. : Инфра-литература, 2001.
2. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции. М. : Наука, 1982
3. Хижняк С.П. Юридическая терминология: формирование и состав. Саратов, 1997.
4. Фомина М.И. Современный русский язык: Лексикология.- М.,1990.

Научный руководитель:
старший преподаватель кафедры казахского и русского языков
Таразского государственного университета им. М.Х. Дулати
Нурсауле Парымбековна Калымбетова

Айтбала Саматанова
(Астана,Казахстан)

АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ АРХЕТИПА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКЕ

В настоящее время повышается роль и значимость таких дисциплин, как теория художественного перевода и сравнительное литературоведение. Это является потребностью общества; как известно, процесс интеграции западных стран сопровождается многими проблемами, в том числе и вопросами преодоления языкового барьера и оживления культурного обмена. Вопросы художественного перевода в Казахстане в последние годы имеют особое знаяение, что усиливает роль государственного казахского языка и двуязычные процессы в республике.

Значение и масштабы художественных переводов особенно возросли на пороге нового тысячелетия, в эпоху глобализации, как нового этапа интернационализации.

Динамичное развитие художественного перевода в наши дни отмечено одной, яркой особенностью, проявляющейся в междисциплинарном характере освоения и многообразии подходов к вопросам перевода. Процесс художественного перевода – полифункционален, многогранен и потому имеет множество выходов на самые различные филологические дисциплины; отдельные проблемы перевода могут быть рассмотрены в рамках стилистики,

лексикологии, фразеологии, лингвострановедения, литературной социологии, рецептивной эстетики и т.д. Однако все эти выходы призваны решать достаточно частные вопросы переводного текста, тогда как практикуемое в мировой компаративистике соответствующее рассмотрение проблем перевода способствует расширению поля переводоведения и углублению теоретических, методологических и концептуальных вопросов этой дисциплины.

Казахстан уверенно вступает в мировое сообщество. Налаживаются экономические, политические, культурные связи с другими государствами. Художественные переводы с одного языка на другой играют важную роль во взаимообогащении и взаимосвязи литератур народов мира, развитии международного сотрудничества в области науки, культуры и образования. Становится очевидным факт важнейшего значения художественного перевода как фактора, объединяющего разные народы с разным восприятием мира, иной культурно- исторической среды. Проблемы перевода являются не просто важными и требующими правильного решения, но в контексте вливания в мировой процесс взаимного культурного обмена разных народов - основными, требующими должного внимания и решения.

В свое время теория художественного перевода интенсивно разрабатывалась в постсоветском пространстве и справедливо считалась одной из лучших школ в мире. Известные теоретики и практики художественного перевода: К. Чуковский, С. Маршак, М. Лозинский, Л. Мкртчян, Г. Гачечиладзе, А. Федоров, А. Смирнов, И. Кашкин, М. Рыльский, С. Липкин и другие ученые вложили много сил и труда для развития переводческого дела.

В Казахстане теория художественного перевода также имеет свою школу и специфику. Основные принципы казахского переводоведения разработаны М. Ауэзовым, А. Сатыбалдиевым, С. Талжановым, З. Ахметовым, Х. Садыковым, Х. Адибаевым, У.Айтбаевым, К. Кереевой-Канафиевой, С. Куспановым, Ф. Фаткулиным и другими учеными и вытекают непосредственно из положения о практической переводимости любого национального произведения, сформулированного в трудах вышеназванных ведущих теоретиков советской переводческой школы.

В 20-30-е годы в основном осуществлялся перевод русской классики на казахский язык. Переводы А. Байтурсынова, М. Жумабаева отличает большая степень приближенности к оригиналу. В последующие годы увеличился объем и направленность переводной литературы. Особенно много стало переводиться на русский язык произведений казахских поэтов. Большинство переводных поэтических сборников издавалось в Москве и Алма-Ате. Многие стихотворения переведены на русский язык несколькими переводчиками, что дает возможность глубже исследовать многие проблемы поэтического перевода, разные подходы к интерпретации оригинала, переводческие стили в соотношении со стилем самого подлинника. В настоящее время в современном казахском переводоведении практический опыт перевода казахской поэзии на русский язык еще не достаточно изучен.

Поэтический перевод - искусство слова. И как в каждом искусстве, в переводе можно найти определенные традиции, заложенные первопроходцами этого сложного и почетного дела. Для казахской поэзии таким первооткрывателем для русского читателя самобытной казахской поэзии стал известный ленинградский поэт В. Рождественский. В начале 30-х годов В. Рождественский приезжает в Казахстан для более тесного ознакомления и проникновения в национальную специфику казахского народа, его поэтической культуры. В. Рождественский много переводил из поэзии Абая, И. Джансугурова, Джамбула, А. Лажибаева, Г. Орманова. Его переводы, наряду с переводами С. Маршака, Я. Смелякова, Б. Слуцкого, отличаются высоким профессионализмом, глубоким проникновением в образный мир казахских поэтов. Опыт переводов В.Рождественского не был

предметом специального изучения, хотя такое исследование явилось бы важным подспорьем в работе следующих поколений переводчиков казахской поэзии.

Одними из основных проблем теории художественного перевода являются проблема функционального перевода, роль теоретической подготовленности переводчика в процессе его работы.

Одной из основных проблем поэтического перевода является сохранение национально-культурной специфики оригинала. Нельзя допускать при переводе утерю национальной специфики исходит из главного постулата теории художественного перевода: литературное произведение переводимо на другой язык, и в переводе должно быть полностью сохранено национальное своеобразие подлинника как его основополагающее начало.

Передачи в переводе национально-культурной информации, заключенной в оригинале, является сложной и многогранной проблемой. В своих трудах теоретики художественного перевода в качестве одной из основных проблем теории и практики перевода рассматривали вопрос адекватной с функциональной точки зрения передачи национальной специфики произведения. Примечательна в этом отношении точка зрения эстонского ученого Яана Кросса: «Национальная культура, выраженная в поэзии есть явление национального характера, или, если сказать точнее, национальная поэзия интересна тем, что она есть выражение национального характера. Поэтому переводчик должен прежде всего проникнуться ощущением национально-характерной сущности переводимого материала./.../задача, стоящая перед переводчиком, найти в творчестве поэта его внутренние, индивидуальные особенности. И то, и другое возможно, только если переводчик стремится работать не как ремесленник, а как художник» [1, с. 22].

Таким образом, вопрос о воссоздании в переводе национально-культурной информации с точки зрения функционально адекватного перевода предполагает следуюшие аспекты, подлежащие обязательной передаче в переводе с казахского на русский язык: 1) национальная образность - система художественных образов, многие из которых носят определенный аллюзивный характер; 2) собственно поэтические элементы - метафоры, метонимии, синекдоха, эпитеты, сравнения, отмеченные печатью национально-культурной традиции, национального миропонимания. Проблема воссоздания национального своеобразия подлинника в переводе предполагает множество частных решений. Об этом пишет исследователь Л. Микулина: «Что означает для переводчиков художественной литературы национально-культурная специфика? Это, в первую очередь, система литературных образов произведения. Далее, это, очевидно, вся система языковых средств оригинала: национальная идиоматика, специфические сравнения, метафоры, характерные эпитеты, которые отличаются ярко выраженным национальным характером» [2, с. 36].

Поэтический язык - воплощение национального языка. В нем проявляются наиболее ярко скрытые образно-выразительные возможности национального своеобразия языковой культуры казахского народа. За многовековую историю казахский народ накопил колоссальный поэтический потенциал, в котором находит выражение особое видение мира, его осознание и понимание. Казахский язык богат разного рода афоризмами, пословицами, поговорками.

Наиболее целесообразным и приемлемым выступает функциональный метод перевода данного эпитета, при котором сохраняется его полисемичность, эмоциональная направленность. К подобному типу перевода тяготеют некоторые переводы Т. Кузовлевой из поэзии М. Айтхожиной.

Проблема воспроизведения национально-культурной информации, заключенной в подлиннике, тесно соприкасается с общей проблемой теоретической подготовленности переводчика. Знание особенностей поэтической культуры народа, с языка которого он переводит, а также специфики индивидуальной манеры автора оригинального произведения выступает одним из частных решений этой обширной проблемы.

При переводе текста надо исходить из исторического контекста. В историческом поле могут быть рассмотрены соответствующие тексты, их переводы, которые способствовали бы связи культур для их активизации, оформления и изменения. Контекстуализированный взгляд на перевод текста проливает новый свет на культурный, временной специфический горизонт переработки восприятия иностранного и его познания. Он обращает внимание на то, как этот горизонт вовлекается посредством отдельных текстов и переводов и как эти формы изложения с чужой культурой в Европе совершенствуются и представляются. Различные исторические фазы открытий принимать во внимание, как и основные категории универсализма, эволюционизма и культурного релятивизма. Эти категории могут быть внимательно рассмотрены как сказывающие влияние показатели для соответствующего оформления столетней европейской «привилегии перевода», тем более что они в отдельных переводческих решениях оставили свой след.

Обширное понятие перевода, которое здесь высказывается, отсылает отдельные анализы в филологических рамках на поле культурно-филологических проблем, также на прагматическую взаимосвязь дискуссии между культурами. Он распространяется также и равным образом на внутренний процесс, как если бы он влиял на появление так называемого «оригинала», сответственно, на исходный текст. Уже здесь они оказывают влияние на литературное описание само (в путевых записках) и доказывают это как «переводи, чужого (иностранного) впечатления наблюдении в культурном контакте. Прежде чем речь пойдет о языке перевода, нужно пролить свет

на такие моменты «внутреннего» перевода, которые открывают важные горизонты на отношения между различными культурами или закрывают с самого начала.

Понимание значительных возможностей, в рамках культурного перевода также должны извлечь выгоду из занятия этнологических исследований. В этнологии в последние годы усилились попытки понять свою собственную практику - перевод между культурами, и вместе с тем глубоко изучить устойчивую метафору на ее методологическую значимость. Установление контактов между филологией и этнографией может способствовать этому конкретизированному намерению, исходя из пунктов соприкосновения, какие предлагает ориентированная на текст культурология для исследования перевода.

Литература:

1. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. М.,1988.
2. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры.[1972]. М.,1984.
3. Евлахов А.М. Введение в философию художественного творчества.
4. Варшава, 1910-1912. Т.1-2; Ростов-на /Дону,1917. Т.3. [Т.3.]
5. Лихачев Д.С. Заметки о русском. М.,1984.
6. Введение в литературоведение / Под ред. Л.В.Чернец. Изд. 2-е. М.,2006.
7. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур. Материалы
8. дискуссии 11 – 15 янв.1960 / Ред. кол. И.И.Анисимов [и др.]. М.,1961.
9. Дима А. Принципы сравнительного литературоведения [1972] / Пер. с
10. рум. М.,1977.
11. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы [1972] / Пер. со
12. словац. М.,1979.
13. Жирмунский В.М. Проблемы сравнительно-исторического изучения
14. литератур [1961]; А.Н.Веселовский и сравнительное литературоведение
15. [1939-1940]; Литературные течения как явление международное [1867] //
16. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Л.,1979.
17. Конрад Н.И. Проблемы современного сравнительного литературоведения
18. [1959] // Избр. труды. Литература и театр. М.,1978.
19. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. Изд. 3-е. М.,1997.[Гл.6.]

Гульнар Сапарбекова
(Тараз, Казахстан)

К ВОПРОСУ О ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ АБУЛГАЗИ

Не будет ошибкой утверждение, что лингвоперсонология успела взойти на высокую ступень своего развития в одном из направлений современного языкознания – лингвоперсонологии. В качестве доказательства приведем примеры, когда такие мастера художественного слова, как Абай, Махамбет Утемисов, Турмагамбет Изтилеуов, Олжас Сулейменов, или же ученые, как Кудайберген Жубанов, рассматриваются в качестве языковых личностей на диссертационном уровне.

В связи с этим возникает необходимость в специальном исследовании - создании родословной исторических личностей, показывающей одну из сторон нашего богатейшего языка, составляющей значительную часть исторического наследия.

Поэтому мы считаем, что пришло время обратить внимание на языковую личность Абуулгази Бахадура, автора «Тюркской Родословной», занимающего значительное место в истории и культуре не только казахского, но и тюркских народов.

В данной статье рассматривается человеческий фактор в языке как система с точки зрения теории языковой личности. Актуальность такого исследования связана, во-первых, с развитием лингвоперсонологии в последней четверти XX века, во-вторых, с уточнением категориального аппарата и добавлением к нему феномена родословной, являющейся одной из сторон деятельности историков и писателей, в–третьих, наследие Абулгази позволит создать характеристику норм литературного письменного языка, установившегося в одну из исторических эпох (XVII в.) развития тюркских языков.

Опираясь на функциональные отличия **языковой личности** (далее – ЯЛ – С.Г.), являющейся одной из весьма объемных и значительных граней человеческой личности, ЯЛ можно подразделить на несколько типов. Одним из таких типов ЯЛ является **языковая личность составителя родословной** (далее – ЯЛСР – С.Г.). В связи с этим вопрос моделирования языковой личности историка, ученого, правителя, знатока военного дела, владеющего несколькими языками хивинского хана Абулгази Бахадура, даст многое и для казахской лингвоперсонологии.

Автор не ограничился использованием рахличных образных выражений, сформировавшихся до него в словарном составе языке, а старался создавать круг слов с отличительным выразительным смыслом. Эта второя группа может стать примером использования окказионализмов в ЯЛСР:

В дискурсе составителя родословной Абилгазы претворяются в основном три мотивации:

«Родословная», которая должна была превратиться в историко-литературное богатство местных тюркских народов, в сознании будущего поколения должна породить «правильное», положительное, позитивное впечатление о монологах, от которых ведет свой род автор, точнее, о Чингиз-хане и его потомстве;

Содержание памятника и язык повествования должны ориентироваться на психологические особенности и уровень знания тюркских народов (текст должен быть по возможности понятен простому читателю). Это решение автора, владеющего несколькими языками (конечно, мы не можем назвать его по современным меркам «полиглотом»), мы должны считать показателем чисто прагматической позиции.

Раскрывая себя как историк, поэт, знаток религии, автор памятника преследует цель показать себя последующему поколению (своим современникам и представителям следующих эпох) читателей, т.е. всем адресатам, в качестве героя, воинственного полководца, знатока военного дела. [3]

Сохранение в Родословной некоторой объективности при описании событий от Адама до монголов и при повествовании об индивидуальных личностях имеет, по-нашему мнению, по крайней мере причину - автор выбирал и использовал эти сведения из легенд и рассказов. Так как рассказы всех народов мира о создании человека, о его возникновении являются общими, не было необходимости и искать правду. Возможны некоторые сведениями о жизни индивидуальных иторических личностей.

В главах «Родословной», где описываются исторические события и повествуется о людях от монголов до Чингиз-хана и его эпохи, чувствуется «чингизство» автора. Об этом говорится и в трудах исследователей истории: «Если нас, живущих на рубеже XX-го и XXI-го веков, неординарность Чингиз-хана продолжает волновать, то в Средневековье на постмонгольском пространстве его воспринимали как полубога. Мистическое преклонение перед именем Чингиз-хана во многом поддерживалось его потомками-чингизидами, по степным обычаям имеющими монопольное право на верховную власть. Именно поэтому потомки Чингиз-хана в эпоху Золотой Орды и государств — ее преемников, стремились утвердить у народов особый психический склад, представления о государственности и свою господствующую идеологию - ***чингизизм.*** Идеология чингизизма получила такое свое название в казахстанской историографии как философия избранности чингизидского рода, граничащая с религиозными представлениями. Согласно этим представлениям род “Потрясателя Вселенной” имеет сверхъестественное происхождение, а значит, и божественную предопределенность на власть. В силу этого, на тех территориях, где соблюдалась монгольская традиция, потомки Чингиз-хана составляли особую касту, имевшую исключительные права в политической, юридической и других сферах. В казахской степи, например, эта идеология имела влияние вплоть до 1845 года, когда царизмом была ликвидирована ханская власть в Букеевской Орде» (2).

Достаточно в качестве ярких примеров чингивизма, преобладающего в различных уголках монгольской империи, перечислить многочисленные письменные памятники, вышедшие в свет в ту эпоху. Это труды «Жами ат-тауарих» Рашид-ад-дина, «Искендер» Муни ад-дин Натанзи, «Чингизнаме» Утемиса кажи, «Жамигат тауарих» Кадыргали Жалайыри и др.

Г.Орынбаева называет наследие Абилгазы «Родословная тюрков и монголов (!)» и рассматривает в качестве произведения, пропагандирующего чингивизм, и особое внимание уделяет при исследовании тому, что автор является потомком Чингиза из рода Шайбану. В связи с этим «Родословная» рассматривается ею как памятник чингизизму: «... Труд Абулгази “Шаджара-йи-турк ва могул”, то есть “Родословная тюрков и монголов”, по своей тематической направленности предположительно состоит из двух частей. В первой из них дается описание истории тюркских и монгольских народов до завоевания их Чингиз-ханом. Вторая же посвящена развитию политических событий и истории ханских династий в государствах, созданных монголами на завоеванных территориях. Абулгази начинает свое повествование с библейских персонажей и подводит его к легендарному первому монгольскому хану Монгол-хану. Здесь мы сталкиваемся с интересным моментом — в труде описывается известный тюркский миф об Огуз-хане. Причем великий Огуз-хан, который у Абулгази показан покровителем предков уйгур, кипчаков, канглы, халаджей, карлуков и других тюркских племен, назван им внуком Монгол-хана, то есть монгольским ханом. Необходимо заметить, что легенда об Огуз-хане до прихода Чингиз-хана служила своего рода степной идеологией, основой иллюзорного представления кочевников о происхождении окружающего мира. Мифы — генеалогии тюрков - были иерархичны, то есть определяли место каждого племени в сложной системе взаимоотношений, причем первенство принадлежало огузам. Далекие потомки Огузов - современные туркмены, турки и азербайджанцы - до сих пор хранят в народной памяти легенды об Огуз-хане, родоначальнике большинства тюркских народов. Затем, после описания тюркских, с точки зрения Абулгази, народностей, он излагает историю монгольских племен также в виде “генеалогического предания”. В центре внимания этого генеалогического повествования находится царственный род Чингиз-хана и указывается иерархическая структура приближенности монгольских племен по своему происхождению к этому роду.

Таким образом, в труде Абулгази изложены две идеологии — тюркская и монгольская. По мнению видного казахстанского историка В.П.Юдина, чингизизм, как идеология завоевателей, опрокинул собственную тюркскую философию "огузизм". Он не соответствовал интересам чингизидов, так как провозглашал избранность других. Таким же образом чингизид Абулгази, называя Огуз-хана внуком Монгол-хана, стремится, по всей видимости, *возвысить монгольскую идеологию над тюркской*. Иерархию монгольских родов и племен, как уже было указано в “Шаджара-йи-турк”, венчает род Чингиз-хана. Как известно, он был буржигин-кият.

Абулгази сообщает, что монголы издавна делились на два ответвления: аристократическую часть — кият и монголов вообще, под названием дерлигинь. По легенде прародителем киятов был Киян, а дерлигиней — Нюгуз, оба - дети монгольского хана. Киян был наследником престола, потому его потомки по отношению к дерлигиням считались избранными. По иному эти деления монголов называются: еке-монгол (великие монголы) и су-монгол (водяные монголы). Однако Чингиз-хан, также по свидетельству Абулгази, не только из аристократических киятов. Он происходил от избранных среди избранных божественных нирунов. По известной легенде, которая приводится и в «Шаджара и-турк», царица монголов Алангова родила троих сыновей от человека, спускавшегося к ней в жилище по лунному лучу. Эти трое сыновей Аланговы и образовали особый среди киятов род *нирун*. Абулгази отмечает, что и отец Чингиз-хана, Есугей-богатур, был из нирунов, происшедших, таким образом, от вмешательства сверхъестественных сил. То есть, приведенная легенда у Абулгази, показывающая божественность рода Чингиз-хана, призвана была, вероятно, подтвердить и в XYII веке право на власть только за его потомками-чингизидами. В чем, конечно, выражается личная заинтересованность автора. Можно предположить, что легенда об исключительности рода Чингиз-хана возникла позднее, уже после установления им владычества в Центральной Азии» (2).

Опираясь на это мнение, можно прийти к мнению, что Абилгазы старается по-другому объяснить исторические причины войны, которую вел Чингизхан, намереваясь на самом деле завоевать слишком большую территорию. На наш взгляд, некоторые мнения автора, например, о том, что причиной разгрома Отырара является «не ненасытность Чингиз-хана и его завоевательская политика, а то, что Кайыр хан уничтожил отправленных послов», дают основание говорить, что автор склоняется к своим предкам, проявляет идею чингивизма. Но учитывая, что невозможно объявить историю ни одного народа объективной, мы обращаем внимание на эту проблему не для того, чтобы выявить историческую правду, а чтобы провести лингвоконцептологическое исследование текста, являющегося произведением творчества автора.

Литература:

1. Абулгази «Тюркская родословная». Перевод с старотюркского языка Б.Абулкасимов. –Алматы, Ана тілі, 1992.
2. Орынбаева Г.Чингизизм в труде Абулгази Шаджара-йи турк. http://www.proza.ru/avtor/orinbaevag.

Ирина Сизоненко
(Краснодар, Россия)

К ВОПРОСУ ОБ АКЦИОНАЛЬНОЙ СУЩНОСТИ ПЕРФОРМАТИВНЫХ ПРАКТИК В СУДЕБНОМ ДИСКУРСЕ

Входя в контекст жизненных событий, перформатив создает социальную, коммуникативную или межличностную ситуацию, которая влечет за собой определенные последствия: заявления, клятвы, присяги, декларации, завещания, вызовы на дуэль, объявления войны, приказы, просьбы, извинения и т. п. Сказать: „Я клянусь”, значит связать себя клятвой. Сам речевой акт осуществляет действие, соответствующее данному перформативу. Так, поздравление невозможно без произнесения его текста. В этом смысле перформативное высказывание автореферентно: оно указывает на им самим выполняемое действие. Перформатив является одним из центральных понятий прагматики и теории высказывания.

В суде говорящий может и должен учитывать ситуативный контекст и выстраивать собственные речевые стратегии тем или иным образом, чтобы достигать желаемых результатов.

В судебном дискурсе любое доказательство должно быть доказательным. Более того, оно должно быть продемонстрировано, и данный факт превращает цепочку фраз в дискурсивно действующий рычаг, способный производить эффект принуждения «к принятию соответствующего тезиса». [1, с.149]

«This summary is intended to provide the evidential background of the case for the purpose of the adjourned plea and directions hearing, which will include a joinder application…It is the Crown's intention to join in a single indictment a series of offences as follows:…»

«Это резюме призвано обеспечить доказательственную базу по данному делу, применительно к отсроченному иску и разбирательству директив, которое включает в себя

жалобу соистца. Намерением Короны является соединить в единый обвинительный акт серию правонарушений, а именно:…»

Приведенный выше пример проиллюстрировал создаваемый фразами эффект принуждения к принятию определенных тезисов. Такие слова как «is intended» – «призвано обеспечить», «the Crown's intention» – «намерение Короны»

Большой вклад в развитие теории перформативов был внесен Остиным [2], который, исследуя речевой акт, выделил выделил три его аспекта: 1. Создание высказывания согласно языковым нормам – *локуция*. 2. Указание на интенцию автора высказывания – *иллокуция*. 3. Понимание содержания и интенции автора адресатом и его обратная связь – *перлокуция*. На основе анализа перформативных глаголов, Остин выделил пять типов речевых актов: ***вердиктивы*** (судебные решения, выводы, приговоры), ***комиссивы*** (обязательства, обещания, декларированные намерения), ***бехавитивы*** (общественное поведение – приветствие, благодарность и т.п.), ***экспозитивы*** (метаязыковые высказывания – цитирование, дефинирование, выяснение и т.п.), ***эгзерцитивы*** (высказывание, которые опираются на имеющиеся полномочия, высказывание, которые выражают волю – предписания, приказы, протесты, предостережения). Однако, как и в других областях, в исследовании речевых актов, по нашему мнению, не всегда можно однозначно классифицировать тип. Некоторые речевые акты можно отнести к тому или иному типу одновременно. Рассмотрим следующие примеры, взятые из транскриптов судебных заседаний в суде в Бристоле.

MR C.: *My Lord there is a matter of law which arises, I am afraid, if the members of the jury could just go out for a moment.* JUDGE: *Members of the jury would you mind retiring?*	Адвокат Мистер К. (обращаясь к судье): *Мой Господин, боюсь, что возникает вопрос, связанный с правом, не могли ли присяжные выйти на некоторое время.* *СУДЬЯ: Члены жюри присяжных, Вы не против удалиться на обсуждение?*

Адвокат обращается к судье и высказывает просьбу. Данный речевой акт можно отнести к бехавитиву, причем инициатором его является адвокат, судья, который выслушивает инициативу, является вторым участником данного речевого акта, а ответ судьи можно отнести к экзерцитиву, поскольку в нем выражается его воля, хотя в очень вежливой форме.

При практическом исследовании судебного дискурса на материале судебных заседаний мы пришли к следующим выводам. В судебном дискурсе так или иначе могут быть представлены все пять типов речевых актов. Некоторые из них, к примеру, бехавитивы, где-то реже, где-то чаще, присутствуют в речи на протяжении всего хода заседания. Вердиктивы больше свойственны для речей в финальной части отдельных заседаний а также на завершающем заседании по слушанию дела.

Литература:

1. Кузнецов В. Перформативность и уровни коммуникации // Логос. 2(70). 2009. –С. 136-150.
2. Austin J.L. How to do things with words / J.L. Austin. – Oxford, 1962. – 162 p. (цит. по: Скорофатова А.А. Юридические перформативные высказывания в аспекте лингвистики текста http://konference.siberia-expert.com/publ/skorofatova_a_a_juridicheskie_performativnye_vyskazyvanija_v_aspekte_lingvistiki_teksta/1-1-0-84)

Тетяна Скороход
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТВОРАХ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕКЛАДУ АНТРОПОНІМІВ СЕРІАЛУ «РЕВОЛЮЦІЯ»)

Американська аудіовізуальна продукція становить найбільшу частку серед продуктів, які пропонує до уваги глядачів сучасне українське телебачення. Перекладний телесеріал як об'єкт лінгвістичного дослідження - складна система уявлень та знань, які важливі для розуміння повідомлення іншомовного оригіналу. Телевізійний переклад подібний до перекладу художньої літератури, головним критерієм якого є не тільки адекватність лексики та сюжету авторському тексту, а й збереження індивідуального авторського стилю. Серед ключових проблем перекладу - відтворення особливостей певної культури, що безпосередньо пов'язане з перекладом власних назв, які й забезпечують відповідні культурні алюзії.

Переклад – процес міжмовної і міжкультурної комунікації, під час якого на підставі цілеспрямованого перекладацького аналізу вихідного тексту створюється вторинний, перекладений текст, який замінює вихідний текст у новому мовному і культурному середовищі.

Практика перекладу іншомовних власних назв страждає від невпорядкованості та стихійності, розбіжностей у варіанті відповідників.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки методик якісного перекладу власних назв, зокрема, ефективних перекладацьких прийомів, які даватимуть змогу найадекватніше передати їх в аудіовізуальних творах.

Мета статті полягає в аналізі семантичної основи власних назв при перекладі антропонімів серіалу «Революція» Джона Фавро та створення фахових настанов для перекладачів та редакторів перекладу під час опрацювання цієї лексичної групи при підготовці перекладу телевізійних продуктів.

Мета передбачає вирішення наступних **завдань**: визначити особливості перекладу власних назв, виокремити складнощі цього процесу, сформулювати методику перекладу власних назв.

Об'єктом дослідження є власні назви серіалу, які розглядаються як компресовані тексти, що містять кодовану когнітивну інформацію.

Предмет дослідження – робота перекладача та редактора перекладу у процесі адаптації власних назв у аудіовізуальному друготворі.

Наукова новизна дослідження полягає в удосконаленні методики перекладу власних назв, що базується на розкритті образів героїв з боку походження й конотації їх імен.

Власні назви - категорія індивідуальності, своєрідності, неповторності у часі та просторі. У конкретній ситуації вони орієнтуються на часову співвіднесеність з об'єктом. Власні назви - це частина лексики, що пов'язана з потребами суспільства та обумовлена соціально-історичними, економічними, соціокультурними факторами.

О.В. Бока називає власні назви своєрідними культурно-історичними та мовними індексами, джерелом вивчення лексичного багатства мови, оскільки відбивають назви предметів реалій та понять і є специфічними для певної країни або нації [1, с. 15]. Завдання перекладача зводиться до того, аби лексичним багатством мови перекладу відтворити специфіку поняття, закодованому у власній іншомовній назві.

У книзі С. Влахова та С. Флоріна «Непереводимое в переводе» зазначається, що власні імена становлять особливу цікавість, вони стають своєрідним «ключем» у розкритті художнього задуму автора, нерідко вони виконують роль лаконічних характеристик. Власні назви – основа образної системи твору, і дослідження їх семантики є першочерговим завданням перекладача, адже саме це дозволить цілісно побудувати систему образів [2, с. 216]. При номінації героїв реалізуються основні функції власного імені у сюжеті: ідентифікації і виділення його носія з ряду інших персонажів.

Питання перекладу власних назв віддавна було предметом зацікавлень лінгвістів та перекладознавців. Дослідження інформації, компресованої у власних назвах, знаходить своє відображення у працях Л. В. Гнаповської, А. В. Суперанської, О. Ф. Пефтієва, Д. І. Єрмоловича, В. Д. Бондалетова, Л. А. Веденської. На думку цих фахівців, головне завдання перекладача - зробити переклад власних назв адекватним іншомовному оригіналу, аби реципієнт отримав повне розуміння реалії, що передається ними.

Для теорії і практики перекладу велике значення мають реалії, що відображають явища, характерні іншій культурі. Серед ономастикону до такого виду реалій відносять імена та прізвиська людей (антропоніми). При роботі над цією групою, перекладач має концентрувати увагу на культурно-історичній, лінгво-культурологічній інформації, кодованій у цих власних назвах. Перекладач має перекласти ці реалії так, щоб вони функціонували як маркери, що коригують процес розуміння серіалу, тобто, сприяли ефективному перегляду аудіовізуального продукту.

Проблеми при перекладі власних назв зумовлені тим, що вони відносяться до безеквівалентної лексики. Так, на думку П. Ньюмарка, власні імена передають енциклопедичну інформацію, у них немає ні семантичного значення, ні додаткової конотації, тому найбільш оптимальний спосіб їх перекладу - відтворення графічної оболонки слова з мови першотвору на мову друготвору [3, с. 70]. Насправді ж, власні назви стосуються конкретного об'єкта і виконують символічну функцію. Ім'я героя реалізується через його звучання і морфологічне оформлення, тобто має характерологічне застосування, є елементом характеристики персонажа. Як зазначає К. Б. Зайцева, правильно підібране ім'я не лише показує зв'язок форми і значення, але й підсилює емоційне враження [4, с. 6]. Тому, при перекладі власних імен важливо з'ясувати їх семантику, якій перекладач та редактор перекладу повинні приділити найбільшу увагу в процесі адаптації мовою друготвору.

У телесеріалі «Революція» варто простежити походження таких імен героїв для створення адекватного перекладу й перенесення в українську мову без втрати будь-якого зі складників первинного повідомлення.

Charlie – похідне від Charles. Ім'я Charles вживалося як армійський сленг. Згодом утвердилось як жіноче ім'я із загальним семантичним значенням – недалека або замислена людина, людина у роздумах.

У серіалі можна помітити, що Чарлі – дівчинка, яка схожа на зомбі, що знаходиться десь далеко від реальності, у своїх думках, зацікавленні, відповідно, - не реагує на звернення матері. Charlie також вживається у повному еквіваленті - Charlotte (похідне від Charles). Залишається дискусійним питання про те, десерт (яблучний мармелад, покритий дрібними крихтами) чи ім'я є первинним у своєму походженні.

Ben – скорочене від Benjamin чи Benedict, іноді вживається як самостійне чоловіче ім'я. Буквально ж тлумачиться як «компаньйон», «найкращий товариш», «син правої руки», тобто, ділова відповідальна людина. Цілком виправдане таке семантичне використання такого імені й у серіалі: Бен – заклопотана людина, що першою повідомляє про наближення критичної ситуації, шукає вихід з неї. Про товариські якості свідчить розмова «по сусідству» з Калебом та Ароном.

В аудіовізуальному тексті паралельно вживаються як повне, так і скорочене імена. Benjamin – буквально з івриту означає «засновник роду», що цілком відповідає такій характеристиці героя і в серіалі.

Caleb – чоловіче ім'я, що на івриті означає «собака». Цілком мотивованим є те, що за сюжетом він намагається заступитись за Бена.

Завдяки процесу з'ясування семантики власних назв, перекладачу стає відоме кодоване значення відповідного імені. Наступним етапом його перекладацького процесу є обрання доцільного способу їх перекладу.

І. В. Корунець виділяє такі способи перекладу антропонімів: транслітерація, транскрибування та калькування [5, с. 92]. При будь-якому способі незмінною для перекладача є настанова: внутрішня форма (зміст, наповненість) має відповідати зовнішній (форма вираження, тобто, морфологічна форма).

Перекладацька транскрипція - це пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем мови перекладу, фонетична імітація вихідного слова. Цей прийом відповідає основній вимозі дублювання - лабіальній синхронізації. Транскрипція - віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-реципієнта. За А. Суперанською, основним посередником передачі запозичених слів є практична транскрипція, а саме перекодування іншомовних слів у свої з наступним записом за допомогою літер алфавіту приймаючої мови без використання якихось додаткових знаків та без придання літерам додаткових значень [6, с. 260].

Спосіб транскрипції у серіалі застосований при перекладі таких імен, як :

Nate – від Nat – [næt], Nathan – [ˊneiөən] - Нейт

Ben – [ben] - Бен

Miles – [mailz] - Майлз

За визначенням М. С. Зарицького, транслітерація – це переклад на рівні графем, політерне відтворення назв літер однієї системи письма назвами літер іншої системи письма. [7, с. 36].

Так, у серіалі способом транслітерації перекладено імена Charlie, Sebastian.

Charlie – [ˊʧ:li] – Чарлі

Sebastian – [sebastian] - Себастіан

Транскрипція і транслітерація - найлаконічніші способи перекладу. У контексті слів рідної мови такі слова надають предмету конотацій небуденності, оригінальності.

Існує також спосіб практичної транскрипції для відтворення власних назв. Це запис засобами національного алфавіту іншомовних слів. Так, Bass [bæs] перекладається як Бас, коли словник нормативним подає Bess – Бес. Ім'я «Maggie» – [ˊmægi] передається Мегі, а «Charlotte» – [ˊʃa:lət] – Шарлота.

Наступний етап у процесі перекладу є визначення нормативного варіанту у зв'язку із видозміною перекладеного слова залежно від способу перекладу. У фільмі можливі варіативні переклади імен: Benjamin – Бенджамін (транслітерація) чи Бенджамен (транскрипція); Daniel – Дані (транслітерація) чи Дені (транскрипція); Caleb – Келеб (транскрипція), Кейлеб (транслітерація); Aaron – Арон (транскрипція) чи Еєрен (транслітерація).

Фонографічні варіанти відповідників іншомовних власних назв обумовлюються особливостями звукових та письмових трансформацій лексичних іншомовних слів, усталеністю та надійністю орфографічних правил для їх запозичень.

Таким чином, варто зазначити, що власні назви не лише виконують називну функцію, а й передають певне значення. Перекладацький аналіз власних назв передбачає вивчення їхньої структури і семантики, урахування позамовного оточення – культурно-історичної інформації та комплексу різноманітних асоціацій. Семантика антропоніма відбиває головні риси персонажа, тому є важливою для розуміння як загального контексту, так і міжкультурних алюзій.

Найуживанішим способом перекладу власних назв у серіалі є транскрипція. Проте, англо-українські відповідники власних імен характеризуються тенденцією до варіативності. При перекладі важливий також невербальний план вираження та його співвідношення з вербальним, оскільки більшість жіночих імен є похідними від чоловічих.

У результаті проведеного аналізу можна сформулювати таку методику перекладу власних імен:

- З'ясування семантики власної назви.
- Визначення типу перекладу.
- Дослідження можливих варіантів.
- Обрання доцільного відповідника.

- Адаптація перекладеного імені в українській мові.
- Узгодження його з чинними нормами правопису або пошук необхідної видозміни.
- Оцінка загальної контекстуальної картини серіалу із фіксацією перекладених імен.

Отже, процес перекладу власних назв – один із найскладніших, має свою специфіку та потребує використання ефективних методик для досягнення вдалого перекладеного варіанту. Кожний антропонім – кодований когнітивний текст, зміст якого перекладач має не просто розшифрувати, а й перенести на відповідний культурний ґрунт.

Література:

1. Бока О. В. Власні імена як компресовані тексти-носії когнітивної інформації / О. В. Бока. - Вісник СумДУ, 2008. - №1. - С. 15-19. - (Серія «Філологія»).
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 340 с.
3. Newmark P. A. Textbook of Translation. – London.: Prentice Hall, 1988. – 304 p.
4. Зайцева К. Б. Английская стилистическая ономастика : Тексты лекций / К. Б.Зайцева. – Одесса, 1973. – 63 с.
5. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : Підручник / І. В. Корунець. – Вінниця. : «Нова книга», 2001. – 448 с.
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В.Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
7. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування: Посібник / М. С. Зарицький. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.

Науковий керівник:
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри видавничої справи та редагування,
Сегол Радміла Ігорівна

Yelena Tyajina
(Astana, Kazakhstan)

SUR LES CONDITIONS DE L'ACTIVITE CREATRICE DES ETUDIANTS

Le renouvellement de la société a touché à la fois l'enseignement secondaire et supérieur. Le système d'exigences a changhé, en tant que pour un spécialiste, et pour le système éducatif dans son ensemble. Un spécialiste moderne doit être capable non seulement d'hériter de la connaissance des générations précédentes, mais aussi il doit être capable à l'activité créatrice, à la mentalité non standardisé. Par conséquent, le processus des études dans l'enseignement supérieur doit assurer aux étudiants de découvrir et développer leur potentiel créatrice.

Base pour la formation d'une nouvelle génération d'enseignants a eu un changement de contenu éducatif apportant décision fondamentale et le perfectionnement, les essais et la mise en œuvre de la formation en technologie éducative innovante et l'éducation des jeunes.

En cela un rôle important peuvent jouer technologies innovantes à mettre en pratique et d'intégrer les matières académiques, l'idée de relations interdisciplinaires, le développement de la pensée indépendante, la créativité des étudiants et bien d'autres, c'est pourquoi dans les activités quotidiennes l'enseignant doit constamment travailler sur l'amélioration de soi, sur la recherche de l'efficience de la formation. Il est à noter qu'un grand nombre des enseignants prend part active au mouvement éducatif innovant, offrant une variété de haute qualité de l'enseignement et de l'apprentissage.

L'activité créatrice, est une composante importante de l'activité humaine. Aujourd'hui plus que jamais, il est clair que l'avenir de l'humanité dépend des gens eux-mêmes - de leur activité sociale, de leur latitude de l'action historique [1].

Pour améliorer l'activité et les résultats de l'activité créatrice à la bonne il est nécessaire de comprendre le mécanisme de la pensée créatrice, son essence. La pensée créative a toujours attiré l'attention des scientifiques, c'est un objet de la présente étude des psychologues, des philosophes, des éducateurs et d'autres professionnels, comme son mécanisme n'est pas entièrement divulgué, malgré de nombreux points de vue différents, des théories et des hypothèses.

Développement créatif de l'individu se réalise au sein d'un système intégré. Seule une interaction continue et systématique de l'enseignant et de l'étudiant contribue à la revitalisation réussie de l'activité créatrice.

La situation actuelle de l'éducation suggère que le problème de la réussite de la formation s'est actualisé, en raison du fait que la base de la politique nationale dans le domaine de l'éducation fait une manière personnelle qu'on examine comme un système d'interaction entre l'enseignant et l'élève, orienté

vers la résolution des problèmes du développement, de l'éducation, de la formation, et formé sur le respect de l'individu du sujet du processus pédagogique.

Le développement des capacités créatrices des élèves - le but de l'enseignant, et l'utilisation de diverses méthodes d'activation est un moyen pour une fin. C'est très important pour l'enseignant. Prendre soin de l'évolution des élèves, il faut accroître l'utilisation des méthodes actives et interactives. Mais dans le même temps il est nécessaire d'être conscients de la bonne sélection des méthodes et techniques utilisées, en sélectionnant les meilleures correspondantes aux niveaux actuels de développement de l'individu et à la tâche de continuer à améliorer leurs talents créatifs.

Mettant en pratique de certaines méthodes et techniques d'activation, vous devez toujours tenir compte du niveau actuel de développement des capacités créatives des étudiants. On peut émettre des tâches cognitives complexes seulement aux étudiants avec le plus haut niveau de créativité. Si les tâches ne correspondent pas au niveau du développement des forces créatives des étudiants, outrepassent les capacités de l'étudiant, tel aspect d'enseignement ne peut pas jouer un rôle positif dans l'enseignement. Ils minent la confiance d'un étudiant dans leur force et leur capacité.

Le système de l'enseignement pour améliorer les activités d'apprentissage des élèves doit tenir compte de l'acquis graduel orienté vers un but précis - renforcer la créativité des élèves pour un apprentissage réussi.

En outre, développer des capacités créatives des étudiants il faut former en eux des motifs d'enseignement. Les élèves doivent non seulement apprendre à résoudre des tâches cognitives, il est nécessaire de développer en eux le désir de résoudre ces problèmes. Aujourd'hui motifs élèves de l'enseignement pour l'apprentissage est l'un des principaux objectifs de l'éducation.

Au prossesus d'enseignement il faut mettre l'accent au moins sur les aspects:

- de contenu (quoi enseigner);
- procédurales (comment enseigner);
- de motivation (comme revitaliser les étudiants);
- organisationnel (comment structurer les activités de l'enseignant et des élèves).

Chacun de ceux-ci correspond au nombre de côtés des concepts. Ainsi, au côté du contenu correspondent des concepts de généralisation significative, la généralisation de matériel éducatif, l'intégration des matières scolaires, des unités didactiques, etc.

Parmi les nombreuses méthodes de formation nous nous intéressons à celle la base de laquelle est le rôle de l'individu du processus éducatif.

Ce sont:

1) actif: Apprenants sont «l'objet» de la formation, effectuent des tâches créatives, entament un dialogue avec l'enseignant (tâches créatives, les questions de l'élève à l'enseignant et l'enseignant à l'élève)

enseignant ↔ étudiant

2) Les méthodes interactives peuvent apprendre à interagir les uns avec les autres. L'apprentissage interactif est basé sur l'interaction de tous les élèves, y compris l'enseignant.

La technologie d'apprentissage interactive c'est le système des modes d'organiser une interaction de l'enseignant et de l'élève sous la forme de jeux éducatifs, ce qui garantit une communication pédagogique efficace cognitive, dans lequel pour les étudaints réunissent les conditions d'éprouver la situation de succès des activités d'apprentissage et d'interenrichissement de leur sphères de motivation, intellectuelle, affective et d'autres.

L'utilisation des technologies d'apprentissage interactives permet à l'enseignant de lier le travail de chaque élève, tout un système d'interactions surgit d'unir l'activité de formation et la communication interpersonnelle cognitive :

Enseignant ↔ étudiant
Enseignant ↔ public
Etudiant ↔ public
Apprenant ↔ apprenant
Equipe ↔ équipe/ groupe ↔ groupe

Des études menées dans les dernières années ont montré que le pourcentage le plus faible de l'assimilation des méthodes passives (conférence (cours) -0,5%, lecture - 10%) et le plus haut - interactive (groupe de discussion - 50%, pratique active - 75%, de formation ou d'une autre application immédiate - 90%). Comme vous pouvez le voir, les résultats d'études confirment le proverbe: «Dis-moi, je peux oublier. Montrez-moi, je m'en souviens. Permettez-moi de le faire, et ce sera mon éternité".

Il convient également de noter que la majorité des méthodes d'apprentissage actives a une importance multifonctionnelle dans le processus d'enseignement. Ainsi, par exemple l'analyse d'une situation spécifique peut être utilisé pour traiter les trois tâches didactiques:

la consolidation de nouvelles connaissances (obtenu lors de conférences), l'amélioration des compétences professionnelles déjà obtenus

l'activation de l'échange de connaissances et d'expérience.

Particularité des méthodes d'enseignement actives visant à développer les compétences professionnelles est de s'assurer l'accomplissement d'une tâche dans la solution de laquelle les étudaints

acquièrent des informations et des modes d'action. L'utilisation des méthodes actives est due au fait qu'aujourd'hui les étudiants apprennent non seulement une certaine quantité de connaissances et d'acquérir des compétences professionnelles, mais aussi pour améliorer la créativité, développer la communication et les compétences en recherche, en mesure de transférer les connaissances théoriques dans des situations spécifiques.

Littérature:

1. Абдильдин Ж.М., Балгимбаев А.С. Диалектика активности субъекта в научном познании. Алма-Ата, «Наука» КазССР, 1977.
2. Спиркин А.Г. О творческой силе человеческого разума. - М.: Прогресс, 1979. - 352 с.
3. Грановская Т.М., Березная И.Я. Интуиция и искусственный интеллект. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. - 272 с.
4. Блох М.А. Творчество в науке и технике. Пг., 1920.
5. Левинсон-Лессинг Ф.Ю. Роль фантазии в научном творчестве.- В кн.: Творчество, 1923.

Ірина Шевченко
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ВЛАСНИХ НАЗВ АМЕРИКАНСЬКОЇ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ СЕРІАЛУ «ЕЛЕМЕНТАРНО»)

В умовах глобалізації відбувається значний обмін різноманітними культурними продуктами між різними суб'єктами міжнародних відносин. Аудіовізуальна продукція займає одне з провідних місць у цьому процесі. За останнє десятиліття доступ до будь-якої культурної продукції став вільним завдяки всесвітній мережі Інтернет, а, отже, коло реципієнтів продуктів комунікації збільшилося у сотні разів, розширившись не тільки кількісно, а й територіально, відкривши для аудіовізуальної продукції різних країн-виробників не лише вітчизняні, а й міжнародні ринки. Беззаперечним лідером серед виробників аудіовізуальної продукції, що користується широким попитом у інших країнах, вважаються Сполучені Штати Америки. Для країн, населення яких не може сприймати продукт іноземного культурного поля мовою оригіналу, переклад беззаперечно стає невід'ємним компонентом міжнародної та міжмовної культурної комунікації, а міжмовна комунікація, в свою чергу, є запорукою швидкого та якісного розвитку держави на міжнародному ринку, що зумовлює **актуальність дослідження** проблематики перекладу англомовних аудіовізуальних продуктів, вивчення особливостей опрацювання та створення адекватного друготвору.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше було проаналізовано самостійно створений переклад епізоду серіалу «Елементарно» (мовою оригіналу – «Elementary»); в обраних способах перекладу власних назв співвідносно з їх групами, виділеними на основі класифікації за денотатами, на прикладах практичного матеріалу, в запропонованих методах удосконалено аналіз перекладу різних груп власних назв та наведено фахові рекомендації щодо їх опрацювання.

Об'єктом дослідження є власні назви та особливості їх перекладу в першому епізоді серіалу «Елементарно» (мовою оригіналу – «Elementary»), що виходить на телеканалі CBS.

Предмет дослідження – перекладацьке опрацювання безеквівалентної лексики на основі дослідження перекладу власних назв.

Мета роботи – дослідити особливості перекладу українською мовою власних назв американської аудіовізуальної продукції та вказати способи перекладу для різних груп власних назв, пояснивши їх доцільність.

Мета передбачає вирішення таких **завдань –** проаналізувати власні назви, використані у зазначеному об'єкті, розподілити їх за принципом наявної класифікації власних назв за денотатами, навести власні варіанти перекладу, вказати способи, що ними було перекладено конкретні власні назви, обґрунтувавши доцільність запропонованих варіантів, створити фахові рекомендації для перекладача та редактора перекладу.

Власні назви або оніми – це індивідуальні найменування одиничних об'єктів. Вони називають реальні або вигадані об'єкти, особи чи місця, що єдині у своєму роді та неповторні, – зазначає дослідник Виноградов В.С. Науковець пропонує розглядати власні назви у тексті як ті самі реалії. Кожна назва містить інформацію про локальну і національну приналежність означуваного нею об'єкта, а тому є важливим елементом перекладу. [6, с. 150] У перекладних текстах словесне оформлення онімів дуже важливе, вони нерідко можуть виконувати не лише номінативну, а й смислову функцію. До того ж ономастичний прошарок у будь-якій мові, як правило, в сотні разів кількісно переважає чисельність слів у академічному словнику [4, с. 271], тому переклад таких одиниць ускладнюється ще й масштабами їх неодноманітності.

У досліджуваному нами прикладі зустрічалися такі власні назви, як антропоніми (особові імена людей), топоніми (власні назви географічних об'єктів), урбаноніми (назви 311внутрішньо міських

об'єктів), хрематоніми (назви предметів), ергоніми (назви підприємств, закладів, спілок, об'єднань і команд), назви творів літератури та мистецтва, назви Інтернет-сайтів.

Однією з особливостей серіальної аудіовізуальної продукції є те, що у першому епізоді зазвичай відбувається знайомство глядача з більшістю постійних головних героїв, а також з місцем дії, тому кількісно антропоніми і топоніми у перших епізодах завжди будуть переважати.

У досліджуваному прикладі було виділено 29 власних назв, з яких 13 (44,9%) антропонімів, 6 (20,7%) топонімів, 4 (13,8%) ергоніми, 2 (6,9%) урбаноніми, 2 (6,9%) назви Інтернет-сайтів, 1 (3,4%) хрематонім та 1 (3,4%) назва творів літератури та мистецтва.

Під час перекладу було використано різні способи відтворення англомовних власних назв українською мовою з метою якнайкраще передати конкретну власну назву, щоб вона, по-перше, швидко і легко сприймалася у текстовому вигляді субтитру при перегляді аудіовізуальної продукції, а по-друге, зміст і форма не були спотворені, адже для власних назв основне – це їх співвідносність з предметом [2, с. 263].

Серед загальновідомих способів перекладу, було обрано такі: транскрипція (передача звуків іноземного слова за допомогою літер алфавіту мови друготвору), транслітерація (передача букв іноземного слова за допомогою алфавіту мови друготвору з урахуванням особливостей буквенного функціонування у мові друготвору) [3, с. 208], практична транскрипція (передача звуків іноземного слова за допомогою літер алфавіту мови друготвору, що однак допускає певні відхилення і від фонетичного, і від фонологічного принципу, включаючи навіть елементи транслітерації) [1, с. 11], спосіб прямого графічного переносу [1, с. 8-10] і власне переклад.

У конкретному практичному досліді ми мали справу з субтитруванням –таким видом перекладу, за якого реципієнт перекладної продукції сприймає одразу і текстове повідомлення (власне субтитр), і звукове супроводження оригінальною мовою. У такому разі глядач чує, як вимовляються ті чи інші власні назви, і тому, переклад власних назв має відповідати найбільше усному показникові, щоб реципієнт міг не лише сприймати їх, а й співвідносити з подіями, які він бачить.

Під час перекладу антропонімів найчастіше застосовувався метод транскрипції. Особові імена людей частіше за все передаються так, як чуються і вимовляються, з метою не заплутати глядача. Наприклад, імена Хемдейл (Hemdale), Річард Менлоу (Richard Mantlo), Пітер Сальдуа (Peter Saldua).

Нерідко для використання транскрипції необхідний гарний слух і добре розвинене мовне чуття [5, 96], оскільки деякі англійські власні назви вимовляються зі спрощеннями або перекрученнями в усному мовленні. Таким чином, прізвище Abreu може звучати як [abreu], [ebrou] або [ebreu]. З поданих варіантів була обрана транскрипція, що найкраще відповідає усім звуковим оформленням – Еброу.

Однозначним є переклад власних назв, що уже відомі реципієнтам і ввійшли до активного складу мови перекладу оскільки перекладач завжди повинен зважати на традиційність вживання тієї чи іншої власної назви, навіть у тих випадках, коли це вигадане ім'я, а не реальний об'єкт. [7, с. 195] Досліджуваний приклад містить у своїй основі алюзію на відомий літературний твір авторства А. К. Дойля, і головні герої серіалу носять імена Шерлок Холмс (Sherlock Holmes) та доктор Ватсон (doctor Watson). Будь-який інший варіант написання їх імен міг викликати нерозуміння та несприйняття алюзії.

Метод транслітерації серед антропонімів застосовувався значно рідше, у ситуаціях, коли написання транскрипції тільки ускладнювало б сприйняття, робило б графічний вигляд тексту неприроднім, незвичним для реципієнтів. Наприклад, прізвища Грегсон (Gregson), Полк (Polk), Ренфро (Renfro).

Метод практичної транскрипції було застосовано так само нечасто. Наприклад, для імені Емі Демпір (Amy Dempier). Ім'я передано способом транскрипції, а прізвище транскрибовано з додаванням на кінці слова після голосного літери «р», яку в оригінальному мовленні не чутно.

У перекладі топонімів найважливішим принципом є традиційність і впізнаваність тієї чи іншої назви. Наприклад, Лондон (London) або Нью-Йорк (New York) не можуть бути передані іншим способом. Але назви мікротопонімії в англійській мові нерідко складаються зі стійкого словосполучення загальної і власної назви, причому загальна назва у такому контексті стає невід'ємною частиною власної. Наприклад, назви Manhattan Bridge і Carver Cemetry. Слова Bridge (міст) та Cemetry (цвинтар) не є власними назвами, але в такому контексті є частинами назв об'єктів. Пропонуємо перекладати їх звично для українського глядача: міст на Манхеттен і цвинтар Карвер (Причому експліцитні слова «міст» і «цвинтар» опустити неможливо. У першому випадку відбудеться заміна реалії, а у другому залишиться лише невідома назва). Самі власні назви передаються за принципами традиційної передачі відомого (Манхеттен – Manhattan) і транслітерації (Карвер – Carver).

Ергонімія об'єднує в собі різні за принципом формування та використання (як лексичного, так і граматичного) назви, тому переклад ергонімів завжди є суперечливим. Наприклад, Scotland Yard – назва штаб-квартири Лондонської поліції, відома уже всьому світові, тому якимось чином експлікувати цю назву вважаємо недоцільним. Втім, з перекладом цієї одиниці виникли складнощі іншого характеру. Сучасне її написання українською мовою виглядає як «Скотланд-Ярд», але, як уже зазначалося вище, ми маємо справу з алюзійним матеріалом, тому було використано таке написання цієї власної назви, яку використовує перекладач історій про Шерлока Холмса, а саме – «Скотленд-

Ярд», що є не транслітерацією (як попередньо наведений варіант), а транскрипцією оригінальної назви.

Інша назва – Sanbridge Hospital. Для перекладу цієї назви використовувався такий самий спосіб, що пропонувався раніше. Назва Sanbridge транскрибується, а слово «Hospital» стає загальною назвою, в результаті чого отримуємо «лікарня Сенбрідж».

Назви двох бейсбольних команд США транслітеровано. Metropolitans і Reds передано як Метрополітанс і Редс (причому англійська флексія «s», що зазвичай вказує на множину – а більшість спортивних команд в англійській мови мають множинні назви – на українську мову закінченням множини «і» або «и» не перекладається, але транслітеровані назви граматично розглядаються як множинні іменники).

Урбаноніми – тобто назви внутрішньоміських об'єктів, наприклад назви вулиць. «…corner of 86-th and Third» перекладаємо як «… на розі 86-ої та Третьої». Український глядач уже звик до того, що в Сполучених Штатах вулиці найчастіше мають цифрові назви, тому це не викличе непорозумінь.

Назви Інтернет-сайтів передано способом прямого графічного перенесення. Назви Google і Facebook є загальновідомими більшості населення, тому можуть бути передані іноземним написанням і не потребують експліцитів.

Переклад хрематонімів зазвичай може значно різнитися, залежно від предмету, що вони називають. Найчастіше такі назви (якщо вони не є уже відомими і їх переклад не може бути виконаний за принципом традиційності) транслітеруються. Проте ми пропонуємо покращити зручність сприйняття і застосовувати до таких назв спосіб морфограматичної модифікації – тобто до транслітерованої основи слова додавати флексію, яка вказувала б на рід іменника, бо така форма є звичною українському глядачеві. Наприклад, назва лікарського засобу «Xanax» перекладена як «Ксанакс» і «таблетки Ксанакса».

Назви творів літератури та мистецтва перекладаються на мову другтвору способом калькування, хоча тут зажди діє правила прецеденту. Якщо цей твір мистецтва уже перекладався на мову другтвору і має свою усталену назву, необхідно її повторювати і в перекладі. [1, с. 49-50] У аналізованому тексті було використано твір, що не перекладався українською мовою. Це опера Дьордя Лігеті «Le Grande Macabre», що написана за мотивом іншої п'єси. Офіційного перекладу на українську мову вона не має, а серед аматорських перекладів є такі як «Великий Мертвіарх», «Великий мрець» або «Великий і жахливий» (з рос. «Великий и ужасный»). Нами був обраний переклад «Великий Мертвіарх», тому що незнайоме складне ім'я привертає до себе увагу і створює атмосферу «складності та незрозумілості», яка необхідна за сюжетом.

Отже, проведене дослідження дозволило визначити класифікаційні групи власних назв у серіалі «Елементарно» та виокремити способи перекладу таких власних назв, які можуть використовуватись під час опрацювання англомовної серіальної продукції загалом. Перекладачам та редакторам перекладу потрібно звертати особливу увагу на велику кількість методів перекладу, не зосереджуючись на окремих із них; у випадку субтитрування – вдаватися найбільше до транскрипції; зважати на принцип традиційності при перекладі реалій, що знайомі реципієнтам; створювати переклад, що був би зрозумілий і прийнятний для реципієнтів та з найменшими втратами оригінальної ідеї; стежити за тим, які іноземні реалії на разі входять у мову другтвору, щоб при перекладі не подавати непотрібних експліцитів, що обтяжують текст.

Література:

1. Ермолович Д. И. Методика межъязыковой передачи имен собственных / Д. И. Ермолович. – М. : ВПЦ, 2009. – 86 с.
2. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 367 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе ; под ред. В. Россельса. – М. : Международные отношения, 1980. – 383 с.
4. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми / Андрій Зубко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 262-281.
5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Л. : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
6. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Изд-во ин-та общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
7. Федоров А. В. Основы общей теории переводов : учеб. пособие / А. В. Федоров. – 5-е изд. – ФИЛОЛОГИЯ ТРИ, 2002. – 416 с. (Студенческая библиотека).

Науковий керівник:
кандидат наук із соціальних комунікацій, Сегол Радміла Ігорівна

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Oldooz Tabrizi
(Dushanbe, Tajikestan)

A CRITICISM ON DE BEAUVOIR' EXISTENTIAIIST FEMINISM

Not much time had passed from the intellectual, and economic changes of eighteenth century that schools like romanticism in the nineteenth century and existentialism in the twentieth century started to theorize against rational, and scientific optimisms of the Enlightenment.

Existentialism as the child of Romanticism, and an uprising against the modern philosophy from Descartes to Kant; had root in these Hegel's theories that the essence of world, and human is departure toward liberty, and perfect man is who prefers his being recognized officially by other men to his human survival. [7, p. 166] However Hegel knew; this idea could be turned into a war of all against all, so emphasized that in this way only being ready for overcoming to the desire of self-preservation is important. Who is ready to endanger his life; wins, and who -like slave- surrenders to master because of the fear of being killed; fails, but ultimately both survive, and nobody will be killed in the way of forcing others to recognize his humanity. [8, p. 180] But existentialists only accepted the beginig of this Hehel's idea that man should strive to be recognized, but made its sequel themselves, and opposite him; summoned to fight in this way.

Martin Heidegger, in his theories that became the origin of existentialism of the twentieth century; stated that Dasein (human existence) in correlation with others, for escaping from the anguish; tries to be like crowd, and because of that it loses its authenticity, and will overwhelm in the others' existence, and this is other's autarchy. In his idea being free means being authentic, and desist from following the typical human, all, and everybody, and separating from ordinary, and every day life. [1, p. 456] Although, most of the times, tendcy to enjoy from joys, and the fear of death cause that man to make easy choices, and by choosing the stereotyped identities, while has forgotten the authentic existence, knows himself successful but this man according to Heidegger's idea is a guilty person that the dialectic between desire of becoming like crowd in return of the necessity of freedom, and authenticity; warns him continually that he must look for his authenticity.

Jean-Paul Sartre, who reputed to the public more than other existentialists, continued Heidegger's thought process in Being and Nothingness; knew being as common, and ordinary existence, and nothingness as doom from this usual existence, and entering to a sublime life. Ofcourse sublimation in Srtre's idea doesn't mean nearness to the kingdom of God, but is nearess to self. A self that is made by itself not by others. A subject that has left routine, and has plan for its life as an aware, and chooser. A self that doesn't have an identity that has been defined once for ever, and its future is a white table that it must draw on that by its conscious action. [3, p. 104]

What as freedom is this school's base; is the harvest of nothingness, and will be accomplished after farewell with being. Sartre emphasizes that what is; can't be free. Free is what is not, means what escapes from subsisting, and being monotonous, but because the world resists in front of this kind of freedom, so freedom in this stubborn world, is a tragic kind of being. Briefly being free in Sartre's idea is being captive in a tragic ordeal, and not matching with the world in which we are, and getting expelled or exiled from it. [2, p. 11] Moreover according to existentialism, everybody has a static, anxious, and dependent on others dimension that for moving the other dimension, and realizing their independence, and integrity has to distance from that part and in total from other, and others.

Using exexistentialism in feminism in the time that women's success were evaluated by their success in marital life, encouraging women to choose a way except what was acceptable by public, needed a powerful, and attractive theory that the close friend of Sartre, Simone de Beauvoir did this work by publishing Second Sex in 1948, and linked between feminism and exexistentialism. Thus the double of self/other in existentialism was expanded to the double of male/female in feminism, while according to feminism commands, women should become heedless to all other things that are counted as others in existentialism; such as the public opinion, and dominant thought, and… existentialist feminism, knew the nothingness of Sartre -that is real existence- and ascendency; in women's farewell with male standards, and male-dominated society. In other words, this kind of feminism, invited women not to stop following the model of common woman, and daily life and separate from men.

According to Being and Nothingness of Sartre; de Beauvoir knew woman as the symbol of being, static, and dependent dimension of existence, and man as the symbol of dynamic, and active dimension, and stated between two sexes this is man that by his power, has been able to put himself in the position of subject and woman in the position of object. [5, p. 32] so woman has been defined in proportion with man not re to herself that is not acceptable, and woman should look for an independent definition of her identity.

In analysing this situation, and knowing that which condition has allowed man to dominate on woman, de Beauvoir- because of Sartre's advice- emphasises on the physiology of women, and especially her motherhood abilitiy, and know it the most important factor in her weakness, her house during pregnancy, throe and lactation, becoming the object and briefly the cause of all her miseries from the early of history.

Ofcourse like Engels, she also intends to the impact of private ownership in intensifying it. However, doesn't accept these things would figure a determined destiny for woman, and makes woman the second sex, and sentenced to preserve this independence. [5,p. 69] in her idea, being natural of physiological characteristics is not an acceptable reason for knowing the inequalities between the sexes natural and is a condition that should revolt against it but the complicated point is that women themselves accept this position, it internalized that and reproduce that by passing it to their children, because because in their opinion this condition not only is natural but also is good that should be submited before it.

The writter of the Second Sex explains this phenomenon according to the principle of existentialism especially Heidegger's and Sartre's ideas and knows it escaping from real freedom, a simple choice or a choice under the pressure of what others say and want.

de Beauvoir claims the destiny that traditional society proffers to woman; is marriage. [6, p. 229] But marriage in her definition is the end of a woman's life. In her idea, because woman, and man are from two different world, they don't have the ability of understanding each others' actions, and intends, and woman not only never achieve to perfectness besides husband, but also when became the wife of man, the lady of a home, the mother of a child, her life has been finished for ever. [6, p. 336] De Beauvoir proceeds till she introduces the institution of marriage, spoiled [6, p. 338] and knows the real of marriage, hatable because of determining right, and duty for a relation that in her opinion, must be established only because of excitement, and in justifying the acceptance of marriage from women again by the help of existentialism, and socialism yet, says that woman except attracting public, taking refuge to the marriage because she finds it as the only means, and the simplest possible way for ways and means. Woman in return of fulfiling the husband's needs, and ensuring his Continuity of generation, and briefly becoming his slave, receive some finantial rewards. as a result marriage because seems as an easier and More lucrative job is accepted, Regardless of this matter that marrige will make her confine and will spare those little freedoms of bachelorhood time, will closed her ascendency and progress way and makes her only a person who is only an imitator of past from her.

De Beauvoir's idea about motherhood is also the same as matrimony, and even faster, and more radical. The fact that she starts the chapter of motherhood of the book , Second Sex, with abortion discussion, is the best evidence of her obstinacy with becoming mother, and being mother for women. She knows the reason of men's opposition with abortion, their opposition as a dominant with women's releasing from the imposed constraints that are barrier for their true freedom, and efflorescence of their talent. She denies the natural desire of woman to become mother, and motherhood instinct, and doesn't know the feeling of being valuable, and perfect of woman after becoming mother, anything more than illusion, and by claiming that all of these, are what society, and other's mastery constrain on womanish choices, and tendencies, invites women to look for freedom in its existentialist meaning that means to escape from the situations that are constrained to them, and to define and make their themselves. De Beauvoir's suggestive solution for escaping from marriage is occupation. She knows women's entering to the field of production, and supply of industrial, and economic the first step in their Release, and because of that in Second Sex she wrote; sience woman is not Parasite, the system is based on the dependence; breaks down, and no need to male intermediate between her, and world. In her opinion having job is the first step in women's real independence, because she knows financial need as the only reason of women's marriage; moreover in her opinion having job gives married ladies' possibility to ge divorce from their husbands in the Cases of emergency, need, and desire. Also for fulfilling other needs, with the support of this existentialist Sartre's idea that there is no external reference to determine which choices are right, and which choices are wrong, she thinks that women in these scopes shouldn't obey institutions, and Contracts. But for escaping from motherhood, she doesn't give a specific solution; except recommending women by different ways to refuse that. Likening motherhood to Slavery, claiming that fear of death and destruction -which is one of the frears in existentialists' idea that leads a person to the form of repeated, and imitated- leads women into motherhood, and to bring copies of themselves, saying that woman by accepting motherhood will ruin her future, and close all the ways of realizing noble existence to herself, stating that motherhood is men's snare for capturing women, and… hundreds of other justifications are her reasons for not accepting this role. [6, chapters.5,6]

It seems that except Sartre's existentialism, relativist and nihilistic tendencies in this philosophy, and its enphasis on individual's choices, and its Conflict with any compliance made from de Beauvoir's feminism a theory that unfortunately knew all the moral values meaningless, and became unable to understand the meaning, and Pleasure of all the things that has been put as trust in human nature. Eke existentialist definition of freedom, and ascendancy allowed de Beauvoir, not to know encouraging to know refusing from traditions, and institutions, propagation of promiscuity, and know it as developing of the two above concepts to women's life. Furthermore, regarding that existentialism in the relation between doubles, invited the under to fight with the dominant and eliminating him, establish the same dialectic between man, and woman openly was inviting women to fight with men that related with them in the roles of father, husband, and… Although de Beauvoir tried to deny this intend in responding to the Criticisms to the Second Sex after its publication, and claim that she just wanted to teach women that they can also choose other ways for living, but the content of her book is sometimes openly and sometimes in wrapping, invitation to a war against family, and

leveler radical feminists of the second wave to seek immoral and anti-family things that had been unprecedented in the history of Europe and America untill that day.

The last point is though existentialist feminism of de Beauvoir is apparently the style that she had chosen for herself and had never declared her dissatisfaction from that but by an overview on Simone de Beauvoir's memories, many examples of works can be found that de Beauvoir in her life has being done in her relation with Sartre while in Second Sex she has prohibited ladies of doing that for their Legal, and religious husbands.

Spending her income jointly with Sartre, leaving work when Sartre had had good job, and income, the importance of compromise and adapt with Sartre in any condition, accepting Sartre's more reputation in comparison with herself, taking care of him when he needs her care, need to his consider, guidance, and encouragement for improving, and… are partial examples of contradictions of de Beauvoir's life with her ideas. Even not accepting the roles of mother and wife that de Beauvoir has either recommended to and done that; are among the cases that finding the symbols of her dissatisfaction from that in her talk. When Sartre speaks frankly about his love to another person and de Beauvoir, because is not his wife, and because of those existentialist thoughts, can't express her irritation, or when in her relation with Sartre or Algren doesn't see any guaranty for this love, and her age doesn't remain any hope for her to find a new love, and she also feels fear from nought, and death; her dissatisfaction from this style of life is seen in her memories. [4] As a result, although the Second Sex in its time was known as feminists' manifesto, but apparently it was a prescription that its full acceptance and implementation in life was not possible, even for its author.

Refrences:

1- Ahmadi, B, "Heidegger and the History of Existence", Tehran. Markaz press. 1381- 885 p
2- Butler, J, "Jean-Paul Sartre", translated by Khashayar Deyhimi, Tehran, Mahi press. 1382- 100 p
3- Paki Nia, M / Mrdiha, M, "The dominance of the Sex", Tehran, Ney press, 1388- 207 p
4- De Beauvoir, S, "Memories" (volume III), translated by Qasen Sanavi, Tehran, Tus press. 1362- 359 p
5- De Beauvoir, S, "The Second Sex" (volume I), translated by Qasen Sanavi, Tehran, Tus press. 1380- 443 p
6- De Beauvoir, S, "The Second Sex" (volume II), translated by Qasen Sanavi, Tehran, Tus press. 1388- 728 p
7- Matthews, E, "France philosophy in the twentieth century", translated by Mohsen Hakimi, Tehran, Qoqnus press. 1378- 328 p
8- Hegel ,G, W, F, "Phenomenology of Spirit" translated by Ziba Jlili, Tehran. Shafie press. 1382- 254 p.

Хорлан Абдильдина
(Астана, Қазақстан)

ҰЛТ МЕНТАЛИТЕТІН ЗЕРТТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСТАРЫ

Ұлттың қалыптасу үдерісі көптеген елдерде әлі күнге дейін жүріп жатыр. Адамдар оны талқыға салады, теориялар мен жоспарлар жасайды, осы үдерістің барысында пайда болған қиындықтар мен қарама-қайшылықтарды шешуге күш жұмсайды. «Ренонның формуласы» бұл істе жақсы көмек бола алады: оған аппеляция жасайды, дамытады. Л.С. Сенгор 60-жылдары Сенегалдың президенті болған кезінде ұлттың қалыптасуында келесі тұжырымдаманы ұсынды [1]. Отан деп аталатын белгілі бір этникалық бірлестік те кездеседі. Отан дегеніміз – ортақ тілмен, қанмен және дәстүрмен байланысқан адамдар қауымы және осы ұғыммен қатар ұлт деген термин де кездеседі. «Ұлт отандарды біріктіреді және оның шеңберінен де шығып кетеді. Ұлт – отан емес, ол өзіне табиғи жағдайларды байланыстырмайды, ол ортаның қалыптасуы емес, ұлт дегеніміз құрылуға немесе қайта құрылуға деген ерік-жігер. Ұлтты қалыптастыратын нәрсе, ол – бірлесе өмір сүруге ұмтылған ортақ ерік. Әрине бұл ортақ ерік көршілік тарихынан туындайды, және міндетті түрде мейірімді көршіліктен емес» [1, 43 б].

Ұлттық мінез-құлық құрылымында ерекше орынды оның менталді бірлестігі алады, ол саналы немесе санасыз өз ұлтының рухани тәжірибесімен сусындайды. Философиялық құрылымдар өз дүниесінде белгілі бір ұлттың тәжірибесімен тығыз байланысты. Ұлттың рухани мұрасы қаншалықты бай болса, ол ұлт даму барысында мобилді іс-әрекеті жемісті болып келеді.

Ұлттық мінез-құлық пен ұлттық менталитетті тығыз байланыстыратын тағы бір компонент ол ұлттық имидж болып табылады. Ұлттық имидж дегеніміз – басқа халықтың өкілдеріне танылатын сипат және сол арқылы нақты бір ұлт өзін басқаларға көрсетіп, дәлелдей алады. Ұлттық имидж де ұлттық менталитетті зерттеуде маңызды орын алады, ол туралы Б.Ф. Поршнев былай дейді, «ұлттық имидждің ядросы ретінде «біз» ұғымының жеке немесе ұжымдық деңгейде түсінілуі жатады. Материал алғашқы қауымдық қоғам тарихынан ғана емес, алайда әртүрлі тарихи кезеңдерде көрінеді, кейде тіпті «олар» деген ұғым болса да «біз» ұғымы жоғалып кетеді. «Олар» - «біз» емес, немесе керісінше, «біз»

- «олар» емес. Тек қана «олардың» барлығы, «оларға» қатысты өзіндік анықталып алу арманын тудырады, «олардан» «біз» деген сезім арқылы бөлініп шығу» [2].

Ұлт табиғаты, ұлт менталитеті – күрделі де жан-жақты құбылыстардың бірі. Ұлт табиғатын тану, оның тарихи тағдыры мен болмысын анықтау – қоғамдық ғылымдар үшін қиын да күрделі мәселе. Бір қарағанда ұлт деп тегі бір, тілі, мәдениеті, дәстүрлері ортақ адамдардың қауымдастығын айтуға болады. Миллиардтан асқан қытайлықтардан бастап, бірнеше жүз құрайтын юкагирлерге дейін этнос құрайды. Ұлттардың тарихи тағдыры, өзара ықпалдасуы мен байланысуы қоғам өмірінде жан-жақты көрініс алып отыр.

Ең бастысы — әр ұлттың, оның рухани мәдениетінің бағалы, өзіндік қайталанбас құбылыс екенін ескеру. Оны тек бір тілде сөйлейтін әлеуметтік топтардың бірлігі мен қарама-қарсылығы деумен шектелу, оның терең дүниетанымдық тамырларын ескермеуге әкеледі.

Менталитет пен мінез-құлық ұғымдары синоним сөздер емес екендігін есте ұстауымыз қажет. Ұлттық мінез-құлықтан менталитеттің ерекшелігі мынада, ұлттық мінез-құлық ментальдықтың негізгі бөлігі ретінде өмір сүрудің психологиялық-физиологиялық белгілерін өзіне жинақтайды. Ал менталитет әрине ментальдықтан да күрделі әлеуметтік сапалы жағдай болып саналады.

Ұлттық мінез-құлықты бағытталған мемлекеттік идеология арқылы, мемлекеттік саясат арқылы өзгертуге болады, оның жақсы қасиеттерін басып-жаншып, жаман қасиеттерін әшкерелеуге де болады (бұған қатысты кеңестік тарихымыздан көптеген мысалдар келтіруге болады) немесе керісінше мемлекеттің басымдық мақсатына жетуі үшін, дені сау мемлекеттік ұлттық идеяны қалыптастыру үшін ұлттық мінез-құлықтың жақсы жақтарын дәріптей отырып, жастарды жаңа сапалы рухта тәрбиелеуге де болады.

Ал менталитет, әрине, көптеген сыртқы факторларға байланысты сырттай өзгергенімен, заманға сай бейімделгіштік қасиетін көрсете отырып, өз ядросын немесе түпкі тамырын өзгеріссіз қалдыра алады. Сол арқылы өзіндік ықпал да етеді. Бұл жағдайда менталитет қорғағыштық қызмет атқарады. Заманның қойған талабына сай ұлттың бейімделуін жеңілдететін де осы менталитеттің қасиеті.

Тәуелсіздіктің қалыптасуы, ұлттық мемлекеттіліктің дамуы қоғамдағы біріктіру факторы болып табылатын дені сау ұлттық менталитетпен тығыз байланысты. Ол мемлекет территориясында тұратын барлық этностық топтар мүдделерінің теңқұқылығын қамтамасыз ететін мемлекеттік саясатқа едәуір ықпал ете алады.

«Ұлт мәселесінің қиындығы мен күрделілігі — оның көп қырлылығында. Сондықтан оны зерттеу барысында белгілі бір уақиғалардың, саяси бағдарламалардың, экономикалық факторлардың, сезім мен көңіл жетегінде кетуге болмайды. Ұлт менталитеті мәселесінде жеке адамдардың, ұлт көсемдерінің де ықпалы өте зор екендігін естен шығармаған жөн. Дегенмен, ұлт менталитеті болмысының астарында мәңгілік құндылықтар жатады. Баспасөз бетіндегі айтыс-тартыс та, бүгінгі саяси серкелердің еңбектері де тарих еншісіне кетер, тіпті ұмытылар да, бірақ ұлттық құндылықтар уақыт өткен сайын мәңгілік сипат ала береді. Бұл — жалпы өркениет дамуының заңдылығы. Ал рухани қазынаның, тарихтың иесі — ұлт» [3].

Бердяев мемлекеттілік «ұлттық болмыстың қалыпты жағдайы, ал мемлекеттілігінен айрылу - ұлттың дінін бұзатын үлкен бақытсыздық, ауыр індет» деді [4]. Ал неміс зерттеушісі Дарендорф ұлттың негізі – «жалғыз ғана Конституция мен құқық» деп атап көрсетеді [4, 68 б]. Ұлттық пен мемекеттіліктің арақатынасын айта келіп, П.Б. Струве былай деді: «Өз мемлекетіңді жек көруге болады, бірақ өз ұлтыңды жек көру мүмкін емес» [5]. Расында да мемлекеттің жүргізіп жатқан саясатына байланысты кейде келіспеушілігімізді білдіріп жатамыз, алайда ұлттық қасиет туралы айтқанда ешкім де өз ұлтына қатысты жағымсыз пікір білдірмейді.

Мысалы, ойшыл Ш. Монтескье былай дейді: «Климаттың билігі барлық биліктен күшті» [2, 135 б]. Сонымен қазақстандық менталитеттің қалыптасуына әсер ететін жоғарыдағы факторлардың барлығын да айта кеткеніміз абзал. Ортақ тағдыр, ортақ территория, ортақ заң бірегейлікті қалыптастыруға жағдай жасайды. Сонымен бірге тіл мәселесін де айта кеткен жөн. Туғаннан қандай әуендерді, дыбыстарды естіген бала сол әуендерді, дыбыстарды қолданушыларға өзін жақын ұстайтын болады.

«Қазіргі ұлт менталитетінің ішкі даму тенденциясы үш себепке байланысты болып отыр. Олардың алғашқысы далалық демократия қағидаларынан сусындаса, екіншісі, социализм заманындағы қалыптасқан демократия қағидаларынан, үшіншісі қазіргі қоғамдағы демократиялық үдерістерге байланысты болып отыр. Сондықтан да Қазақстандағы демократиялық үрдіс жайында сөз еткенде, оны тек бүгінгі саяси қатынастардың көрінісі ретінде қарап қоймай, оның кешегі ментальдық астарына да үңілу керектігін баса айтқымыз келеді. Өкінішке орай, бұл жолда тарихи-мәдени дәстүрге сүйенуден бұрын сыртқы, батыстық үлгідегі ағымдарға еліктеу басым. Қазақтың демократияны түсіну ерекшелігі оның ата- дәстүрі мен салтында, мәдениетінде жатыр. Оның лейтмотиві - сыйластық. Сыйласу, өзара түсінік, мәмілелік бүгінгі демократияның негізі. Демократияның институциялық жүйелерінің қалыптасу негізінде өзара сыйластық, мәмілелік, төзімділік, түсіністік тәрізді ұлттық құндылықтар жатуы керек. Болмаған жағдайда қазақ халқы өзінің алдында тұрған әлеуметтік-

экономикалық және саяси мәселелерден жатсынып, жаһандану қарсаңында өзінің белсенділігінен айырылып қалуы мүмкін» [6].

Бұл жерде тек бір нәрсеге назар аударуға болады. Батыстық зерттеушілер, сонау қазақ хандығы кезінде де біздің қоғамды зерттеуді бастаған. Сол кезде оларды таң қалдырған жайт, қазақ қоғамындағы билік пен халық арасындағы қарым-қатынас: батырлардың бұқара халықтан шыға отырып саяси элитаға еркін ене алуы, билердің де бұқара халықтан шыға отырып, элитада мәртебелі, сыйлы статусқа ие бола алуы, бұқара халық өкілдерінің хан сарайына еркін кіріп, онымен дастарханда бола алуы және сөз еркіндігі, батыс зерттеушілерінің ойынша, мұндай жағдай не Батыс мемлекеттерінде, тіпті Шығыстың басқа мемлекеттерінде кездеспеген жағдайлар болып есептелінеді.

«Мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттыру ұлт менталитетінің замана талабына сай бейімделуіне тікелей байланысты. Ол үшін ұлт менталитетін кешегі әміршіл- әкімшіл жүйе қалыптастырған стереотиптерден, бюрократизмнен тазарту қажет. Мемлекетті басқару жүйесінің тиімділігі «қоғам-мемлекет-жеке адам» жүйесінің өзара байланысының тереңдігімен, бағыт-бағдарымен айқындалады. Мүдделердің тоғысуы ұлт менталитетін жаңа деңгейге көтеріп, оның жасампаздық белсенділігін арттырады. Болмаған жағдайда халық өз алдына қойған мақсаттардан жатсынып, керіағар үрдістердің басталуы мүмкін. Сондықтан да мемлекеттік басқару жүйесінің пәрмеңділігін арттыру, оны халыққа қызмет істеуге бағындыру халық пен үкімет арасындағы түсінбеушілік пен қайшылықтарды жеңудің объективтік негізін қалайды» [6, 264 б].

«Басқа саяси тұрақты мемлекеттермен салыстырғанда Қазақстанда ұлттық менталитеттің қалыптасу және даму үрдісіне жағдай жасау қоғамдағы руханилылыққа импульс бола алады, ол азаматтардың өзін бағалай білуі мен ұлттық қадір-қасиетті сезінуге кепілдік береді. Рухани бастаулар болмысты анықтауда экономикадан аз рөл атқармайды, керісінше әсіресе дағдарысты жағдайларда қоғамның рухани көңіл-күйі қоғамдық ағзаның тереңнен жаңаруына алғашқы себеп бола алады. Әрбір азамат өзін өз халқының тарихы мен мәдениетінің дәл төріне қоя білуі қажет, сол халықтың бір бөлігі ретінде, халықтың тағдыры мен өткені әрбір азаматтың өмірімен тығыз байланысты екенін сезіне білуі қажет» [6, 265 б].

Менталитетті саяси дамудағы рухани-әлеуметтік негіз ретінде қарастыра отырып, біз қазақстандық менталитетке сипаттама бергенде біздің мақсатымыз басқа халықтарда жоқ қасиеттер, өз халқымызда ғана бар деп айтудан аулақпыз. Біздің қорытындылауымызша, қазақстандық менталитет өтпелі кезеңді басынан кешіріп жатқандықтан, ұлттық, яғни мемлекеттік мұратты айқын анықтап алуы қажет және бұл жерде негізгі белсенді субъект биліктің өзі болуы қажет. Абай ойшылымыз айтқандай, билік халықтың бүгіні мен ертеңі үшін жауапты болса, халық оған толық өз сенімділігін көрсетеді.

Зерттеуші Джон Стюарт Миль белгілі бір қоғамға жаңа заң еңгізбес бұрын, сол қоғамның ақылдық қабілетін, өнегелігін және саяси сана сезімділігін, бір сөзбен айтқанда менталитетін ғылыми тұрғыдан зерттеп алу қажеттілігін ұсынады. Немесе ойшыл Шоқан Уәлихановтың ойларына тұжырым жасасақ, қоғамдағы өзгерістер, реформалар халықтың мүддесі, пайдасы үшін жүзеге асатындықтан, сол халықтың материалдық мұқтаждығына шақталуы және ұлттық мінез-құлқына сай келуі қажет деп санайды. Сондықтан, қазақстандық қоғамға қатысты да жоғарыдағы факторлар ескерілетінін айтуға болады.

Осыған байланысты бұл мәселе бойынша келесі қорытындыны жасауға болады:

Біріншіден, кез келген қауымдастықтың қасиеттері барлық халықта да кездеседі, тек мәселе ол қандай деңгейде көрсетілген. Мысал ретінде өмір сүруге қабілеттілікті алсақ, ол барлық халықтарға тән қасиет, тек кейбір объективті себептерге, атап айтсақ, халықтың маңдайына түскен қиын тарихи сынақтарға байланысты, біздің менталитетімізде ерекше ащы шындық деңгейінде кездеседі. Менталитетті зерттеген ойшылдардың атап кеткен ұлттық қасиеттері, әлеуметтік нақты өмірде көрініс тауып отыр, бұл жерден біздің көретініміз саналылықтан санасыздықтың басым тұрғаны; адамгершілік және рухани элементтердің мәнінің жоғарлығы.

Екіншіден, тағы бір айта кететін жайт «біз» деген ұғымды қолданғанда, біз ортақ қазақстандық деген ұғымға сай қолданамыз. «Біз» ұғымы, яғни қазақстандық идея барлық Қазақстанда тұратын этностардың санасында бірдей сіңген жағдайда, олар өздерін осы «бізден» алшақ ұстамайды, керісінше олардың «біздікі» деген ойлары басқа мемлекетке емес, біздің мемлекетімізге арнап айтылуын көруге болады, тек осы жағдайда қазақстандық менталитеттің негізін құрайтын қасиеттер қазақстандық халықты біріктіре отырып, қазақ ұлтының құндылықтары ауқымынан шығып кетпеу мемлекеттік саясат тұрғысынан қамтамасыз етіледі.

Үшіншіден, қазақстандық менталитет Қазақстандағы саяси дамудың рухани-әлеуметтік негізі бола алады, себебі менталитет қоғамдағы рухани-әлеуметтік дүниетанымның негізін құрайды, қоғамдық сананың түпкі қазығы бола отырып, құндылықтарды анықтай алады.

Төртіншіден, қазақстандық менталитеттің негізінде осы мемлекетте тұратын барлық ұлттардың, ірі әлеуметтік топтардың болмысында тарихи қалыптасқан дәстүрлері, ұстанымдары стереотиптері жатыр, осылардың барлығы жинақтала отырып, бір-бірімен өзара астарласа саяси дамуға да ықпалын тигізе алады.

Әдебиеттер:

1. Иванов В.Н., Назаров М.М. Политическая ментальность: опыт и перспективы исследования // Соц.-полит. журн. – 1998. – №2. – 93 б.
2. Кусов В.Г. Категория ментальности в социологическом измерении // Социол.исслед. – 2000. – № 9. – 79 б.
3. Бердяев Н.И. Мир объектов. Опыт философии одиночества и общения. - Париж, 1931 // Цитаты из книги: Пути всех к мудрости. – М., 1987. – 267 б.
4. Марков Б.В. Разум и сердце: история и теория менталитета. – Санкт-Петрбург, 1993. – 229 б.
5. Филипченко А.М. Национальный менталитет как институциональный фактор экономического развития РФ. – М., 2003. – 250 б.
6. Бурбаев Т.Қ. Қазақ менталитетінің даму ерекшеліктері. – Астана, 2005. – 287 б.

Айтбала Баймагамбетова
(Астана, Республика Казахстан)

ИСЛАМ И НРАВСТВЕННОСТЬ

В духовном возрождении народов большую роль играет религия, ведь трудно найти фактор, который на протяжении веков сыграл бы большую роль, чем религия. Религия связывает самые разные народы, как, например, казахи, арабы, афганцы, марокканцы и т.д. объединены единой верой - исламом.

В настоящее время широко распространена концепция «мусульманского возрождения», что подтверждается усилением роли ислама в экономической, политической, духовной жизни народов, входящих в орбиту традиционного распространения ислама. Принадлежность к мусульманскому сообществу порождает особую солидарность, которая опирается не только на единое вероисповедание, но и вытекающее из самих устоев ислама мироощущение, отношение, как к отдельным людям, так и к обществу в целом, к идеям, вещам и природе.

Это возрождение ислама объясняется рядом причин: самая молодая религия, еще не исчерпала своих потенций, сохранила жизненную силу и способен к экспансии. Идеологической основой такой экспансии служит идея «завершения пророчества». Пророк Мухаммед был последним посланником Бога на Земле, он принес окончательную истину, и это свидетельствует об исключительности мусульман как избранном Богом народе и об особом положении ислама сравнительно с другими религиями.

Важное значение в аргументировании придается таким особенностям исламского вероисповедания, в которых проявляется охват религиозными предписаниями всех сфер жизнедеятельности верующих. Ислам регулирует социальное устройство, экономические, политические и культурные отношения, сферу семейных отношений и быта. Все это приводит к тому, что ислам представляется не просто вероисповеданием, а как образ жизни, всецело определяющий мировоззрение и повседневное поведение людей. Он не делает различий между религиозным и светским и не исключает ни одного предмета из сферы действия авторитета и предписаний ислама.

По прогнозам ряда ученых нынешний век будет веком, когда во всю силу проявится животворность азиатских обществ. XX1 век мыслится как век победы культуры над политикой, силы человеческого духа над силой оружия, что предполагает диалог между различными культурами, между Востоком и Западом.

Одной из характерных черт мусульманской культуры является групповое сознание, готовность людей к самопожертвованию во имя блага группы, к которой они принадлежат, отнесение на второй план личных интересов. Именно эта черта может дать азиатским народам дать большие преимущества перед народами западных странах, где люди стремятся получить еще больше права, а чувства обязанностей перед обществом как целым все больше исчезает. Ведь мусульмане любят повторять, что у «человечества нет прав, есть только обязанности».

Главная ценность и центральное место в любой религии занимают вопросы нравственности, морали, поведения людей.

Концепция морали в исламе строится на ряде принципов, среди которых:

1. Аллах является создателем и источником всего – добра, правды и красоты.

2. Человек – это ответственный, достойный и честный слуга своего создателя. Исламская преданность пути, покорность единому высшему Богу отнюдь не является зловещим тоталитаризмом. Мусульмане настаивают на том, что единственно правильное отношение людей к Богу – это отношение рабов к своему господину. Служение Всемогущему должно быть свободным деянием, наградой за которое в этом мире является ответственность. Человек, боящийся только Бога, поднимается над остальными, мелкими страхами и обретает способность вести свободную и активную жизнь халифа, или «заместителя» Бога. Таким образом, обязанности, налагаемые исламом, принимаются добровольно и фактически, согласно представлениям верующих, приносят подлинную свободу от рабства человеческой алчности, беспокойства, стремления к изменению своего

положения в обществе и прочих вещей, до которых люди, будучи существами несовершенными, столь охочи. Для мусульманина служение Богу не означает унижения своего человеческого достоинства, оно освобождает от низменных стремлений и наполняет жизнь смыслом.

3. Аллах предназначил все творения в небесах и на земле для службы человечеству.

4. Будучи милосердным и мудрым, Аллах не требует от человека ничего невозможного и не заставляет его нести ответственность за то, что выше его сил. Аллах не запрещает также человеку наслаждаться жизненными благами.

Ислам религия реалистичная, поэтому и к вещам относится реалистично. Он не грезит иллюзиями. Он существует на земле вместе с реальным человеком и с реальными явлениями. Он не относится к людям как к ангелам. Он относится к ним так, как обязывает к этому их естество. Ислам признает и относится с уважением к природе человеческой, к характеру его так, как он создан Аллахом. Человек не должен стремиться к внутреннему подавлению и противоборству, которая заключается в ведении суровой жизни, в воздержании, аскетизме, лишениях, пессимизме, как у монахов и им подобных. Стремление к этому несовместимо с тем, что вложено Аллахом в человека, что противоречит жизни, которая дана человеку для продолжения рода человеческого на Земле. Природным чувствам человека не установлены какие-либо пределы. В их рамках допущено в известном смысле и порочное, но отвергнуто дурное и скверное. Такая позиция ислама к природным чувствам человека, к его побуждениям - самая справедливая и нейтральная.

5.Умеренность, практичность и уравновешенность являются гарантией высокой честности и строгой морали.

6. Кроме дозволенных вещей, существуют те, которые выделены в качестве обязательных для выполнения и запрещенные, которых нужно избегать. Чтобы помочь человеку достичь морального совершенства, Ислам наряду с другими требованиями установил следующие основные предписания:

1.Свидетельствовать о единобожии, единственности Аллаха и о признании пророческой миссии Мухаммеда в виде выразительной, твердо установленной формулы («нет бога, кроме Аллаха, и Мухаммед – Пророк его»)

2.Регулярно совершать ежедневную молитву.

3. Уплачивать закят – религиозный налог, известный как милостыня.

4. Поститься в святой месяц Рамадан.

5. Совершить по возможности паломничество в священный город Мекку, по крайней мере один раз за свою жизнь.

Кроме этих положительных, или активных, предписаний существуют и другие, которые можно назвать предупредительными. С целью защитить человека от морального падения, потакания своим слабостям и необузданным желаниям, от свершения непристойностей Ислам наложил некоторые запреты, касающиеся пищи, питья, развлечений, секса. Среди запретных вещей можно выделить следующие:

а) все виды опьяняющих и возбуждающих веществ – вино и вообще все спиртные напитки и наркотики;

б) все мясные продукты из свинины, мясо диких животных, которые убивают свою добычу когтями или клыками; всех хищных птиц; грызунов, рептилий, червей и подобных им, а также мясо павших животных и птиц, которые не были забиты в соответствии с установленными правилами;

в) азартные игры;

г) внебрачные половые связи, а также такой образ поведения (в том числе манеры разговора, походки, одежды, внешний вид), который может вызвать искушение, желание или показаться нескромным и непристойным. Эти запреты введены Аллахом для обеспечения духовного и психического совершенствования человечества, а также для морального и материального его блага.

Мусульманская доктрина нравственности исходит из абсолютного значения норм морали, установленных Кораном. Все эти принципы являются вечными и неизменными. Аллах, создавший исламскую мораль является абсолютным совершенством. Отсюда выводят они и учение об абсолютной истинности, вечности и неизменности исламской морали, которая, по их мнению, пригодна «для всех времен и народов». Ничего и никогда не может измениться в этой морали, утверждают богословы. Следование ей и даже только вера в Аллаха обеспечивает высшее нравственное совершенство личности. Наряду с принципом этического абсолютизма исламское учение утверждает принцип морального догматизма. Оно требует от приверженцев религии безусловного исполнения коранических моральных норм как данных богом и не подлежащих разумному обоснованию, независимо от социальных последствий такого поведения. Богословие исходит из того, что так, а не иначе человек должен вести себя не потому, что это разумно или целесообразно, а потому, что так предписано свыше, угодно Богу. Самостоятельное, критическое отношение индивида к освоению богатств общественной морали, здесь исключено. В самом деле, разве смеет человек, это низменное, мелкое, суетливое существо (по оценке священных писаний), критически осмысливать, ставить хотя бы на мгновение под сомнение нормы, предписанные Всевышним.

Жанаргул Пангалиева
(Астана, Казахстан)

ҚОҒАМДАҒЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІ

Бүгінгі әлем қоғамның барлық саласын және адамдардың құндылық бағдарлары мен ұстанымдарын, өмір сүру салты мен деңгейін, соның ішінде діни-рухани дүниесін қамтыған күрделі трансформацияны басынан өткізуде.

Заманауи жаһандану дінге деген қызығушылықтың артуымен, жаңа діни ағымдардың пайда болуымен ерекшеленеді. Ғылыми баспа беттерінде жаңа діни қозғалыстарды «секта», «тоталитарлық секталар», «альтернативті діндер», «дәстүрлі емес діндер», «деструктивті ағымдар, культтер», тіпті кейде, «жаңа ғасыр діндері» деп атап жүр. Бұл түсініктер қоғамда әртүрлі ассоциация туғызып отыр. Осыған орай зайырлы, демократиялы қоғамдағы діннің орны, мемлекет пен діннің қарым-қатынасы, діни ұстаным туралы көптеген сұрақтар пайда болды.

Діндердің халықтар мен халықтарды, мемлекет пен мемлекеттерді өзара жақындастыруда да, керісінше алыстатып, бір-бірімен жауластыруда да ролінің айрықша зор екені белгілі. Адамзат тарихындағы қаншама дау-жанжалдар мен соғыстарға діннің, яғни өркениеттің әркелкілігі себепші болған.

С.Хантингтон өзінің «Өркениеттер қақтығысы» еңбегінде XXI ғасырдағы қақтығыстар өркениеттердің соғысы болады, ол әсіресе діндер арасында көрініс табады деп жазған болатын. Шын мәнісінде оған әлемнің түрлі елдеріндегі дау-жанжал, қақтығыс пен соғыс мысал болып отыр. Өйткені олардың себебін діннен іздеу үрдісі етек ала бастады. Бүгінгі күні де әлемнің әр жеріндегі үлкенді-кішілі қақтығыстар мен қантөгістер астарынан да сарапшылар осы діни келіспеушілікті байқауда.

Соңғы жылдары дін үлкен күшке айналды. Бірақ сол күштің кімнің қолында екендігінің маңызы зор. Егер ол содырлар немесе діни фанатиктердің қолына тисе халық қасірет шегеді. Ал зиялылар басқарса – дін көркейеді.

Діні, тілі, дәстүрі басқа ұлттардың тең дәрежелі қарым-қатынаста болуы елдің өркенеттілігінің белгісі. Көп ұлысты, көп конфессиялы мемлекет үшін бейбітшілік пен тұрақтылық, қауіпсіздік мәселесі өте маңызды. Бұл жерде Қазақстан қоғамы да тыс қалмайды.

Соңғы жылдары дін тақырыбы мен адамдардың сенім бостандығы дискуссиялар мен бұқаралық ақпарат құралдарының объектісіне айналды, оның үстіне бұл мәселеге тек мемлекеттік билік құрылымындағылар ғана емес, саясаттанушылар, әлеуметтанушылар мен психологтар, жалпы қоғам назар аударуда.

Себебі, қазақ елі өз егемендігін жариялағалы халқымыздың рухани қазынасының тарихи тамырларын, олардың нәр аларлық жалпыадамдық және ұлттық құндылықтарына деген қызығушылық, ынта мен талап бұрын соңды болмаған дәрежеге көтерілді. Осы тұрғыдан алғанда қоғамның діни санаға, діни тағылымдарға қайтадан бет бұруы өте құптарлық құбылыс. Дегенмен де бұл құбылыстың екінші жағы да бар. Бұл бүгінгі таңда шешімін таба алмай жүрген мәселелердің бірі - еліміздегі әр түрлі діни конфессиялар мен ұйымдардың жұмыстары, миссионерлердің қызметтері, жаңа діни ағымдардың пайда болуы мен жастардың дінге қызығушылық танытуы болып есептеледі.

Діни рәсімдер қоғамға терең сіңісіп, діни тәжірибе дінге сенушілердің де, сенбеушілердің де күнделікті өміріне айналды. Тәжірибе көрсеткендей дін мәселесі экономикамен, әлеуметтік-саяси, ұлтаралық қатынастармен де тығыз байланысты. Сондықтан да дін мәселесі күрделі болып есептеледі.

Тәуелсіздіктің алдыңғы жылдары жұмыссыздық пен кедейліктің әсерінен туындаған қылмыс, нашақорлық және маскүнемдікпен күресуге тура келсе, қазіргі кездегі мәселелер одан да күрделі. Сол жылдары «рэкетир», «қылмыскер», «нашақор», «маскүнем» деген жиі айтылса, бүгінгі таңда олардың орнын «терроризм», «террористер», «діни экстремизм», «жиһад», «шахид», «секта» деген сөздер алмастырған және оны күн сайын еститін болдық. Оның үстіне соңғы жылдары әлем бойынша, әсіресе ислам дініне қатысты «экстремистер», «террористер», «ваххабистер» деген таңба тағылған. Мұның барлығы исламдағы «жиһад» түсінігінің бұрмалануынан туындап отырған жағдай. Себебі, жиһадты пайдаланып, ислам бағытындағы қозғалыстардың өз мүдделері үшін экстримистік, террористік әрекеттер ұйымдастыруы жиі байқалады. Ал шындығына келетін болсақ, исламдағы жиһадтың мәні мүлдем басқа. Сондай-ақ ислам діні ешқашан күш көрсетуді қолдаған емес, әрі Құран бойынша да оған тиым салынған.

Терроризм дегеніміз латын тілінен аударғанда «қорқыныш» деген мағынаны береді. Бұл ұғым «күш көрсету», «зорлық-зомбылық», «кінәсіз адамдарға зардап келтіру» мағынасында қолданылады. Терроризм - жүйелі түрде күш қолдану мен қорқыту арқылы үкімет пен қоғамнан белгілі бір саяси шарттарды орындауды талап ету.

Ал, Ислам адам өмірін ең жоғарғы, маңызды құндылық ретінде қарастырады. Сондықтан ислам дінінің ұстанымына сай кінәсіз бір адамды өлтіру бүкіл адамзатқа қарсы жасалған әрекетпен тең және ол үлкен күнә деп Құранда жазылған. Ислам дүниетанымына байланысты сенім білдіруші барлық адамды дәл сол күйінде қабылдауы тиіс. Бұл дегеніңіз адамды тегіне, нәсіліне, ұлтына, дініне қарамастан барлығын теңестіру, құрметтеу.

Осы тұрғыдан біз үнемі исламды адалдық, тазалық, татулық, адамгершілік жолы ретінде түсіндіріп, дәріптеуіміз қажет.

Тарик Рамадан айтқандай біздің дәуірде, жаһандану заманында, масс-медия және техника мен технология дамыған уақытта ең алдымен өз еліңнің үлгілі азаматы болу, белсенді және адал болып қалу маңызды.

Қазақстандағы басым дін – ислам. Соңғы санақ қорытындысы бойынша, бұл дінді республиканың 24 ұлт өкілдерінен құралған, негізінен қазақ, өзбек, ұйғыр, татар, дүнген т.б. 70,2% халық ұстанады. Сонымен бірге 26,3% - христиандықты, 0,01% - буддизмді, 2,8% - дінге сенбейтіндер, 0,5% - діни ұстанымын көрсетуден бас тартқандар құраған. Тағы да бір көңіл аударатын жайт - 0,4% қазақтар мен өзбектердің 0,5% - ұйғырлардың, 10,2% - татарлардың, 0,3% - қырғыздардың христиандық бағытты ұстанатындығы болып отыр.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 22-бабында: «Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар»,-деп жазылған. Бұл бойынша дінге сене ме, атеист бола ма, қай конфессияға бет бұрады, әр адамның қалауы өзінде болуы тиіс. Біздің елімізде адамгершілік–демократиялық құндылықтардың бірі ретінде ар-ождан бостандығы, діни ымырашылдық, толеранттылық жарияланған. Рас, әр адамның нанымына, сеніміне, діни бостандығына ешкім қол сұғуға тиісті емес. Алайда, қазақ халқыныың өзге дінге бет бұруы ойландыратын жағдай. Оның үстіне қазақстандағы ислам дінін ұстанушылардың барлығы бірдей дәстүрлі ханафиттік мазхабындағы сунниттік жолды ғана емес, ханбалиттік және шафиттік мазхабын, суфизм бағытын да ұстанады.

Кейінгі кездері тіпті христиандық, протестанттық бағытты айтпағанда, салафиттер, кураниттер, вахабистер, сүлейменшілер деген ислам бағытындағы әртүрлі жаңа ағымдар мүлдем көбейіп кетті.

Бүгінгі таңда елімізде «Аль-Каида», «Өзбекстанның ислам қозғалысы», «Мұсылман бауырлар», «Талибан», «Хизбут-Тахрир» сынды т.б. экстремистік және террористік ұйымдардың қызметіне ресми түрде тыйым салынғанымен, олардың әрекетін тоқтату мүмкін болмай отыр. Ал осы жаңа ағымдар мен қозғалыстардың, ұйымдардың алдауына ұшырап отырған негізінен жастар. Қазақ жастары үшін дәстүрлі ислам дінінен бас тартып, басқа дінді қабылдауы немесе жоғарыда аталған ұйымдарға мүше болуы ұлттың өркендеу үрдісіне кері ықпал ететін жайттардың бірі, сол себепті әлеуметтік жаңару жүріп жатырған шақта жастардың рухани дүниесін зерттеу, олармен тәрбие жұмыстарын жүргізу маңыздылығы туындап отыр.

Жастардың дәстүрлі ислам жолынан бас тартып, адасып жүруінің әртүрлі себебі бар. Бірақ ең бастысы жастарымыздың өзінің тарихын, салт-дәстүрін толық білмеуі мен діни сауаттылықтың төмендігін атап өтуге болады. Қандай жағдай болмасын, өзінің тілін, дінін, ділін, тарихын, мәдениеті мен салт-дәстүрін білетін адам барлығына қарсы тұра алады. Сондықтан да жастарға осы тұрғыдан білім, ақпарат беруді күшейтуіміз керек.

Елбасымыздың өзі биылғы жолдауында оқыту үрдісінің тәрбиелік компонентіне көп көңіл бөлінуі қажет, жастарымыздың бойында патриоттық, адамгершілік сезімдерді қалыптастырып, рухани құндылықтарды дамытуымыз тиіс деген еді. Ол үшін елбасы оқу орындарында арнайы типтік кешенді жоспар жасауды, оқулықтар даярлауды тапсырған болатын.

Жастардың өзге діннің, көзқарастың ықпалына қарсы тұруы үшін ең алдымен діни сауаттылықты арттыру қажет. Діни сауаттылықты арттыру үшін оқу орындарында дінтану пәні міндетті пән ретінде енгізілуі тиіс. Бұл мәселе соңғы жылдар ішінде көтерілгенімен әлі де шешімін таба алмай жүр. Мектеп қабырғасынан бастап, жастарға дәстүрлі ислам мен православиелік діннің негізгі қағидаларын, ұстанымдары мен ілімдерін үйреткен жөн. Екіншіден, тарих сабақтарында исламның тарихы, ислам дінінің Қазақстанда таралуы, қазақ халқының наным-сенімдері туралы көбірек тоқталу қажет деп ойлаймын. Үшіншіден, қазақ халқының салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті мен тұрмысы жөнінде, жалпы өмір салты туралы арнайы курстар оқылса да артық етпес еді. Себебі, қазақтың мақал-мәтелінің, толғаулары мен жырларының мәні зор. Олардың астарында да исламның негізгі қағидалары көрініс тапқан. Ислам дінінің адамгершілік, төзімділік, ұстамдылық, бауырмалдылық, ізгілік туралы қағидалары қазақтың ақын-жазушыларының еңбектерінде де көп кездеседі. Сол зиялы қауым өкілдерінің дін, адамгершілік, үлгі-өнеге жайлы қанатты сөздері мен өлеңдерін тұрмыста қолданысқа енгізіп, күнделікті өмірде дәріптеу керек. Төртіншіден, жаңа діни ағымдар, олардың сипаттары, пайда болуы мен зияны туралы ақпараттарды кеңінен тарату қажет деп есептеймін. Бұл тұрғыда интернет желісін, БАҚ пайдалану және таратылатын ақпараттық парақтар, кітапшалар шығару қажеттілігі туындап отыр. Бесіншіден, дін саласының мамандарымен, әділет министірлігінің қызметкерлерімен, дін мәселесін зерттеушілермен және сарапшылармен кездесуілерді, дөңгелек үстелдерді жиі ұйымдастырудың да пайдасы болары анық. Мұндай кездесулерде тек исламның қағидалары жайлы ғана емес, мұсылмандық және христиандық бағыттағы секталар туралы, олардың қызметі, ұстанымдары жөнінде де сөз қозғалуы тиіс. Сонда көпшіліктің хабары болады, жастар дәстүрлі жолды және жаңа теріс ағымдарды ажырата біледі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Айталы А. Государство и религия // Мысль 2011, №9
2. Ахметжанов А. Казахстан: религиозный экстремизм – проблема №1//www.geokz.tv

3. Әлеуметтік-экономикалық жаңғыру – Қазақстанның дамуының басты бағыты // ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Астана 2012 жыл6 27 қаңтар.
4. Орынбекова Д.С. Уровень религиозности студенческой молодежи: критерии и показатели// Алматы энергетика және байланыс университетінің хабаршысы. 2010, № 3/2

Торгын Садыкова
(Астана, Казахстан)

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ӨРКЕНИЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІНІҢ АЛАТЫН РОЛІ

Қазақ та басқа халықтар тәрізді осы аталған екі дүниенің сырын ашуға ұмтылған. Аспан денелерінің қозғалысына таңдана қарап, өзінше ой түйген. Көк аспанның сырын ашуға талпынған. Жұлдызды әлемнің жұмбақтарын ашуды арман еткен. Нәтижесінде дүние туралы түсінігі, көзқарасы қалыптасқан. Адам бойындағы небір тылсым күштерді де тануға ұмтылған.

Қазақ халқының дүниесезімі мен дүниетанымының ерекшелектері өзі өмір сүрген ортамен тікелей байланысты. Қазақ халқы басқа еуропа халықтары сияқты табиғатты өзгертуге немесе оған үстемдік етуді мақсат етіп қоймаған. Керісінше, табиғатқа бейімделіп, онымен гармониялық қатынас орнатуды мақсат тұтқан. Қазірігі заман тілімен айтқанда, көшпенді қазақтардың экологиялық санасы биік болған. Қазақ та басқа халықтар тәрізді осы аталған екі дүниенің сырын ашуға ұмтылған. Аспан денелерінің қозғалысына таңдана қарап, өзінше ой түйген. Көк аспанның сырын ашуға талпынған. Жұлдызды әлемнің жұмбақтарын ашуды арман еткен. Нәтижесінде дүние туралы түсінігі, көзқарасы қалыптасқан. Адам бойындағы небір тылсым күштерді де тануға ұмтылған.

Жалпы көшпенділер оның ішінде пайда болған қазақ деген этнонимнің өзі көп жайтты аңғартады. Көшпенділер өзі табиғаты жағынан әскери жаугершілік тұрмыспен ұқсас болып келді. Көшпелілік - емін-еркін өмір сүру үлгісі. Көшпенділер үшін ар-ұят бірінші орында тұрды. Сондықтан әділдікті, адамгершілікті бірінші орынға қойды. Егер зұлымдыққа зұлымдықпен жауап берсек, нағыз зұлымдық тумай ма? Ал көшпнеділер үшін бірінші орынға этикалық категорияларды қояды. Өйткені кез-келген қоғам өз дамуында жамандықты емес, жақсылықты мысалға алады. Номадтық дәстүрлі мәдениет болмыстың тылсымдық ырғақтарына мән берді. Адам дүниесін өтпелі өткінші кезең деп қарастырды. Номадтық мәдениет дүниетанымында философиялық категориялардың да алатын рөлі зор болды. Кеңістік, уақыт, қозғалыс, біртұтастық, синкретизм, тақуалық секілді категоиялар ерекше орын алады.

Көшпелі өмір қазақ даласының дархан, кең екенін аңғартты. Көшпелі өмір салты арқылы қазақ халқы өз даласынан ерекше әсер алды. Қазақ дүниетанымында кеңістік категориясы ерекше орын алған. Түркі тұрмыс тіршілігі дүниеге деген көзқарасы мысал болмақ. Күнделікті ойлауы, өзара қатынастары, қоғамдасу формаларының қалыптасуы, кеңістік ұғымы зор болды, сол арқылы қабылдады, сипаттады, түйсінді. Кеңістік ұғымы сандық өлшемге ие болды. Көшпенділер кеңістік ұғымын көш басында аңғарды. Осыдан өлшем ұғымы қалыптасты. Мысалы, байлықтың өлшемі жылқының өлшемімен анықталды. Қазақтың ата тегінің еңбек әрекетімен, сан мың шақырымдық көш жолдарының белгілі бір күн мен айға басылып өтілуін белгілеумен кеңістік ұғымы басталды. Күндік көш, апталық көш, қозы көш, бір көш т.б. қашықтықтың өлшемдерін белгіледі.

Қазақ дүниетанымында уақыт категориясының да алған орыны зор болды. Уақыттың шеңберінде қазақ болмысы жақсы дамыды. Уақыт болмыстың формаларымен қатар өсті. Мысалы, ерте заманнан осы кезеңге дейін бір-біріне ұқсамайды соған сәйкес кеңістік басқаша ұйымдастырылып, уақытта басқаша өтті. Ең бірінші ру, тайпа, адам, халық қалыптасты. Бұл кезде адамдар әр түрлі толысқан деңгейге жетті. Сондықтан әрбір қоғамның өзіндік даму уақыты бар деп айтуға болады. Уақыттың кереметтілігі, оның қайтып келмейтіндігінде және оның өткіншілігінде. Уақыт тоқтаса, адам өміріде тоқырайды, сондықтан қазақта уақытты жоғары бағалаған. Өткен өмірі арқылы бүгінгі күнін анықтаған. Көшпенділер басқа халықтарға қарағанда уақытты ерекше таныған. Алыс көш жолдары, бай жайлау мәселелері, жыл мезгілдеріне байланысты ауа-райының өзгерістері, уақытты түсінуге мәжбүр етті. Уақыттың ең бірінші бағдары ауа-райы болды. Көктемгі күн мен түннің теңелуі, осның бәрі уақыттық өзгерістерді көрсетті. Аптаған ыстық, жайылымдардың күйіп кетуі, өткел бермес сең, көктемгі алғашқы балауса шөп, қардың түсуі, күнгейге көшу уақытқа тәуелді болды. Күн сәулесінің шаңырақ бойы жылжуы және уықтар ерекше бір уақыт өлшегіш сағат ретінде қызмет атқарды.

Уақыт барлық адамзат үшін бірдей сияқты, бірақ олай емес. Уақытты қалай пайдалану, қалай өткізу әр адамның өзіне байланысты. Қай-қайсымыз болсақ та, уақытты тиімді пайдалануға, керегімізге жаратуға, босқа өткізбеуге ұмтыламыз. Ал қазіргі таңдағы уақыт – біздің күнделікті тұрмысымызға айналған өлшемдік термин, ғылыми ұғым, философиялық категория. Оның категориялық және ұғымдық мазмұны адам болмысының қалпын, қоғам мен табиғаттағы барлық процестердің атрибутивтік қасиетін бейнелейді. Қазіргі адам уақытқа саналы түрде қарайды. Ол өткеніне есеп береді, болашағын жоспарлайды және өзінің жасаған ісіне жауапты. Бұл дегеніміз өзіміз қолданып жүрген уақыт жүйелерінің реттілік деңгейінің жоғарылығын дәлелдейді. Уақыт – ең оңай

және ең күрделі ұғым. Дүниеде уақыттан асқан керемет, уақыттан асқан күрделі, жеңілмейтін ештеңе жоқ. Ежелгі грек философы Аристотель б.э.д. төрт жүз жыл бұрын «бізді қоршаған табиғат ішіндегі белгісіздердің белгісізі ол – уақыт. Уақыт деген не, оны қалай басқаруға болады, бұны ешкім білген емес» [1,3б], - деген екен. Философ ойына жүгінсек, уақыт қозғалыспен тығыз байланысты, бірақ оған тең емес. Уақыт қозғалыс санын көрсетеді. Уақыт құдіретінің күштілігі сондай, ол дүниедегінің барлығын өзіне бағындырады, өз дегеніне көндіріп, шырмауында ұстайды. Демек уақыт құпиясы ешкімге мәлім емес, ол – табиғат заңдылығы. Бұл анықтамалар желісі уақыт ұғымының өзгермелі, құбылмалы, тұрақсыз құбылыс екендігіен дәлелдейді. Уақыттың өткеніне куә болатын бірден-бір айғақ – жазба деректер. Тарихи оқиғалар, саяси көтерілістер, әлеуметтік қақтығыстар т.с.с. барлығы уақыттың тек әлеуметтік қырын ашып көрсетсе, табиғи апаттар, жыл маусымдарының өзгеру реттілігі, тағы басқалары уақыттың тұрмыстық мәнін ашып көрсетеді.

Қазақ халқының дүниені игеріп, бүгінгі күнге қол жеткізуі қозғалыс категориясын көрсетпек. Қозғалыс адамның дүниеде болу формасы, негізгі өмір сүру жолы, жалпы дүниенің негізгі болу формасының шындығы қозғалыс категориясын анықтады. Қазақ тұрмыс-тіршілігінде табиғаттағы, қоғамдағы осы күнге дейінгі барлық өгерістер қозғалыс категориясын түгел қамтыды. Ол өзінің мағынасын кеңістік пен уақыт формалары арқылы айқындады. Номадтық мәдениеттің синкретизмі мұнда дүниетаным біртұтас жүйеленбеген күйде болды, ғылым да, дінде өзіндік өзгешеленбеген біртұтас жүйеде болды. Көшпелі өмір салты арқылы табиғат сырын меңгерді, алғашқы танымдық түсініктер бүгінгі күнге жетті. Бүгінгі күні өзіміз өмір – тіршілігімізде қолданатын таным түсінігіміздің түп төркінінің тереңде екенін сезінген сайын тарихымызға, ұлттық ой толғауымызға, ұлттық философиямызға деген құмарлығымыз арта түседі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Философия: учебник / А. Г. Спиркин.-2-е изд. М.: Гардарики, 2010.-3с.

Сайраш Сапаргалиева
(Астана, Казахстан)

ҚАЗАҚ ӘЛЕМІНІҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ТҮСІНІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әрбір тарихи дәуір өзіне тиесілі болмысымен айырықша ерекшеленеді. Осы ерекшелік бүкіләлемдік адамзат тарихын жаңа әлеуметтік және танымдық тәжірибелермен толықтырып отырады. Ежелгі номадтарға тән мифологиялық көріністің бүгінгі сипаты көшпенділерге тән кеңістік пен уақыт бірлігінің тұтастығынан көрінеді. В.Б. Иорданский аталмыш философиялық категориялардың мифологиялық тұрғыда жақындығын түсіндіре келе төмендегідей қорытындыға келеді: архаикалық сана қоғамды қоршаған шынайы болмыстың уақыт ағымын емес, кеңістік өрісіне көп көңіл бөлді. Бұл бір жағынан түсінікті құбылыс. Табиғат, көршілес қауымдар мен ру-тайпалық топтарға үнемі және күшті ықпал етті. Осы топтардың қоршаған ортамен өзара қарым-қатынасының уақыттық дамуы өздігінше ерекшеленгенімен бірінші орында кеңістіктік байланыс тұрды. Соған сәйкес қоғамдық санада әлем кеңістігінің құрылымы ерекше орынға ие.

Қазақ халқының көшпенді өмір салты кеңістіктен өз малына қолайлы жайылымдық жерлер іздеумен байланысты. Сондықтан көшпенділер үшін кеңістік ерекше сипатқа ие. Дәстүрлі дүниетанымымыздың негізгі әмбебептары – кеңістік пен уақыт сакральді орталық ұғымдар. Көшпенділердің ұлттық дүниетанымында уақыт пен кеңістік бір-бірінен ажыратылмай тұтастықта қарастырылды. Батыс ойшылы Жиль Делездің пікірінше, кеңістікті сырт жағынан қарап топшылау мүмкін емес, оны тек өз ішінде саяхаттау арқылы ғана тануға болады. Олай болса, дала тұрғыны көшпенді үшін кеңістік көз мөлшермен өлшенбейді. Яғни, көшпенділер кеңістікті бөлмей, керісінше кеңістікке бөлінеді. Осы кеңістік пен уақыттың бірлігі мен тұтастығы заман ұғымына келіп саяды.

Көшпенділер өзге де халықтар тәрізді дүниені біртұтас, тұтастық ретінде таныған. Орталығында айырықша таңбалық белгілермен Әлемдік ағаш, таулар және Әлемдік өзендер түйіскен. Бір жағынан осы белгілер көшпелілер әлемінің тік және көлденең көріністі құрылымын білдіреді. Қазақ халқында Көк Төбе тауының шыңында өскен қасиетті Әлемдік ағаш – Бәйтерек деп аталды. "Қазақтың әлем туралы түсінігінде әсерлі бейненің бірі – алып бәйтерек. Дүниежүзілік ағаш таңбасы – өрлемелік қозғалысты, Жер мен Аспанның тығыз байланысын білдіреді. Әлемдік ағаштың тағы бір атқаратын қызметі оның жоғары және орта дүниені үшінші әлем – төменгі дүниемен байланыстыруында. Тірілер әлемі өткен кезбен, аруақтар аймағымен қатынасын үзбейді. Көктеректің тамырлары жер астында орналасқан жасыл желек өмірлік ағаш күш-қуат пен нәрді төменгі дүниеден алады" [1] - деп, белгілі философ Т.Х. Ғабитовта ерекше атап өтеді.

Егер М. Элиададағы аспан (сакральный) кеңістігі және жер (профанный) кеңістігінің архетиптік қайталану концепциясына сүйенсек, отырықшы халықтарға қарағанда көшпенділер вертикаль бойынша үш бөліктік, горизонталь бойынша төрт бөліктік дүниенің құрылымын өздерінің тіршілік әрекетінің барлық саласында қолданды. Сондықтан көшпенділер түсінігіндегі дүниенің төрт бөлікті

құрылымы жер кеңістігі (профанное пространство) мен аспан кеңістігі (сакральное пространство) ұғымдарының маңыздылығын арттыра түседі. Төрткүл дүние – дүниенің төрт бұрышы, яғни төрт полюсі (оңтүстік, солтүстік, шығыс, батыс). Бұлардың әрқайсысы көшпелілер үшін түрлі мағыналық қызмет атқарады. Оның ішінде айырықша атауға, терең мазмұнды мағынаға ие ұғым – "Құбыла". Мысалы, ислам дінінде дүниеден өткен адамның басын құбылаға қаратап барып жерлейтін болған, тіпті әрбір мұсылманның бес уақытылы намаз оқу ережесіде дәл осы құбылаға бағытталған.

Жер кеңістігі – архетиптік қайталану заңына сәйкес жер мен аспан өлшемдермен орталықтан бөлініп шыққан реттелген және меңгерілген физикалық кеңістік. Кеңістікті бірнеше деңгейге бөліп қарастыруға болады: біріншіден бұл тұрақ, яғни адам арқылы барынша меңгерілген кеңістік. Екіншіден, тікелей тұраққа жақын, мал бағу, жылқыны үйрету т.с.с. басқа да шаруашылықпен шектелген кеңістік. Яғни бұл дегеніміз тұрмыстандырылған кеңістік. Үшіншіден, ру, тайпаның (отбасының) шаруашылығымен игерілген территория, яғни өңделген егістік, өзен-көлдер, жайылымдар. Мәселен, қазақтардағы мезгілдік жайылымдар – жайлау, күзеу, қыстау, көктеу деп аталынды. Бұнда адамдар рух, аруақ т.б., яғни тау қожайындарымен, су тасқындарымен, нақты айтқанда табиғат құбылыстарымен сырлас, мәндес өмір кешеді. Жоғарыда келтірілген үзіндіден маңызды екі қорытынды шығады: біріншісі, кеңістік "өзімдікі және өзгенікі" оппозициясы арқылы сипатталса, екіншіден "мендік кеңістік" [свое] тұраққай, тұраққайға жақын және шаруашылықты территория деңгейлерін үйлестіруші. Ендеше, келтіріліп отырған мысал көріністерінің көшпенділер дүниетанымына етене жақын екендігін аңғару қиын емес. Дәлел ретінде номадтардың тұраққайлық кеңістіктік параметрлеріне тоқталып өтейік. Ең біріншіден, көшпенділердің тұраққайы – киіз үй немесе қазақ үйдің орналасу тәртібі. Бұл жөнінде отандық философ Д. Кішібеков өз ойын былай деп ортаға салады: "...мал шаруашылығымен айналысқан көшпелі өзінің тұрағын, яғни киіз үйін кез-келген жерге емес, өзіне және басқа адамдарға, мал-жанына қолайлы жерге тігіп, қоныстанатын болған" [2]. Халқымыздың ұлттық мәдениетінің бұлтартпас айғағы қасиетті киіз үй көп ғасырлық тәжірибелік саралаудан өткен шығармашылық еңбектің жемісі, көшуге аса қолайлы тұраққай. Аталмыш концепция түйіні төмендегідей:

- көшпенділердің мал-жанын қоректендіру мақсатында жаңа жайылымдық жерлерді үнемі іздестіру үстінде болуы архетиптік қайталану заңына сәйкес көшпеліліктің кеңістік ареалының жоғары сакрализациясын қамтыды;

- көшпенділер тұраққайы, игерілген кеңістік аясы, үнемі өзгеріп отыратын болған. Себебі, көшпенділер қонысының тұрақтануы шаруашылық негізіне тікелей байланысты.

Көшу кеңістікті талап етеді, ол үшін қозғалысқа, шаруашылыққа ыңғайлы жиналмалы киіз үй, күш, көлік, тағам қоры, арнайы киім-кешек қажет. Осы құрамдас бөліктің кез-келгені өзінің жүзеге асырылуын талап ететін әлеуметтік кеңістікті қажет етті. Ендеше, көшпендінің арман-тілегі тұрақты бір жерді мекендегісі келгенімен, ол өзінің тұрағын үнемі ауыстырып отыруға мәжбүр болды. Көшпенді үшін кеңістіктің кең немесе тар болуы аса маңызды емес, ол өзінің жайлылығымен және қажеттілікті өтеуімен пайдалы, әрі қолайлы. Ұлы дала осындай қажеттілікке сай мекен болды. Әрбір қазақ руының белгілі бір көшу жолы болған. Ал, көш бағыты тек табиғаттың қолайлылығы мен жердің құнарлылығына ғана қатысты емес, оған ру аралық қатынастардың да айтарлықтай әсері болды.

Көшпенділер дүниетанымындағы кеңістік ұғымы, басқа да көшпенді халықтар түсінігіндегі уақытпен қатар дамыған, қозғалмалы, мобильді категория. Себебі, қазақтардың әлемдік образы номадалық өркениет шеңберінде қалыптасты. Бұл дегеніміз, қазақ халқының үнемі жолда, қозғалыста, дамуда болғандығын аңғартады. Көшпенді өмірінің басым бөлігі кеңістікті игерумен байланысты. Олардың ішкі жан дүниесінің ұлылығы дүниені қабылдауының мағыналық тереңдігіне және космоспен біртұтас органикалық түсіністікте болғандығына келіп саяды. Көшпенді өзін ерекше тіршілік иесі ретінде әлемнен бөліп қарамайды, әлем ол үшін ашық, әрі кең. Көшпенді үшін негізгі құндылық кеңістікте еркін орналасу және еркін қозғалу. Ендеше, көшпенді болмыс пен шаруашылық қозғалысқа бейім. Көшпенді үшін ең жоғарғы құндылық қозғалыс, белгілі бір территорияда мәңгілік шектеліп қалмау. Демек, дүниедегі қозғалатын, өзгеретін, ағыста болатындардың барлығы көшпенді үшін өте құнды. Ал, қозғалмайтын, отырықшылыққа бейімділер құндылығы екінші орында қалып қояды. Тоқтау, тұрақтану, отырықшы болу – қозғалысқа, өзгеріске деген бейімділікті, қабілеттілікті, тұтастай алғанда ең жоғарғы құндылықты жоғалту.

Көшпенді түркілердің интеллектуальдық ой-өрісінің табиғаты олардың әлемді шеңбер түріндегі жалпақ кеңістік негізінде қабылдау арқылы танылатын космогониялық көзқарастарға алып келді. Демек, көшпенділерде барлығы уақыт бойынша өрістетіліп отырған. Шексіз кеңістік көшпенді дүниетанымының көлденеңінен емес, керісінше аспанға, яғни жоғарыға бағытталуына алып келді, бірақ аспан өте үлкен, сондықтан көшпенді уақытпен үндестік табуы қажет. Бұл жерде уақыт пен кеңістік байланысы жүзеге асып, тығыз байланысқа түседі.

Әр халықтың дүниеге деген қатынасы, дүниені тану жолдары әртүрлі. Сондықтан номадтар түсінігіндегі дүниені тану үрдісі мүлдем өзгеше. Оны тек жолда, қозғалыста жүру арқылы ғана тануға болады. Бұл дегеніміз, тек дүниені ғана тану емес, осы әлемдегі адам болмысын, оның дамуын, өзіндік тұжырымын танумен байланысты. Олай болса, кеңістікті игеру дегеніміз тек дүниені тану ғана емес, көшпендінің бақытқа, махаббатқа, еркіндікке ұмтылуы. Сондықтан болар, даланы көшпенділер тіршілікке апаратын "мәңгілік жол" деп санады. Ал, жол, қозғалыс номадтар үшін, өткеннен құтылу,

болашаққа ұмтылыс, дүниенің қазіргі болмысын игерумен байланысты. "Жол" ұғымы дәстүрлі дүниеге көзқарас динамизмін білдіреді. Қазақта алыс жолға шыққан адамға айтылатын бірінші тілек "Жолың болсын" деген киелі сөз. Бұл дегеніміз жолдың адам өмірімен, тағдырмен байланыстырылуы.

Көшпенділер дүниетанымындағы әлеуметтік кеңістік пен уақыт категорияларының маңызы олардың тұрмыстық өмірінен айқын байқалады. Қазақтың ата-тегінің болмыс шындығына тікелей жақын болуы, - деп жазады М. Орынбеков, - олардың бақылайтын, қабылданатын дүниеге сезімдік тұрғыдан жақын болуы, бұл болмыспен тамырластығы уақытты, кеңістікті, адамның ішкі дүниесін, тіршілік етудің ождан бастауларын түсінуінен өз көрінісін тапты. Тағы бір айтып өтетіні, сапа, сан ұғымдары мал өсіру мен егіншілік процестерінде қатар қалыптасты. Бұл қазақтың ата тегінде бірыңғай таңбалы жүйе болғандығын көрсетеді. Қарапайым санау операциясынан бастап, санның негізгі субкатегориялары – сан, шама, құрылым т.б қалыптаса бастады. Демек, санның онтологиялық сипаттамасы барлық кезде кеңістік пен уақыт болды. Өйткені, қазақтардың барша тіршілігі табиғатпен тамырлас. Жыл маусымдарымен санаса отырып, көшіп-қонуға бейімделдген көшпелі қазақтың материалдық өндіріс жүйесі шаруашылықтың біртұтас құрылымын қалыптастырды. Мұның өзі бір-бірімен өзара біте қайнасқан әлеуметтік экономикалық және әлеуметтік-мәдени жүйені орнықтырды. Ендеше, көшпелілердің барша тіршілік болмысының табиғатпен етенелігін, олардың артықшылығы немесе кемшілік балаңдығы деп емес, тарихи даму барысындағы өмір сүрудің кепілі ретінде қарастыру керек [3]. Бұл жөнінде Л.Н. Гумилев көшпелілердің табиғат жүйесін тани білгенін айта келіп: "дала ландшафтарына бейімделіп алғаны сондай, олардың шаруашылық тірлігі табиғатта болып жатқан процестермен бірігіп кетті де, өздері белгілі дәрежеде игеріп алған жер табиғатының құрамдас бөлігіне, яғни дала биоценозының ең жоғарғы, қорытынды буынына айналды" [4] – деп жазады. Расында да, көшпелілер табиғат құбылыстарына, қоршаған ортаға қарсыласы ретінде қарамай, неғұрлым табиғат сырын терең танып, табиғатпен жақын болған сайын өмір сүруге қолайлы мүмкіндіктердің де молая түсетінін жақсы білді. Олар табиғатты бағындыру арқылы емес, табиғатпен тіл табысу арқылы қалыпты өмір сүруге болатынын тәлім-тәжірибе деңгейінде тани алды. Сондықтан да, көшпелілер үшін қоршаған орта, тау-тас, өзен-көл, дала-орман, табиғат құбылыстары, тіптен аспан денелеріне дейін баршасы "тұлғаланған", "кейіптенген" немесе "жанданған", қалпында қабылданған.

Көшпелілікті дәстүр тұтқан қазақ халқы өздерінің тіршілік болмысына арқау етіп, ең алдымен уақыт пен кеңістікке қатысты таным түсініктерін қалыптастыра білді. Өзі мекен еткен кеңістіктің барша қадір-қасиетін танып білу, сол кеңістіктегі құбылыстарды уақытпен шендестіре зерделеуге машықтану – көшпелілер үшін өмір сүрудің кепілі. Қазақтың ата-тегінің даму үрдісіндегі уақыт ұғымы болмыспен тікелей қатысты құбылыстан, сезімдік нақтылықтан, эволюция барысында фенологиялық және циклдық сападағы кезеңдерге қарамастан өз бойларына нақты болмысқа тән қасиетін сақтап қалды. Уақытты бұлай түсінудің арқасында ол бейнелі және эмоциялы сипатқа ие болды, бұл оның сезімдік нақтылыққа жақын екендігін білдіреді. Көшпелі адам өзін қоршаған ортаны әлемдік кеңістікпен бірлікте қарастырып, оны өзіндік уақыт заңдылықтарына бағындыра білді. Демек, бүкіл ғұмырын табиғат аясында өткізген көшпелілер үшін даладағы негізгі мекен – Көк пен Жер арасындағы байтақ кеңістік. Сондықтан болар ежелгі ата-бабаларымыз өздерін қоршаған кеңістікке қатысты уақыт межесін циклдық тұрғыда, яғни күн мен түн, қыс пен жаз, өмір мен өлім арасындағы сабақтастықты реттейтін өлшем ретінде қабылдаған. Сондай-ақ көшпелі қазақ уақыт пен кеңістікті бір-бірінен ажыратпай, тұтастықта танып білуді дәстүр еткен. Яғни, уақытқа қатысты құбылыстарды кеңістік аясында, кеңістікке қатысты құбылыстарды уақыт аясында парықтап отыру машығы көшпелілер дүниетанымынан айқын байқалады. Мәселен, қазақ табиғат аясында өмір сүргендіктен бе екен, астрологиясыз-ақ жұлдыздарды айырып, метрологиясыз-ақ ауа-райын пайымдап, тауының биіктігін көз қиығымен, қашықтықты өмір тәжірибесімен аңғарады. Қазақтың "ат шаптырым" дегені отыз шақырым, "қозы көш" дегені шамамен он бес шақырым болса, "бие байлар уақыт" дегені таңертеңгі тоғыз, "үркер жанбасқа түскен уақыт" дегені азанның төрт сағат мөлшері. Қыр қазағы таң елең бере жолға шығам десе шырылдауықсыз-ақ оянып, аттанып кете барады. Көшпелілердің жан-дүниесінің бұл ерекшеліктерін, әсіресе, қазір өркениетті деп аталатын европалықтар түсіне бермейді. Түсінбегендіктен көшпелілерді бейшараға балап, мүсәпірісте қарайды. Әрине, мәселенің мәні халық санасында уақыт пен кеңістіктің тұтасып жататынын аңғарып, оған мысал келтірумен ғана шектелуде емес. Мәселенің мәні халқымыздың тұрмыстық тәжірибесіне сүйене отырып, әлеуметтік кеңістік пен уақыттық таным түсініктің өзектілігін айқындау. Түптеп келгенде, уақыт пен кеңістіктің ара-жігін ажырату тек атау терминмен ғана өлшенбейді. Тіпті, бүгінгі адамдардың таным-түсінігінде де уақыт пен кеңістікті шендестіріп елестететін мысалдар өте көп. Көшпелі өмір салты уақыт пен кеңістікті тел танып, бір-бірімен біте қайнасқан сабақтастықта игеру арқылы әлеуметтік өмірдің негізін қалады. Көшпенділердің қоғамдық ой-санасы қоршаған ортаны заттанған нақтылықта танып түсіне отырып, сол танып түсінген кеңістіктің барша қадір-қасиетін уақыт аясында анықтап отырған. Мысалы, төрт түлік мал, көшпелілердің өмір сүруінің кепілі. Ал, сол төрт түлік таңдалған кеңістік жайылымда ғана өсіп өнеді. Бұған күмән жоқ. Төрт түлік мал өсіп өну үшін сәтті таңдалған кеңістік, жайылымға қоса, уақытпен де дұрыс есептесе білу керек. Яғни, кеңістіктің қадір-қасиеті уақыт аясында нақтыланатын болған. Сондықтан қазақтың халық күнтізбесі, уақыт есебі, кеңістік өлшемі оған байланысты өмір тәжірибесі осы көшпелілік, әсіресе мал шаруашылығымен байланысты.

Көшпелі қазақтың уақыт пен кеңістік туралы таным түсінігі, кең мағынасында, екі түрлі межелік категориямен көрсетіледі. Оның біріншісі – мифтік уақыт пен кеңістік, екіншісі – нақтылы уақыт пен кеңістік. Осы екі түрлі меженің сыртында уақыт пен кеңістікке қатысты фольклорлық меже халық ауыз әдебиетіндегі аңыз-әңгімелерде айқын байқалады. Алайда мифтік меже мен нақтылы меже халық санасында әлеуметтенген қасиетімен ерекшеленсе, фольклорық меже өмір шындығынан тыс тұрады. Былайша айтқанда, уақыт пен кеңістік туралы фольклорлық межені әдеби қиялдың ғана жемісі деуге болады. Яғни, фольклорлық шығармалардағы алты күнде жүріп, алпыс күнде атқа мініп, алты айшылық жолды алты-ақ аттап өтетін кейіпкерлердің өзіне ғана тән уақыт пен кеңістік межесі бар. Сондықтан да, тарихи әлеуметтік және бар уақыт пен кеңістікті межелеу барысында көшпелі қазақ мифтік және нақтылы межелік категорияларға жүгініп отырған.

Мифтік меже дүние-тіршіліктің алғашқы жаралуына қатысты таным-түсінікпен сабақтасып жатады. Бұл ретте, көбінесе "есте жоқ ескі заманда", "ерте-ерте, ертеде", "баяғыда", "бұрынғы өткен заманда", "байырғы кезеңде" т.б. деп келетін уақыт пен кеңістікке қатысты ұғымдар қолданылады. Мифтік уақыт өлшемінде сабақтастық болмайды, тек белгілі бір оқиғалық кезеңдерді ғана межелеп отырады. Мифтік уақыттың мәні нақтылы өмірмен сабақтастықты бажайлауға байланысты емес, нақтылы уақыт өлшемінен тыс кезеңдерді межелеп, дүние-тіршіліктің жаралуына қатысты таным-түсінік сұранымдарына жауап береді. Сондықтан да, мифтік дәуір туралы айтылатын нақтылы оқиғаның өзі субъективтілігімен ерекшеленеді. Сөйте тұра өткен өмір туралы байырғы санаға әлеуметтік мағына дарытып отырады. Ал, нақтылы уақыт пен кеңістік межесіне ден қойғанда, көшпелі қазақтың барша таным-түсінігі тікелей өмірлік тәжірибемен сабақтасып жатады.

Көшпелілік әлемдік уақыт пен кеңістіктік өрістен тыс болмыс емес. Қазақ мәдениетінің тарихи типологиясын тереңірек негіздеу, өзге де мәдениеттермен үндестік іздеудің қазақи дүниетанымға іштей тән ұлттық өркениет ерекшелігін басқа әлеуметтік-өркениеттілік үлгілерімен салыстыра зерделеудің қажет екенін көрсетеді. Қазақ әлемінің дүниетанымдық түсінік ерекшеліктерін әлеуметтік философия тұрғысынан саралау далалық білім жүйесіне тән өзіндік "кеңістік" және "уақыт" категорияларының болғандығын айқындай түседі. Кеңістік пен уақыт философия қарастыратын негізгі мәселелердің бірі. Әр халықтың кеңістігі мен уақыты өзіндік ұлттық ерекшеліктері арқылы емес, керісінше, кеңістігі мен уақыты арқылы айқындалады. Өйткені, олар кеңістікте орналасу арқылы уақыт өлшемін қалыптастырады. Осыған сай, әрбір халықтың белгілі бір кеңістік аясында салт-дәстүр, әдет-ғұрпы, тілі, діні, мәдениеті т.б түзіледі. Мәселен, қазақ халқының әлеуметтік кеңістігі мен уақыты күнделікті тұрмыс нышанынан айқын байқалса, аталмыш ұғымдар өзге халықтар дүниетанымында әр түрлі сипатқа ие. Сондықтан да, ғасырлар безбенінен өткен халқымыздың дәстүрлі таным-түсінігі табиғат тылсымымен үйлесіп қана қоймай, оның құпияларын ғылыми негізбен ұштастыра жете түсіндіретіні таңданарлық. Демек, көшпенділердің кеңістік пен уақытқа қатысты дәстүрлі түсінігінің ешкімге де ұқсамайтын айшықтыда бірегей дүниетаным болғанын айту міндет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы: Мәдениеттану оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 1998. - 203 б.
2. Кшибеков Д. Кочевое общество: генезис, развитие, упадок. - Алма-Ата: Наука, 1984. - 283 с.
3. Орынбеков М.С. Ежелгі қазақтардың дүниетанымы. - Алматы: Ғылым, 1996. - 168 б.
4. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. - 528 с.

Анастасия Шляхова
(Ростов-на-Дону, Россия)

ПРОТЕСТ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ В РОССИИ И СТРАНАХ СНГ

Активный социальный протест в странах СНГ, да уже и в России стал привычным элементом политической жизни. Взяться за эту тему и изучить ее заставило то обстоятельство, что тема социального протеста еще мало изучена. В последние годы в отечественных политических, социальных и философских науках по разным причинам заметно возрос интерес к изучению проблем социально-политического протеста**.**

Социальный и политический протест вполне определенно выделяется в качестве самостоятельной предметной единицы, однако, как категория в гуманитарных науках все еще остается недостаточно разработанной. В специальной литературе данная категория встречается значительно реже, чем на страницах газет, в сводках новостей и журнальной публицистике. Так, например, до 2000 года такое понятие как «политический протест» вообще отсутствует в научных словарях [9]

Протест (от лат. protestor - публично доказываю) - возражение. [2]

В справочной литературе можно найти определение политического протеста как «вида политического участия, выражающегося в проявлении отрицательного отношения к политической системе в целом или к ее отдельным элементам, нормам, ценностям в открытой, демонстративной

форме. К формам политического протеста относят митинги, забастовки, демонстрации, терроризм и пр. » [7]

Политический протест представляет собой разновидность негативной реакции индивида (группы) на сложившуюся в обществе политическую ситуацию или конкретное действие отдельных органов государства и политических оппонентов. [11]

Как правило, протест возникает там, где преобладают неэффективные стратегии и технологии осуществления власти (подавляются права меньшинств, невелики права человека на предъявление претензий властям, действуют системы ограничений например в виде имущественных, образовательных и иных цензов на участие в голосовании и т.д.). [10]

Американские исследователи Дж. Дженкинс и Б. Кландерманс определяют политический протест как коллективное действие или систему коллективных действий, направленных на изменение систем представительной и исполнительной власти, проводимой государственной политики или взаимоотношений между гражданами и государством в целом. [1]

С. Тэрроу, другой американский ученый, определяет политический протест как «использование разрушительных коллективных действий, нацеленных на институты, элиты, властвующие и другие группы и совершаемых для достижения некоторых коллективных целей и требований протестующих» [5]

Так же С. Тэрроу определяет 5 составляющих протестного действия:

1) прямой характер, посредством которого отвергается институциональное посредничество;

2) возможность насилия, которое является ультимативной формой протеста;

3) экспрессивность протеста - протестующие часто не способны заявить инструментальные требования и выражают протест с помощью аллегорических обвинений и неадекватной лексики;

4) обращенность требований протестующих на другие группы или элитные группировки;

5) наличие, несмотря на экспрессивность протеста, определенной стратегии при выборе форм поведения, объекта критики и собственных целей.

Из выше перечисленных критериев можно сделать вывод, что под политическим протестом понимается общественный вид внесистемного участия. Подобную интерпретацию протеста поддерживали многие российские авторы. Так, Д. Челпанова придерживается понимания политического поведения как формы участия, включающее совокупность

публичных негативных реакций социальных субъектов на деятельность политического режима, с целью влияния на принятие решений[12]

Проявлением политического протеста являются коллективные действия, которые в политико-социологической литературе относят к протестным формам политического поведения. Варианты последних могут быть различными — от «мягких», таких, как подписание петиций и воззваний, до «жестких», зачастую предполагающих проявление насилия. В перечисленные формы политической активности обычно оказываются включенными не столь значимые с точки зрения репрезентативности по отношению к общему числу населения группы людей. Вместе с тем, эта активность оказывается неотъемлемым фактом современной политической жизни страны.

Являясь производным фактором политического развития, политический протест предстает перед исследователем как весьма сложное, многомерное явление политической жизни. По мнению С.В. Позднякова можно выделить следующие качественные измерения политического протеста. [8]

Во-первых, политический протест может существовать в виде внутреннего состояния неприятия политическим субъектом господствующих в обществе политических отношений или политической' системы в целом. Политический протест как внутреннее состояние личности или массы, конечно, трудно зафиксировать привычными методами опроса, анкетирования, социологического измерения.

Однако на этом основании считать данный феномен не существующим было бы недопустимо. В политической практике успех того или иного политического предприятия в решающей степени зависит от внутреннего состояния принятия его массой, от созревшей готовности поддержать его действием или непротивлением.

Во-вторых, политический протест — это определенная форма выражения несогласия, сопротивления, неприятия господствующего политического курса, т.е. то, что чаще всего выражается определенной акцией, действием, поступком протестного характера.

В-третьих, политический протест - это явление политики, атрибут политического, представляющий собой противодействующие силы, движения, тенденции, идущие вразрез основному течению политической жизни. Это свое - другое конкретного политического курса. Как таковой, политический протест присутствует в любой системе политических отношений, сопровождает развитие любого политического режима и в принципе неустраним из политической сферы.

Протест рассматривается политологами в качестве одной из наиболее характерных форм политического участия граждан, реагирующих на ограничение их политических прав.

В словаре С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой протест определяется как решительное возражение против чего-либо. [6]

Иными словами, можно сказать, что протест — это проявление коллективного недовольства и несогласия с кем-то или чем-то. Появление протеста подразумевает наличие противоположных

интересов. Обострение противоречия и недовольства порождает социальное напряжение, которое нередко перерастает в конфликт.

Часто общее понятие «социальный протест» относится к характеристике явлений, различных по своей массовой базе, социально-классовому облику, силе, интенсивности, специфике возбуждающих их факторов. [3]

Следующий подход к дефиниции протеста, устоявшийся в политической науке, рассматривает протест как «сознательное невыполнение правил, установленных политическим режимом» или разновидность «неконвенционального действия, т.е. действия, не соответствующего законным и традиционным нормам режима». Так, В.В. Сафронов, значительно ограничивая перечень явлений, подпадающих под определение политического протеста, отождествляет протест с «акциями, выходящими за рамки демократических процедур», «с насилием, направленным на изменение режима». [9]

Все виды протеста можно понять только как взаимопроникающие элементы протеста, как такие столкновения, где каждый из них составляет питательную среду для других.

Что же касается нынешнего положения дел в России и странах СНГ, то в России протесты бушуют с декабря 2011 года и пока не намерены останавливаться. Если обратить внимание на ряд статей иностранных, да и российских СМИ, то со стороны средств массовой информации постоянно ангажируется тезис о том, что протестное движение является результатом активизации «внешних сил». Исключать влияние иностранного фактора не стоит. Однако и преувеличивать его значение будет ошибочным. События последних лет свидетельствуют о том, что все случаи повышенной активности населения в той или иной степени сопряжены с активностью иностранных государств и транснациональных корпораций.

Анализ политических событий в странах СНГ, позволяет утверждать, что со стороны США с НАТО на фоне анонсированного «перезапуска», на пространстве СНГ реализуется аналогичный проект Большой Ближний Восток, анонсированного еще в период президентства Джорджа Буша. Не случайно, что митинги прокатились по России, Белоруссии и Казахстану. То есть, по странам, которые являются локомотивами Единого экономического пространства. Ситуация подогревается жесткой позицией России в отношении природных ресурсов арктического шельфа. Таким образом, в дестабилизации политического равновесия в странах СНГ имеется крайняя заинтересованность внешних сил. [13]

Литература:

1. Jenkins J.S., Klandermans B. The Politics of Protest. Comparative Perspectives on State and Social Movements. Univ. of Minnesota Press: UCL Press.1995. P.6.
2. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А. М. Прохорова. - М., 1999. - с. 969
3. Вайнштейн Г.И. Массовое сознание и социальный протест в условиях современного капитализма. М.: Наука, 1990. С.25.
4. Год протестов изменил Россию ("The Washington Post", США) 05/12/2012
5. Костюшев В.В., Горьковенко В.В. Социологическое описание коллективных протестных действий: информационная база данных акций протеста (PRODAT-SPb) // Общественные движения в современной России: от социальной проблемы к коллективному действию. М.: Ин-т социологии РАН. 1999. С. 144-177.
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 ООО слов и фразеологических выражений. 4-е изд., дополненное. - М.: Азбуковник, 1998. С. 623.
7. Погорелый Е.Д., Филиппов К.В. Фесенко В.Ю. Новейший политический словарь. Ростов-на-Дону Феникс 2010 с. 56
8. Поздняков С. В. Политический протест: Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. политич. наук. Ростов н/Д, 2002. 26 с.
9. Сафронов В.В. Потенциал протеста и демократическая перспектива // Журнал социологии и социальной антропологии . 1998.№4 с.117
10. См.: Политология. Энциклопедический словарь. М., 1993; Политология. Краткий энциклопедический словарь-справочник. Ростов-на-Дону, 1997; Политология. Краткий словарь. Ростов-на-Дону, 2000.
11. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория. Политические технологии: Учеб. для студентов вузов. - М.: Аспект-Пресс, 2001. - 559 с.
12. Челпанова Д. Д. Характер и динамика протестной активности на юге России: Автореф. дис. …канд. соц. наук. Новочеркасск, 2011. С. 13.
13. Шарифов Мехти. Буржуазный протест: евразийский взгляд на события декабря 2011 года.30.12.2011

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ
СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

Biyashev Birzhan Kadyrovich – Doctor of Veterinary Science, Professor, Kazakh National Agrarian University.

Ermagambetova Svetlana Emlsovna – candidate of veterinary sciences, associate professor, Kazakh National Agrarian University.

Kirkimbaeva Zhumagul Slyambekovna – Doctor of Veterinary Science, Professor, Kazakh National Agrarian University.

Zhakupova Aigul Asylbekovna – Master of Veterinary Science, PhD, Kazakh National Agrarian University.

Абдильдина Хорлан Садуакасовна – кандидат философских наук, зав.каф кафедры философии Казахского агротехнического университету им.С.Сейфуллина.

Абдрашитова Татьяна Алексеевна – преподаватель, магистр искусствоведческих наук по специальности «Архитектура» ЕНУ им. Л.Н.Гумилева.

Абдуллоев Маъруфљон Муњамадљонович – ассистенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоњи давлатии хуќуќ, бизнес ва сиёсати Тољикистон.

Аймагамбетова Гульбану Аманкосовна – преподаватель, магистр филологии Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.

Акжигитов Ербулат Ажимович – кандидат физико-математических наук доцент кафедры ВМ Казахского Агротехнического университета им. С.Сейфуллина.

Алимов Ботуржон Хамидович – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.

Апушев Амангельды Каирбекович – преподаватель, д.с.-х.н., профессор Казахский Национальный Аграрный Университет.

Артьомова Дар'я Ігорівна – магістрант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Атоева Кибриёхон Мухторовна – кандидат филологических наук Таджикского Государственного университета, права бизнеса и политики.

Атоева Мамлакат Мухторовна – кандидат филологических наук, Таджикского Государственного университета, права бизнеса и политики.

Ашихмина Тамара Яковлевна – доктор технических наук, профессор заведующая кафедрой химии Вятского государственного гуманитарного университета.

Баймагамбетова Айтбала Жамкеновна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии Казахского агротехнического университету им.С.Сейфуллина.

Баймагамбетова Айтбала Жамкеновна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии Казахского агротехнического университету им.С.Сейфуллина.

Баймаханова Анжела Бершинбайкызы – преподаватель-магистр кафедры иностранных языков Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.

Баймбетова Майра Конаковна – старший преподаватель Карагандинского

Байсеитова Жанара Байсеитовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Павлодарского государственного педагогического института.

Балтаева Анар Камитхановна – магистр педагогических наук, преподаватель английского языка.

Бесхлебной Виталий Александрович – преподаватель ГБОУ СПО РО «Вешенский педагогический колледж им. М.А. Шолохова».

Бєлякова Ольга Володимирівна – пошукач кафедри банківських інвестицій ДВНЗ «КНЕУ ім.Вадима Гетьмана».

Букеева Мадина Галымовна – магистрант 1 курса Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева.

Бурлакова Ірина Анатоліївна – кандидат педагогических наук, доцент кафедри економіки та управління Університету банківської справи Національного банку України.

Буршит Ирина Евгеньевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики начального обучения, ФГБОУ ВПО «ТГПИ имени А.П. Чехова».

Варивода Катерина Сергіївна – аспірант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Васильева Анастасия Григорьевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства ФГБОУ ВПО «Магнитогорский государственный университет».

Васильева Евгения Григорьевна – кандидат юридических наук, старший преподаватель Кафедры государственно-правовых дисциплин Северо-Кавказского филиала Российской академии правосудия (г. Краснодар).

Воробьева Александра Александровна – аспирант УО «Витебский государственный университет им. П.М. Машерова».

Воронцова Инна Сергеевна – магистр Казахский Агротехнический Университет им. С. Сейфуллина.

Гапанович-Кайдалов Николай Владимирович – кандидат психологических наук, доцент кафедры менеджмента и экономики Гомельского филиала учреждения образования Федерации профсоюзов Беларуси «Международный университет «МИТСО».
Гапанович-Кайдалова Екатерина Викторовна – кандидат психологических наук, доцент доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин ИПК и ПК УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины».
Гладких Марина Геннадіївна – студентка факультету «Комп'ютерні науки» Харківського національного університету радіоелектроніки.
Горбачук Василь Михайлович – кандидат фізико-математичних наук, с.н.с., Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України.
Горпініч Тетяна Ігорівна – магістр, викладач кафедри іноземних мов з медичною термінологією Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського.
государственного индустриального университета.
Давронова Нуриза Аслидин кизи – студент II-курсу Ферганского Государственного університету.
Дадоматов Далер Нишонбоевич – кандидат економічних наук, доцент кафедры Бухгалтерский учет и аудит Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.
Данилюк Наталія Володимирівна – Аспірантка ДВНЗ «Переяслав- Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».
Джепа Юлия Валерьевна – студентка ФГБОУ ВПО «Таганрогский государственный педагогический институт имени А.П. Чехова».
Довбня Марина Владимировна – аспирант кафедрыа мировой экономики и менеджмента Кубанского государственного университета.
Домнина Елена Александровна – кандидат биологических наук, доцент Вятского государственного гуманитарного университета.
Дружиніна Вікторія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту.
Дубинець Зореслава Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, в.о. зав. кафедри гуманітарних наук філії РВНЗ КГУ у м. Армянську.
Дюсембаева Лаззат Каиратовна – старший преподаватель Казахского агортехуниверситета им. С.Сейфуллина.
Екатеринская Екатерина Михайловна – магистр, докторант Казахского Национального Аграрного Университета.
Єрохіна Ольга Олександрівна – студентка 5 курсу спеціальності «Філологія (Українська мова і література)» філії РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) у м. Армянську.
Жумадилов Булат Зулхарнаевич – кандидат биологических наук, доцент заведующий кафедрой «Общей биологии» Павлодарського государственного педагогического института.
Жумадиль Алия Николаевна – магистр искусствоведческих наук, преподаватель кафедры «Инженерная графика и дизайн» Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева.
Задородна-Княгницька Леніна Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освітнього менеджменту та педагогіки Маріупольського державного університету.
Землякова Нинель Владимировна – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языкознания и иностранных языков Северо-Кавказского филиала Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Российская академия правосудия» (Краснодар).
Ибраева Кулян Жагипаровна – д.п.н, профессор Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.
Ибраева Шолпан Куандыковна – магистрант КазАТУ им.С.Сейфуллина.
Иванова Татьяна Федоровна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики начального обучения, ФГБОУ ВПО «ТГПИ имени А.П. Чехова».
Кадирбаева Жазира Муратбековна – кандидат физико-математических наук, старший преподаватель кафедры ВМ Казахского Агротехнического университета им. С.Сейфуллина.
Калеснікава Алена Анатольеўна – магістр філалагічных навук, выкладчык кафедры беларускага мовазнаўства УА "Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт".
Калько Ірина Василівна – старший викладач ДЗ «Луганський державний медичний університет».
Кобець Олена Сергіївна – студентка філії РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) у м. Армянську.
Койгельдиева Айнур – студент II курса технологического института Таразского государственного университета им. М. Х. Дулати.
Космаганбетова Гульнара Кайроллакызы – старший преподаватель кафедры иностранных языков Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.
Коткова Віра Володимирівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки початкової освіти Херсонського державного університету.
Кузибаева Бароат Муротбоевна – ассистент кафедры Бухгалтерский учет и аудит Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.

Кузнецова Нина Владимировна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Магнитогорский государственный университет» (ФГБОУ ВПО «МаГУ»).

Кузьминых Татьяна Владимировна – преподаватель английского языка Карагандинского государственного индустриального университета.

Кузьміна Лідія Володимирівна – старший викладач кафедри українознавства Харківського національного університету радіоелектроніки.

Куимова Марина Валерьевна – Национальный исследовательский Томский политехнический университет.

Кульбаева Асем Мухитовна – магистр политологии КАТУ им.С. Сейфуллина.

Курилюк Юрій Іванович – викладач Буковинського державного фінансово-економічного університету.

Кутявина Татьяна Игоревна – аспирант Вятского государственного гуманитарного университета.

Лаврик Алла Анатольевна – учитель начальных классов МБОУ гимназия № 21 г. Батайск, Россия, Ростовская область.

Лазуренко Валентин Миколайович – доктор історичних наук, професор, помічник ректора з гуманітарної освіти та виховання Черкаського державного технологічного університету.

Лебедева Елена Геннадьевна – старший преподаватель, аспирант Вятского государственного гуманитарного университета.

Левина Елена Владимировна – кандидат социологических наук, доцент кафедры дефектологии Московского городского педагогического университета.

Лопаткин Евгений Васильевич – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики начального обучения ФГБОУ ВПО «ТГПИ имени А.П. Чехова».

Малаховская Вита Валерьевна – аспирант УО «Витебский государственный университет им. П.М. Машерова».

Маъмуров Анвар Махмудљонович – сармуаллими кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоњи давлатии хуќуќ, бизнес ва сиёсати Тољикистон.

Миронова Дарья Дмитриевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономическая теория и мировая экономика», ФГБОУ ВПО «ЮРГУЭС».

Михайловська Світлана Володимирівна – аспірантка НАКККіМ, кафедра хореографії, викладач хореографії ПДЮТ Солом'янського району м. Києва, головний спеціаліст НХСУ.

Михнова Светлана Афанасьевна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии Казахского агротехнического университета им.С.Сейфуллина

Мищенко Любовь Яковлевна – доктор экономических наук, профессор, кафедра мировой экономики и менеджмента Кубанского государственного университета.

Молоканова Юлия Павловна – кандидат биологических наук, доцент кафедры Физиологии и экологии человека с основами медицинских знаний Московского государственного областного университета.

Муминов Хикмат Халимович – доктор физико–математических наук, профессор, член корреспондент АН РТ, директор Физико-технического института им. С.Умарова АН РТ. Республика Таджикистан, Душанбе.

Муминов Хикмат Халимович – доктор физико–математических наук, профессор, член корреспондент АН РТ, директор Физико-технического института им. С.Умарова АН РТ, Республика Таджикистан, Душанбе.

Мухамедова Шоира Файзуллоевна – научный сотрудник Физико-технического института им. С.Умарова АН РТ. Республика Таджикистан, Душанбе.

Мучкин Дмитрий Павлович – кандидат педагогических наук. доцент кафедры педагогики Павлодарского государственного педагогического института.

Нагорских Татьяна Николаевна – кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры «Моделирование, конструирование и технология швейных изделий» Ростовского технологического института сервиса и туризма (филиал) ФГБОУ ВПО «Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса» (Россия, г.Ростов-на-Дону).

Назаров Хуршед Собирљонович – дотсенти кафедраи назарияи иќтисодии Донишгоњи давлатии хуќуќ, бизнес ва сиёсати Тољикистон.

Налесная Сусанна Лауриевна кандидат педагогических наук доцент кафедры педагогики начального обучения, ФГБОУ ВПО «ТГПИ имени А.П. Чехова».

Нарзуллоев Фирдавсхон Хуршедхонович – студент Таджикского Государственного университета, права бизнеса и политики.

Науменко Людмила Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Недогибченко Наталія Володимирівна – ВП НУБіП України «Ірпінський економічний коледж».

Нечитайло Володимир Степанович – Старший викладач кафедри хореографії НАКККіМ, здобувач Національної Академії Керівних Кадрів Культури і Мистецтв.

Њомидов Фарњодљон Муќимович – ассистенти кафедраи назарияи иќтисодии Донишгоњи давлатии хуќуќ, бизнес ва сиёсати Тољикистон.
Олефір Андрій Олександрович – аспірант кафедри господарського права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».
Омарова Вера Константиновна – кандидат педагогических наук, доцент ВАК, профессор кафедры педагогики Павлодарского государственного педагогического института.
Орманова Асель – студент II курса юридического факультета Таразского государственного университета им. М. Х. Дулати.
Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри фізичного виховання Буковинського державного фінансово-економічного університету.
Пангалиева Жанаргул Куанышевна магистр социологии КАТУ им.С. Сейфуллина.
Панченко Світлана Петрівна – асистент-викладач кафедри загальної і соціальної педагогіки та психології факультету педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.
Пелогеина Вера Игоревна – студентка 3 курса механико-технологического факультета Ростовского технологического института сервиса и туризма (филиал) ФГБОУ ВПО «Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса» (Россия, г.Ростов-на-Дону). Специальность «Художественное проектирование костюма».
Петрова Наталья Николаевна – доктор педагогических наук, профессор лаборатория дидактики географии; заведующая лабораторией; институт содержания методов обучения Российской академии образования.
Пилипчук Валентина Володимирівна – Луцький педагогічний коледж.
Приходько Валентина Евгеньевна доцент кафедры педагогики начального обучения, ФГБОУ ВПО «ТГПИ им. А.П.Чехова».
Приходько Юлия Андреевна – юрисконсульт Управления правового обеспечения ОАО ТКЗ «Красный котельщик», г. Таганрог, Россия, Ростовская область.
Пуйлова Марина Алексеевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики начального обучения, ФГБОУ ВПО «ТГПИ имени А.П. Чехова».
Рахматуллаева Айжан Ергешбековна – Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина.
Ревега Віктор Васильович – науковий співробітник відділу науково-фондової роботи Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».
Рябикина Марина Анатольевна – кандидат технических наук, доцент, ГВУЗ «Приазовский государственный технический университет».
Садыкова Торгын Мейрхановна – старший преподаватель КазАТУ им.С.Сейфуллина.
Саматанова Айтбала Рахмановна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.
Сапарбекова Гульнар Жайдаровна – старший преподаватель кафедры «Филологические дисциплины» Жамбылского гуманитарно-технического университета.
Сапаргалиева Сайраш Жумагажиевна – кандидат философских наук.
Сергієнко Тамара Володимирівна – викладач кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
Сизоненко Ирина Борисовна – старший преподаватель кафедры языкознания и иностранных языков Северо-Кавказского филиала Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Российская академия правосудия» (г. Краснодар).
Скороход Тетяна Олександрівна – студентка Київського політехнічного інституту, ВПІ.
Соловьева Юлия Алексеевна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник; Институт содержания методов обучения Российской академии образования, лаборатория дидактики географии.
Стрижак Євген Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету.
Сучану Ася Костянтинівна – аспірант Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
Тагавитакяр Сейедасомайе Сейедага – аспирантка Физико-технического института им. С.Умарова АН РТ. Республика Таджикистан, Душанбе.
Татаринов Іван Євгенович – аспірант Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
Терещенко Евгений Сергеевич – студент 4 курса факультета экономики и управления Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Магнитогорский государственный университет».
Тихоненко Алевтина Варфоломеевна – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики начального обучения ФГБОУ ВПО «ТГПИ имени А.П. Чехова».
Ткаченко Нина Валериевна – аспирант ГВУЗ «Приазовский государственный технический университет».
Ткаченко Олександр Вікторович – канд. с – г наук, директор Міжрегіональної Академії Управління Персоналом Білоцерківська філія.

Толубко Ігор Євгенович – в. о. директора Державного НДІ інформатизації та моделювання економіки.

Тяжина Елена Балтабековна – Кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.

Улякина Наталья Александровна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства ФГБОУ ВПО «Магнитогорский государственный университет».

Утегенова Меруерт Сыздыққызы – Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты.

Ушакбаева Камшат Рахымбердиевна – преподаватель Жамбылского гуманитрано-технического университета.

Фармонов Бехзод Рахмонжонович – студент 3-курсу Ферганский филиал ТУИТ. Республика Узбекистан, Фергана.

Федорова Алла Владимировна – доктор исторических наук, профессор, заведующая кафедрой истории Отечества Оренбургского государственного аграрного университета.

Федчишин Надія Орестівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету.

Харченко Наталія Анатоліївна – аспірант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Цапенко Ирина Викторовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономическая теория и мировая экономика», Южно-российский государственный университет экономики и сервиса.

Цемин Станислав Валентинович – аспирант кафедры мировой экономики и менеджмента Кубанского государственного университета.

Чижик Тетяна Анатоліївна – ВП НУБіП України «Ірпінський економічний коледж»

Шевелева Татьяна Евгениевна – студент ФГБОУ ВПО «ТГПИ имени А.П. Чехова».

Шевченко Ірина Олександрівна – студент НУТУ «КПІ».

Шубина Екатерина Германовна – студентка ФГБОУ ВПО «Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса».

Шушкевич Татьяна Викторовна – кандидат технических наук, доцент кафедры информационных измерительных технологий и систем (ИИТиС), Южный Федеральный Университет.

Юнисов Ерсин Абикулович – преподаватель английского языка Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.

Ярощук Катерина Ігорівна – аспірант Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУИЩИЕ КОНФЕРЕНЦИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты (кроме Украины)!
Государственное высшее учебное заведение
"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»,
молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,
студенческое научное общество исторического факультета
«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 26 по 28 февраля 2013 г. проводится VIII Международная научно-практическая интернет-конференция **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ».**

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ
1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ
1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА
1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ
1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА
1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VII. ИСКУССТВО
1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА
1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ
1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО
1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ
1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ
1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ
1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо-и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ
1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: **http://conferences.neasmo.org.ua**.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: **http://conferences.neasmo.org.ua/.**

Рабочие языки конференции – украинский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи статей – 25 февраля 2013 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:
Оргвзнос - **10 USD США (перевод в рублях – 370 рублей);** (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет через одну неделю после проведения конференции на главной странице конференции.

Для участников стран СНГ (за исключением Украины) средства перечисляются следущим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:
Переводы по системе **«Юнистрим»** для Бобровника Юрия Викторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен бить указан **код перевода и** Ф.И.О. того, кто переводил деньги, страна).

(комисия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасников из Росийської Федерации (370 руб.) оплаты оргвзноса в рублях РФ (RUB) в отделениях **ОАО «Сбербанк России»** ***(для того, что бы оргвзнос дошол в розделе НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, нужно указывать «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ»).***

56A: Банк-Посредник:	**ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ** **БИК 044525225, К/С 30101810400000000225** **ИНН 7707083893** **СВИФТ: SABRRUMM**
57D: Банк Бенефициара:	**/30111810100000000540** **АО «СБЕРБАНК РОССИИ»** **Киев, Украина**
59D: Бенефициар:	**/ 26207017148867/ Бобровнік Юрій Вікторович**

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА
Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на **Бобровник Юрий Викторович** (укажите код переводу Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки Методика преподавания языка и литературы.)

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи
(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Начный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!
После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм.** Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу**: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 26-28 февраля 2013 г.)** или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:
08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.
Контактное лицо в Украине и за рубежем: Бобровник Юрий Викторович
Контактные телефоны: +**38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.**
E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате **JPEG отдельным файлом.**

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!
Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**
С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **http://conferences.neasmo.org.ua/**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
студентське наукове товариство історичного факультету
«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що **з 26-28 лютого 2013 р.** проводиться **VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»**

Плануєтся робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ
1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ
1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостерігання, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільствах.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ
1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА
1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ
1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА
1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VII. МИСТЕЦТВО
1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА
1. Дистанційна освіта у вищий школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ
1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО
1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забеспеченя.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ
1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку. особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ
1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ
1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ
1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: **http://www.neasmo.org.ua** (розділ «Наукові конференції»).
За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - **http://conferences.neasmo.org.ua/.**

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинска, армянска, азербайджанска, казахска, узбекська, таджиська, киргизська, молдавська, туркменска.

Останній термін подання статей – **25 лютого 2013 р. (включно).**

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:
Оргвнесок – 80 грн. (в оргнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою *http://conferences.neasmo.org.ua/* натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:
Р/р: 26002273854001
ПАТ КБ «Надра» ЦЕНТР
МФО 320564
Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».
Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.
Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.
Або на картку **Приват банку 5457 0829 1319 9290 (**одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович)** та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ)

Секція, підсекція *за зразком*: (**ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті
(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках *за зразком* [1, с. 23])

Література:
1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!
Після літератури **(*у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів*))** подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (*повністю*) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь.

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файла з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** **(***тема повідомлення: **26-28 лютого 2013 р.)*** або на CD-дисках **(дискети не приймаються)** із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

Уразі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити **SMS з прізвищем автора публікації**.

Увага! *У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Уркпоштою не потрібно!*

Адреса оргкомітету:
08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.
E-mail: neasmo@gmail.com

Координатор – **Бобровнік Юрій Вікторович**
Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.
РОБОТИ ОБ'ЄМОМ **менше 3 сторінок** НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!
ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!
З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:
http://conferences.neasmo.org.ua/

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Юлия Молоканова (Москва, Россия)
КУРЕНИЕ КАК ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА ПУЛЬСОВУЮ ДИНАМИКУ
СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ И НАСЫЩЕНИЕ ТКАНЕЙ ОРГАНИЗМА КИСЛОРОДОМ ……. 6
Zhumagul Kirkimbaeva, Birzhan Biyashev,
Svetlana Ermagambetova, Aigul Zhakupova (Almaty, Kazakhstan)
DETERMINATION OF ANTAGONISTIC ACTIVITY OF ISOLATED STRAINS E.COLI …….. 8
Екатерина Екатеринская (Костанай, Казахстан)
НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ БЕЗВИРУСНОГО СЕМЕНОВОДСТВА КАРТОФЕЛЯ …… 10
Булат Жумадилов (Павлодар, Казахстан)
ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГРУППЫ ЛОКАЛЬНЫХ ФЛОР ЧЕРНОЗЕМОВ В ЕРТЫССКОМ
ФЛОРИСТИЧЕСКОМ ОКРУГЕ …… 12
Тетяна Стукал (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СКЕЛЕТУ ТА М'ЯЗІВ В ПОСТНАТАЛЬНИЙ ПЕРІОД ОНТОГЕНЕЗУ …… 14
Світлана Феденьова (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ВПЛИВ ЕКЗОГЕННИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ПЛОДУ …… 16
Олександр Ткаченко (Біла Церква, Україна)
ПРЕДСТАВНИКИ РОДИНИ ASPHODELACEAE JUSS ФЛОРИ УКРАЇНИ
ТА ІНШИХ ФЛОР. ІНТРОДУКЦІЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ …… 18

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Татьяна Кутявина (Киров, Россия)
ИЗУЧЕНИЕ ВОДОХРАНИЛИЩ СЕВЕРО-ВОСТОКА КИРОВСКОЙ ОБЛАСТИ …… 21

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Ірина Бурлакова (Київ, Україна)
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ …… 23

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Людмила Шевченко, Наталья Устыч (Казахстан)
К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ЛАМП …… 25

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Маъруфљон Абдуллоев, Фарњодљон Њомидов (Хуљанд, Тољикистон)
РАВАНДЊОИ ЌАРЗДИЊИИ ИПОТЕКЇ ВА ЉОРЇ НАМУДАНИ
ОН ДАР ИЌТИСОДИЁТИ ЉУМЊУРИИ ТОЉИКИСТОН …… 27
Дар'я Артьомова (Свердловськ, Україна)
ПРИНЦИПИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ПОСЛУГ …… 29
Ольга Бєлякова (Київ, Україна)
ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ МБРР, СТРУКТУРА ТА ЦІЛІ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ …… 31
Тетяна Бочуля (Харків, Україна)
ОБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ХАРАКТЕР ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ …… 33
Анастасия Васильева (Магнитогорск, Россия)
ИНВЕСТИЦИОННЫЙ НАЛОГОВЫЙ КРЕДИТ КАК ИНСТРУМЕНТ ГОСУДАРСТВЕННОГО
СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ …… 35
Роксолана Гнатюк (Львів, Україна)
ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ "КАПІТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ"
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ …… 37
Василь Горбачук, Ігор Толубко (Київ, Україна)
ВІД ОПТИМІЗАЦІЇ ЛІСОВОГО ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ДО ОПТИМІЗАЦІЇ БІОМАСИ: ВІД МОДЕЛІ EUFASOM ДО GLOBIOM …… 40
Далер Дадоматов, Бароат Кузибаева (Худжанд, Таджикистан)
КЛАССИФИКАЦИЯ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ
ВОПРОСЫ ЕЕ ИЗМЕРЕНИЯ …… 43
Виктория Дружинина (Кременчуг, Украина)
ЭВОЛЮЦИЯ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К СБАЛАНСИРОВАННОСТИ РЫНКА ТРУДА …… 46
Нина Кузнецова, Евгений Терещенко (Магнитогорск, Россия)
ЦВЕТОВОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ВОСПРИЯТИЕ ПОТРЕБИТЕЛЯ …… 48
Халел Кусаинов, Н.Т.Әжмұрат (Ақтөбе, Қазақстан)
АУЫЛ ЭКОНОМИКАСЫН АРТТЫРУҒА ИННОВАЦИЯ, БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМДЫ ТАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ .. 50
Халел Кусаинов, Айнур Кемалова (Ақтөбе, Қазақстан)
ҚАЗАҚСТАНДА ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ МӘСЕЛЕЛЕРІ 51
Анвар Маъмуров, Хуршед Назаров (Хуљанд, Тољикистон)
ТАЊЛИЛ ВА БАЊОДИЊИИ ИЉРОИШИ НАЌШАИ АНДОЗЊО БА БУЖЕТИ ДАВЛАТЦ …… 53

Любовь Мищенко, Марина Довбня (Краснодар, Россия)
ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ В ВЫБОРЕ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РОССИЙСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ 56
Любовь Мищенко, Станислав Цемин (Краснодар, Россия)
МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ УСТОЙЧИВОСТЬЮ ПРОМЫШЛЕННОГО
ПРЕДПРИЯТИЯ 59
Наталія Недогибченко, Тетяна Чижик (Ірпінь, Україна)
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ПОДОЛАННЯ НЕДОЛІКІВ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ, ЩО НЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ВИМОГАМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ .. 61
Наталья Улякина (Магнитогорск, Россия)
СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ (НА ПРИМЕРЕ МОНОГОРОДОВ) 64
Ирина Цапенко (Шахты, Россия)
ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ВОСПРОИЗВОДСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА 67
Екатерина Шубина, Дарья Миронова (Шахты, Россия)
КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА
В ИНТЕРЕСАХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ 69
Татьяна Шушкевич (Таганрог, Россия)
К ВОПРОСУ О ГАРМОНИЗАЦИИ ТРЕБОВАНИЙ К ОБЪЕКТАМ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ... 72

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Кибриёхон Атоева, Мамлакат Атоева (Худжанд, Таджикистан)
ВКЛАД РУССКОЯЗЫЧНОГО НАСЕЛЕНИЯ В РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ ГОРОДА ХОДЖЕНТА 75
Катерина Варивода (Переяслав-Хмельницький, Україна)
КИЇВСЬКА НАУКОВА ШКОЛА В ГАЛУЗІ ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЇ:
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК (кінець XIX - середина XX століття) 76
Ірина Верховцева (Ізмаїл, Україна), Ольга Луньова (Одеса, Україна)
РЕАЛІЗАЦІЯ СТАЛІНСЬКОЇ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ
В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'Ї (ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ) 79
Наталія Данилюк (Переяслав–Хмельницький, Україна)
ДІЯЛЬНІСТЬ І.Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО У НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА 81
Анна Котиченко (Черкаси, Україна)
ЖІНОЧІ ГІМНАЗІЇ ЧЕРКАЩИНИ НА ПОЧ. XX СТ. 84
Юрій Лазуренко (Черкаси, Україна)
ВИСВІТЛЕННЯ С.В. КУЛЬЧИЦЬКИМ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ
ПОГЛЯДІВ РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА НА РОЛЬ КООПЕРАЦІЇ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА 86
Валентин Лазуренко (Черкаси, Україна)
"ЧЕРВОНИЙ БАНДИТИЗМ" В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД 88
Фирдавсхон Нарзуллоев (Худжанд, Таджикистан)
УКРАИНА И ТАДЖИКСКИЙ НАРОД 90
Віктор Ревега (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ РАДИ 1654 РОКУ НА ПОШТОВИХ МАРКАХ ФОНДОВОЇ
КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ» 91
Євген Стрижак (Черкаси, Україна)
ПРОБЛЕМА ОСВІТНІХ КАДРІВ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ 1920-Х – 1930-Х РОКІВ 97
Іван Татаринов (Ізмаїл, Україна)
УНІФОРМА РОСІЙСЬКОЇ РЕГУЛЯРНОЇ КІННОТИ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1787-1792 рр. 98
Алла Федорова (Оренбург, Россия), Валентин Лазуренко (Черкассы, Украина)
ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ ФЕРМЕРСКОГО ТИПА В
УКРАИНЕ НЕПОВСКОГО ПЕРИОДА В ЗАРУБЕЖНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI В. 103
Наталія Харченко (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ПРІОРИТЕТНІ НАУКОВІ НАПРЯМИ ПРОФЕСОРА В.О. БЕЦА (1834-1894) 105

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Ербулат Ақжігітов, Жазира Кадирбаева (Астана, Қазақстан)
ЖҮКТЕЛГЕН ГИПЕРБОЛАЛЫҚ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІ ҮШІН СЫЗЫҚТЫ БЕЙЛОКАЛ
ШЕТТІК ЕСЕПТІҢ БІРМӘНДІ ШЕШІЛІМДІЛІГІ ТУРАЛЫ 107
Нуриза Давронова, Бехзод Фармонов (Фергана, Узбекистан)
ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМАЛАР УЧУН КОШИ МАСАЛАСИ ЕЧИМИНИ
ДАРАЖАЛИ ҚАТОРЛАР ЁРДАМИДА ТОПИШ 110
Хикмат Муминов, Шоира Мухамедова (Душанбе, Таджикистан)
ФОРМИРОВАНИЕ ДВУМЕРНЫХ КОГЕРЕНТНЫХ СТРУКТУР В МОДЕЛЯХ АНТИФЕРРОМАГНЕТИЗМА 112
Kh.Kh.Muminov, S.S.Taghavitakiar (Dushanbe, Tajikistan)
MATHEMATICAL MODELING OF SPIN-PHONON MODELS 117
Марина Рябикина, Нина Ткаченко, Вера Ставровская (Мариуполь, Украина)
МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА
НА МЕХАНИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА КОНСТРУКЦИОННОЙ СТАЛИ S355N 121

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Татьяна Абдрашитова (Астана, Казахстан)
КУЛЬТУРНО - ИСТОРИЧЕСКИЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ
В ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА
ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ Г. АСТАНА) …… 127
Алия Жумадиль (Казахстан, Астана)
ОРНАМЕНТАЛЬНЫЙ ДЕКОР КАК ИНФОРМАЦИОННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ
АЙДЕНТИКА ВИЗУАЛЬНОЙ СРЕДЫ МЕГАПОЛИСА …….... 128
Світлана Михайловська (Київ, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУВАННЯ НАРОДНОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ …… 130
Татьяна Нагорских, Вера Пелогеина (Ростов-на-Дону, Россия)
ТРЭШ-КУТЮР – БУДУЩЕЕ МОДЫ? ……..... 132
Володимир Нечитайло (Київ, Україна)
ТРАДИЦІЙНА ХОРЕОГРАФІЧНА КУЛЬТУРА В СУЧАСНИХ УМОВАХ …… 135
Валентина Пилипчук (Луцьк, Україна)
РОБОТА НАД МЕЛОДІЄЮ – ГОЛОВНИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ МАЙСТЕРНОСТІ …… 136

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Айтбала Баймагамбетова (Астана, Республика Казахстан)
САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ И РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ …….. 140
Жанар Байсеитова, Гүлнар Махамбетова (Павлодар, Қазақстан)
ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ БІРІ – БЛОКТЫ МОДУЛЬДІ САБАҚ 141
Жанар Байсеитова, Дәнегүл Утегенова (Павлодар, Қазақстан)
ГЕОМЕТРИЯ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН
ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ 144
Ирина Буршит (Таганрог, Россия)
ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
ПРОЦЕССА МЕЖДУ ДОШКОЛЬНОЙ И НАЧАЛЬНОЙ СТУПЕНЯМИ ОБУЧЕНИЯ …….... 145
Александра Воробьева, Вита Малаховская (Витебск, Беларусь)
АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРЕЗЕНТАЦИЙ
В УЧЕБНЫХ ПРОЦЕСС ДЛЯ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ …….... 146
Инна Воронцова, Кулян Ибраева (Астана, Казахстан)
ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИНФОРМАЦИОННО-
КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ ……. 149
Екатерина Гапанович-Кайдалова (Гомель, Беларусь)
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ В СИСТЕМЕ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ …. 150
Тетяна Горпініч (Тернопіль, Україна)
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОВОЛОДІННЯ ІНШОМОВНИМ ЛЕКСИЧНИМ
МАТЕРІАЛОМ СТУДЕНТІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ …….. 152
Юлия Джепа (Таганрог, Россия)
К ВОПРОСУ ОБ ОБЩЕКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА …… 155
Лаззат Дюсембаева (Астана, Казахстан)
О САМОКОНТРОЛЕ ПРИ РЕШЕНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ
И О ВОЗМОЖНОСТЯХ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ …… 157
Сауле Жубакова, Мадина Букеева (Астана, Казахстан)
АКТУАЛЬНОСТЬ РАЗВИТИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО САМОСОЗНАНИЯ У СТУДЕНТОВ …….. 158
Леніна Задорожна-Книгницька (Маріуполь, Україна)
СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ ПРАКТИКИ В ЯКОСТІ ЗАТУПНИКА ДИРЕКТОРА НАВЧАЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ МАГІСТРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 8.18010020 - «УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ» …… 161
Шолпан Ибраева (Астана, Казахстан)
РАЗВИТИЕ ДУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ …… 163
Татьяна Иванова (Таганрог, Россия)
ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ЛИЧНОСТНО
ОРИЕНТИРОВАННОМУ ОБУЧЕНИЮ …….. 165
Ірина Калько (Луганськ, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ
В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ВИЩОЇ ШКОЛИ ……... 167
Гульнара Космаганбетова, Кулян Ибраева (Астана, Казахстан)
ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ ……. 169
Віра Коткова (Херсон, Україна)
ПРОПЕДЕВТИКА ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ …… 171
Марина Куимова (Томск, Россия)
ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ: ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ …… 173

Алла Лаврик, (Батайск, Россия)
РОЛЬ ШКОЛЬНОГО КУКОЛЬНОГО ТЕАТРА В ФОРМИРОВАНИИ
ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА 174
Елена Лебедева (Киров, Россия)
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ УМЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ
ПО ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПРОЕКТИРОВАНИЮ НА ОСНОВЕ ЗНАНИЙ ЦВЕТОВЕДЕНИЯ 176
Евгений Лопаткин (Таганрог, Россия)
ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ 178
К.М. Мухамеджанов, Даринаш Искакова (Тараз, Казахстан)
НОВАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В ПЕРЕВОСПИТАНИИ ТРУДНЫХ ПОДРОСТКОВ 180
Дмитрий Мучкин, Вера Омарова (Павлодар, Казахстан)
АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ 183
Дмитрий Мучкин, Жанара Байсеитова (Павлодар, Казахстан)
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ 184
Сусанна Налесная (Таганрог, Россия)
МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА УЧИТЕЛЯ ПО ФОРМИРОВАНИЮ
ПОНЯТИЯ «НЕРАВЕНСТВО» В НАЧАЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ 186
Вера Омарова, Дмитрий Мучкин (Павлодар, Казахстан)
РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В УСЛОВИЯХ ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЫ 188
Юрій Палічук, Юрій Курилюк (Чернівці, Україна)
ВПРОВАДЖЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ 191
Світлана Панченко (Глухів, Україна)
ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ 192
Валентина Приходько (Таганрог, Россия)
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ
НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ 195
Марина Пуйлова (Таганрог, Россия)
ИМИЖДА СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ И ЕГО ВЛИЯНИЕ
НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 197
Марина Пуйлова (Таганрог, Россия)
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В РЕАЛИЗАЦИИ ПРАКТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ 200
Ася Сучану (Ізмаїл, Україна)
ТЬЮТОР: ЯКІСНО НОВЕ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ
ВИКЛАДАЧА-КОНСУЛЬТАНТА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 202
Қ.Ө. Сыдықова (Тараз, Қазақстан)
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ
ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ 204
Алевтина Тихоненко (Таганрог, Россия)
РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ – ВАЖНЕЙШАЯ ЗАДАЧА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 207
Камшат Ушакбаева (Тараз, Казахстан)
12 ЖЫЛДЫҚ МЕКТЕПКЕ КӨШУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗІ 209
Надія Федчишин (Тернопіль, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПЕДАГОГІЦІ ГЕРБАРТІАНСТВА 211
Татьяна Шевелева (Таганрог, Россия)
ТРУДНОСТИ ВОСПИТАНИЯ ЕДИНСТВЕННОГО РЕБЕНКА В СЕМЬЕ 213
С.Б. Шокалакова (Тараз, Қазақстан)
МЕКТЕПТЕГІ БІЛІМ МАЗМҰНЫН ИНТЕГРАЦИЯЛАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ШАРТТАРЫН ЖАСАУ НЕГІЗІНЕ ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЕНДІРУ 215
Ерсин Юнисов (Астана, Казахстан)
КЕЙС-МЕТОД В ПРАКТИКЕ ПОЛИЛИНГВАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 218
Катерина Ярощук (Чернігів, Україна)
ВИЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ 220

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Ботуржон Алимов (Таджикистан)
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С УКРАИНОЙ 223
Асем Кульбаева (Астана, Казахстан)
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЯСИ ПАРТИЯЛАР:
2012 ЖЫЛҒЫ САЙЛАУ ҚОРЫТЫНДЫСЫ БОЙЫНША 224

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Евгения Васильева (Краснодар, Россия)
УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ НАЛОГОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ …….. 227
Андрій Олефір (Полтава, Україна)
ДО ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ ДО ПІДПРИЄМСТВ . 229
Юлия Приходько (Таганрог, Россия)
ПОНЯТИЕ И ВИДЫ СОГЛАШЕНИЙ В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ …….. 233

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Николай Гапанович-Кайдалов (Гомель, Республика Беларусь)
ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ШКОЛЫ
КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА …… 236
Анна Клименко (Костанай, Казахстан)
ВЛИЯНИЕ ВОЗРАСТА НА МОТИВАЦИЮ ВСТУПЛЕНИЯ В БРАК …….. 238
Наталья Петрова, Юлия Соловьева (Москва, Россия)
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ
ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ …… 242
Айжан Рахматуллаева (Астана, Казахстан)
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ
СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВУЗА ……..… 246
Меруерт Утегенова (Павлодар, Қазақстан)
ӘР ТҮРЛІ МАМАНДЫҚТАҒЫ ЖОҒАРЫ КУРС СТУДЕНТТЕРІ ОҚУ
МОТИВАЦИЯЛАРЫНЫҢ РЕЛЕВАНТТЫ ЖӘНЕ ИРРЕЛЕВАНТТЫ СИПАТТАРЫНЫҢ КӨРІНІСТЕРІ 248

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Елена Левина (Москва, Россия)
РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ …… 252
Светлана Михнова (Астана, Казахстан)
НАЕМНЫЕ РАБОТНИКИ: СУБЪЕКТИВНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ГРУППЫ …… 254
Светлана Михнова (Астана, Казахстан)
БЮДЖЕТНИКИ: СУБЪЕКТИВНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ГРУППЫ …… 256

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Лаззат Дюсембаева (Астана, Казахстан)
РЕЛЯЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ДАННЫХ …… 259

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Виталий Бесхлебнов (ст. Вешенская, Россия)
РАЗВИТИЕ ФИЗКУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
В ГБОУ СПО РО «ВЕШЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОЛЛЕДЖ ИМ.М.А.ШОЛОХОВА» …….. 261

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гульбану Аймагамбетова (Астана, Казахстан)
ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРНІҢ ДИАЛЕКТІЛЕРІНЕ
ҚАТЫСТЫ ҚАЛЫПТАСҚАН ФОНЕТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР …… 263
Наталля Архіпава (Віцебск, Беларусь)
СЛОВАЎТВАРЭННЕ СЕМАНТЫЧНАЙ ПРЫМЕТЫ ’НАЗВЫ АСОБЫ ПАВОДЛЕ МАЁМАСЦІ’ ……. 265
Анжела Баймаханова (Астана, Казакстан)
РОЛЬ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА …….. 268
Майра Баймбетова (Темиртау, Казахстан)
ЛИНГВОТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ КАЗАХСКИХ
ОТДЕЛЕНИЙ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ СУФФИКСАЛЬНЫМ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМ РУССКОГО ЯЗЫКА …. 269
Айкенже Баймахан (Казахстан, Актюбинск)
ТҮРКІ ТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРДЫҢ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ ҰҚСАСТЫҚТАР 271
Анар Балтаева (Астана, Казахстан)
METALINGUISTIC AWARENESS: ASPECTS AND TRENDS OF STUDY …….. 272
Марина Гладких, Лідія Кузьміна (Харків, Україна)
ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОЇ
ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ …… 274
Дубинець Зореслава (Армянськ, Україна)
ВИВЧЕННІ РОМАНУ В.ПІДМОГИЛЬНОГО „МІСТО” В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ .. 277
Ольга Єрохіна (Армянськ, Україна)
,,НЕВІДОМИЙ” М. КОЦЮБИНСЬКОГО ТА ,,ГУБЕРНАТОР”
Л. АНДРЄЄВА ЯК ЗРАЗКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТВОРІВ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ …….. 279

Нинель Землякова (Краснодар, Россия)
РЕЧЬ СУДЕБНОГО ОРАТОРА …… 281
Алена Калеснікава (Віцебск, Беларусь)
АСАЦЫЯТЫЎНАЕ ПОЛЕ КАНЦЭПТУ “НАРОД” …… 284
Олена Кобець (Красноперекопськ, Україна)
СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ «ПРОРОК»
У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА ТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ …… 286
Айнур Койгельдиева (Тараз, Казахстан)
ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК СРЕДСТВО ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ …… 288
Татьяна Кузьминых (Темиртау, Казахстан)
ЯЗЫКОВАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ НА ФОНЕ ВНЕДРЕНИЯ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ …… 289
Елла Лукавська (Київ, Україна)
СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЛЕКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ «МІСЯЦЬ»
(на матеріалі української, англійської та французької мов) …… 292
Людмила Науменко, Тамара Сергієнко (Київ, Україна)
КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНА ПАРАДИГМА ДІАЛОГУ …… 295
Ләззат Омарқұлова, Анастасия Рединская (Тараз, Қазақстан)
Ш.МҰРТАЗА ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ АЙША БЕЙНЕСІ …… 297
Асель Орманова (Тараз, Казахстан)
ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ РУССКОГО ЯЗЫКА XXI ВЕКА
(на примере языка юриспруденции) …… 299
Айтбала Саматанова (Астана,Казахстан)
АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ АРХЕТИПА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКЕ …… 301
Гульнар Сапарбекова (Тараз, Казахстан)
К ВОПРОСУ О ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ АБУЛГАЗИ …… 303
Ирина Сизоненко (Краснодар, Россия)
К ВОПРОСУ ОБ АКЦИОНАЛЬНОЙ СУЩНОСТИ ПЕРФОРМАТИВНЫХ
ПРАКТИК В СУДЕБНОМ ДИСКУРСЕ …… 305
Тетяна Скороход (Київ, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В
АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТВОРАХ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕКЛАДУ АНТРОПОНІМІВ СЕРІАЛУ «РЕВОЛЮЦІЯ») . 306
Yelena Tyajina (Astana, Kazakhstan)
SUR LES CONDITIONS DE L’ACTIVITE CREATRICE DES ETUDIANTS …… 309
Ірина Шевченко (Київ, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ВЛАСНИХ НАЗВ
АМЕРИКАНСЬКОЇ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ СЕРІАЛУ «ЕЛЕМЕНТАРНО») ……. 311

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Oldooz Tabrizi (Dushanbe, Tajikestan)
A CRITICISM ON DE BEAUVOIR’ EXISTENTIAIIST FEMINISM …… 314
Хорлан Абдильдина (Астана, Қазақстан)
ҰЛТ МЕНТАЛИТЕТІН ЗЕРТТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСТАРЫ 316
Айтбала Баймагамбетова (Астана, Республика Казахстан)
ИСЛАМ И НРАВСТВЕННОСТЬ …… 319
Жанаргул Пангалиева (Астана, Казахстан)
ҚОҒАМДАҒЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІ 321
Торгын Садыкова (Астана, Казахстан)
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ӨРКЕНИЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІНІҢ АЛАТЫН РОЛІ 323
Сайраш Сапаргалиева (Астана, Казахстан)
ҚАЗАҚ ӘЛЕМІНІҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ТҮСІНІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 324
Анастасия Шляхова (Ростов-на-Дону, Россия)
ПРОТЕСТ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ В РОССИИ И СТРАНАХ СНГ …… 327

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ /ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ …… 330

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУИЩИЕ КОНФЕРЕНЦИ

Информация для участников из стран СНГ …… 335
Інформація для учасників з України …… 338

Збірник наукових праць / Сборник научых робот

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 348 с.

Материалы VII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. - 348 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, С.М. Кикоть, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення **VII** Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщенні на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою http://conferences.neasmo.org.ua

Адреса оргкомітету конференції:
08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

Підписано до друку 01.02. 2013. Формат 60x84 1/8
Збірник наукових праць видрукувано ТОВ «Колібрі 2011»,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська область,
www.kolibri.org.ua

ДЛЯ НОТАТОК